СЕЛСКОСТОПАНСКА АКАДЕМИЯ
ИНСТИТУТ ПО АГРАРНА ИКОНОМИКА

София,1113, бул. “Цариградско шосе” 125, бл. 1, тел: 465 31 53, факс: 465 11 28;
e-mail: office@iae-bg.com, www.iae-bg.com

ДОКЛАД

АНАЛИЗ НА СЪСТОЯНИЕТО НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО И ХРАНИТЕЛНО-ВКУСОВАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

АНАЛИЗ

Януари, 2020 г.
София

Анализът на състоянието на селското стопанство и ХВП е изготвен в съответствие с проект на Регламент на Европейския парламент и на Съвета за установяване на правила за подпомагане за стратегическите планове с възлагане по Обществена поръчка CPV код – 71620000, обявена от Министерство на земеделието, храните и горите и Договор за възлагане - РД 51-38 от 27.02.2019 г.
Анализът има за цел да подпомогне подготовката на анализа на силните и слабите страни, възможностите и заплахите (SWOT анализ) към Стратегическия план по ОСП, след 2020 г и е част от цялостна поръчка: „Изготвяне на анализ на състоянието на селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост, във връзка с подготовката на стратегическия план по ОСП през програмен период 2021-2027 г.“

Докладът е допълнение и разширение към варианта от м.май, 2019 година и е изготвен от колектив към Института по аграрна икономика към Селскостопанска академия, с адрес гр. София, бул. „Цариградско шосе” 125, бл. 1.
ИАИ благодари на всички представители на агробизнеса, професионални съюзи, неправителствени организации, специалисти и др, които се включиха, както във Външната експертна оценка, така и в предоставянето на препоръки и коментари за изготвянето на доклада. Екипът от ИАИ изказва специални благодарности на работната група към МЗХГ отговорна за приемането на анализа за конструктивната съвместна работа и предоставените ценни коментари и препоръки.

Авторски колектив:
доц. д-р Божидар Иванов (ръководител) – Методология, Въведение, Цел 2, Част 3.3, Част 4.1.1 и 4.1.2
проф. Румен Попов – Част 2.6
проф. д-р Храбрин Башев – Хоризонтална цел
проф. д.р Нина Котева – Цел 1
доц. д-р Нона Маламова – Цел 3
доц. д-р Минка Чопева – Цел 7
д-р Кристина Тодорова – Цел 9, Част 5.1, Част 5.2, Част 5.3, Част 5.6
проф. д-р Илияна Начева – Цел 9, Част 5.4, Част 5.6
доц. д-р Диляна Митова – Цел 9, Част 5.5, Част 5.6

Допълнителни експерти: гл. експ. Атанаска Джоджова (Индикатори; Част 3.3; Част 2.5; Част 2.6; Част 2.7; Техническа обработка), д-р Ангел Саров (Част 3.3), докт. Васил Стойчев (Част 2.6.3), ас. Михаела Михайлова (Хоризонтална цел), ст. експ. Кремена Горчева (Техническа обработка; Цел 3; Хоризонтална цел), д-р Росица Микова (Част 1.5), Славка Андреева (Цел 1).

СЪКРАЩЕНИЯ

АСЗЗБ	Асоциация на собствениците на земеделски земи
БАБХ	Българска агенция по безопасност на храните
БВП	Брутен вътрешен продукт
БДС	Брутна добавена стойност
БЗ	Биологично земеделие
БП	Брутна продукция
ВПС	Висока природна стойност
ГП	Група на производителите
ГРЕ	Годишна работна единица
ДК	Джини коефициент
ДП	Директни плащания
ДПП	Държавна профилактична програма
ДРД	Дребен рогат добитък
ЕК	Европейска комисия
ЕРД	Едър рогат добитък
ЕС	Европейски съюз
ЕФГЗ	Европейски фонд за гарантиране на земеделието
ЖЕ	Животински единици
ЗГУ	Защитено географско указание
ЗДДС	Закон за данъка върху добавената стойност
ЗДДФЛ	Закон за данъците върху доходите на физически лица
ЗКПО	Закон за корпоративното подоходно облагане
ЗНП	Защитено наименование за произход
ЗФРСР	Земеделски фонд за развитие на селските райони
ИАИ	Институт по аграрна икономика
ИАБГ	Изпълнителна агенция за борба с градушките
ИАЛВ	Изпълнителна агенция по лозата и виното
ИАСАС	Изпълнителна агенция по сортоизпитване, апробация и семеконтрол
ИАСРЖ	Изпълнителна агенция за селекция и репродукция в животновъдството
ИЕ	Икономическа единица
ИЗП	Използвана земеделска площ
МДГОВ	Максимално допустима граница на остатъчни вещества
МЗХГ	Министерство на земеделието, храните и горите
МОН	Министерство на образованието и науката

МФ	Млади фермери
НДЖ	Нционални доплащания ца животни
НДС	Нетна добавена стойност
НД	Нетен доход
НИРД	Научно-изследователска и развойна дейност
НПЛВ	Националната програма за лозарство и винарство
НСИ	Национален статистически институт
НССЗ	Национална служба за съвети в земеделието
ООД	Дружество с ограничена отговорност
ОП	Организация на производителите
ОСП	Обща селскостопанска политика
ПМС	Постановление на Министерски съвет
ПНДЖ	Преходна национална помощ за животни
ПНЛБЖ	Програмите за надзор и ликвидиране на болести по животните
ППС	Паритет на покупателната способност
ПРСР	Програма за развитие на селските райони
СГР	Селско, горско и рибно
СЕПП	Схема за единно плащане на площ
СИР	Североизточен район
СЗСИ	Система за земеделска и счетоводна информация
СЗР	Северозападен район
См. Ж.	Смесени животновъдни
См. Р.	Смесени растениевъдни
См. Р. Ж.	Смесени растениевъдно-животновъдни
СП	Стандартна продукция
СПП	Схема за преразпределително плащане
ССА	Селскостопанска академия
ССЗИСС	Система за споделяне на знания и иновации в селското стопанство
СТО	Световна търговска организация
ФАО	Организация по прехрана и земеделие
ХВП	Хранително-вкусова промишленост
ХОЖ	Хуманно отношение по животните
ХТСХ	Храни с традиционен и специфичен характер
ЮЗР	Югозападен район
ЮИР	Югоизточен район
ЮЦР	Южен централен район

EFSA	Европейски орган за безопасност на храните
ESVAC	Европейска система за наблюдение на ветеринарната антибиотична употреба
FADN	Система за земеделска и счетоводна информация
IFP	Индекс на факторна производителност
RCA1	Индекс на баласа - 1
RCA2	Индекс на баласа - 2

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЗЮМЕ *11*
ВЪВЕДЕНИЕ *12*
1. ***АНАЛИЗ НА ИКОНОМИЧЕСКИ КОНТЕКСТ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО*** *13*
1.1. Брутен вътрешен продукт и национален доход 13
1.2. Население, потребление и инфлация 15
ЦЕЛ 1 ПОДПОМАГАНЕ НА ДОСТАТЪЧНО НАДЕЖДНИ ЗЕМЕДЕЛСКИ ДОХОДИ И УСТОЙЧИВОСТ В ЦЕЛИЯ ЕС С ЦЕЛ ПОДОБРЯВАНЕ НА ПРОДОВОЛСТВЕНАТА СИГУРНОСТ *18*
1. **Анализ на организационно-стопанската структура и доходите в земеделието** *19*
1.1. **Еволюция в броя и размера на стопанствата 19**
1.1.1. Структура на животновъдните стопанства 25
1.1.2. Еволюция на стопанствата по юридически статус 27
1.1.3. Специализация, икономически потенциал и пазарна ориентация на земеделските стопанства 29
1.1.4. Регионална структура на земеделските стопанства 34
1.1.5. Изводи 37
1.2. **Динамика в доходите от селскостопанска дейност 38**
1.2.1. Анализ на доходите на земеделските стопанства 38
1.2.2. Изводи 44
1.3. Динамика в доходите от селскостопанска дейност по сектори 45
1.3.1. Анализ на доходите по специализация на земеделските стопанства 45
1.3.2. Изводи 54
1.4. **Динамика в доходите по икономически размер на земеделските стопанства *55***
1.4.1. Влияние на икономическия размер върху доходите на земеделските стопанства 55
1.4.2. Изводи 62
1.5. **Динамика в доходите от селскостопанска дейност в райони с природни ограничения (планински) *63***
1.5.1. Характеристика на планинските райони 63
1.5.2. Анализ на доходите на земеделските стопанства в планинските райони 66
1.5.3. Изводи 69
1.6. Подкрепа на земеделските стопанства 70
1.6.1. Анализ на подкрепата на земеделските стопанства 70
1.6.2. Изводи 75
1.7. Управление на риска в селското стопанство *75*
1.7.1. Предприети мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете 76
1.7.2. Справяне с негативните последици от настъпили кризисни ситуации 90
1.7.3. Изводи 94
ЦЕЛ 2 ЗАСИЛВАНЕ НА ПАЗАРНАТА ОРИЕНТАЦИЯ И ПОВИШАВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА, ВКЛЮЧИТЕЛНО ПОСТАВЯНЕ НА ПО-ГОЛЯМ АКЦЕНТ ВЪРХУ НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ, ТЕХНОЛОГИИТЕ И ЦИФРОВИЗАЦИЯТА **96**
2. **Анализ на конкурентоспособността и пазарната ориентация в българското земеделие 97**
2.1. Брутна продукция и добавена стойност в земеделието 97
2.1.1. Инвестиции и капиталообразуване в земеделието 104
2.1.2. Развитие на площите и плащанията по директната подкрепа 107

2.1.3. Субсидии и факторен доход в земеделието *109*
2.1.4. Инвестиционна подкрепа в земеделието и ХВП *115*
2.1.5. Изводи *117*
2.2. Производствена и секторна структура на българското селско стопанство **118**
2.2.1. Териториално покритие и използване на земята *118*
2.2.2. Поземлена собственост и разпределение на селскостопанската земя *122*
2.2.3. Почвени и климатични условия за развитие на селското стопанство *127*
2.2.4. Състояние в напояването *131*
2.2.5. Изводи *132*
2.3. Секторен анализ на растениевъдството **134**
2.3.1. Зърнени и маслодайни култури *136*
2.3.2. Изводи *141*
2.3.3. Зеленчукопроизводство *142*
2.3.4. Изводи *151*
2.3.5. Лозарство и производство на грозде *152*
2.3.6. Изводи *159*
2.3.7. Овощарство и сектор „Плодове” *160*
2.3.8. Изводи *167*
2.3.9. Технически култури извън маслодайните *168*
2.3.10. Изводи *170*
2.3.11. Етерично-маслени и лечебни култури *171*
2.3.12. Изводи *174*
2.3.13. Фуражни и тревни култури *175*
2.3.14. Изводи *178*
2.4. Секторен анализ на животновъдството **178**
2.4.1. Изводи *182*
2.4.2. Млечен сектор *182*
2.4.3. Изводи *193*
2.4.4. Месодайно говедовъдство *194*
2.4.5. Изводи *199*
2.4.6. Производство на месо от ДРД *199*
2.4.7. Изводи *203*
2.4.8. Свиневъдство *203*
2.4.9. Изводи *207*
2.4.10. Птицевъдство *207*
2.4.11. Изводи *210*
2.4.12. Производство на яйца, пчеларство и други животновъдни продукти *210*
2.4.13. Изводи *215*
2.5. Конкурентоспособност на основни сектори в българското земеделие **216**
2.5.1. Конкурентоспособност на зърнения сектор *218*
2.5.2. Конкурентоспособност в сектор „Мляко” *219*
2.5.3. Конкурентоспособност в сектор „Месо” *221*
2.5.4. Конкурентоспособност в сектор „Зеленчуци” *223*
2.5.5. Конкурентоспособност в сектор „Плодове” *227*
2.5.6. Пазарна ориентация на земеделието *231*
2.5.7. Изводи *234*
2.6. Конкурентоспособност на селскостопанската външна търговия **236**
2.6.1. Еволюция на аграрната външна търговия *236*
2.6.2. Място на българския експорт в световната аграрна търговия *238*
2.6.3. Степен на самозадоволяване в селското стопанство *243*

2.6.4. Роля на аграрния експорт в националната и световна търговия 247
2.6.5. Селскостопански износ по стокови групи 251
2.6.6. Внос на селскостопански продукти по стокови групи 254
2.6.7. Аграрна търговия по региони 257
2.6.8. Изводи 260
2.7. Анализ на разходите и факторите за производство 261
2.7.1. Разходи в земеделието 261
2.7.2. Факторна производителност 266
2.7.3. Секторна производителност на факторите за производство 268
2.7.4. Изводи 272
ЦЕЛ 3 ПОДОБРЯВАНЕ НА ПОЗИЦИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНИ ВЪВ ВЕРИГАТА НА СТОЙНОСТТА 273
3. Верига на стойността в земеделието 274
3.1. Анализ на разпределението на добавената стойност по сектори 274
3.1.1. Изводи 280
3.2. Ценови анализ и разпределение на стойността по хранителната верига 280
3.2.1. Динамика на цените на селскостопански и хранителни продукти 280
3.2.2. Ценова асиметрия и ценови съотношения по веригата на храните 283
3.2.3. Изводи 287
3.3. Общ структурен анализ на Хранително-вкусовата промишленост 288
3.3.1. Общ анализ и значимост на хранително-вкусовата промишленост за икономиката на страната 288
3.3.2. Развитие на секторите и подсекторите в ХВП 292
3.3.3. Икономическо представяне на секторите в ХВП 297
3.3.4. Изводи 309
3.4. Пазарен достъп на земеделските стопани 310
3.4.1. Проблеми във взаимоотношенията на селскостопанските производители с търговските вериги 310
3.4.2. Къси вериги на доставки 313
3.4.3. Изводи 320
3.5. Организации на производители 321
3.5.1. Състояние и развитие на организациите на производители 321
3.5.2. Нормативна база 326
3.5.3. Фактори, оказващи влияние върху процеса на сдружаване 328
3.5.4. Изводи 329
Цел 7 ЗАЕТОСТ И ПРИВЛИЧАНЕ НА МЛАДИ СТОПАНИ 331
4. Анализ на заетостта и младите фермери в селското стопанство 332
4.1. Състояние на работната сила в селското стопанство 332
4.1.1. Качествена характеристика на работната сила в земеделието 336
4.1.2. Производителност и заплащане на труда в земеделието 340
4.1.3. Сравнителен анализ на заетостта и доходността на младите хора в селското, горското и рибно стопанство с другите икономически дейности 342
4.1.4. Обхват на младите лица в общата структура на трудоспособното население в страната и сравнение на младежката заетост (безработица) спрямо средната за страната 344
4.1.5. Анализ на работната сила в селското стопанство на регионално равнище 346
4.1.6. Развитие на човешкия потенциал в районите на планиране по местоживеене (село-град) и по възраст 351
4.1.7. Заетост и добавена стойност на зает в селските райони 354
4.1.8. Изводи 359

4.2. Привличане на млади земеделски стопани 361
4.2.1. Анализ на работната сила в отделните сектори на селското стопанство по възрастови групи 361
4.2.2. Ефекти от мерките в ОСП с оглед промяната в броят на младите стопани 369
4.2.3. Достъп до земя 372
4.2.4. Достъп до финансиране и кредитиране за младите фермери 376
4.2.5. Достъп до знания и консултации за младите фермери 382
4.2.6. Изводи 386
ЦЕЛ 9 ПОДОБРЯВАНЕ НА РЕАКЦИЯТА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО В ЕС В ОТГОВОР НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ ИЗИСКВАНИЯ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ХРАНИТЕ И ЗДРАВЕТО, ВКЛЮЧИТЕЛНО ЗА БЕЗВРЕДНА, ПИТАТЕЛНА И УСТОЙЧИВА ХРАНА, КАКТО И ЗА ХУМАННО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ЖИВОТНИТЕ 390
5. Анализ на състоянието на земеделието в осигуряване на устойчивост, питателна храна и здраве 391
5.1. Използване на препарати за растителна защита в земеделието 391
5.1.1. Пестициден отпечатък 392
5.1.2. Анализ на остатъчните количества от ПРЗ и системата за контрол 395
5.1.3. Изводи 397
5.2. Анализ на употребата на минерални торове 397
5.2.1. Азотен и фосфорен отпечатък 398
5.2.2. Азотен и фосфорен баланс 399
5.2.3. Изводи 400
5.3. Анализ на настоящето състояние на хуманно отношение към животните и употреба на ветеринарни медицински препарати 400
5.3.1. Мерки за доброволни ангажименти 401
5.3.2. Контрол при прилагане на законоодателството за хуманно отношение към животните 403
5.3.3. Анализ на контрола и продажбите на ветеринарномедицински продукти в животновъдството 404
5.3.4. Изводи 406
5.4. КАчество и контрол на храните 407
5.4.1. Качество на храненето 407
5.4.2. Загуба и разхищение на храна 411
5.4.3. Анализ на късите вериги като начин за предоставяне на качествени храни с местен произход 413
5.4.4. Контрол на качеството 414
5.4.5. Изводи 415
5.5. Анализ на биологичното земеделие 415
5.5.1. Развитие на биологичното земеделие у нас след влизането на България в ЕС 415
5.5.2. Видове култури в системата на контрол в БЗ и продукция от тях. 418
5.5.3. Оператори в БЗ 422
5.5.4. Биологично животновъдство – брой животни и продукция от тях. 423
5.5.5. Някои проблеми в пазара на биологични продукти. 426
5.5.6. Подпомагане на БЗ 428
5.5.7. Изводи 431
ОБЩА ЦЕЛ МОДЕРНИЗИРАНЕ НА СЕКТОРА ЧРЕЗ СТИМУЛИРАНЕ И СПОДЕЛЯНЕ НА ЗНАНИЯТА, ИНОВАЦИИТЕ И ЦИФРОВИЗАЦИЯТА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ И НАСЪРЧАВАНЕ НА ИЗПОЛЗВАНЕТО ИМ В ПО-ГОЛЯМА СТЕПЕН 433

6. Анализ на иновациите и споделянето на знание в селското стопанство 434
6.1. Система за споделяне на знания и иновации в селското стопанство 434
6.2. Развитие на научноизследователската и развойна дейност 436
6.3. Изводи 442
6.4. Система за аграрни изследвания 444
6.4.1. Изводи 452
6.5. Система за обучение, съвети и разпространение на знания в земеделието и селското стопанство 455
6.5.1. Изводи 468
6.6. Система за внедряване на аграрни иновации 471
6.6.1. Изводи 479
6.7. Цифровизация на селското стопанство и райони 481
6.7.1. Изводи 490
6.8. Експертна оценка на състоянието и факторите на ССЗИСС 493
6.8.1. Изводи 504
Приложение – Индикатори за контекст 508
Дефиниции и изчисляване на използвани икономически показатели 529

РЕЗЮМЕ

Анализът на състоянието на селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост (ХВП) има за цел да подпомогне подготовката за разработване на Стратегическия план по ОСП след 2020 г. При изпълнение на поръчката е следван целевият подход. Този подход се отличава с изграждане на система от цели, задачи, дейности, действия, които са подчинени на постигане на крайната цел, а именно извеждане на изводи, заключения и обобщения, върху които да се направи анализ на силните, слабите страни, възможностите и заплахите, т.нар. SWOT анализ. Този анализ е първа стъпка към извеждане на стратегии за ориентации, които да бъдат подкрепени с идентифициране на нуждите за тяхното постигане. Това ще представлява вторият етап от цялостното изследване и изпълнявана поръчка, с което трябва да се даде основата за разписване на Стратегическия план и да се подпомогне програмирането на политиката в областта на българското земеделие за периода 2021-2027 г.

Докладът е преработен и допълнен след проведени консултации с различните заинтересовани страни, включващи МЗХГ, агробизнеса, професионалните организации в отрасъла, неправителствените организации и др. Анализът е направен по обхванатите специфични цели и разглежда подробно и обстойно ситуацията по темите и въпросите попадащи в обхвата на отделните специфични цели и извежда причините и резултатите от наблюдаваните тенденции и установено положение. Специфичните цели включени в анализа са дефинирани в заданието от Възложителя и са част от заложените в проект на Регламент на Европейския парламент и ЕК. Те се отнасят до доходите на земеделските производители, конкурентоспособността, веригата на стойността, заетостта и младите фермери, здраве и храни. Към тях се прибавя и общата междусекторна цел за иновации и цифровизация в земеделието. Целият анализ е разработен въз основа на широк набор от контекст и свързани показатели. В изследването са използвани различни методи за анализ (дескриптивен, статистически, логически, структурен, причинно-следствен, експертен, консултативен, др.), за да се синтезират основните изводи и заключения. Посредством сравнителен подход са проследени динамиката на изменение, съпоставени са тенденции в сходни области и са направени паралели по еднакви показатели в българското селско стопанство в контекста на европейското. От направените изводи и обобщения с Външна-експертна оценка е разработен SWOT анализ.

Разширеният и допълнен анализ представлява важна стъпка към извеждане на потребности и нужди за развитие на отрасъла в условията на подготовката на Стратегическия план за новата ОСП 2021-2027 г. Извеждането на потребностите ще последва изготвяне на стратегии за ориентации базирани на направените SWOT анализи по специфичните цели. Изведените нужди и потребности трябва да послужат за изготвяне на обща национална интервенционна логика и политика, която да гарантира постигането на заложените цели на ОСП на ЕС.

ВЪВЕДЕНИЕ

1. АНАЛИЗ НА ИКОНОМИЧЕСКИ КОНТЕКСТ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО

1.1. БРУТЕН ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ И НАЦИОНАЛЕН ДОХОД

България се нарежда на 22-ро място по размер на икономиката, измерена на база Брутен вътрешен продукт в ЕС през 2017 г., като за сравнение с 2007 г. има предвижване нагоре с едно място. В същото време на човек от населението България е на последно място сред всички страни членки. На човек от населението, размерът на БВП в номинално изражение е 14,3 хил. лв., като нараства от 8,2 хил. лв. постигнати през 2007 г., когато страната се присъединява към ЕС. Изчисляването на БВП в паритет на покупателна способност (ППС) показва, че страната се нарежда на 21-во място, като достига равнища от 104,7 млн. евро, което е почти двойно в сравнение с метода на текущите цени. За периода 2007-2017 г., БВП се повишава с 59%, което нарежда страната сред страните с най-висок ръст по този показател.

Най-голям принос във формирането на БВП на страната има крайното потребление на домакинствата, което съставлява през 2017 г. около 62% от цялата стойност. Процентът на разходите на домакинствата намалява през разглеждания период, като през 2007 г. те са формирали около 68%. Намалението на дела на потребителското търсене в структурата на БВП се дължи на постепенното увеличение на другите компоненти, като най-сериозно е покачването във външнотърговския баланс. Благодарение на износа стоки и услуги към края на периода се постига положително външнотърговско салдо, но като цяло външнотърговският елемент представлява около 4% от БВП за 2017 г.

Таблица 1. Брутен вътрешен продукт по разходни компоненти, млн. лв.

Година	Брутен вътрешен продукт	Крайно потребление на домакинствата	Правител-ствени разходи	Колективно потребление	Инвестици-онни разходи	Нетна външна търговия на стоки и услуги
2007	**63 464**	43484	4748	5840	21342	-11951
2008	**72 756**	47756	6161	6313	26901	-14375
2009	**72 986**	45953	5943	6280	20850	-6041
2010	**74 771**	47708	6126	6194	16874	-2131
2011	**80 759**	50317	6468	6331	17339	304
2012	**82 040**	53671	6514	6457	18001	-2603
2013	**81 866**	51011	6839	7119	17234	-337
2014	**83 756**	52390	7215	6895	18044	-789
2015	**88 575**	55386	7177	7113	18768	131
2016	**94 130**	57311	7396	7342	18020	4060
2017	**101 043**	61277	7771	7999	20295	3700

Източник: НСИ и Евростат.

Делът на инвестиционните разходи, които правят юридически лица в структурата на БВП непрекъснато намалява през разглеждания период и от 34% през 2007 г. спадат до 20% през 2017 г.. Тук се отчита не само свиване съотнесено към БВП, но и в абсолютна стойност разходите на инвестиции в икономиката не показват прогрес и от 21,3 млрд.лв през 2007 г. са 20,2 млрд.лв през 2017 г.. Това означава, че генератор на икономическия растеж е потребителското търсене, където нивата на заетост, доходи и структурата на населението детерминират в голяма степен посоката и динамиката на развитие на икономиката. Брутният доход на човек от населението се увеличава със 71% за периода 2007-2017 г. Това увеличение на доходите на населението изпреварва възходящото развитие на БВП, което означава, че преобладаваща част от изработеното в икономиката се превръща в заплащане на труда. Това е положителен момент, защото българската икономика е основана на потреблението и ръстът в доходите, където делът на разходите за храна заема голяма част, което е предпоставка за засилване потреблението на храни.

Таблица 2. Структура на годишния брутен доход на човек от населението, лв.

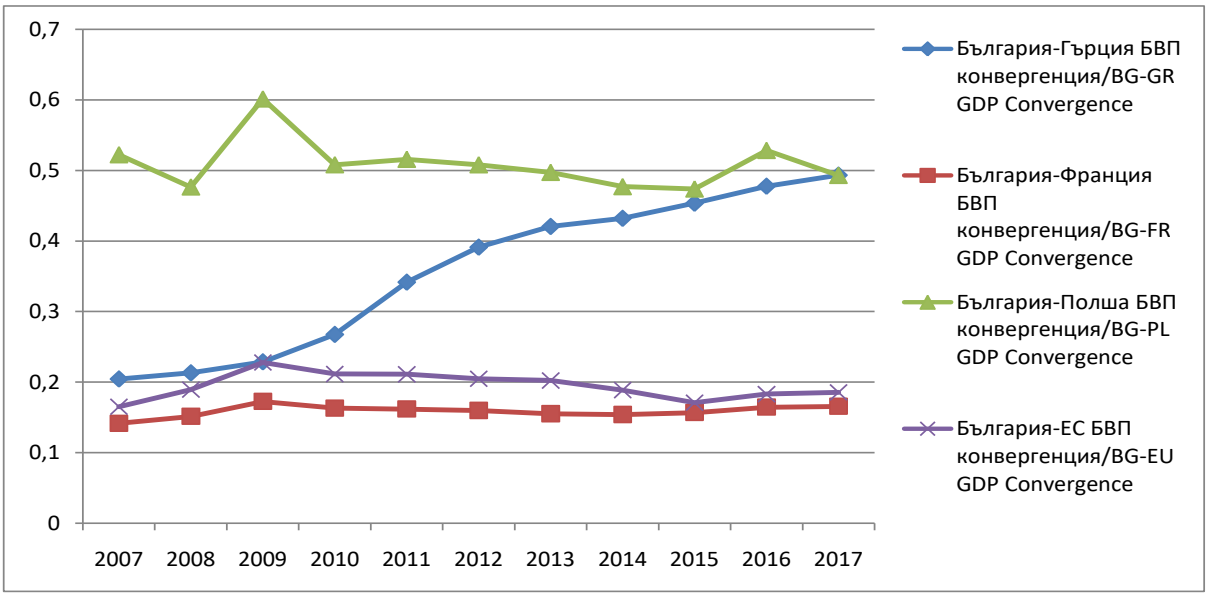
Година	Брутен общ доход, лв.	Работна заплата, лв.	Пенсии	От самостоятелна заетост	Други доходи
2007	**3 105**	1 482	785	290	548
2008	**3 280**	1 816	810	272	382
2009	**3 536**	1 928	1 019	264	325
2010	**3 474**	1 857	1 128	228	261
2011	**3 625**	1 960	1 140	288	237
2012	**4 121**	2 281	1 153	330	357
2013	**4 541**	2 557	1 229	328	427
2014	**4 643**	2 610	1 242	360	431
2015	**4 788**	2 726	1 286	358	418
2016	**4 989**	2 807	1 432	319	431
2017	**5 336**	3 038	1 479	377	442

Източник: НСИ и Евростат.

В структурата на брутния доход, най-голям дял заема работната заплата, която през 2017 г. съставлява - 57%. На следващо място се нареждат доходите от пенсии, с 28%. Размерът на работната заплата се увеличава през разглеждания период с 105%, което е сред най-значителните увеличения на този показател в целия ЕС. Около 24% от доходите с работна заплата идват от държавния и публичен сектор, който се явява вторият по големина икономически сектор. Селското стопанство допринася само с 3% към формирането на фонд работна заплата през последните годинир, независимо че в отрасъла са заети много по-голям процент от цялата наета работна сила.

Важен показател, който разкрива степента на сближаване на българската икономика към тази на ЕС е коефициентът на конвергиране на БВП. Като страна член на ЕС, България получи значителен достъп до европейски средства и фондове, като една от целите на общата европейска политика е именно доближаване на по-слабите и икономически изостанали страни до развитите икономически държави. В обхванатия период се вижда незначително увеличение на коефициента на конвергиране на българската икономика към европейската, което се дължи на липса на достатъчни вътрешни генератори за растеж и ускорено развитие, като отсъствието на динамика в инвестиционното брутообразуване и ниските нива на доходи предопределят бавното икономическо сближаване. Тази макроикономическа обстановка се превръща в слабост, която рефлектира върху селското стопанство, където ниските доходи ограничават потребителските възможности на населението, а стагнацията в инвестиционното поведение не спомага за увеличаване на добавената стойност.

Фиг. 1. Динамика на конвергиране на БВП на България с избрани страни

Източник: Евростат и САРА.

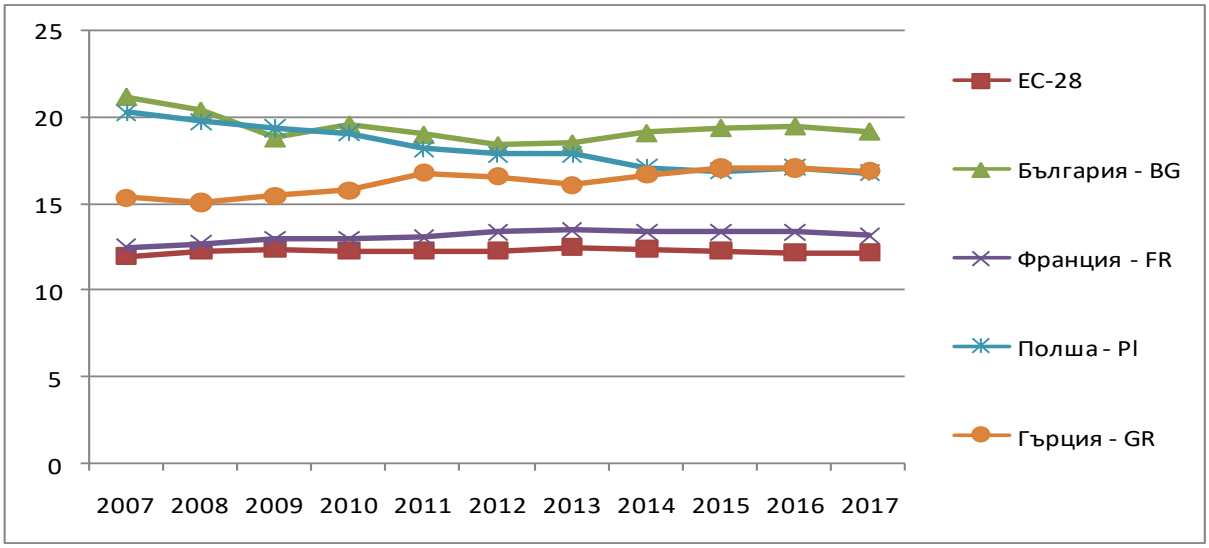
1.2. НАСЕЛЕНИЕ, ПОТРЕБЛЕНИЕ И ИНФЛАЦИЯ

Промените в броя на населението оказва съществено влияние върху селскостопанското производство както посредством консумацията на храни, така и като един от факторите на производство – работната сила. Населението на страната непрекъснато намалява, като между 2007-2017 г. то се свива с около 9% и през 2017 г. се изчислява на около 7,05 млн. души. Неблагоприятна е също тенденцията на застаряване на населението, като броят на хората във възрастовата група до 24 години непрекъснато намалява и през 2017 г. е 23%, докато групата в пенсионна възраст (над 65 години) е вече 21%. Само 10 години по-рано между двете групи разликата е достигала над 9%. Всичко това се отразява като цяло на намаление на потреблението на храни, което от една страна е вследствие на намаление на населението, а от друга на

увеличаване на относителния дял на хората, получаващи пенсии, чиито доходи са сравнително ниски. Като цяло България е сред страните, където най-голяма част от доходите на населението отиват за храна. През 2017 г. около 29% от разходите на домакинствата са предназначени за храна и напитки, докато към 2007 г., тези разходи са съставлявали около 35%.

Независимо че брутните доходи на населението нарастват с около 71% за периода 2007-2017 г., разходите за храни и напитки намаляват само с около 16%, което означава, че голяма част от увеличението на доходите на населението през тези години е отивало за подобряване на жизнения стандарт, изразяващо се в повече разходи за храна. Тази тенденция ще продължи, като увеличението на доходите, особено за съвкупността, която е в долната половина на доходната класация ще води до ръст в търсенето на храни. България се отличава с най-висок процент на населението над 18 годишна възраст, което е застрашено от социално изключване и риск от бедност – 38% през 2017 г., което предполага хоризонт за увеличение брутните разходи за храна.

Фиг. 2. Дял на разходите за храна и напитки в крайното потребление, %

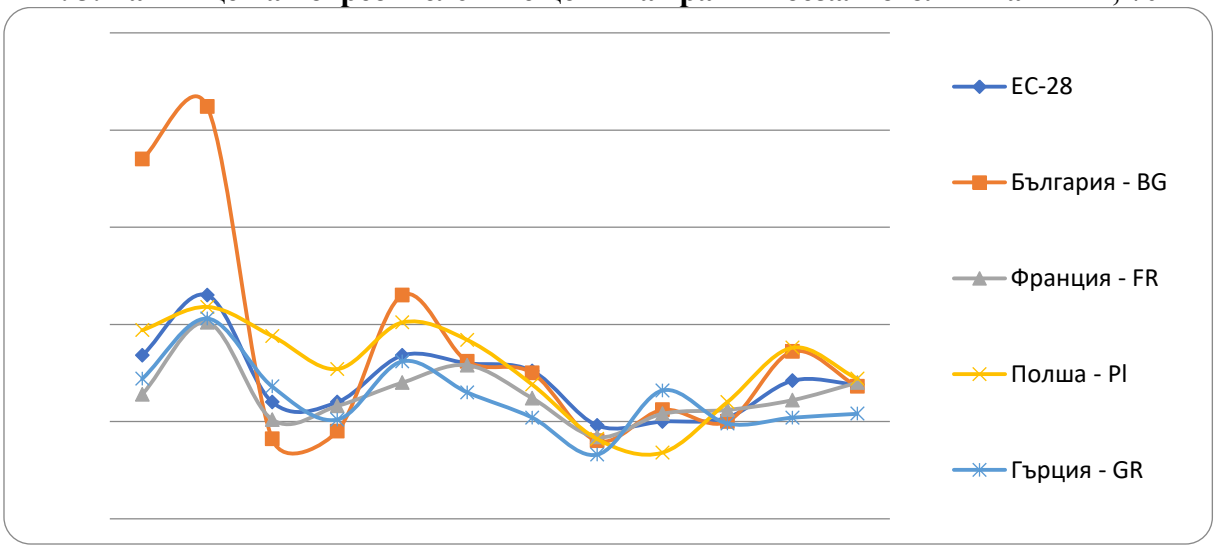

Източник: Евростат.

В относително измерение, разходите за храни и напитки от крайното потребление на домакинствата в България са сравнително близки с тези в другите страни на ЕС. В България те заемат около 19,2% през 2017 г., докато средно за ЕС те са 12,2%. От избраните страни, с които се прави сравнение, България е най-близко до Полша и Гърция, където през 2017 г. този процент е около 17%. Разходите за храни и напитки намаляват в периода 2007-2017 г., което основно се дължи на увеличение на доходите, но те остават относително високи към средните европейски равнища. Акцентът за подобряване качеството и стандарта на живот трябва да се изразява и в подобряване начина на хранене, което не е свързано с редуциране разходите за храни, а напротив, с тяхното нарастване, предоставящо по-добро качество.

Повишението на доходите на населението води до подобряване качеството на живот през последните 10 години, но в същото време се отразява и на цените. По-високото търсене създава известен инфлационен натиск, който се дължи както на ръста на доходите, така и на разширяващата се интеграция на местната икономика с европейската. България е сред страните с най-висок индекс на потребителските цени за периода 2007-2017 г., който възлиза средно на 2,6%. Средната инфлация за същия период в ЕС е 1,7%, като разликите не са големи и основната причина за по-високата измерена инфлация у нас се дължи на първите 2-3 години на членство и именно на този външен за икономиката ефект на ценова адаптация и въздействие.

Фиг. 3. Равнище на потребителските цени на храни и безалкохолни напитки, %

Източник: Евростат.

В групата на храните и безалкохолните напитки, индексът на тази ценова група в България превишава средния индекс на потребителските стоки, което показва, че там най-силно се оказва външното влияние върху ценовата среда. Средно за периода в България ценовите равнища на храните и безалкохолните напитки се повишава с 3,8%, което значително превишава както средните нива на инфлация в страната, така и аналогичния индекс за ЕС – 2,1%. Вижда се, че основната причина са първите 2 години от периода, когато индексът на цените на тези стоки се е повишавал с двуцифрено число, между 14-16%. В следващите години инфлацията на цените на храните и безалкохолните напитки се успокоява чувствително, като обяснението е, че първоначалното шоково адаптиране към европейската пазарна конюнктура е отминало. Естествено трябва да се отбележи, че изпреварване на темпа на инфлация на храните, в сравнение с останалите потребителски стоки, е обезпокоително и затруднява, особено онази част от населението, където доходите са ниски и растат по-бавно отколкото инфлационният ритъм. Това трябва да бъде отчитано, тъй като то би се обострило, ако расте снабдяването отвън на готови и полуготови храни и селскостопански продукти за директна консумация.

ЦЕЛ 1 ПОДПОМАГАНЕ НА ДОСТАТЪЧНО НАДЕЖДНИ ЗЕМЕДЕЛСКИ ДОХОДИ И УСТОЙЧИВОСТ В ЦЕЛИЯ ЕС С ЦЕЛ ПОДОБРЯВАНЕ НА ПРОДОВОЛСТВЕНАТА СИГУРНОСТ

1. АНАЛИЗ НА ОРГАНИЗАЦИОННО-СТОПАНСКАТА СТРУКТУРА И ДОХОДИТЕ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

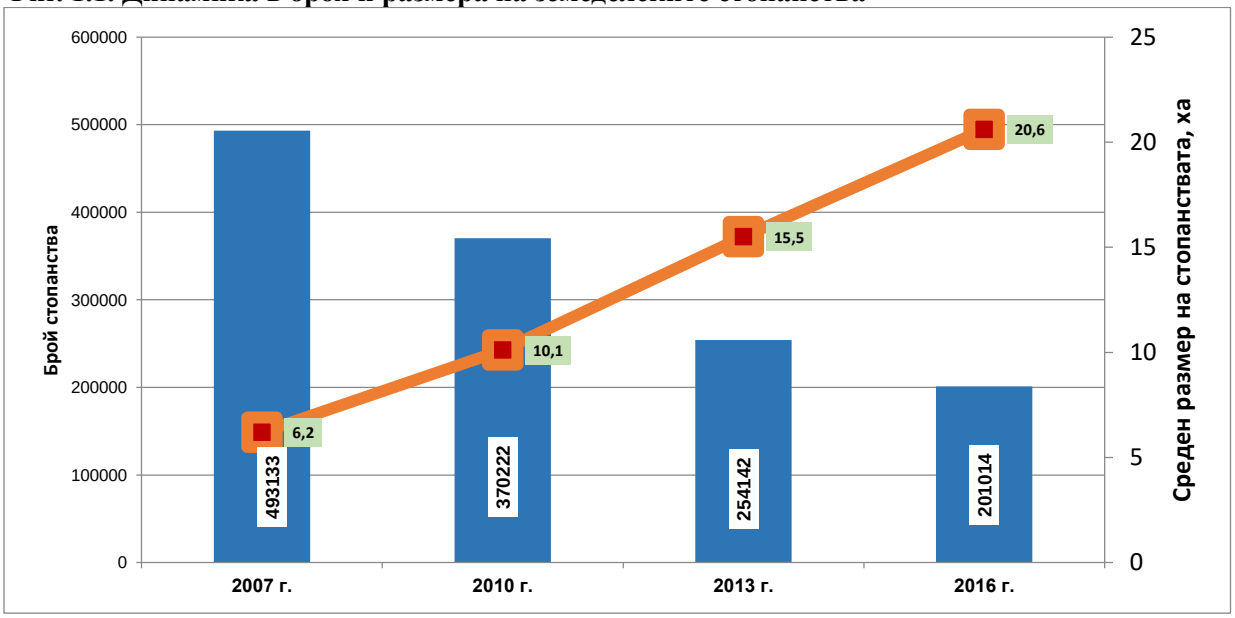
1.1. ЕВОЛЮЦИЯ В БРОЯ И РАЗМЕРА НА СТОПАНСТВАТА

Анализът на динамиката в броя и размера на земеделските стопанства е проведен на базата на основна статистическа информация. Преброяването на земеделските стопанства се провежда по методология, съобразена с изискванията на ЕС – Регламент (ЕО) №1166/2008 и Регламент (ЕО) №1200/2009 г., което гарантира сравнимост на получените резултати за броя и структурата на земеделските стопанства в страните-членки на ЕС.

По смисъла на селскостопанската статистика, земеделско стопанство е самостоятелна технико-икономическа единица, която има единно управление и произвежда селскостопанска продукция или поддържа земите си, които вече не се използват за производствени цели в добро земеделско и екологично състояние. Земеделското стопанство се определя от следните условия:

- Произвежда селскостопански продукти;
- Достига или надвишава определен размер (площ, брой на селскостопанските животни, продукция). Наличие на площи със специализирани култури ≥ 1 дка или 0,5 дка оранжерийни култури; наличие на обработваема земя ≥3 дка или ИЗП ≥5 дка или 5 дка естествени ливади. Минимален брой животни – поне 1 крава; 2 говеда; 1 свиня майка; 5 прасета; 5 овце майки; 2 кози майки; 50 кокошки носачки; 100 пилета за угояване; 10 продуктивни пчелни семейства; 10 зайкини и т.н.
- Подчинено е на текущо и независимо управление;
- Поддържа земите си в добро земеделско и екологично състояние.

Фиг. 1.1. Динамика в броя и размера на земеделските стопанства

Източник: МЗХГ, "Агростатистика".

Периодът 2007-2016 г. се характеризира с динамични структурни промени в земеделските стопанства. Очертава се трайна тенденция към намаляване на броя им с близо 60% – от 493 133 през 2007 г. на 201 014 за 2016 г.

Процесите на редуциране са най-динамични в стопанствата с размер на ИЗП до 2 ха като намалението е със 65%. В по-малка степен, намаление е отчетено и при стопанствата с размер от 2-10 ха - с 40%. Положителна тенденция е увеличение на броя на по-едрите земеделски стопанства. С над 50% е нараснал броят на стопанствата с размер на ИЗП над 50 ха, а увеличението на стопанствата с размери от 10-50 ха е още по-високо – с 68%. Очакванията са, че очертаната тенденция на намаляване на броя на стопанствата, предимно за сметка на малките стопанства, ще продължи, макар и с по-слаби темпове.

Таблица 1.1. Динамика в броя и размера на земеделските стопанства

	2007	2010	2013	2016	Изменение 2016/2007 г., %
Стопанства, хил. бр.	**493,1**	**370,2**	**254,1**	**201,0**	**-60**
0 - < 2 ха	417,4	308,1	193,1	146,5	-65
2 - < 10 ха	49,3	41,1	38,7	29,7	-40
10 - < 50 ха	9,1	12,8	13,4	15,3	+68
>=50 ха	6,2	8,2	8,9	9,5	+53
ИЗП, хил. ха	**3 050,7**	**3 617,0**	**3 794,9**	**3 795,5**	**24**
0 - < 2 ха	191,1	144,2	100,9	69,5	-64
2 - < 10 ха	182,1	163,1	156,2	129,1	-30
10 - < 50 ха	179,9	278,6	299,6	362,5	+102
>= 50 ха	2 497,7	3 031,0	3 238,2	3 234,4	+29

***Източник**:* МЗХГ, „Агростатистика" и собствени изчисления.

Данните очертават трайна тенденция на нарастване на общия размер на ИЗП в стопанствата след влизането на страната в ЕС, в резултат на активизиране търсенето на земя, акумулирането на по-ниско плодородни земи и наличието на стимули за разширяване на стопанствата с цел получаване на повече субсидии, изплащани на 1-ца площ (европейски и национални) – от 3 050,7 хил. ха през 2007 г., на 3 795,5 ха през 2016 г. За анализирания период 2007-2016 г., ИЗП в стопанствата е нараснала с 24%.

Най-голям е броят на земеделските стопанства до 2 000 евро стандартна продукция (СП), които са дребни натурални стопанства без възможности за подобряване на техническата осигуреност, модернизация, пазарен достъп и без потенциал за кандидатстване за обществена подкрепа. Най-динамичните промени в

посока към намаляване е при тази група стопанства, чийто брой за анализирания период намалява около 2 пъти и през 2016 г. са 104 898 бр.

Следващата група стопанства с икономически размер от 2 000-4 000 евро СП са полупазарни стопанства, които също имат сравнително нисък потенциал и възможности за развитие. Редуцирането на стопанствата в тази група е с 41%.

Положителна тенденция е, че в групите стопанства над 8 000 евро СП се очертава трайна тенденция към увеличение на техния брой.

Таблица 1.2. Брой земеделски стопанства по икономически размер, 2010-2016 г.

Икономически размер, евро	2010	2013	2016
< 2 000	255 105	140 228	104 898
≥ 2 000 < 4 000	59 473	51 384	34 956
≥ 4 000 <8 000	26 286	27 547	22 955
≥ 8 000 < 15 000	12 509	13 849	13 746
≥ 15 000 < 25 000	6 043	7 056	8 248
≥ 25 000 < 50 000	4 733	6 020	6 675
≥ 50 000 < 100 000	2 535	3 229	3 967
≥ 100 000 < 250 000	1 908	2 383	2 676
≥ 250 000	1 630	2 446	2 893

Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

Данните в следващата таблица показват, че само част от земеделските стопанства отговарят на условията и са получили директни плащания. За анализирания период техният брой варира - 78,79 хил. бр. през 2008 г., съответно 86,42 хил. бр. през 2013 г. и 67,29 хил. бр. за 2017 г. Като се съпостави броят на стопанствата, получили директни плащания за 2017 г. към общия брой стопанства се получава, че около 1/3 са подкрепените стопанства.

В резултат на сравнителния анализ между структурата на земеделските стопанства по икономически размер и бенефициентите, получили директни плащания могат да се идентифицират кои са подкрепените стопанства. Това са земеделските стопанства с икономически размер над 4 000 евро.

Таблица .1.3. Брой земеделски стопанства, получили директни плащания, хил. бр.

Получена сума, евро	2008	2010	2013	2017
≥ 0 < 5000	73.71	72.21	75.05	45,88
≥ 5 000 < 10 000	1.87	2.58	4.75	9,19
≥ 10 000 < 20 000	1.29	1.58	2.53	5,85
≥ 20 000 < 50 000	1.23	1.45	1.9	3,31
≥ 50 000 < 100 000	0.51	0.82	1.14	1,46
≥ 100 000 < 200 000	0.16	0.39	0.71	1,06
≥ 200 000 < 300 000	0.01	0.07	0.21	0,31
≥ 300 000 < 500 000	0.01	0.02	0.09	0,18
≥ 500 000	0.004	0.01	0.04	0,06
Общ брой	78.79	79.17	86.42	67,29

Източник: ГД „Земеделие" и собствени изчисления.

В резултат на протичащите процеси на редуциране на стопанствата и нарастване на ИЗП чувствително се увеличава средният размер на стопанство от 6,2 ха през 2007 г. на 10,1 ха за 2010 г., 15,5 ха през 2013 г. и достига 20,6 ха през 2016 г. Налага се изводът, че протичащите структурни промени водят до уедряване на земеделските стопанства в страната, ускорявани главно под влияние на директните плащания.

Таблица 1.4. Среден размер на земеделските стопанства в ЕС, ха

	2007	2010	2013	2016
България	**6,2**	**10,1**	**15,5**	**20,6**
ЕС-27 (28)	12,7	14,5	16,1	16,6
Гърция	4,7	7,2	6,8	6,6
Франция	52,1	53,9	58,7	60,9
Полша	6,5	9,6	10,1	10,2

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Сравнителният анализ между средните размери на земеделските стопанства в България, средно за ЕС и избрани страни-членки на ЕС показват, че за 2007 г. средният размер на стопанствата в нашата страна е нисък. Данните показват, че размерите на нашите стопанства са съизмерими с тези в Полша и са два пъти по-малки от средния размер за ЕС-27. Средният размер на стопанствата във Франция са значително по-високи и това се запазва за целия анализиран период. В България процесите на окрупняване на стопанствата протичат по-интензивно. В края на анализирания период – 2016 г., средният размер на стопанствата в страната е по-голям от размера на стопанствата, средно за ЕС, изпреварвайки и Полша.

Окрупняването на земеделските стопанства е свързано с положителна тенденция на намаляване на броя на стопанствата до 1 ха. За анализирания период броят им намалява наполовина, като техният дял от 70,5% през 2010 г. намалява под 60% за 2016 г.

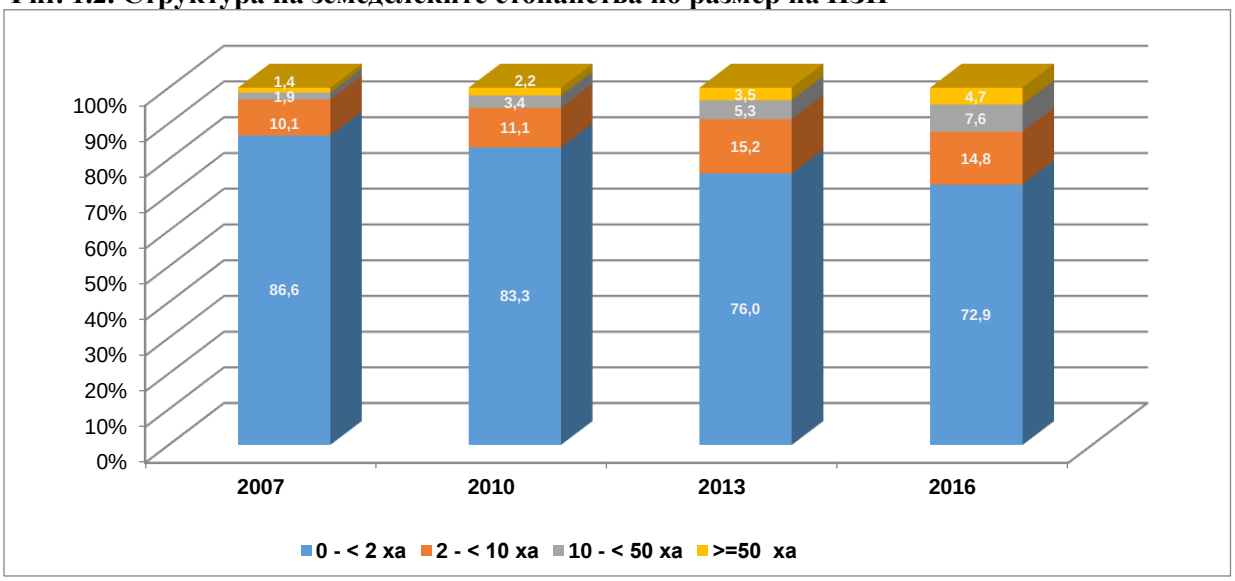
Таблица 1.5. Земеделски стопанства с размер на ИЗП до 1 ха

	2010	2013	2016
Брой стопанства	261 163	153 050	119 174
Относителен дял от всички стопанства,%	70,5	60,2	59,3

Източник: МЗХГ, „Агростатистика" и собствени изчисления.

Протичащите процеси на преструктуриране на земеделските стопанства водят до промени в организационно-стопанската структура на земеделието. Намалява делът на стопанствата с размер на ИЗП до 2 ха в общата структура, от 86,6% през 2007 г. на близо 73% в края на анализирания период, въпреки че запазват доминиращия си дял. В останалите групи стопанства настъпват промени в посока на увеличаване на техния дял. За анализирания период най-чувствително е увеличението на дела на стопанствата от 10-50 ха от 1,9% през 2007 г. на 7,6% през 2016 г.

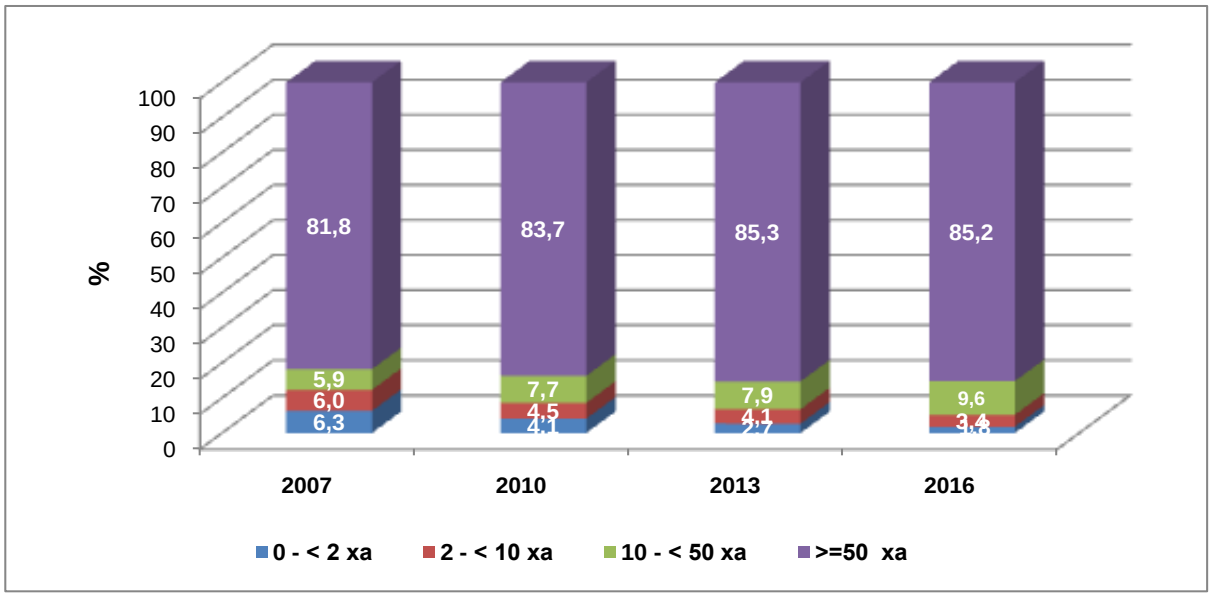
Фиг. 1.2. Структура на земеделските стопанства по размер на ИЗП

Източник: МЗХГ, „Агростатистика" и собствени изчисления.

Преструктурирането на земеделските стопанства води и до промяна в структурата на ИЗП по групи стопанства в зависимост от техния размер. Чувствителното намаление на броя на стопанствата до 2 ха е свързано и с намаление на техния дял в ИЗП от 6,3% през 2007 г. на 1,8% през 2016 г. За анализирания период е отчетено намаление и в дела на ИЗП на стопанствата от 2- 10 ха, докато в стопанствата над 10 ха има увеличение на техния дял. В структурата на общата ИЗП, стопанствата с размер от 10-50 ха увеличават дела си от 5,9% на 9,6% за анализирания период. Най-висок дял в структурата на ИЗП заемат стопанствата с над 50 ха с тенденция към увеличение от 81,8% на 85,2%.

Фиг. 1.3. Структура на ИЗП по групи стопанства, %

Източник: МЗХГ, „Агростатистика" и собствени изчисления.

Сравнителният анализ за периода 2007-2016 г. показва чувствителна разлика в средните размери по групи стопанства, която се запазва за целия анализиран период. Данните показват: незначителна промяна в средния размер на стопанствата до 10 ха; увеличение на средния размер на стопанствата от 10 -50 ха; намаление на средния размер на стопанствата над 50 ха. В края на анализирания период средният размер на малките стопанства е 0,5 ха, докато на най-едрите е неизмеримо по-голям – 340,5 ха.

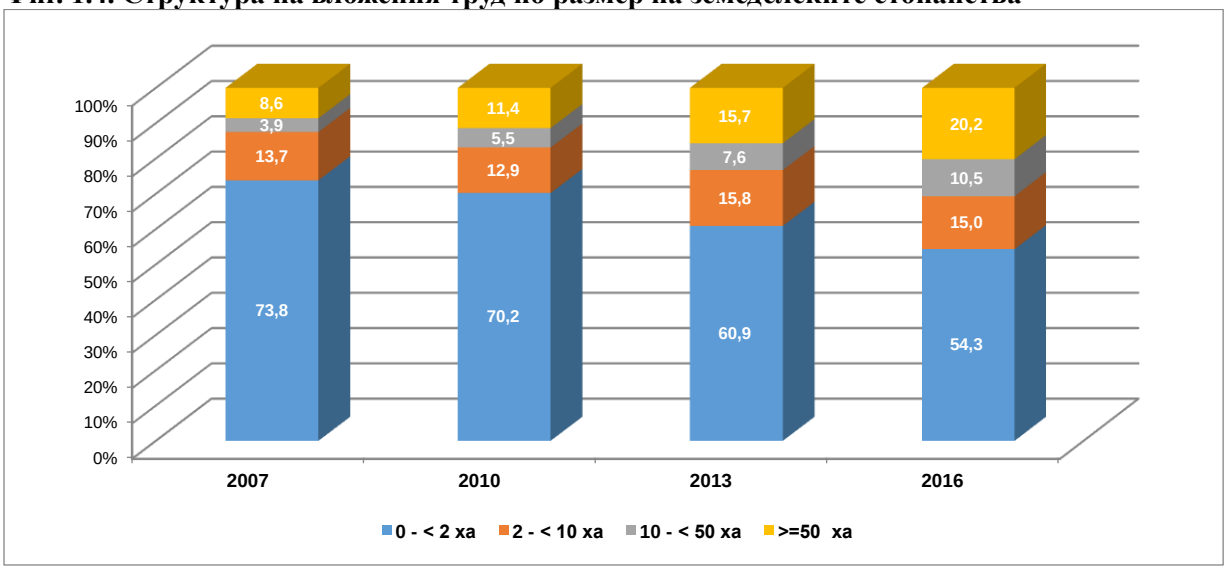
Таблица 1.6. Динамика в средния размер по групи стопанства

Размер на земеделските стопанства	Среден размер на стопанствата в групата, ха	
	2007	2016
0 - < 2 ха	0,5	0,5
2 - < 10 ха	3,7	4,3
10 - < 50 ха	19,8	23,7
>= 50 ха	402,8	340,5
Среден размер	**6,2**	**20,6**

Източник: МЗХГ, „Агростатистика" и собствени изчисления.

Неравномерно е разпределението на вложения труд по групи стопанства в зависимост от размера на ИЗП. Преобладаващ е делът на вложения труд в земеделските стопанства до 2 ха. Положителната тенденция на редуциране на дребните и малки стопанства е свързана и с чувствително намаление на относителния дял на вложения труд в тези стопанства – за анализирания период от близо 74% намалява на 54%. Въпреки положителната тенденция се запазва преобладаващият дял на вложения труд в малките стопанства до 2 ха. Високият дял на вложения труд в малки по размер стопанства води до висока трудоемкост на продукцията, неефективно производство и ниски доходи. По-малко е увеличението на дела на вложения труд в стопанствата с размер на ИЗП 10-50 ха, а промяната в стопанствата от 2-10 ха е незначителна.

Фиг. 1.4. Структура на вложения труд по размер на земеделските стопанства

Източник: МЗХГ, „Агростатистика"и собствени изчисления.

От една страна са дребните и малки стопанства до 2 ха, които през 2016 г. представляват близо 73% всички стопанства, в тях е съсредоточен над половината от вложения труд в отрасъла, но стопанисват едва 1,8% от ИЗП в страната. От друга страна са най-едрите стопанства, които през 2016 г. представляват по-малко от 5% от стопанствата, с дял на вложения труд - 20% и стопанисват над 85% от общата ИЗП в страната.Анализът на данните показва, че въпреки посочените положителни тенденции в преструктурирането се запазва силно дуалистичната организационно-стопанска структура в българското земеделие и все още липсва значим слой от средни по размер земеделски стопанства.

1.1.1. Структура на животновъдните стопанства

Анализът на данните показва чувствително намаление на животновъдните стопанства, от 418 160 бр. през 2007 г. на 134 004 бр. за 2016 г. или намаление с 68%, което е свързано и с намаление на броя на отглежданите животни в страната. С изключение на стопанствата, отглеждащи говеда, при останалите стопанства намалението е над средното. Изключително високо е намалението в броя на стопанствата, отглеждащи еднокопитни и свине, на следващо място - птици и кози.

Таблица 1.7. Динамика в броя на животновъдните стопанства

Брой стопанства по видове животни:	2007	2010	2013	2016	Изменение, 2016/2007, %
Говеда	132 766	95 357	69 564	54 376	-59
Овце	137 747	91 793	57 201	39 094	-72
Кози	113 770	84 582	45 416	26 744	-77
Свине	153 859	82 265	50 104	30 143	-80
Птици	31 7442	185 455	109 585	68 320	-78
Еднокопитни	121 766	51 232	48 783	23 160	-81
Общ брой	**418 160**	**279 710**	**184 032**	**134 004**	**-68**

Източник: МЗХ, „Агростатистика” и собствени изчисления.

Висок е делът на животновъдните стопанства, които стопанисват под 1 ха ИЗП и не отговарят на условията за получаване на плащания по СЕПП. Данните показват, че за анализирания период няма настъпили съществени промени, както общо за стопанствата така и по видове животни. Относителният дял общо за всички животновъдни стопанства от 73,7% за 2007 г. намалява на 59,3% за 2016 г. Най-нисък е делът на стопанствата, отглеждащи говеда. Въпреки колебанията, промяната е към леко увеличение на техния дял, който през 2016 г. е 57,8% и кореспондира с дела общо на стопанствата под 1 ха в страната - 59,2%. Прави впечатление, запазването на високия относителен дял на стопанствата, отглеждащи кози – над 75% през 2016 г.

За анализирания период, структурните промени в земеделските стопанства са свързани с намаление на общия брой животински единици в страната с 15%. Изпреварващите темпове на намаление на животновъдните стопанства в сравнение с намалението на животните води до увеличение на броя животински единици средно на

стопанство, като увеличението е над два пъти – от 3,0 ж.е. през 2007 г. на 7,8 ж.е. за 2016 г.

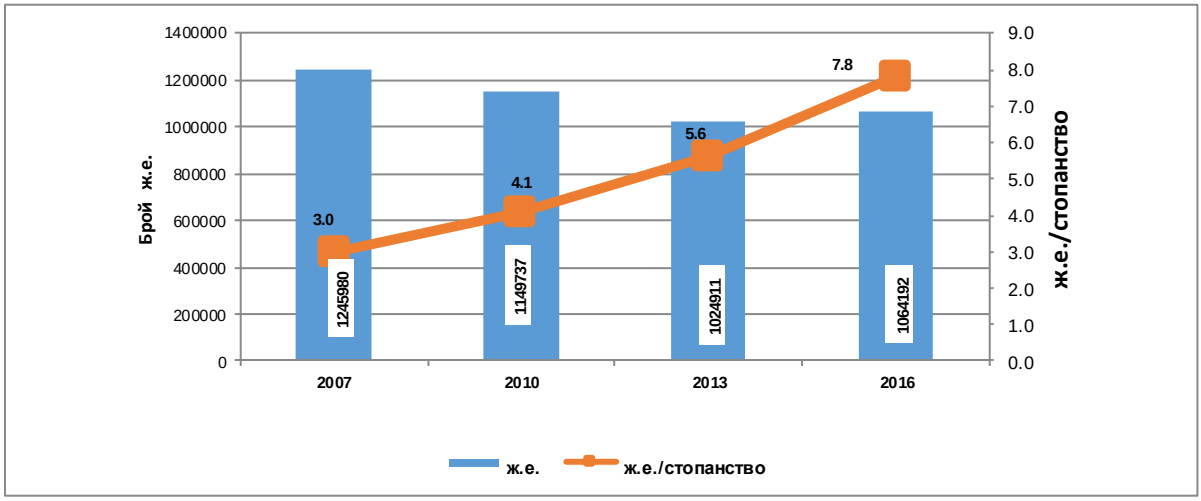
Таблица 1.8. Относителен дял на животновъдните стопанства с ИЗП под 1 ха и дела на отглежданите животни в тях

Стопанства по видове животни	2007		2010		2013		2016	
	Отн. дял от стопанствата, %	Отн. дял от животните, %	Отн. дял от стопанствата, %	Отн. дял от животните, %	Отн. дял от стопанствата, %	Отн. дял от животните, %	Отн. дял от стопанствата, %	Отн. дял от животните, %
Говеда	54,8	32,1	59,3	21,1	51,2	24,0	57,8	23,4
Овце	64,1	42,5	66,6	40,0	56,4	33,1	59,3	31,4
Кози	78,5	66,5	82,3	69,4	74,7	58,5	75,3	52,1
Свине	70,8	58,3	72,9	59,3	62,8	59,5	70,0	66,5
Птици	74,2	75,8	57,8	63,9	65,0	66,9	71,1	70,5
Еднокопитни	64,5	61,3	65,4	57,0	60,9	54,3	62,2	42,5
Общо за стопанствата	**73,7**		**70,5**		**60,2**		**59,3**	

Източник: МЗХГ, „Агростатистика“ и собствени изчисления.

Анализът на данните показва, че плътността на животновъдството, изразена чрез броя животински единици (ж.е.) на 1 ха ИЗП в нашата страна е значително по-ниска в сравнение със средната за ЕС и избрани страни-членки. Негативна тенденция е намаляването на плътността в резултат на намаляване на отглежданите животни и отлива на производители от подотрасъла. Резултатите показват, че не се използват пълноценно поземлените ресурси за отглеждане на животни – производство, което носи по-висока добавена стойност.

Фиг. 1.5. Брой животински единици (ж.е.), средно на стопанство

Източник: МЗХГ, „Агростатистика” и собствени изчисления.

Таблица 1.9. Плътност на животновъдството на 1-ца площ

	Плътност на животновъдството, ж.е./ха			
	2007	**2010**	**2013**	**2016**
ЕС-27	**0,79**	**0,77**	**0,75**	**0,76**
България	0,41	0,26	0,22	0,24
Гърция	0,64	0,46	0,44	0,46
Франция	0,82	0,81	0,79	0,79
Полша	**0,72**	**0,72**	**0,64**	**0,66**

***Източник**:* Евростат и собствени изчисления.

Сравнителният анализ показва, че средните размери на животновъдните стопанства в България са по-малки в сравнение със средните размери за ЕС и избрани страни-членки. С изключение на Гърция, тези разлики са чувствителни. Уедряването на животновъдните стопанства в страната се извършва с по-бавни темпове и в края на анализирания период разликите се запазват.

Таблица 1.10. Среден брой животински единици в животновъдните стопанства

	ж.е./стопанство			
	2007	**2010**	**2013**	**2016**
ЕС-27	**15,9**	**20,0**	**20,8**	**22,9**
България	3,0	4,1	5,6	7,8
Гърция	7,0	8,8	8,4	8,8
Франция	66,0	73,3	79,6	89,2
Полша	7,2	11,3	11,5	13,1

Източник: Евростат и собствени изчисления.

1.1.2. Еволюция на стопанствата по юридически статус

Изследването на структурните промени е допълнено и с анализ на организационно-стопанската структура по юридически статут на земеделските стопанства. Наред с фамилните стопанства трайно са се утвърдили и се развиват и други форми на аграрен бизнес – производствени кооперации, еднолични търговци, търговски дружества.

Таблица 1.11. Динамика на стопанствата и размера на ИЗП по юридически статут

Юридически статут	**Брой стопанства**				**ИЗП, ха**			
	2007	**2010**	**2013**	**2016**	**2007**	**2010**	**2013**	**2016**
Физически лица	476956	350041	237317	175209	914739	1201280	1223284	1169657
ЕТ	1828	2134	1871	1892	354597	544388	542947	541448
Кооперации	1156	941	811	767	890870	643555	565373	510698
Търговски дружества	1763	3639	4323	6322	522559	1151451	1396945	1536373
Сдружения и други	217	319	272	258	46625	76292	66362	37359

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

За анализирания период 2007-2016 г., структурните промени са свързани с намаление на броя на стопанствата при всички организационни форми с изключение на търговските дружества, като протичат с различна интензивност:

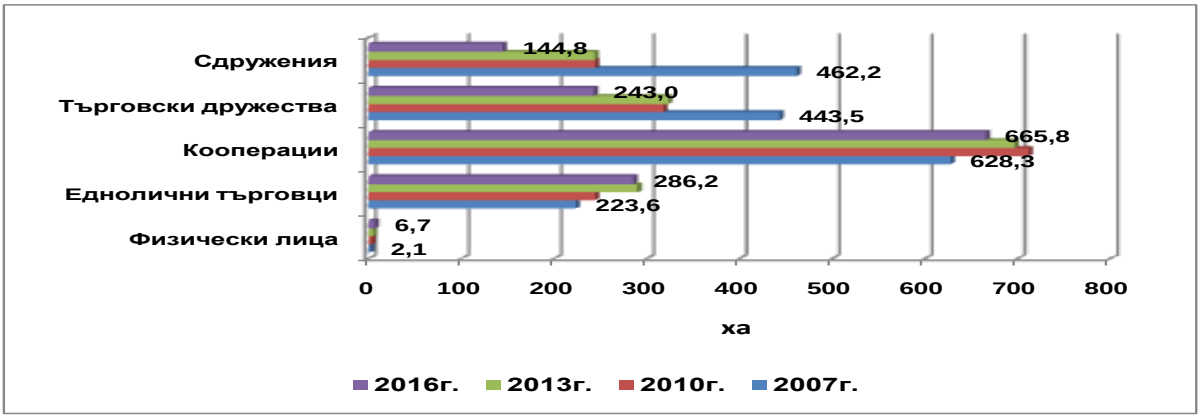
- най-динамични са процесите в групата на стопанствата на физически лица в посока на редуциране на техния брой, дължащо се главно на преустановяване дейността на дребните и малки стопанства. За анализирания период намалението на броя на стопанствата е с 63%, но се регистрира увеличение на стопанисваната от тях земя с 28%;

- при кооперациите също се очертава тенденция към намаляване на броя. След присъединяването на България към ЕС, въвеждането на директните плащания повиши цената на земята и рентата. При по-ниско ефективното производство, част от кооперациите не можаха да отговорят на очакванията на собствениците на земи за повишаване на рентата. Една от причините за преустановяване дейността на част от кооперациите се дължи на изтегляне на земята от собствениците с цел продажба или предоставянето им на търговски дружества срещу по-висока рента. Броят на кооперациите от 1 156 през 2007 г. се редуцират до 767 за 2016 г., което представлява намаление с 34%, свързано и с намаляване на стопанисваната от тях земя;

- значително увеличение на броя на търговските дружества като през 2016 г. техният брой вече е 6322 или увеличението е над 3 пъти, съпътствано и с увеличение на размера на ИЗП също три пъти.

Резултатите от анализа на стопанствата по юридически статут показват, че протичащите процеси не водят до съществени промени в организационно-стопанската структура на земеделието. Обликът на нашето земеделие се определя от стопанствата на физически лица, чийто относителен дял остава доминиращ – 87% от всички стопанства и с дял 31% от ИЗП за 2016 г. Увеличава се делът на търговските дружества, които представляват 4% от стопанствата в страната, но стопанисват 40% от ИЗП за 2016 г. За същата година, кооперациите представляват 0,4% от стопанствата и стопанисват 13,4% от ИЗП.

Фиг. 1.6. Динамика в средния размер на стопанствата по юридически статут

Източник: МЗХГ, „Агростатистика" и собствени изчисления.

С изключение на търговските дружества, за останалите организационни форми на аграрен бизнес е характерно уедряване на размерите на стопанствата:

- увеличението на средния размер на стопанствата на физически лица е незначително, поради ниския им икономически потенциал. За периода 2007-2016 г., средният им размер се е увеличил от 2,1 ха на 6,7 ха;

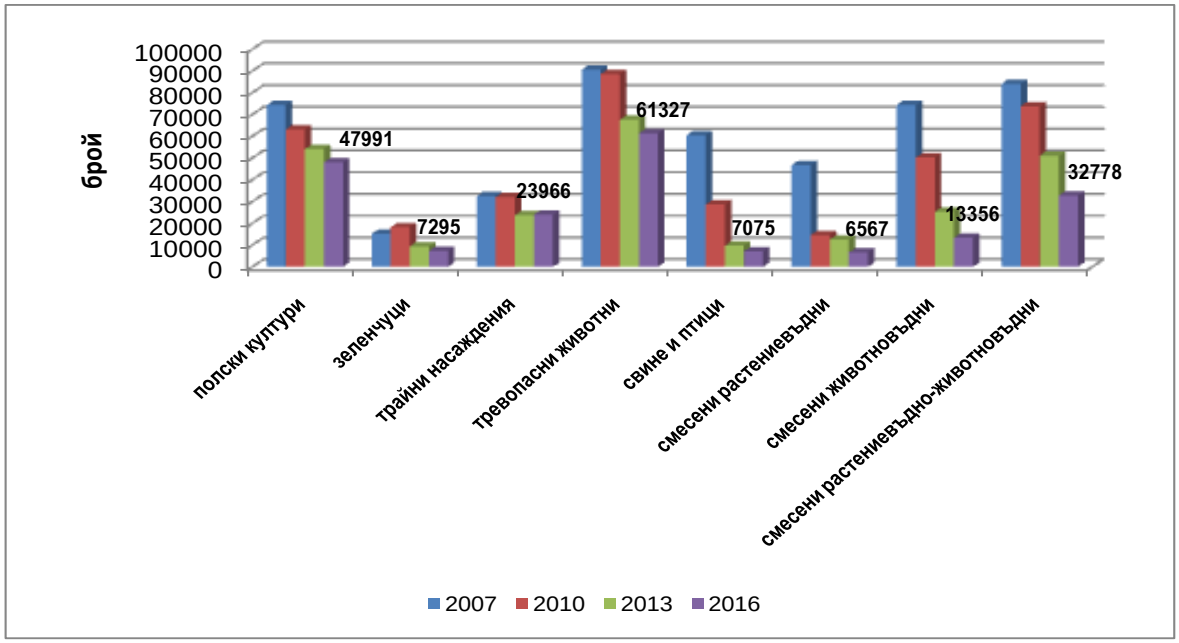
- стопанствата на юридическите лица са едри стопански структури. Те се развиват в икономически граници, съизмерими с европейските, имат потенциал за усвояване на европейските и национални субсидии и възможности за по-значително увеличаване на техните размери. С най-добра осигуреност с поземлени ресурси остават производствените кооперации – за 2016 г. съответно 665,8 ха, следвани от търговските дружества – 243 ха.

Анализът на резултатите показва, че диференциацията между размерите на земеделските стопанства по юридически статут се запазва.

1.1.3. Специализация, икономически потенциал и пазарна ориентация на земеделските стопанства

Анализът по специализация показва ясно изразена тенденция към намаляване на броя на земеделските стопанства във всички групи в резултат на общата тенденция на редуциране броя на стопанствата, но процесите протичат с различна интензивност. Сравнителният анализ показва, че процесите на редуциране са по-интензивни при стопанствата със смесено производство в сравнение със специализираните стопанства. Най-високо е намалението при смесените животновъдни и растениевъдни стопанства, и при стопанствата със свине и птици.

Фиг. 1.7. Динамика в броя на стопанствата по специализация

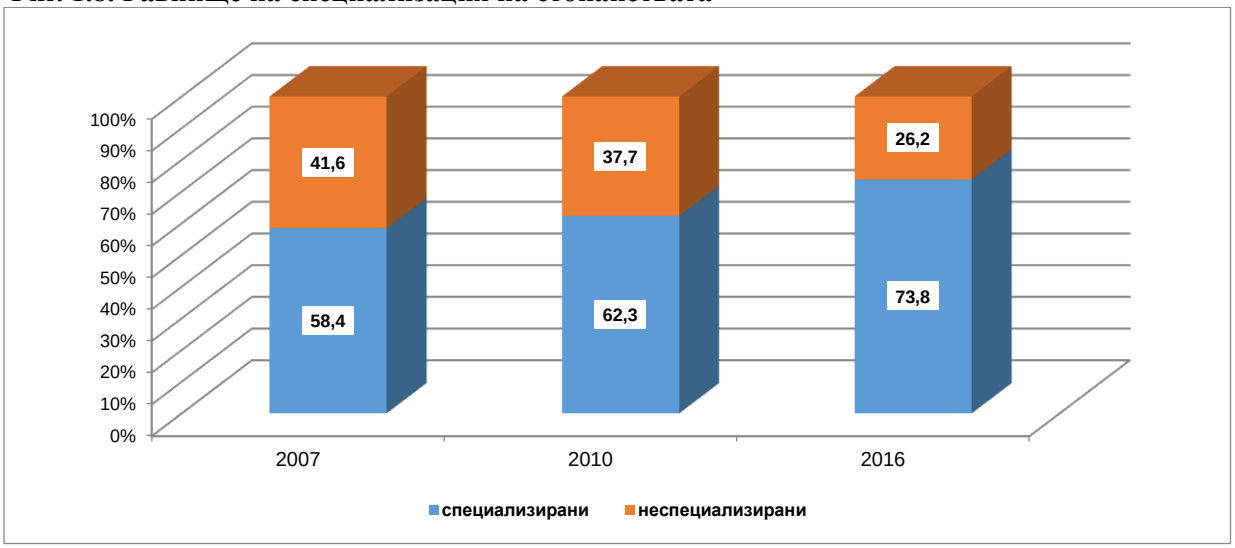

Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

При специализираните стопанства, най-малко е намалението на броя на стопанствата с полски култури и трайни насаждение. По-малката редукция на броя на стопанствата с полски култури се обяснява с по-високото равнище на подкрепа спрямо производствените разходи, което стимулира фермерите да се насочват към тези култури. При стопанствата с трайни насаждения пък причината е в дълготрайния характер на направените вложения и бавния процес на промяна в специализацията.

В края на анализирания период – 2016 г., най-голям е броят на специализираните стопанства, отглеждащи тревопасни животни – 61 327, следвани от стопанствата с полски култури – 47 991. Прави впечатление малкият брой специализирани стопанства в секторите „зеленчуци", „свине и птици" и смесените растениевъдни стопанства.

Фиг. 1.8. Равнище на специализация на стопанствата

***Източник**:* МЗХГ, „Агростатистика" и собствени изчисления.

В резултат на протичащите процеси се очертава положителна тенденция на повишаване на равнището на специализация на земеделските стопанства. За анализирания период значително се повишава делът на специализираните стопанства от 58,4% през 2007 г. на 73,8% за 2016 г.

Анализът на икономическия потенциал е направен за периода 2010-2016 г., тъй като с 2007 г. няма съпоставимост с показателя за икономически размер на земеделските стопанства, който се определяше в икономически единици.

Анализът на земеделските стопанства по икономически размер за периода 2010-2016 г. е направен на базата на показателя „стандартна продукция " (СП), която отразява средната парична стойност на селскостопанската продукция при цена на производител и не включва директните плащания, ДДС и др. стойности.

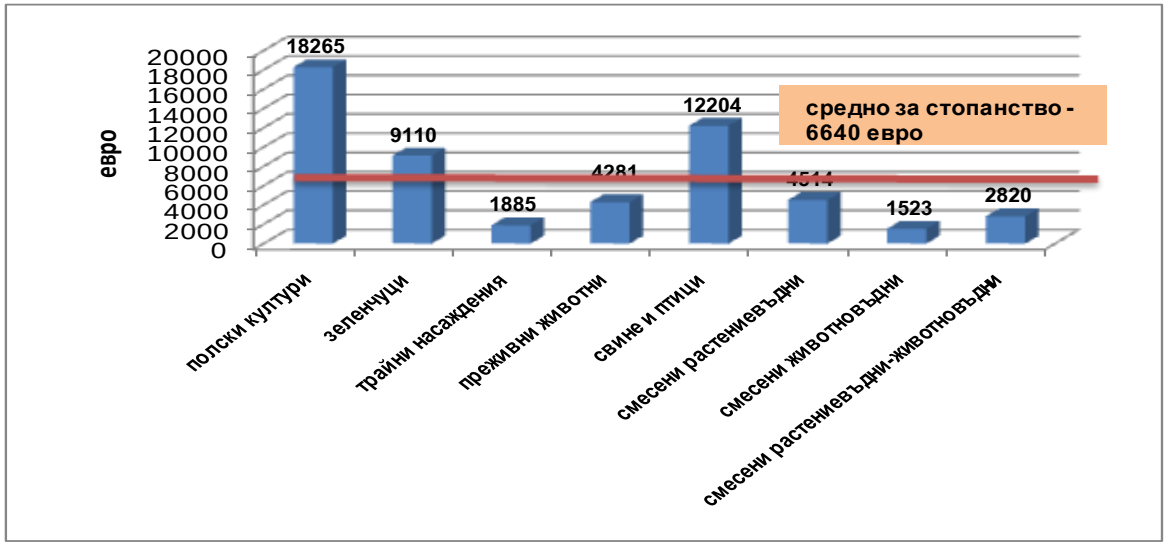
Структурата на стопанствата формират средния икономически размер по типове стопанства в зависимост от тяхната специализация. Средният икономически потенциал на земеделските стопанства в България е 6 640 евро СП за 2010 г.

Три групи стопанства имат по-висок икономически размер от средния за страната – стопанствата, отглеждащи полски култури, зеленчуци, свине и птици.

Най-висок икономически потенциал имат стопанствата, отглеждащи полски култури – 18 265 евро СП, което се дължи на факта, че най-едрите стопанства, отглеждащи зърнени култури и слънчоглед са в тази група.

На следващо място със среден икономически размер от 12 204 евро са стопанствата, отглеждащи свине и птици, което е резултат на големия общ размер на СП, реализиран от малкото на брой едри стопанства. Този сектор се характеризира със силно разслоение на стопанствата по икономически размер - под 1% (0,7%) от стопанствата са с много висок икономически потенциал (с размер на СП над 250 хил. евро), като реализират 75% от общия СП в сектора. На другия полюс са дребните стопанства със СП до 2 000 евро, представляващи 74%, но реализират само 6% от общия СП в сектора. С по-нисък икономически потенциал са стопанствата с трайни насаждения, преживни животни и смесено производство.

Фиг. 1.9. Среден икономически размер по типове земеделски стопанства, 2010 г.

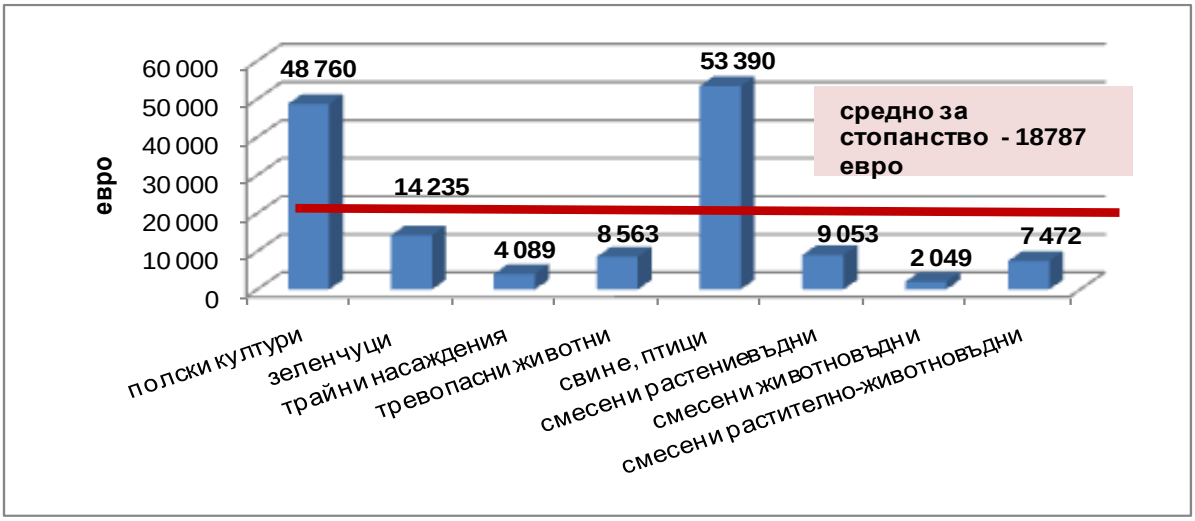
Източник: МЗХГ, „Агростатистика" и собствени изчисления.

От специализираните стопанства с най-нисък икономически потенциал са стопанствата с трайни насаждения – средно 1 885 евро СП, което се дължи на преобладаващия брой дребни стопанства и на изключително малкия брой едри стопански единици. От неспециализираните стопанства с най-нисък икономически размер са смесените животновъдни стопанства – 1 523 евро СП, който е най-ниският размер от всички типове стопанства в страната. Причината е същата – висок дял на стопанствата от най-нисък икономически клас (до 2000 евро) и символичен брой на най-едрите стопанства с над 250 хил. евро СП.

В периода 2013-2016 г. продължава да нараства средният икономически потенциал на земеделските стопанства и достига 18 787 евро. Увеличение е регистрирано при всички групи стопанства, но за периода най-значително е

увеличението при стопанствата, отглеждащи свине и птици – 53 390 евро, които изпреварват стопанствата с полски култури – 48 760 евро. От специализираните стопанства с най-нисък икономически потенциал остават стопанствата с трайни насаждения Остава изключително нисък икономическият потенциал на смесените животновъдни стопанства.

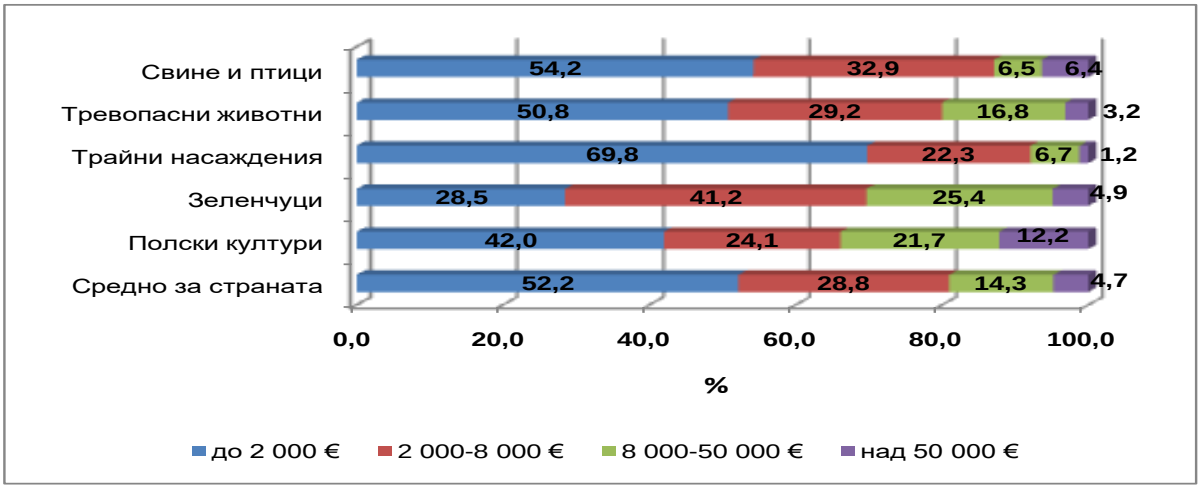
Фиг. 1.10. Среден икономически размер по типове земеделски стопанства, 2016 г.

Източник: МЗХ, „Агростатистика" и собствени изследвания.

Формирането на по-високия среден икономически размер се дължи на вътрешните промени в структурата по групи стопанства. Сравнителният анализ на структурата на специализираните стопанства по икономически размер 2010 г. и 2016 г. показва, че чувствително намалява делът на дребните стопанства до 2000 евро. Увеличава се делът на стопанствата с икономически размер над 50000 евро, при полските култури - 12,2%, отглеждащи свине и птици - 6,4% и при зеленчуците – 4,9%, чиито дялове са по-високи от средните за страната.

Фиг. 1.11. Дял на специализираните стопанства по икономически размер, 2016 г.

Източник: МЗХ, „Агростатистика" и собствени изследвания.

Сравнителният анализ на средните икономически размери на земеделските стопанства у нас и в ЕС показват значителни разлики. Средният икономически размер на земеделските стопанства в България за 2010 г. е най-нисък. Икономическият потенциал на българските земеделски стопанства е близо 4 пъти по-нисък от средния за ЕС-27, а в сравнение с Полша - 2 пъти по-малък. През 2016 г. средният икономически размер на българските земеделски стопанства изпреварва този в Полша и Гърция, но остава близо 2 пъти по-нисък от средния икономически размер на стопанствата в ЕС. Най-висок среден икономически размер имат стопанствата във Франция и диференциацията остава за целия анализиран период.

Таблица 1.12. Среден икономически размер на земеделските стопанства, евро

	2010	2013	2016
ЕС-27	**25 414**	**30 550**	**34 787**
България	6 640	12 824	18 787
Гърция	9 505	11 421	11 059
Франция	98 301	120 527	134 371
Полша	12 602	15 254	17 726

Източник: Евростат.

Анализът на пазарната ориентация на земеделските стопанства показва, че за периода 2007-2016 г. се подобрява пазарната ориентация на стопанствата. Над 2 пъти се увеличава делът на земеделските стопанства, които реализират по-голяма част от продукцията на пазара. Наред с разгледаните промени в организационно-стопанската структура на земеделието – намаляване на броя на дребните и малки стопанства, повишаване на специализацията, концентрацията на производство, принос за подобряване на пазарната ориентация на стопанствата има и получената подкрепа по редица мерки и механизми в условията на ОСП на ЕС (2007-2013) (М141 „Подпомагане на полупазарни стопанства в процес на преструктуриране", М121 „Модернизиране на земеделски стопанства", директни плащания, обучение, консултантски услуги, национална подкрепа и др.).

Когато се поставя въпросът за пазарната ориентация на стопанствата има значение и въпросът за каналите на реализация на продукцията. За преодоляване на нелоялната конкуренция, зависимостта от търговците на едро и прекупвачите, от изключителна важност са късите вериги на доставка. За анализирания период се констатира леко увеличение на дела на земеделските стопанства, чиито продажби директно на консуматора надвишават половината от общия обем на продажбите – от 16,9% за 2007 г. на 18,7% за 2016 г..

Таблица 1.13. Разпределение на стопанствата според пазарния дял на произведената продукция

Година	Стопанства, реализиращи на пазара над 50% от общата стойност на земеделската продукция		Стопанства, при които продажбите директно на крайния потребител надхвърлят 50% от общия обем на продажбите	
	Брой	Отн. дял, %	Брой	Отн. дял, %
2007	149 070	30,2	25 192	16,9
2010	187 857	51,5	26 418	14,1
2016	131 919	65,6	24 575	18,7

***Източник**:* МЗХГ, „Агростатистика".

За подобряване функционирането на хранителните вериги и стимулиране изграждането на къси хранителни вериги е необходимо развитие на пазарните структури и създаването на нормални пазарни отношения в земеделието: доизграждане на пазарните структури (борси, тържища, складови и хладилни бази) на регионален принцип; стимулиране на производството на качествена продукция; елиминиране на конкуренцията от неформалния сектор и нелегален внос; сдружаване на земеделските производители.

1.1.4. Регионална структура на земеделските стопанства

При всички статистически райони се очертава трайна тенденция на редуциране на броя на земеделските стопанства, следвайки общата тенденцията на намаление за стопанствата в страната.

Най-динамични са процесите на намаление на броя на стопанствата в Северозападен район - над 4 пъти и Северен централен район – близо 3 пъти. За периода 2010-2016 г. темповете на намаление са по-ниски в Южен централен район, Югозападен и Югоизточен район. В посочените райони броят на стопанствата е намалял наполовина.

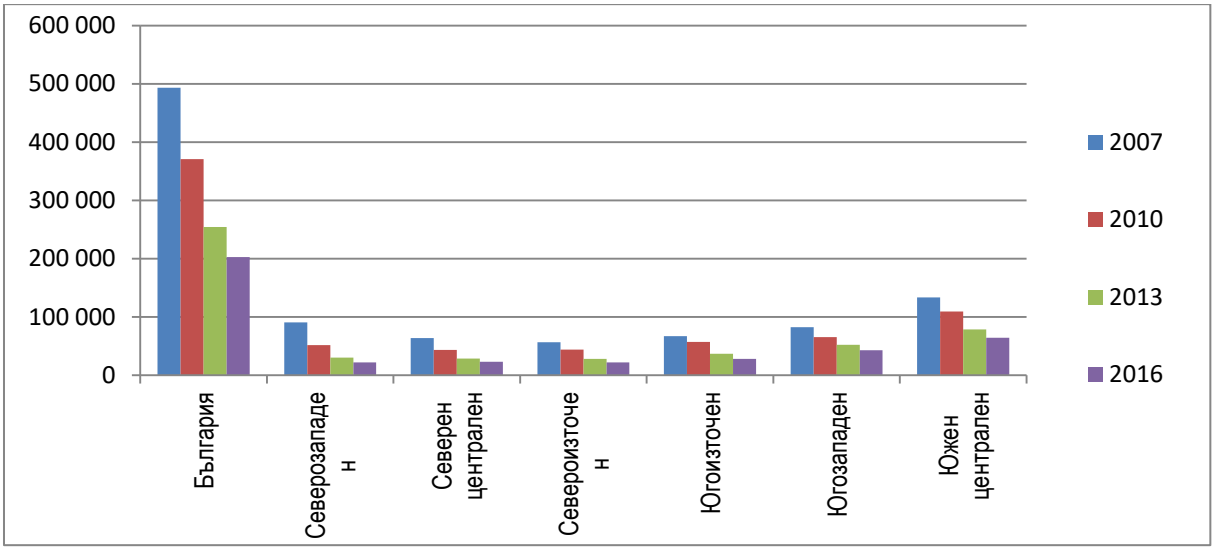
Сравнителният анализ показва, че през 2016 г. най-голям брой стопанства са съсредоточени в Южен централен район – 64 500 бр. или близо 32% от стопанствата в страната. На следващо място по брой стопанства се нарежда Югозападен район с 42 780 бр., чийто дял съответно е 21%. В останалите райони няма съществени различия в броя на стопанствата.

Намаляването на броя на стопанствата е свързано с положителна тенденция на тяхното уедряване по размер на ИЗП, характерна за всички райони.

През 2016 г., най-голям среден размер имат стопанствата в Северозападния район, съответно – 41,5 ха, следвани от тези в Североизточния – 36,3 ха. Южен централен и Югозападен район се характеризират с най-малки средни размери на земеделските стопанства – около 2 пъти по ниски от средния размер на земеделските стопанства в страната. Това се дължи на географските им характеристики и броя на

стопанствата. Тези два района се характеризират с най-малко обща земеделска земя и с най-голям брой стопанства, което води до малка средна площ в стопанствата. Маломерността на стопанствата в тези райони поставя въпроса за тяхната устойчивост и очакванията са за по-ускорена тенденция през следващите години на намаление на техния брой.

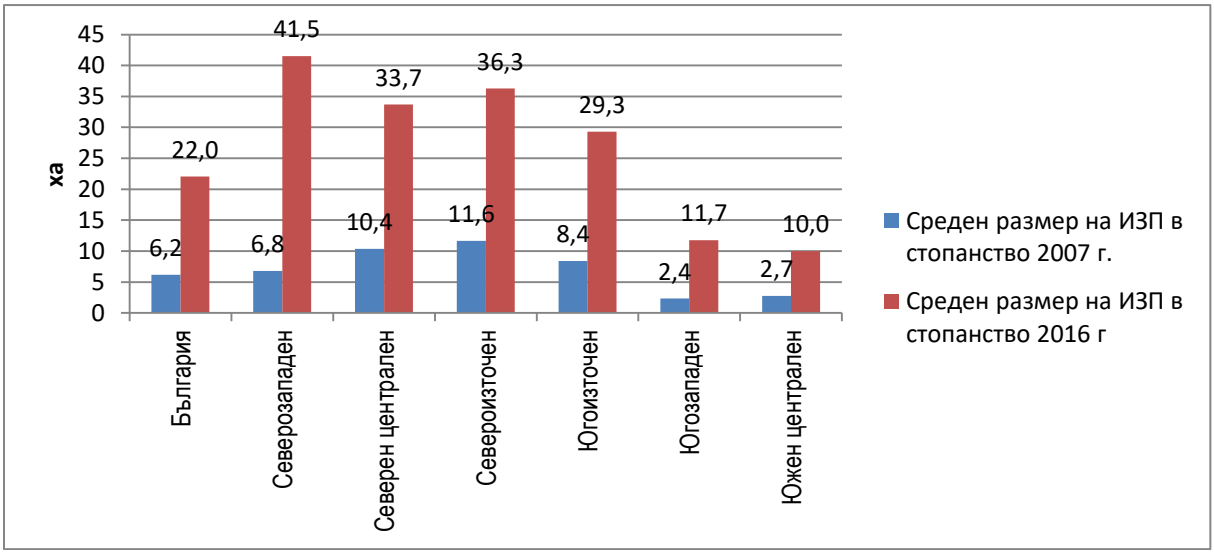
Фиг. 1.12. Брой стопанства по статистически райони

Източник: Евростат.

При всички райони е характерна тенденцията на увеличение на средния брой животински единици в стопанствата, но концентрацията на производство протича с различни темпове. За анализирания период, най-динамични са процесите на увеличение средния брой животински единици в стопанствата от Югоизточния район – от 2,9 ж.ед. за 2007 г. нарастват на 8,0 ж.е. през 2016 г., следвани от стопанствата в Североизточен и Северен централен район.

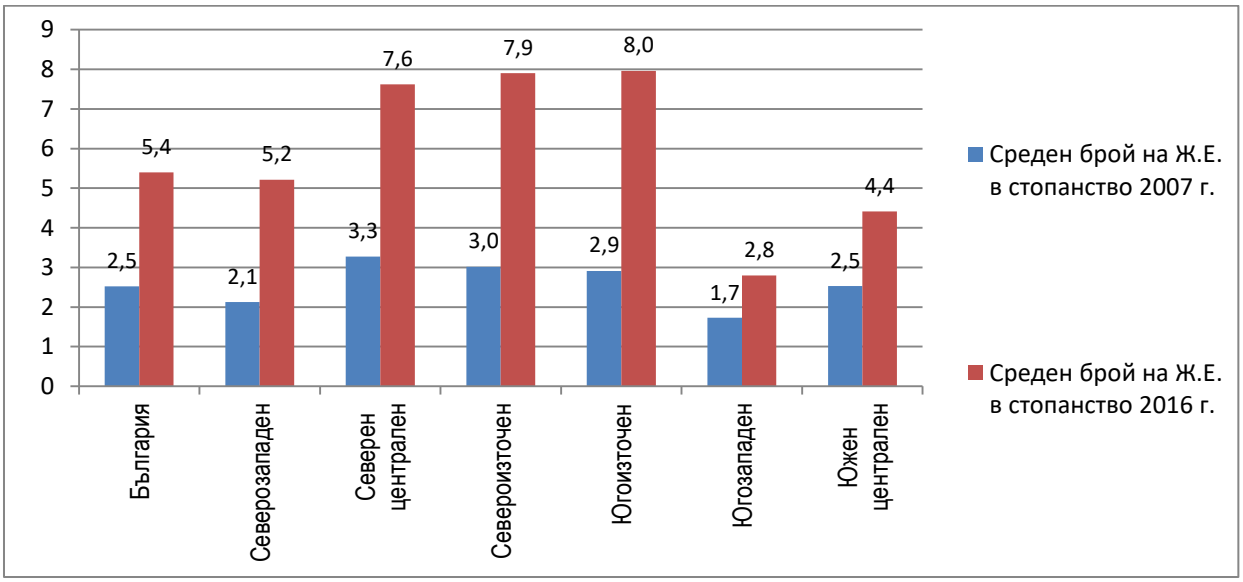
Фиг. 1.13. Среден размер на ИЗП в стопанствата по статистически райони

Източник: Евростат.

В Южен централен и Югозападен район концентрацията на животновъдството също е по-ниска, отколкото в останалите райони. През 2016 г., броят на животинските единици в стопанство в Югозападен район е 2 пъти по-нисък от средния показател за страната, а в Южен централен – съответно с около 20%. Малкият брой животински единици в стопанствата в тези два района показва, че определено тези райони, където планинските територии съставляват голяма част от техните площи изпитват не само проблеми в селскостопанското производство, но имат проблеми с жизнеспособността на селата, отдалечени от големите урбанистични центрове.

Фиг. 1.14. Среден брой животински единици на стопанствата по статистически райони

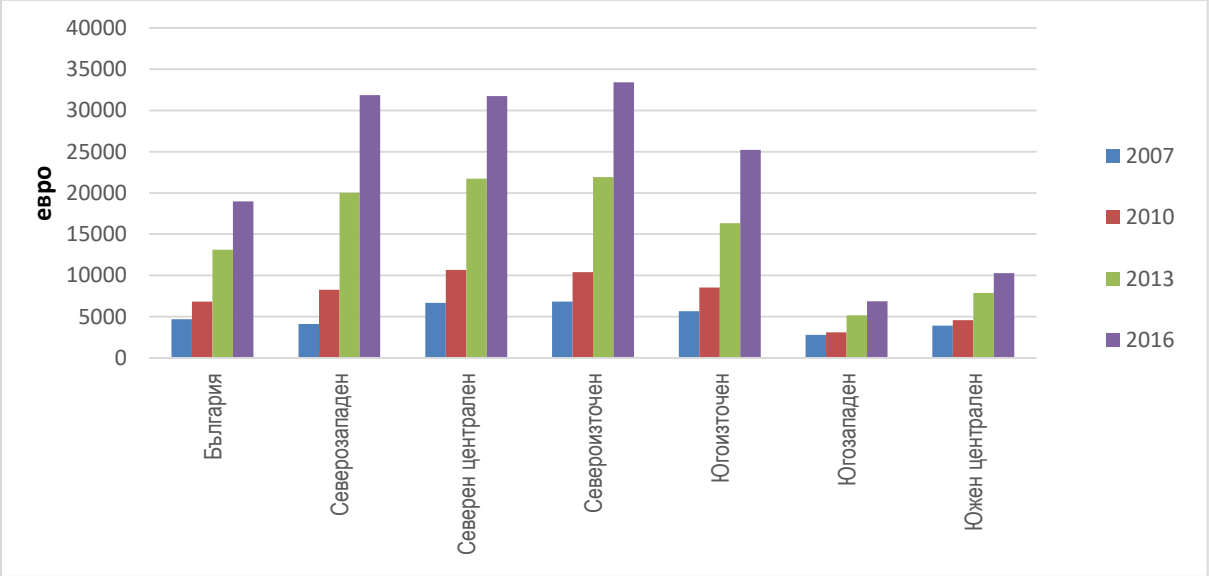

Източник: Евростат.

За анализирания период, в резултат на уедряването на размерите на стопанствата и концентрацията на производството се наблюдава увеличение на икономическите размери на земеделските стопанства за всички региони, но с различни темпове на изменение. Най-висок ръст в увеличението на икономическия размер са постигнали стопанствата в Северозападен район с увеличение над шест пъти, следвани от стопанствата в Северен централен и Североизточен район - с увеличение около пет пъти.

Сравнителният анализ за 2016 г., ясно показва разделение на страната по отношение икономическия размер на стопанствата в посока север-юг. В северните райони, стопанствата се характеризират с по-висок икономически размер спрямо стопанствата в южните райони. Все пак трябва да посочим, че в Югоизточен район, икономическият размер на стопанствата е по-висок от средния за страната - 25 хил. евро СП. Със значително по-нисък икономически потенциал се характеризират стопанствата в Южен централен и Югозападен район – под 10 хил. евро СП при среден икономически размер на стопанствата в страната - над 18 хил. евро СП.

Фиг. 1.15. Среден икономически размер на стопанствата по статистически райони

Източник: Евростат.

1.1.5. Изводи

Въз основа на анализа на протичащите промени в организационно-стопанската структура на земеделието могат да се направят следните обобщаващи изводи:

1. Трайна тенденция на намаляване на броя на земеделските стопанства. Процесите на редуциране са най-динамични при дребните и малки земеделски стопанства;
2. Положителна тенденция на уедряването на земеделските стопанства, която протича с по-ускорени темпове в сравнение с редица страни в ЕС. В края на анализирания период – 2016 г., средният размер на земеделските стопанства в България е по-висок от средния размер на стопанствата в ЕС-28, което показва добра осигуреност с поземлени ресурси;
3. Запазване на нерационална организационно-стопанска структура на земеделието – доминиращ дял на дребните и малки стопанства на физически лица и малко на брой едри стопански структури на юридически лица. Все още липсва значим брой средни земеделски стопанства. На единия полюс са дребните и малки стопанства с размер на ИЗП до 2 ха, в които е съсредоточен над половината от вложения труд в отрасъла, но стопанисват едва 1,8% от ИЗП в страната. На другия полюс са най-едрите стопанства, които през 2016 г. представляват по-малко от 5% от стопанствата, с дял на вложения труд - 20% и стопанисват над 85% от общата ИЗП в страната;
4. Тревожен факт е едновременното намаление в броя на специализирани земеделски стопанства отглеждащи зеленчуци и свиването на площите и икономическия им размер;

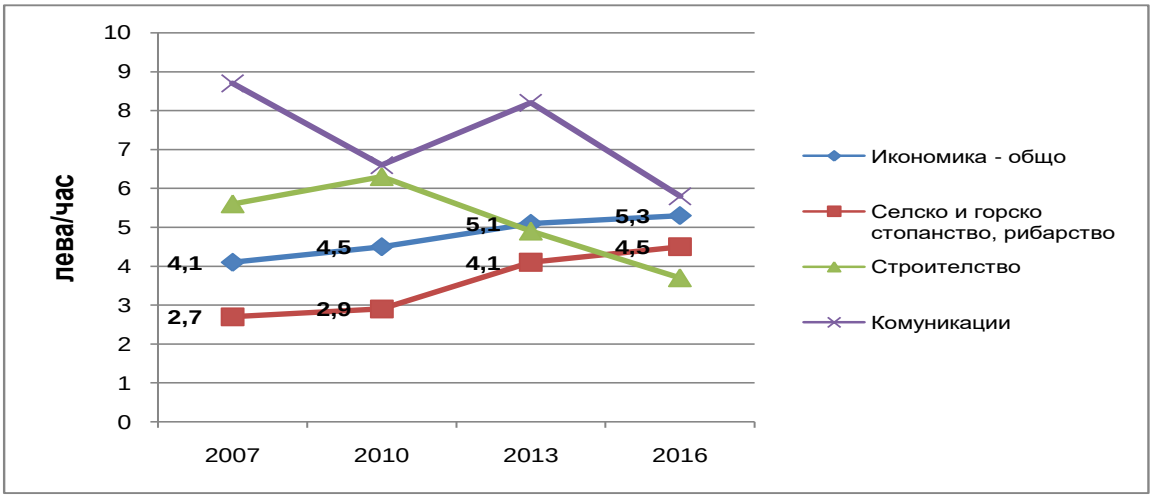
5. Значително се увеличава икономическият потенциал при специализираните стопанства за свине и птици протичащо едновременно с намаление на малките и дребни стопанства;
6. Изключително ниска плътност на животновъдството на единица площ, в пъти по-ниска от средната за ЕС и наблюдаваните страни-членки от ЕС и продължава да намалява. Животновъдните стопанства в страната са значително по-малки от средните размери общо ЕС.
7. Положителна тенденция към повишаване на равнището на специализация и концентрация на производството, подобряване на пазарната ориентация на земеделските стопанства - за 2016 г. близо 66% от стопанствата реализират преобладаващ дял от произведената продукция на пазара, от тях близо 19 % директно на крайния потребител;
8. Положителна тенденция е намаляване на дела на всички стопанства под 1 ха, но той все още остава висок (за 2016 г. – 59,3%).
9. Въпреки нарастването на средния икономически потенциал на стопанствата в страната, той остава по-нисък в сравнения със средното равнище в ЕС. Причините са: преобладаващият дял на дребните и малки стопанства; отливът на производителите от производства с по-висока добавена стойност - екстензивни култури и животновъдство.
10. Запазва се чувствителната разлика в икономическия потенциала по типове стопанства, в зависимост от тяхната специализация. Само стопанствата, отглеждащи полски култури и свине и птици имат значително по-висок икономически потенциал от средния. От специализираните стопанства, най-нисък икономически размер имат стопанствата с трайни насаждения. Причините трябва да се търсят в дребното и разпокъсано производство (най-висок дял на дребни стопанства до 2 000 евро – близо 70% през 2016 г.), преобладаваща част от насажденията са от екстензивен тип и неблагоприятна възрастова структура, разрушена хидромелиоративна система.

1.2. ДИНАМИКА В ДОХОДИТЕ ОТ СЕЛСКОСТОПАНСКА ДЕЙНОСТ

1.2.1. Анализ на доходите на земеделските стопанства

За анализирания период полученият факторен доход на час вложен труд е с тенденция към нарастване както в селското стопанство, така и в икономиката като цяло. Сравнителният анализ показва трайно изоставане на реализирания факторен доход в селското стопанство, в сравнение със средното равнище в страната и с други икономически дейности. По-ниската доходност в селското стопанство, спрямодругите икономически дейности, налага необходимостта от подкрепа за осигуряване на устойчиво развитие на отрасъла и осигуряване на продоволствената сигурност на страната.

Фиг. 1.16. Факторен доход на час вложен труд

Източник: Евростат.

За анализирания период 2007-2016 г. се очертава тенденция към увеличение, макар и с колебания на равнището на брутната продукция (БП), средно на земеделско стопанство.

След увеличение на БП за 2008 г. спрямо 2007 г., през 2009 г. следва спад в равнището на показателя, но през следващите години има трайна тенденция към увеличение, като през 2014 г. достига най-високата си стойност – 85 159 лв., след което отново следва намаление.

Размерът на междинното потребление (МП) е висок, което формира и високия относителен дял в структурата на БП. Резултатите показват, че относителния дял на междинното потребление в брутната продукция през 2009 г. е най-висок, съответно близо 67%. След 2013 г. този дял се движи в границите от 59-62%.

Фиг. 1.17. Среден размер на брутната продукция и междинното потребление на стопанство

Източник: МЗХГ, „Агростатистика", СЗСИ.

Анализът на данните показва, че БП е получена в резултат на вложени високи разходи в производството като относителен дял на междинното потребление от нея, което се отразява на резултативните икономически показатели.

Сравнителният анализ с избрани страни–членки на ЕС показва, че за 2007 г., произведената средна брутна продукция на стопанство е най-ниска в България. През следващите години страната изпреварва по този показател средното равнище в Полша и Гърция. Франция реализира няколкократно по-висока брутна продукция в сравнение с останалите страни.

Таблица 1.14. Брутна продукция, средно на стопанство в страни-членки на ЕС, евро

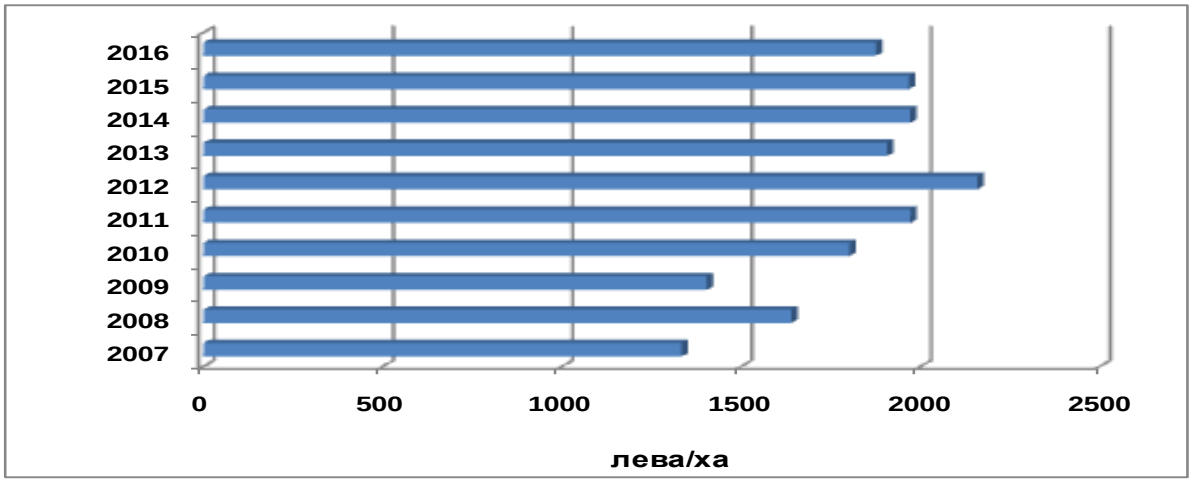
Година	Полша	Гърция	Франция	България
2007	27 551	22 560	161 113	18 159
2010	26 274	22 608	176 002	32 948
2013	30 203	21 887	197 390	39 178
2016	26 246	22 569	188 544	37 248

***Източник**:* Евростат, FADN.

Постигнатата продуктивност, измерена като получена брутна продукция на 1 ха ИЗП, показва повишение след 2007 г. Динамиката ѝ зависи от изменението в равнищата на брутната продукция, и в по-малка степен от средния размер на ИЗП в стопанствата, тъй като промените не са съществени.

За анализирания период, се очертава тенденция на нарастване на субсидиите[1], средно на стопанство, макар и с известни колебания. Периодът 2007-2009 г. се характеризира със значително нарастване на субсидиите, след което през следващите две години има леко намаление. В периода 2011-2013 г. подкрепата отново нараства, а през 2014 г. и 2015 г., равнището на субсидиите е по-ниско спрямо 2013 г.- последната година от предходния период на ОСП на ЕС.

Фиг. 1.18. Постигната продуктивност на ха

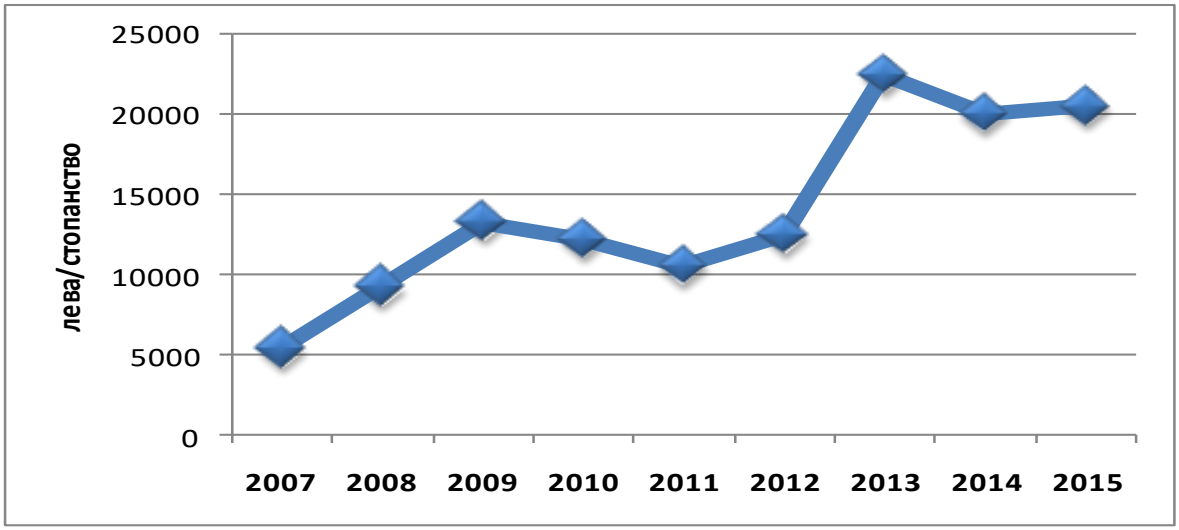

Източник: МЗХГ, „Агростатистика", СЗСИ и собствени изчисления.

[1] По-нататък в анализа се имат предвид всички получени субсидии от земеделските стопанства по ОСП и държавните помощи и доплащания без инвестиционните, ако не е изрично посочено друго.

Сравнителният анализ показва, че в края на анализирания период – 2016 г., средният размер на субсидиите се е увеличил няколкократно в сравнение с 2007 г.

Фиг. 1.19. Динамика на субсидиите, средно на стопанство

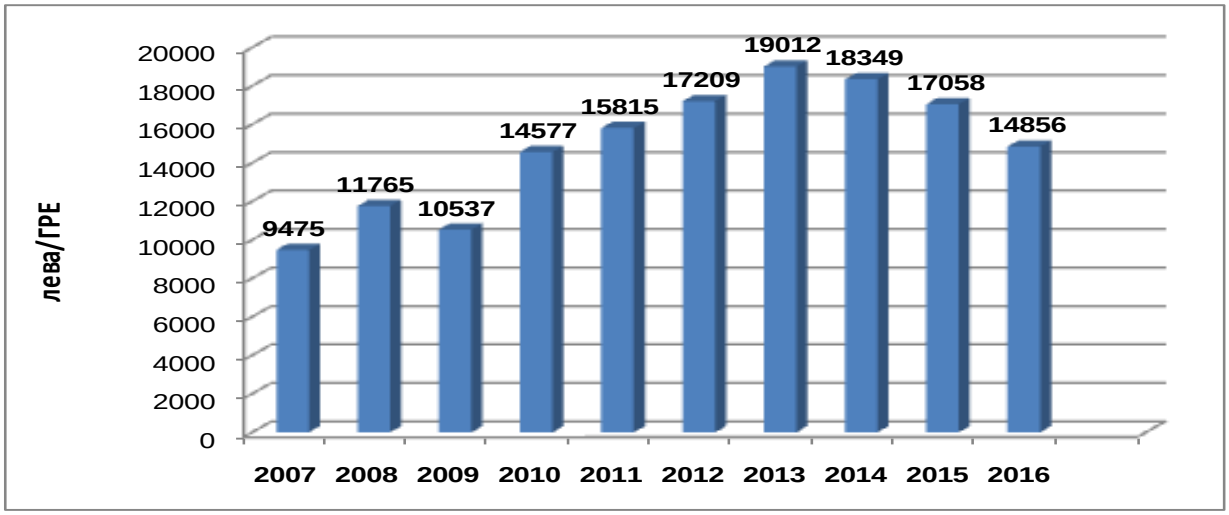

Източник: МЗХГ, „Агростатистика", СЗСИ.

Анализът на постигнатата производителност, средно за стопанство, като един от основните показатели на икономическата ефективност, бележи тенденция към повишаване, макар и с известни колебания. Изключение от очерталата се тенденция прави само 2009 г., поради получените по-ниски икономически резултати.

През 2007 г. постигнатата производителност е 9 475 лв./ГРЕ, а през 2013 г. равнището на този показател вече е 19 012 лв./ГРЕ, или нарастване 2 пъти. В периода 2014-2016 г. следва намаление на показателя. Повишаването на производителността на стопанствата се дължи на нарастването на нетната добавена стойност, докато количеството вложен труд е почти без промяна. Главен фактор за повишаване на нетната добавена стойност е увеличението на субсидиите за анализирания период.

Фиг. 1.20. Средна производителност в стопанствата

Източник: МЗХГ, „Агростатистика", СЗСИ и собствени изчисления.

Сравнителният анализ на постигнатата средна производителност от стопанство показва, че страната има значително по-ниска производителност от избраните страни-членки на ЕС в периода 2007-2010 г. В следващите години, в рамките на избраните страни, по този показател България изпреварва единствено Полша. В Гърция постигнатата средна производителност на стопанство е значително по-висока, а Франция е постигнала няколкократно по-високо равнище от останалите страни.

Таблица 1.15. Средна производителност на стопанство в страни-членки на ЕС, евро

Година	Полша	Франция	Гърция	България
2007	6 710	34 439	13 272	3 269
2010	7 040	35 228	13 059	6 256
2013	7 017	30 939	11 819	7 925
2016	5 987	28 145	12 923	8 481

Източник: Евростат, FADN.

Средният нетен доход на стопанствата следва тенденциите на изменение на брутната продукция. Макар и с известни колебания, средният нетен доход на стопанство се повишава. С изключение на 2009 г., полученият среден нетен доход за периода е по-висок от началната година – 2007 г. Стопанствата са реализирали най-висок среден доход през 2014 г. – 18 660 лв., главно в резултат на получения най-висок размер на субсидиите в предходната година, който през следващите години намалява. Прави впечатление, че въпреки високата подкрепа след 2014 г. има понижение в равнището на нетния доход, като за 2016 г. този спад е по-чувствителен – 13 386 лв.

Интерес представлява динамиката в равнищата на средния нетен доход на стопанствата без субсидии. Очертава се ясно изразена тенденция към намаление на получения нетен доход без субсидии, а от 2013 г. трайно остава отрицателна величина.

Анализът на данните показва, че субсидиите играят определяща роля при формиране на доходите на земеделските производители и показва силна зависимост на доходите на земеделските стопанства от подкрепата.

Фиг. 1.21. Среден нетен доход на стопанство

Източник: МЗХГ, „Агростатистика", СЗСИ и собствени изчисления.

Колебанията на нетния доход показват, че производството е зависимо от редица фактори - вътрешни (слабо управление на риска, неефективно производство, ниско равнище на диверсификация и др.) и външни фактори (зависимост от климатичните промени, пазарна и институционална среда).

Въпреки нарастването на средния нетен доход на стопанство в страната, за целия анализиран период той остава по-нисък в сравнение с избраните държави-членки на ЕС. При постигната по-висока продуктивност (брутна продукция/стопанство) получаваме по-ниска резултативна величина. Това показва, че при влагане на 1-ца разход получаваме по-малък доход. Причините в недостатъчната доходност трябва да се търсят в преобладаващия дял на продукция с ниска добавена стойност, по-ниска производителност, екстензивно производство, по-ниска ефективност.

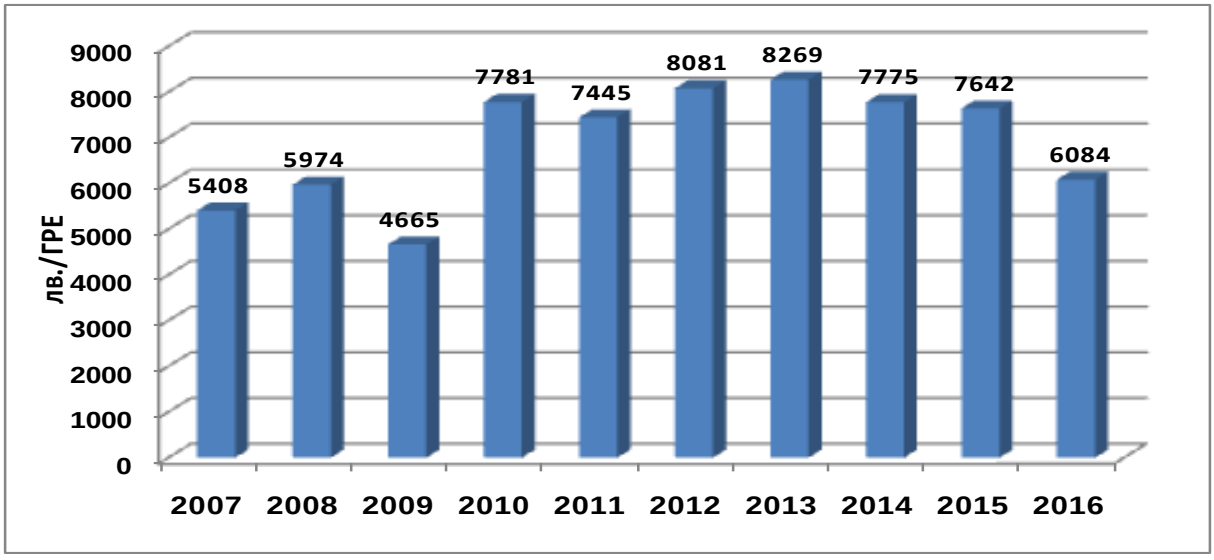
Таблица 1.16. Равнище на средния нетен доход на стопанство в избрани страни-членки на ЕС, евро

Година	Полша	Гърция	Франция	България
2007	9 979	14 726	43 354	4 563
2010	9 985	13 851	43 761	8 248
2013	9 867	10 247	31 578	8 101
2016	7 726	10 796	25 641	6 844

Източник: Евростат, FADN.

Постигнатата доходност, изразена чрез получения нетен доход на 1-ца вложен труд, за анализирания период нараства, макар и с известни колебания. Без съществени промени в количеството вложен труд, равнището на средната доходност се определя от постигнатия среден нетен доход в стопанствата и следва неговата тенденция на изменение. Най-висока доходност е постигната през 2013 г. – 8 269 лв. /ГРЕ, след което следва намаление и през 2016 г. е 6 084 лв./ГРЕ.

Фиг. 1.22. Постигната средна доходност на 1-ца вложен труд

Източник: МЗХГ, „Агростатистика", СЗСИ и собствени изчисления.

Динамиката на нетния доход и производствените разходи рефлектират върху равнището на нормата на рентабилност. Сравнителният анализ показва, че за целия период нормата на рентабилност, с включени субсидии, е най-висока през 2007 г. В рамките на периода нормата на рентабилност се характеризира със сериозни колебания. Въпреки увеличаващия се размер на субсидиите, през следващите години, това равнище на показателя не е постигнато. Причините трябва да се търсят в колебанията на нетния доход и трайната тенденция на нарастване на производствените разходи в земеделските стопанства. Резултатите показват, че производството става все по-нерентабилно.

Значително по-ниските равнища на нормата на рентабилност без субсидии показват, че те играят значителна роля във формиране на икономическите резултати на земеделските стопанства. Анализът на резултатите показва, че нормата на рентабилност без субсидии също е най-висока през 2007 г., следва спад, като след 2013 г. нормата на рентабилност без субсидии остава отрицателна величина. Данните показват, че в земеделските стопанства не е постигнато увеличение на ефективността на направените разходи. Това показва, че на 1-ца направени разходи се получават по-малко приходи. Вътрешните причини за стопанствата трябва да се търсят в недостатъчната ефективност на производството, техническо и технологично равнище, модернизация, инвестиционна активност, степен на внедряване на иновации, качество на човешкия потенциал и др.

Фиг. 1.23. Норма на рентабилност в земеделските стопанства

Източник: МЗХГ, „Агростатистика", СЗСИ и собствени изчисления.

1.2.2. Изводи

Въз основа на анализа могат да се направят следните обобщаващи изводи:

1. По-ниска доходност в селското стопанство в сравнение със средното равнище на икономиката на страната и с други икономически дейности. Директните плащания гарантират определено ниво на икономическа сигурност на земеделските стопани

и подкрепят техните доходите, за да останат в отрасъла и да се осигури устойчивост на производството;

2. Основните икономически показатели, средно на стопанство – БП, НДС, НД и производителност са с тенденция към повишение в периода 2007-2013 г., след което следва понижение, но остават по-високи спрямо началото на анализирания период. Същата тенденция се очертава в средния размер на субсидиите на стопанство. Това показва, че субсидиите играят значителна роля при формиране на доходите на земеделските производители и определя силната им зависимост от подкрепа;
3. Колебанията на средния нетен доход на стопанство показват, че производството е зависимо от редица фактори - вътрешни (слабо управление на риска, неефективно производство, ниско равнище на диверсификация и др.) и външни фактори (зависимост от климатичните промени, пазарна и институционална среда);
4. Полученото равнище на нетния доход, средно на стопанство, е по-ниско в сравнение с избраните страни-членки на ЕС. Причините в по-ниската доходност трябва да се търсят в преобладаващия дял на продукция с ниска добавена стойност, по-ниска производителност, екстензивно производство, по-ниска ефективност;
5. Тенденция на намаляване на средната норма на рентабилност на земеделските стопанства с и без субсидии, като във втория случай е в по-голяма степен.

1.3. ДИНАМИКА В ДОХОДИТЕ ОТ СЕЛСКОСТОПАНСКА ДЕЙНОСТ ПО СЕКТОРИ

1.3.1. Анализ на доходите по специализация на земеделските стопанства

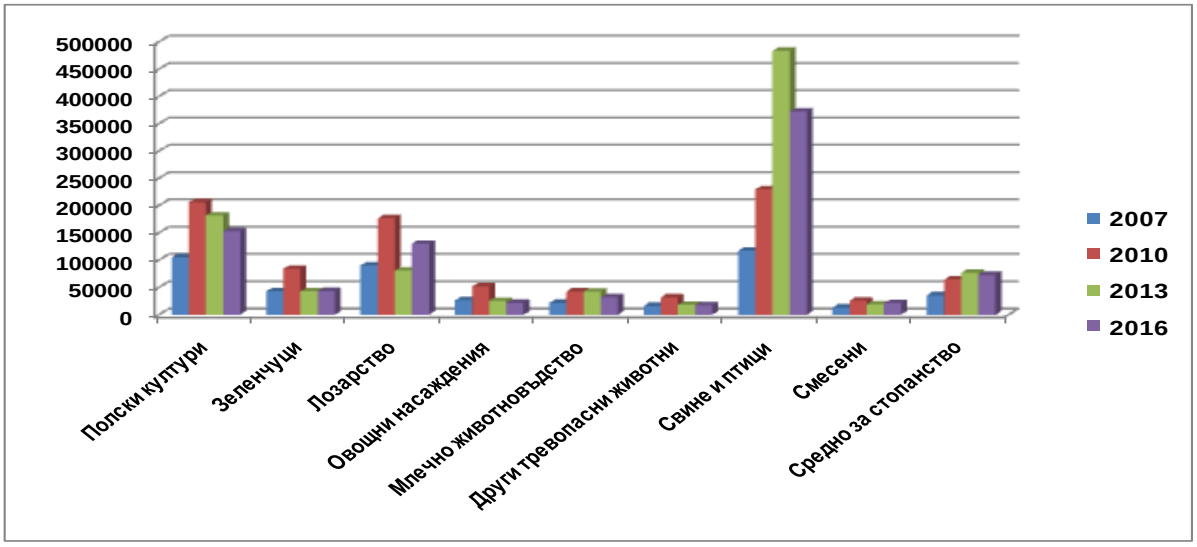
Проследяването на равнищата на основните икономически показатели по специализация на земеделските стопанства показвасъществени различия в получената брутна продукция на отделните стопанства. За целия анализиран период, само стопанствата, отглеждащи полски култури, лозя и свине и птици са реализирали по-висока брутна продукция от средната за стопанствата в страната. След 2010 г. разликата между размера на брутната продукция в стопанствата с полски култури и свине и птици и останалите стопанства се задълбочава. Понижаването на брутната продукция в стопанствата с полски култури след 2013 г. се дължи на намаление на размера на стопанствата.

Специализираните стопанства в зеленчукопроизводството през 2007 г. и 2010 г. са получили по-висока брутна продукция от средната, но през следващите години – 2013 и 2016 г. са под средното равнище.

Стопанствата с овощни насаждения и с тревопасни животни – млечно направление са реализирали значително по-ниска брутна продукция от средната за стопанствата в страната. Особено тревожно е положението в стопанствата с овощни

насаждения, при които след 2010 г. е регистриран спад в показателя. За 2016 г. сравнението показва, че произведената брутна продукция от овощни насаждения е 3 пъти по-ниска от средното равнище, а за животновъдните стопанства – млечно направление около 2 пъти по-малко.

Фиг. 1.24. Брутна продукция по специализация на стопанствата

Източник: Евростат, FADN.

Най-ниски са равнищата на брутната продукция в стопанствата с тревопасни животни и смесено производство.

За съпоставимост на резултатите и елиминиране влиянието на големината на стопанството върху размера на брутната продукция, продуктивността на растениевъдните стопанства е изчислена като брутна продукция на 1-ца площ, а на животновъдните – брутна продукция на 1 животинска единица (ж.е.).

Резултатите показват, че най-висока продуктивност реализират зеленчукопроизводителните стопанства като техните равнища значително превишават останалите растениевъдни стопанства.

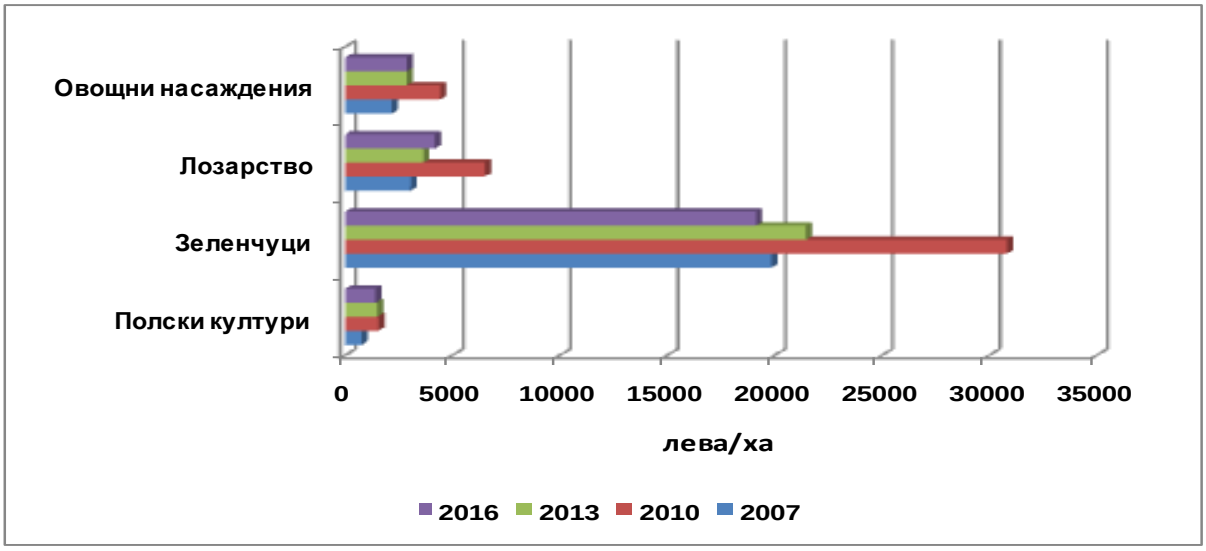
Равнището на продуктивност е динамична величина, с редуващи се спадове и увеличения, но след 2010 г., с изключение на стопанствата с полски култури е с тенденция към понижение.

Най-ниска е продуктивността на стопанствата с овощни насаждения, поради предимно дребно производство, ниски добиви, преобладаваща част от насажденията от екстензивен тип, неблагоприятна възрастова структура, недостатъчна хидромелиоративна структура, водеща до силна зависимост от климатичните условия. В лозарството е постигната по-висока доходност, но разликата не е чувствителна.

Съществени са колебанията в продуктивността в стопанствата с лозя, което води и до колебания в получената брутна продукция за анализирания период.

Резултатите показват, че най-висока продуктивност е постигната в стопанствата, отглеждащи свине и птици, следвани от стопанствата с млечно направление, а най-ниска – в стопанствата с други тревопасни животни.

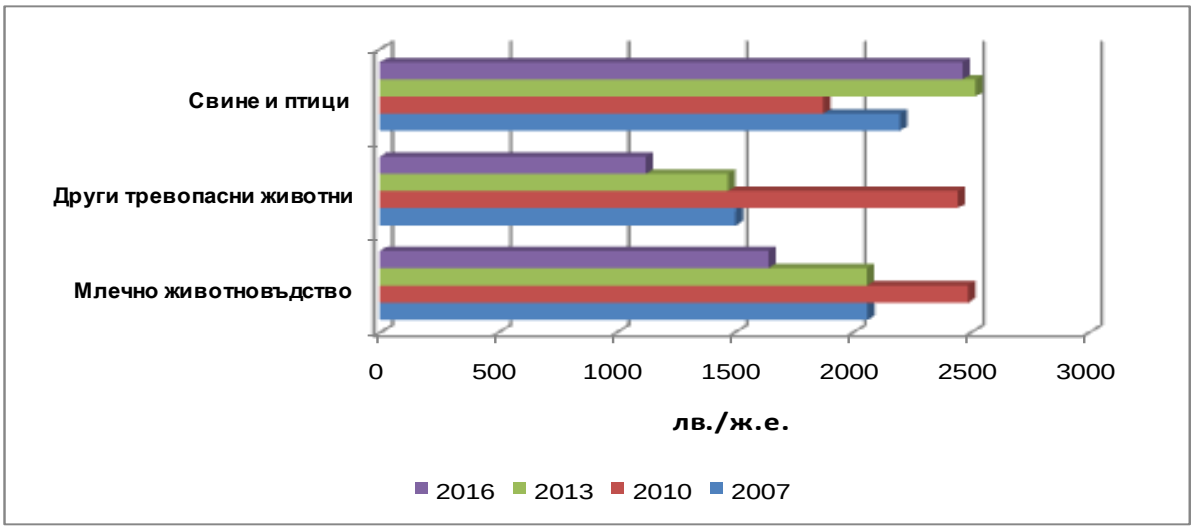
Фиг. 1.25. Продуктивност на растениевъдните стопанства

Източник: Евростат, FADN.

Въпреки колебанията, продуктивността и в двете групи стопанства с тревопасни животни се понижава, докато в стопанствата със свине и птици е в посока към повишение.

Фиг. 1.26. Продуктивност на животновъдните стопанства

Източник: Евростат, FADN.

Сравнителният анализ показва, че по-високата брутна продукция на стопанство с полски култури е в резултат на значително по-големия им размер, в сравнение с останалите стопанства. Понижаването на брутната продукция в стопанствата с полски култури след 2013 г. се дължи на намаление на размера на стопанствата, главно под влияние на преразпределителните плащания.

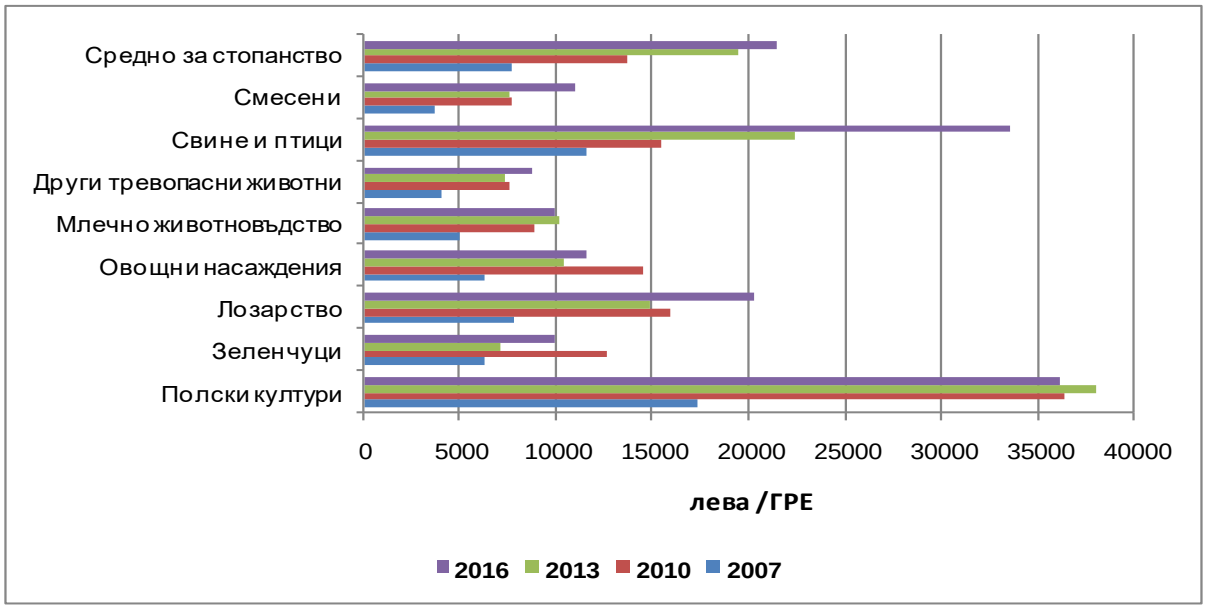
При несъществена промяна в размера на стопанствата със зеленчуци и с трайни насаждения, намалението на брутната продукция в стопанствата след 2013 г. може да се обясни с липсата на ръст в продуктивността на 1-ца площ и реализационните цени.

В сектора на свине и птици се отчита чувствителното нарастване на брутната продукция, което е и на ниво животинска единица и на ниво стопанство, като концентрация на производство се засилва, където броят на отглежданите животни в стопанствата със свине и птици се изменя, както следва: 2007 г. – 53,38 ж.е., за 2010 г. - 122,46 ж.е., за 2013 г. – 191,96 ж.е., за 2016 г. -151,06 ж.е.

Сравнителният анализ показва, че големите различия в равнищата на брутната продукция при животновъдните стопанства не се дължи на равнищата на постигнатата продуктивност, а е в резултат от чувствителните разлики в размера на стопанствата. За сравнение, броят отглеждани животни в стопанствата с млечно направление са значително по-малко: за 2007 г. са 10,51 ж.е., 2010 г. – 20,53 ж. е., 2013 г. – 17,04 ж.е., за 2016 г. – 19,42 ж. е.

Анализът на данните за получената продуктивност на вложения труд, изразена като брутен доход/ ГРЕ показва, че при всички групи стопанства показателят нараства спрямо началото на анализирания период. Стопанствата с полски култури и свине и птици трайно реализират по-висока доходност от средната. Лозарските стопанства имат по-висока доходност от средната в отделни години – 2007 и 2010 г. Останалите типове стопанства са с по-ниска доходност от средната.

Фиг. 1.27. Продуктивност на 1-ца вложен труд

Източник: Евростат, FADN.

Динамиката в изменението на брутната продукция, междинното потребление и размера на получените субсидии формират равнищата на нетната добавена стойност на стопанствата, която има пряко отражение върху постигнатата производителност.

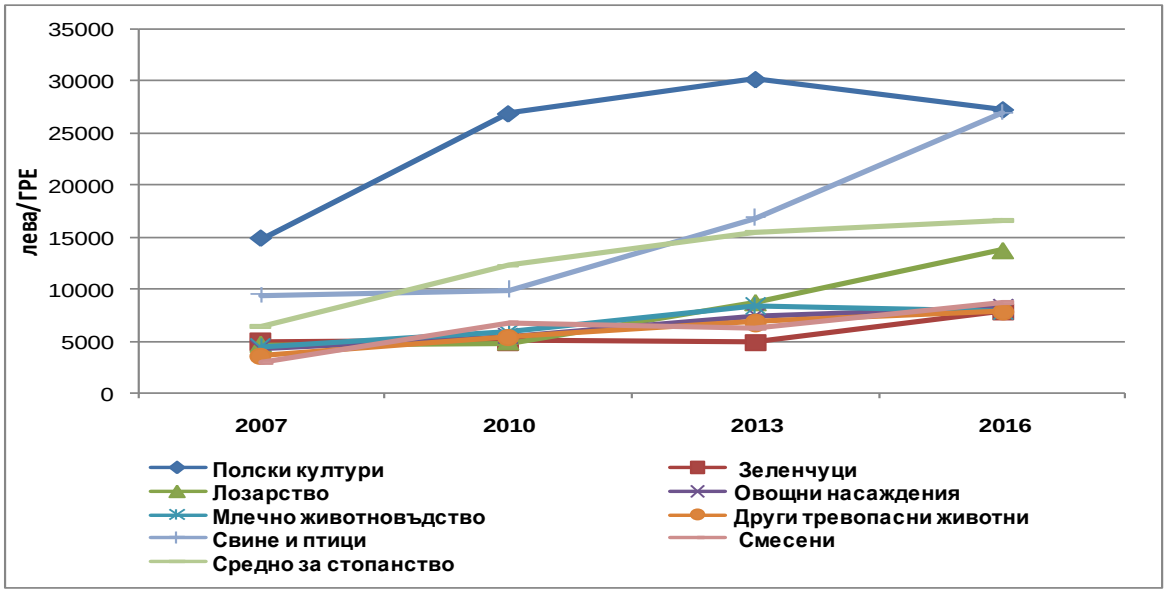
Данните показват, че през 2007 г. стопанствата с полски култури и свине и птици имат по-висока производителност от средната. В останалите специализирани стопанства няма чувствителни разлики между постигнатата производителност, като стойностите са под средната производителност за страната. Най-ниска е производителността при стопанствата със смесено производство.

През следващите години настъпват промени в равнищата на производителността по специализация на стопанствата. След 2007 г. с изпреварващи темпове се увеличава производителността на стопанствата с полски култури, свине и птици, като тази разлика се увеличава чувствително след 2010 г., в резултат на предимствата на едромащабното производство.

При останалите стопанства промените в производителността са по-незначителни, като няма съществени разлики между стопанствата по специализация. Въпреки колебанията има тенденция към леко увеличение на производителността, но остава под средната за страната.

Най-динамични са промените в нетния доход на стопанствата със свине и птици в посока на значително увеличение като през 2016 г. достига 64597 лв. и изпреварва стопанствата с полски култури, при които след 2010 г. има намаление в равнищата на доходност. Въпреки получените най-високи субсидии от стопанствата с полски култури, за анализирания период, причините за намалението на дохода трябва да се търсят в намалението на размера на стопанствата. От друга страна нарастването на доходите в стопанствата със свине и птици се дължи на концентрацията на производството в сектора, увеличаването на броя на отглежданите животни и предимствата на едромащабното производство.

Фиг. 1.28. Производителност по специализация на стопанствата

Източник: Евростат, FADN.

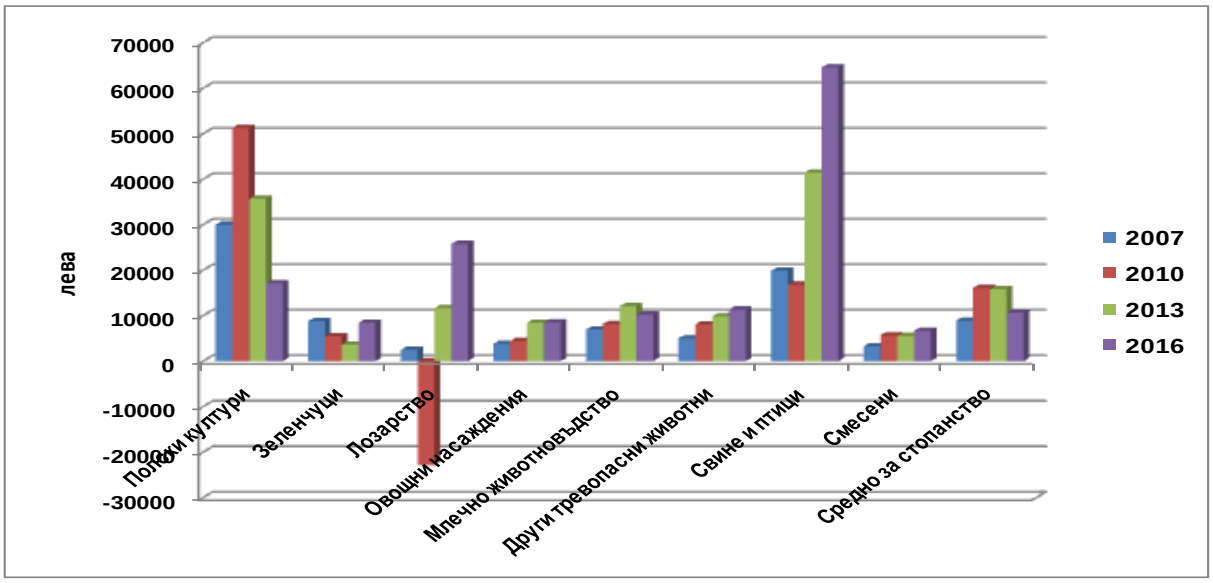
Най-сериозни са колебанията в нетния доход на стопанствата в лозарството, което показва, че производството е силно конюнктурно. При изключително нисък доход през 2007 г., реализирани сериозни загуби през 2010 г., в следващите години има увеличение като през 2016 г. достигат до ниво два пъти по-високо от средното.

В останалите групи стопанства, нетните доходи са по-ниски от средното равнище. Най-стабилна е тенденцията на покачване на доходите при двете групи стопанства с тревопасни животни. За периода 2007-2013 г. те реализират нетен доход, който е по-нисък от средния, докато през 2016 г. достигат до около средния доход. Зеленчукопроизводителните стопанства след спад през 2010 г., особено чувствителен през 2013 г., възстановяват нивото на дохода през 2016 г. на равнището от 2007 г. При стопанствата с трайни насаждения има тенденция към покачване на нетния доход, което показва, че проблемите в сектора (лошо състояние на насажденията - висок дял на занемарените и амортизирани насаждения, нисък дял на новосъздадени масиви) започват да се преодоляват.

При всички групи стопанства се очертава тенденция към нарастване на размера на субсидиите. Поради значително по-добрата осигуреност със земя, субсидиите са най-високи при стопанствата с полски култури, например през 2016 г. са два пъти по-високи от размера, средно на стопанство. Налага се изводът, че субсидиите имат съществен принос за реализирането на високите доходи при стопанствата с полски култури.

Прави впечатление, че след 2010 г. значително нараства размерът на субсидиите при стопанствата със свине и птици, които вече получават подкрепа над средната. Тази подкрепа е получена главно по мерките за хуманно отношение към животните.

Фиг. 1.29. Нетен доход по специализация на стопанствата

***Източник**:* Евростат, FADN.

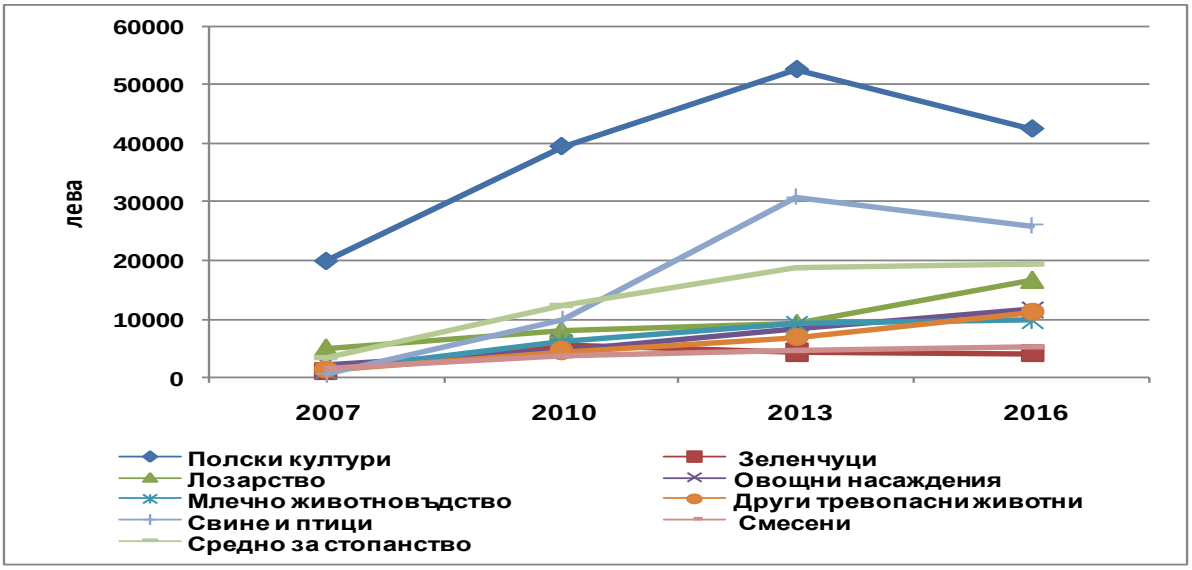
При останалите групи стопанства, получените субсидиите са под средния размер. Най-нисък е размерът на подкрепата при стопанствата със

зеленчукопроизводство. Имайки предвид малките размери на тези стопанства, субсидиите по СЕПП са незначителни, а помощта идва главно по схемата на обвързаното с производството подпомагане. Същите заключения могат да се направят и при стопанствата с тревопасни животни и с трайни насаждения.

При задълбочаване на анализа, за да се отчете влиянието на получената подкрепа, нетният доход е посочен и без субсидии.

При всички стопанства се отчитат сериозни колебания в доходите без субсидии. Прави впечатление, че при част от стопанствата с интензивни производства (овощни насаждения, зеленчуци и тревопасни животни), получените доходи след 2007 г. са по-ниски спрямо началото на анализирания период. Сравнителният анализ на данните за периода след 2013 г. показва, че при посочените групи стопанства, обвързаната с производството подкрепа оказва съществено влияние върху доходите в посока на стабилизиране и увеличение.

Фиг. 1.30. Размер на субсидиите

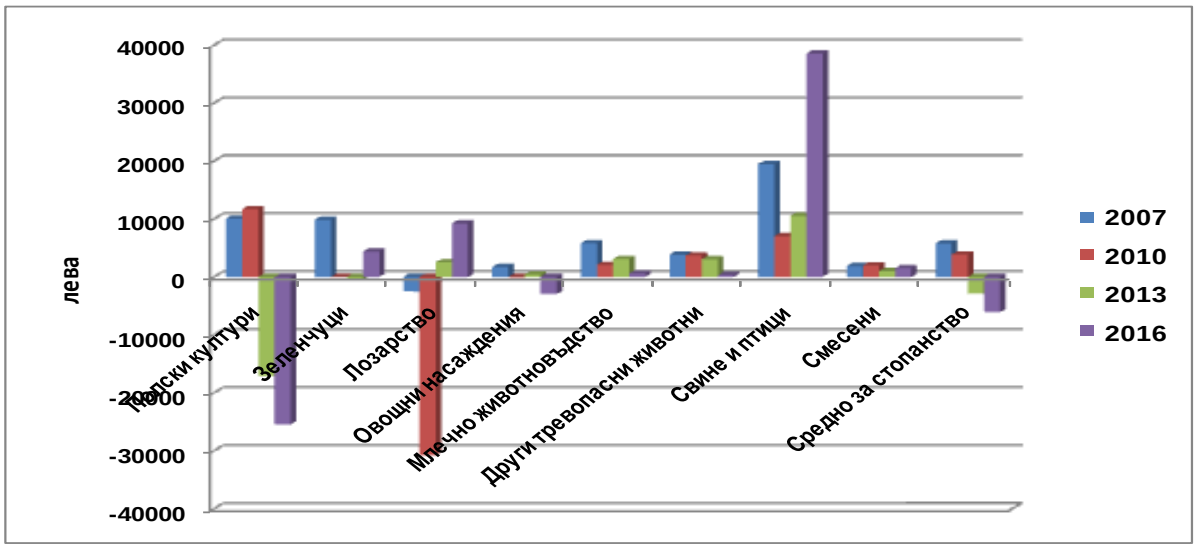
Източник: Евростат, FADN.

При полските култури, след 2013 г. доходът без субсидии е отрицателна величина, което още веднъж показва голямото значение на директните плащания при формиране на доходите.

Единствено при стопанствата със свине и птици е отчетено значително повишаване на дохода без субсидии за 2016 г. спрямо предходните години и в много по-малък размер при стопанствата в лозарския сектор. Анализът на резултатите показва, че до 2013 г. субсидиите оказват по-съществено значение при формиране на доходите на стопанствата с млечно направление, отколкото в останалите стопанства с тревопасни животни.

Нетният доход без субсидии на стопанствата със смесено производство остава положителен, но на изключително ниско равнище.

Фиг. 1.31. Нетен доход без субсидии по специализация на стопанствата

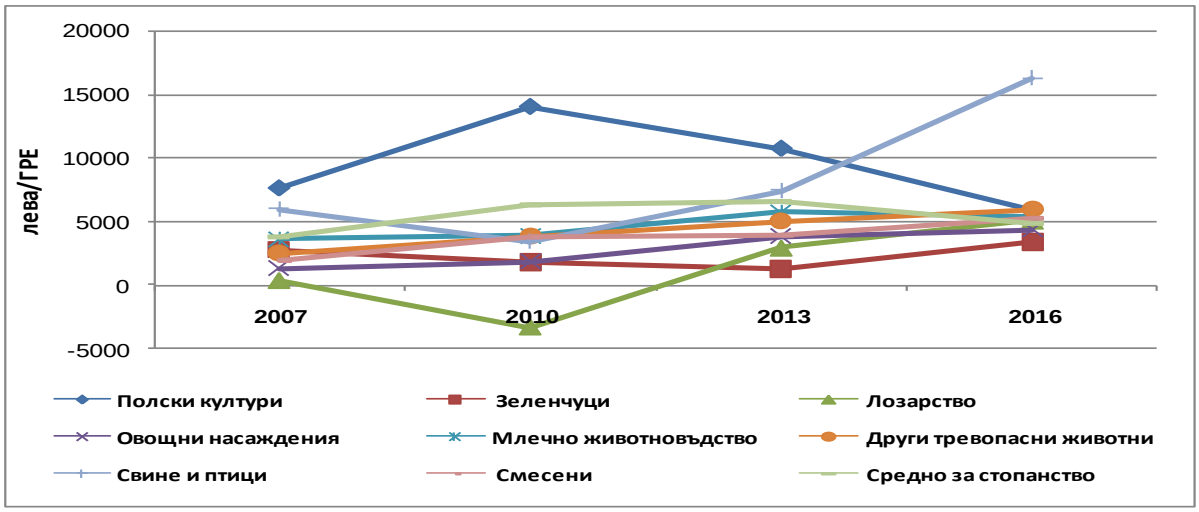

Източник: Евростат, FADN.

Данните за средната доходност, измерена чрез нетния доход на 1 ГРЕ показват различни равнища и тенденции по типове стопанства. При нарастваща доходност при стопанствата със свине и птици, и съответно намаляваща доходност при полските култури, равнищата при двете групи стопанства са над средното за анализирания период. При специализираните стопанства в сектор „зеленчуци" и „овощни насаждения", въпреки че се очертава нарастваща тенденция, доходността остава под средната и за 2016 г. е най-ниска. При стопанствата с тревопасни животни и смесено производство, доходността също се повишава, но едва в края на анализирания период - 2016 г. надхвърля средната.

Сравнителният анализ показва, че за 2016 г., с изключение на стопанствата със свине и птици, разликите в доходността при останалите типове стопанства намалява и се колебае около средната величина.

Фиг. 1.32. Доходност на 1-ца вложен труд по специализация на стопанствата

Източник: Евростат, FADN.

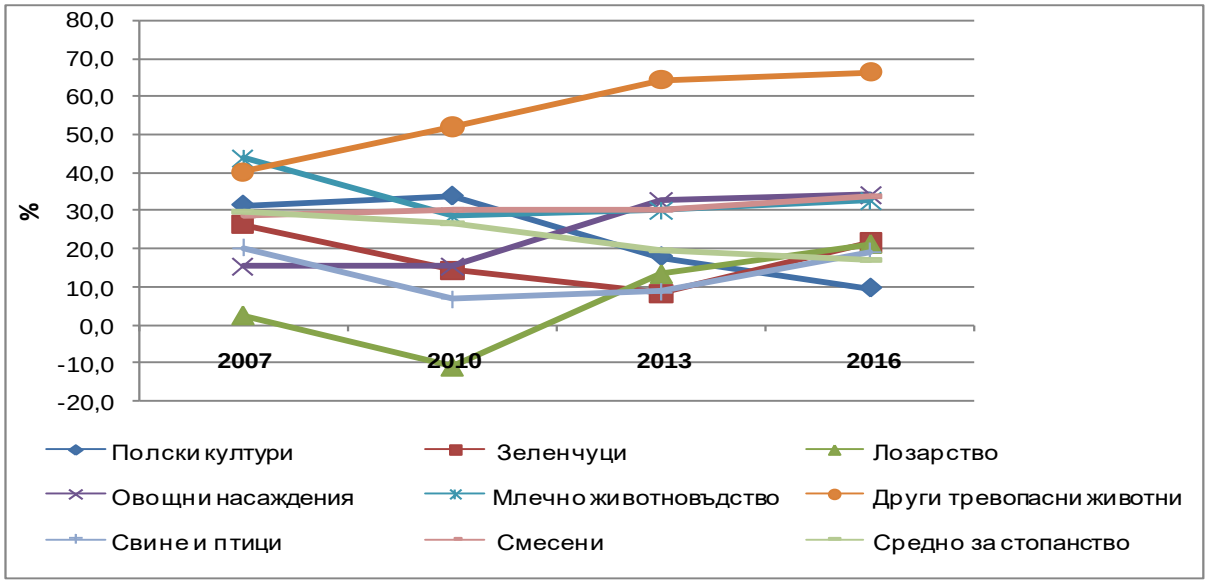
За анализирания период нормата на рентабилност се повишава при стопанствата с трайни насаждения (лозарство и овощни насаждения) и с тревопасни животни извън млечно направление. Повишаването на нормата на рентабилност при стопанствата с трайни насаждения (главно при овощните насаждения) се дължи на обвързаната с производството подкрепа и полученото значително специфично подпомагане за подобряване на качеството, за преработка, за изтегляне от пазара и пр.

При стопанствата със смесено производство показателят е без съществена промяна. При останалите групи стопанства има понижение на нормата на рентабилност спрямо началото на анализирания период – 2007 г., но с различни стойности. Най-значително е понижението при стопанствата с полски култури – от 31,4% през 2007 г. на 9,6% за 2016 г. В зеленчукопроизводството при норма на рентабилност от 26,2% за 2007 г., през 2010 г. и 2013 г. има значително понижение, но през 2016 г. е отчетено повишение – 21,6%, и то без да се достигне нивото в началото на анализирания период.

С най-висока и нарастваща норма на рентабилност са стопанствата с тревопасни животни извън млечния сектор, която значително превишава средната за страната. Тази висока норма на рентабилност може да се обясни със значителния дял на семейния неплатен труд, чието възнаграждение се включва в нетния доход и по-ниските производствени разходи, свързани с пасищното отглеждане.

При високи икономически резултати – брутна продукция, нетен доход, постигнати от стопанствата отглеждащи свине и птици, и постигнатото равнище на рентабилност, в периода 2007-2013 г. под средното за страната показва, че производството е свързано с големи разходи и е по-ниско рентабилно. Едва през 2016 г. се постига норма на рентабилност над средното равнище.

Фиг. 1.33. Норма на рентабилност по специализация на стопанствата

Източник: Евростат, FADN.

1.3.2. Изводи

Въз основа на анализа по специализация на земеделските стопанства могат да се направят следните изводи:

1. Има съществени различия в икономическите показатели по специализация на земеделските стопанствата;
2. Стопанствата, отглеждащи полски култури, лозя и свине и птици са реализирали по-висока брутна продукция от средната за стопанствата в страната. След 2010 г. разликата между размера на брутната продукция в стопанствата с полски култури и свине и птици и останалите стопанства се задълбочава;
3. След 2007 г. с изпреварващи темпове се увеличава производителността на стопанствата с полски култури и свине и птици, в сравнение с останалите стопанства, като тази разлика се увеличава чувствително след 2010 г. в резултат на предимствата на едромащабното производство;
4. Най-динамични са промените в нетния доход на стопанствата със свине и птици в посока на значително увеличение, като през 2016 г. изпреварва стопанствата с полски култури, при които след 2010 г. има намаление в равнищата на доходност. Най-сериозни са колебанията в нетния доход на стопанствата в лозарството. В останалите групи стопанства, нетните доходи са по-ниски от средното равнище като разликата е по-чувствителна при стопанствата със зеленчуци, овощни насаждения и смесено производство, докато при стопанствата с млечно животновъдство разликата е минимална;
5. При всички стопанства се отчитат сериозни колебания в нетните доходи без субсидии. При стопанствата с интензивни производства (овощни насаждения, зеленчуци и животновъдство), получените доходи след 2007 г. са по-ниски спрямо началото на анализирания период;
6. Намалява разликата в доходността на 1-ца вложен труд между отделните типове стопанства. Доходността на стопанствата със свине и птици и полски култури е по-висока от средната. С най-ниска доходност в края на анализирания период са стопанствата със зеленчуци и овощни насаждения;
7. Нормата на рентабилност е силно колеблива величина при всички типове стопанства. С най-висока и нарастваща норма на рентабилност са стопанствата с тревопасни животни извън млечния сектор, която значително превишава средната за страната, което се дължи на по-ниските разходи, свързани с пасищно отглеждане на животните и на значителния дял на семейния неплатен труд, чието възнаграждение се включва в нетния доход. За анализирания период нормата на рентабилност се повишава при стопанствата с трайни насаждения (лозарство и овощни насаждения) и при стопанствата от групата на други тревопасни животни (извън млечно направление). При стопанствата със смесено производство показателят е без съществена промяна. При останалите групи стопанства

(зеленчуци, полски култури, свине и птици) има понижение на нормата на рентабилност спрямо началото на анализирания период, но с различни стойности. За 2016 г. стопанствата с полски култури имат значително по-ниска рентабилност от средната;

8. Ефективността на производството в земеделските стопанства се понижава. С изключение на стопанствата в лозарството, въпреки сериозните колебания, при всички останали стопанства (полски култури, зеленчуци, тайни насаждения, животновъдство и смесено производство), нетният доход и нормата на рентабилност без субсидии е по-ниска от 2007 г.

1.4. ДИНАМИКА В ДОХОДИТЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИ РАЗМЕР НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

1.4.1. Влияние на икономическия размер върху доходите на земеделските стопанства

Посочени са основните характеристики на наблюдаваните земеделски стопанства по икономически размер – средна ИЗП, среден брой отглеждани животни в животински единици (ж.е.) и количество вложен труд в годишни работни единици (ГРЕ).

Данните показват, че броят на земеделските стопанства нараства във всички групи по икономически размер с изключение най-ниския клас (2 000-8 000 евро).

Резултатите показват диференциация в ресурсната осигуреност между типовете стопанства.

Анализът на показателите в динамика очертава тенденция на намаляване на вложения труд при всички групи стопанства.

Единствено в групата на най-едрите стопанства с икономически размер над 500 000 евро има чувствително увеличение на размера на ИЗП – от 1 221,1 ха през 2007 г. на 1 457,2 ха през 2016 г. В останалите групи стопанства има намаление на стопанисваните площи или незначително увеличение.

Промяната в броя отглеждани животни е с тенденция към увеличение само в групата на стопанствата от 50 000 - 100 000 евро, в останалите групи е към намаление. Най-чувствително е намалението на броя животни в най-високия клас – над 500 000 евро.

Сравнителният анализ показва чувствителна разлика между равнищата на реализираната брутна продукция между големите стопанства с икономически размер над 500 000 евро в резултат на едромащабното производство и от друга страна стопанствата от групата до 50 000 евро, като тази разлика в края на анализирания период – 2016 г. се задълбочава.

Таблица 1.17. Характеристика на земеделските стопанства по икономически размер

Икономи-чески размер, евро	2007				2010				2013				2016			
	Бр. ЗС	ГРЕ	ха	ж.е.	Бр. ЗС	ГРЕ	ха	ж.е.	Бр. ЗС	ГРЕ	Ха	ж.е.	Бр. ЗС	ГРЕ	ха	ж.е.
2000-8000	119640	1,7	3,1	4,3	85780	1,6	3,0	3,3	78110	1,4	2,9	2,4	78960	1,4	3,4	3,3
8000-25000	17650	2,5	14,3	11,1	18590	2,4	11,2	16,9	20940	2,3	14,2	9,0	20940	2,0	15,9	10,2
25000-50000	3510	3,7	47,8	22,1	4140	3,9	50,7	20,9	4620	3,0	39,3	18,0	4780	2,8	40,2	17,0
50000-100000	2900	5,4	110,6	31,0	3230	6,2	122	28,7	4710	4,2	84,4	34,2	4560	3,8	78,3	36,2
100 000-500000	2460	16,1	528	49,5	3080	13,2	542	45,0	3870	9,6	354,3	38,0	3870	9,4	364,3	39,6
над 500000	600	48,1	1221	568,5	830	44,7	1413	533,5	1310	32,6	1390	339,7	1290	30,3	1457	338

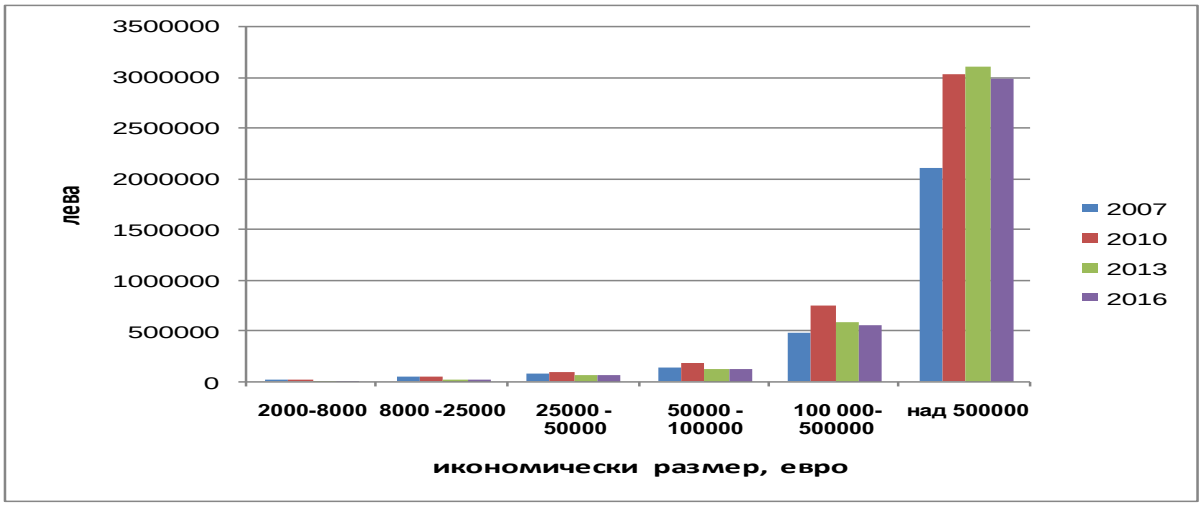
Източник: Евростат, FADN.

За анализирания период данните показват разнопосочни тенденции на изменение на брутната продукция при отделните типове стопанства. За анализирания период, при най-едрите стопанства – над 100 000 евро, равнището на брутната продукция се увеличава, докато при стопанствата от 2 000 – 25 000 евро има намаление спрямо началото на анализирания период – 2007 г.

Прави впечатление, че през 2007 г. получената брутна продукция само при малките стопанства от 2 000 - 8 000 евро е по-ниска от средното равнище на показателя, през 2010 г. попадат стопанствата от 2 000 – 25 000 евро, докато за 2013 г. и 2016 г. вече са стопанствата от 2 000 – 50 000 евро.

По равнище на показателя „брутна продукция", стопанствата от различните класове по икономически размер могат да се групират в 4 групи: I гр. – са стопанствата от 2 000 – 25 000 евро, II гр. – от 25 000 – 100 000 евро, III гр. – от 100 000 – 500 000 евро и IV гр. – най-едрите стопанства над 500 000 евро.

Фиг. 1.34. Брутна продукция по икономически размер на земеделските стопанства

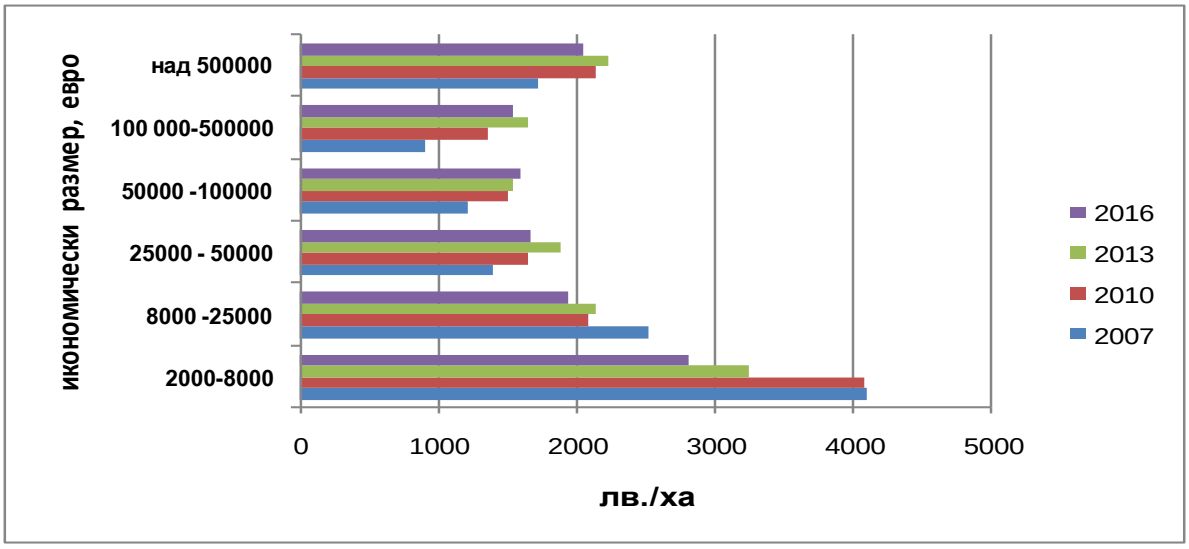

Източник: Евростат, FADN.

При сравнение на продуктивността на 1-ца площ картината се променя. Предимствата на малките стопанства от 2000-8000 евро – гъвкавост при управление, висока степен на контрол върху дейността, силна мотивация за развитие водят до постигането на най-висока продуктивност. На следващо място по продуктивност са стопанства в групите от 8000-25000 евро и най-едрите стопанства над 500000. За анализирания период при стопанствата до 25000 евро тенденцията е към намаление на продуктивността, докато в следващите групи стопанства макар и с колебания е към увеличение.

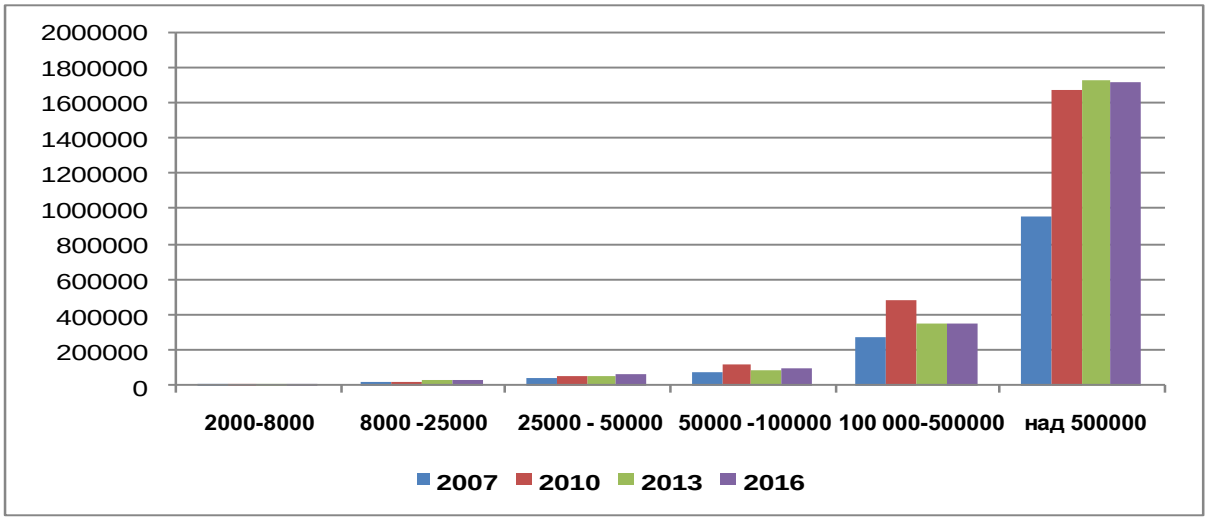
Анализът на резултатите на постигнатата продуктивност на 1-ца площ показва, че реализираният висок обем брутна продукция от големите стопанства се дължи на мащаба на производство.

Фиг. 1.35. Продуктивност на хектар по икономически размер на земеделските стопанства

Източник: Евростат, FADN.

Фиг. 1.36. Брутен доход по икономически размер на земеделските стопанства

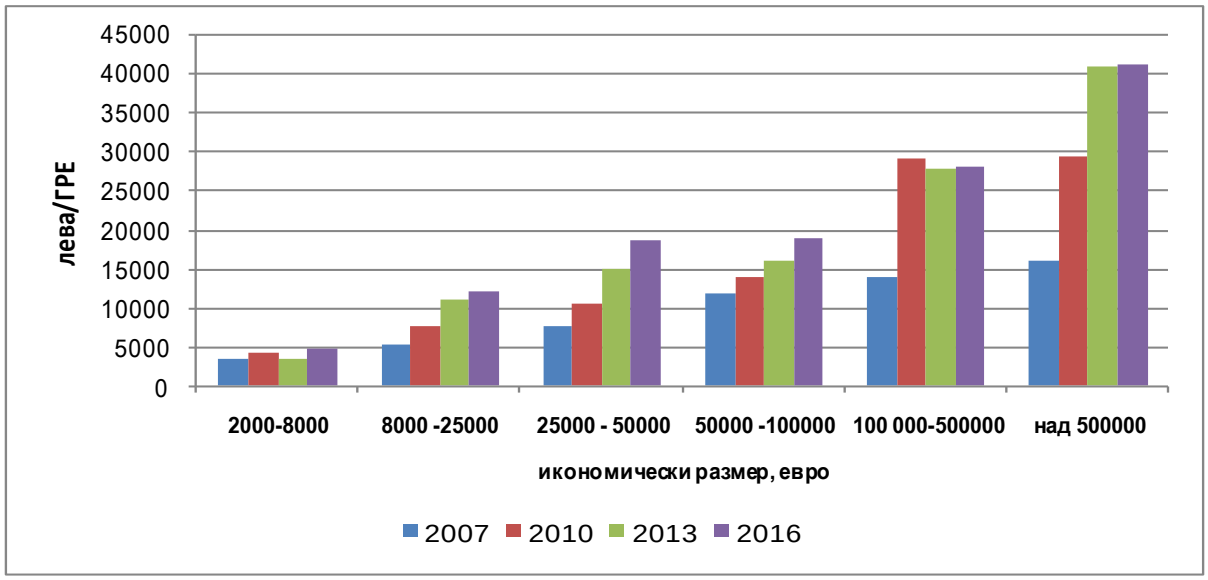

Източник: Евростат, FADN.

При всички стопанства, брутният доход нараства, макар и с известни колебания в сравнение със равнището на показателя за 2007 г. За целия анализиран период двете групи стопанства от 2000-8000 евро и 8000-25000 реализират по-нисък доход спрямо средното равнище. По равнище на показателя стопанствата също могат да се групират в посочените 4 групи, както по постигнато равнище на брутна продукция.

Положително е, че при всички групи стопанства се очертава тенденция на увеличение на производителността като нарастването е най-значително при големите стопанства с икономически размер над 100 000 евро в резултат на едромащабното производство и по-високото равнище на техническа осигуреност. При малките стопанства до 8 000 евро, равнището на производителност е ниско и увеличението е незначително, поради по-малкия икономически потенциал и по-ниската ресурсна осигуреност, която притежават. В края на анализирания период, разликата в равнищата на производителност между най-ниската и най-високата група стопанства се задълбочава. Налага се изводът, че с нарастване на икономическия размер на стопанствата нараства и производителността на труда.

Фиг. 1.37. Производителност по икономически размер на стопанствата

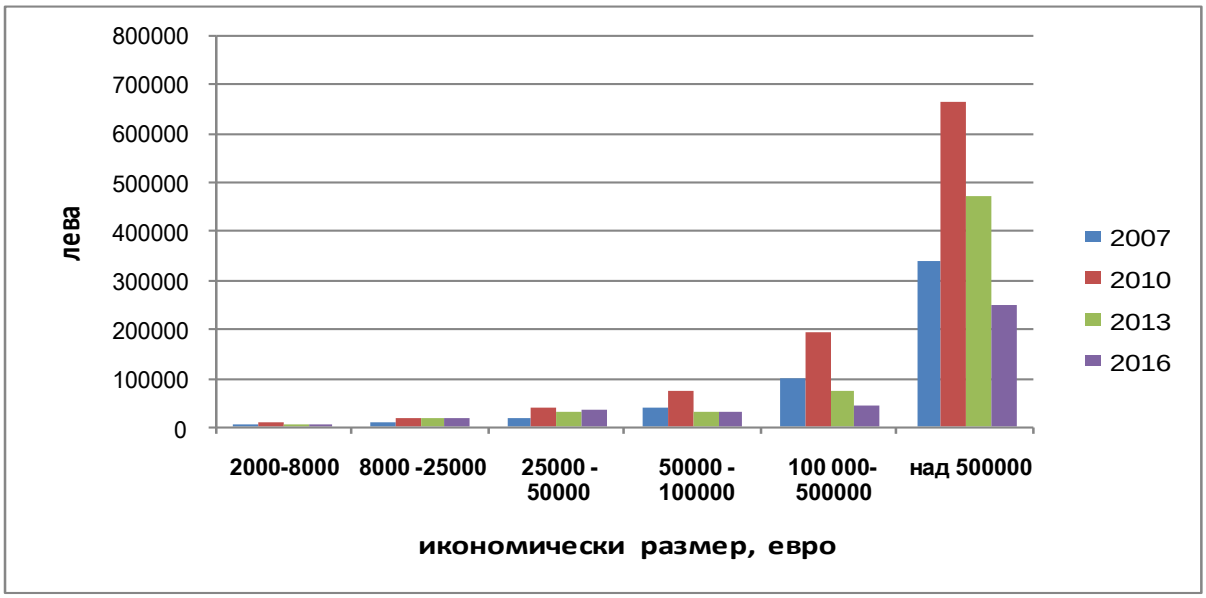
***Източник**:* Евростат, FADN.

В рамките на стопанските единици, по-ниският икономически потенциал на малките стопанства 2 000 - 8 000 евро, предопределя и ниския размер на реализирания нетен доход. За анализирания период се очертава тенденция на леко повишение на нетния доход на малките стопанства, но той остава значително по-нисък от средния доход общо за стопанствата. За сравнение през 2016 г., доходът на малките стопанства представлява 60% от средния за стопанствата в страната. За 2007 г. стопанствата в следващата група по икономически размер 8 000 – 25 000 евро също реализират нетен доход по-нисък от средното равнище, но през следващите години с неговото увеличение

надхвърлят това равнище. Данните показват чувствителна разлика между реализирания нетен доход от най-едрите стопанства – над 500 000 евро и останалите групи.

За анализирания период, динамиката в равнищата на нетния доход показва, че в първите три групи стопанства – до 50000 евро, макар и с колебания се очертава тенденция на нарастване. В останалите групи стопанства, тенденцията е към намаляване, като постигнатото равнище на нетния доход през 2016 г. е по-ниско в сравнение с началото на анализирания период – 2007 г. Една от причините е въвеждането на преразпределителното плащане за сегашния програмен период на ОСП (2014-2020). Преразпределителното плащане се отпуска за първите 30 ха допустими площи по СЕПП на всяко стопанство и заедно с прилагане тавана на плащания допринесоха за увеличаване на възнагражденията за труд и оттам до намаление на нетния доход в стопанства над 50 хил.евро. По равнище на нетния доход се очертават 4 групи стопанства: I гр. стопанствата от 2 000 – 25 000 евро, II гр. – от 25 000 – 100 000 евро, III гр. – от 100 000-500 000 евро и IV гр. – най-едрите стопанства над 500 000 евро.

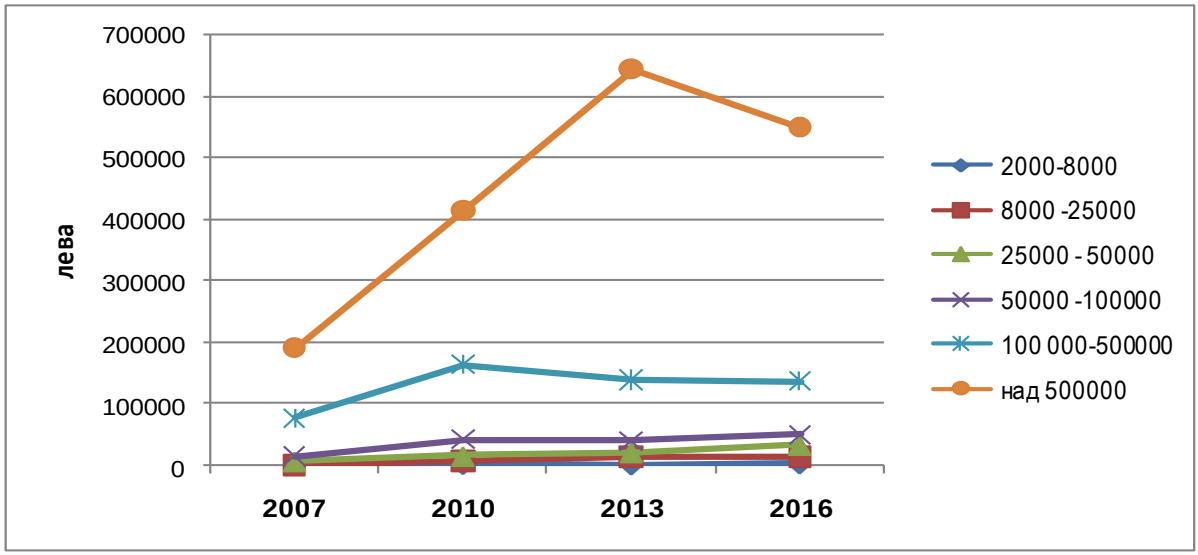
Фиг. 1.38. Нетен доход по икономически размер на земеделските стопанства

Източник: Евростат, FADN.

При всички групи стопанства се очертава тенденция на увеличение на субсидиите, като най-значително е в групата на най-едрите от тях – над 500 000 евро. Разликата в размерите на ИЗП на стопанствата определят диференциацията в размера на получените субсидии. По размер на получените субсидии стопанствата могат да се обединят в три групи. С най-нисък размер на получените субсидии и несъществени разлики по отделните класове по икономически размер е групата на стопанствата до 100 000 евро. Следващата група са стопанствата с икономически потенциал от 100 000 – 500 000 евро. В третата група са най-едрите стопанства – над 500 000 евро, като тази разликата с предходната група се задълбочава.

Фиг. 1.39. Размер на субсидиите по икономически размер на стопанствата

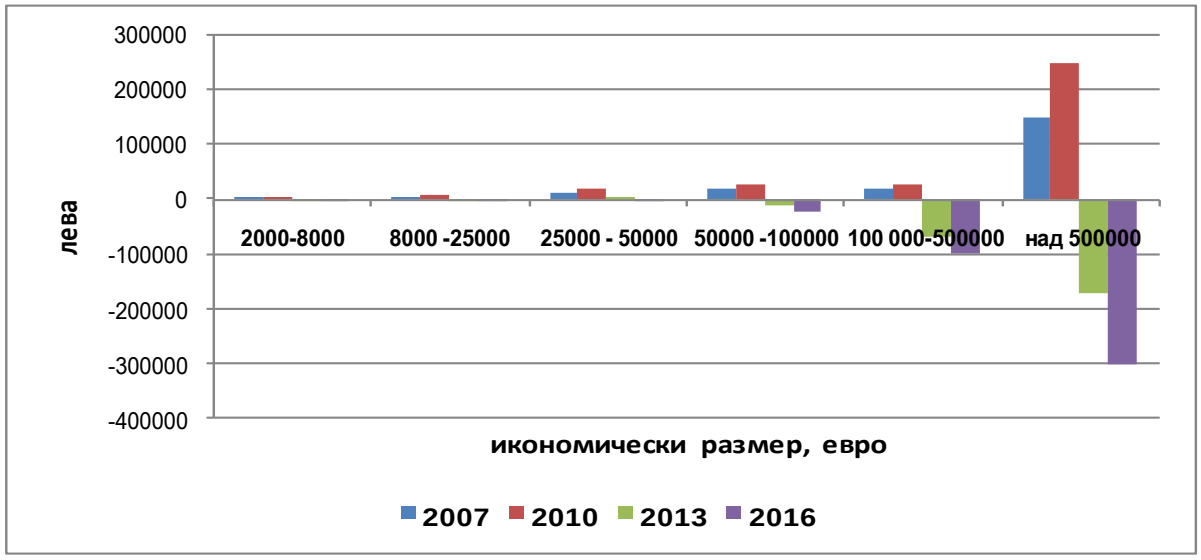

Източник: Евростат, FADN.

При всички групи стопанства, въпреки известни колебания през годините, нетният доход без субсидии през 2016 г. е по-нисък спрямо 2007 г. Разликата е тази, че нетният доход без субсидии, при стопанствата до 25 000 евро е положителна величина, при стопанствата в следващия клас 25 000 – 50 000 евро е близка до нулата, а при стопанствата над 50 000 евро е отрицателна величина.

Резултатите показват, че при всички групи земеделски стопанства, субсидиите играят важна роля при формиране на доходите.

Фиг. 1.40. Нетен доход без субсидии по икономически размер на стопанствата

Източник: Евростат, FADN.

Динамиката в равнищата на нетния доход и на вложения труд формират равнищата на постигната доходност на 1-ца вложен труд.

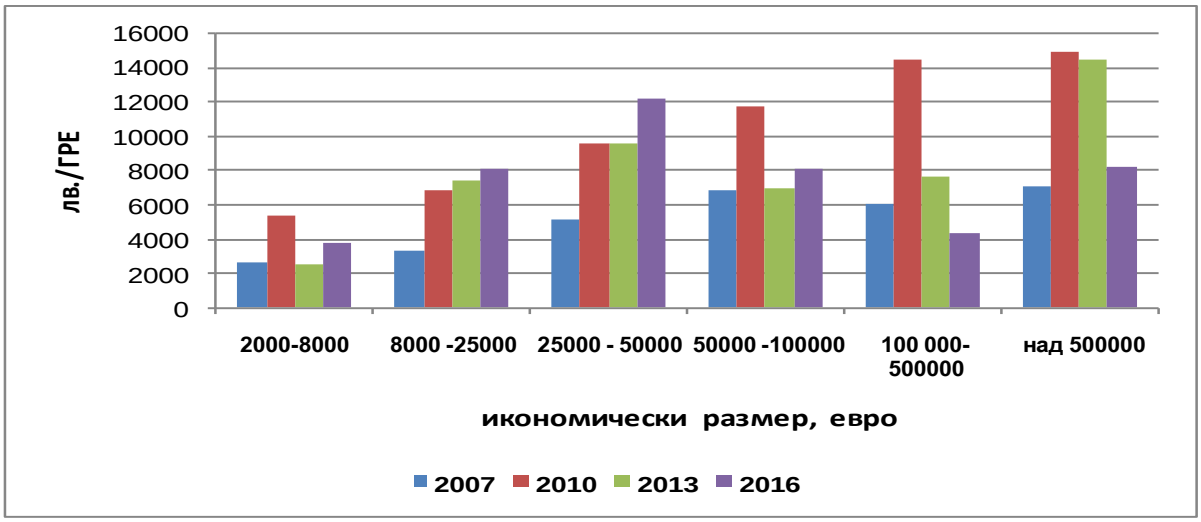
С изключение на двете групи стопанства от 8 000 – 25 000 евро и 25 000 – 50 000 евро, където се очертава ясно изразена тенденция към увеличение на доходността за

анализирания период, в останалите групи стопанства има сериозни колебания в равнището на показателя. При тенденцията на намаляване на вложения труд, тези колебания се дължат главно на измененията в равнищата на нетния доход. Поради динамиката в равнищата на показателя в отделните групи не може да се посочи кои стопанства са постигнали най-висока доходност.

С най-ниска доходност се очертават малките стопанства с размер 2 000-8 000 евро. Тяхната доходност е по-ниска от средното равнище на показателя за целия анализиран период.

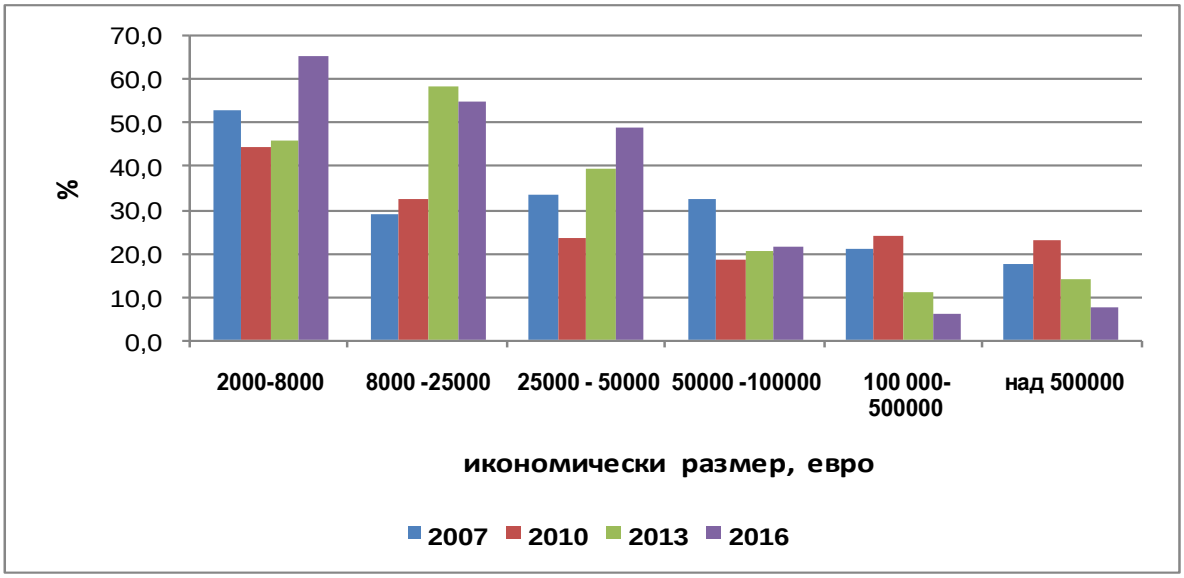
В останалите групи стопанства доходността е по-висока от средната и въпреки че има разлики, те не са значими. Един от важните икономически показатели за постигнатата ефективност от производството е нормата на рентабилност.

Фиг. 1.41. Доходност на 1-ца вложен труд по икономически размер на стопанствата

Източник: Евростат, FADN.

Фиг. 1.42. Норма на рентабилност по икономически размер на стопанствата

Източник: Евростат, FADN.

С най-висока норма на рентабилност са малките стопанства с икономически размер от 2 000 - 8 000 евро. С увеличаване на икономическия размер на стопанствата намалява и нормата на рентабилност. При големите стопанства с над 100 000 евро обща стандартна продукция (СП), нормата на рентабилност за целия анализиран период е по-ниска от средното равнище на показателя. Прави впечатление, че при трите групи стопанства с икономически размер над 50 000 евро, нормата на рентабилност през 2016 г. е по-ниска спрямо 2007 г., което показва понижаване на ефективността на производството.

1.4.2. Изводи

Въз основа на анализа по икономически размер на стопанствата могат да се направят следните изводи:

1. Най-едрите стопанства (над 500 000 евро) реализират значително по-висока брутна продукция, брутен и нетен доход и производителност от средните показатели, в резултат на големия мащаб на производство и получените субсидии, а не на по-ефективно производство;
2. Продуктивността на хектар при малките стопанства от 2 000 – 8 000 евро е по-висока от тази на останалите групи стопанства;
3. Нормата на рентабилност при малките стопанства от 2000-8000 евро е най-висока в сравнение с останалите групи стопанства, в резултат на по-доброто съотношение между постигнати икономически резултати/вложения, благодарение на гъвкавост при управлението, висока степен на контрол на дейността, силна мотивация за развитие на стопанството;
4. По равнище на основните икономически показатели – брутна продукция, брутен и нетен доход, поради близките стойности, класовете земеделски стопанства по икономически размер могат да се обединят в 4 групи: I гр. с най-ниско равнище на показателите са стопанствата от 2 000 – 25 000 евро, II гр. – от 25 000 – 100 000 евро, III гр. – от 100 000 – 500 000 евро и IV гр. с най-високо равнище на показателите са най-едрите стопанства над 500 000 евро;
5. Постигнатата производителност нараства с нарастване на икономическия размер на земеделските стопанства;
6. Размерът на усвоените субсидии показва натрупан опит в усвояването на подкрепата по ОСП и преходната национална помощ;
7. При целенасочено подпомагане, съобразено с потребностите (повишаване на равнището на механизация, модернизация, подобряване на качеството на човешкия потенциал, подобряване на маркетинга, сдружаване и др.) малките стопанства могат да увеличат икономическия си потенциал;

8. Най-ниска доходност на 1-ца вложен труд имат стопанствата с икономически размер от 2 000 – 8 000 евро, поради малкия мащаб на производство и ниски вложения. Малко по-висока доходност реализират стопанствата от следващия клас 8 000 - 25 000 евро. В останалите групи стопанства – над 25 000 евро няма съществени различия в равнището на доходност.
9. Постигнатата норма на рентабилност на по-едрите стопанства – над 100 000 евро е трайно под средното равнище на показателя за стопанствата в страната;
10. Субсидиите оказват по-силно влияние върху доходите на стопанства над 50 000 евро в сравнение със стопанствата с по-нисък икономически размер.

1.5. ДИНАМИКА В ДОХОДИТЕ ОТ СЕЛСКОСТОПАНСКА ДЕЙНОСТ В РАЙОНИ С ПРИРОДНИ ОГРАНИЧЕНИЯ (ПЛАНИНСКИ)

1.5.1. Характеристика на планинските райони

Идентифицирането на планинските райони и техните проблеми в страните от ЕС са обект на специално внимание и отношение. В повечето европейски държави е прието разбирането, че планинските райони могат да бъдат дефинирани по четири основни критерия: разчлененост на релефа, наклон на склона и климатичен контраст. При различните типологизации за определянето на даден район като планински се изисква или поне 50% от тяхното население да живее в територии, определени чрез морфометрични показатели за планински, или над 50% от площта на съответната териториална единица да е планинска.

Фиг. 1.43. Разпределение на общините и селища в България с необлагодитилствани землища

***Източник*:** Собствени изчисления и обработка.

В България, за определяне границите на планинските райони се прилага Наредбата за определяне на критериите за необлагодетелстваните райони и териториалния им обхват (приета с ПМС No 30 от 15.02.2008 г., в сила от 26.02.2008 г., изм. и доп., бр. 53 от 12.07.2011 г.).Според тази наредба в Чл.3. (1) „Планинските райони са землищата на населените места, които отговарят на поне един от следните критерии и показатели: средна надморска височина минимум 700 метра; среден наклон на терена минимум 20%; средна надморска височина минимум 500 метра с комбинация със среден наклон на терена минимум 15%".

Планинските райони представляват значителна част от територията на България, като площта им е 52 422 km^2 (47,2% от територията на страната). Това означава, че те заемат приблизително половината от територията й. Общините в които присъстват землища, които се дефинират като необлагодителствани са 144 и включват 1 697 населени места, в които е съсредоточено 33,4% от населението през 2018 г. Те имат важно значение за балансираното регионално развитие на страната и за повишаване качеството на селищно и териториално устройство. Значителният размер на територията, върху която те са разположени показва, че тяхното състояние и развитие е от огромно значение за социалния и икономически облик на страната.

Земеделските земи заемат 42% от територията на планинските райони. Средно за страната, делът на земеделската земя е 58%, което показва, че независимо от това, че те се простират на сравнително голяма територия и че процесът на урбанизация е по-малък отколкото в други райони, размерът на земеделската земя в планинските райони е по-малък. Все пак на човек от населението в тези райони, площта на земеделската земя е относително по-голяма отколкото в непланинските, което е предимство. По-голямата част от земеделските земи са постоянно затревени ливади и пасища и земи с по-ниско почвено плодородие и качество на почвите, което ограничава възможностите за развитие на земеделието. Независимо от по-слабото почвено плодородие това е сериозен ресурс на планинско земеделие и животновъдство. Преобладаващата част от територията на планинските райони са горски (52%), което означава че те могат да предоставят основа за много икономически дейности, с акцент върху горското стопанство, туризма и производството на биомаса.

По статистически данни, населението на планинските райони през 2018 г. е 2 338 615 души или 33,4% от населението на България, а гъстота им е 44,6 д./ km^2, при 63,4 д./km^2 за страната. Ниска е и гъстота на селищата в планинските райони - 3,2 населени места на 100 km^2 при 4,7 населени места на 100 km^2 средно за страната. Тя е в пряка зависимост от конкретните физико-географски условия, като най-голям брой планински селища е територията на Кърджалийска (312) и Благоевградска област (около 207). Ниската гъстота на населението и селищата в планинските райони илюстрира значително по-високата динамика на негативните демографски процеси (депопулация и обезлюдяване) в планинските общини спрямо другите части на България. По-лошите

климатични условия, трудностите при изграждането на инфраструктура и комуникационни мрежи в планинските райони прави условията и качеството на живот в тези райони по-ниски отколкото в непланинските. Възможностите за земеделски дейности също са ограничени заради качеството на почвите, климатичните условия, релефа, което е неблагоприятно за земеделските производители и което ги прави сравнително по-неконкурентоспособни, в сравнение тези в непланинските региони.

За българските планински райони са характерни малките селища. Много голяма е локализацията им в Родопите (в общините: Рудозем, Велинград, Мадан и др.) и Стара планина (Трявна, Троян, Своге и др.). В тях са разположени 32% от селата (в които живее 24% от селското население в България) и 32% от градовете в страната. Високата концентрация на села показва ниската степен на урбанизираност (3,7%), докато средно за страната тя е 4,5%. Средно на 640 км^2 се пада 1 населено място с административен статут на град, докато средно за страната тази площ е 430 км^2. Колкото по-рядко населена е една територия и колкото по-влошени са демографските показатели, толкова по-малки са възможностите на тези райони да се развиват и да генерират социален и икономически интерес.

Таблица 1.18. Териториално-урбанистичното развитие на планинските райони в България

Показател/(мерна единица)	Планински райони	Общо за България
Площ на района (км²)	52 422	110 994
Процент от територията на страната	47,2%	100%
Населени места и други урбанизирани територии (%)	3,7%	4,5%
Площ на земеделската земя (%)	42,4%	58,2%
Площ на горите (%)	52%	34,7%
Брой на населението към 2018 г. , души	2 338 615	7 000 039
Процент от населението на страната 2018 г.	33,4%	100%
Гъстота население (души/км²)	44,6	63,4
Брой на селища на 100 km^2 територия	3,2	4,7

***Източник*:** НСИ.

Голяма част от планинските райони са слабо населени и с характер на обезлюдени територии. В 23 села няма население. В 47% от населените места в планинските райони живеят под 100 жители, а в 8% от тях живеят от 500 до 1000. Най-много обезлюдени села има в общините Трън (50), Кюстендил (39), Крумовград (37), Кърджали (31), Ардино (25) и Смолян (21). Обезлюдяването, характеристиките на земеделието и на земеделския ресурс, с който се отличават тези райони дават основание да се търсят специфични и конкретни решения, за да се намалят и предотвратят негативните процеси, които протичат. Земеделието в тези райони, които могат да разчитат основно на естествените си природни ресурси е ключов отрасъл. Развитие на услугите в обезлюдяващите райони и на индустрията, където изграждането на

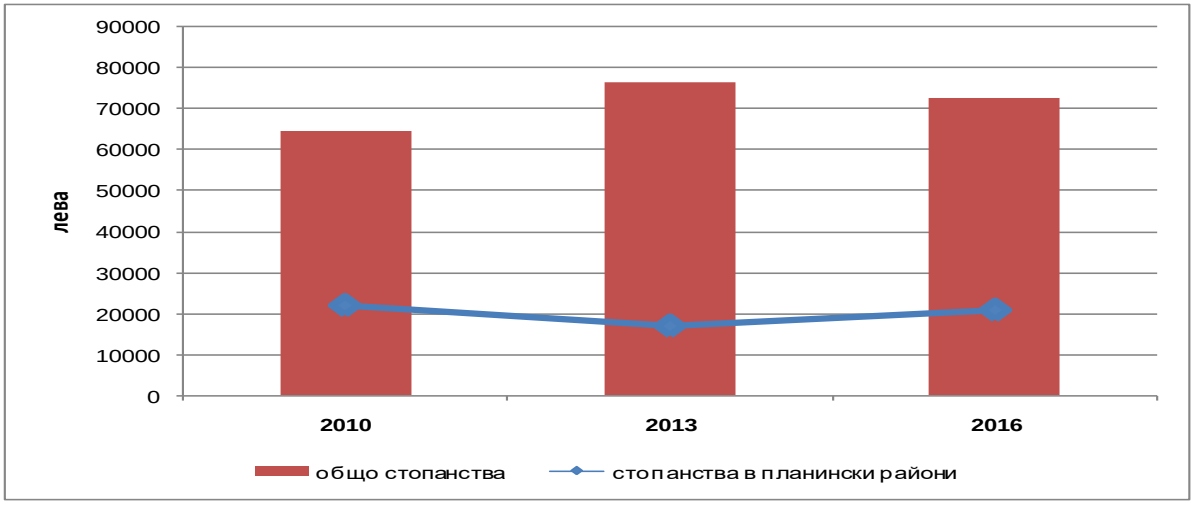
инфраструктурата е скъпо и трудно изпълнима дейност показват, че отношението към земеделието за насърчаване на тази дейност трябва да бъде с целенасочен приоритет. Необходимо е планинските райони в България да станат обект не само на целево внимание, но и на прилагането на специфични мерки и политики.

1.5.2. Анализ на доходите на земеделските стопанства в планинските райони

При анализа на земеделските стопанства в планинските райони са използвани първични данни от наблюдаваните стопанства, включени в Системата за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ) на отдел „Агростатистика" на МЗХГ, като извадката е представителна.

Тенденциите на изменение на брутната продукция (БП) за двете групи земеделски стопанства са сходни. За анализирания период се очертава тенденция на нарастване на брутната продукция за периода 2010-2013 г., след което следва спад. Колебанията в равнището на БП в стопанствата от планинските райони са по-незначителни. В резултат, на което се задълбочава разликата в равнищата на брутната продукция между двете групи стопанства. Докато в стопанствата с планинско земеделие през 2010 г. е произведена 2,2 пъти по-малко БП, в сравнение с всички стопанства в извадката, то през 2013 г. тази разлика е 4,6 пъти, а за 2016 г., съответно – 3,5 пъти.

Фиг. 1.44. Брутна продукция на стопанство

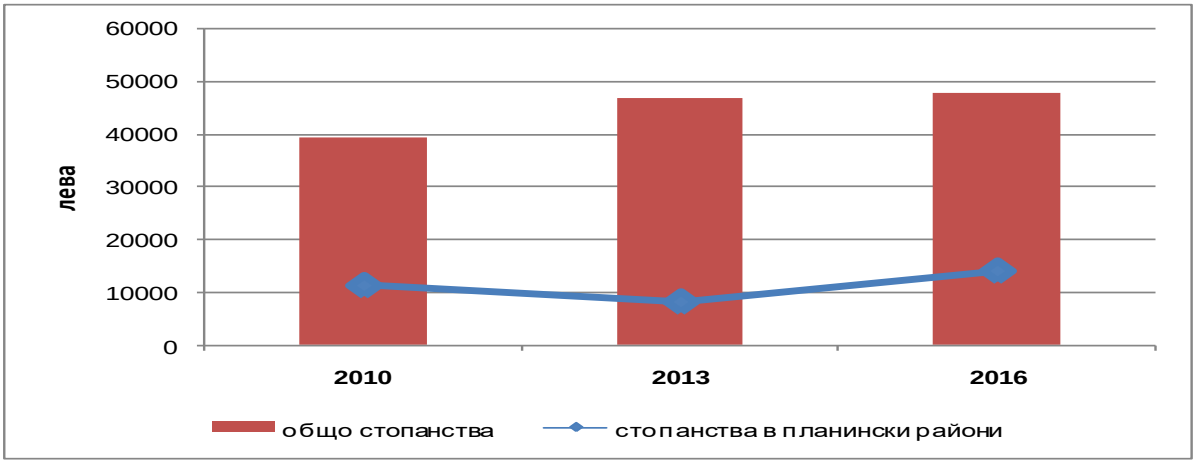
Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика", МЗХГ и собствени изчисления.

Тенденцията на изменение на брутния доход следва тази на изменение на брутната продукция и при двете групи стопанства. В резултат на по-високия дял на междинното потребление в БП при стопанствата в планинските райони спрямо общо за стопанствата, разликата в равнището на брутния доход е с още по-големи отклонения. За 2010 г. реализираният брутен доход от стопанствата в планинските райони е 3,5 пъти по-малък, за 2013 г. е 5,7 пъти по-нисък, а за 2016 г. – съответно 3,4. Положителното е,

че през 2016 г. спрямо 2013 г., разликата между равнищата на доходите между двете групи стопанства намалява.

Един от важните показатели за икономическото състояние на земеделските стопанства е постигнатата производителност на труда. Данните показват, че за анализирания период равнището на средната производителност на труда на двете групи стопанства нараства. Както и при разгледаните предишни показатели, производителността на стопанствата с планинско земеделие остава значително по-ниска в сравнение със средното равнище. Причината е по-голямото количество вложен труд и получената по-ниска нетна добавена стойност. Положителното е, че разликата между двете групи стопанства в производителността е по-малка в сравнение с предходните показатели.

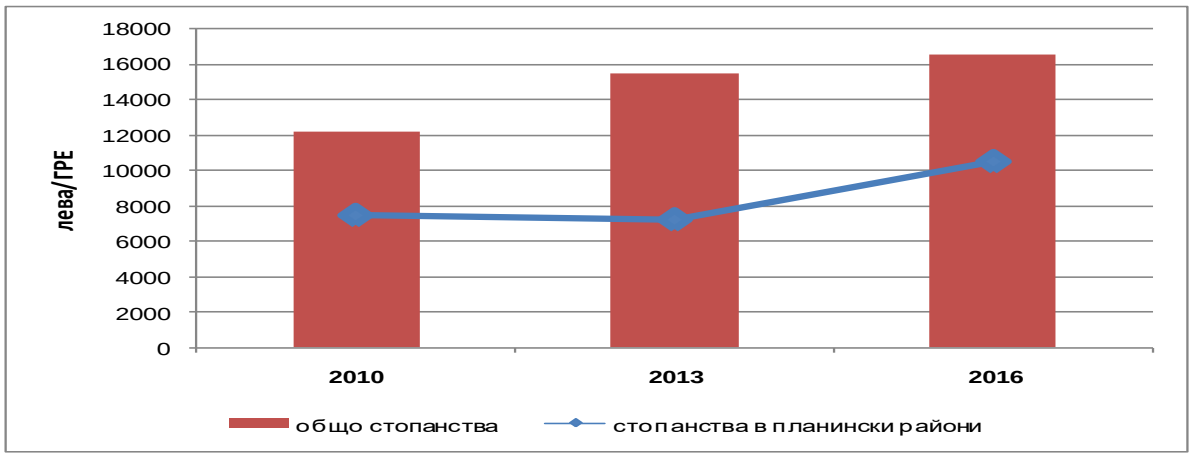
Фиг. 1.45. Брутен доход на стопанство

Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика", МЗХГ и собствени изчисления.

Най-голяма е разликата в равнищата на производителност през 2013 г. – 2,2 пъти, докато през 2010 г. и 2016 г. тази разлика е 1,6 пъти.

Фиг. 1.46. Производителност на труда в стопанствата

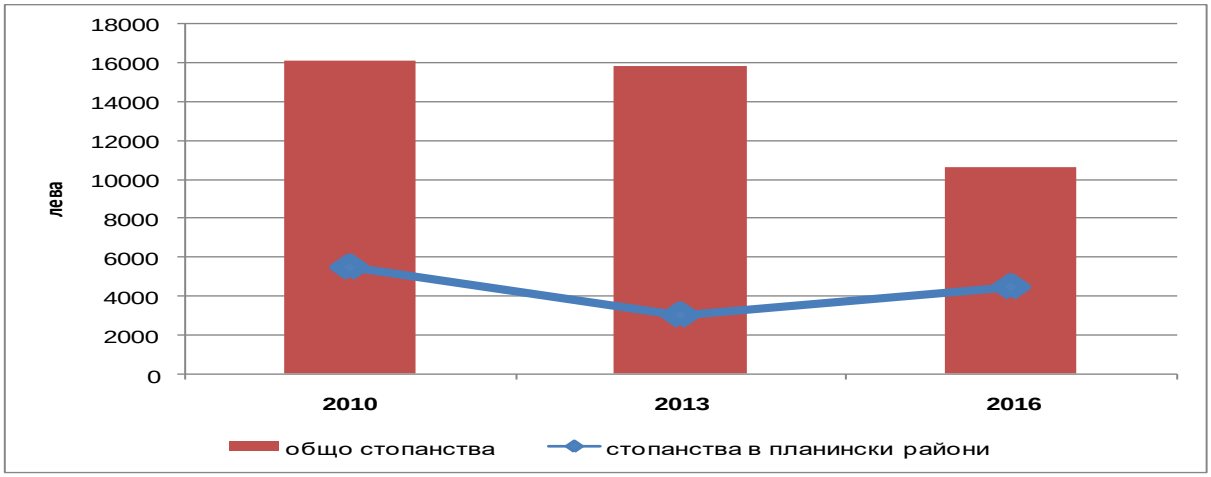
Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика", МЗХГ и собствени изчисления.

Като резултативна величина, при нетния доход със субсидии се очертават различни тенденции при двете групи стопанства. Средният нетен доход общо на стопанствата е с ясно очертана тенденция към намаление, като понижението е по-чувствително през 2016 г. спрямо 2013 г.

В стопанствата в планинските райони нетният доход се характеризира с известни колебания. В периода 2010-2013 г. нетният доход регистрира понижение, докато за 2013-2016 г. е налице нарастване.

Сравнителният анализ показва, че нетният доход на стопанствата с планинско земеделие е по-нисък от средния за стопанствата, като тази разлика е особено чувствителна през 2013 г. – над 9 пъти по-ниски доходи, което показва, че подкрепата за стопанствата в планинските райони в периода на ОСП (2007-2013) не е достатъчна.

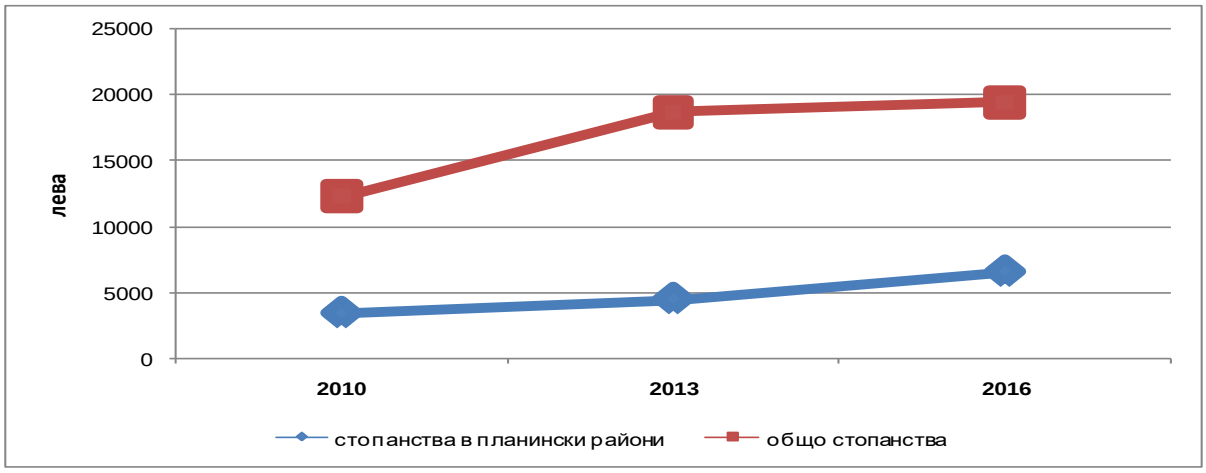
Фиг. 1.47. Нетен доход със субсидии на стопанство

Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика", МЗХГ и собствени изчисления.

При двете групи стопанства се очертават тенденции на нарастване на получените субсидии.

Фиг. 1.48. Размер на субсидиите, средно на стопанство

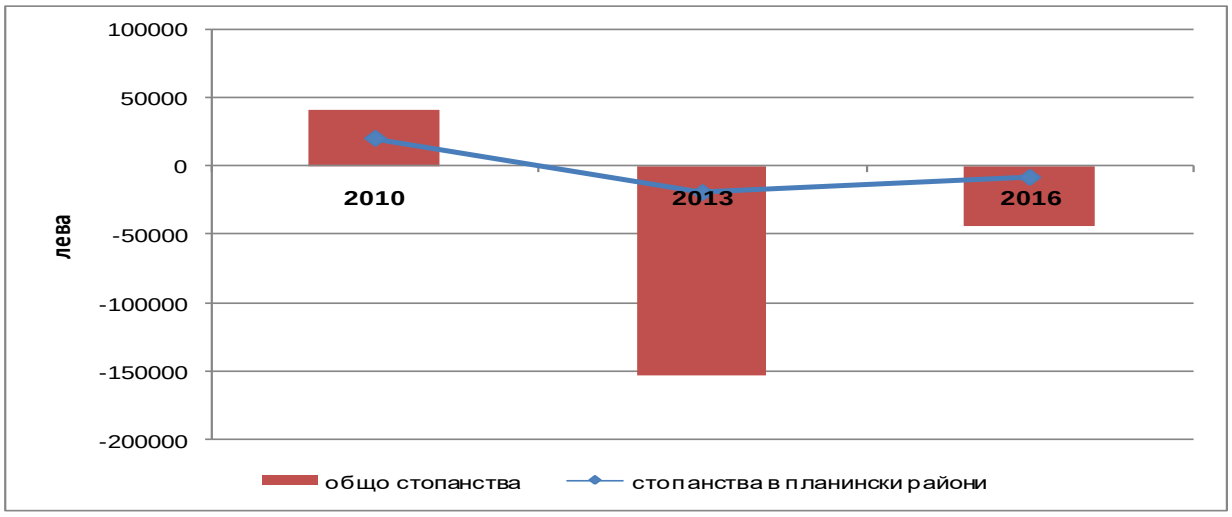

Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика", МЗХГ и собствени изчисления.

Прави впечатление, че получените субсидии средно на стопанство за страната са значително по-високи от субсидиите, получавани от стопанствата в планинските райони. Това може да се обясни с по-големите размери на ИЗП общо за стопанствата в сравнение със стопанствата с планинско земеделие. Дори получаваните допълнителни плащания за необлагодетелстваните райони не могат да компенсират разликата.

Картината на нетния доход без субсидиите се променя. При двете групи стопанства равнището на нетния доход без субсидии за 2010 г. е положителна величина. През 2013 и 2016 г. обаче, нетният доход без субсидии е с тенденция към намаление и е отрицателна величина. В стопанствата в планинските райони, отрицателните стойности са много по-малки от средния нетен доход без субсидии за всички стопанства. Сравнителният анализ на данните за нетния доход със и без субсидии показват, че и при двете групи земеделски стопанства, получените субсидии играят важна роля при формиране на доходите.

Фиг. 1.49. Нетен доход без субсидии на стопанство

Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика", МЗХГ и собствени изчисления.

1.5.3. Изводи

Въз основа на анализа могат да се направят следните изводи:

1. Размерът на субсидиите на стопанствата в планинските райони е по-нисък от средния размер общо на стопанствата, въпреки че по-високата трудоемкост и утежнени природно-климатични условия водят до по-големи разходи, което налагат необходимостта от по-висока подкрепа на доходите;
2. Реализираните брутна продукция, производителност, брутен и нетен доход от стопанствата с планинско земеделие са значително по-ниски от средните. Положителна тенденция е, че в резултат на по-балансираната подкрепа през настоящия програмен период на ОСП (2014-2020) тази разлика намалява;
3. Субсидиите играят съществена роля при формиране на доходите. След 2010 г. нетният доход без субсидии и при двете групи стопанства е отрицателна величина.

1.6. ПОДКРЕПА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

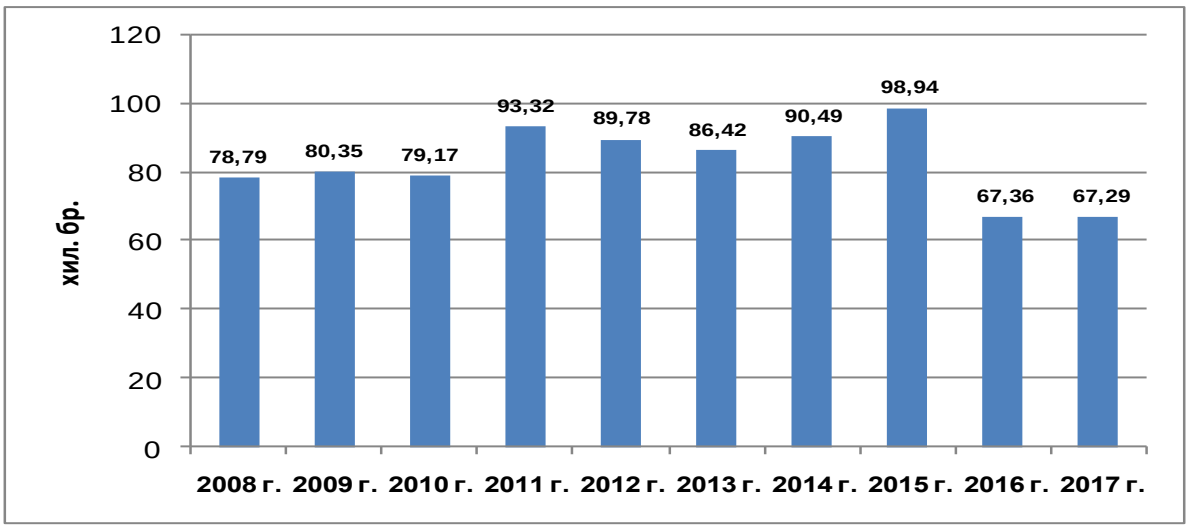
1.6.1. Анализ на подкрепата на земеделските стопанства

По-ниската доходност в селското стопанство, в сравнение с другите икономически дейности, налагат необходимостта от подкрепа на земеделските стопани, които да гарантират определено ниво на икономическа сигурност на земеделските стопани при кризи и подкрепят техните доходите, за да останат в отрасъла и да се осигури устойчивост на селскостопанското производство.

Основната подкрепа на доходите на земеделските стопани е по линия на директните плащания.

След членството на България в ЕС през 2007 г., земеделските стопани започват да получават директни плащания от 2008 г. Данните показват, че броят на бенефициентите на директни плащания за периода 2008-2015 г. от 78,79 хил. нараства и достига най-голям брой - 98,94 хил., като през 2016 г. и 2017 г. намаляват до малко над 67 хил. Причините са в отказа на значителна част от стопанствата, които получават малки суми (до 500 евро) да кандидатстват през следващите години, свързани с повишените изисквания и контрол и/или са преценили, че нямат изгода при сравнение на получените суми с направените разходи, свързани с кандидатстването (изплащането на социални и здравни осигуровки при регистрация по Наредба №3/1999 г., разходи за командировки, административни и др. разходи). В потвърждение са данните за броя на бенефициентите, получили директни плащания до 500 евро, съответно през 2015 г. – 38,53 хил., за 2016 г. - 8,2 хил., през 2017 г. – 7,1 хил. или намаление с около 30 -31 хил. бр. Има намаление на броя на бенефициентите и от групата на получилите субсидии в рамките на 500 – 1 250 евро, но то е значително по-малко – от 22,48 хил. през 2015 г. на 17,21 хил. - през 2016 г. и 16,26 хил. – за 2017 г. или намаление с около 5-6 хил.

Фиг. 1.50. Брой бенефициенти, получили директни плащания

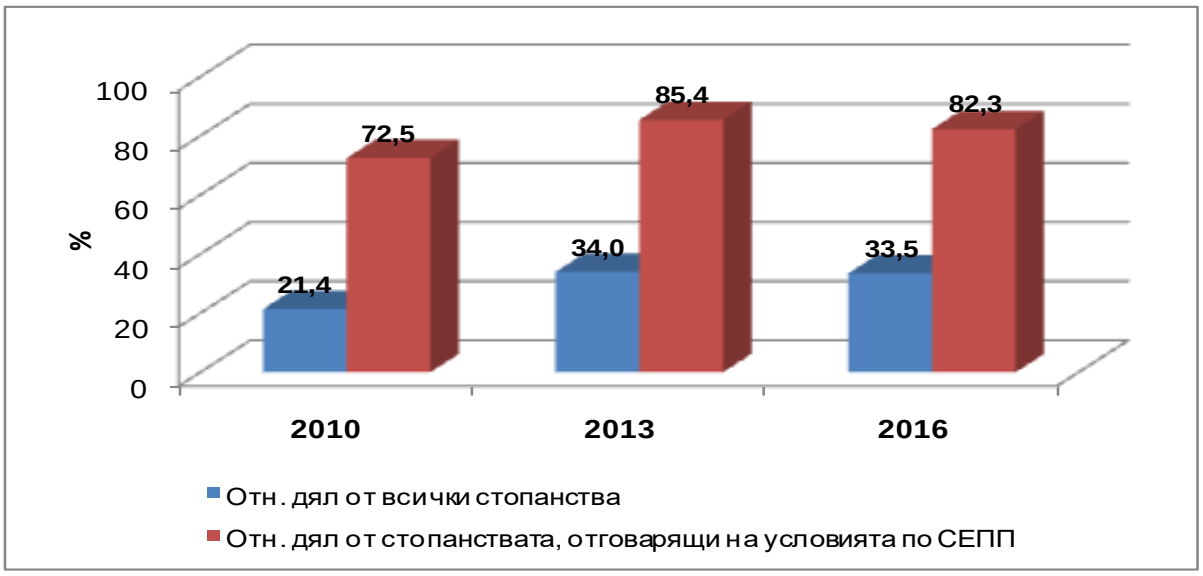
***Източник*:** ГД „Земеделие”.

Динамиката в общия брой на земеделските стопанства в страната и броят на бенефициентите по линия на директните плащания формират равнищата на относителния дял на подкрепените стопанства. Очертава се положителна тенденция към повишение на относителния дял на подкрепените стопанства от 21,4% през 2010 г. на 34% през 2013 г. и 33,5% - 2016 г.

Висок е относителният дял на бенефициентите от броя стопанства, които отговарят на условията по СЕПП и е с тенденция към увеличение – от 72,5 % за 2010 г. на 85,4% - 2013 г. и 82,3% - 2016 г.

Въпреки че анализираният период обхваща два програмни периода на ОСП 2007-2013 г. и 2014-2020 г., очертава се ясно изразена тенденция към нарастване на изплатените суми на земеделските стопанства по линия на директните плащания. Изплатените субсидии нарастват от 166,4 млн. евро (325,45 млн. лв.) през 2008 г. на 774,1 млн. евро (1514,0 млн. лв.) или 4,7 пъти.

Фиг. 1.51. Относителен дял на подкрепените стопанства, %

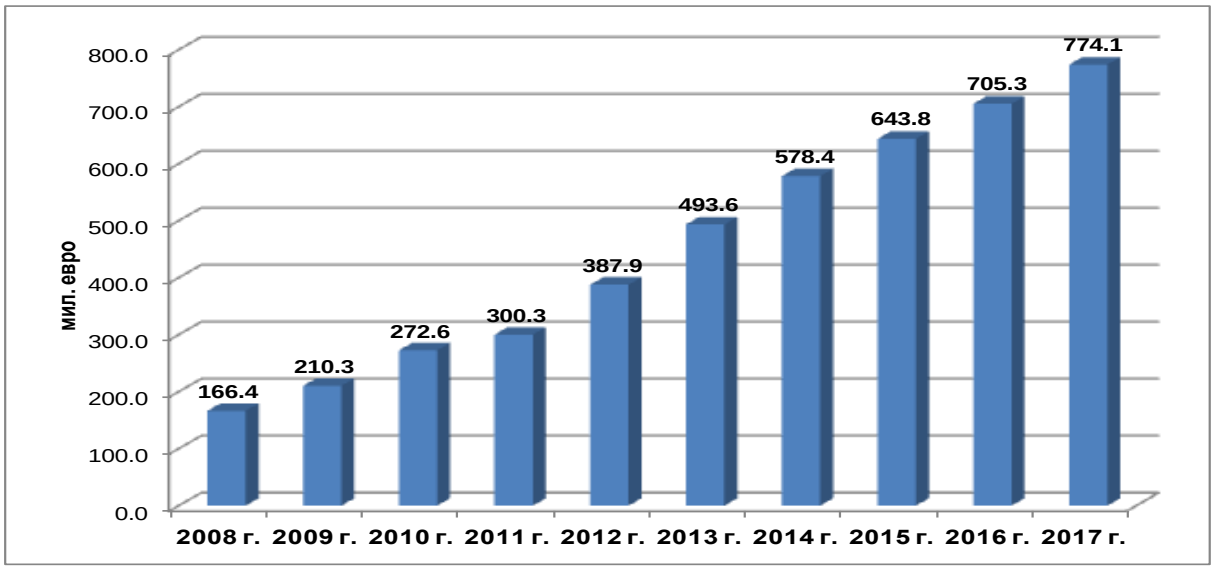

Източник: ГД „Земеделие"; МЗХГ, „Агростатистика" и собствени изчисления.

Увеличението на равнището на подпомагане и динамиката в броя на бенефициентите определят средния размер на получената подкрепа на стопанство. В периода 2008-2013 г. има плавно увеличение на субсидиите средно на стопанство от 2,1 хил. евро на 6,4 хил. евро за 2014 г., когато са изплатени сумите за 2013 г.

В сегашния програмен период (2014-2020), увеличението на средния размер на субсидиите за 2016 г. и 2017 г. е по-значително спрямо 2015 г., когато броят на бенефициентите е най-голям. Причината не е само в нарастването на подкрепата, но и както вече се посочи в чувствителното намаление на броя на бенефициентите, които получават минимална подкрепа (до 500 евро).

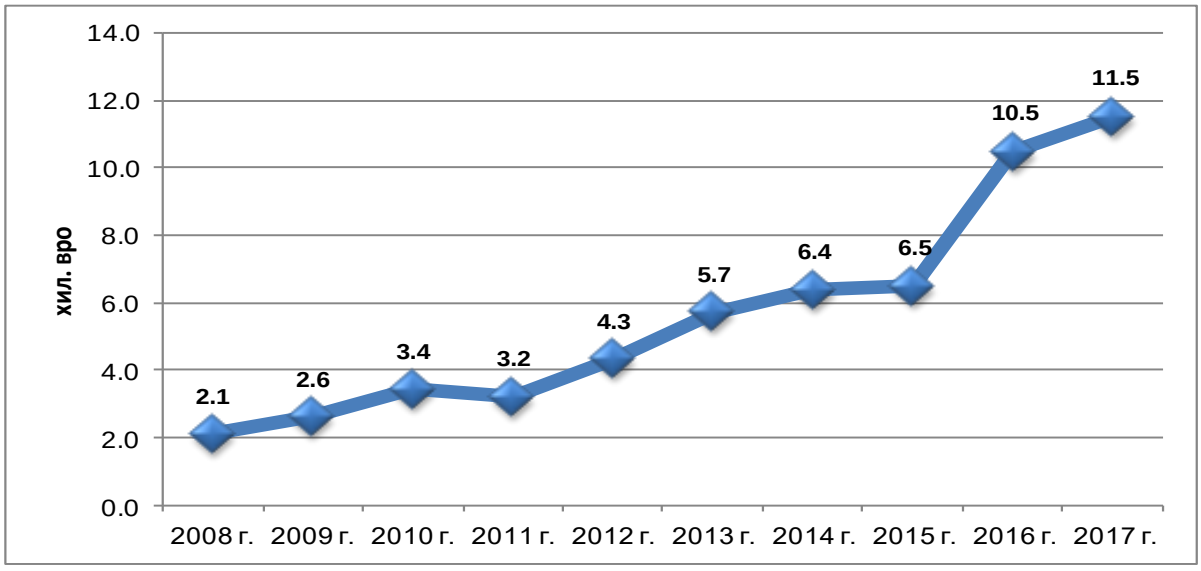
Фиг. 1.52. Изплатени субсидии по линия на директните плащания

Източник: ГД „Земеделие".

Данните сочат, че за анализирания период, средният размер на субсидиите на стопанство се е увеличил 5,5 пъти. Резултатите от анализа показват, че директните плащания играят съществена роля при формиране на доходите на земеделските стопани.

Фиг. 1.53 Среден размер на субсидиите на стопанство

Източник: ГД „Земеделие" и собствени изследвания.

Важен въпрос е разпределението на подкрепата по линия на директните плащания между земеделските стопанства. В зависимост от получените суми, бенефициентите са разпределени в 12 групи. Данните показват, че в периода 2007-2015 г. най-голям е броят на бенефициентите в първата група (до 500 евро) и с увеличението на изплатените субсидии броят на подкрепените стопанства в съответните групи плавно намалява.

През 2017 г. такава закономерност не се забелязва. Най-голям е броят на стопанствата от следващата група (от 500 - 1 250 евро). На второ място по брой подкрепени стопанства са получилите субсидии от 2 000 – 5 000 евро.

Сравнителният анализ показва, че за анализирания период има ясно изразена тенденция на нарастване на броя на стопанства в съответните групи с подкрепа над 1 250 евро, което е в резултат на тяхното окрупняване в процеса на преструктуриране.

За оценка на разпределението на получените субсидии между бенефициентите се използват следните показатели:

Коефициент или индекс на Джини, въведени от италианския статистик Корадо Джини (Corrado Gini). Индексът е представяне на коефициента като процент. Джини коефициентът (ДК) е мярка за неравномерността на дадено статистическо разпределение като стойност 0 показва пълна еквивалентност или равнопоставеност (перфектно равенство), а стойност 1 - абсолютната липса (максимално неравенство). Следователно колкото по-ниска е стойността на коефициента, толкова по-равномерно са разпределени средствата. Коефициентът на Джини често се използва за измерване до каква степен разпределението на доходите се отклонява от перфектното. В случая, ДК показва неравномерното разпределение на субсидиите, отчитайки средствата и броя на бенефициентите.

Таблица 1.19. Разпределение на субсидиите по суми и бенефициенти

	2008		2010		2013		2015		2017	
	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.
≥ 0 < 500	9.239	58.476	10.764	49.9	10.27	45.2	10.025	38.532	2.157	7.139
≥ 500 < 1 250	6.781	8.74	9.914	12.67	12.307	15.69	17.743	22.478	12.787	16.263
≥ 1 250 < 2 000	4.274	2.73	6.496	4.12	8.889	5.61	12.874	8.138	13.005	8.164
≥ 2 000 < 5 000	11.873	3.76	17.338	5.52	27.277	8.55	38.948	12.248	45.803	14.315
≥ 5 000 < 10 000	13.127	1.87	18.050	2.58	32.942	4.75	58.558	8.192	65.992	9.188
≥ 10 000 < 20 000	18.246	1.29	22.201	1.58	35.178	2.53	59.691	4.295	80.387	5.846
≥ 20 000 < 50 000	39.671	1.23	46.306	1.45	60.396	1.9	78.010	2.473	101.799	3.311
≥ 50 000 < 100 000	35.246	0.51	56.915	0.82	81.336	1.14	94.063	1.303	104.459	1.457
≥ 100 000 < 200 000	20.389	0.16	52.825	0.39	101.122	0.71	120.631	0.867	149.96	1.061
≥ 200 000 < 300 000	3.291	0.01	16.473	0.07	53.327	0.21	60.399	0.248	75.244	0.31

≥ 300 000 < 500 000	2.805	0.01	6.734	0.02	32.506	0.09	43.420	0.120	64.098	0.175
≥ 500 000	1.449	0.004	8.587	0.01	38.068	0.04	49.405	0.047	58.389	0.062
Всичко:	**166.39**	**78.79**	**272.56**	**79.17**	**493.618**	**86.42**	**643.80**	**98.90**	**774.08**	**67.29**
Коефициент на Джини	**0.799**		**0.807**		**0.831**		**0.792**		**0.726**	
Коеф. на концентрация на неравно-мерно разпре-делената сума	**0.766**		**0.749**		**0.749**		**0.699**		**0.638**	

Източник: ГД „Земеделие" и собствени изследвания.

Коефициент на концентрация на неравномерно разпределената сума – отчита само субсидиите, които не са равномерно разпределени между бенефициентите. Коефициентът е в границите между 0 и 1, като по-ниското равнище на показателя е индикатор за по-равномерно разпределение.

Таблица 1.20. Относителен дял на бенефициентите и изплатените субсидии по отделните класове

	2008		**2010**		**2013**		**2015**		**2017**	
	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %
≥ 0 < 500	5.55	74.22	3.43	63.03	2.08	52.30	1.56	38.96	0.28	10.61
≥ 500 < 1 250	4.08	11.09	3.64	16.00	2.49	18.16	2.76	22.73	1.65	24.17
≥ 1 250 < 2 000	2.57	3.46	2.38	5.20	1.80	6.49	2.00	8.23	1.68	12.13
≥ 2 000 < 5 000	7.14	4.77	6.36	6.97	5.53	9.89	6.05	12.38	5.92	21.27
≥ 5 000 < 10 000	7.89	2.37	6.62	3.26	6.67	5.50	9.10	8.28	8.53	13.65
≥ 10 000 < 20 000	10.97	1.64	8.15	2.00	7.13	2.93	9.27	4.34	10.38	8.69
≥ 20 000 < 50 000	23.84	1.56	16.99	1.83	12.24	2.20	12.12	2.50	13.15	4.92
≥ 50 000 < 100 000	21.18	0.65	20.88	1.04	16.48	1.32	14.61	1.32	13.49	2.17
≥ 100 000 < 200 000	12.25	0.20	19.38	0.49	20.49	0.82	18.74	0.88	19.37	1.58
≥ 200 000 < 300 000	1.98	0.01	6.04	0.09	10.80	0.24	9.38	0.25	9.72	0.46
≥ 300 000 < 500 000	1.69	0.01	2.47	0.03	6.59	0.10	6.74	0.12	8.28	0.26
≥ 500 000	0.87	0.01	3.15	0.01	7.71	0.05	7.67	0.05	7.54	0.09

Източник: ГД „Земеделие" и собствени изследвания.

Резултатите от анализа на данните за равнищата на коефициента на концентрация на неравномерно разпределената сума показват, че за периода 2008-2013 г., 75-76% от субсидиите са неравномерно разпределени. Положителна тенденция е

понижаването на равнището на коефициента (до 0,64 за 2017 г.) в сегашния програмен период (2014-2020), през който една от целите е по-балансирана подкрепа по типове стопанства.

За периода 2008-2013 г., данните очертават негативна тенденция на увеличение на равнищата на Джини коефициента като той достига най-висока стойност - 0,831 през 2013 г., което показва, че само 17% от парите и бенефициентите получават равномерно разпределение.

Въведените промени в директните плащания в настоящия програмен период на ОСП, допълнени от други схеми за подпомагане, насочени към конкретни цели и типове стопанства, водят до положителен резултат – увеличаване на дела равномерното разпределение до 27% за 2017 г. Въпреки положителната тенденция, делът на неравномерно разпределените субсидии между бенефициентите остава висок.

Интерес представлява разпределението на субсидиите и бенефициентите между отделните класове. През 2008 г. 85,3% от бенефициентите получават 9,6% от подкрепата. На другия полюс - 2,4% от стопанствата усвояват 61,8% от субсидиите.

За анализирания период промените са в посока на намаление дела на стопанствата в ниските класове на подкрепа (до 1250 евро) и увеличение на дела в горните класове (над 20000 евро). През 2013 г. 70,5% от бенефициентите получават 4,6% от сумите и 4,7% от стопанствата - 85,8% от средствата. През 2017 г. данните показват по-равномерно разпределение, но разликата не е съществена – 34,8% от стопанствата усвояват под 1,9%, а 9,5% от бенефициентите получават 71,6% от субсидиите.

1.6.2. Изводи

Въз основа на анализа могат да се направят следните изводи:

1. Усвоен е значителен финансов ресурс от земеделските стопанства по линия на директните плащания, с какъвто нашата държава не разполага;
2. Подкрепени са около 1/3 от земеделските стопанства;
3. Неравномерно разпределение на подкрепата между бенефициентите - акумулирането на значителни средства от едрите стопански структури, малък или незначителен размер на подкрепа на малките стопанства;
4. Незначителна положителна промяна през сегашния програмен период на ОСП (2014-2020) спрямо предходния към по-балансирано и равномерно разпределение на подкрепата между земеделски стопанства.

1.7. УПРАВЛЕНИЕ НА РИСКА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Селскостопанското производство е високо рисково, а често и скъпо струваща стопанска дейност. Съвременното земеделие е изправено пред множество кризисни ситуации, голяма част от които са в резултат от влиянието на фактори, които трудно могат да се предвидят и да имат негативен ефект върху размера на произведената

продукция и доходите на земеделските стопани. Селскостопанският сектор е под непрекъсната заплаха от рискове, свързани с неблагоприятни климатични събития, природни бедствия, заболявания по растенията и животните, нестабилност на цените, трудности при намиране на пазари и други.

В системата на МЗХГ компетентните структури, свързани с управлението на рисковете в селското стопанство са:

- Специализираната администрация (дирекции) на МЗХГ – Централно управление;
- Център за оценка на риска по хранителната верига;
- Българска агенция по безопасност на храните (БАБХ);
- Държавен фонд „Земеделие“;
- „Напоителни системи“ ЕАД;
- Изпълнителна агенция „Борба с градушките“;
- Изпълнителна агенция по селекция и репродукция в животновъдството;
- Изпълнителна агенция по сортоизпитване, апробация и семеконтрол (ИАСАС);
- Изпълнителна агенция по лозата и виното.

В съответствие с вменените им функции, компетентните структури в системата на МЗХГ провеждат политиките по превенция на рисковете в подотраслите и секторите на земеделието, изпълняват заложените мерки за предотвратяване възникването на кризи и прилагат определените мерки и способи за преодоляване на вече възникнали кризи и за намаляване на негативните последици от тях.

Финансирането се извършва от европейските и националните фондове.

За целите на анализа, основните видове рискове в растениевъдството и животновъдството са обобщени в следните групи:

- Икономически - свързани с особеностите и/или промяната в икономическата система (инфлация, преструктуриране на икономиката, конкуренция и др.), потенциално отклонение между очакваните и реалните резултати, получени в резултат от дадено икономическо решение;
- Природо-климатични - рисковете от действието на природните сили трудно се поддават на превантивна дейност. Тяхна характерна особеност е, че честотата им е малка, но щетите, които предизвикват са значителни;

1.7.1. Предприети мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете

Икономически рискове

Управлението на икономическите рискове в земеделието е особено важно условие за създаване на ефективно и конкурентоспособно селско стопанство, което да допринася за повишаване на доходността на производството и пазарната стабилност в

отрасъла. Липсата на управление на риска би имало пряко негативно отражение върху доходите на земеделските производители и може да доведе до тежки неблагоприятни последици от загуби на финансови и материални активи, които да застрашат съществуването на земеделското стопанство.

- Риск от намаляване на доходите на земеделските стопани, в следствие на повишаване на производствените разходи за земеделската продукция. Едни от основните средства за подкрепа на доходите на земеделските стопани и стимулиране развитието на селскостопанското производство са директните плащания.

Средствата за финансиране на директните плащания са от Европейския фонд за гарантиране на земеделието (ЕФГЗ) и от Държавния бюджет на Република България.

Таблица 1.21. Финансови средства за подпомагане на земеделските стопани по схемите за директни плащания

Оторизирани средства, лв.	**2016**	**2017**	**2018**
Европейски фонд за гарантиране на земеделието (ЕФГЗ)	1 509 634 853	1 510 059 884	755 356 344
Национален бюджет	171 099 443	159 954 134	69 911 956
Държавни помощи de minimis	-	-	17 508 816
Общо	**1 680 734 296**	**1 670 014 018**	**842 777 116**

***Източник**:* МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

Трябва да се отбележи, че през всички години на прилагане на на схемите за директни плащания, броят на бенефициентите отбелязва спад, докато заделените и оторизирани средства нарастват прогресивно, заради правилооото за постепенно изравняване с пълния размер на определения за директни плащаания европейски бюджет за страната. Общият брой на всички заявления по всички възможни схеми за подпомогане, допускащ кандидатстване на един бенефициент по различни схеми с различни заявления за кампания 2017 г. достига 290 433 броя заявления от земеделски стопани, а оторизираните средства възлизат на 1 670 014 018 лева. Броят подадени заявления показва големия интерес от страна на земеделските стопани.

Общият размер на изплатения финансов ресурс през 2018 г. за държавни помощи de minimis за подкрепа на доходите на земеделските стопани и за стимулиране развитието на производството в сектор „Животновъдство“ е 17 508 816 лв. като са подпомогнати общо 8993 земеделски стопанства.

- Риск от намаляване на доходите на земеделските стопани, в резултат на ограничаване на възможностите за реализация на продукцията

Динамиката на пазарната конюнктура създава предпоставки за нестабилност и за ограничаване възможността от реализация на земеделската продукцията, в резултат на което в някои сектори се наблюдават колебания в доходите на земеделските стопани.

Инструменти за въздействие:

- Пазарна подкрепа в сектор „Плодове и зеленчуци“. Един от начините за оказване на положително въздействие върху доходите на земеделските производители е чрез мерките за увеличаване на възможностите за достъп на пазарите в страната, в ЕС и в трети страни. Тези мерки са обхванати в схемите за директни плащания, свързани с пазарната подкрепа.

Таблица 1.22.Мерки за пазарна подкрепа в сектор „Плодове и зеленчуци”

Схема	Кампания 2017 г.		Кампания 2018 г.	
	Бюджет, лв. (ЕС+НБ)	**Реално изплатени суми за отчетния период (лв.)**	**Бюджет, лв. (ЕС+НБ)**	**Реално изплатени суми за отчетния период (лв.)**
Извънредни мерки за подпомагане - производители, които не са членове на организации на производители	499 804.69	73 185.65* (изплатени през 2017 по заявления от 2016 г.)	499 804.69	199 261.40 **
Групи производители	32 041 864.19 (по заложени средства в бюджета на ДФЗ)	13 271 460.24	25 167 024.34 (по заложени средства в бюджета на ДФЗ)	14 130 422.58
Оперативни програми	1 395 224.57 (оперативен фонд, субсидия ЕС и НБ), в т.ч. НБ -798 482.55	0.00	1 919 379.30	63 684.50 ***

***Източник**:* МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.
Забележка: * Изплатената финансова помощ по мярката в размер на 73 185.65 лв. през 2017 г. е по подадени заявления от 2016 г.
** Изплатената финансова помощ по мярката в размер на 199 261.40 лв. през 2018 г. е по подадени заявления по предходни приеми.
*** Изплатената финансова помощ е за реализирани през 2009 г. разходи по схема “Оперативни програми“ в размер на 63 684.50 лв. и е по съдебно решение.

Утвърдените финансови средства по мерките, свързани с пазарната подкрепа през 2018 г., са с 19 % по-малко спрямо 2017 г., като най-голямо е намалението на утвърдения бюджет в подкрепа на групите производители (с около 21 % по-малко). Това намаление е вследствие на подадените заявления през предходните приеми и договорираните средства.

- Одобрена държавна помощ за участие в изложения и панаири с цел повишаване доходите на земеделските стопани и стимулиране развитието на конкурентоспособно селскостопанско производство чрез популяризиране постиженията и възможностите на селскостопански животни, култури и преработени земеделски продукти, показване на достиженията в селекцията. Помощта е нотифицирана и одобрена от ЕК през 2016 г. за програмния период до 2020 г.

Таблица 1.23. Държавна помощ за участие в изложения и панаири

Сектор	Изплатени средства, лв.	
	2017	2018
Животновъдство	310 000	704 848
Растениевъдство	195 595	147 852
Пчеларство	-	20 000
Преработвателна промишленост	425 000	631 700
Биопродукти	25 000	41 000
Международно изложение „Зелена седмица“	2 290 000	220 000
Общо	**3 245 595**	**1 765 400**

***Източник**:* МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

Данните показват нарастване на интереса към провеждане на изложения и панаири най-вече в секторите на животновъдството и преработвателната промишленост.

Общо подпомогнатите земеделски стопани и преработвателни предприятия по линия на държавната помощ за участия в изложения и панаири през 2017 г. е 331 бр., а през 2018 г. - 517 броя , т.е. с 56 % повече от подпомогнати бенефициенти.

- Риск от повишаване на производствените разходи, водещи до повишаване на себестойността и цените на селскостопанската продукция

С цел ограничаване на негативните последици от увеличаване на производствените разходи в селското стопанство, държавата, чрез отстъпка от стойността на акциза върху газьола, използван в първичното селскостопанско производство, стимулира развитието на земеделието и спомага за повишаване на доходите на земеделските стопани. Финансирането на тази мярка се осъществява със средства от държавния бюджет на страната, чрез схемата на държавна помощ „Помощ под формата на отстъпка от стойността на акциза върху газьола, използван в първичното селскостопанско производство“.

Таблица 1.24. Изплатени средства по държавна помощ „Помощ под формата на отстъпка от стойността на акциза върху газьола, използван в първичното селскостопанско производство“

Изплатени средства за Кампания 2017 г.	Брой подпомогнати земеделски стопани през 2017 г.	Изплатени средства за Кампания 2018 г. *	Брой подпомогнати земеделски стопани през 2018 г.*
83 999 999,99	8 266	82 314 496,34	9 595

Източник: МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.
Забележка:*Данните не са окончателни.

За 2018 г., изплатените средства за Кампания 2018 г. са в размер на над 82 млн., но посочената сума не е окончателна, тъй като предстои още едно плащане през 2019 г. Броят на подпомогнатите земеделски стопани за 2018 г. спрямо 2017 г. се е увеличил с

около 20 % и достига 9 595 бр. Прави впечатление, че по тази схема са подкрепени сравнително малък дял – под 5% от стопанствата в страната, като средния размер на изплатените средства на стопанство е около 8 600 лв. Анализът на данните показва, че по тази схема участват предимно по-едри стопанства.

- Намаляване на добивите на земеделските стопани в резултат от използването на некачествени семена и посадъчен материал. Използването на некачествени семена и посадъчен материал от сортове с по-ниски добивност и непригодни за дадения район води до получаване на по-ниски добиви и по-некачествена продукция. Сеитбата на некачествени семена при зърнените култури, които са основните структуроопределящи култури на растениевъдството за страната, е предпоставка за получаване с около 10% по-нисък добив. Ако тези семена са на повече от 5 години след категория "базови", негативният ефект може да достигне до 25%. В резултат, земеделският стопанин има проблеми с реализацията на продукцията и получава много по-ниска цена от очакваната.

Използване на сертифицирани (качествени) семена и посадъчен материал, в съчетание с другите, определящи ефективното производство, фактори (техника, работна сила и т.н.), е предпоставка за произвеждане на конкурентоспособна продукция, с възможности за добра реализация на пазара.

С цел създаване на по-добри условия и възможности за повишаване качеството и добивите на растениевъдното производство през 2015 г. е нотифицирана и одобрена от ЕК държавна помощ **„Помощ за участие на земеделски стопани в схема за качество за производство на семена и посадъчен материал“,** чиято цел е стимулиране на производството на висококачествена и конкурентоспособна продукция. Тази помощ се прилага ежегодно и е с краен срок до 2020 г. Помощта се предоставя на малки и средни предприятия в растениевъдството, получили разрешение за производство на посевен и посадъчен материал, чрез предоставяне на субсидирани услуги от ИАСАС.

Таблица 1.25. Изплатени средства по държавна помощ „Помощ за участие на земеделски стопани в схема за качество за производство на семена и посадъчен материал“

Изплатени средства през 2017 г.	Брой подпомогнати земеделски стопани през 2017 г.	Изплатени средства през 2018 г.	Брой подпомогнати земеделски стопани през 2018 г.
1 191 574	470	1 100 609	450

Източник: МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

Подпомогнати са ограничен кръг земеделски стопани през 2017 г. са 470 бр., а през 2018 г. - 450.

- Риск от ограничаване на популацията от видове и породи и намаляване на генетичните качества на животните. От особено значение за бъдещото развитие на подотрасъл „Животновъдство“ е запазването на генетичното разнообразие от видовете

и породите животни, които са добре приспособени към местните условия, устойчиви са на заболявания, с добра продуктивност, а продукцията е с високи хранителни показатели и безопасна за човека.

С цел поддържане на генетичните качества на отглежданите животни и създаване на възможности за селекция на високопродуктивни породи, се прилага Държавна помощ за създаване и поддържане на родословна книга и за определяне продуктивността и генетичните качества на животните.

Таблица 1.26. Изплатени средства по държавна помощ „Създаване и поддържане на родословна книга и за определяне продуктивността и генетичните качества на животните“

Изплатени средства през 2017 г.	Брой подпомогнати земеделски стопани през 2017 г.	Изплатени средства през 2018 г.	Брой подпомогнати земеделски стопани през 2018 г.
6 495 570	5 084	7 191 759	5 135

***Източник**:* МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

През 2018 г. изплатените средства по тази помощ възлизат на над 7 млн. лв., което е с 10,7 % повече от усвоените средства през 2017 г. Данните показват, че броят на подкрепените стопанства се запазва почти постоянен. Увеличението на изплатените средства при почти непроменен брой бенефициенти, води до увеличение на отпуската помощ от 1278 лв. на 1400 лв., средно на стопанство.

- Риск от намаляване на конкурентоспособността на селскостопанското производство;
- Риск от намаляване на инвестициите за внедряване на нови технологични производствени процеси

Един от пътищата за повишаване на конкурентоспособността е създаване на условия за повишаване ефективността на селскостопанското производство чрез увеличаване на темпа на обновяване на оборудването и селскостопанската техника (който към момента се оценява на около 2% годишно [2]), внедряване на нови производствени методи, повишаване на квалификацията на заетите в отрасъла и създаване на по-добри възможности за реализация на продукцията.

При определянето на риска за намаляване на конкурентоспособността на селскостопанското производство се изхожда от характеристиката на българското земеделие – нерационална организационно-стопанска структура, предимно екстензивна производствена структура, по-ниска продуктивност, производителност и доходност.

С цел създаване на благоприятни условия за повишаване ефективността на земеделието чрез насърчаване на инвестициите за внедряване на нови технологични

[2] Програма за управление на рисковете и кризите в отрасъл „Земеделие”, МЗХГ, 2019.

производствени процеси, се прилагат мерките и подмерки от Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) 2014 – 2020 г.;

- Предоставяне на финансова подкрепа на земеделските стопани за инвестиции в нови сгради и техника чрез държавни помощи - преотстъпване на корпоративен данък под формата на данъчни облекчения на земеделски стопани. Помощта е насочена към малки и средни предприятия, осъществяващи дейност по производство на непреработена растителна и животинска продукция. Преотстъпеният данък се инвестира в нови сгради и нова земеделска техника, необходими за извършване на дейността по производство на непреработена продукция.

През 2018 г., от данъчно задължени лица - регистрирани земеделски производители е заявен за преотстъпване корпоративен данък в размер на 41 205 559 лв., което е с 8,8 % по-малко в сравнение с преотстъпения през 2017 г. корпоративен данък (възлизащ на 45 206 307 лв.).

За финансовата 2017 г. – общият брой бенефициенти са 2 341 бр. Общият брой подкрепени стопанства за финансовата 2018 г. е 2 267, като средният размер на изплатената сума е 19 941 лв.

- Риск от намаляване на доходи на земеделските стопани поради понижаване конкурентоспособността на селскостопанското производство

- Хуманно отношение към птиците и свинете**.** С цел повишаване доходите на земеделските стопани и стимулиране развитието на конкурентоспособно производство, чрез системата на държавното подпомагане, през 2017 г. МЗХГ е нотифицирало пред ЕК схема на държавна помощ „Помощ за реализирането на доброволно поети ангажименти за хуманно отношение към птиците“ и схема на държавна помощ „Помощ за реализирането на доброволно поети ангажименти за хуманно отношение към свинете“. Посочените схеми са одобрени от ЕК за срок на прилагане 2018 – 2022 г.

Държавното подпомагане по тези две помощи се осъществява чрез предоставяне на финансов ресурс на земеделски стопанства за покриване на допълнителни разходи или пропуснати доходи, свързани с изпълнение на доброволни поети ангажименти за хуманно отношение към животните.

Таблица 1.27. Изплатени средства по държавните помощи за хуманно отношение към птици и свине, 2018 г.

Държавната помощ	Изплатени средства, лв	Брой подпомогнати земеделски стопани
Помощ за реализирането на доброволно поети ангажименти за хуманно отношение към птиците	32 186 107	221
Помощ за реализирането на доброволно поети ангажименти за хуманно отношение към свинете	29 996 046	89
Общо	**62 182 153**	**310**

Източник: МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.
*Информацията включва само предоставените финансови средства чрез държавни помощи и не включва предоставените средства за хуманно отношение към животни чрез мерките по ПРСР

Данните показват, че размерът на подкрепата за 2018 г. надхвърля 62 млн. лв. и обхваща 310 бр. земеделски стопани. Прави впечатление, че броят на подкрепените стопанства с птици е значително по-висок в сравнение със стопанствата, отглеждащи свине.

Анализът на данните показва, че средният размер на изплатената държавна помощ на стопанство, отглеждащо птици е 145638 лв., а на стопанство в сектор „свиневъдство" е още по-висока – 337043 лв., което налага изводът, че са подпомогнати едри стопански структури.

На ниво земеделски стопанства, един от използваните способи за управление на икономическите рискове и за ограничаване на негативните последици от възможностите за възникване на икономическа криза е диверсификацията на производството.

Диверсификацията включва следните направления:

- пренасочване на производството в стопанството от монокултурна към многокултурна структура;
- производство и продажба на продукти в различни периоди от годината;
- смесено производство на растениевъдни и животновъдни продукти;
- наред със земеделското производство включване и на неселскостопански дейности.

Анализът на данните за диверсификацията към други неземеделски дейности очертава малкия брой и нисък относителен дял на стопанствата, извършващи други дейности и носещи им допълнителни доходи в рамките на стопанската единица. Най-голям е броят на стопанствата, извършващи механизирани услуги. За анализирания период се очертава ясно изразена тенденция към значително намаляване на броя на стопанствата при всички видове заетост, извън селскостопанското производство. Изключение правят стопанствата, занимаващи се с производство на възобновяема енергия, които в периода 2010-2013 г. нарастват.

Таблица 1.28. Разпределение на стопанствата според извършваните други неселскостопански дейности

Вид на дейността	Брой стопанства			
	2007	2010	2013	2016
Механизирани услуги	7 553	2 645	2 201	1 322
Преработка на земеделски продукти	-	307	378	312
Преработка на дървен материал	173	100	8	53
Селски туризъм	304	145	106	138
Занаяти	515	45	11	3
Рибовъдство и аквакултури	168	108	98	11

Производство на възобновяема енергия	-	5	33	11
Други странични дейности	-	255	268	164
Общо	**8 713**	**3 610**	**2 878**	**1 987**
Относителен дял от всички стопанства в страната, %	1,8	1,0	1,0	1,0

Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

Налага се изводът, че стопанствата в България са слабо диверсифицирани към други неземеделски дейности и равнището на диверсификация продължава да намалява, което запазва риска от нестабилност на доходите.

Природно-климатични рискове

Природно-климатичните условия са едни от най-честите причини за възникването на бедствия, поради което и превенцията срещу тях е от съществено значение.

Идентифицирани рискове в подотрасъл „Растениевъдство" [3] : градушки, измръзване, измръзване и изтегляне на зимни житни култури, проливни дъждове, засушаване, бури, късно пролетно осланяване, ранно есенно осланяване, нарушени (скъсани) язовирни стени и диги, земетресения, пожар на корен и др. Наблюденията от последните години сочат, че с по-голям интензитет на проявление и вредоносни последици (намаляване или унищожаване на земеделската продукция) са следните природно-климатични рискове: градушки, измръзване, наводнения и високи подпочвени води в земеделски терени и засушаване. Превенцията се извършва от специализирани институции и чрез застраховане на продукцията.

Идентифицирани рискове в подотрасъл „Животновъдство"[4]: пожари, природни бедствия, злополуки, земетресения, нарушени (скъсани) язовирни стени и диги и др. Управлението на тези рискове се осъществява чрез застраховане на животните, пчелни кошери и пчелни семейства.

Ежегодно, чрез държавния бюджет на страната се финансират дейности, които ограничават вредните въздействия на природните и климатични явления върху растениевъдството:

- превенция срещу градушките - осъществява се от Изпълнителната агенция „Борба с градушките" (ИАБГ). През 2018 г. защитаваната територия от ИАБГ е 17,2 млн. дка. Пораженията на селскостопанската продукция през 2018 г. са на 42 234 дка, със среден процент на унищожения - 58,32%. Основен показател за икономическа ефективност е спасената продукция в резултат на проведени активни въздействия, която през 2018 г. е 116 783 789 лв. Икономическият ефект от дейността е 93 420 548 лв. През 2018 г. е завършено изграждането на нови два командни пункта и 63 ракетни площадки, които ще започнат работа през 2019 г., с което ще се повиши ефективността от

[3] Програма за управление на рисковете и кризите в отрасъл „Земеделие", МЗХГ, 2019, стр. 24
[4] Пак там, стр. 24

осъществявана противоградна защита на територията на страната. Изразходваният финансов ресурс за 2017 г. е в размер на 5 млн. лв., а през 2018 г. са изразходвани 2 пъти повече средства – над 10 млн. лв.

- превенция срещу наводняване и продължително засушаване – осъществява се от „Напоителни системи“ ЕАД. Предприетите мерки са почистване на речни корита, ремонтно-възстановителни мероприятия на диги, отводнителни канали и отводнителни помпени станции, корекция на реки. Изразходваният финансов ресурс за 2018 г. е в размер на 20 789 887 лв., който е с 15,33% повече спрямо 2017 г. Извършените дейности, свързани с поддържане, възстановяване и създаване на нови хидромелиоративни съоръжения обхващат 25 области на страната (без областите Кърджали, Смолян и Велико Търново).

Общият размер на изразходваните финансови средства през 2018 г. за превенция на вредното въздействие на природно-климатичните фактори е в размер на близо 33 млн. лв. или с 38,11 % повече спрямо 2017 г. В стойностно изражение най-голямо е увеличението на средствата през 2018 г. спрямо 2017 г., свързани с превенция от градушки - противоградната защита.

Таблица 1.29. Изразходвани финансови средства за превенция на вредното въздействие на природо-климатичните фактори

Наименование на риска	Изразходвани средства, лв.		Разлика 2018/2017	
	2017	2018	лв.	%
Градушки	5 000 000	10 134 000	5 134 000	100,68
Наводнения	18 027 019	20 789 887	2 762 868	15,33
Пожари в горските територии	755 563	1 921 730	1 166 167	154,34
Общо	**23 782 582**	**32 845 617**	**9 063 035**	**38,11**

Източник: МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

Земеделието е особено уязвимо по отношение на изменението на климата. Във връзка с настъпващите климатични промени се налага засилване на превантивните действия и укрепване на управлението на риска с цел постигане на стратегическите цели, залегнали в Плана за действие в Националната стратегия за адаптация към изменението на климата (РМС №621/25.10.2019 г.):

- устойчиво управление на земеделските практики за адаптация към измененията на климата;
- насърчаване на капацитета за адаптация и осведомеността;
- насърчаване на научните изследвания и иновациите;
- укрепване на политиките и правната рамка.

Планът за действие идентифицира приоритетните действия, които следва да бъдат предприети в краткосрочен и дългосрочен план:

- развитие на напоителните системи и увеличение на напояваната площ;

- разработване на адаптирани към климата култури;
- адаптиране на стопанствата и съоръженията, с цел подобряване на благосъстоянието на животните;
- осигуряване на защитно покритие на почвената повърхност;
- подобряване на поддръжката на структурата на почвата;
- създаване на национална база данни за разпространение на информация за изменението на климата и ранно предупреждение;
- изготвяне на Национална стратегия за развитие на селското стопанство, която да подкрепя конкурентоспособността, местното производство, устойчивостта към изменение на климата;
- разработване на програми за застраховане и управление на риска, увеличаване на броя на застрахованите земеделски производители.

За изпълнение на Националната стратегия за адаптация към изменението на климата са необходими колективните действие от страна на :

- публичния сектор – компетентните структури в системата на МЗХГ;
- земеделските производители и техните браншови организации;
- академичните среди и научноизследователските институти.

Проблем е липсата на инициатива от страна на земеделските производители за управление на индивидуалния риск. Така например, липсата на интерес за използване на застраховането като финансов инструмент за справяне с негативните последици от природо-климатичните явления. Данните показват, че застраховането на растителната и животинската продукция не е разпространена практика за справяне с риска, като делът на застрахованите е символичен. За 2016 г. броят на стопанствата, застраховали продукцията е 1992, което представлява 1% от всички стопанства. От тях най-висок е броят на стопанствата със зърнени култури – 783, технически култури – 637. Като дял на стопанствата със застраховки от общия брой на специализираните стопанства с полски култури представляват 3,3%. Прави впечатление, че в сектор „трайни насаждения" разликата в броя на стопанствата със застраховки с овощни насаждения – 398 е значително по-висок от стопанствата с лозя - 93. Наблюдава се разлика и между броя на стопанствата в сектор „тревопасни животни". Значително по-висок е броят на стопанствата с говеда, застраховали продукцията си - 236, в сравнение със стопанствата с кози и овце – 156. При останалите типове стопанства делът на стопанствата, застраховали продукцията са още по-ниски: при трайните насаждения – 2%, зеленчуците – 1,8%, с тревопасни животни – 0,6%, свине и птици – 1,2% от специализираните стопанства в съответния сектор.

С цел стимулиране използването на застраховането, а също и облекчаване на финансовото бреме за земеделските стопани, от 2010 г. се прилага държавна помощ „Помощ за съфинансиране на застрахователни премии при застраховането на

селскостопанска продукция“, която е нотифицирана с период за прилагане до 2020 г. Чрез тази помощ се покриват 65 % от застрахователната премия на земеделския стопанин.

Таблица 1.30. Брой на стопанствата, застраховали продукцията за 2016 г.

Специализация на стопанствата	Брой стопанства, застраховали продукцията	Отн. дял от общия брой стопанства по специализация, %
Полски култури	1 556	3,3
Зеленчуци	132	1,8
Трайни насаждения	491	2,0
Тревопасни животни	412	0,6
Свине и птици	83	1,2
Общо	**1 992**	**1,0**

***Източник**:* МЗХГ, „Агростатистика”.

През 2018 г. изплатените финансови средства по посочената държавна помощ са в размер на 1 197 165 лв., а подпомогнатите земеделски стопани са 353 бр. Сравнителният анализ показва, че няма съществени разлики на изплатените средства и подкрепените стопанства за 2017 г. и 2018 г.

Данните показват, че поради ограниченият финансов ресурс са подкрепени малък дял от земеделски стопанства – само 18% от стопанствата, застраховали продукцията си.

Таблица 1.31. Изплатени средства по държавна помощ „Помощ за съфинансиране на застрахователни премии при застраховането на селскостопанска продукция“

Изплатени средства през 2017 г. в лв.	Брой подпомогнати земеделски стопани през 2017 г.	Изплатени средства през 2018 г. в лв.	Брой подпомогнати земеделски стопани през 2018 г.
1 197 165	354	1 151 563	353

***Източник**:* МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

Санитарни рискове

- Специфични рискове в сектор „Животновъдство“. Превенцията е в следните направления:

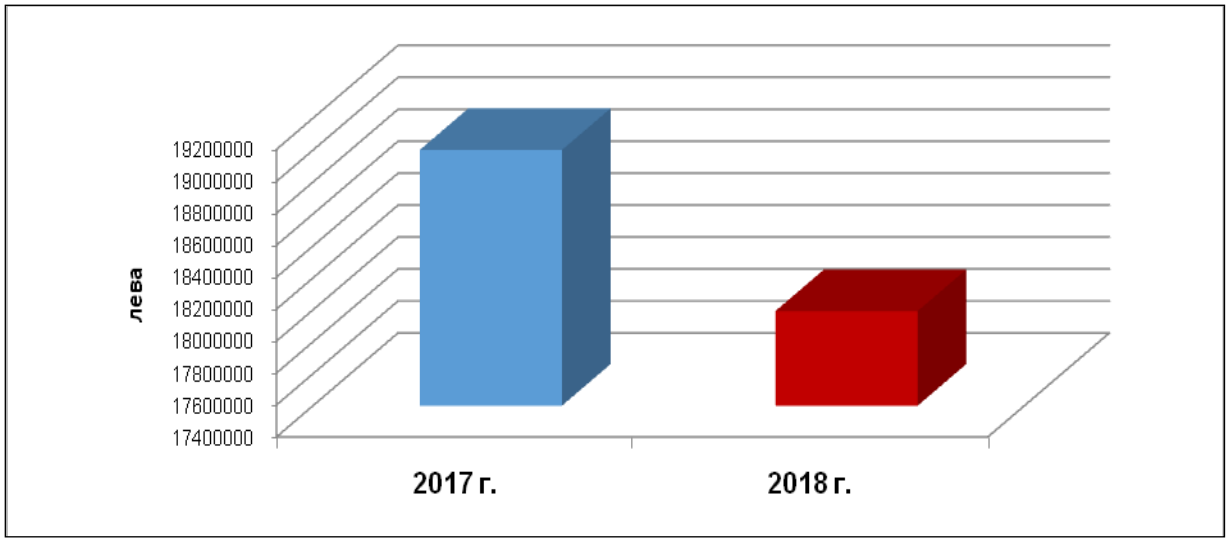
- Ограничаване на разпространяване на заразни заболявания при животните. Мерките за ограничаване на рисковете от разпространяване на заразни заболявания при животните са включени в Националната програма за профилактика, надзор, контрол и ликвидиране на болестите по животните и зоозоните в България (НППНКЛБЖЗБ). Програмата се одобрява на всеки 3 години от Министерския съвет, по предложение на министъра на МЗХГ.

През 2015 г. е нотифицирана и одобрена от ЕК за периода до 2020 г. „Помощ за компенсиране разходите на земеделски стопани, свързани с изпълнение на мерките по Държавната профилактична програма и Програмите за надзор и ликвидиране на болести по животните“. Помощта е насочена към животновъдите, чрез предоставяне на субсидирани услуги от регистрираните ветеринарни лекари за дейностите по идентификация на животните и извършване на диагностични изследвания на животните при изпълнение на Държавната профилактична програма (ДПП) и Програмите за надзор и ликвидиране на болести по животните (ПНЛБЖ). Подпомагат се земеделски стопани, отглеждащи селскостопански животни, чрез покриване на разходите за дейности със задължителен характер, свързани с гарантиране здравето на животните и недопускане на заразни болести.

Изпълнението на ДПП и ПНЛБЖ се финансира със средства от държавния бюджет, като ежегодно се разпределят по около 20 млн. лв. под формата на държавна помощ.

Общо изплатеният финансов ресурс за извършени мероприятия по ДПП и ПНЛБЖ през 2018 г. е в размер на 17 992 221 лв., които са с 1 008 391 лв. или с около 5 % по-малко спрямо изплатените за 2017 г. - 19 000 612 лв.

Фиг. 1.54. Изплатени финансови средства по ДПП и ПНЛБЖ

Източник: МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

- Действия за ограничаване възможностите от трансгранично заразяване на животните на територията на България. Предприети мерки от БАБХ за превенция на риска от заболяването Африканска чума по свинете (АЧС): Проследяване на актуалната епизоотична ситуация в Европа чрез системата за известяване на болести по животните (ADNS) на Европейската комисия; Изпълнение на Програма за контрол за болестта АЧС за превенция и контрол; Лабораторна диагностика; Изготвен и действащ Оперативен план за спешни действия за превенция, контрол и борба със заболяването АЧС;

Обучения и информационни кампании; Сътрудничество с ловни организации; Изготвен Проект на Стратегия за борба с болестта АЧС в България; Международно сътрудничество със съседни страни, страни в риск и засегнати страни; Провеждане на работни срещи със свиневъдни организации; Забрана за вътреобщностна търговия и внос от трети страни на диви свине в България.

- Предотвратяване на риска от разпространяване на заразни болести по животните чрез мъртви животни и животински продукти. България е нотифицирала и прилага държавна помощ за компенсиране разходите при събиране, извозване, отстраняване и унищожаване на мъртви животни. Целта на помощта е предотвратяване на риска от разпространение на заразни болести по животните на територията на страната. Помощта се предоставя чрез БАБХ на стопански субекти, които предоставят услуги, свързани с отстраняването и унищожаването на мъртви животни. Тя представлява субсидирана услуга за земеделските стопани.

За извършване на посочените по-горе дейности по унищожаване на мъртви животни и животински продукти, през 2018 г. е разпределен финансов ресурс по схемата в размер на 13 500 000 лв. по линия на държавната помощ. Изплатената субсидия е в размер на 12 911 016 лв.

- Специфични рискове в сектор „Растениевъдство“

- Разпространение на карантинни вредители и икономически важни вредители по растенията и растителните продукти. Ограничаването на този риск е свързано с изпълнението на мониторингови програми за обследване на вредители по растенията и растителните продукти, както и разработване на национални програми за контрол на вредители. Финансирането на мерките и дейностите по националните програми за контрол на вредители се осъществява със средства от държавния бюджет под формата на държавни помощи.

Таблица 1.32. Усвоени финансови средства по национални програми за контрол на вредители, 2018 г.

Наименование на схемата за държавна помощ	Утвърден бюджет от УС на ДФЗ по схеми за подпомагане (лева)	Усвоени финансови средства (лева)	Брой подпомогнати земеделски стопани
Помощ за компенсиране на разходите на земеделските стопани, свързани с изпълнението на мерките по Националната програма за контрол на вредителите по трайните насаждения през зимния период	5 306 000	5 305 917	5 342
Помощ за компенсиране на разходите на земеделските стопани, свързани с изпълнението на мерките за контрол на почвени неприятели по картофите от сем. Телени червеи *(Elateridae)*	1 583 000	1 582 999	289
Общо:	**6 889 000**	**6 888 916**	**5 631**

Източник: МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

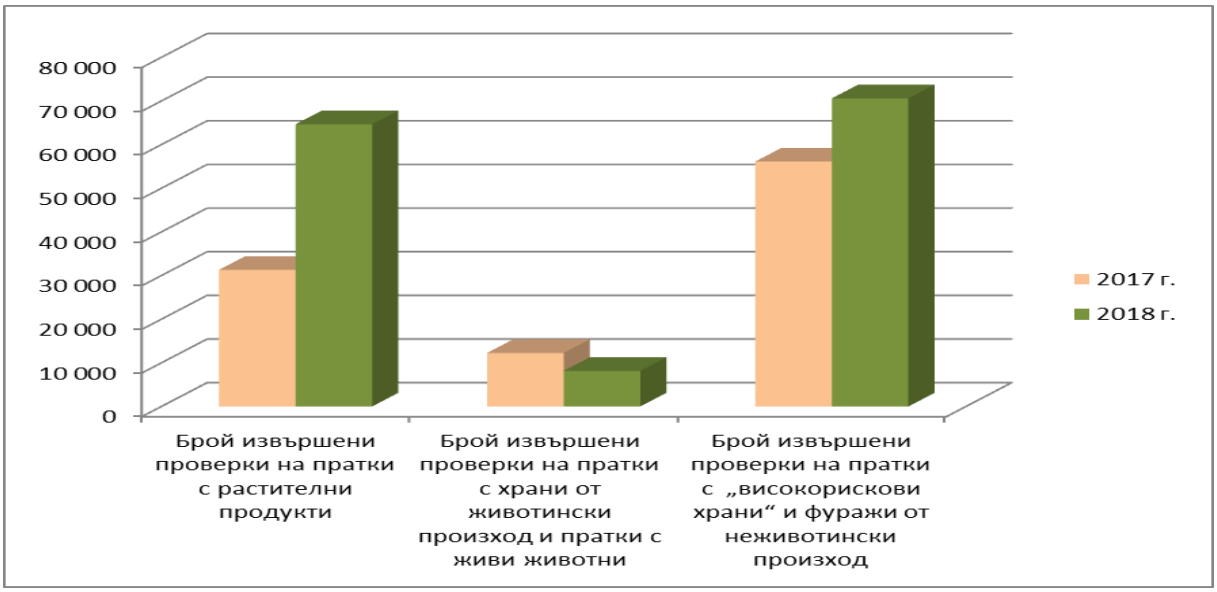
Общият размер на изплатените средства за държавни помощи по посочените схеми за 2018 г. е 6 888 916 лв. и са подкрепени 5631 земеделски стопани. Изплатената субсидия през 2018 г. е с около 4 % повече в сравнение с 2017 г., когато изплатените средства са в размер на 6 621 788 лв.

- Рискове при трансгранично преминаване при внос на пратки в ЕС от трети страни и при движение на пратки между държави членки

Ограничаването на рисковете от карантинни вредители при растенията и заразни заболявания при животните при трансгранично преминаване при внос на пратки се извършва чрез изпълнението на:

- мониторинговите програми за обследване на вредители по растенията;
- програмите за надзор и ликвидиране на болести по животните;
- план за вземане на проби от фуражи и храни от животински и неживотински произход.

Фиг. 1.55. Брой извършени проверки

Източник: МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

В изпълнение на разпоредбите на европейското и националното законодателство, БАБХ осъществява граничния ветеринарен и фитосанитарен контрол при внос, износ и транзитно преминаване на стоки от растителен и животински произход от трети страни. Разходите за извършване на контрола са включени в утвърдения бюджет на БАБХ. Прави впечатление ръстът на извършените проверки на пратки с растителни продукти през 2018 г. спрямо 2017 г. – като увеличението е над 2 пъти.

1.7.2. Справяне с негативните последици от настъпили кризисни ситуации

Възникнали икономически кризи

Повишаването на производствените разходи за розопроизводство, ниските изкупни цени на розовия цвят, както и неблагоприятната ценова конюнктура на международните пазари на розово масло, постави българските розопроизводители пред невъзможността да покрият реално извършените си разходи за производството на розовия цвят и доведе до загуба на доходи.

С цел компенсиране на доходите на земеделските стопани, в резултат от възникналата криза на пазара, МЗХГ предприе действия за овладяването ѝ, като използва механизма за предоставяне на помощ de minimis. Изплатеният финансов ресурс е в размер на 1 968 023 лв., като подпомогнатите земеделски стопани са 899 броя.

Възникнали кризисни ситуации в резултат на неблагоприятни условия от метеорологичен характер

Растениевъдство

В резултат на настъпили неблагоприятни природо-климатични събития, приравняващи се на природни бедствия за периода 2014 - 2018 г., унищожените на 100 % площи, засети със земеделски култури, са 908 011,2 дка. Най-много са унищожените земеделски култури през 2017 г. - 41,92% от общите площи за анализирания период, след което се нарежда 2014 г. със 21,27%. Най-малък е делът на пропадналите през 2018 г. площи - 8,98% от общо унищожените през последните 5 години.

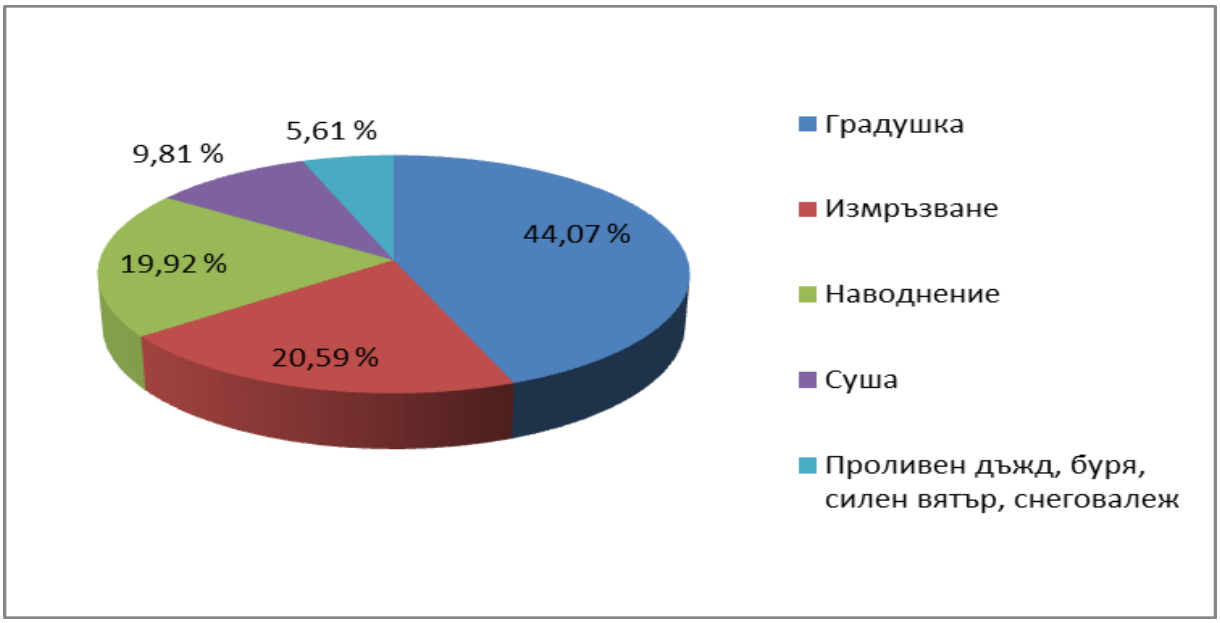
Таблица 1.33. Унищожените площи в резултат на настъпили неблагоприятни природо-климатични събития, приравняващи се на бедствия

	Измръзване /дка/	Наводнение /дка/	Суша /дка/	Проливен дъжд, буря, силен вятър, снеговалеж /дка/	Градушка /дка/	Общо площи /дка/
2014 г.	357,9	60101,3	0	34209,1	98506,1	**193174,4**
2015 г.	11783,9	86905	3639	21,6	34606,1	**136955,6**
2016 г.	3309,2	11261,4	64130,2	0	36994	**115694,8**
2017 г.	165270,5	7915,4	16140,4	8925,9	182427,4	**380679,6**
2018 г.	6310,1	14710,2	5164,7	7780,3	47661,5	**81626,8**
Общо	**187031,6**	**180893,3**	**89074,3**	**50936,9**	**400195,1**	**908131,2**

Източник: МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

Анализът на данните за настъпилите кризи в сектор „Растениевъдство“, причинени от неблагоприятни природо-климатични събития показва, че най-големи щети на земеделските посеви са нанесени от градушки – над 44%, от измръзвания – около 21 % и наводнения – около 20 %.

Фиг. 1.56. Структура на унищожените площи по вида на неблагоприятните природо-климатични събития

***Източник**:* МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

Използваният през 2018 г. механизъм за компенсиране загубите на земеделските стопани в сектор „Растениевъдство“, в резултат от настъпили кризисни ситуации от метеорологичен характер е действащата „Държавна помощ за компенсиране на щетите по земеделските култури, причинени от неблагоприятни климатични събития“. Тя се прилага за напълно пропаднали площи (на 100% унищожени култури) от настъпили природо-климатични събития, които се приравняват на природни бедствия или неблагоприятни климатични условия. Срокът на прилагане на помощта е до 2020 г. Помощта е в размер до 80 % от действителните разходи за отглеждане на дадена култура през съответната стопанска година.

Действителните разходи се изчисляват на база на технологични карти. В съответствие със схемата на помощта, земеделските стопани, които не са сключили застраховки, получават 50% от допустимия размер за подпомагане. Изплатените през 2018 г. финансови средства за покриване на щетите на земеделските стопани, причинени от неблагоприятни климатични условия и природни бедствия са общо в размер на 1 333 732 лв., като са подпомогнати 365 стопанства. През 2019 г. ще бъдат изплатени компенсациите за останалите пропаднали площи, в резултат от настъпилите през 2018 г. кризисни ситуации.

Средният размер на изплатените средства на стопанство със зърнено-житни култури и слънчоглед е 2388 лв., а на стопанство с овощни насаждения - 6055 лв. Ниският размер на обезщетенията показва, че подкрепените стопанства са предимно малки и такива, които не застраховат продукцията си.

Таблица 1.34. Изплатените финансови средства за преодоляване на щетите на земеделските стопани, причинени от неблагоприятни климатични условия и природни бедствия, 2018 г.

Наименование на кризата или бедствието	Изплатени финансови средства, лв.	Брой подпомогнати стопанства
Помощ за компенсиране на загуби на земеделски производители за напълно пропаднали площи, засети със зърнено-житни култури и слънчоглед, в резултат на природни бедствия или на неблагоприятни климатични условия през 2017 г.	570 779	239
Помощ за компенсиране на загуби на земеделски производители за напълно пропаднали площи с овощни насаждения в резултат на природни бедствия или на неблагоприятни климатични условия през 2018 г.	762 953	126
Общо	**1 333 732**	**365**

Източник: МЗХГ, Доклад за предприетите мерки за ограничаване на негативното влияние на рисковете в земеделието и преодоляване на последиците от възникналите кризи в системата на МЗХГ, 2018 г.

Животновъдство

С цел покриване на щетите на земеделските стопани от претърпените материални загуби от природни бедствия е разработена и нотифицирана пред ЕК през 2015 г. „Държавна помощ за компенсиране на материални щети по загинали селскостопански животни и унищожени пчелни кошери в резултат на природни бедствия“ и е със срок на действие до 2020 г. По силата на помощта, компенсациите са до 100 % от средните пазарни цени на живи селскостопански животни по видове и категории на базата на данни от Системата за агропазарна информация – САПИ ЕООД.

Изплатените през 2018 г. финансови средства за компенсиране на материални щети за загинали животни и унищожени кошери и пчелни семейства, в резултат на природни бедствия, са в размер на 31 822 лв., а подпомогнатите земеделски стопани са 6 бр.

През 2018 г. е предоставена помощ de minimis на 16 бр. земеделски стопани, на които са унищожени животни в резултат от настъпило наводнение през 2017 г. Изплатеният финансов ресурс е в размер на 33907 лв. или средно на стопанство по 2119 лв., което показва, че са подкрепени предимно малки стопанства.

- Възникнали локални санитарни кризи

Животновъдство

- Инфлуенца по птиците. През 2018 г. БАБХ е констатирала и издала 32 бр. заповеди за обявяване на 29 бр. огнища от болестта. За изпълнение на мерките за ликвидиране на огнищата на Инфлуенца /грип/ по птиците са изразходвани общо 8815149 лв., от които 1 892 768,40 лв. са предоставени от държавния бюджет и 6 922 380, 60 лв. са възстановени средства от ЕК.

- Чума по дребните преживни животни. През 2018 г., със заповеди на изпълнителния директор на БАБХ са обявени 6 бр. огнища на болестта. Изразходвани средства: 1 346 388 лв. от БАБХ, от които 826 841,20 лв. са за изплащане на обезщетения на собствениците на умъртвените животни. Очаква се през 2019 г. ЕК да възстанови до 75% от допустимите разходи за ликвидиране на заболяването; помощ de minimis за земеделските стопани, отглеждащи овце-майки и/или кози-майки за компенсиране на нереализиран остатък сурово овче и козе мляко - изплатеният ресурс е 2 926 429 лв. и са подпомогнати 826 земеделски стопани.
- Африканска чума по свинете (АЧС). През 2018 г. със Заповед на изпълнителния директор на БАБХ са обявени 4 огнища на АЧС. За обезпечаване на предприетите мерки е отпуснат финансов ресурс в размер на 4,5 млн. лв. по ПМС.
- Други заразни болести по животните. През 2018 г. със заповед на изпълнителния директор на БАБХ е обявено огнище на бруцелоза по едри и дребни преживни животни и по еднокопитни животни. Мерките за борба и ликвидирането на тези болести не се финансират от ЕК. Разходите са изплатени от бюджета на БАБХ.

1.7.3. Изводи

Въз основа на проведения анализ могат да се направят следните изводи:

1. Идентифицирани и систематизирани са различните видове рискове в растениевъдството и животновъдството, въз основа на анализи на основните фактори и условия за развитието им, както и на проблемите, оказващи негативно влияние върху растениевъдството и животновъдството;
2. Прилага се система за управление на рисковете с оглед на предотвратяване на настъпването на кризи в селското стопанство, водещи до негативни последици за фермерите и прехраната на населението;
3. Очертана институционална рамка за управление на рисковете в земеделието – компетентните институции и техните функции, източниците на финансиране за справяне с различните видове рискове и кризисни ситуации;
4. Използване на различни инструменти за управлението на рисковете в селското стопанство, финансирани чрез европейските и националните фондове, което дава възможност за по-ефективно въздействие върху факторите, указващи негативно въздействие върху отрасъла;
5. Използването на инструменти с национално финансиране дава възможност за бързи реакции за предотвратяване възникването на критични ситуации. С цел осигуряване на по-голяма възможност за въздействие върху разрешаването на възникнали кризи е използването и на кризисния резерв на ниво ЕС. Съчетаването на двете форми на финансиране дава възможност за бърза, навременна реакция и адекватна финансова подкрепа за преодоляване на негативните последици от настъпилите кризисни ситуации;

6. Изразходва се значителен финансов ресурс за управление на риска и преодоляване на последиците от възникнали кризисни ситуации, обхващащ широк кръг от земеделски стопанства и сектори в отрасъла;
7. Земеделските стопанства в България са слабо диверсифицирани към други дейности (1% от всички стопанства) и очерталата се тенденция към понижаване на равнището на диверсификация води до ограничаване на възможностите за повишаване на приходите и риск от нестабилност на доходите;
8. Застраховането на продукцията като един от инструментите за управление на риска не е разпространена практика за земеделските стопанства. За 2016 г. делът на стопанствата, застраховали продукцията си, представлява едва 1% от всички стопанства.
9. В връзка с поетите ангажименти на страната към ЕС за предприемането на действия за адаптация към изменението на климата се налага засилване на превантивните действия, укрепване на управлението на риска, разработване на политики и разширяване на инструментариума за справяне с климатичните рискове в селското стопанство с включването на всички заинтересовани страни – компетентните органи от публичния сектор, земеделски производители и браншови асоциации, изследователи, местните и регионални власти.

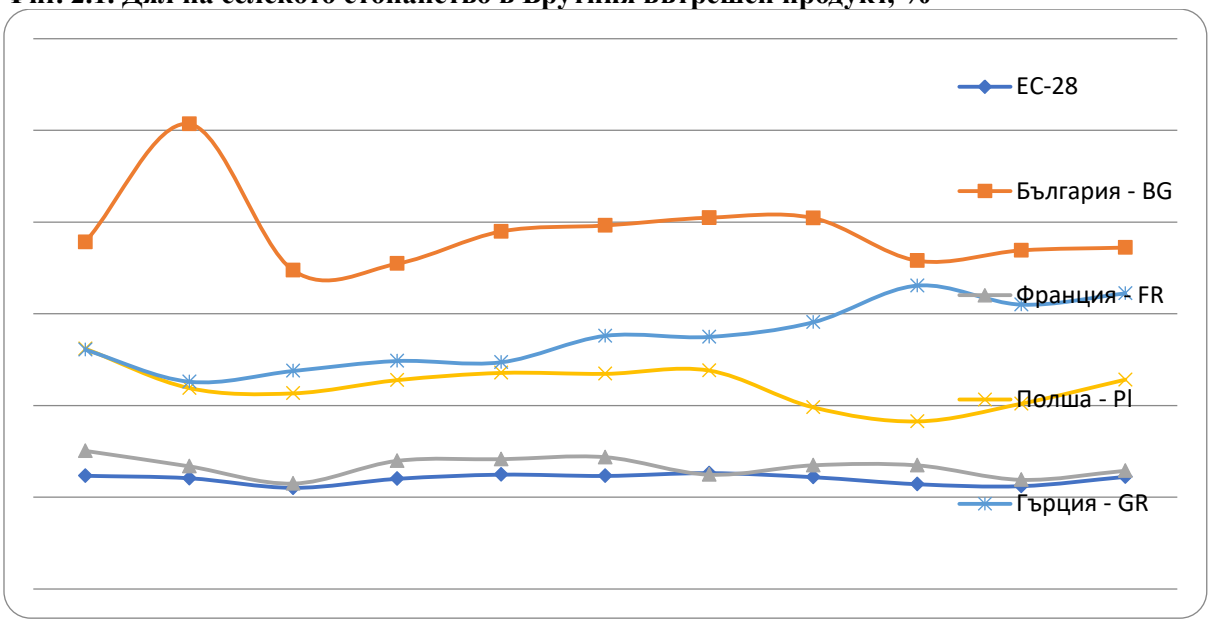
ЦЕЛ 2 ЗАСИЛВАНЕ НА ПАЗАРНАТА ОРИЕНТАЦИЯ И ПОВИШАВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА, ВКЛЮЧИТЕЛНО ПОСТАВЯНЕ НА ПО-ГОЛЯМ АКЦЕНТ ВЪРХУ НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ, ТЕХНОЛОГИИТЕ И ЦИФРОВИЗАЦИЯТА

2. АНАЛИЗ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА И ПАЗАРНАТА ОРИЕНТАЦИЯ В БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

2.1. БРУТНА ПРОДУКЦИЯ И ДОБАВЕНА СТОЙНОСТ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Земеделието, като част от икономиката на страната, допринася и се възползва от общото икономическо развитие. До началото на новото хилядолетие, то формира над 10% от БДС и от БВП на страната. С времето значението и мястото на селското стопанство непрекъснато намалява и през 2018 г. се очаква да съставлява около 3,6% от БВП. Само земеделието, без горско и рибно стопанство през целия преход съставлява около 2,5%, като се наблюдаваше известен спад в средата на разглеждания период и леко увеличени в последните години. В третичната отраслова структура на икономиката се забелязва регрес, както по отношение на селското стопанство, така и на индустриалното производство и строителството. Сферата на услугите, които в началото на периода са заемали около 65% дял, в неговия край формират около 73% и вече отчетливо доминират и се превръщат в основен фактор на ръста на българската икономика. По голяма част от тази негативна констатация идва не от факта, че останалите икономически отрасли изпреварват земеделието, а че земеделието показва слаб прогрес през години на членство в ЕС, където се предполагаше, че значителното финансово подпомагане ще спомогне за инертното развитие забелязано много по-рано.

Фиг. 2.1. Дял на селското стопанство в Брутния вътрешен продукт, %

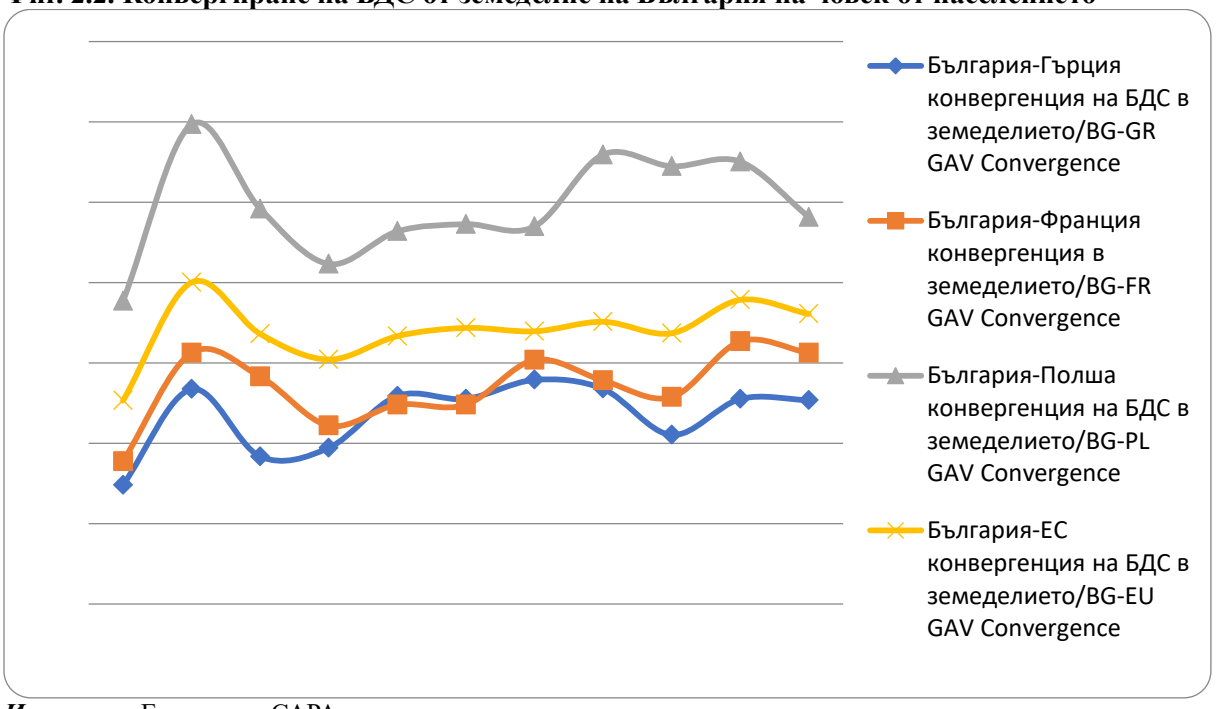
Източник: Евростат.

Трябва също да се отбележи, че еволюцията на Брутната добавена стойност в българското земеделие никога не е била плавна и равномерно протичаща, а се характеризира със скокове, леки спадове и задържане. В рамките на тези цикличности и флуктоации се наблюдава известна повторяемост на по-големите скокове и спадове, които се случват на едни 7 годишни периоди. За последните 20 години такива скокове в

БДС се наблюдават през 2001 г. (ръст от предходната година с 11%), 2008 г., което се дължи до голяма степен на една много слаба селскостопанска 2007 година, 2011 г. (ръст с 18% на годишна база) и 2017 г. скок от 9% в сравнение с предходната година.

Важен показател отчитащ сближаването на българското земеделие с националните земеделия в ЕС е с измерването на коефициент на конвергенция. През 2007 г., България стартира от позиция 0,51 съпоставено със средните стойности на ЕС, докато през 2017 г., нивата са 0,74. При сравняването с Франция, конвергенцията скача от 0,36 до 0,62 за разглеждания период. Такава е тенденцията и в останалите паралели с другите наблюдавани страни. Причината за това отчетливо подобрение и конвергиране на българското земеделие с ЕС, е първо недобрата стартова година, като 2007 г. се явява слаба за българското земеделие, а от друга страна, европейското земеделие не може да се похвали с висок ръст, като изостава в сравнение с останалите икономически отрасли. Например ръстът в добавената стойност от земеделие средно за ЕС е около 14% за периода между 2007-2017 г., докато икономическият растеж е около 15%, а в много от водещите в земеделието страни на ЕС, като Франция и др. се отчита дори намаление в добавената стойност за периода.

Фиг. 2.2. Конвергиране на БДС от земеделие на България на човек от населението

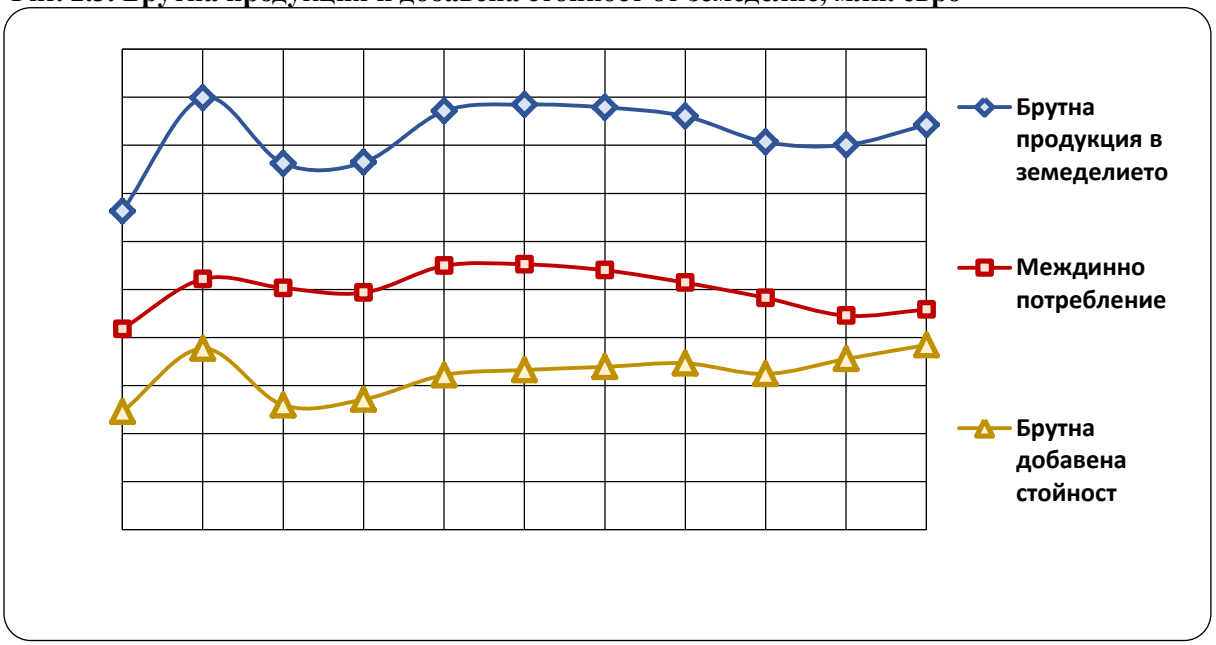
Източник: Евростат и САРА.

Положително в картината на конвергиране на българското земеделие е изравнението на добавената стойност на човек от населението с водещата страна от Източноевропейските страни на ЕС – Полша. За разлика от конвергирането на цялата икономика на България с европейската, където прогресът след 2007 г. е незначителен, в земеделието се вижда съществено възходящо развитие. Резервите обаче са много по-големи защото България има сред едни от най-ниските нива на добавена стойност на

единица площ в сравнение със сравняваните страни. С оглед на природните и поземлени разполагаеми ресурси и на ниската факторна интензивност на единица площ (производствени разходи и гъстота на животните) понастоящем в селското стопанство, перспективите да се ускори сближаването и дори да бъдат надминати европейските нива е оценявана като много достижима.

По данни на Националния статистически институт, през 2017 г. се отбелязва значителен ръст в Брутната добавена стойност от земеделие, която достига 3,76 млрд. лв. Това са едни от най-високите нива на БДС от 2008 г. и като цяло от началото на новото хилядолетие. Причина за осезаемото увеличение на добавената стойност е намалението при разходите за производство, докато брутната продукция от земеделие остава на нива подобни на тези от преди няколко години. През 2017 г. се наблюдаваха добри цени при повечето земеделски продукти, като по-значително нарастване имаше при млякото и при някои основни зеленчуци. Същата година бе и благоприятна по отношение на реколтата, което също подкрепи получените резултати.

Фиг. 2.3. Брутна продукция и добавена стойност от земеделие, млн. евро

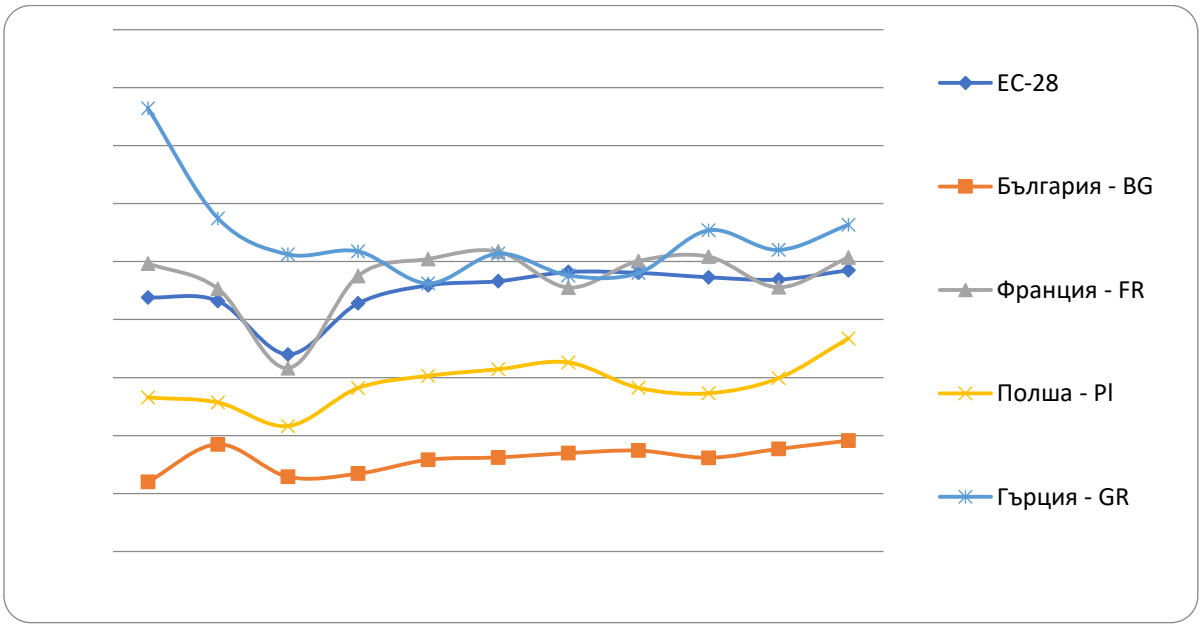

Източник: НСИ и Евростат.

Проблемът с ниската добавена стойност от земеделие се корени в ниските стойности на добавената стойност на единица земеделска и обработваема земя. През целия разглеждан период брутната продукция от земеделие в България средно на единица Използваема земеделска площ възлиза на 350 евро на ха, докато средните стойности в ЕС-27 са над 940 евро/ха. Именно тези ниски стойности разкриват големия проблем в българското земеделие и обясняват защо ниските нива на добавена стойност се дължат на слабости на отрасъла повече, отколкото на по-бързото и изпреварващо развитие на услугите и индустрията. Наблюдаваното състояние е незадоволително на фона на потенциала, който има земеделието у нас, независимо от това, че в сравнение с

останалите страни от ЕС, нещата тук не изглеждат особено незадоволително. Добавената стойност в българското земеделие на единица използваема земеделска площ се покачва с почти 28% (средно за първите 3 години отнесено към последните 3 години на разглеждания период), докато средните стойности за ЕС са 18%, а в Полша се отчита ръст от 26%. Земеделието в Полша увеличава брутната продукция от земеделие с 11%, а в България този ръст е 29%, но разликите между абсолютните стойност на нашето и полското земеделие са почти 7 пъти в полза на полското. Същевременно, земеделската земя в Полша е само около 4 пъти повече от тази у нас и показва, че там добавената стойност на хектар е почти 1,5 пъти по-висока отколкото тук.

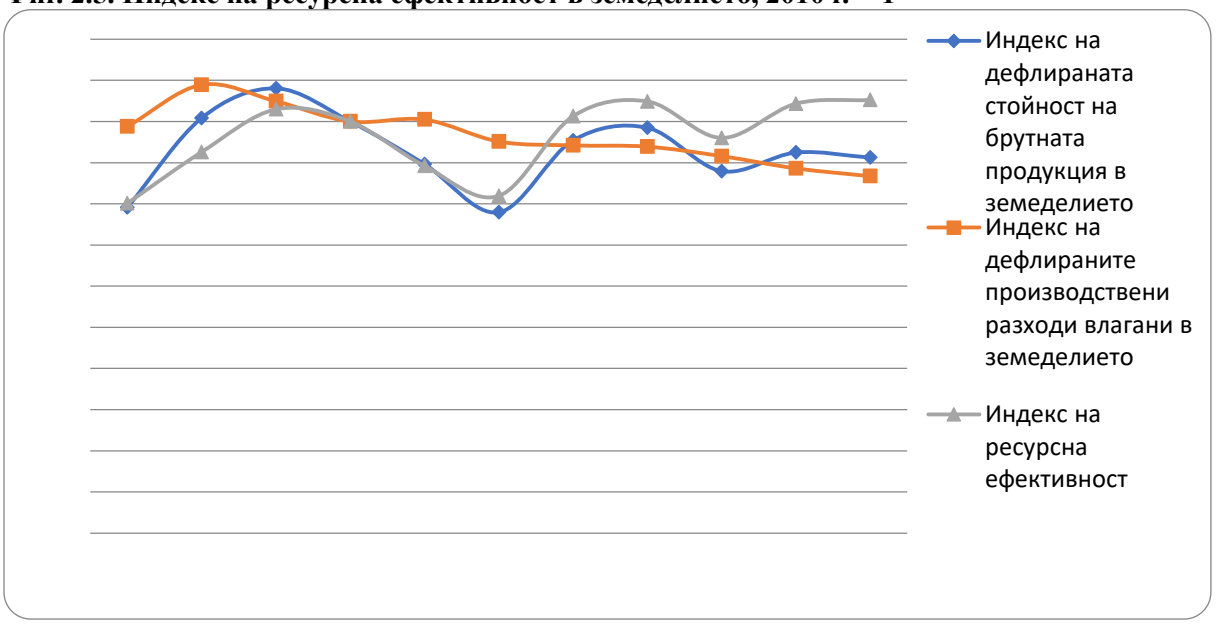
Фиг. 2.4. БДС на единица използваема земеделска площ, евро/ха

Източник: Евростат.

Развитието на БДС от земеделие е функция на различни фактори, но най-важните са структурата на производство, производителността, стопанската структура, цените на продукцията, маркетинга, производствените разходи, капитализацията, икономическото състояние на производствените единици и др. Съществува много висока зависимост между правените вложения на площ и възвращаемостта от производството. Степента на развитие на веригата на стойността и на вътрешносекторните връзки също е от ключово значение, които оказват влияние на равнището на добавената стойност в отрасъла. Секторите с по-висока добавена стойност са тези, които са по-високо разходно интензивни създават продукт с по-голяма степен на завършеност и участват в по-дълга верига на стойността. Добавената стойност в отрасъла е важна защото пряко рефлектира не само върху доходността на производителите и за ефективността, откъдето участва при дистрибутивната функция на инвестициите, но и е в основата за развитие на други индустрии и услуги, които разчитат на земеделието като източник на суровина.

Фиг. 2.5. Индекс на ресурсна ефективност в земеделието, 2010 г. = 1

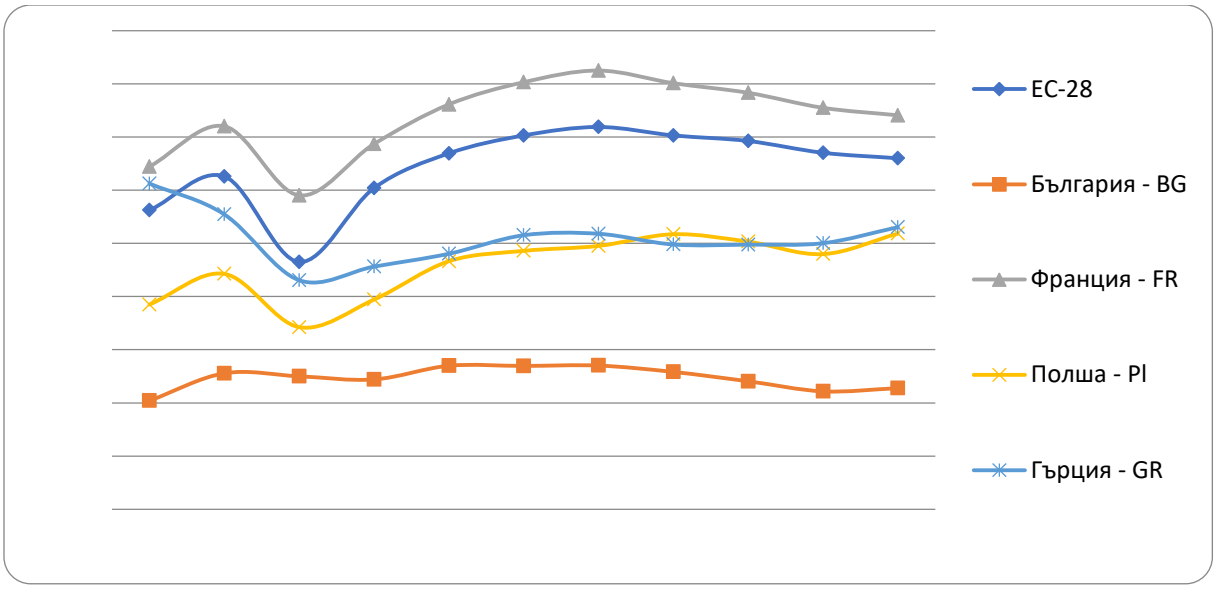
Източник: САРА по данни на НСИ.

С изчисляване на ресурсната ефективност, която отразява изменението на обемите на земеделското производство и на неговата структура, с изолиране на ценовото влияние, отнесено към обемите на влаганите суровини и материали, с тяхното ценово дефлиране се вижда, че след 2007 г. се отбелязва подобрение и ръст. Индексът на ресурсна ефективност за периода 2007-2017 г. нараства от 0,8 до 1,05. Този индекс показва, че след 2013 г. се забелязва положително изменение в темпа на земеделското производство, което се стабилизира, макар и на нива по-ниски отколкото в началото на периода и надминава темпа на производствените разходи. Независимо че в периода 2008-2010 г. обемите на земеделско производство да са били по-високи отколкото в края на периода, дефлираните производствени разходи за суровини и материали са превишавали това производство и са водили до едни по-ниски нива на ресурсна ефективност. Най-значителен спад се отчита при индекса на производствените разходи, които съществено намаляват от 0,99 (2007 г.) до 0,87 (2017 г.), което показва, че има физическо свиване на производствените вложения, дължащо се на промените в структурата на земеделското производство и нискоразходното поведение на част от фермерите, с цел да оптимизират пределната възвращаемост и да се предпазят от евентуални ниски изкупни цени. При наслагване на резултатите от измерения индекс на ресурсната ефективност с реалните равнища на добавената стойност може да се заключи, че отбелязаните високи равнища на брутна продукция в периода 2011-2015 г. се дължат основно на високите пазарни изкупни цени на селскостопанската продукция, чиято полза до голяма степен е туширана от сравнително високите цени на производствените вложения.

В последните години се отбелязва намаление на физическите обеми на производствените фактори, което най-съществено допринася за повишаване индекса на

ресурсна ефективност. Производственото оптимизиране в стопанствата се постига чрез намаляване на вложенията до степен, където ефективността на единица ресурс води до по-високи производствени резултати. Производствените резултати, с изваденото влияние на цените на продуктите, макар и да се повишават леко в последните 4-5 години, остават по-ниски отколкото в началото на периода, което се дължи не на намаление на производителността, а на промените в структурата на производство. Екстензивните по отношение на разходите на единица площ производства увеличават своя дял, което се дължи на модернизация и икономии от мащаба. Там се постига подобряване на ефективността, където на единица площ се получават по-добри относителни резултати между брутни приходи и направени разходи. Интензивните производства, изискващи по-големи производствени разходи на площ показват по-лоши резултати и при тях има регрес в общата икономическа структура на отрасъла.

Фиг. 2.6. Нива на производствени разходи в България и избрани страни, евро/ха

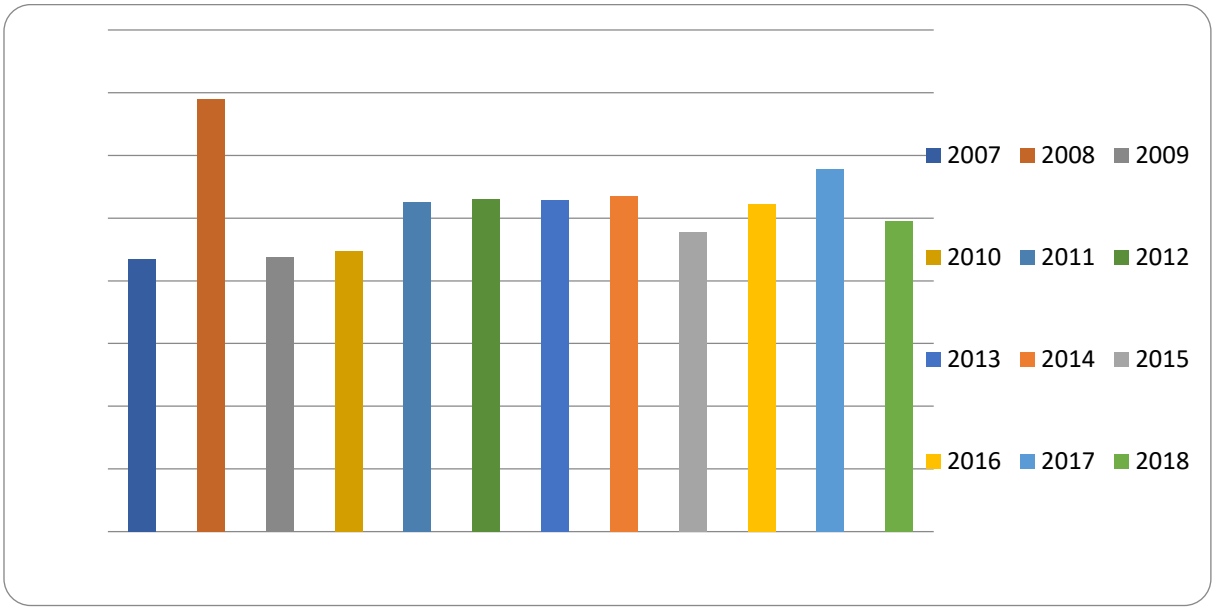

Източник: Евростат

Производствените разходи (междинното потребление) в земеделието в България и другите страни, избрани за сравнение, показват значителни различия. Средно за периода 2007-2017 г., производствените разходи в България са около 500 евро/ха, докато в ЕС средно те са около 1 300 евро/ха. Това показва, че средната интензивност на разходите в ЕС е с повече от 2,5 пъти над правените разходи в България. Най-високи разходи на хектар са правени във Франция, където чието равнище е около 1 450 евро/ха. Във всички включени в изследването страни се наблюдава отчетливо увеличение на разходите на единица площ за периода 2007-2017 г., средно около 18%. В същото време увеличението в България възлиза на около 12%. В абсолютна сума, нарастването на влаганите разходи на хектар у нас се равняват на около 50 евро/ха, докато в другите страни - между 200-250 евро/ха. Единствено в Гърция се отчита намаление на вложените разходи на хектар, което се дължи на тежката икономическа криза, която

доведе до значителни ограничения във финансирането и финансовите възможности на стопанствата. Установена е тясна зависимост между влаганите разходи и нивата на брутната продукция и на добавената стойност колкото по-високи са вложенията, толкова по-големи са потенциалните ползи, изчислявани като добавена стойност. Естествено, съществува ясна връзка между производствените разходи на хектар и структурата на производство, като ориентацията на земеделието към сектори с по-висока добавена стойност детерминира нуждата от нарастващи производствени разходи, което допринася за постигане съответно на по-висока добавена стойност.

Фиг. 2.7. Нетна добавена стойност в земеделието, хил.лв.

Източник: Евростат.

Нетната добавена стойност (НДС) в земеделието е производна на БДС, откоято се приспадат амортизациите. Най-високо равнище на НДС е постигнато през 2008 г., като оттогава насам средното равнища не показва сериозно развитие и се задържа на нива от около 2,5 млрд. лв. Разходите за амортизации в земеделието непрекъснато нарастват през годините на членство в ЕС, което до голяма степен обяснява липсата на видимо увеличение на НДС. Така например разходите за амортизации се увеличават от 210 млн. лв. годишно (2007 г.) до 910 млн. лв. (2018 г.). Това рефлектира в задържане на нивата на НДС, но същевременно по-големите разходи за амортизации са свързани с по-високи инвестиционни разходи, което е предпоставка за увеличаване на производителността и намаляване впоследствие на разходите за труд, които участват във формирането на факторния доход. Разходите за амортизации в ЕС-28 за периода 2007-2018 г. са нараснали само с 13%, докато у нас това нарастване е повече от 4 пъти. В процентно отношение тенденцията у нас показва изпреварващо увеличение в инвестициите. В абсолютни числа, средната стойност на разходите за амортизации на 1 стопанство в ЕС са около 5 700 евро през 2016 г., докато у нас те са около 2 100 евро. Това води до по-голямо влошаване на брутните и нетни показатели на доходност в

европейското земеделие и до подобряване позицията на българското земеделие по отношение на възвращаемостта на капитала и нивата на доходност. По-високите равнища на амортизации в ЕС показват обаче и по-голяма обезпеченост с капитал, което е предпоставка за постигане на по-висока производителност, така също и за повишаване на добавената стойност.

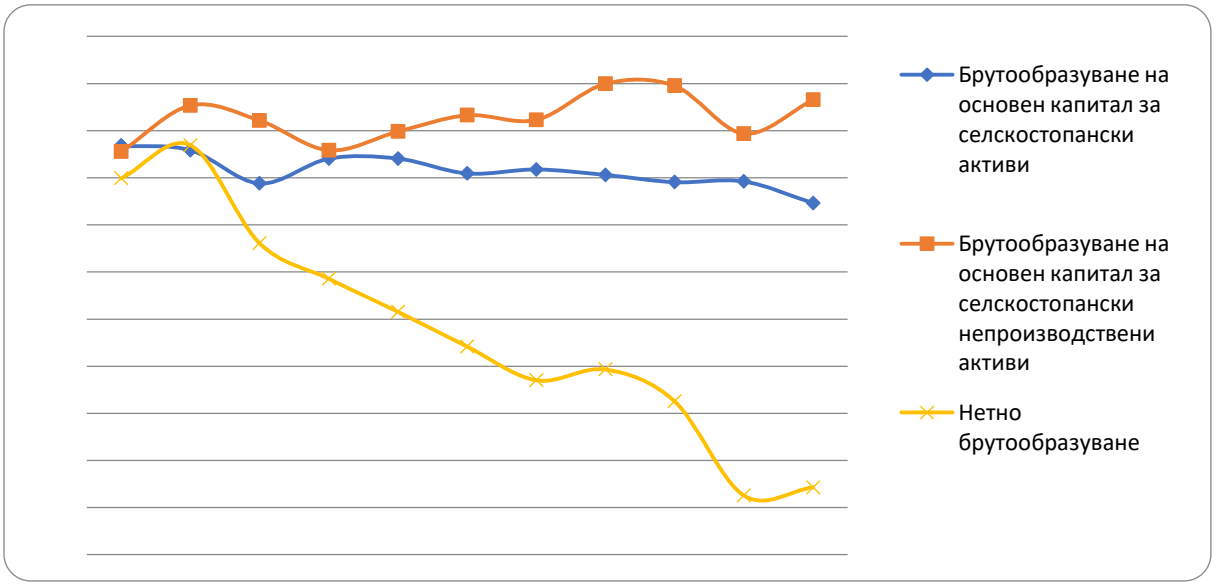
2.1.1. Инвестиции и капиталообразуване в земеделието

Брутообразуването на основен капитал в селското стопанство нараства и това е тенденция не само през периода на членство в ЕС, но и през предприсъединителния период. Вероятната причина за това е както финансовата помощ по отделните мерки за подкрепа на модернизацията по време на прилагане на САПАРД и на ПРСР, но и на повишения интерес към сектора, което увеличава инвестиционната активност. Повишеният интерес към земеделието и значителните фондове за инвестиционна подкрепа в двата програмни периода след 2007 г. се изразяват в създаването на основен капитал, възлизащ на над 3,8 млрд.лв. През целия разглеждан период, в резултат на значителните публични средства за инвестиции и на значителните средства за директни плащания, възлизащи общо през годините до над 2 млрд.лв. се подобри инвестиционната активност и капиталовата база се осъвремени и издигна на много по-високо ниво. Само средствата за инвестиции в материални активи в земеделието по II стълб от 2007-2017 г. са платени публични разходи в размер на над 1,15 млрд. лв., което показва, че 30% от направените инвестиции в земеделието за този период са с публични средства.

По показателя факторен доход откъм използването на постоянен капитал българското земеделие е в по-добро положение отколкото е средното равнище на този показател в ЕС. През последните 3 години (2015-2017 г.) факторната доходност към разходите за амортизации на основен капитал в България е около 13 евро на единица капиталов разход, докато в ЕС-28 този показател е 2,8 евро за единица. Това означава, че нивата на капиталовите разходи у нас са много по-ниски отколкото в ЕС, което трябва да се разглежда като фактор, създаващ по-малък финансов риск и водещ до по-добри нетни показатели за доходност и възвращаемост в сектора. От друга страна високото съотношение между факторна доходност и разходите за използване на капитала показва много по-ниската обезпеченост с техника и технологии в българското земеделие, което е проблем за подобряване на продуктивността, производителността и оттам на конкурентоспособността на отрасъла. По отношение използването на основен капитал и неговата ефективност за създаване на добавена стойност се вижда, че страната също има известни предимства, като на единица използван капитал (амортизационни отчисления) се получава добавена стойност, възлизаща на 4,1 евро, докато в ЕС-28 този показател е 2,9 евро. Най-висока ефективност на използването на основен капитал има в Полша - 5,3 евро за периода 2015-2017 г.

Негативните процеси, които се наблюдават през разглеждания период, при основния капитал, са свързани с намаляване на инвестициите в преки производствени активи (живи животни и насаждения) и увеличаване на инвестициите в непроизводствени активи. Това е неблагоприятно и вероятно е една от причините да отчитаме подобрение на ефективността и производителността в земеделието, но в същото време изоставане при добавената стойност и общата възвращаемост от производството.

Фиг. 2.8. Брутообразуване и основен капитал в селското стопанство, млн. лв.

Източник: НСИ.

През целия период на членство на страната в ЕС и прилагане на ОСП, българското земеделие се модернизира с навлизането на нови машини. За периода между 2008-2016 г., средногодишното увеличение при основните машини е около 8%. При колесните трактори регистрираните машини за този период се покачват от 48,7 хил. до 80,8 хил. машини. При зърнокомбайните повишението е от 9,3 хил. до 12,4 хил. или около 33%. Най-голямо е увеличението при силажокомбайните и другата самоходна техника, където се наблюдава почти удвояване на броя на регистрираните машини. Достъпът до различните мерки за инвестиционна подкрепа и до значителна финансова подкрепа по линия на директните и други плащания спомага не само за увеличение на разполагаемата техника в земеделието, но и за леко подобрение на нейната структура от гледна точка на експлоатационни години след производство. Ако в началото на периода над 80% от регистрираната техника е била на възраст над 10 години от времето на производство, то в края на периода, процентът на най-остарялата техника е между 45% при прикачната и навесна техника до 79% при колесните трактори. Средно на около 55 хектара ИЗП се пада по един колесни трактор и на около 280 ха обработваема земя един зърнокомбайн, което показва, че има една сравнително добра номинална обезпеченост. Все пак страната изостава по отношение на останалите водещи страни в световното

земеделие най-вече по отношение дела на използваната по-нова техника - до 5 години от производство. Във водещите страни около 12-13% от техниката (трактори) в стопанствата е до 5 години от датата на производство, докато у нас тя е около 8%[5].

Таблица 2.1 Брой и възраст на регистрираната основна земеделска техника

Вид на машинно-тракторния парк	Го-ди-на	Общо брой	Изминали години от производство											
			до 2 години		3-4 години		5-6 години		7-8 години		9-10 години		над 10 години	
			бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%	бр.	%
Колесни трактори	2008	48761	3 026	6%	1661	3%	1258	3%	938	2%	1544	3%	40 334	83%
	2009	52 605	3 394	6%	1974	4%	1649	3%	999	2%	1442	3%	43147	82%
	2010	55 925	3 239	6%	2 514	4%	1,929	3%	1438	3%	1152	2%	45 653	82%
	2011	59 452	3 251	5%	3 168	5%	2118	3%	1582	3%	1113	2%	48 220	81%
	2012	63123	2214	3%	2 090	3%	3807	6%	2 374	4%	2 097	3%	50 541	80%
	2013	66561	2205	3%	2631	4%	3370	5%	2362	4%	2387	4%	53006	80%
	2014	70327	2163	3%	3271	5%	2296	3%	3938	6%	2553	4%	56106	80%
	2015	74589	2309	3%	3638	5%	2874	3%	3461	5%	3122	4%	53181	79%
	2016	6302	1318											
Прикачни, навесни и стационар-ни машини	2008	95 024	6 253	7%	4 606	5%	3 204	3%	2 506	3%	3717	4%	74 738	79%
	2009	103 008	8 893	9%	5 454	5%	4 546	4%	2 378	2%	3449	3%	78 288	76%
	2010	106 749	10155	9%	5 153	5%	5 039	5%	3 348	3%	2752	3%	80 302	75%
	2011	108 434	8 675	8%	7 653	7%	5 207	5%	3 479	3%	2553	2%	80 867	74%
	2012	118 770	6 415	5%	8 194	7%	9 689	8%	6 510	5%	5056	4%	82 906	70%
	2013	124710	6760	5%	8497	7%	11161	9%	6655	5%	6163	5%	85454	66%
	2014	133343	7106	5%	10094	8%	9285	7%	10270	7%	6885	5%	89703	67%
	2015	143282	9490	6%	12319	3%	10650	7%	12277	8%	7294	5%	96252	45%
	2016	8095	4587											
Зърно-комбайни	2008	9 258	435	5%	338	4%	278	3%	278	3%	432	5%	7 497	81%
	2009	9 659	666	7%	277	3%	339	4%	251	3%	393	4%	7 733	80%
	2010	9 821	798	8%	239	2%	375	4%	285	3%	333	3%	7 791	79%
	2011	10158	728	7%	500	5%	336	3%	233	2%	319	3%	8 042	79%
	2012	10 399	460	4%	554	5%	545	5%	349	3%	401	4%	8 090	78%
	2013	10719	439	4%	479	5%	821	8%	299	3%	434	4%	8247	77%
	2014	11077	357	3%	641	6%	612	5%	545	5%	402	4%	8470	76%
	2015	11592	453	4%	600	5%	533	5%	880	8%	345	3%	8789	76%
	2016	922	142											
Силажо-комбайни и други самоходни машини	2008	1821	17	1%	10	1%	10	1%	15	1%	25	1%	1744	95%
	2009	1840	16	1%	14	1%	9	1%	8	1%	28	1%	1765	95%
	2010	1827	20	1%	13	1%	9	1%	13	1%	17	1%	1755	95%
	2011	1836	22	1%	16	1%	13	1%	5	1%	11	1%	1769	95%
	2012	1856	20	1%	14	1%	22	1%	15	1%	11	1%	1774	95%
	2013	1908	26	1%	22	1%	23	1%	18	1%	10	1%	180»	95%
	2014	1970	23	1%	30	1%	23	1%	19	1%	19	1%	1856	95%
	2015	2073	45	2%	40	2%	23	1%	30	1%	22	1%	1913	93%
	2016	3675	821											

Източник: МЗХГ, „Аграрни доклади”.

[5] USDA Agri Census https://www.farm-equipment.com/articles/13093-how-old-is-the-us-fleet-of-farm-tractors

Трябва да се отбележи, че тази статистика отчита само регистрираните машини, докато в земеделието работи и много техника, която поради различни причини не е регистрирана. Все пак отнесен броят на регистрираната техника към броя на стопанствата се вижда, че през 2016 г. на всеки 2,5 стопанства се пада по 1 трактор и на около 1,7 от стопанствата, специализирани в зърнопроизводството се пада по 1 регистриран комбайн. Това свидетелства за значителния процент на стопанствата, които продължават да съществуват, но нямат както материално-технически, така и поземлени и икономически перспективи да продължат да се развиват успешно. Въпреки това прогресът през наблюдавания период е наистина забележим по отношение на машинния парк и продължаването на подпомагането е важно, за да се поддържат тези тенденции. Вниманието трябва да бъде насочено и към ефективността на използваната техника с оглед на обезпеченост с техника на хектар, измерена в kW на хектар. Разпределението също има значение, за да се гарантира, че различните сектори имат съпоставими възможности да се развиват защото една от слабостите е именно изоставането в модернизирането и технологичното обновление в животновъдството.

2.1.2. Развитие на площите и плащанията по директната подкрепа

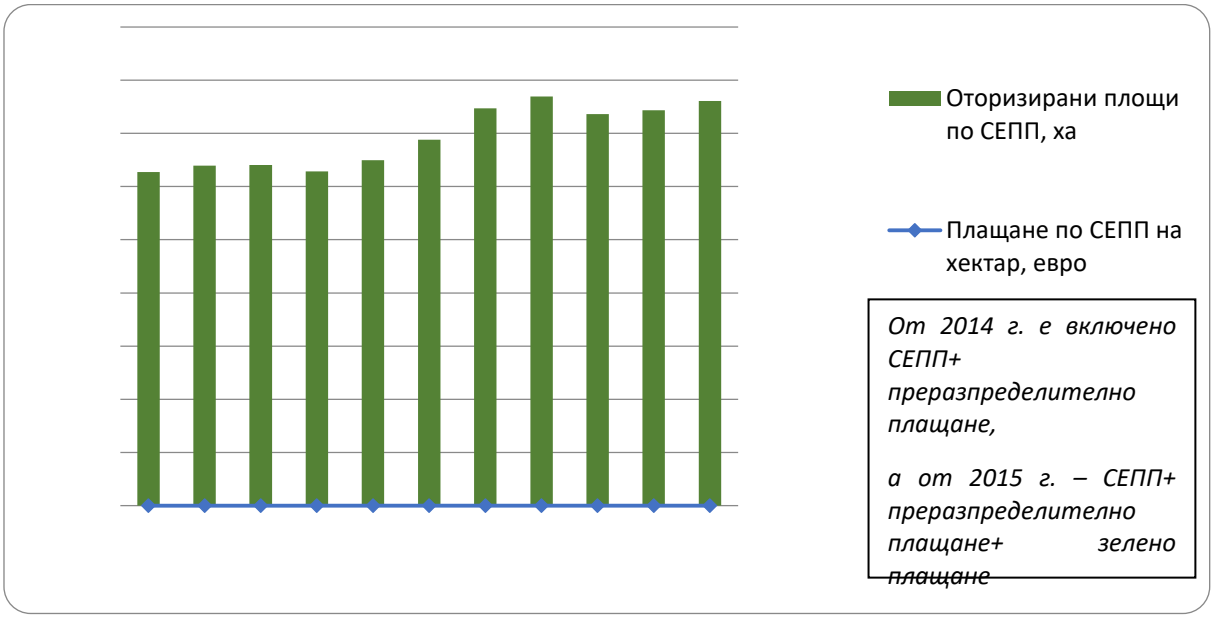
Директните плащания са организирани като необвързани с производството плащания на единица площ, предназначени за подкрепа на доходите на земеделските производители и представляват основен дял от целия бюджет на ОСП. Основната форма на подпомагане на земеделските стопани с директни плащания е чрез СЕПП и чрез тази схема се разпределя най-съществения финансов ресурс в земеделието, насочен към основния дял от бенефициентите. Съществено и едно от най-големите предимства на директните плащания е тяхната достъпност до производителите, липсата на тежки предварителни условия за тяхното придобиване и отсъствие на последващи ангажименти при тяхното използване, което ги превръща в силно предпочитани от страна на фермерите. Те дават допълнителна гаранция и сигурност на производителите, които в условията на растяща неопределеност имат нужда от такъв своеобразен инструмент за управление на риска.

Оказа се обаче, че направените реформи в ОСП от началото на новото хилядолетие не отговарят на очакванията и нуждите на новите страни-членки, независимо че се вписват в еволюционното развитие на тази политика при старите страни - ЕС-15. В България има по-високо средно плащане от много други нови страни-членки на ЕС, сходни на нас като характеристика и земеделие (например Румъния, Балтийските страни, Полша).

Заради предимствата на ДП интересът към тях е голям. Площта, заявена по СЕПП се увеличава през годините, започвайки през 2007 г. от 3,2 млн. ха и достига до над 3,8 млн. ха през 2017 г. Това представлява около 76% от Използваната земеделска площ и около 73% от цялата площ, която може да се определи със селскостопанско

предназначение в страната. Това предполага, че потенциалът на нарастване на заявената земеделска площ по СЕПП все още не е достигнат, като докъде ще расте тази площ зависи от размерите на подпомагане, начините на подпомагане и разходите за превръщане на тези земи в отговарящи на изискванията за допустимост. В периода 2007-2017 г. ставката за СЕПП ежегодно се увеличава, както и таванът на директните плащания, като сборът от различните схеми на тези плащания достига средно 173 евро/ха през последната година. СЕПП нараства с почти 3 пъти за периода 2007-2017 г., като нарастването на единното плащане компенсира почти 20% нарастването на оторизираната площ.

Фиг. 2.9. Заявени площи по СЕПП и директни плащания 2007-2016 г., евро/ха

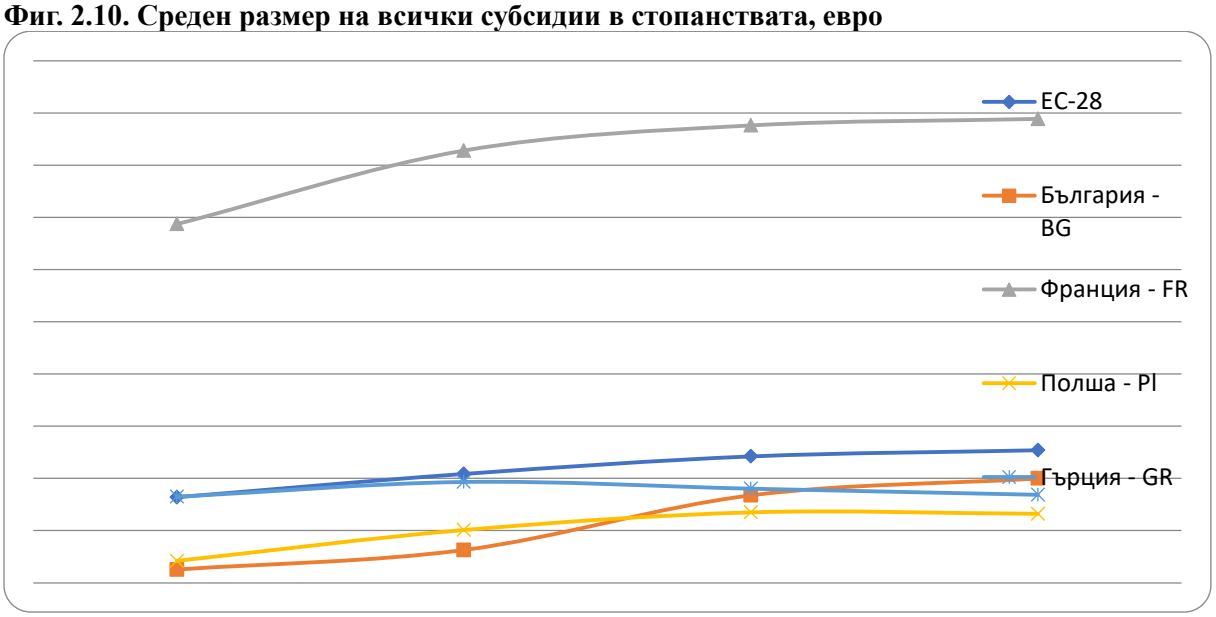
Източник: Разплащателна агенция.

След 2014 г. се увеличава процентът на обвързана подкрепа, която е замислена да подпомогне целенасочено чувствителните сектори. Определено обвързаната подкрепа доведе до положителни резултати при подпомогнатите сектори, но се констатираха и конюнктурни изкривявания – с рязко увеличение на площи при някои култури и при структурното преобразуване при животните и стопанствата отглеждащи животни. Основната причина за появилата се конюнктура е адаптационната ориентация на земеделските производители към субсидиите, където субсидиите имат съществена роля при взимането на производствени решения. Тези плащания оказват структуроопределящо влияние не само върху производствената структура (какво да се произвежда), но са движеща сила при определяне на стопанските структури, техния мащаб и размер. Оказва се в голяма степен, че обвързаната подкрепа има съществен принос за стабилизиране на производството в подпомогнатите сектори, но тя влияе по-съществено върху производството от гледна точка на площи и брой животни и в по-малка степен върху продукцията, което може да се отчете като проблем на ефективността на което трябва да се търсят решения.

2.1.3. Субсидии и факторен доход в земеделието

ЕС се отличава и с едни от най-големите, и като размер и като дял на субсидии от брутната продукция и доходите на земеделските производители в света. С прилагането от ОСП и политиката на подпомагане по I и II стълб, българските производители получиха достъп до огромен финансов ресурс, който в последните години възлиза на над 2 млрд. лв. годишно. Само директните плащания и плащанията на площ и на обвързаната подкрепа са над 1,7 млрд. лв. България е сред малкото страни, където за периода между 2007-2016 г. се отбелязва осезаем ръст в размера на получаваните субсидии на едно стопанство. Скокът на получаваното подпомагане, без да се отчитат инвестиционните помощи, достига шест пъти за разглеждания период.

Фиг. 2.10. Среден размер на всички субсидии в стопанствата, евро

Източник: Евростат.

Наред с директните и другите компенсаторни плащания, които идват по линия на I и II стълб на ОСП, земеделският отрасъл получава и национално финансиране по линия на държавна помощ. Държавните помощи в земеделието се предоставят в съответствие със законодателството на ЕС, като имат за цел да обхванат чувствителни производства, където се наблюдават временни проблеми и в случаите когато има необичайна или извънредна ситуация. Най-общо Схемите на държавни помощи могат да се обобщят в следните направления: инвестиционни помощи, компенсаторни помощи, помощи, насочени към гарантиране използването на качествен посевен материал в растениевъдството и поддържане на развъдната дейност в животновъдството, помощи, насочени към повишаване качеството на храните и суровините, минимални помощи (de minimis), помощи за участие в изложения. Тези схеми на Държавна помощ са насочени към растениевъдството и животновъдството, като средствата и цялостното администриране се осъществява от Държавен фонд „Земеделие“.

Наред с тях се прилага и държавна помощ под формата на данъчно облекчение за двата сектора, едната от които с инвестиционен характер, а другата е под формата на ваучери за отстъпка от акциза при горивата използвани в земеделието. Държавна помощ за инвестиции в земеделски стопанства чрез преотстъпване на корпоративен данък се администрира от НАП и има за цел да насърчи инвестициите в нови сгради и нова земеделска техника при производството на непреработена растителна и животинска продукция. Последните 2 схеми са насочени към намаление на разходите, които земеделските производители правят в своята дейност и макар че не могат да се нарекат масови схеми, с обхващане на много голям брой бенефициенти (средно през годините около 10% от всички получатели на такива помощи), сумите които се разпределят чрез тях представляват около 50% от общата годишна сума за държавна помощ в отрасъла.

През анализирания период развитието, значението и мащабът на държавните помощи нарастват, като чувствително увеличение, както на обхвата, така и на бюджета на държавната помощ става със стартирането на настоящия програмен период на ОСП, след 2013 г. Общите изплатени средства нарастват от началото на разглеждания период 2007-2017 година с над 60% (без платената държавна помощ за тютюн), докато само от 2014 г. насам, увеличението на изразходваните средства за държавна помощ са с над 20% повече към 2017 г.

Най-масовата схема на държавна помощ е в животновъдството, насочена към компенсиране на разходите на земеделските стопани, свързани с изпълнение на мерки по Държавната профилактична програма и Програмите по надзор и ликвидиране на болести по животните, която започва активно да се прилага от средата на анализирания период и където са обхванати почти всички животновъди в отрасъла. Тази схема е изключително важна и помага не само на стопаните, но и като цяло е полезна за обществото защото гарантира здравето на животните и продоволствената сигурност. Средствата по нея варират в широки граници в зависимост от епизоотичната обстановка. Друга схема, която също достига до един значителен брой стопани и пряко помага производителите за намаляване загубите и риска от природните условия е за контрол на вредителите при трайни насаждения и за напълно пропаднали площи.

Значителни средства и добро покритие за земеделските производители има по Схемите за минимални помощи (de minimis). Помощите от типа de minimis се предоставят при спазване разпоредбите на Регламент (ЕС) № 1408/2013 г. и могат да се предоставят от държавите–членки без необходимост от одобрение от Европейската комисия. Максималният размер на помощите de minimis в сектора на производството на селскостопански продукти е установен на 15 000 евро на стопанство за период от три последователни данъчни години. Помощта de minimis има голяма популярност сред земеделските производители и особено сред животновъдите, като по нея годишно също се разпределят значителни средства, които допринасят за увеличаване равнището на субсидиране сред земеделските производители.

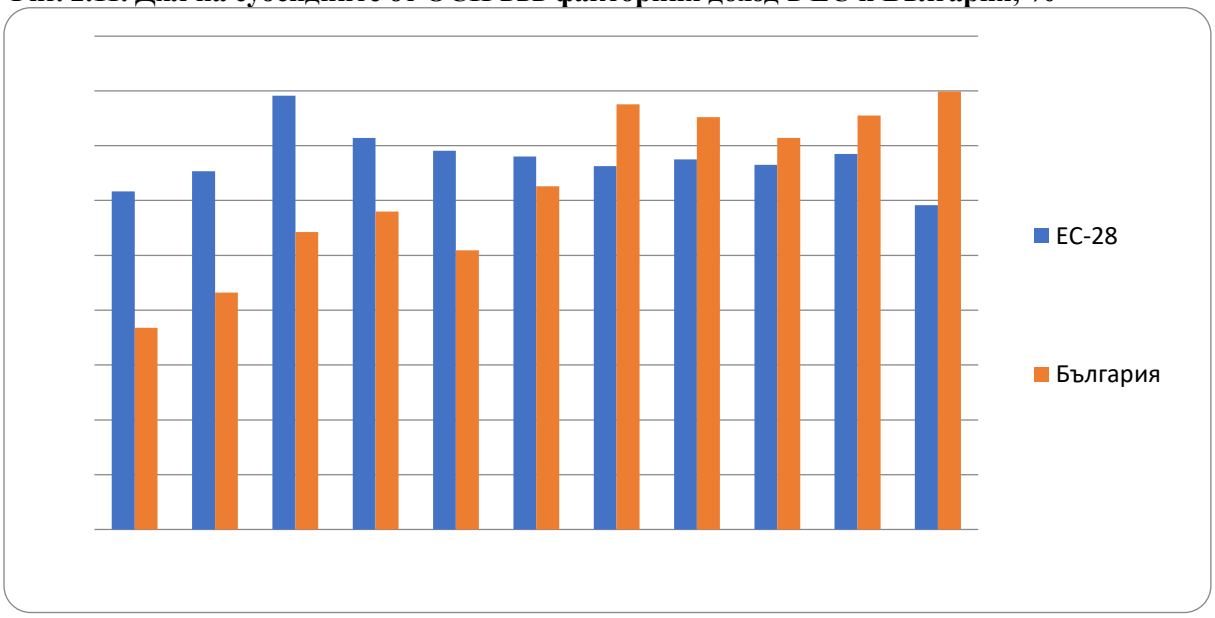
Таблица 2.2. Бюджети и обхванати производители по схемите за държавна помощ

Схеми за държавна помощ	2008		2010		2012		2014		2016		2017	
	Усвоени средства млн.лв.	брой подпомогнати стопани	Усвоени средства млн.лв.	брой подпомогнати стопани	Усвоени средства млн.лв.	брой подпомогнати стопани	Усвоени средства млн.лв.	брой подпомогнати стопани	Усвоени средства млн.лв.	брой подпомогнати стопани	Усвоени средства млн.лв.	брой подпомогнати стопани
Общо по Схемите държавни помощи, вкл. данъчни облекчения, в т.ч	***310,1***	128805	***18,21***	37875	***110,4***	18413	***192***	81347	***213,5***	108744	***250,8***	116455
Помощи за компенсиране на загуби за напълно пропаднали площи, вследствие на природни бедствия	23,1	5225	1,2	73	3,966	440	4,301	332	5,921	817	5,86	529
ДП за компенсиране разходите по профилактичната програма и ликвидиране на болести по животните							9,744	32784	9,022	86795	23,643	88727
Помощ за водене на родословна книга и за определяне продуктивността и генетичните качества на животните			2,3	28	2,943	2208	3,58	2701	5,473	4743	6,496	5084
Помощ за доброволно поети ангажименти за ХО към свинете					6,136	208	24,958	93	27,869	91	27,789	87
Помощ за доброволно поети ангажименти за ХО към птиците					7,549	78	24,838	281	28,163	321	33,844	344
ДП за компенсиране разходите по мерки за контрол на вредители по трайните насаждения							0,798	740	3,772	3936	4,611	4559
Помощи (de minimis)					21,532	11848	26,12	27449	20,187		8,77	
Помощ за инвестиции в земеделски стопанства чрез преотстъпване на корпоративен данък	34,2	1635			65,593	2632	50,395	2338	36,019	2107	45,522	2352
Намаление на акцизна ставка върху газьола, чрез използване на система от ваучери за гориво	80	10872					43,11	13462	70,894	7468	83,992	8605

Източник: МЗХГ, „Аграрни доклади”

От 2012 г. в страната започва да се прилага и държавна помощ за хуманно отношение при свине и птици, а през последните години, размерът на тази помощ възлиза на около 25% от разпределените средства. Това показва, че земеделските производители през всички тези години са получатели не само на средства по европейските фондове, но и на значителен национален ресурс, което допринася за увеличаване дела на публичното подпомагане в доходите на стопаните, но при продължаващите слабости със слабото увеличение на брутната продукция в отрасъла.

Фиг. 2.11. Дял на субсидиите от ОСП във факторния доход в ЕС и България, %

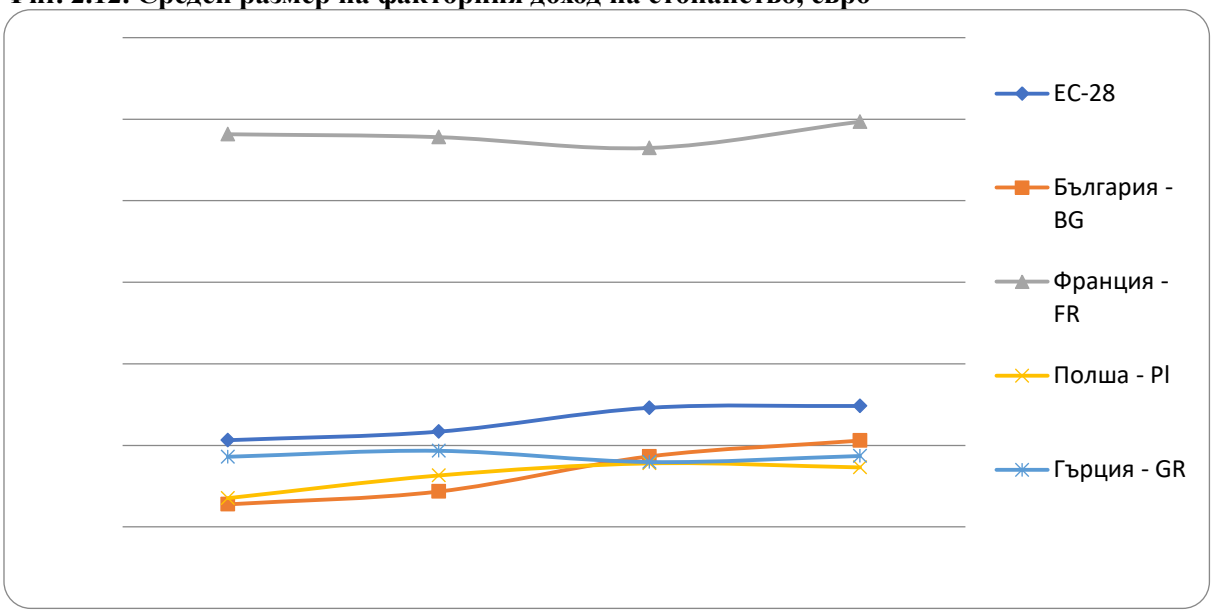

Източник: Евростат.

В ЕС, след 2009 г., намалява делът на субсидиите в доходите на производителите, като в процентно изражение този спад е от 39% до 29%. През 2013 г. делът на субсидиите във факторния доход в България е по-висок от същия в страните членки на Европейския съюз (ЕС-28), което потвърждава твърдението, че българските производители в последните години са по-зависими от субсидирането.

По отношение ефекта върху доходите на земеделските производители, директните плащания допринасят за увеличаване на доходите и имат важна роля при генерирането на доходите от животновъдните ферми (говеда, овце и кози), полски култури, при смесени ферми, укрепват сближаването между регионите, дават възможност за намаляване на съществуващата разлика между средния доход на единица труд при малките и големите стопанства. Предполага се, че нарасналите финансови възможности на производителите от тези отрасли ще ги подпомогне в повишаване на тяхната конкурентноспособност. Оказва се, че подкрепата по линия на публичните субсидии оказва много по-благоприятно влияние върху производството, с поддържане на поголовието при животновъдството и разрастване на площите, но по-слабо влияе върху добитата продукция и производствените резултати могат да се определят като недостатъчни.

Фиг. 2.12. Среден размер на факторния доход на стопанство, евро

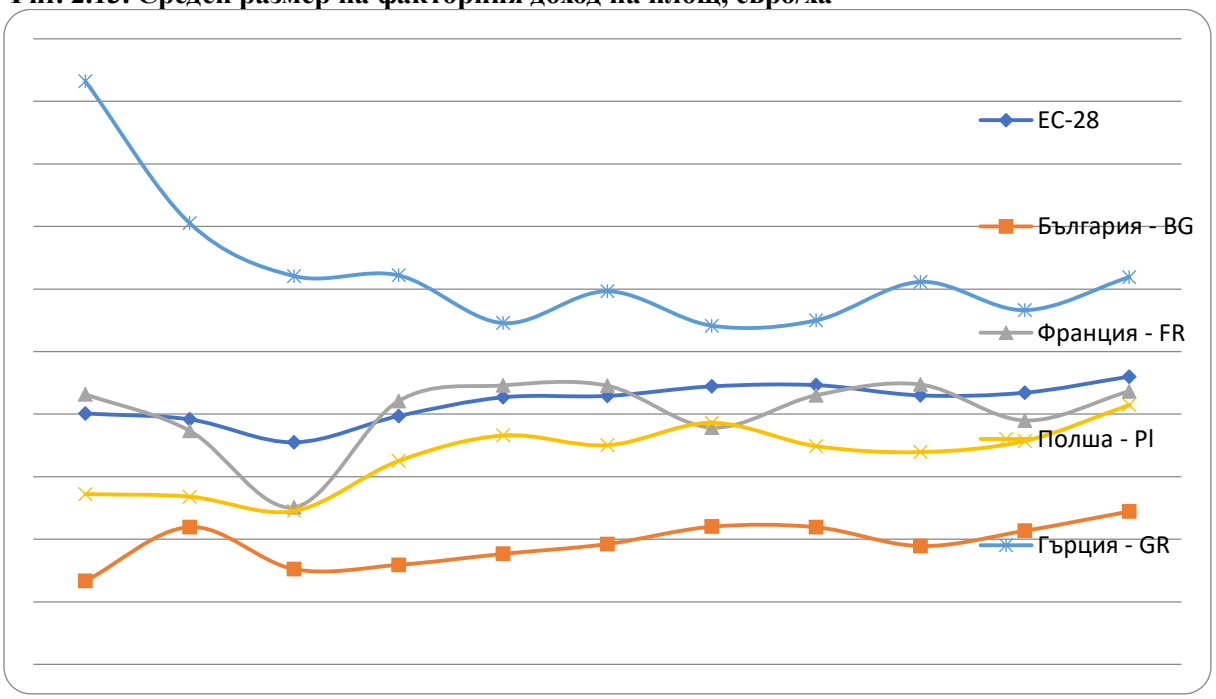
Източник: Евростат.

Средното подпомагане на стопанство в България се повишава от 500 евро до 4 000 евро. За сравнение, средното подпомагане в ЕС на стопанство се повишава от 3 300 евро на 5 100 евро. Най-високо подпомагане от сравняваните страни има във Франция, където сумата се колебае в диапазона 50 000 евро през разглеждания времеви отрязък. След 2013 г., получаваните субсидии в българските стопанства като размер превишават аналогичното финансиране в Гърция и Полша. Това се дължи на окрупняването на стопанствата в България и значителното увеличение на средната площ, съпътствано със значително редуциране в броя на стопанствата. Оттам получаваните средства на ферма в България са по-високи отколкото в много други страни на Съюза. Причина за това рязко нарастване на публичните дотации в земеделието е и прилаганият модел на подпомагане с прогресивно увеличение на субсидиите по Схемата за единно плащане на площ (СЕПП) от 25% от определеното средно плащане на площ през 2007 г. до 100% през 2016 г.

Един от важните показатели отразяващи макроикономическото представяне на селското стопанство е факторният доход, който представлява добавената стойност от която са приспаднати амортизациите, трудовите разходи, разходите за лихви и други финансови услуги и са прибавени субсидиите. Макар българското земеделие да се отличава с едно от най-ниските нива на добавена стойност в ЕС, благодарение на ниските отчисления за амортизации, ниските разходи за заплащане на труда и добрите равнища на получавани субсидии в стопанствата, факторният доход в тях е по-висок отколкото в много други европейски страни. През последните години се наблюдава стремглаво повишение във факторната доходност в стопанствата, което скача от 2,7 хил. евро до 10,6 хил. евро през 2016 г. В това отношение, стопанствата в България превишават доходността на същите в Полша след 2013 г., което показва значителното

подобрение на стопанската среда. Трябва обаче да се има предвид, че в стопанската среда съществува значителна диференциация и поляризация, като броят на малките стопанства се редуцира чувствително през годините, но техният дял остава голям и оттам получаваната средна за факторния доход не е представителна за разпределението, което е неравномерно. Една част до около 5% от цялата стопанска съвкупност получава много висока доходност, където е концентрирана преобладаващата част от земята, средствата за производство, стоковите доставки и където доходността превишава с пъти получената средна факторна доходност. Друга част от 85% от всички стопанства формира факторна доходност, която е между 2-3 пъти по-ниска от получената средна.

Фиг. 2.13. Среден размер на факторния доход на площ, евро/ха

Източник: Евростат.

При изчисляване на факторната доходност на размера на ИЗП се получава, че в България тя е най-ниска в сравнение с избраните страни, което се дължи на вече споменатите особеност – ниската интензивност на производството и производствената структура на използваната земя. Факторният доход на 1 ха за периода 2007-2017 г. се увеличава от 265 евро на 490 евро, което е около 66%. Средният ръст на факторния доход в ЕС е около 16% за същия период, докато в Гърция се отчита сериозно намаление от 37%. От обхванатите страни, Полша е сред страните, където доходността на единица площ нараства относително силно (41%), което се дължи преобладаващо на увеличаване на производителността и интензивността на производството. Това е и разликата с България, където именно значителното увеличение на субсидиите през годините допринася за ръста във факторния доход.

През 2017 г. публичната подкрепа допринася у нас за допълнително увеличение от 26% на факторния доход в сравнение с добавената стойност на хектар. За сравнение

през 2007 г. субсидиите успяват да покрият всички останали разходни отчисления и да надградят във факторния доход с около 8%. Същите резултати в Полша са около 1% през 2007 г., а през 2017 г. частта на субсидиите повишава факторния доход с 12%. Средно за ЕС се вижда, че факторният доход на хектар е по-нисък отколкото добавената стойност от производството, което се обяснява с относително по-високите капиталови и трудови разходи. Факторният доход през 2007 г. представлява 91% от БДС, а през 2017 г. – 95%. Това показва, че без субсидиите факторният доход на производителите в ЕС би спаднал драстично и ще подложи на сериозен риск както икономическата жизнеспособност на земеделието, но ще доведе до рискове пред способността на европейското земеделие да осигурява необходимата храна.

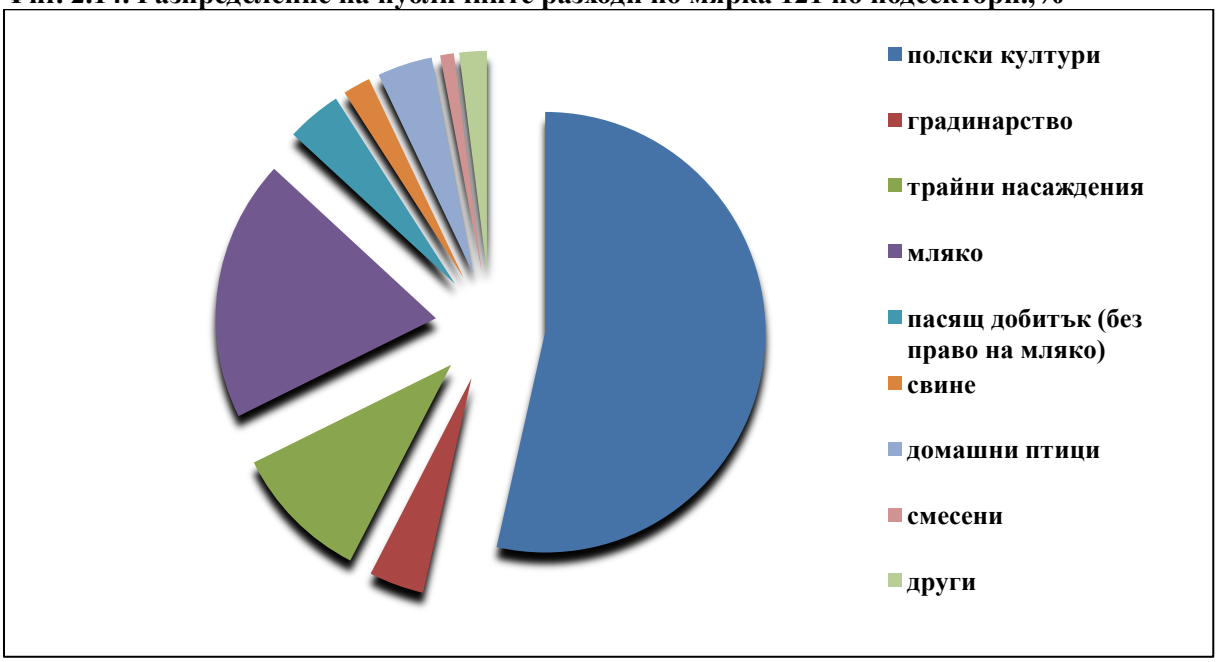
2.1.4. Инвестиционна подкрепа в земеделието и ХВП

Един от най-съществените недостатъци на II стълб в частта на инвестиционните оси се крие в неговите сложни предусловия, както по отношение изпълнение на проектите, така и като капацитет на бенефициентите, високите транзакционни разходи за финансиране и подготовка на проектите и справяне със съществуващите рискове по време на целия процес. Въпреки това интересът към програмата е висок. Направени са инвестиции за подобряване на конкурентоспособността на земеделието и хранително-вкусовата промишленост. Основната подкрепа е по Мярка 121 „Модернизация на земеделски стопанства” за периода 2007-2013 г. и подмярка 4.1 „Инвестиции в земеделски стопанства” 2014-2020 г., както и Мярка 123 „Добавяне на стойност към земеделски продукти” и подмярка 4.2 „Инвестиции в преработка и маркетинг на селскостопански продукти”. През първия програмен период общо по двете мерки са разпределени около 383,5 млн. лв. публични средства. През новия програмен период за 2016-2017 г. са изплатени около 155 млн. лв. по подмярка 4.1 и 50,4 млн. лв. по подмярка 4.2. Общата оценка за прилагането на тези мерки е, че те в голяма степен благоприятстват развитието на подпомогнатите стопанства и предприятия, допринасят за повишаване на тяхната добавена стойност, производителност, ефективност и оттам за конкурентоспособността. Като цяло обаче земеделието за този период показа много минимален ръст в стойностно изражение и подобряване икономическите показатели в подпомогнатите стопанства, съпътствано със задържане на резултатите в неподпомогнатите стопански субекти.

Данните свидетелстват и за известна небалансираност между подпомагането в отделните сектори. Най-голям финансов поток за изпълнение на инвестиционни проекти в предходния програмен период се генерира в подсектор „Полски култури”. Към края на 2015 г. 51% от сключените договори по мярката са в този сектор. Почти три пъти по-малко са сключените договори в млечния сектор, с размер на публичните разходи 234 млн. лв. Подсекторите „Градинарство” и „Трайни насаждения” генерират 162 млн. лв. размер на публичните средства. Причините за това са както в естеството на

различните проекти, така и в капацитета на стопанските субекти, които ги изпълняват, което обяснява наблюдаваните резултати, но свидетелства за слабости в цялостния механизъм на Програмата.

Фиг. 2.14. Разпределение на публичните разходи по мярка 121 по подсектори.,%

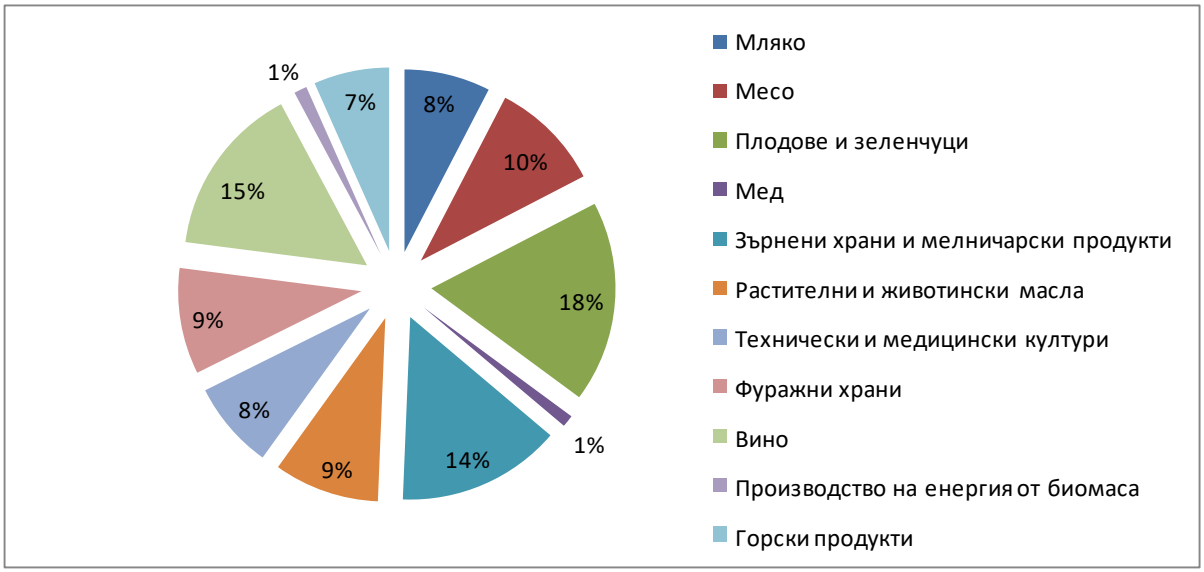

Източник: Разплащателна Агенция.

Структурата на българското земеделие е такава, че преобладаващата част от стопанствата априори не са способни да се възползват от възможностите на Програмата. Малките и голяма част от средните по размер стопанства имат проблеми с доказване ефективността на инвестициите в тях, което ги ограничава при кандидатстването по инвестиционните мерки. През програмния период 2014-2020 г. сектор Зърнопроизводство не е сред приоритетните производства. Същевременно инвестициите в прибираща и обработваща техника продължават да са съществена част. Опитът показва, че за да се избягват конюнктурни трансформации е необходимо да има балансиран подход, като се оценява реалната полза и добавена обществена стойност на всеки проект с минимизиране на предусловията.

При подпомагането по Мярка 123 се вижда балансираност по отношение на подпомогнатите сектори. В същото време предприятия, които разчитат до голяма степен на вносна суровина, за да работят не могат да се разглеждат като гъвкави и жизнеспособни защото са уязвими от волатилността на пазарите. Това важи особено при финансирането на микро и малките предприятия в ХВП, които изпитват сериозни проблеми при конкуренцията на пазара и тяхната устойчивост се свързва основно с въвеждането на иновативни и нови продукти и разработване на собствени пазарни ниши, за да избегнат конкуренцията на големите предприятия и вносители и да компенсират липсата на икономии от мащаба.

Фиг. 2.15. Дял на инвестициите по подпомогнати сектори по Мярка 123, %

Източник: Разплащателна агенция.

2.1.5. Изводи

1. Проблем с ниската добавена стойност от земеделие, който се свежда до ниски стойности на добавената стойност на единица земеделска и обработваема земя;

2. След 2013 г. се забелязва положително изменение в земеделското производство, което се стабилизира, макар и на нива по-ниски отколкото в началото на периода и надминава темпа на производствените разходи;

3. Физическо свиване на производствените вложения, дължащо се на промени в структурата на земеделското производство и ниско разходно поведение на част от фермерите, с цел оптимизиране на пределната възвращаемост;

4. Производствено оптимизиране в стопанствата чрез намаляване на вложенията до степен, където ефективността на единица ресурс води до по-високи производствени резултати;

5. Нискоразходните на площ производства увеличават своя дял, там се постига подобряване на ефективността - с по-малко вложени ресурси се постига по-висок резултат, докато интензивните, с високи разходи на площ сектори в българското земеделие отбелязват регрес;

6. Средната интензивност на разходите в ЕС на площ е с повече от 2,5 пъти над правените разходи в България;

7. Разходите за амортизации в българското земеделие растат през последните години, но са доста по-ниски от тези в ЕС, което се дължи на по-ниската капитализация и обезпеченост с дълготрайни материални активи;

8. Машинно-тракторният парк в страната се обновява, като се наблюдава относително добро номинално покритие с техника в областта на растениевъдството, но страната изостава по останалите водещи страни в световното земеделие по отношение

структурата и нейната възраст, което се отразява на производителността и ефективността;

9. Нивата на факторен доход в българското земеделие на стопанство и на единица площ поставят страната на по-високи равнища в ЕС отколкото е сравнението за добавена стойност, което се дължи на по-малките разходи за капитал, труд и добрите равнища на получавани субсидии на ниво стопанство;

10. Факторният доход е неравномерно разпределен. Около 5% от цялата стопанска съвкупност получава много висока доходност, с концентрация на земя, средства за производство, стоковост, а 85% от всички стопанства формират факторна доходност, между 2-3 пъти по-ниска от получената средна;

11. Публичната подкрепа допринася у нас за значително увеличение на доходността в отрасъла, като те представляват около 35% от брутния факторен доход.

12. Земеделските производители освен по линия на I и II стълб получават и подпомагане по линия на Схемите за държавна помощ, където средствата се увеличават през годините;

13. Схемите за държавна помощ, насочени към опазване здравето на животните, компенсиране на загубите от причинени болести и пропаднали площи в растениевъдството, извънредната помощ de minimis помощ, заедно с мерките за доброволно приети ангажименти по хуманно отношение за свине и птици стигат до много голям брой земеделски производители и адресират непокрити, но важни за производителите нужди.

2.2. ПРОИЗВОДСТВЕНА И СЕКТОРНА СТРУКТУРА НА БЪЛГАРСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

2.2.1. Териториално покритие и използване на земята

Територията на България възлиза на 110,9 км^2, като по този показател страната се нарежда по средата измежду всички страни-членки на ЕС. По отношение селскостопанската земя, България разполага със съпоставимо с европейските показатели съотношение на селскостопанска земя, отнесена към цялата територия. Относителният дял на земята за селскостопанско предназначение възлиза на около 47% през последните години от националната територия, докато средният показател за ЕС е 46%. От отделните страни, с които се прави сравнение се вижда, че относителният дял на селскостопанската земя в Полша и Франция възлиза на около 57-58%, като тези стойности са едни от най-високите измежду страните членки. На второ място по разпространение са горските площи, чийто процент варира през последните години, но през 2017 г. достига 35% от територията. По дял на горските и залесените територии България се намира отново в средата на европейската класация. Това, което прави впечатление е, че горските и залесени земи в страната през периода 2007-2017 г.

непрекъснато се увеличават, което е за сметка на селскостопанските земи, които са основният източник както за увеличаване на залесените територии, така и за увеличение на земите, заети с дейности извън земеделието и горското стопанство. Земите с друго предназначение нарастват от 1,7 млн. ха до 1,9 млн. ха, което като цяло не е тенденция и за другите европейски страни.

Таблица 2.3. Функционално използване на земята, ха

Функционално използване на земята по предназначение по години	Площ със селскостопанско предназначение	Горско стопанство	Друго предназначение
2007	5 613 891	3 676 868	1 709 241
2008	5 648 206	3 664 701	1 687 093
2009	5 490 113	3 701 268	1 808 619
2010	5 492 891	3 704 405	1 802 704
2011	5 486 572	3 704 257	1 809 171
2012	5 481 222	3 706 299	1 812 479
2013	5 258 809	3 844 184	1 897 007
2014	5 192 940	3 855 065	1 951 995
2015	5 202 752	3 866 372	1 930 876
2016	5 214 640	3 866 358	1 919 002
2017	5 224 402	3 866 780	1 908 818

Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

Средно на човек от населението, България разполага с около 0,75 ха, докато този показател средно за ЕС е едва 0,4 ха. Франция, която е с едно от най-добрите обезпеченост със селскостопанска земя на човек от населението разполага с около 0,5 ха. Сравнително високата снабденост на селскостопанска земя на човек от населението в България, съотнесено към европейските мащаби, разкрива една от силните страни на земеделието - добър потенциал за развитие предполагащ по-лесен достъп до земеделска земя, постигане на по-висок среден размер на стопанствата и по-ниски цени на земята.

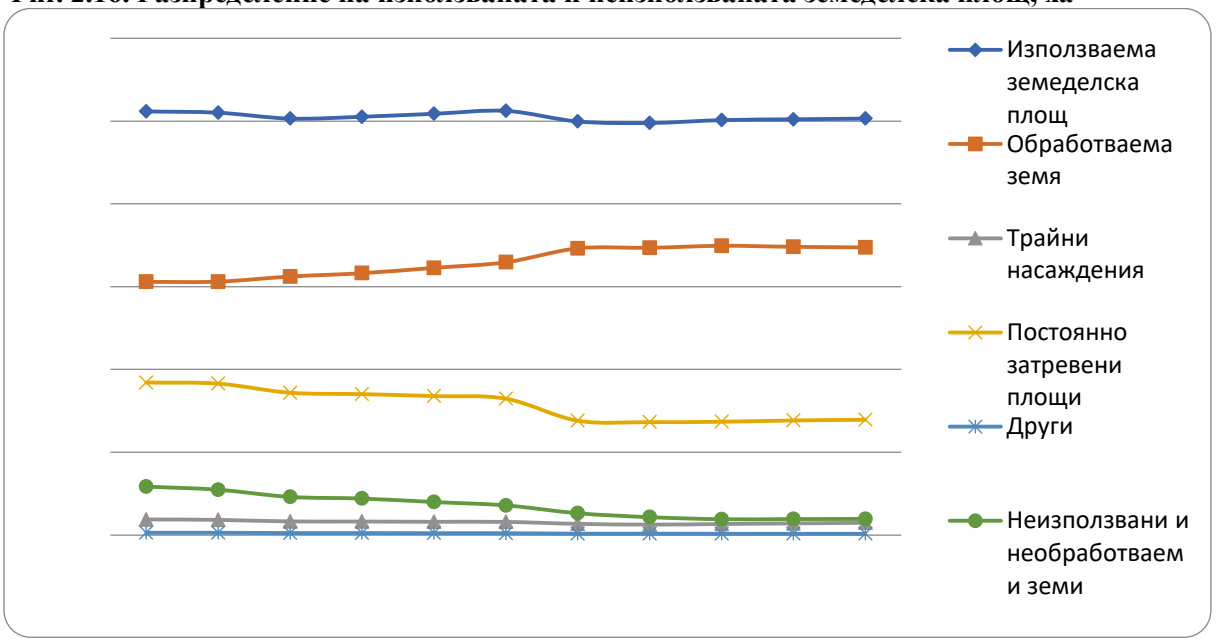
Земите със селскостопанско предназначение показват прогресивно намаление през разглеждания период. Между 2007 г. и 2017 г. се отчита откроямо намаление на селскостопанските земи с около 7%, което сигнализира за известен риск от трансформирането на земеделски земи в урбанизирани територии и самозалесяване. Урбанизацията на земеделски земи се случва обикновено около големите градски зони, докато самозалесяването основно засяга неизползвани земи в необлагодетелстваните части на страната, които остават непривлекателни за селскостопанска дейност. Използваната земеделска площ (ИЗП) в страната показва движение в устойчиви диапазони, заключаващи се между 5,0–5,2 млн. ха. Трябва да се отчете, че по отношение структурата на селскостопанската земя се наблюдава значително подобрение, като чувствително намаляват изоставените (необработваеми) земи, които за периода между 2007-2017 г. са се редуцирали с повече от 3 пъти и в момента са под

200 хил. ха. Намалението на изоставените земи доведе до увеличение на обработваемите земи, които отбелязват най-сериозен ръст от почти 500 хил.ха между 2007-2017 г. Това увеличение идва основно за сметка на пустеещите земи и от постоянно затревени площи и в много по-малка степен на земи, заети с трайни насаждения и зеленчуци. Понастоящем обработваемите земи формират около 70% от ИЗП, докато постоянно затревените площи са около 26%, което свидетелства за добър екологичен баланс. За сравнение в ЕС, делът на постоянно затревените площи в ИЗП е около 33%. В България това изоставане се компенсира до голяма степен от по-високия процент на залесените територии, които заедно с постоянно затревените площи превишават значително площта на обработваемите земи. Заради нарасналия интерес към земеделието и стопанисването на земеделски земи се наблюдава, както осезаемо свиване на необработваемите земи, така също се отчита и съществено съкращаване на постоянно затревените площи. При постоянно затревените площи се забелязва намаление на земите с около 22% за периода 2007-2017 г. Обяснението за това е растящият интерес към екстензивното развитие на земеделието, където в доминиращите сектори се постигат икономии от мащаба чрез увеличаване на площите. Друга причина е, че една не малка част от подходящите за обработване земи в годините преди членството в ЕС са се самозатревили или са били изоставени, което с промяна на ситуацията и прилагането на ОСП доведе до подновяване интереса към тези земи. Това е един от най-важните ефекти от членството на страната в ЕС. Ако през 90-те години над 1 млн. ха земеделска земя е изоставена и не се стопанисва, в момента процентът на тези земи е намалял значително и такива площи могат да се открият преобладаващо в планинските и други необлагодетелствани райони. Политиката на подпомагане в земеделието доведе не само до значително свиване на неизползваните земи, но и увеличи видимо размера на обработваемите земи и доведе до свиване площта на затревените площи, специално в равнинните райони и на местата, които са подходящи за механизирана обработка.

В рамките на преструктурирането в ИЗП, най-печеливши от настъпилата промяна в средата са маслодайните култури. Именно те заемат най-съществен процент в чувствителното увеличение на обработваемите земи. Делът на маслодайните култури през 2007 г. съставлява около 25% от обработваемите земи, докато през 2017 г. този процент нараства до 31%. Същевременно маслодайните култури формират около 28% от ИЗП през 2017 г. Отчетливо увеличение се наблюдава и при площите с други култури, основно това са някои протеинови, фуражни и индустриални, които нарастват от 566 хил. ха до 724 хил. ха в периода 2007-2017 г. Тяхното възходящо развитие през годините на членство в ЕС се дължи на схемите за подпомагане, където в периода 2014-2020 г. се въведоха както схеми за допълнителни плащания за протеинови култури, така и за обвързани плащания за плодове и зеленчуци. Ясно се вижда, че площите заети със

зеленчуци и плодове намаляват между 2007-2014 г. с между 4% до 16% и в следващите 3 години рязко се повишават, като това нарастване при зеленчуците е с 40%.

Фиг. 2.16. Разпределение на използваната и неизползваната земеделска площ, ха

Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

Същевременно продукцията от зеленчуци в количествено изражение нараства с 12% - същото съотношение, с което се променят и площите. При плодовете между 2007-2017 г. площите, заети с овощни насаждения нарастват с 32%, докато брутните количества се повишават с повече от два пъти. Именно стимулите, идващи по линия на политиката, са едни от водещите причини да настъпват спадове или разрастване на площите от определена група или при отделни култури, което не резултира в съответстващо увеличение на производителността.

Съпоставено с европейското развитие, площта на зърнените култури в България представлява 34% от ИЗП, докато в ЕС, този процент е около 31% през 2017 г. Голямо различие има при дела на маслодайните култури, които у нас съставляват 22%, докато средните показатели за ЕС са 6% от ИЗП през 2017 г. Отнесено само към обработваемата земя, културите от групата на зърнено-маслодайните представляват около 80%, докато в ЕС този процент е 58%. Това свидетелства за висока концентрация на производството в зърнено-маслодайни култури, разкрива липсата на достатъчна производствена диверсификация, което повишава пазарните, производствените и екологичните рискове. Специализацията в зърнено-маслодайното растениевъдство е свързано с развитие на определен тип производствени структури, които за да бъдат ефективни трябва да притежават определен критичен размер и да ползват модерна агротехника. Същевременно, производствата с по-висока добавена стойност, където се постига висока разходна интензивност, като зеленчуци и трайни насаждения у нас съставляват около 2% от ИЗП, докато в ЕС този процент е 4,3%.

Таблица 2.4. Структура на използваната земеделска площ, хил.ха

Заетост на ИЗП по години	Използваема земеделска площ	Площ със зърнени	Площ с маслодайни култури	Постоянно затревени площи	Зеленчуци без кореноплодни и плодови	Лозя	Плодове	Други площи, вкл. угари
2007	5116	1762	772	1842	25	120	28	566
2008	5101	1718	797	1829	25	111	22	598
2009	5030	1850	835	1719	32	101	24	468
2010	5052	1770	945	1702	25	49	39	522
2011	5088	1769	987	1678	27	46	39	542
2012	5123	1902	916	1647	20	60	32	546
2013	4995	1975	1014	1381	23	50	33	519
2014	4977	1961	1020	1364	20	32	27	554
2015	5012	1836	1030	1369	26	39	36	677
2016	5021	1817	1019	1384	39	37	37	689
2017	5030	1737	1077	1392	28	34	37	724

Източник: Евростат.

2.2.2. Поземлена собственост и разпределение на селскостопанската земя

По данни на Европейския парламент, над 50% от селскостопанската земя в ЕС е собственост на 2,7% от всички собственици. В последните години се заговори за проблема с придобиването на земя от реални фермери, които напускат земеделието, като тази земя се съсредоточава в различни бизнес структури. Започва да се създава нов модел на земеделие, което измества фамилната природа на селскостопанската дейност, която отстъпва място на корпоративния тип производство. Понастоящем 76% от стопанствата в ЕС обработват само 11% от селскостопанската земя, което е и основният фактор, движещ стопанското преструктуриране в сектора в посока намаление на фамилните ферми. Проблемът с неравномерното разпределение на земята е по-висок отколкото неравномерното разпределение на доходите. По този показател ЕС се нарежда сред страни като Бразилия, Колумбия и Филипините, където исторически корените на поземлената собственост и селскостопанското развитие предполагат такава картина.

В България ситуацията не се различава от общата картина, като 0,1% от всички собственици притежават 21% от земята. България е между страните в ЕС, в които земеделската земя е съсредоточена в ръцете на голям брой собственици. В България собственици на земеделски парцели са 1 861 410 граждани и фирми, които притежават общо 4,4 млн. ха земеделски земи, което представлява около 88% от ИЗП през 2017 г. Броят на собствениците през годините не се променя чувствително, като единствено се променя средното разпределение и притежание на поземлена собственост, която става концентрирана все по-неравномерно. Тази динамика в поземлените отношения през

годините на свободна пазарна икономика се извърши по пазарни правила, което доведе до увеличаване на концентрацията и до окрупняване на ползването, независимо от раздробения брой селскостопански имоти. Проблемът с протичащите в тази посока процеси е, че земята е притежавана от голям брой собственици, от които преобладаващата част не се занимават със земеделие, докато техните земи представляват интерес за земеделските производители. Осъществяването на транзакции по наемане и стопанисването на тези площи от земеделските производители от реалните собственици оскъпява правенето на земеделие и ограничава до известна степен достъпа до тази дейност.

Таблица 2.5. Разпределение на имотите и собственици по класове на владение

Класове на разпределение на собствеността и имотите	Брой собственици	Обща площ на собствениците, ха	Брой имоти на собствениците	Средна площ на имотите, ха
До 10 ха	1 859 316	3 482 384	7 298 246	0,48
10,1 – 20 ха	1149	159 353	238 591	0,67
20,1 – 30 ха	368	89 487	136 760	0,65
30,1 – 50 ха	273	103 617	153 879	0,67
50,1 – 100 ха	182	122 789	173 043	0,71
100,1 – 300 ха	91	144 395	193 824	0,75
300,1 – 500 ха	11	42 057	68 014	0,62
500,1 – 1000 ха	10	61 971	87 592	0,71
Над 10 000 ха	10	190 349	270 406	0,70
ОБЩО	**1 861 410**	**4 396 402**	**8 620 355**	**0,51**

Източник: МЗХГ.

Най-голяма е групата на собствениците, които притежават до 10 ха. Това са 1 859 316 граждани и фирми или 99,88% от всички собственици. В тяхно владение са 7 298 246 имота с обща площ от близо 3,5 млн. хектара при среден размер от 0,48 ха. Това означава, че в ръцете на най-дребните земевладелци са близо 80% от площите. Средният размер на притежаваната от тях земя възлиза на 1,87 ха. Това означава, че доминиращият брой на собствениците са малоимотни такива, които в тези условия или нямат възможност да се занимават със селско стопанство или нямат възможност да продадат своята земя заради съсобствеността с други, което затруднява изпълненията на решения за продажба или последващо разпореждане със земята. Средният размер на притежаваната от един собственик земя в страната е 2,37 ха.

На другия полюс са десетте най-едри собственици. Заедно те притежават близо 190 хил. ха или 4% от общата площ, обособени в 270 406 имота. Средният размер на един имот в тази група е 0,7 ха. Средната площ притежавана от всеки един от тези нововъзникнали собственици е 19 хил. ха, което представлява огромен ресурс. Това което показва световният опит е, че мобилността на земята съсредоточена по този начин в такъв вид притежатели е много трудна, малките и средни земеделски производители

почти нямат достъп до наемане на такава земя, когато тя се преотдава, а при настъпване на събития, които водят до желание на такъв собственик да продаде притежаваната от него земя обикновено това става чрез намиране на друг крупен инвеститор, а не чрез разпродажба на малки сделки.

Въпреки че през последните 10 години се засилва уедряването в собствеността на земеделските земи, фрагментираността остава висока и 79% от частните земеделски парцели се притежават от сравнително дребни собственици. Това прави земеделските стопанства в страната зависими от арендуването и наемането на земеделски площи от различни наемодатели. В периода 2007-2016 г., ИЗП в стопанствата варира в различни граници, като показва безспорни тенденции на растеж. Земеделската земя в стопанствата нараства с 42% в този период, като от 2,6 млн. ха достига 3,8 млн. ха. България се нарежда сред страните в ЕС, където размерът на разполагаемата земя в стопанствата нараства най-много в този период. Това се дължи основно на повишения интерес към земеделието, към развитие и разрастване ролята на пазарно ориентираните стопанства и производственото преструктуриране към екстензивно разширяване на стопанствата, където ефективността и икономическите предимства се основават на икономии от мащаба.

Земеделските стопанства в страната, заради фрагментираността и разпокъсаността на земята между голям брой малки собственици, продължават да разчитат на наета земя, която съставлява през 2016 г. 86% от използваната земя в стопанствата. Именно увеличаване на наетата земя е основният източник за увеличаване на ИЗП във фермите в България. Собствената земя в стопанствата в периода 2007-2016 г. дори намалява от 647 хил. ха до 557 хил. ха, като това намаление и цялостното увеличение на ИЗП във фермите се компенсира от арендуване на земя. Ситуацията, която се констатира в България, не е непозната в ЕС, макар че не е сред най-разпространените. Във Франция, която е водещата земеделска страна в ЕС, около 79% от стопанисваната ИЗП във фермите през 2013 г. е наета, което силно наподобява ситуацията в България. На обратния полюс са Полша и Гърция, където съответно 17% и 39% от разполагаемата земя във фермите е наета.

Таблица 2.6. Собственост и стопанисване на ИЗП в стопанствата

Брой на стопанствата и размер на използваемата земеделска площ по форма на собственост в земеделските стопанства	2007	2010	2013	2016
Собствена ИЗП, ха	647 110	723 212	643 480	556 727
Арендувана или наета под друга форма ИЗП, ха	2 066 150	2 893 753	3 151 431	3 238 807
Земеделски стопанства притежаващи собствена земя	470 000	342 080	226 460	
Земеделски стопанства наемащи земя	78 910	73 040	53 600	

Източник: Евростат.

Съществена характеристика в стопанисването на земята у нас е, че целият размер на наетата земя не се разпределя равномерно между стопанствата, като средно за периода 2007-2016 г. около 20% от стопанствата наемат земя, докато доминиращият брой ферми разчитат единствено на собствена земя. По този начин, ползваната чужда земя, която преобладава в стопанисваната поземлена структура се концентрира в 1/5 от фермите в България, които се превръщат във водещата сила в отрасъла. Като европейска и световна тенденция, характеризираща се в цялостно преструктуриране на производствените процеси и в промяна на облика на земеделието от дребно и средно фамилно към едро и корпоративно насочено, България не прави изключение. Тези стопанства, където се концентрира преобладаващият размер на земята, разпределени към населението представляват около 0,7%. Съпоставено в европейски контекст, положението е почти идентично, като стопанствата, където се концентрира основен поземлен и производствен ресурс заемат между 0,5-1,5% към населението на отделните страните. Средният размер на наетата земя в стопанствата през 2013 г. възлиза на 59 ха, като през годините се забелязва чувствително увеличение. България се нарежда сред страните в ЕС, където размерът на арендованата земя в стопанствата е сред най-високите, като във Франция, където също има висок процент на наета земя, техният размер е 66 ха на стопанство.

Използваната земеделска площ, намираща се в стопанствата, се увеличава от 2,7 млн. ха през 2007 г. до 3,8 млн. ха през 2016 г., докато по статистически данни общата ИЗП през 2016 г. е 5 млн. ха. Това показва, че 1,2 млн. ха от ИЗП е извън стопанствата и се притежава от неземеделски структури. Най-големите собственици на земеделски земи извън частните стопанства са общините и държавата, където се концентрира около 1 млн. ха общо земеделска земя, а около 800 хил. ха са обект на разпределяне за индивидуално или общо ползване. По линия на Държавния поземлен фонд се отдават на земеделските производители през последните години около 100-120 хил. ха, докато общият размер на земята в ДПФ е около 220 хил. ха. Общините също отдават на земеделските производители една голяма част от притежаваната и стопанисвана земя, като през 2016 и 2017 г., земята преотстъпвана от тях достига около 500 хил. ха. Съществуващите затруднения с непотърсена и невъзстановена частна земя, нелеките тръжни процедури за преотдаване на земята и наличието на много земи в труднодостъпни райони и такива с по-ниски плодородни качества обяснява до голяма степен защо голяма част от земята не се стопанисва от земеделците.

Повишеният интерес към земеделие и насочването към екстензивни производства, където ефективността и рентабилността зависят от увеличаване на средните размери в стопанствата и мащаба, доведе до засилване търсенето на земя и увеличаване на цените. Средната цена на рентата се повиши 2 пъти само за периода 2010-2017 г. Най-голямо е увеличението при обработваемите земи, където за този период скокът на рентата средно за страната се повишава с 96%. Увеличението на

рентата, която производителите плащат на собствениците на земя, не е изолирано явление, а характеристика за почти целия Европейски Съюз. За периода 2007-2017 г., рентните плащания във Франция нарастват с 59%, докато в Полша увеличението е още по-впечатляващо – над 8 пъти. През 2016 г. България се нарежда на 7-мо място в целия ЕС в класацията за наемите, които се плащат за обработваеми земи. Причините за това са няколко, като на първо място трябва да се отбележи подпомагането по линия на СЕПП и другите директни плащания, структурата на производство, което изисква постигане на икономическа ефективност и рентабилност на база консолидация на площи, както и не на последно място инвеститорският интерес, което повиши цените и рентите на земята.

Таблица 2.7. Средни продажни и арендни цени на земеделска земя, лв./ха

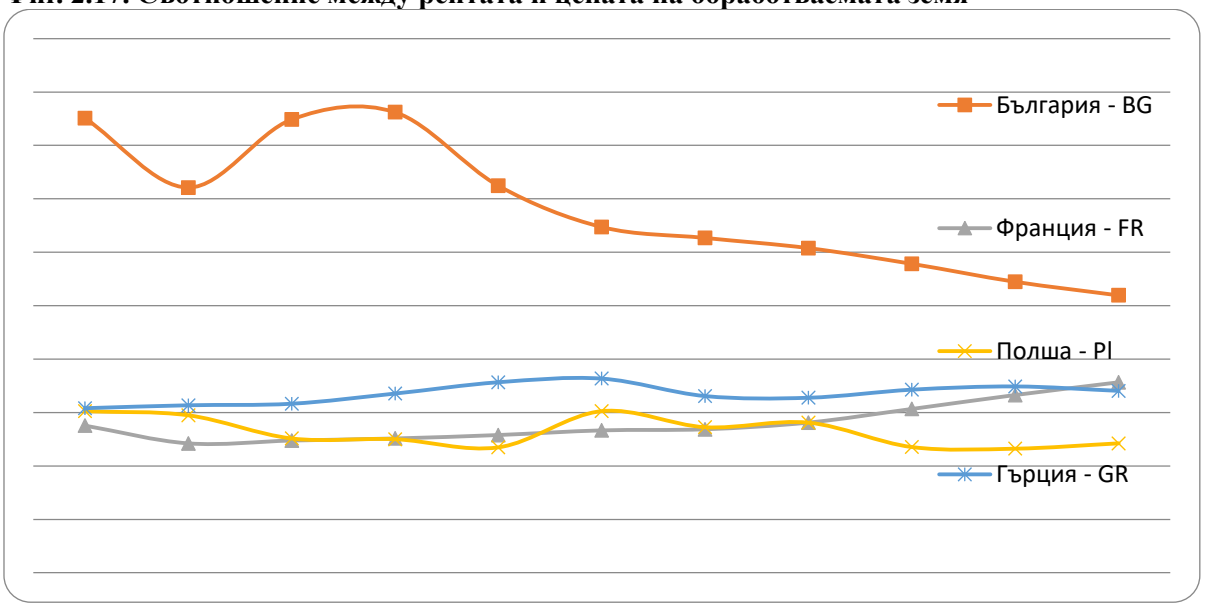
Цена на земята и на рентата по години	Средна цена на рентата за земеделска земя	Средна цена на рентата за ниви	Средна цена на рентата за затревени площи	Средна цена на земеделска земя	Средна цена на ниви	Средна цена на затревени площи
2010	230	240	120	2790	2790	1890
2011	300	300	130	3980	4130	2070
2012	340	360	180	5470	5560	2170
2013	380	390	160	5940	6210	1980
2014	409	427	172	6841	7079	2462
2015	425	444	176	7320	7612	2267
2016	440	440	150	7610	7700	2710
2017	460	470	160	8720	8700	2617
Изменение 2017/2010 г., %	100%	96%	33%	214%	212%	38%

Източник: МЗХГ.

Средната цена на земеделската земя също се увеличава, като темпът на увеличение е много по-голям отколкото при цената на наема. За периода между 2010-2017 г. се отчита 214% увеличение на средните цени на земеделска земя, като най-малко са нараснали цените на ливади и пасища – 38%. Независимо от това увеличение, цената на земеделската земя е сравнително ниска на фона на останалите страни в ЕС. България се нарежда на 17-то място по средни цени на обработваема земя в Съюза, което до голяма степен остава място за по-нататъшно увеличение. Трябва също да се отбележи, че ниската доходност и брутна печалба на единица площ обясняват тези по-ниски цени на земята. Съпоставена цената на земята към възвращаемостта и добавената стойност от единица площ се вижда, че България е сред страните с бавно откупуване. Тази възвращаемост у нас възлиза на 8% през 2017 г., докато във Франция е 17%, а в Полша – 7%, в Гърция – 9%. Отнесено към факторния доход, нормата на възвращаемост у нас е 10%, докато във Франция е 14%, а в Полша – 8%. Това дава основание да се заключи, че

цената на земята у нас, отнесено към доходността от земята, е на равновесно ниво, което допуска увеличение, но то може да дойде при паралелно увеличение на възвращаемостта от производството.

Фиг. 2.17. Съотношение между рентата и цената на обработваемата земя

Източник: По данни на Евростат.

Освен възвращаемостта от земята, търсенето и структурата на производство, цената на земеделската земя се определя и от цената на рентата. Коефициентът на откупуване на земята показва най-висока стойност, като откупуването посредством рентите у нас се изчислява между 13-20 години. За периода 2007-2017 г. темпът на изплащане на цената на земята намалява забележимо и става все по-близък до средните за ЕС. Средният срок за откупуване на земята чрез рентата се изчислява на 25-35 години в различните страни. Това означава, че цената на рентата у нас е по-висока, отнесено към средната рента в ЕС. Това предполага, че има надценяване на рентата и ако продължи лекото поскъпване на земята и едновременно с това цената на наетата земя се понижи, ще се достигнат равнищата подобни за ЕС. Непрекъснато растящата рента през последните 10 години се явява пречка пред навлизане в отрасъла и стартиране на производство особено за малките стопанства и младите фермери, което е съществен въпрос за развитие и жизнеспособността на селските райони. Ето защо действията на държавата и публичните власти по отношение управлението на земята, която е на тяхно разпореждане е много важно, така че да се поддържа производствения, пазарен и териториален баланс.

2.2.3. Почвени и климатични условия за развитие на селското стопанство

Природно-географското положение на България е обусловило климатичното и растителното многообразие. Температурата оказва силно влияние върху определянето на климатичните и растителните зони и пояси. У нас режимът на температурите има ясно изразена сезонна периодичност. Това влияние е най-значимо при многогодишните

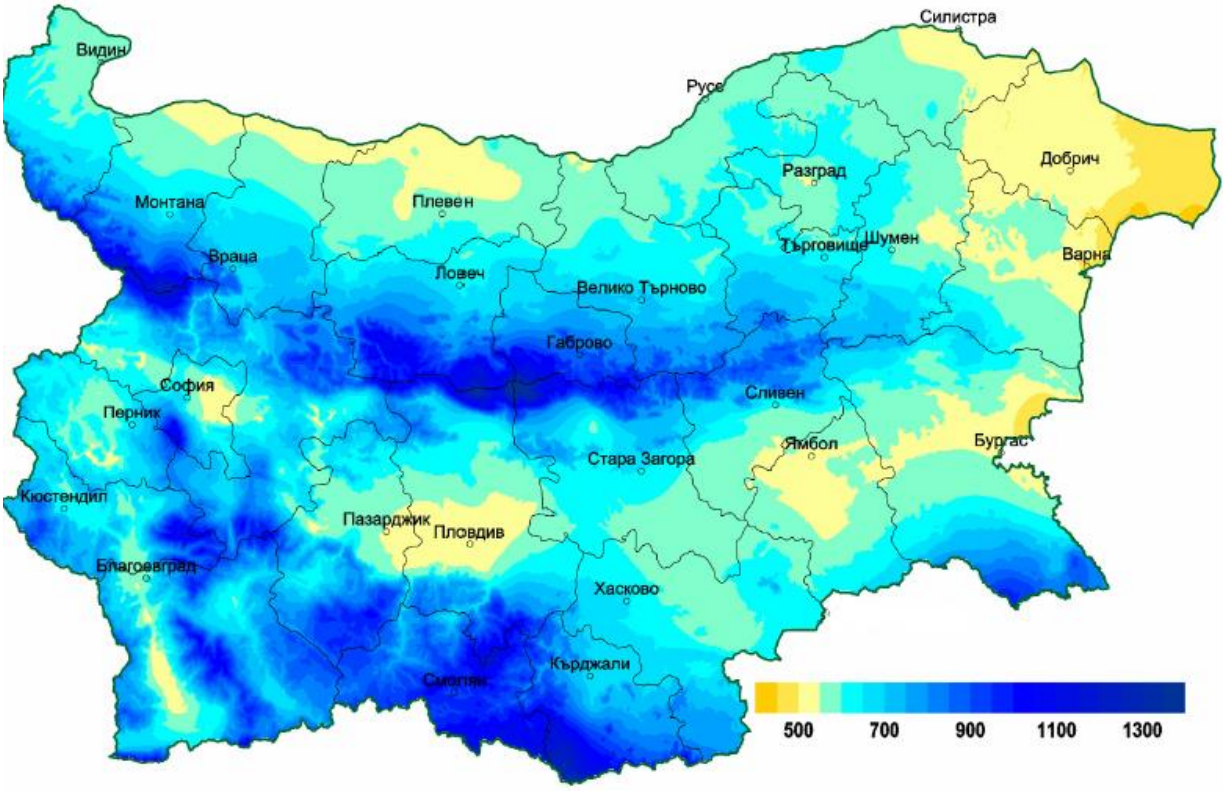
растения. Много важни са температурните суми през вегетационния период. Като цяло за по-голямата част от територията на България те са благоприятни и осигуряват 6-7 месечен период за интензивно развитие на растенията. Слънчевото греене и неговото разпределение по сезони също влияе върху формирането и развитието на растителната покривка. От продължителността и силата на слънчевата радиация в голяма степен зависи местообитаването на отделните растителни видове. Вятърът влияе върху температурата и влажността на въздуха, изпарението и т.н. Валежите са много важни, понеже тяхното количество и разпределение през годината предопределя развитието на различни типове растителност – сухолюбива, влаголюбива и т.н. Изследванията за влиянието на валежите върху развитието на селскостопанските култури показва, че най-критични от гледна точка на валежи, температури и другите климатични фактори са месеците април-май и юли-август. Направеният анализ на валежите в страната показва, че за периода 2000-2018 г. се отчитат по-малки количества валежи през пролетните месеци, на нива около 92-94% в сравнение със същия сезон за периода 1961-1990 г. През летния сезон (юли-август) средните количества на валежите са почти аналогични със средните за периода 1961-1990 г.. Това което прави впечатление е, че съществува значителна вариация през годините, която достига до 30% през пролетния сезон и 45% през летните месеци. Именно това създава повече рискове за земеделското производство, като най-засегнати в случаите на дефицит на валежи и засушаване са полските и зеленчукови култури.

Пространственото разпределение на годишните валежни суми определя като засушливи (поради недостатъчни в климатичен аспект годишни валежни количества) следните територии: Дунавските общини в области Монтана, Враца и Плевен; някои общини в области Софийска и София-град, общините по поречието на Струма (области Кюстендил и Благоевград); община Пазарджик и общините разположени в централната част на област Пловдив; по-голямата част от област Ямбол; както и редица общини от Източна България – в области Шумен, Силистра, Добрич, Варна и Бургас. Необходимо е да се отбележи, че област Добрич е изцяло подложена на риск от засушаване. Ниските годишни валежни количества са предпоставка за значима уязвимост към засушаване на общини Генерал Тошево, Шабла, Каварна и Балчик. Освен за цялата година валежите в България са неравномерно разпределени и през различните сезони от годината. През топлото полугодие повечето общини от Черноморското крайбрежие са с висок риск към засушаване, както и общините Петрич, Сандански и Струмяни в област Благоевград.

Макар да не се отчита намаление на средните летни валежи след 2000 г., значителната годишна вариация създава заплахи за полските зърнени (най-вече царевица) и маслодайни култури (слънчоглед, соя) и зеленчукови култури, което показва, колко важно е да бъде решен трайно въпросът с напояването. Достъпът до напояване в най-застрашените райони е ключов, за да се намали рискът от провал на

реколтата и за стимулиране развитието на интензивни производства (зеленчуци) с по-висока добавена стойност.

Фиг. 2.18. Пространствена карта на разпределение на годишните валежи, л/м2

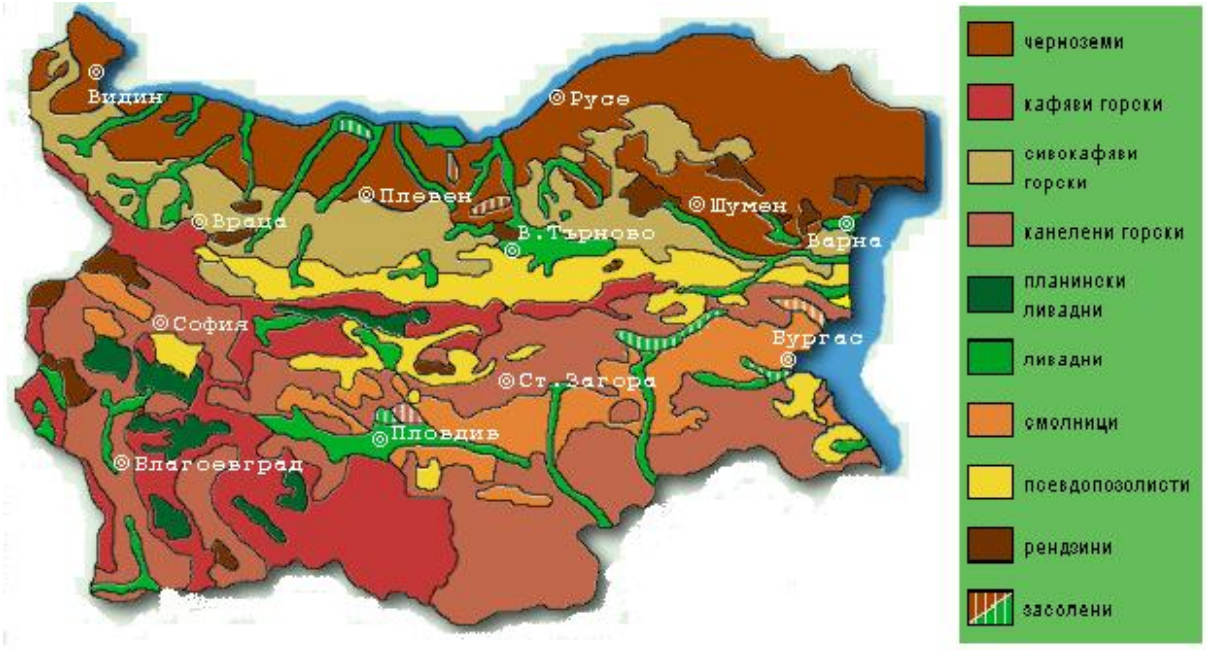
***Източник*:** Пространствено разпределение на почвеното засушаване в България.

Средногодишната температура на страната е между 10°C и 14°C, като преобладаващи са стойностите между 11°C и 12°C. Тя показва ясно изразена зависимост с надморската височина. В планините с нарастване на надморската височина топлинните условия се влияят от условията в свободната атмосфера и над 2300 м.надм.в. средногодишната температура е отрицателна. В равнинните и хълмисти земи на Северна България най-ниската средномесечна температура се проявява през м.януари (-1,4°C и -2,0°C), а в Южна България (извън обсега на котловинните полета), средно-януарските температури са 0°C и -2°C. Най-високите средномесечни температури са характерни за месеците юли-август. Те са в порядъка 21–24°C. Извънпланинските райони на север от Стара планина са със средни юлски температури около 22°C, а низините и хълмистите земи на юг от нея се характеризират с температура 23–24°C. Така за Северна България са характерни средногодишни температурни амплитуди около 23–25°C, за Южна България – 22–24°C и за Черноморското крайбрежие – 20–22°C и планинските райони – 16–19°C.

Общо за страната годните за обработване почви възлизат на 52% от територията на страната. Това са така наречените дълбоки почви. Те се характеризират със значително плодородие и високи агротехнически качества. Заемат равнинно-

хълмистите и котловинни земи, където е възможно прилагането на пълна механизация и модерно изкуствено напояване и наторяване. От дълбоките почви най-широко разпространение имат черноземните почви. Обхващат 36% от дълбоките почви и 21% от територията на страната. Около 1,1 млн.ха. от тях се падат на най-плодородните почви - излужените черноземи. Черноземните почви са благоприятни за отглеждането на зърнени и маслодайни култури (излужените черноземи) и лозови насаждения (карбонатните черноземи). На второ място по площ се нареждат дълбоките тъмносиви и сиви горски почви (19% от общата площ на дълбоките почви). В сравнение с черноземните почви те са по-слабо плодородни. Подходящи са за отглеждането на зърнени култури, лозови и овощни насаждения. Следват каneленените горски почви, които заемат 10% от площта на дълбоките почви и смолниците - 9% от площта на дълбоките почви. Те са основният обработваем фонд на юг от Стара планина. Подходящи са за отглеждането на зърнени култури, лозя, овощни насаждения, зеленчуци, някои топлолюбиви маслодайни култури, памук.

Фиг. 2.19. Пространствена карта на разпределение на почвените типове

Източник: Пространствено разпределение на почвените типове в България.

Значително разпространение имат дълбоките алувиално-ливадни почви (15% от площта на дълбоките почви). Те благоприятстват отглеждането на зеленчуци и овощни насаждения. В районите, където се развива интензивно поливно земеделие са разпространени засолените почви (0,5% от дълбоките почви). Проблем представлява и небалансираните агротехнологични практики на торене, като се забелязва през последните години значителен дефицит на хранителни елементи в почвата (фосфор), докато съдържанието на азот, макар и не в застрашителна степен също е с тенденция на

намаление и изчерпване като състав в почвата. Общата площ на генетично киселите почви възлиза на 30% от селскостопанската земя. Тревожен е фактът, че интензивно се развиват процесите на вторично вкиселяване в районите с активно земеделие - Пловдивски, Пазарджишкия, Софийския, Бургаския и др. Неправилното торене в много от уязвимите райони води до повишаване нивата на нитрати в подпочвените води, което изисква агроекологични мерки с цел предотвратяване на по нататъшни усложнения. Друг проблем е замърсяването на почвите с тежки метали, характерно за районите със замърсен атмосферен въздух, значително изхвърляне на отпадъчни води, интензивна химизация на селското стопанство и с натоварени пътища.

2.2.4. Състояние в напояването

През последното десетилетие и по-специално след присъединяването към ЕС, България претърпя много по-бързо значително увеличение в средната големина на земеделските стопанства в сравнение с други нови държави-членки. Благодарение на постепенното окрупняване на земята във фермите, модернизирането на технологиите в производството, и най-вече в зърнопроизводството, броят на фермите се редуцира съществено. Особено след присъединяването към ЕС през 2007 г., техният брой е намалял. В България, средната площ на земеделска земя, управлявана от стопанствата с размер над 50 ха е над 342 ха, което обаче отбелязва намаление от 2010 г., когато средната площ в тези стопанства е била 371 ха.

В същото време, нарастването на обработваемата земя в страната се случва на фона на незначителни промени в площта на напоявaната земеделска земя. От 2007 г., когато има първите данни за размера на напояването в страната са идентифицирани около 72,6 хил. ха напоявани площи, като през 2016 г. са регистрирани около 136 хил. ха, като възможности за напояване има в 120 хил. стопанства или в почти 59% от цялата съвкупност.

Интензивността на напояване е в тясна зависимост от вида на производството, региона в който са разположени площите и до някаква степен от размера на стопанството. Малките ферми до 10 ха, които доминират в Източнобеломорския район, обхващаш територите на централна Южна България, съставляват около 38% от всички ферми в страната и в тях се намира над 21% от напоявaните площи. В същото време в този район се напояват 6% от земеделската земя, което показва специализацията на района с по-широко застъпено производство на зеленчуци и многогодишни култури, свързано с по-голяма уязвимост по отношение на засушавания, дължащи се на по-високи средни температури. В Западнобеломорския район, който покрива земи от югозападната част на България също доминират малките фермери. Поради това, че средната големина на фермите в Западнобеломорския район (7,6 ха) е далеч под средната за България (20,6 ха), а специализацията отново е с присъствие на повече зеленчукови и други интензивни производства, напоявaната площ и в този район

съставлява 10% от използваната земеделска площ. От друга страна, районът на водния басейн на река Дунав включва почти една трета от фермите в България, но те управляват повече от половината от земеделската земя (53%). Преобладаващите големи ферми в този регион са специализирани в производство на зърнени и маслодайни култури, а напояването е от маргинално значение от използваната земеделска земя.

Разпределението на поливни площи не е балансирано, защото най-високо концентрираните поливни площи се управляват от малки ферми. Най-високият дял на поливни площи се пада на дребни стопанства, стопанисващи по-малко от 2 ха, които се специализират в отглеждане на зеленчуци и са разположени предимно в Източнобеломорския и Западнобеломорския район. В рамките на тези ферми, средният размер на поливните площи е до 1 ха на стопанство.

След присъединяването към ЕС, средната производителност бележи слаб растеж. Макар средните добиви от зърнени култури, плодове и грозде (лозята) да имат слабо увеличение след 2007 г., производствените добиви от зеленчуци остават ниски на фона на другите страни от ЕС и в нашето географско положение. Видимото нарастване на производителността при производството на плодове и грозде се свързва предимно с появата на нови насаждения, които осигуряват по-високи добиви, докато при зеленчуците, липсата на ресурси на входа (вкл. напояване) и на земеделски практики довеждат до изоставане. По статистически данни обаче, добивите от поливни култури надвишават добивите от неполивни култури с 10-50% в зависимост от културата. В страната се практикува, така нареченото допълващо напояване или дефицитно напояване, което има за цел по-скоро да съхрани и запази насажденията и да осигури критичните нужди от вода, а не да максимизира потенциалния добив от растенията. В същото време, напояването е един от факторите за увеличение на производителността, но за да се постигнат добри резултати са важни и другите агротехнологични дейности.

2.2.5. Изводи

1. Средно на човек от населението, България разполага с повече земеделска земя отколкото средно за ЕС;

2. Земите със селскостопанско предназначение показват видимо намаление през разглеждания период, сигнализиращо за известен риск от трансформирането на земеделски земи в урбанизирани територии и от самозалесяване;

3. По отношение структурата на селскостопанската земя се наблюдава значително подобрение, намаляват изоставените (необработваеми) земи, които за периода между 2007-2017 г. са се редуцирали с повече от 3 пъти;

4. Увеличава се размерът на обработваемите земи и се свива площта на затревените площи, специално в равнинните райони и на местата, които са подходящи за механизирана обработка;

5. Маслодайните култури заемат най-съществен процент в чувствителното увеличение на обработваемите земи и висока концентрация на производството в зърнено-маслодайни култури;

6. Броят на собствениците на земя през годините не се променя чувствително, а се променя средното разпределение и притежание на поземлена собственост, която става концентрирана все по-неравномерно;

7. В собствеността на земеделските земи доминира фрагментираността, а 79% от частните земеделски парцели се притежават от сравнително дребни собственици;

8. Земеделските стопанства са зависими от арендуването и наемането на земеделски площи;

9. Увеличаване на наетата земя е основният източник за увеличаване на ИЗП във фермите в България и около 20% от стопанствата наемат земя;

10. България се нарежда на 7-мо място в целия ЕС по цена за наем на обработваеми земи. Основната причина е нарасналото търсене заради директните плащания;

11. Цената на земеделската земя е сравнително ниска на фона на останалите страни в ЕС. България се нарежда на 17-то място по средни цени на обработваема земя в Съюза;

12. Съпоставена цената на земята към възвращаемостта и добавената стойност от единица площ се вижда, че България е сред страните с бавно откупуване;

13. Цената на рентата у нас е по-висока, отнесено към средната рента в ЕС, като откупуването посредством рентите у нас става по-бързо отколкото в ЕС (средно между 13-20 години), което означава, че вероятно рентите са надценени, а цената на земята подценена;

14. Благоприятни почвено-климатични условия за развитие на сравнително разнообразно и широкоспектърно земеделско производство;

15. Съществува значителна вариация на валежите, което създава рискове за земеделското производство, като най-засегнати в случаите на дефицит на валежи и засушаване са полските култури. Решаване въпроса с напояването;

16. Проблемите с напояването от гледна точка на хидромелиоративната инфраструктура, разрешителните за напояване и цената на водата рефлектират върху малкото площи, където това се прави – около 4%, което до голяма степен възпрепятства повишаването на продуктивността в растениевъдството, развитието на градинарството и овощарството и намаляване риска от засушаване.

2.3. СЕКТОРЕН АНАЛИЗ НА РАСТЕНИЕВЪДСТВОТО

През 2017 г. растениевъдството формира почти 68% от БДС в земеделието, а животновъдството около 26%, останалите 6% се създават от услугите в земеделието. За сравнение в началото на века, животновъдството е давало около 50%, а растениевъдството около 45% от БДС. Нещата бързо се променят в годините след политико-икономическите реформи от края на 80-те на миналия век, като промяната в пазарните и производствените условия предопределя настъпилите структурни промени. Роля изиграва и прилагането на Общата селскостопанска политика след 2007 г., при която подпомагането е базирано на площ и секторите, при които земята е пряка производствена сила получават по-голям стимул за развитие.

Най-сериозен спад в БДС на аграрния отрасъл се наблюдава при зеленчуците, чийто дял намалява от почти 12% през 2007 г. до над 4% през 2017 г., като това производство се явява най-губещото от промените в политиката. Независимо че зеленчукопроизводството използва земята като непосредствен фактор на производство, заради производствени специфики, пазарна несигурност, организационни проблеми и не на последно място силното търсене на земя за изграждане на консолидирано зърнопроизводство, този сектор се свива непрекъснато, което до голяма степен обяснява ниската добавена стойност на площ. Трябва да се отбележи, че зеленчукопроизводството изпитва и силна конкуренция отвън, от страни с по-благоприятни условия, особено заради по-топъл климат, които успяват да произвеждат и доставят на местния пазар продукция, конкурираща ранната и средно ранната зеленчукова продукция у нас. Ниската степен на организираност и сегрегираност на малките и средни производители затруднява техният достъп до пазара и влошава условията, при които те реализират продукцията си.

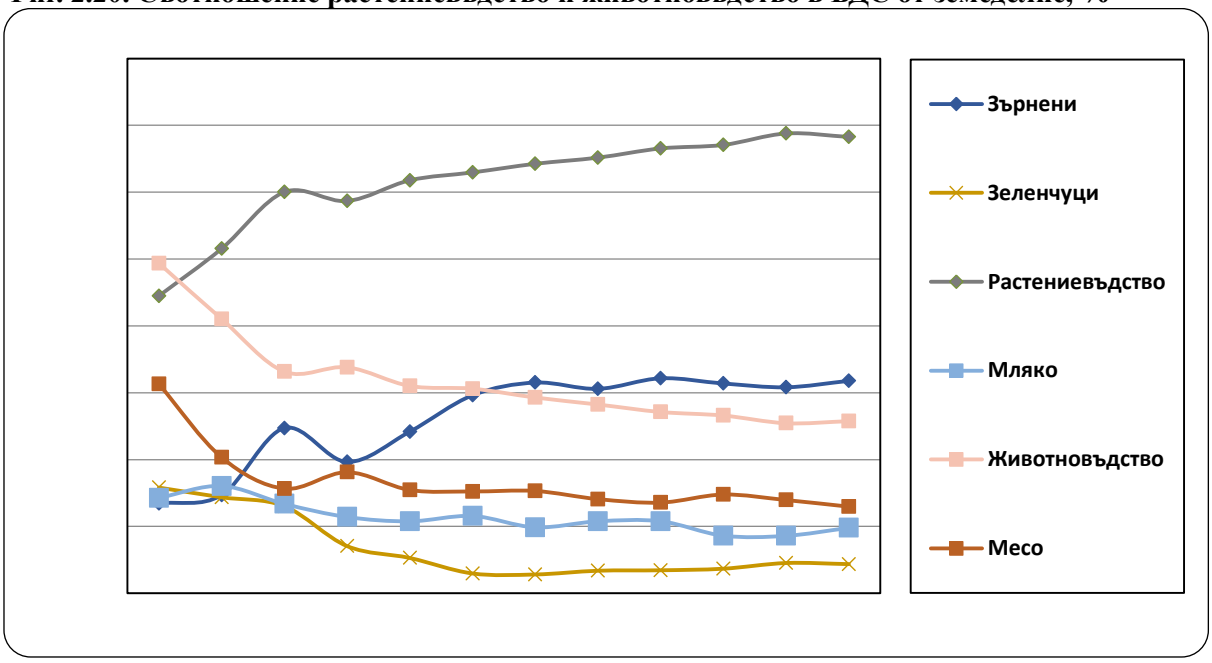
Тенденциите след 2007 г., отразени на фиг. 2.20, показват силно изразена промяна в структурата на създадената брутна продукция (БП) от растениевъдството. Прилагането на ОСП на ЕС в нашата страна води до съществено повишаване на относителния дял на БП, създадена от зърнените, техническите и маслодайни култури. Въпреки известни колебания, високият ръст при общата продукция, създадена от основни зърнени култури след прилагането на ОСП в България, се запазва. В последните четири години има ясно изразена тенденция към увеличение, като през 2017 г. достига до 30%. При техническите култури също се очертава трайна тенденция към увеличение като техният дял в структурата на БП, който нараства над два пъти - от 10% за 2007 г. на 25% за 2017 г. За анализирания период, най-чувствително е увеличението на дела на маслодайните култури над три пъти – от 6% за 2007 г. на 19% за 2017 г.

Очертават се крайно негативни тенденции при зеленчукопроизводството и трайните насаждения, които в края на анализирания период са с почти символично участие в създадената в растениевъдството обща продукция. Особено чувствително е намалението при производството на зеленчуци. От 14% дял в БП през 2007 г. се свива

до 4,8% през 2017 г. Делът на трайните насаждения в БП следват тенденциите при зеленчуците, но разликите са по-малки, като от 7% за 2007 г. намалява на 5% за 2017 г.

Състоянието на брутната продукция и на БДС в земеделието е пряка функция на производствената структура, която в разглеждания период значително се променя като осезаемо расте делът на растениевъдството за сметка на животновъдството. През 2017 г. растениевъдството формира почти 68% от БДС в земеделието, а животновъдството около 26%, останалите 6% се създават от услугите в земеделието. Така сектори, при които земята е пряка производствена сила получават по-голям стимул за развитие.

Фиг. 2.20. Съотношение растениевъдство и животновъдство в БДС от земеделие, %

Източник: НСИ и Евростат.

При зърнените и маслодайните култури се наблюдава осезаем ръст на производството и задържане на ниски нива при зеленчуците и трайните насаждения. Производството на зърнени и маслодайни култури расте не само на площ, с почти 38% от 2007 до 2016 г., но физическото производство също се увеличава от 7 млн. т на 9 млн. т през този период. Зърното е борсова стока, търсенето е силно, цената се реферира от световните пазари, разходите за производството на единица площ са по-ниски в сравнение с други отрасли, както и възможностите за изчакване и складиране дават време за вземане на по-добри решения. Общата селскостопанска политика на ЕС също спомага за намаляване на рисковете, като по линия на I-ви и II-ри стълб се разпределят значителни публични средства. Директните плащания създават по-добро положение за зърнопроизводителите, като субсидиите покриват около 20-30% от производствените разходи и минимизират евентуалните загуби при ниски средни добиви (производствен риск), ниски цени (ценови риск), трудности при реализацията (пазарен риск).

Стагнацията при трайните насаждения и зеленчуците продължава и това е пряко свързано с намаляването на площите, както и с факта, че средните добиви се колебаят и

зависят силно от климатичните условия. Сред основните проблеми на тези производители са малките размери на площите и съответно сравнително малките произвеждани количества, което затруднява пазарната реализация. До голяма степен това не важи за производството на грозде, където концентрацията се увеличава, но общото производство е намаляло с 200 хил.т. Причините са комплексни: намаляване броя на стопанствата; намаляване размера на площите; разрушена хидромелиоративна мрежа; силна зависимост от метеорологичните условия; силна конкуренция от вносни зеленчуци; ниско подпомагане от страна на държавата. Сред другите фактори за ниските нива на продукцията и изоставането на сектор зеленчукопроизводство са: липсата на достатъчен брой квалифицирани специалисти, изоставане в технологиите спрямо конкурентите и т.н.

2.3.1. Зърнени и маслодайни култури

Данните очертават, известни колебания в площите със зърнени култури, което се дължи както на пазарни промени, така и на разместванията, подтикнати от промяната в прилагането на политиката и извеждането на приоритетни и обособени схеми на подпомагане. През 2013 г. площите с основните зърнени култури, отглеждани у нас, достигат най-високата си стойност – 2 млн. ха. През следващите години този размер намалява, като през 2017 г. са реколтирани 1,7 млн. ха. При площите с маслодайни култури се очертава трайна тенденция към увеличение, като нарастването през последните 4 г. е минимално. Анализът на данните показва, че пиковата стойност от 3 млн. ха общо за зърнени и маслодайни култури е трудно достижима в настоящите условия поради фактори от пазарен, производствен и стопански характер – задържане на цените, сериозна конкуренция на пазара на тези култури и прилагане на схеми за подпомагане, които поставят ограничения върху обработваемите земи (екологично-насочени площи и други схеми, подкрепящи конкурентни производства).

Таблица 2.8. Структура на специализираните в зърнопроизводството стопанства

Години	Процент на стопанст-вата от цялата съвкуп-ност	Процент от ИЗП	Процент на стопанства-та с животни от всички стопанства с животни	Процент на отглеж-даните живот-ински единици	Процент на Стандарт-ния производ-ствен обем от целия СП в стопанст-вата	Процент на пряко заетата работна сила	Процент на стопанствата с повече от 50% вътрешно потребление от всички стопанства
2007	3%	63%	1%	1%	26%	7%	1%
2010	5%	57%	2%	2%	39%	10%	1%
2013	8%	62%	3%	3%	52%	15%	1%
2016	9%	62%	3%	3%	53%	18%	0%

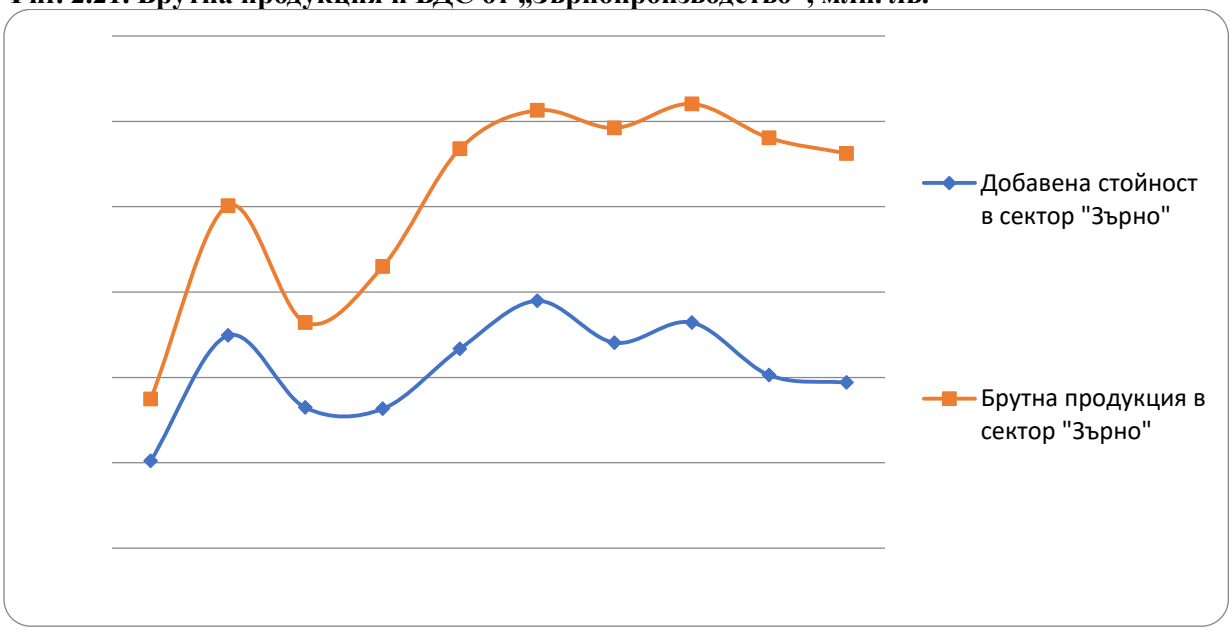
Източник: НСИ и Евростат.

При нормални климатични условия, не може да се очаква разширяване на площите със зърнени и маслодайни през следващите години, поради настоящата пазарна конюнктура (високи преходни запаси, растящ натиск на предлагане от Черноморския басейн и давление върху изкупните цени, липса на неоползотворени площи, които да се прибавят към използваните понастоящем). Производствените сигнали, задавани от прилаганите мерки за насърчаване на отглеждането на протеинови култури и други, допълнително ограничават площите, които могат да бъдат използвани за отглеждане на зърнени и маслодайни култури.

Стопанствата, специализирани в производството на зърнени и маслодайни култури се увеличават между 2007-2017 г. в процентно отношение най-вече заради съкращаване броя на стопанствата в България. През 2007 г. специализираните в този сектор стопанства са съставлявали 3% от всички стопанства, а през 2016 г. тяхното присъствие вече достига 9%. В тях се концентрира през годините, почти без големи колебания, около 62% от Използваемата земеделска площ и 79% от обработваемата земя. Това са тясно специализирани стопанства, където средният размер през 2016 г. достига 144 ха. В 1 100 от тези стопанства през 2016 г. се концентрира 46% от обработваемата земя в страната и 29% от производствения обем от отрасъла.

По отношение на животновъдството, то е много слабо застъпено в стопанствата специализирани в зърнени и маслодайни култури, като едва 3% от животинските единици се намират в тях. Това са ясно откроени пазарно насочени стопанства, където почти отсъства полупазарният елемент и оттам тяхната роля в икономиката на земеделието и социалната сфера на селските райони, където те функционират е много значима.

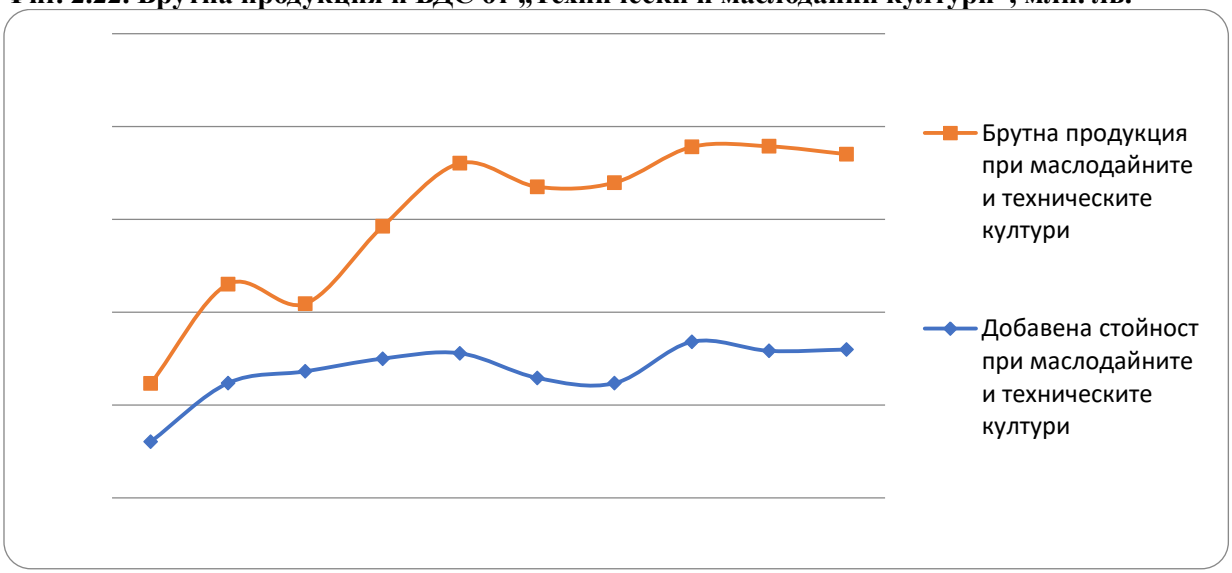
Фиг. 2.21. Брутна продукция и БДС от „Зърнопроизводство", млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

В стопанства от сектор „Зърнени и маслодайни култури” се концентрира не само преобладаващ поземлен ресурс и икономическа сила, но те осигуряват основната част от брутната продукция и добавената стойност на отрасъла. Само зърнопроизводството дава около 32% от БП в земеделието и 33% от брутната добавена стойност в отрасъла. Почти изравнените нива на брутната продукция и добавената стойност показват, че брутната доходност в отрасъла не е достатъчно диференцирана и зърнопроизводството, което е сред производствата на единица площ с едни от най-ниските брутни приходи на площ (средно 1 270 лв./ха през 2016 г, срещу 4 700 лв./ха при зеленчуците), успява да запази значимото си присъствие и при добавената стойност.

Фиг. 2.22. Брутна продукция и БДС от „Технически и маслодайни култури”, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

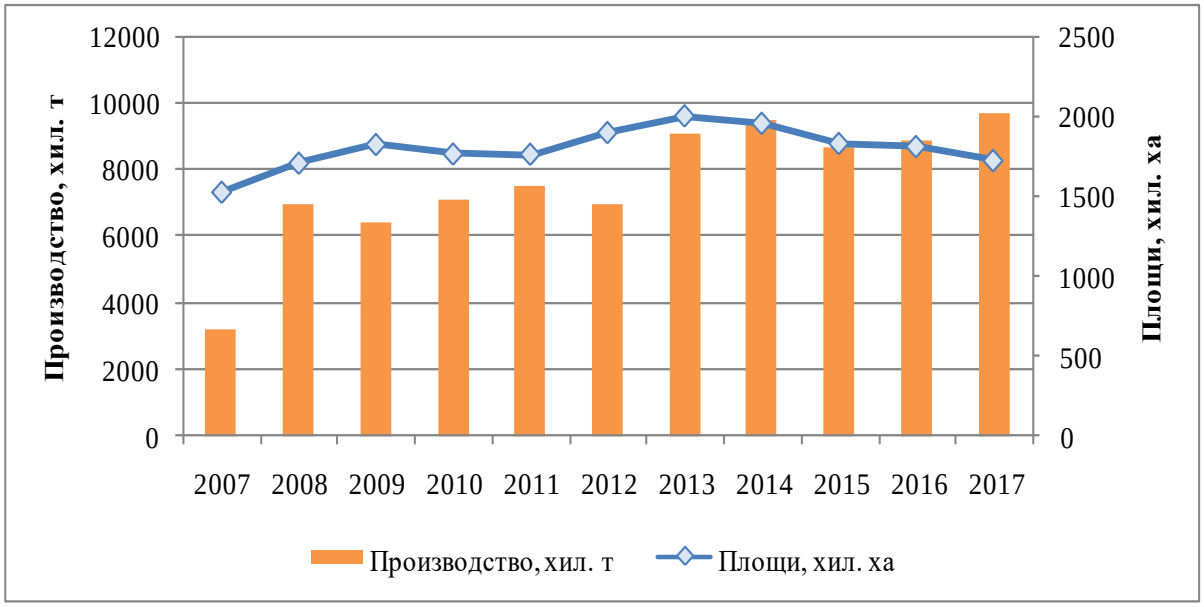
При маслодайните и технически култури ситуацията е почти идентична. Това производство, което допълва полското производство в тази категория специализирани стопанства се установява, че брутната продукция възлиза на около 26%, докато добавената стойност от маслодайните и технически култури се изчислява на 27% през 2016 г. Средните приходи на единица площ тук възлизат на около 1 430 лв./ха през 2016 г., като независимо, брутната продукция расте с много по-високи темпове отколкото добавената стойност. В крайния баланс на добавената стойност делът на това производство се запазва, най-вече заради разширяването на площите и свиване в размера на площите с интензивни култури.

Тези икономически резултати, формирани от 5-6 основни култури в зърнено-маслодайното производство (пшеница, ечемик, царевица, слънчоглед, рапица и лавандула), се превръщат в сегашната основа на българското земеделие. Този сектор доказва не само своя доминиращ дял в брутната продукция от земеделие, но и силните си позиции в добавената стойност, независимо че по характеристики на стойностен интензитет не притежава тези предимства. Заради благоприятните условия на този силно стандартизиран и глобален бизнес, където пазарните разходи и рискът за

реализация на продукцията не са големи, наличието на площи и агротехника и нуждата от сравнително ниски вложения на площ правят това производство бързо и устойчиво развиващо се в тези години.

Политиката на подпомагане допринася също съществено, като тя осигурява между 25-30% от производствените разходи и рентата на земята. Постигнатото в сектора през всички тези години се превръща в основна силна страна на земеделието, върху която може да се надгражда, за да се постигне увеличение на добавената стойност, повишаване доходността на стопаните и заетите и осигуряване на достатъчна и ценово достъпна суровина за развитие на животновъдството и преработвателната индустрия.

Фиг. 2.23. Площи и производство на зърнени култури

Източник: Евростат.

Забелязва се, че резултатите, постигнати в това производство се дължат не само на разширяване на площите, но в по-голяма степен това се постига заради увеличение на производителността. Добивите по години, макар и да варират, те се повишават с около 27% при пшеницата, 36% при царевицата, 29% при слънчогледа. Увеличението на средните добиви се дължи на значителното подобрение при използваните семена, прилаганата агротехника и инвестициите в машини и техники, които позволяват да се увеличи производителността, намалят загубите и повиши качеството на отглежданата продукция. Средните добиви у нас са все още по-ниски от средните за ЕС, което дава допълнително основание за предвиждане за ръст. Увеличението на средните добиви, без увеличение на разходите за производство, създава предпоставки за поддържане конкурентоспособността на това производство при настоящата ценова конюнктура.

Пазарната ценова конюнктура също допринася за нарастване интереса към това производство. За сравнение изкупните цени на зърното през 2016 г. са с около 13% по-

високи от тези през 2006 г., докато при маслодайните те са с около 47% по-високи. Благоприятните климатични условия през предходните години също допринасят за увеличение на продуктивността. Специализацията, направените инвестиции, натрупаният опит, постигнатата сигурност и високият риск в другите производствени алтернативи работят в полза на придържане към постигнатата производствена структура. Производството на зърнени и маслодайни култури винаги е било силно застъпено в българското земеделие и това ще продължи и в бъдеще. Това развитие трябва да е насочено към повишение на интензификацията, за да се повишат добивите, при едно намаление на площите, специално на тези, които не са подходящи за оптимална производителност. Това ще доведе до подобряване ефективността на производството, което може да се постигне не чрез прибавяне на нови площи, поради липса на неизползвани подходящи такива, а чрез продължаване консолидацията в сектора, навлизане повече на практиките от прецизното земеделие и намаляване рисковете от ценовите колебания и природните катаклизми.

Фиг. 2.24. Площи и производство на маслодайни култури

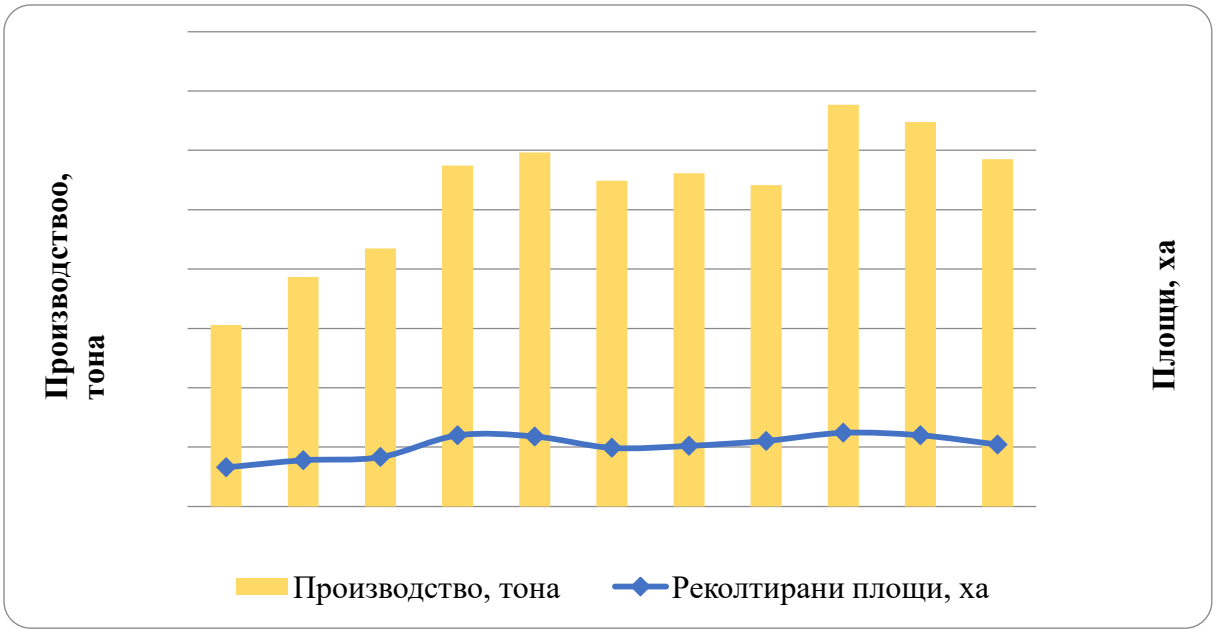

Източник: Евростат.

Важно направление в сектор „Зърнени култури" е и оризопроизводството. Неговото развитие отбелязва също възходящо развитие за периода след 2007 г., като площите нарастват с около 60%, а добивите се увеличават от началото до края на периода 2007-2017 г. с около 12%. Това увеличение на площите и добивите при ориза доведе до нарастване на общото производство на ориз, което достигна над 60 хил.т през последните години. За разглеждания период, делът на ориза в общата продукция от растениевъдство остава приблизително без промяна, което означава, че се развива в посока и с темпове с които нараства и растениевъдството. От друга страна, делът на оризопроизводството само в структурата на зърнените представлява 1,1% през 2017 г.,

докато през първите 3 години на членство в ЕС, този дял е бил 1,6%. Спадът в разширяването на това производство се наблюдава от 2015 година нататък, което се дължи на намалението на цените, които за последните 5 години спаднаха с над 20%. Тази конюнктура, заедно с проблемите с напоителните системи в България и оттам с цената на водата за напояване ограничават до голяма степен разрастването и границите на оризопроизводството.

Фиг. 2.25 Площи и производство на ориз

Източник: Евростат.

2.3.2. Изводи

1. Растениевъдството отчетливо доминира брутната продукция в отрасъла и същественото повишаване на БП създадена от зърнените, техническите и маслодайни култури;

2. През разглеждания период маслодайните култури бележат сериозен ръст по отношение на площ, брутна продукция и добавена стойност, заради добрата ценова конюнктура, което допринесе за разрастване на целия зърно-маслодаен сектор;

3. В специализираните стопанства от сектор „Зърнено-маслодайни култури" се концентрира не само преобладаващ поземлен ресурс и икономическа сила, но те осигуряват основната част от брутната продукция и добавената стойност на отрасъла;

4. Интересът към зърнопроизводството през периода се увеличава, като това е един от малкото сектори, където се наблюдава не само увеличение на земята в специализираните стопанства, но и броят на стопанствата нараства, разкриващо икономическите му предимства;

5. Зърнено-маслодайният сектор включва 5-6 основни култури (пшеница, ечемик, царевица, слънчоглед, рапица и лавандула), които се превръщат в сегашната основа на българското земеделие;

6. Резултатите, постигнати в зърнопроизводството се дължат не само на разширяване на площите, но и на увеличение на производителността, намаление на загубите и повишаване качеството на отглежданата продукция;

7. Производството на зърнени и маслодайни култури може да се превърне в добра и стабилна основа са развитие на животновъдството, което ще добави стойност и ще разшири пазарните възможности на местните производители;

8. Увеличаване производителността, подобряване ефективността на производството, не чрез прибавяне на нови площи, продължаване консолидацията, навлизане на практиките от прецизното земеделие и намаляване рисковете от ценовите колебания и природните катаклизми са факторите за устойчивото развитие на сектора;

9. Границите за развитие на оризопроизводството са ограничени заради проблемите свързани със състоянието на напоителната мрежа в страната и способността й да осигурява вода за оризищните полета.

2.3.3. Зеленчукопроизводство

Зеленчукопроизводството, заедно с овцевъдството, се оказват сред най-силно засегнатите и най-силно пострадалите земеделски сектори от икономическите и политически преобразования през последните 30 години. Зеленчукопроизводството в страната традиционно е формирало около 15% от брутната селскостопанска продукция преди 1989 г. Със започването на икономическите реформи на преструктуриране и пазарно трансформиране на селското стопанство през 90-те години на миналия век, ролята и значението на този сектор намалява, като в началото на новото хилядолетие, през 2003 г., за последно по статистически данни, делът на зеленчукопроизводството в общата селскостопанска продукция се повишава, най-вече заради сериозния спад в животновъдството и достига 19%. Само 10 г. след това, през 2013 г. се отчита най-ниското ниво в това производство, изразено като дял от селскостопанската продукция равняващ се на 3,4%. Намалението във физическия обем на продукцията за последните 25-30 години е около 2,5 пъти, като през 90-те години на миналия век, общият обем на зеленчуци е около 1 млн.т., а между 2000-2010 г. е вече около 700 хил. т, а след 2010 г. около 450 хил. т.

Зеленчукопроизводството в България се развива на открити и закрити площи, като отчитаният регрес в производството се дължи преобладаващо на полското зеленчукопроизводство. Основните култури, които са застъпени в полското градинарство по отношение на площите са: картофи, домати, пипер, лук-кромид. В последните години се възобновява интереса към отглеждане на дини и пъпеши. Общо тези култури съставят около 38% от площта със зеленчуци и 72% от това производство през 2017 г. Съществени са колебанията и в реколтираните площи по основни зеленчукови култури. Ако приемем равнището на площите през 2007 г. за 100%, то в края на анализирания период има увеличение на площите при следните култури: зелето

– на 158 %; дините и пъпешите - на 144 %; краставиците (вкл. корнишоните) - на 117% и зрелият кромид лук – на 113%. В същото време площите на картофите са намалели значително - на 38%, на ягодите – на 56%, на пипер-сладък – на 66% и домати-полски – на 77% спрямо началото на анализирания период.

Фиг. 2.26. Площи и производство на зеленчуци

Източник: МЗХГ, Аграрни доклади.

Средните добиви от зеленчукопроизводството в България са сравнително ниски - около два пъти спрямо добивите в развитите европейски държави. Основната причина за това е разпокъсаното и сравнително дребно производство, неспособно да постигне по-висока производителност, проблеми с напояването, липсата на съвременна техника. Значителна е динамиката на средните добиви на основните зеленчукови култури. Ако приемем равнището на добивите за 100% за 2007 г., при краставиците и корнишоните, при доматите-полски и ягодите средните добиви са сравнително добре изразени към покачване с около 20-30%. При пипера-сладък, зрелия кромид лук, зелето и картофите това покачване е доста по-ниско.

Добивите при дините и пъпешите са ниски, като през последната година са на ниво от 75% от постигнатото през 2007 г. Причина за това е появата на площи и деклариране на различни зеленчукови производства с цел получаване на обвързана подкрепа по линия на директните плащания, което обаче не е съпътствано с целенасочено производство и предназначение за пазарна реализация. Правят впечатление значителните различия в равнището на производство в отделните години – 803,5 хил. т през 2007 г. до 524,1 хил. т през 2014 г. и следващо нарастване на ниво от 831,1 хил. т. през 2017 г. Общите площи със зеленчуци за периода 2007–2018 г. се увеличават с около 73%. Това увеличение е неравномерно и с големи вариации, както по отношение на отделните култури, така и в груповите направления. Най-осезаемо, с 72

пъти е увеличението при площите с нахут, които от 822 ха (2007 г.) скачат на 59,8 хил. ха през 2018 г.

Таблица 2.9. Развитие на площите със зеленчуци, ха

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Домати	4828	3474	3007	2924	3860	3401	3242	3024	2686	3613	4376	3907
Краставици	496	125	369	749	551	566	592	345	309	247	282	470
Корнишони	354	246	506	104	236	137	160	76	283	296	470	400
Пипер	5497	3751	5013	4704	4621	3013	4035	2876	3681	3577	3272	2854
Патладжан	354	260	695	455	347	224	291	311	486	311	481	439
Тиквички					164	130	168	116	156	184	105	110
Тикви	272	260	226	987	62	398	799	1228	2442	11761	1869	1569
Пъпеши	1189	1242	1734	991	1504	1267	1119	482	654	1746	2674	2766
Дини	3383	3507	3859	3302	3794	3091	3062	2861	3212	4738	4820	4318
Сладка царевица	190	196	165	204	315	176	520	283	484	574	491	472
Други плодови зеленчуци	***344***	***4137***	***4292***	***762***	***1037***	***698***	***452***					
Градински грах - зелен	1595	1511	959	784	1683	535	899	457	1064	1874	766	479
Градински фасул - зелен	683	1148	837	654	262	344	340	334	361	708	216	188
Фасул зърно	5334	2055	1688	1410	954	1541	1034	880	3314	2410	2749	1809
Леща	1175	1085	1977	2879	1686	1411	1282	219	1449	3853	4471	3179
Нахут	822	1767	1601	911	1677	1055	2024	547	2466	4722	22564	59841
Главесто зеле	2246	2093	1596	2616	2554	2084	1903	1943	1871	2875	1692	1961
Цветно зеле (карфиол)					192	146	153	98	162	45	63	92
Броколи					115	192	85	116	74	100	75	72
Спанак					95	70	81	121	45	96	66	132
Салати и марули					427	299	358	109	73	25	116	54
Др. листно-стеблени)	***931***	***737***	***806***	***600***	***296***	***174***	***431***	***657***	***167***	***24***	***183***	***44***
Картофи	22427	21711	14002	13805	16219	14906	12765	10200	11017	8376	12806	14096
Моркови	809	619	502	498	426	429	258	418	326	411	1150	1524
Лук кромид -зрял	1262	1281	1179	1666	1499	1279	1225	1118	1074	1365	2080	3675
Чесън - зрял	274	230	188	406	406	471	326	68	187	305	387	418
Праз	194	117	87	219	179	120	82	124	83	68	49	104
Арпаджик	119	168	198	131	176	117	201	101	100	51	87	87
Други кореноплодни	***130***	***165***	***87***	***99***	***93***	***189***	***81***	***62***	***37***	***24***	***66***	***36***
Ягоди	1240	1182	581	690	1011	748	633	672	756	670	655	726
Други зеленчуци	***247***	***128***	***494***	***29***	***47***	***83***	***443***	***20***				
Общо	**56436**	**53201**	**46651**	**42580**	**46552**	**39310**	**39060**	**30131**	**43914**	**58069**	**71442**	**107758**

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Това увеличение се дължи на промените в политиката на подпомагане и условията на прилагане, свързани основно с допълнителните плащания за протеинови култури и изискванията за екологично насочени площи, което намери израз в разширяване на площите с нахут. Въведените след 2014 г. схеми за обвързано подпомагане на плодове и зеленчуци (Схеми за обвързана подкрепа на зеленчуци – полско и оранжерийно производство и Схема за обвързано подпомагане на плодове) обхващa 8 основни зеленчукови видове (домати, пипер, краставици, лук, картофи и др.) и 3 допълнителни вида (главесто зеле, дини и пъпеши). Производителите на тези култури получават допълнително субсидиране, като резултатите в някои от случаите са видни в повишение на производството, при запазване или продължаване свиване размера на площта (домати, краставици, пипер, др.). При част от културите - лук, чесън, моркови има чувствително увеличение, както на площите, така и на производството. Причините за тези разнопосочни вектори на изменение между отделните култури се дължи на спецификата на производство, стартовите нива, които са достигнати отнесени към вътрешното търсене и не на последно място на политиката на подпомагане. Трябва да се спомене, че при първоначалното въвеждане на схемите с увеличени средства за подпомагане на зеленчуци не се прилагаше диференциран подход за различните видове, което доведе до сериозни изкривявания, най-фрапиращи при тиквите, чиито площи през 2016 г. стигнаха до 11,7 хил. ха, докато обичайно през предходните години се движеха около 2,4 хил. ха.

Между групите зеленчуци се наблюдават разминавания при изменение на площите. Единствено при плодовите зеленчуци между 2007-2018 г. се отчита увеличение на общата площ, което основно се дължи на тиквите и дините, докато при основните такива зеленчуци има свиване на площите. При листно-стъбленитe зеленчуци, като се изключи нахутът се забелязва най-голямо свиване на площите, които през 2018 г. са 67% от същите в началото на периода. Това намаление до голяма степен може да се припише на по-малкото култури, които са обект на целево обвързано или друго подпомагане. При кореноплодните зеленчуци също има съкращение на площите, които са около 79% през 2018 г съпоставено с 2007 г. При анализа на влиянието на обвързаната подкрепа за развитието на зеленчукопроизводството се установява, че допълнителните плащания са допринесли за стабилизиране на площите. Средно площите при 3 групи зеленчуци за периода на засилена обвързана подкрепа (2015-2018 г.) са нараснали средно с около 31%. Нетният ефект на обвързаното подпомагане за увеличението на площите в този период, установен на база диференциален анализ показва, че около 10-11% от това увеличение може да бъде отдадено на целевите схеми. По-голямата част от средното увеличение на площите се дължи на други фактори, от които с най-голяма тежест е регресът, който настъпва в площите със зеленчуци между 2007-2013 г., който в последващите години постепенно е преодолян и производството се връща към своите равновесни нива. Трябва да се отбележи, че зеленчукопроизводството

дава алтернатива и възможности за по-малките фамилни стопанства, които нямат достатъчно средства и поземлени ресурси да получат добра възвращаемост и доходност на единица площ, което през последните години допринесе за възстановяване интереса към това производство, достигнал най-ниските си нива в периода 2010-2013 г.

В производството през наблюдавания период също настъпват изменения, които са резултат на промените и колебанията в площите и на природните условия. Производството на зеленчукови култури се характеризира както с естествени колебания през отделните години, така и със средносрочни промени в средата на конкуренция. Увеличение в разглеждания период се наблюдава при доматите – 11%, краставиците - 39%, дини и пъпеши - 23%, а производството на зрял лук се повишава четирикратно, а на моркови двукратно. Намаление на производството през 2018 г. има при картофите – на 12% и ягодите с 16% от производството през 2007 г. Като цяло производството при трите групи зеленчуци се повишава в брутни количества с около 13% за периода 2007-2018 г. Процентът на нарастване на площите превишава с 5,5 пъти увеличението на производството през периода, което показва, че посоката на развитие е по-скоро екстензивна, разширяване в по-голяма степен на площите и в по-малка степен на продукцията.

Установява се, че в различните зеленчукови направления има диференциация на произведената продукция. При плодовите зеленчуци между 2007 и 2018 г. се отчита увеличение с 17%, което се дължи на някои основни видове, докато спад се отчита при пипера. Увеличава се и производството при кореноплодните, като независимо, че при картофите се отчита индивидуално намаление, в общата група има ръст с около 7%. При листно-стъблените, разглеждани без нахута, се регистрира редукция в продукцията, което е с около 35% по-малко през 2018 г. отколкото през 2007 г. Обяснението за това е в спецификата на производство и в реалностите на пазара, като преобладаваща част от зеленчуковите видове тук не са от т.нар. основна потребителска група, при която консумацията е както целогодишна, така и потребените на човек от населението количества са по-големи. От друга страна, именно и заради горните причини, тези зеленчуци не са обхванати в по-широка степен в допълнителните схеми за обвързано подпомагане.

Изследване на прекия ефект от засиленото обвързано подпомагане от 2015 година нататък показва, че подобно на площите, производството в периода 2007-2013 г. намалява при всички групи зеленчуци и в следващите години се увеличава, което се индуцира допълнително от обвързаното подпомагане. Само за периода 2013-2018 г., продукцията от зеленчуци нараства с около 50%. От тези проценти около 17-18% могат да бъдат отдадени на въздействието на политиката. Останалото увеличение се дължи на други фактори, от които с най-голям принос е възстановяването на производството от настъпилото временно падане в първите години на членство в ЕС и прилагане на ОСП.

Таблица 2.10. Развитие на производството със зеленчуци, тона

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Домати	133188	134131	104234	114605	103145	94016	117948	120948	121646	141367	158762	148077
в т.ч. оранжерийни	*38031*	*35668*	*31509*	*31127*	*35296*	*20328*	*40558*	*40041*	*50105*	*49037*	*56214*	*62845*
Краставици	48 530	53 227	61 694	63 648	52 171	33 710	49 000	51 297	45 814	59 622	42 554	67 004
в т.ч. оранжерийни	*42835*	*51317*	*56397*	*44765*	*40752*	*28048*	*40763*	*44514*	*41584*	*56987*	*37980*	*59788*
Корнишони	8 653	9 391	16 294	2 020	6 681	4 251	4 008	1 966	4 521	7 031	11 844	7 353
Пипер	81 744	59 524	71 469	69 080	66 298	47 087	63 650	49 909	65 105	72 030	54 822	51 958
Патладжан	8 318	7 062	16 638	10 747	6 826	7 830	8 454	9 396	9 933	7 905	11 908	11 260
Тиквички					3 881	3539	4 028	3 531	4 418	4 984	1930	2915
Тикви	4 411	4 273	4 250	14 754	817	5 125	15 418	17 363	25 199	132 937	20 342	23 397
Пъпеши	18 753	13 667	21 760	8 841	15 160	17 685	14 710	5 046	7 338	16 687	26 489	26 595
Дини	76 914	79 681	88 895	61 967	68 002	55 703	64 443	33 662	59 960	85 651	108 141	94 995
Сладка царевица	1 298	1 740	724	1 742	2 014	646	3 803	2 465	2 801	4 875	4 156	3 507
Други плодови	***5 579***	***8 789***	***12021***	***9121***	***16357***	***9707***	***6 042***	***4 800***	***11 407***	***12 560***	***3 779***	
Градински грах	4 867	8 817	4 977	5 632	10 329	1 619	3 886	2 424	3 400	7 395	5 518	1 707
Фасул - зелен	2 930	6 861	5 717	4 322	1 561	2 004	2 573	2 630	2 323	4 671	1 244	1 766
Фасул зърно	7 437	2 402	1 693	2 075	1 011	1 623	1 125	954	3 262	2 614	2 502	2 246
Леща	1 503	1 084	1 607	2 672	1 872	1 730	1 302	220	1 860	6 074	5 920	3 209
Нахут	264	2 278	2 752	1 035	1 717	1 802	3 090	633	3 100	6 065	32 383	58 342
Главесто зеле	50 000	64 884	39 389	78 939	44 643	47 301	45 114	42 347	42 447	75 650	41 817	47 240
Карфиол					2465	2838	2 310	1 925	2 035	844	1 178	1 528
Броколи					920	1918	1 027	1 280	551	1 281	802	1 066
Спанак					736	387	973	1702	464	1 060	374	1 690
Салати и марули					4886	8789	7648	5489	2 533	2 425	5 179	5 336
Др. листно-стеблени	***11351***	***14 520***	***11666***	***10 252***	***12 565***	***17 693***	***16186***	***13904***	***1290***	***8129***	***10180***	***1100***
Картофи	298 722	353 060	231 745	251 205	232 314	151 319	186 529	132 651	164 866	127 182	227 815	261 694
Моркови	10 286	13 437	14 614	10 576	11 997	9 590	5 400	9 614	7 905	7 409	23 539	25 645
Лук кромид -зрял	10 598	16 013	8 223	19 146	16 750	10 344	12 769	13 327	8 926	14 921	23 499	41 798
Чесън - зрял	1 197	1 153	1 555	2 263	1 665	1 651	1 562	301	717	1 799	1 444	1 772
Праз	2 963	2 013	2 148	4 928	4 052	2 002	1 280	1 713	651	1 912	1 069	2 284
Арпаджик	921	1 237	1 197	1 117	1 659	1 652	2 691	834	1 273	315	800	487
Други кореноплодни	***2198***	***3 409***	***1907***	***2 802***	***2 274***	***4 103***	***1811***	***1673***	***953***	***1339***	***3276***	***911***
Ягоди	5 964	8 599	5 324	5 727	7 027	4 770	3 841	4 203	4 999	5 150	5 359	4 833
Култивирани гъби	1 716	1 438	1 725	1 619	2 171	2 093	2 344	2 239	2 520	1 473	1 150	
Други зеленчуци	***3014***	***1 607***	***702***	***159***	***139***	***1 980***	***2127***	***147***	***1494***	***813***	***2196***	
Общо	**803533**	**874354**	**734951**	**761006**	**691686**	**538278**	**641106**	**524109**	**613378**	**812263**	**831 084**	**906 234**

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Подпомагането по ОСП се оказа съществен фактор влияещ върху вземането на решения за производството и за структурната специализация. Еднаквите плащания на площ по СЕПП засилиха интереса към по-ниско разходните производства се увеличи и търсенето на земя скочи, което затрудни производството на зеленчуци заради

конкуренцията пред намиране на подходящи площи, по-ниското оптимизационно съотношение между брутни приходи и разходи, несигурната пазарна реализация и проблемите с напояването.

Таблица 2.11. Площи и бенефициенти по обвързаните схеми за зеленчуци

Площи и бенефициенти по обвързаната подкрепа за зеленчуци	2015		2016		2017		2018	
	Площ, ха	*Бенефициенти, бр.*	Площ, ха	*Бенефициенти, бр.*	Площ, ха	*Бенефициенти, бр.*	Площ, ха	*Бенефициенти, бр.*
Схема за обвързано подпомагане зеленчуци (СЗ) (основна) - домати, пипер, краставици, корнишони, кромид лук (зрял), патладжан, моркови, чесън (зрял), картофи					20 869	***5 708***	25 645	
Дял на обхванатите от СЗ (основна) площи и бенефициенти от общия брой, %					83%		92%	
Схема за обвързано подпомагане за зеленчуци (СЗ) (други) - главесто зеле, дини и/или пъпеши (полско производство)	16 870	***3 910***	37 211	***7 778***	8 759	***5 258***	7 853	
Дял на обхванатите от СЗ (други) площи и бенефициенти от всички, %	60%		94%		96%		88%	
Схема за обвързано подпомагане за зеленчуци - оранжерийно производство (СЗо) - култури в оранжерии: домати; пипер; краставици.	588	***549***	685	***748***	699	***779***	725	
Дял на обхванатите от СЗо площи и бенефициенти, %	61%		68%		72%		79%	

Източник: МЗХГ и Разплащателна агенция.

В анализирания период 2015-2018 г., интересът към схемите за обвързана подкрепа на зеленчуци расте, като нарастването, както на площи така и на бенефициенти върви успоредно. Общо площите по двете схеми за полски зеленчуци се увеличават от 16,8 хил. ха до 33,4 хил. ха през 2018 г., а одобрените бенефициенти нарастват от 3,9 хиляди до 10,9 хиляди. Вследствие на изпреварващото нарастване на бенефициентите над площите, средната заявена площ на бенефициент пада от 4,3 ха на 3,1 ха. Средно за кампания 2017 г. 1 бенефициент по основната Схема за обвързано подпомагане на зеленчуци е получил 5,4 хил. лв., докато през 2015 г., преди разделяне на обвързаната подкрепа при зеленчуци на основна и друга, подпомагането е било 8,6 хил.лв. Средната субсидия, която 1 бенефициент при Схемата за оранжерийно производство на зеленчуци е получил за 2017 г., е 9 хил. лв., докато за 2015 г., тя е 9,3 хил. лв. Забелязва се, че за тези 3-4 години се увеличава и процентът на обхванатите площи, като от около 60% в първата година се достига до над 90% през 2018 г. Това свидетелства, че към схемите интересът е съществен и тяхното прилагане допринася не само за стабилизиране на производството и площите, но и за увеличаване пазарната ориентираност. Включването на производителите в тези схеми изисква определена

минимална площ, както и става по-целесъобразна при заявяването на по-големи размер, което насърчава производителите да вървят в тази посока.

В същото време проблемите, свързани с пазарната реализация, конкурентният натиск отвън, преобладаващият дял на малките стопанства, трудностите с напояването и недостатъчната роля на политиката за намаляване на рисковете, недостатъчната подкрепа, правят зеленчукопроизводството един от уязвимите сектори в българското земеделие.

Таблица 2.12. Структура на стопанствата в оранжерийното зеленчукопроизводство

Години	Процент на стопанст-вата от цялата съвкуп-ност	Процент от ИЗП	Процент на стопанства-та с животни от всички стопанства с животни	Процент на отглеж-даните живо-тински единици	Процент на Стандарт-ния производ-ствен обем от целия СП в стопанст-вата	Процент на пряко заетата работна сила	Процент на стопанствата с повече от 50% вътрешно потребление от всички стопанства
2007	1%	0%	0%	0%	1%	1%	0%
2010	1%	0%	1%	0%	2%	2%	0%
2013	1%	0%	1%	0%	1%	2%	0%
2016	1%	0%	1%	0%	1%	2%	0%

Източник: Евростат.

В стопанствата, специализирани в оранжерийното производство, се наблюдава относително постоянство, като тези стопанства са около 1% от всички стопанства, а средният размер на оранжериите представлява 0,8 ха. Тези стопанства почти не се занимават с други земеделски дейности, съсредоточени са основно в своето оранжерийно производство и имат Стандартна продукция, по-ниска от потенциала, с които разполагат. Това се дължи на факта, че от 2 790 стопанства с оранжерийна насоченост между 900-1 000 от тях реколтират продукция през последните години. Останалите или не го правят или го вършат в незначителна степен, което се дължи предимно на икономически, пазарни слабости и трудности при намирането на работна сила и заради преобладаване на рисковете над евентуалните ползи.

В специализираните в полското зеленчукопроизводство стопанства картината е доста по-различна, като независимо че броят на фермите, специализирани в това, намалява с около 43% между 2007-2016 г. Тези стопанства извън специализираните си площи в градинарството разполагат и със значителен размер други земеделски площи. През 2016 г. в тях се концентрира около 4% от земеделската земя в страната и около 3% от Стандартния производствен обем. През 2016 г. средният размер на стопанисваната в тях земя е около 40 ха, като само около 1,9 ха е на зеленчуците. Тези стопанства диверсифицират своето производство, най-вече чрез екстензивно разширяване със земя,

която използват за други цели извън същинската им зеленчукова специализация. Това се дължи на текущата незадоволителна възвращаемост, сериозни рискове и необходимост от големи вложения за упражняване на професионално зеленчукопроизводство.

Таблица 2.13. Структура на стопанствата в полското зеленчукопроизводство

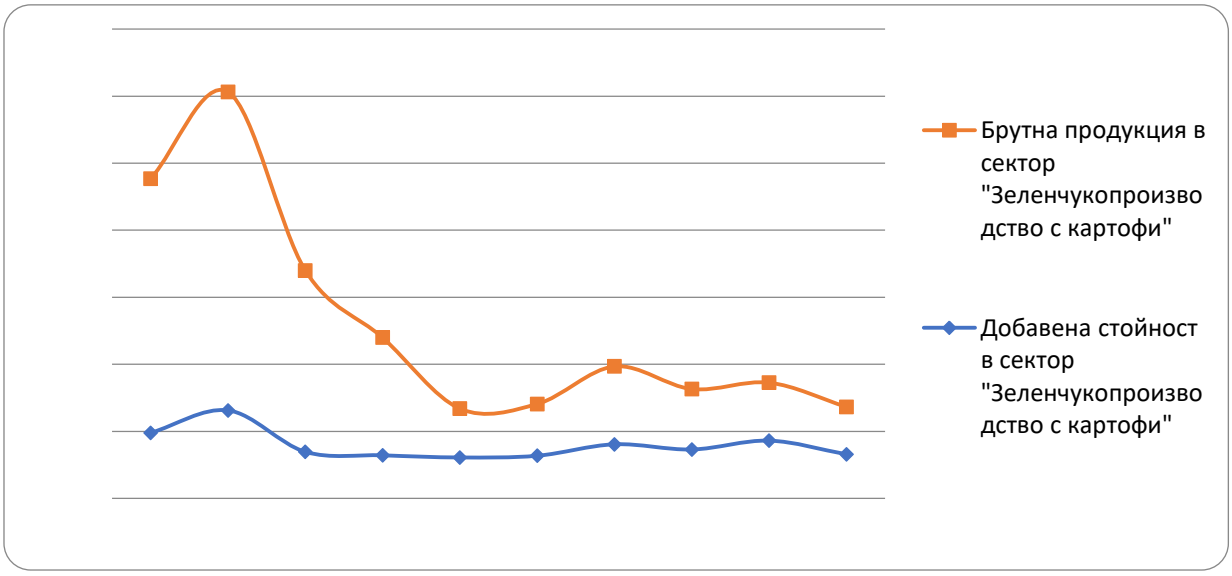
Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани в зеленчукопроизводството площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Стопанства с животни	Процент на отглежданите животински единици	Стандартен производствен обем, хиляди лв.	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	7 970	14 170	344 220	3 680	0%	107 161	2%	4 850
2010	13 970	19 120	487 500	5 660	0%	110 643	4%	4 910
2013	5 870	10 870	685 910	1 390	0%	53 434	3%	930
2016	4 590	8 770	184 430	830	0%	54 066	3%	750

Източник: Евростат

Причините за осезаемото свиване в зеленчукопроизводството са комплексни: намаляване броя на стопанствата; намаляване размера на площите; разрушена хидромелиоративна мрежа; силна зависимост от метеорологичните условия; силна конкуренция от вносни зеленчуци; ниско подпомагане от страна на държавата. Поради ниската възвръщаемост брутната продукция се свива рязко след 2007 г., като най-ниското ниво е достигнато през 2011 г. Това е съпроводено със значително редуциране на занимаващите се със зеленчукопроизводство, което през годините се оказа слабо печелившо от една страна, а от друга е свързано с поемане на високи рискове и интензивни вложения, които в края могат да доведат до големи загуби. Секторът заема дял от около 3,8% в брутната продукция в селското стопанство и около 4,4% от брутната добавена стойност през 2016 г., което показва, че макар той да е подобрил своята възвращаемост в сравнение с 10 години назад, продължава да има доста проблеми при повишаване нормата на печалба.

В днешните условия производствените решения, които се вземат от производителите за това какво да отглеждат и как да го правят, зависят не толкова от маргиналната възвращаемост, а от съотношението между брутни приходи и разходи. Недоброто съотношение между тези величини сравнено с други производства, най-вече в зърнопроизводството е основна предпоставка за кризата и трудностите при съживяването на сектора. Сред другите задържащи фактори за ниските нива и изоставането на сектор зеленчукопроизводство са: липсата на работна сила, което е сериозна пречка при реализиране плановете за възстановяване. Зеленчукопроизводството може да се развива най-устойчиво в по-малки и средни фамилни стопанства, където проблемът с работната сила може по-лесно да бъде решен.

Фиг. 2.27. Брутна продукция и БДС от „Зеленчукови култури и картофи", млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

Големите стопанства, които не могат да механизират повечето от технологичните процеси и ще трябва да разчитат на работна сила ще се сблъскат с недостига на работници. Застоят в зеленчукопроизводството се дължи и на факта, че средните добиви от хектар не са се променили съществено. В същото време все по-важна роля в конкурентните условия започват да играят способността на производителя да разполага с технологии и иновативни решения, позволяващи му производство на продукция при нови условия и с нови качества и при по-добри ценови характеристики. Наблюдава се нарастващо търсене на директни продажби на пресни плодове и зеленчуци. Това дава перспектива на производителите, които трябва да се приспособят по-бързо към промените в потребителското търсене.

2.3.4. Изводи

1. Негативни тенденции при зеленчукопроизводството започват още от началото на икономическите реформи през 90-те години, но продължават и през периода на членство в ЕС и прилагане на ОСП и в края на периода допринасят в малка степен към в създадената в растениевъдството обща продукция;

2. Средните добиви от зеленчукопроизводството са сравнително ниски. Основната причина е разпокъсаното и сравнително дребно производство, неспособно да постигне по-висока производителност, проблеми с напояването, липсата на съвременна техника;

3. Зеленчукопроизводството е сред уязвимите сектори в българското земеделие, което се обяснява с трайните негативни тенденции на намаление на площите, производството и отлив на производители, което рефлектира в неспособност да се задоволяват потребителските нужди в страната;

4. Зеленчукопроизводството макар и да подобрява своята възвращаемост в сравнение с 10 години назад, продължава да има доста проблеми при повишаване нормата на печалба;

5. Производствените решения, които се вземат, зависят не толкова от пределната възвращаемост (на 1-ца площ или ж.е.), а от оптималнота съотношение между брутни приходи и разходи. Недоброто съотношение в зеленчукопроизводството, сравнено с други производства е основна предпоставка за кризата и трудностите в сектора;

6. Въведеното от 2015 г. обвързано подпомагане в зеленчукопроизводството, включващо група от основни култури доведе до стабилизиране на производството и даде допълнителен импулс за увеличение на продукцията и площите;

7. Залагане на изискването за доказване на произведени минимални количества при Схемите за обвързвано подпомагане на зеленчуци допринесе за по-висок ефект на това подпомагане върху продукцията, отколкото върху площите на подпомогнатите видове;

8. Прилагане на недиференцираното обвързано подпомагане на площ по отношение на отделните култури (несъобразено с действителните разходи за производство) води до изкривявания в постиганите резултати (например, тикви през 2016 г), което засяга, както структурата в самото зеленчукопроизводство, така и разпределението на ресурсите;

2.3.5. Лозарство и производство на грозде

Лозарството в България е сред секторите, където се отбелязва осезаемо свиване на производството и икономическата стойност в брутната продукция през годините на трансформация в българското земеделие. Между 2007 и 2017 г., брутната продукция от грозде намалява от 4% на под 2%, което разкрива трудностите и бавната адаптация на сектора към високата конкуренция и изисквания към производството. Намалението в стойността на производството на грозде се отнася и до виненото и десертното, като намалението при десертното грозде е в по-голяма степен. От общата стойност на продукцията, виненото грозде съставлява около 80% през 2007 г., докато на десертното грозде се падат 20%, а през 2017 г., виненото грозде съставлява 92%. Макар положението в гроздопроизводството за последните 10 години да остава в криза, благодарение на двете Национални програми за подпомагане на лозаро-винарството, спадът в този сектор е по-малък, отколкото в случай, че липсва такова целево подпомагане. Основание за такъв извод дават резултатите при зеленчуците и градинарството, където делът на този сектор в Брутната продукция от земеделие се свива между 2007-2017 г. от 14% на 5%, което е съкращаване на стойностните обеми почти 3 пъти.

Като част от прилаганата в страната Обща селскостопанска политика на ЕС от началото на винарската 2008 г. до момента в България последователно се прилагани две програми: Национална програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор 2008/2009-2013/2014 и Национална програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор на България 2014-2018 години (НПЛВ). Общата цел на тази програма е укрепване на сектора чрез създаване на условия за устойчиво развитие на производството, повишаване конкурентоспособността на производителите на винено грозде и на качествено българско вино, осигуряване на достъп до международните пазари и възможност за постигане на по-високи икономически резултати от стопанствата. През първия Програмен период по Националната програма са прилагани 3 мерки: „Популяризиране в трети държави“, „Преструктуриране и конверсия на лозя“, и „Застраховане на реколтата“, а през втория програмен период (2014-2018 г.) са включени две мерки – „Популяризиране в трети държави“, „Преструктуриране и конверсия на винени лозя“.

Бюджетите и усвоените средства за най-популярната и с най-голям финансов ресурс мярка – „Преструктуриране и конверсия на винени лозя“ възлизат на 210,9 млн.лв. за периода 2008-2014 г., като изпълнението на бюджета е на 59% (125,4 млн. лв.). През втория програмен период, средствата заделени по тази мярка възлизат на 202,5 млн.лв., като изпълнението на финансовия план е много по-високо – 77,3%. В общия бюджет на НПЛВ 2014-2018 г. който възлиза на 133,8 млн. евро, 97% са средствата предвидени за конверсия на винени лозя, което ясно показва, както приоритетите, така и интереса на производителите. Общо за периода от 2008 до 2016 г. по НПЛВ са подменени 4 хил. ха винени лозя, като допълнително към тях с права за засаждане от националния резерв са създадени 2 хил. ха. С най-голям интерес в тази мярка е дейността за изграждане на хидромелиоративни съоръжения, където общо за периода 2008-2016 г. са подкрепени такива 7 741 ха. Тези цифри отнесени към общия размер на площите от лозя показват, че новосъздадените или презасадени лозови насаждения представляват около 12% от всички лозови насаждения към 2016-2017 г.

Положителен момент в развитието на сектора е появата на все повече площи с нови лозя през последните 10-15 години, които да заместят амортизираните и остарели лозови насаждения. От данните за възрастовата структура на лозята се вижда, че почти всички нови лозови насаждения се създават главно по линия на НПЛВ, където има субсидия за тази дейност и е много малък делът на непублично подкрепените нови насаждения. Постепенното увеличаване на дела на новите винене лозови насаждения се дължи до голяма степен на намаление на общите площи. За анализирания период намалението е наполовина. Причината е в отпадане на много лозови насаждения, концентрирани в стопанства под 2 хектара, които постепенно губят интерес, както към стопанисване на тези малки парцели, така и са затруднени в това да ги продадат или

преотдадат заради липса на търсене. Това се дължи на лошото състояние и остарялостта на тези насаждения, които не са подходящи за поддържане в новите пазарни реалности.

Таблица 2.14. Дейности и обхват по мерките в НПЛВ 2008-2016[6], ха

	2008/2009 – 2013/2014	2014	2015	2016
	ха.	ха.	ха.	ха.
За презасаждане	2043,49	798,16	637,27	531,09
За засаждане с права от националния резерв	*366,14*	-	395,89	1170,79
За изграждане на хидромелиоративни съоръжения	4740,73	669,49	1242,39	1089,73
За изграждане на тераси	80,82	8,02	*9,8*	*118,01*
За смяна на формировка	1374,93	291,99	145,02	122,35
За изграждане на съоръжения за защита от диви животни и птици	1184,63	*неприложима*	*неприложима*	*неприложима*
За противоерозионни съоръжения	62,72	33,78	196,85	41,68
За изграждане на подпорна конструкция на новозасадени лозя/ и смяна на подпорна конструкция (НПЛВ 2014-2018)	71,06	24,93	*112,19*	33,18
За обезщетяване на загуба на доход	771,68	562,99	184,78	183,36
За Застраховане на реколтата	17352,10	*неприложима*	*неприложима*	*неприложима*

Източник: ДФЗ и ИАЛВ.

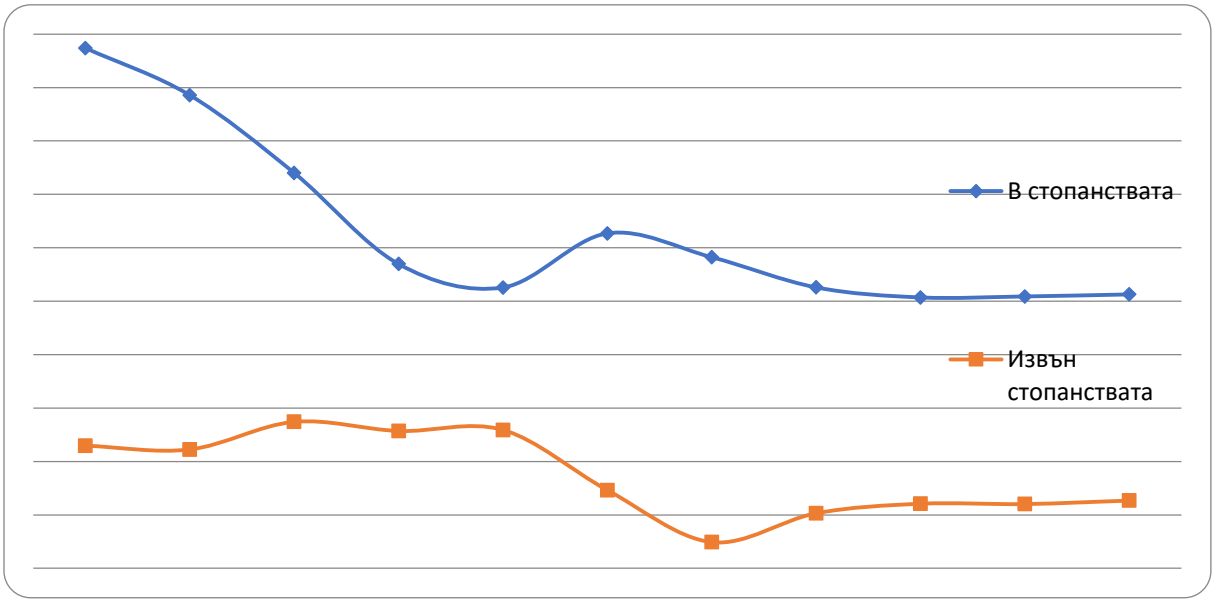
Общите площи с лозя (в стопанствата и извън стопанствата) в периода от 2007 и 2017 г. намаляват от 120,3 хил. ха. до 64 хил. ха. Лозята, които са в стопанствата и за които се търсят начини за стопанисване, се редуцират от 97 хил. ха през 2007 г. до 51,3 хил. ха през 2017 г., което представлява среден темп на намаление от 5% годишно. В същото време, ако в първите години на членство в ЕС се наблюдава увеличение на неподдържаните лозя извън лозарските стопанства, които се движат в рамките на 22-28 хил. ха., то след 2012 г. неподържаните лозови насаждения извън стопанствата се съкращават наполовина и през последните години са около 10 хил. ха. Причината за почти пълното изчезване на около 10 хил. ха изоставени лозя е тяхното постепенно деградиране като лозови насаждения, което води до превръщането им в неизползвани площи, залесяване или на места с интензивна обработка на земята, в превръщането им в обработваеми земи.

Друга важна особеност в производството на грозде и отглеждането на лозята е значителното разминаване на площите слозя в стопанствата и реколтираните площи. През отделни години реколтираните лозя съставляват около 60% от всички налични в стопанствата насаждения. Причините за това е както влиянието на климатичния фактор,

[6]Данните са за финансова година.

което води до сериозни колебания на добивите и оттам на производството, така и на намаляващата продуктивност на голяма част от лозовите насаждения, които губят от неспособността на стопаните да полагат необходимите грижи. Средногодишните вариации в производството за периода 2007-2017 г. са около 27%, което разкрива една от големите опасности и рискове пред това производство, което създава несигурност и застрашава производствената и икономическа жизнеспособност на сектора. При средните добиви се наблюдава положителна тенденция. Макар че те все още са незадоволителни, поради твърде голямата зависимост от климатичните условия и влошената възрастова структура има тенденция към повишение. За последните десет години те варират около 4 500 – 5 000 кг/ха. Тези добиви все още са далече от средните добиви в страните от ЕС с развито лозарство (например, във Франция, добивите се колебаят около 7 000 – 11 000 кг/ха). Това се отразява на цялостното производство, като продукцията от грозде – винено и десертно е с тенденция към понижение – от 377 хил. т през 2007 г. намалява на 202 хил. т през 2017 г.

Фигура 2.28. Площи с винени лозя в и извън стопанствата, ха

Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

Сортовата и възрастовата структура на винените лози в България е сред основните фактори, определящи производствения и конкурентния потенциал на българското винено лозарство. През последните 10 години освен спад в площите не се наблюдава значително изменение в структурата на отглежданите сортове. Сравнително постоянно остава и съотношението на отглежданите и реколтирани бели и червени винени сортове. През 2016 г. 57% от площите са с червени винени сортове. От тях водещо значение имат четири основни сорта – Мерло, Каберне Совиньон, Памид и Широка мелнишка лоза. И докато през 2001 г. сортът Памид е заемал около 35% от

всички площи с червени винени сортове, през 2016 г. година той заема 20% от площите и отстъпва на трето място сред най-популярните за отглеждане сорта.

Фиг. 2.29. Реколтирани площи и производство на грозде за периода 2007-2017 г.

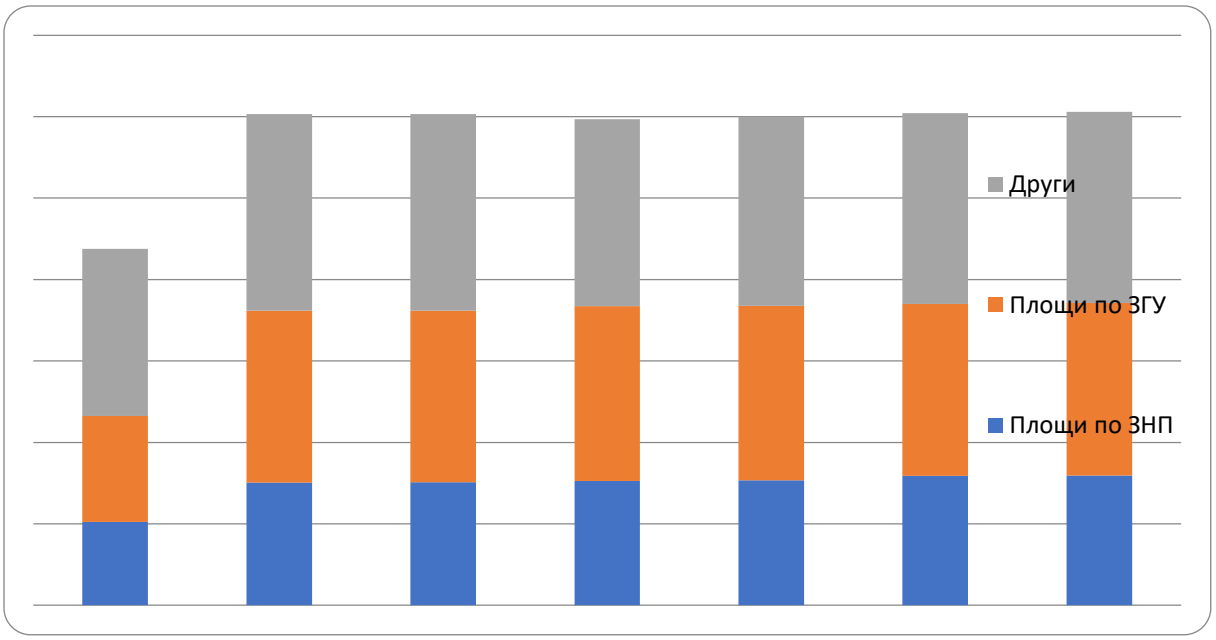
Източник: МЗХГ, Аграрни доклади.

При белите винени сортове, отглеждани у нас също се наблюдава сравнително силно изразена концентрация, където 5 сорта съставят 90% от сортовата структура на площите. Тези най-разпространени сортове са Ркацители, Мискет червен, Мускат отонел, Шардоне и Димят. Интересът към качествените бели вина е и сред причината за създаване на по-големи лозови насаждения със сорта Совиньон блан, които през 2016 г. са вече почти 1 000 ха. През последните анализирани години се създават нови насаждения които още не са встъпили в плододаване. Около 60% от новите насаждения са лозя за производство на вина със ЗГУ, а останалите за производство на вина със ЗНП. Това съотношение потвърждава наблюдаваната тенденция за загуба на интерес към отглеждане на лозя за производство на вина със ЗНП, което се обяснява големия недостиг на грозде, което да позволи поддържане на регулярни партиди с вина с това високо обозначение.

Интересът към схемите със защитено наименование през годините непрекъснато се повишава, като от 23 хил. ха през 2011 г. достига 38,3 хил. ха през 2017 г. В последните години размерът на лозовите насаждения, сертифицирани по схемите за качество, е една постоянна величина. Площите, с лозя регистрирани със Защитено географско указание (ЗГУ) заемат около 21 хил. ха, докато площите регистрирани със Защитено наименование за произход (ЗНП) постепенно се увеличават в годините, най-вече за сметка на преминаване от ЗГУ към ЗНП, но остават по-малко отколкото първите. През 2017 г. тяхната площ е 16 хил. ха, като в първите години на сертифициране на лозовите насаждения е около 15 хил. ха. Като цяло може да се отбележи, че

достигнатото равнище на сертифицирани лозови масиви възлиза на около 61% в последните години от регистрираните лозя в страната и около 70% от лозята през 2017 г., които са поддържани в стопанствата. Лозовата площ покрита със схемите за качество почти напълно покрива и дори надвишава размера на лозята, които се реколтират след 2014 г. Вижда се, че почти всички лозя, където се извършва стопанска дейност до голяма степен съвпадат с размера на площите по схемите за качество.

Фиг. 2.30. Площи с винени сортове регистрирани в Лозарския регистър, ха

Източник: Изпълнителна агенция по лозата и виното.

Това показва, че съществуват добри предпоставки винаta, които се произвеждат да бъдат етикирани по съответните схеми за качество и че доминиращият процент от лозята, които са насочени към промишлен добив на вино, са регистрирани по ЗГУ и ЗНП. По този начин проблемът отново се пренася към същината на ситуацията в сектора, а именно непрекъснатото намаление на площите, изпадането на лозови насаждения извън грижите на стопанствата и оттам ограничаване възможността в бъдеще както да се възстанови в по-голяма степен производството, така и да се повиши снабдяването на избите и винарните в страната с качествена и с повече местна суровина.

Сериозен проблем е влошаването на възрастовата структура през последните години, сравнено с началото на периода. През 2009 г. 49% от всички лозови насаждения са на възраст над 30 години, а заедно с лозята от групата 10-30 години са почти 72%. Едва 27% са млади лозя на възраст до 9 години. Между белите и червените лозя има известна разлика, като в началото на анализирания период, новите червени лозя превишават лозята за бели вина, с 27% срещу 21%. В края на периода ситуацията продължава да е неблагоприятна. 76% от лозята с бели винени сортове са над 30

годишни, при червените този процент е 65%. Делът на лозовите насаждения под 9 годишна възраст възлиза на около 18%, като разликите между червени и бели сортове вече се свива и не представлява отличителна разлика. В последните години се наблюдава създаване на повече бели сортове, което се дължи на пазарните тенденции в потреблението, където белите вина стават все по-популярни и търсени.

Таблица 2.15. Възрастова структура на лозята в България

	Вид лоза	до 3 години	от 3 до 9 години	от 10 до 29 години	над 30 години
2009	**Лоза за бели вина**	2 105	2 208	5 705	10 571
	%	**10%**	**11%**	**28%**	**51%**
	Лоза за червени вина	2 603	7 133	8 949	16 859
	%	**7%**	**20%**	**25%**	**47%**
	Общо	4 708	9 341	14 654	27 430
	%	**8%**	**17%**	**26%**	**49%**
2015	**Лоза за бели вина**	762	2 812	1 793,49	16 943,05
	%	**3%**	**13%**	**8%**	**76%**
	Лоза за червени вина	499,09	5 273,81	5 037,91	20 403,67
	%	**2%**	**17%**	**16%**	**65%**
	Общо	1 347,82	8 422,46	7 023,74	37 528,11
	%	**2%**	**16%**	**13%**	**69%**

Източник: ИАЛВ, Лозарски регистър и МЗХГ, отдел „Агростатистика".

Броят на стопанствата специализирани в лозарството между 2007-2016 г. намалява с около 21%, като това идва за сметка основно на малките производители до 2 ха. Към 2016 г. средният размер на лозовите насаждения е около 2,5 ха. За сравнение във Франция, която е водещата европейска страна в лозарството, средният размер на насажденията в едно стопанство е 16,8 ха. В България 88% от специализираните в лозарството стопанства са с площи до 2 ха, докато в 50 стопанства се концентрират 37% от лозовите насаждения със средна площ от 217 ха. Съпоставено със същите стопанства във Франция, те превишават тамошните структури, които имат средна площ от 147 ха. Независимо че по средна площ в най-големите стопанства, лозовите насаждения превишават тези във Франция, разликата в производствените обеми у нас е почти 3 пъти по-ниска. Това означава, че най-големите специализирани стопанства у нас притежават много добри поземлени характеристики, за да се конкурират с най-добрите в Европа, но имат слабости и изоставане във валоризацията и добавената стойност.

Причините са различни, като се започне с производителността и добивите от лозовите насаждения и качеството на гроздето и се стигне до позиционирането и маркетинга на българските вина, където има стандарти и различни схеми за качество,

но липсва целенасочена политика за подобряване цялостния имидж и изграждане на подходящ маркетинг на родните вина. Големите разлики в българското лозарство с тези във водещите европейски страни е липсата на гръбнак от средни стопанства или това са производители между 10-50 ха. У нас тези стопанства през 2016 г. съставляват 2,4%, докато във Франция – 41%. Недостатъчният брой и съвкупност от такива стопанства затруднява както пазарното развитие на сектора, така и постигане на ефективна специализация и достатъчно суровина от грозде, за да се задоволи капацитета и търсенето от преработвателните предприятия и винарските изби.

Таблица 2.16. Структура на стопанствата в лозарството

Години	Брой на специализираните в лозарството стопанства	Лозя в специализираните стопанства, ха	Процент на стопанствата с животни от всички стопанства с животни	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния производствен обем от целия СП в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Процент на стопанствата с повече от 50% вътрешно потребление от всички стопанства
2007	14 420	32 990	0,6%	0,1%	1,5%	2,7%	2,6%
2010	18 120	31 740	0,6%	0,1%	1,0%	3,2%	5,3%
2013	12 080	29 430	0,6%	0,0%	1,1%	3,3%	5,0%
2016	11 470	29 020	1,2%	0,0%	1,0%	3,9%	4,4%

Източник: Евростат.

Лозарството, заедно с овощарството се оказват най-силно засегнати от климатичните цикличности и различните болести, като добивите през периода варират осезаемо. Това представлява сериозен производствен риск, както в година на слаба реколта, заради недостига на суровина, така и при силна реколта, когато цената тръгва надолу и производителите са застрашени от загуби. Произведеното количество грозде зависи от реколтираните площи и средни добиви. При лозовите насаждения с влошена възрастова структура добивите намаляват, особено имайки предвид, че в периода на отглеждането им, грижите за тях са били не винаги оптимални. Физиологичното състояние на растенията не позволява реализация на биологичния им потенциал. В повечето случай това е съпроводено със занижени грижи. Наблюдава се и по-висока степен на зараза от важните болести при лозата. Посочените неблагоприятни фактори формират и по-ниско равнище на произведената продукция.

2.3.6. Изводи

1. Виненото лозарство през всички години на членство в ЕС и прилагане на ОСП отбелязва спад, както в брутната продукция, така и в площите и производството на грозде;

2. НПЛВ е със съществен принос за преструктуриране и за създаване на нови лозови насаждения през годините на членство в ЕС, но има неизпълнение на предвидените бюджети и през първия и втория програмен период;

3. Много от по-малките и средни по размер стопанства не успяват да се адаптират към новите пазарни условия и да стабилизират своето производство;

4. Ограниченията пред създаване и подновяване на лозята в резултат на стриктната политика на ЕС в сектора се явяват пречка пред неговото развитие по отношение на площите в бъдеще;

5. Сериозен проблем е влошаване възрастовата структура на лозята. През последните години, 49% от всички лозови насаждения са на възраст над 30 години, а заедно с лозята от групата 10-30 години са почти 82%;

6. Най-големите лозарски стопанства притежават много добри поземлени характеристики, за да се конкурират с най-добрите в Европа, но имат слабости и изоставане във валоризацията и добавената стойност;

7. Големите разлики в българското лозарство с тези във водещите европейски страни е липсата на гръбнак от средни стопанства или това са производители между 10-50 ха;

8. Страната е добре покрита със схемите за качество на лозовите насаждения (ЗГУ и ЗНП), като те обхващат около 70% от лозята, намиращи се в стопанствата, което е предпоставка за постигане на добри пазарни позиции на силно конкурентния пазар на вино;

2.3.7. Овощарство и сектор „Плодове”

Българското овощарство има важно значение за земеделието в страната, като традиционен подотрасъл, осигуряващ снабдяването с плодове на населението, а и за развитие на регионите, където условията са подходящи и е постигната определена степен на специализация. В страната има изключително благоприятни условия за развитие на сравнително голям брой овощни видове. За периода 2007-2017 г., общите площи с овощни видове отбелязват ръст, което се дължи на постепенното изграждане на нови насаждения. Посадените нови насаждения за целия период между 2007-2017 г. представляват около 48% от цялата площ на реколтираните овощни видове в страната. Това показва, че по отношение на площите се забелязва един сравнително добър интерес, който дава резултат в постепенното възстановяване на позициите на овощарството, настъпили като следствие на прехода и трансформацията на българското земеделие (в края на 80-те години общите площи с плодове възлизат на 112 хил. ха). Подобно на лозята и при овощните насаждения се отчита наличие на неподдържани и на нереколтирани овощни насаждения, които през 2017 г. възлизат на 40% от общо установени 61,6 хил. ха (по данни на отдел „Агростатистика” към МЗХГ).

Плододаващите площи с овощни насаждения показват сериозни колебания през годините. Най-голям е спадът в площите през 2008 г. – 22 хил. ха, а най-висок размер на площите е регистриран през 2009-2010 г. - 39 хил. ха. През следващите години до 2014 г. отново има спад, последван от увеличение на площите след 2015 г., за да достигнат през 2017 г. – 37 хил. ха. Това е размерът на реколтираните площи, които представляват около 60% от съществуващите овощни насаждения. Това показва, че една много голяма площ от насажденията не се използват, от една страна защото не са в плододаване, но от друга - защото не е икономически изгодно.

Фиг. 2.31. Реколтирани площи и производство на плодове

Източник: МЗХГ, Аграрни доклади.

Темпът на създаване на нови овощни градини в последните години до голяма степен покрива и замества онези площи, които са технологично и биологично с изчерпан ресурс (възраст над 25 години). Интересът към овощарството е положителен, което се дължи на подпомагането и инвестиционната подкрепа за създаване на нови насаждения и заради стремежа на част от стопанствата да диверсифицират дейността си.

Таблица 2.17. Структура и размер на реколтираните площи по овощни видове, ха

Овощни видове	Години										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ябълки	3 524	3 247	4 321	5 201	4 890	4 621	4 799	3 951	4 765	4 111	3 973
Круши	321	253	324	546	469	442	451	336	528	410	449
Кайсии и зарзали	2 553	1 983	1 863	2 445	2 606	2 569	2 319	1 735	2 481	2 554	2 898
Праскови и нектарини	2 903	2 820	3 029	4 264	4 225	4 103	3 794	3 139	3 711	3 816	3 893
Сливи и джанки	6 731	4 604	4 219	7 489	6 938	5 826	5 814	4 876	6 827	6 705	6 815
Череши	5 007	4 411	5 169	7 692	7 747	6 989	7 520	6 256	8 055	8 463	8 989
Вишни	1 294	1 329	1 363	1 575	1 624	1 470	1 425	958	1 207	1 137	1 074

Черупкови	4 164	1 628	2 046	5 251	5 192	2 629	4 530	3 823	6 125	7 811	6 581
Малини	1 129	1 034	932	1 699	4 683	1 369	1 334	1 191	1 522	1 833	1 863
Други видове	744	669	1 103	2616	3 226	1 630	514	329	350	351	427
Общо за страната	**28 361**	**21 978**	**24 269**	**38 778**	**38 551**	**32 396**	**33 086**	**26 667**	**35 654**	**37 191**	**36 962**
Десертно грозде	2 498	2 448	3 263	2 629	2 373	2 248	2 842	1 610	2 254	2 009	2 126

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“.

Като цяло за периода 2007-2017 г. се отчита увеличение на реколтираните площи при почти всички видове овощни. Най-голямо е увеличението при черешите, черупковите, малините, където има разширяване на площите понякога с повече от 50%. При ябълките, сливите и кайсиите също се констатира разрастване, но то е много по-незначително. Причините за това, са както в особеностите на отглеждане на културите, така и в пазарната конюнктура. Ябълките са третият най-разпространен плод в световен мащаб, с много силно присъствие в ЕС, което изправя родните производители пред силна конкуренция и прави това производство много по-пазарно уязвимо.

От голямо значение за устойчивото развитие на овощарството е и състоянието на самите насаждения. Доброто съотношение на новосъздадени към плододаващи насаждения може да се види при почти всички видове. При ябълките и крушите, делът на новосъздадените и на тези в активно плододаване (до 14 години) представлява около 75%. При черешите това съотношение е около 73%, колкото е и при сливите и джанките. С най-висок процент на нови и в активно плододаване насаждения има при лешниците, където 97% са точно такива. Като цяло за овощарството около 76% от насажденията са на възраст до 14 години, което показва, че производственият потенциал на този сектор е сравнително добър и с хубава перспектива.

Вследствие на растящия интерес към овощарството в последните 15 години се наблюдава постепенно увеличаване на производството. При запазване на тези тенденции може в следващите години да се стигне до намаляване на вноса на плодове, подходящи за отглеждане в страната. За сравнение в края на 80-те години в страната са произвеждани 1,8 млн. т плодове, докато през 2017 г. производството на овощни видове в страната възлиза на 220 хил. тона. Положителното в производството е, че за периода 2007-2017 г. има ръст в добитите плодове в сравнение с началния период, който е повече от 2 пъти и отразява постепенното стабилизиране на сектора. Обнадеждаващото е, че наред с нарастване на реколтираните площи се отчита и повишение в добивите. Средните добиви нарастват между 2007-2017 г. с около 45%, като най-голямо увеличение се отчита при черупковите, крушите, сливите. Причината за повишението при добивите е заради подобряване начина на отглеждане, навлизането на нови насаждения с подобрен продуктивен потенциал и намаляване на неподдържаните и изоставени насаждения. Средните добиви при всички овощни видове растат, но остават под средните за ЕС. Наблюдават се и отчетливи колебания в добивите, които средно за

периода са около 15% от средните равнища. Причините за по-ниските добиви в сравнение с ЕС са степента на агротехника, която се прилага у нас (преобладаващата част от насажденията са от екстензивен тип), както и недоброто състояние на една не малка част от насажденията. Разрушената хидромелиоративна система води да силна зависимост на производството на български плодове от климатичните фактори и до неустойчиво производство през годините.

Таблица 2.18. Структура на площите с овощни видове по възраст - 2017 г., ха

Овощни видове	Общо, ха	Възраст до 4 години	Възраст между 5-14 години	Възраст между 15-24 години	Възраст над 25 години
Ябълки	5148	599	3265	789	495
Круши	677	147	397	52	81
Кайсии и зарзали	3388	575	2292	521	
Праскови и нектарини	3663	321	2977	366	
Сливи и джанки	11249	3098	5227	1298	1625
Череши	12533	2032	7124	1887	1490
Вишни	1753	474	856	325	88
Орехи	17763	7405	4327	935	5095
Малини	2560	1460	980	121	
Лешници	3720	2705	916	58	41
Общо за страната	**62 454**	**18 816**	**28 361**	**6 352**	**8 915**

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“

Таблица 2.19. Производство на плодове и десертно грозде, тона

Овощни видове	Години										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ябълки	26 165	23 517	35 456	43 235	40 413	30 942	54 656	54 502	58 419	44 755	44 927
Круши	965	924	1 442	1 468	1 974	1 364	2 894	2 152	2 953	1 992	2 840
Кайсии и зарзали	8 310	12 957	7 568	11 587	11 931	10 196	17 999	11 367	14 179	15 503	22 542
Праскови и кайсии	18 788	14 908	17 187	24 467	28 422	25 214	37 294	30 483	35 334	30 432	34 572
Сливи и джанки	23 020	14 298	17 246	33 688	32 371	22 949	37 235	24 640	36 176	48 630	49 194
Череши	18 427	16 067	17 456	24 951	30 063	19 512	37 724	33 294	49 423	38 496	48 391
Вишни	2 700	3 279	3 958	2 825	4 328	3 879	6 948	3 776	3 425	3 546	4 106
Черупкови	1 400	422	281	1 240	2 406	2 925	5 020	1 670	3 627	4 959	4 575
Малини	3 711	3 540	3 510	6 109	7 650	4 850	5 490	4 569	6 845	8 398	7 476
Други овощни	1 073	834	2 069	2 507	3 550	1 815	4 492	2 508	2 641	2 271	1 224
Общо за страната	**104 559**	**90 746**	**106 173**	**152 077**	**163 108**	**123 646**	**209 752**	**168 961**	**213 022**	**198 982**	**219 847**
Десертно грозде	13 641	17 889	17 344	7 989	12 080	8 659	16 770	7 079	16 320	10 066	14 297

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“.

Основните причини за колебанията в произведените количества се дължат преди всичко на различните в климатично отношение години. Това поставя на преден план проблема с напояването, борбата с градушките, сланите и други неблагоприятни природни явления, които оказват негативно влияние на производството. Силната зависимост на произведената продукция от конкретните метеорологични условия внася

в голяма степен зависимост и несигурност у производителите, което представлява един от факторите, водещ до въздържане от по-широко застъпване на овощарството, с оглед на благоприятните природо-климатични дадености. Това поставя въпроси свързани с управление на риска в това производство, което е свързано, както с превантивни мерки за борба с градушките, сланите, засушаванията и др. неблагоприятни климатични явления, така и със застраховането на продукцията.

Таблица 2.20. Площи и бенефициенти по обвързаните схеми за плодове

Площи и бенефициенти по обвързаната подкрепа за зеленчуци	2015		2016		2017		2018	
	Площ, ха	*Бене-фици-енти, бр.*	Площ, ха	*Бене-фици-енти, бр.*	Площ, ха	*Бене-фици-енти, бр.*	Площ, ха	*Бене-фици-енти, бр.*
Схема за обвързано подпомагане плодове (СП) - ябълки, круши, кайсии, зарзали, праскови и нектарини, череши, вишни, ягоди, малини, сливи, десертно грозде, орехи	23 560	***4 611***	35 954	***8 153***				
Дял на обхванатите от СП площи и бенефициенти от общия брой, %	45%		65%					
Схема за обвързано подпомагане за зеленчуци (СП) (основна) - ябълки, круши, кайсии, зарзали, праскови и нектарини, череши, вишни, ягоди, малини					22 752	***5 708***	23 289	
Дял на обхванатите от СП (основна) площи и бенефициенти от всички, %					77%		80%	
Схема за обвързано подпомагане за плодове (СП) – (допълнителна)- сливи и десертно грозде.					8 519	***2 662***	10 034	
Дял на обхванатите от СП площи и бенефициенти, %					70%		73%	

Източник: МЗХГ и Разплащателна агенция.

В резултат на проблемите и трудностите, които изпитва секторът, след 2015 г. се увеличи и задели по-голям финансов ресурс по линия на обвързаната подкрепа на ОСП. Обвързаното с производството подпомагане се предоставя под формата на годишно плащане, въз основа на определени площи и добиви, и се предоставя при спазване на финансовите тавани. За настоящия програмен период определените площи, добиви и брой животни са тези стойности, които са най-високи за съответния сегмент, обхванат от схемата, достигнати през една от годините в периода 2009-2013 г. Прилагането на обвързаната подкрепа в България води до стабилизиране на секторите с трудности. По схемата за обвързано подпомагане за плодове (основна група), която включва ябълки, круши, кайсии, зарзали, праскови, нектарини, череши, вишни, ягоди и малини, определените максимални стойности на засадените площи с тези култури, реферирана към 2010 г. е 27 669 ха. В резултат от обвързаната подкрепа има стабилизиране на реколтираните площи и спиране на низходящите тенденции в производството, които

варират през определени години в периода 2015-2018 г., но не се достигат определените максимални стойности. През 2017 г. са достигнати най-високи нива на реколтирани площи при обхванатите култури – 23 794 ха, което е на 86% от базовите площи, служещи за критерии при обосновка на прилагането.

Между 2007 и 2017 г. се отчита увеличение на площите на обхванатите по схемата за обвързано плащане на плодове с около 34%. За периода след 2015 г. се изчислява, че увеличението на площите при подкрепените видове е около 6%., сравнено с години непосредствено преди прилагането. На база диференциален анализ за ролята на подпомагането в овощарството, което се осъществява както по линия на обвързаната подкрепа, така и по линия на инвестиционните мерки, биологично земеделие и други мерки се отчита постепенно увеличение на площите, от което нарастване между 8-10% може да бъде приписано на публичната подкрепа.

При производството само на плодовете, които са обект на подкрепа по основната схема за обвързана помощ между 2007 и 2017 г. се констатира увеличение от около 88%. Производството по този начин нараства много по-бързо и в по-голяма степен отколкото площите. В годините на прилагане на увеличената обвързана подкрепа за плодове се наблюдава около 4% увеличение на производството. Това увеличение е по-малко отколкото е настъпилото увеличение при площите, като възможното обяснение е краткото време за което се наблюдава този ефект. Диференциалният анализ на отражението на обвързаната подкрепа и другите инструменти за субсидиране в овощарството показва, че в периода 2015-2017 г. има увеличение с между 11-13% на производството в сравнение с годините преди този период. Това означава, че с голяма вероятност може да се твърди, че без обвързана помощ, производството на подпомогнатите плодове в последните години би било по-ниско с между 7-9% спрямо сегашните нива.

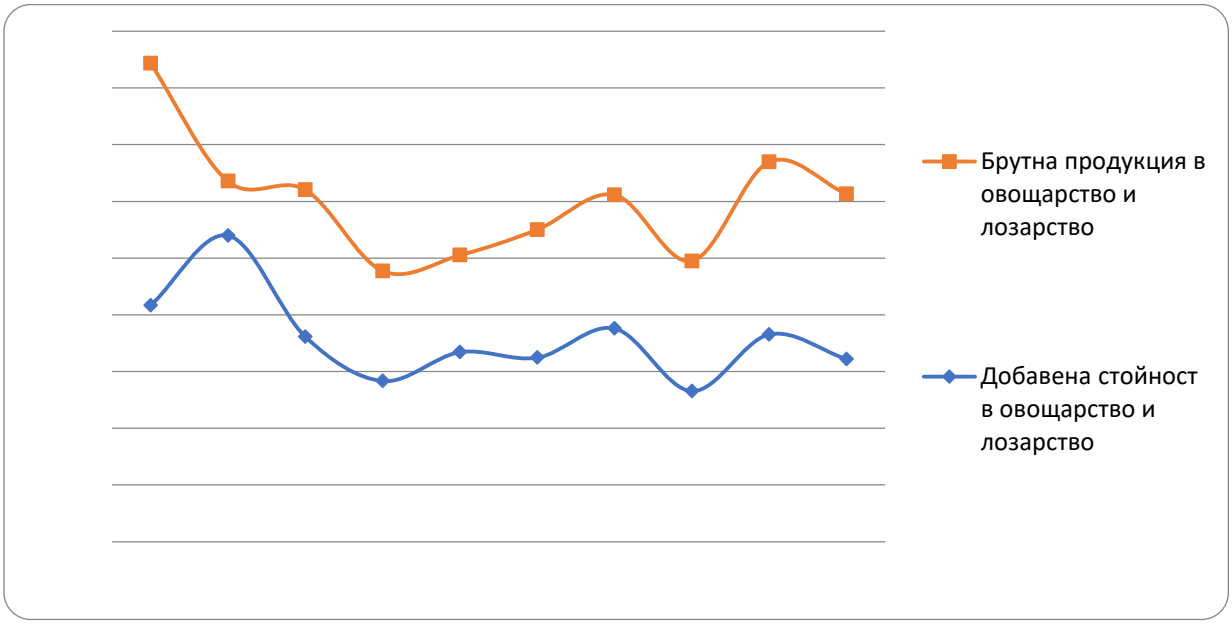
Таблица 2.21. Структура на стопанствата в овощарството

Години	Брой на специализираните в овощарството стопанства	Насаждения в специализираните стопанства, ха	Процент на стопанствата с животни от всички стопанства с животни	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния производствен обем от целия СП в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Процент на стопанствата с повече от 50% вътрешно потребление от всички стопанства
2007	8 380	21 240	0,5%	0,1%	1,4%	1,6%	1,2%
2010	11 670	29 220	0,6%	0,1%	1,2%	2,8%	1,8%
2013	9 370	33 210	0,5%	0,0%	1,1%	3,3%	1,3%
2016	11 350	42 090	0,9%	0,0%	1,4%	4,4%	1,2%

Източник: Евростат.

По отношение структурата на стопанствата, специализирани в овощарството, се вижда, че около 65% от насажденията с овощни видове се намират в такива стопанства. Специализираните в производството на плодове стопанства представляват около 5% от всички ферми през 2016 г. Средният размер на овощните градини през 2016 г. е около 3,8 ха, като делът на Стандартния производствен обем в тези стопанства е 1,4% или почти 4% по-малко отколкото е тяхното представителство от всички стопанства. Тези стопанства концентрират в себе си около 0,9% от ИЗП и имат СП на единица площ с почти 50% повече от средното разпределение на единица площ. Прави впечатление, че при специализираните в овощарството стопанства липсват достатъчно едри стопанства, като през 2016 г. само 30 от тях имат СП над 100 хил. евро. В тях се произвежда между 170-250 хил. евро продукция, което представлява около 15% от цялата брутна продукция от плодове. В средния клас по икономически размер са около 10% от специализираните стопанства, което показва, че стопанската структура е влошена, пазарната ориентираност и трудностите при реализацията на продукцията са затруднени и постигане на цялостна ефективност и конкурентоспособност на производството са непосилни. Решението е да се търси постепенна консолидация, особено сред малките стопанства, където една голяма част от тях да успеят да преминат в по-горните класове, което ще позволи да се засили пазарната ориентираност, производителността, цялостната ефективност на стопанствата и брутната продукция и добавената стойност от сектора. От своя страна средните по размер стопанства представляват 10% от специализираните в овощарство, но те дават 25% от производствените обеми, което показва, колко по-ефективни и с по-висока възвращаемост са тези стопанства.

Фиг. 2.32. Брутна продукция и БДС от „Овощарството и лозарството", млн. лв.

Източник: НСИ и САРА

Брутната продукция от трайни насаждения в селското стопанство намалява от 7% през 2007 г. до 4% през 2016 г. В същото време добавената стойност от трайни насаждения за същия период се свива от почти 9% в началото на периода до 5% в края на периода. Причини за настъпилите промени са в проблемите с възвращаемостта от производството, в затрудненията за постигане на добри условия и благоприятен достъп до пазара и сериозните рискове, свързани със значителната нужда от инвестиции и производствени разходи срещу които стойностният резултат не е стабилен и сигурен. Не съществува достатъчно добра интеграция по веригата на стойността в овощарството, което създава високи рискове пред производителите, особено от средния клас, които са пазарно ориентирани, разчитащи на привлечен капитал, труд и земя. Намалената възвращаемост заради проблеми с производителността, намирането на най-добрите цени, достъпа до пазара и обезпечаване на производствения процес с необходимата работна сила води до незадоволително съотношение между брутните приходи и производствените разходи, което превръща специализираното в плодове производство в неатрактивно. Интересът в последните години се подхранва от възможностите за обвързано подпомагане, както и от достъпа за ползване на инвестиционни средства по ПРСР. Това трябва да бъде насочено към увеличаване резултата от тези мерки, така че да се увеличи устойчивостта и целесъобразността от прилаганата политика.

2.3.8. Изводи

1. Българското овощарство, макар и да е силно засегнато от промените през преходния период довели до силно намаляване на площите и производството, успява (до известна степен) да подобри положението си в годините на членство в ЕС;

2. Брутната продукция и добавената стойност в овощарството през годините на прилагане на ОСП непрекъснато намаляват, което означава, че този сектор в относително измерение изостава в сравнение с други сектори, най-вече от полското растениевъдство;

3. Възвращаемостта в сектор овощарство е нарушена, като през 2007 г. добавената стойност съставлява 9% от БДС в земеделието при 7% брутна продукция, а през 2016 г. съотношението се изчислява на 5% към 4% БП. Тази нарушена възвращаемост прави овощарството относително непривлекателно за фермерите;

4. Специализацията в сектора расте, като се увеличават специализираните стопанства, на фона на намалението в повечето от останалите сектори, като средният размер на насажденията в тях расте, което спомага за ръста в производителността;

5. Разпределянето на обвързани с производството субсидии в овощарството допринася за увеличение на площите и в по-голяма степен благоприятства за разрастване на производството;

6. В овощарството една голяма площ от насажденията не се използват и реколтират, което от една страна се дължи на ниския им продуктивен потенциал заради

амортизираност, но от друга и заради климатични и други природни явления, нанасящи поражения на плододаването;

7. Работната сила в специализираните стопанства в овощарството расте с по-голяма степен отколкото стандартната продукция, което показва недостатъчен напредък в повишаване ефективността на вложения труд;

2.3.9. Технически култури извън маслодайните

Тютюнът е основна техническа култура извън индустриалните маслодайни култури, с важно значение за отрасъла и българската икономика. В последните години се наблюдава засилен интерес и увеличение на площите и производството с памук. Захарното цвекло също е намирало забележимо място в структурата на брутната продукция в минали периоди, но в момента почти не се среща. Тютюнът, който е с най-голямо историческо значение през последните 10 години е сред най-бързо свиващите се производства в селското стопанство. През 2007-2008 г., културата е съставлявала около 3% от растениевъдната продукция и 2% от брутната продукция в целия отрасъл, докато през 2016-2017 г. нейното присъствие е около 1,3% в растениевъдния подотрасъл и 0,8% от цялата селскостопанска продукция. В същото време тютюнът винаги е бил важен продукт и суровина с експертно значение, като в началото на периода, той е съставлявал около 10-13% от общия селскостопански износ. През последните години, неговата експортна роля също намалява, като следствие от спада в производството и той формира около 7,3% от селскостопанския износ през 2016-2017 г.

Основните причини за консистентното свиване при тютюна са различни, като се започне от недостатъчната доходност на стопанство, трудностите пред реализацията на продукцията, провежданата европейска и национална политика, насочена към борба с тютюнопушенето, което доведе до рязко повишение цените на цигарите откъдето потреблението им се понижи чувствително, бариерите пред тютюнопроизводството за получаване на инвестиционна и друга специфична подкрепа, отлив на младите хора от интерес към това производство и др. Намаляване площите на тютюна е трайна тенденция през последните години, като заради наличие на социални и регионални последствия от рестрикциите върху това производство се въведе държавно подпомагане на сектора чрез схема за преходна национална помощ за тютюн, необвързана с производството. Преходната национална помощ за тютюн, обхваща през последните години като брой заявители около 41 хил. бенефициенти, а бюджетът през годините варира в широки граници от 70-120 млн.лв., като за кампания 2016 г. са разпределени 89 млн. лв. Тази сума ще намалява до 2020 г. заради европейските правила за преходна национална помощ. Появява се огромна разлика между бенефициентите, които на база референтен период продължават да получават плащане и реалният брой на продължаващите да се занимават с тютюнопроизводство.

Вследствие насочване на помощта в посока необвързано с производството и с отпадане на необходимостта от наличие на тютюнопроизводство между 2007-2017 г. площите се съкращават с около 4 пъти. Стопанствата отглеждащи тютюн също претърпяват сериозна редукция, като през 2016 г. техният брой възлиза на 11,7 хил. поради отпадане на стопанства отглеждащи до 5 дка. Причините за това са много, но най-голямата е че доходите от това производство изостават чувствително в сравнение с другите алтернативи към които хората могат да се ориентират. Ако общите приходи, които едно семейство с 2-3 дка тютюн в началото на новото хилядолетие е можело да получи - до около 5 000 лв., в които се калкулира изкупната цена и всички ценови премии, то след 2007 г. стойността на тези пари намалява съпоставено с повишаване на средните доходи в икономиката нараснали между 2007-2017 г. с 71%. В същото време намирането на други икономически алтернативи в тези региони е много трудно, което се дължи на липсата на сериозен икономически растеж в страната и инвестиции, както и на географските и почвено-климатичните особености в районите, където е концентрирано основно тютюнопроизводството.

Наблюдава се ясна концентрация на производството в няколко района на България, като 80% от стопанствата се съсредоточават в Южен централен и Югозападен район на планиране. В тези райони се отглежда почти изцяло ориенталски сорт тютюн, който представлява около 55% от цялата площ на тютюна в страната и който се характеризира с необходимостта от влагането на значителни трудови ресурси, които стават все критичен фактор в цялото земеделие. При специализираните стопанства, групата на стопанствата специализирани в тютюнопроизводството се очертават на 2 място по брой в подотрасъл растениевъдство, след специализираните в зърнопроизводството през 2016 г. На ниво район на планиране те съставляват между 8-10% от всички стопанства, но на областно и общинско ниво (LAU1) – по места съставляват преобладаващо множество. По данни на последното преброяване се вижда, че за област Кърджали около 40% от стопанствата се занимават и са специализирани в това производство от всички производители.

Таблица 2.22. Площи с тютюн и памук, ха

Технически култури	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
тютюн	29900	25300	27865	24518	21702	18151	20400	17 306	13360	9963	7721
памук	848	706	495	558	415	3731	236	287	2171	4490	4805

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

При тютюна, макар и колеблива тенденцията е към трайно намаление на произведените количества. Намалената продукция от тютюн основно се дължи на намалените площи, като добивите остават сравнително постоянни, в рамките на нормалното вариране по години. Именно ниските добиви, които остават почти

непроменени с десетилетия, по специално при ориенталските тютюни, съчетани със значителните вложения на ръчен труд са причина за изоставащата доходност.

За разлика от тютюна площите, засети с памук, макар и с колебания са с тенденция към увеличение. В периода 2010-2014 г. площите намаляват, в следващия три годишен период от 2015 до 2017 г. те нарастват. Увеличението на площите, засети с памук е свързано със стартиралото през 2015 г. подпомагане на производството му чрез самостоятелна схема „Специално плащане за памук“, необвързана с произведената продукция. За кампания 2016 г. за подпомагане кандидатстват 122 производители, които си разпределят специфична помощ от 4,4 млн. лв. Тенденциите в измененията на произведеното количество памук следват тенденциите в изменението на площите. Памукът е стратегическа суровина, чието търсене в световен мащаб расте непрекъснато. Памуковото влакно в ЕС не достига, а само четири страни (Гърция, Испания, Португалия и България) имат условия за отглеждане на памук.

Таблица 2.23. Производство на тютюн и памук, тона

Технически култури	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
тютюн	41100	42400	51322	41056	40607	28060	36 446	29 996	23480	15211	13040
памук	838	756	487	887	414	252	237	326	1558	4251	4383

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Налице са благоприятни почвено-климатични фактори, дългогодишни традиции за отглеждане и на двете култури и целенасочени селекционни програми за създаване на нови сортове с по-високи и стабилни добиви при променящите се климатични условия и с по-високо качество на крайния продукт. Тютюнът и памукът имат сериозен потенциал за осигуряване на суровина за производството на индустриални продукти вт.ч. и биогорива и фармацевтични продукти и могат да играят роля в биоикономиката на страната ни. Възможностите за механизираното прибиране на памука, наред със специфичното подпомагане и концентрирането му в големите стопанства, дава добри перспективи това производство да бъде по-широко застъпено. При тютюна (най-вече ориенталския) се наблюдава отлив, като стопанствата, които остават се уедряват и за да продължат да съществуват тяхната доходност трябва да нарасне. Основните причини за отлива от това производство, свързани с многото ръчен труд, почти целогодишна заетост; проблеми при изкупуването на тютюна, могат да бъдат решени чрез намиране на възможности за инвестиционно подпомагане, съобразено с нуждите и реалностите и подкрепа на доходите на стопаните в най-засегнатите земеделските райони.

2.3.10. Изводи

1. Отглеждането на тютюн в страната е силно засегнато от рестриктивната политика за ограничаване тютюнопушенето в ЕС, което значително се отразява на производството на цигарени изделия и производството на тютюнева суровина;

2. Между 2007-2017 г. производството на тютюн се свива с 68%, площите намаляват 4 пъти, което е предизвикано от масов отлив на малки стопанства заради незадоволителните равнища на доходи и нуждата от влагане на значителен ръчен труд;

3. Концентрацията на тютюнопроизводството има висока териториална принадлежност, с доминиране на Югозападен и Южен централен район, където преобладаващата част от земеделските производители разчитат на това производство;

4. Производството на памук в страната бележи ръст, като се наблюдават почти близки трендове на развитие при площите и производството, като основен двигател на този ръст е публичната подкрепа;

5. Световното търсене на памук и природо-климатичните фактори в страната са подходящи в за отглеждане на памук, като при неговата интензификация, с намаляване зависимостта от ръчен труд и публично субсидиране се създават предпоставки за производствено разширяване.

2.3.11. Етерично-маслени и лечебни култури

В България производството на различни видове етерично-маслени и лекарствени култури има дългогодишна традиция. В периода на прехода настъпи драстично намаление на площите на основни за страната култури като маслодайната роза, лавандулата, ментата и други. В последните години, това производство постепенно се възражда и започва да заема все по-значимо място в стопанската и експортна структура на българското земеделие. За периода 2007-2017 г. износът на етерични масла от отглежданите в страната ароматни култури скача от 25 млн. лв. до 157 млн. лв., а през 2018 г. се покачва до 177 млн. лв. България се нарежда на престижното 5-то място в света по стойност на експорта на етерични масла от споменатите култури и на 15-то място в цялата търговия с етерични масла. Основните ни търговски партньори на етерични масла са САЩ и Франция, за където се експортира около 70-80% от общото производство на етерични масла през последните години.

Имиджът на България като производител на етерични масла основно се свързва с розовото масло. България продължава да е лидер на световния пазар на розово масло, което се приема като еталон за качество. Произведеното в България розово масло е предназначено предимно за износ и отглеждането на маслодайна роза за някои райони (Розовата долина) е основен поминък на населението. За продължителен период по времето на социализма, площите с рози са между 2,5-3,5 хил. ха. В периода на преход при провеждане на аграрната реформа част от насажденията са изкоренени и към 1997 г. достигнаха своя минимум. Площите с маслодайна роза към 2007 г. са 27 хил. дка, достигайки нивото от 1989 г. и оттогава до 2017 г. непрекъснато се увеличават с общо 55% като достигат 42 хил. ха. Средните добиви в страната са между 2 500-3 000 кг/ха, а приходите на хектар могат да достигнат между 7 000-8 000 хил. долара. Тенденцията на създаване на по-крупни насаждения и интегриране на производството, преработката и

износа през последните години се разширява. При този начин на организация на производството и износа на розово масло се постига норма на печалба над 200-250%. Към настоящия етап площите с маслодайна роза достигат своя максимум, като добрата пазарна конюнктура (износни цени между 9-10 хил. долара на тон розово масло) и високото търсене дават възможност да се получи добра доходност, особено за малките и средни фамилни стопанства с площ до 5 ха, която да бъде получена за активна заетост 3-4 месеца в годината.

Друга важна за България етерично-маслена култура е лавандулата, която достигна през 2017 г. 8 хил. ха. В първите години след 2000 г., цената на лавандуловото масло е относително ниска (около 25-30 долара/кг), но в последните години цената се повиши чувствително и вече достига до 100-150 долара/кг, което дава приходи от 800-1 200 долара/дка. Търсенето на ароматното масло у нас и в чужбина е основната причина за интереса към тази култура. Лавандулата е растение, което дава цвят и масло средно в продължение на 25 години, но първите до 7-8 години тя е най-продуктивна и с добри добиви. Площите с лавандула растат почти в цялата страна, като с най-голяма концентрация е тя в Североизточна България.

Таблица 2.24. Площи и производство на етерично-маслени култури, тона

Площи/ Производство по години	Рози		Лавандула		Кориандър		Маточина	
	Площи, ха	Произ-водство	Площи, ха	Произ-водство	Площи, ха	Произ-водство	Площи, ха	Произ-водство
2007	2709	7983	3232	5792	25864	21422	359	587
2008	2972	7837	2184	4892	37056	42119	156	296
2009	2944	7677	1854	3631	45395	31979	488	516
2010	3695	8547	3200	6339	54406	46340	72	161
2011	3156	7523	2499	4393	40266	33100	24	78
2012	3007	8554	2960	6212	25853	24159	202	311
2013	3290	8681	5083	10034	15628	15009		1527
2014	3400	10125	6850	15844	29086	26555	290	518
2015	3700	8487	5950	18768	36614	39509	410	550
2016	3750	8915	7000	19504	36257	39630	1096	1258
2017	4189	12765	8038	27659	20217	23712	2566	5358

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Една от причините е, че засушаването и високите температури през лятото и меката зима в този регион са сравнително благоприятни за нейното отглеждане. Благодарение на финансиране от ДФ „Земеделие” и САПАРД се създадоха много насаждения и съоръжения за преработка. Извеждане на приоритети за маслодайни култури при мерките за инвестиционна подкрепа подсилиха това производство в

последните години. За периода 2007-2017 г. се наблюдава над 2,5 пъти увеличение на площите, а най-голям ръст се постига след 2013 г. Добивите от лавандула също отбелязват съществена промяна, като докато в началото на периода те са били около 2,2-2,3 т/ха, в края на периода, средните добиви са около 3,4-3,5 т/ха.

Голямо стопанско значение има отглеждането на кориандър, чиито площи след 2007 г. рязко се повишиха през 2010 г. до 54 хил. ха, но в последните години се наблюдава постепенен отлив, като площите се редуцираха до 20 хил. ха през 2017 г. Причините за това са пазарните колебания и кръстосаната възвращаемост между отделните алтернативни производства. Цената на кориандъра в началото на периода достига до 1 лв./кг, докато след 2014-2015 г. тя пада до 0,5-0,55 лв./кг, докато цените на лавандулата, ментата, маточината тръгват нагоре, което пренасочи интереса на производителите. Добивите чувствително се подобряват и към 2017 г. вече са около 1,2 т/ха, с потенциал да достигнат 2 т/ха. Независимо от по-ниските добиви, той е желана култура и производството нараства бързо.

В последните години се разшириха площите и със силибум, резене, валериана; мента и други, което се дължи основно на желанието на производителите както да диверсифицират своето производство с цел да намалят пазарните рискове, така и да отговорят на част от приоритетите за инвестиционно подпомагане по ПРСР. Като цяло, стимулите идващи по линия на подпомагането намират силен отзвук в структурата на производство, което резултира в неустойчиви флуктуации в производството и нетрайни изменения във фермерската дейност.

Основният проблем при етерично-маслените и лечебни култури е, че световното търсене е много променливо. Трайно търсене има при розовото масло, лавандуловото, ментовото, както и някои други производни, включително реализация на сух лист. За по-голяма част от тях обаче търсенето е променливо и са нужни системни маркетингови проучвания. Важно е да се знае, че отглеждането на тези култури не може да доминира по отношение на заетите площи, те си остават на относително малко площи и с най-голямо стопанско значение са: маслодайната роза, лавандулата, кориандърът и ментата. Тази група култури е свързана с производство на продукти от ограничени площи, предназначени предимно за износ, тъй като производството надвишава значително вътрешното потребление. Те имат утвърдени позиции на световния пазар както в настоящия етап, така и в миналото. Тези култури са относително интензивни, с висок доход от декар, голямо вложение на труд (розите), висока степен на преработка на продукцията преди реализирането й за износ. Производството има както потенциал за висока възвращаемост и печалба, но поради високи пазарни неопределености съществуват рискове от сривове в цените, а оттам и в доходността. Етеричните и медицински култури, които се отглеждат като полски производства имат добри предпоставки да служат за диверсифициране на производствената структура и особено в средния клас стопанствата (до 1000 ха) в сектор зърнопроизводство да създават една

по-висока добавена стойност и по-висока ефективност при използване на факторите за производство.

Основен рисков фактор за реализиране на по-ускорен ръст на площите и производството обаче е голямото колебание в търсенето на тези продукти по години. За България, като основен износител, устойчиво търсене има за розовото масло (1 500-2 000 кг годишно), други производни от маслодайна роза, производните от мента, лавандула, резене, кориандър, шипка и бял трън. В момента няма достатъчна пазарна информация и данни за конюнктурата, тенденциите и прогноза за цените, което поставя фермерите пред риск от неправилни решения за продажби и производства. В тази посока могат да бъдат предприети действия, което би увеличило информираността и предотвратило някои ситуации свързани с пазарната несигурност. Високата експортна ориентираност на тези производства подпомага разпознаваемостта на българското земеделие навън и може да послужи за привличане на инвестиции, които да създадат допълнителна добавена стойност. Преобладаващата част или около 90% от производството на розово масло, лавандулово масло, мента сух лист, кориандърът, шипката, резене се изнасят под формата на суровина, което трябва да се разглежда като перспектива за създаване и привличане на инвестиции, които да повишат добавената стойност у нас. Присъствието на страната на челни позиции в това направление може да помогне в тази посока. Ако се положат усилия и тези производства успеят да се интегрират по-добре към високо специализираната парфюмерийна, козметична и фармацевтична индустрия, площите с етеричните и медицински култури могат да се повишат осезаемо, което да повиши брутната продукция от земеделие, да създаде по-добра възвращаемост в полското производство и да стабилизира средния клас стопанства и най-вече тези в зърнопроизводството.

2.3.12. Изводи

1. Страната е на челни позиции в световната търговия на етерични и медицински култури, която в последните години непрекъснато нараства;

2. Производството на етерични масла в страната бележи осезаемо увеличение, като най-голямо е то при розите, лавандулата, маточината, като причината е в търсене на диверсификация на полското производство и добрата доходност при тези нишови продукти;

3. Производството на розов цвят и масло е един от малкото сектори в страната, където площите се увеличават понастоящем в сравнение с годините преди 1990 г., което се дължи на добрата доходност, атрактивна изключително за малките и средни фамилни стопанства;

4. Има потенциал за допълнително развитие на веригата на стойността защото при по-добра интеграция на тези производства с парфюмерийната, козметична и

фармацевтична индустрия, по-голяма част от създаваната стойност може да остава в страната;

5. Много от индустриално отглежданите етерично-маслени култури предоставят добри възможности за диверсификация на специализираните в полските култури средни по размер стопанства, което е подкрепено и от подходящите почвено-климатични условия.

2.3.13. Фуражни и тревни култури

През последните години наличните естествени ливади и/или площи за паша и за сено са в рамките на 26-28% от общата използвана земеделска площ. Освен тях има още изкуствено затревени площи и площи с други фуражни култури от бобови и зърнени, които заемат около 2,5% от ИЗП. По размер на заеманата земя, фуражните култури заедно с постоянно затревените площи заемат второ място в структурата на използваната земеделска площ, след зърнените култури. Произвежданите на тях груби фуражи се реализират пряко за отглеждане на животни – основно едър и дребен рогат добитък. Основните фуражни култури отглеждани в страната са люцерна, фуражен грах, царевица за силаж, еспарзета.

В последните години се наблюдава ръст в почти всички площи с фуражни култури (площи, които до 6 години се използват с това предназначение), като особено впечатление прави разрастване на площите с бобови. Това се дължи от една страна на въведените изисквания за поддържане на екологично насочени площи в стопанствата, а от друга на субсидирането и схемите за подпомагане на протеинови култури. Това се отразява положително, както от гледна точка на плодородието на почвата, но така и на пазара на предлагане на груби фуражи, като цената на тези фуражи се задържа без сериозни изменения през периода 2007-2017 г. Средно цените на фуражите за храна на животните се покачват със 17% за разглеждания период, докато при грубите сенни фуражи покачването е около 5-8%. Единствено при силажната царевица се наблюдава увеличение на цените от 0,1 до 0,15 лв./кг.

Люцерната е една от основните бобови култури, отглеждана на тези площи и площите заедно с производството нарастват през периода съответно с 50% и 110%. Интерес представляват и затревените площи, върху които се осъществява паша или се събира сушено сено. Те се класифицират в три основни групи: постоянно продуктивни ливади (могат да бъдат окосявани или използвани за паша, характеризират се с висока продуктивност), високопланински пасища (затревени повърхности, на височина между 1 000 и 1 500 метра, използвани за паша на добитъка през летния сезон); и затревени слабопродуктивни площи (затревени площи, които никога не се косят, но попадат в статистиката защото на тях могат да пасат животни). Тези три групи площи са от съществено значение за развитие на животновъдството, от една страна, и за запазване на биоразнообразието от друга. Редовното косене и/или изпасване от животни

подобрява състоянието на пасищата и затревените площи и допринася за поддържането им. След присъединяването на страната ни към ЕС, имайки предвид спада в интереса към животновъдния подотрасъл, намаляват и поддържаните ливади и слабопродуктивни затревени площи. Една много голяма част от затревените площи бяха изоставени обработваеми земи, които отново започнаха да се стопанисват и разоряват. Това е свързано със засиления интерес към производството на зърнени и маслодайни култури, и съответно други екстензивни растениевъди производства, които позволяват по-добра възвращаемост с по-ниски разходи и съответно получаване на субсидии по схемата за единно плащане на площ. Този проблем става все по-остър в равнинните райони, където пасищното животновъдство, в по-малките и средни стопанства трудно ще оцелява заради трудностите при намирането на места за пашуване.

Таблица 2.25. Площи и производство на фуражни и тревни култури, тона

Площи/ Произ-водство по години	Люцерна		Едногодишни бобови		Царевица за силаж		Ливади за сено	
	Площи, ха	Произ-водство	Площи, ха	Произ-водство	Площи, ха	Произ-водство	Площи, ха	Произ-водство
2007	59888	205081	1974	10641	11187	77098	49871	113864
2008	61930	289253	713	4166	19023	243572	56181	157528
2009	60642	274539	151	574	23708	309874	63155	161475
2010	74831	450367	574	2142	20314	313550		
2011	60991	303581	482	2547	15302	252759	55837	151597
2012	57032	244137	1354	6768	31587	434083	39228	91208
2013	64752	339991	564	1566	21315	398630	103750	257208
2014	70300	385474	538	2075	25132	653020	81762	344852
2015	64802	341972	1508	7723	26555	512800	109425	327898
2016	84685	408851	4073	13290	31102	622601	127179	320726
2017	88182	432586	3641	12202	29930	642654	153792	378562

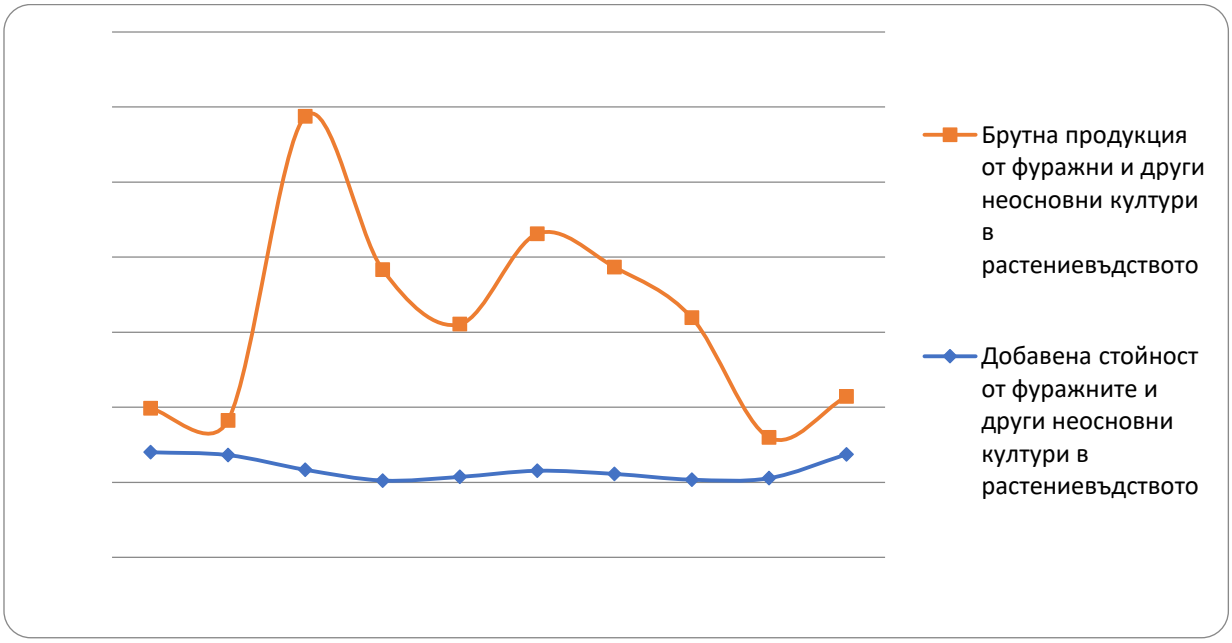
Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Единствено при високопланинските пасища не се наблюдава намаление в площите, поради ограниченията във възможностите за ползването им, налагани от надморската височина, изискванията, свързани с Натура 2000, и подпомагането давано на земеделските производители, които стопанисват тези пасища. Тези високопланински пасища са от ключово значение за отглеждането най-вече на овце и кози. Постоянно затревените площи у нас през последните години са около 1,4 млн. ха. През 2016 г. 447 хил. ха от постоянно затревените площи се намират в стопанствата, като върху 127 хил.

ха се отбелязва добив на ливадно сено. Тези постоянно затревени площи не са разпределени равномерно. Средно за страната през същата година има около 680 хил. ЖЕ, което означава, че на 1 ЖЕ се пада 0,66 хектара постоянно-затревени площи, което е около хранителната норма за крави от 2 кг сухо вещество на ден. В същото време се наблюдава неравномерно разпределение по региони на страната, като в Североизточния район на страната, където са 13% от кравите и 14% от овцете се намират само 5% от тези площи. Същото важи и за Северен централен район и другите райони, където има силно разгръщане на обработваемите земи.

Заради изискването за поддържане в добро екологично състояние на земеделските площи като основно условие за получаване на подпомагане, много голяма част от естествените ливади се косят, без да се прибира сеното или „мулчират", което не носи стопански ефект и има спорни екологични последствия. Може да се отчете, че в страната съществува недостиг на груб сенен фураж дори при сегашните ниски нива на поголовието в животновъдството. Увеличаване на продуктивността, което се откроява като основна слабост в млечното животновъдство също ще изисква увеличение на производството на сенен фураж, за да се подобри храненето на животните.

Фиг. 2.33. Брутна продукция и БДС от фуражните и други култури, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

Изследването на промените в брутната продукция и брутната добавена стойност при фуражните и други растениевъдни производства обхваща всички останали производства извън зърнено-маслодайния сектор, техническите култури, зеленчукопроизводството, трайните насаждения. Тези производства се отличават с ясно изразен темп на намаление и на свиване на стойностните показатели. Тези производства в повечето случаи са второстепенни в специализираните стопанства и по този начин разпределението на производствените разходи при тях е следствие на цялостно

разходно решение във фермите, което може да обясни значителната разлика между брутни приходи и добавена стойност. През последните години нещата се нормализират, като производството на груби фуражи и на друга растениевъдна продукция съставляват около 3% от брутната продукция в селското стопанство, а формират около 5% от добавената стойност през последните години. През годините се отчитат сериозни колебания, като БП е стигала до 5-6% от общата стойност в отрасъла, докато добавената стойност пада до 4%. Предимствата на тези производства са, че изискват много ниски вложения и макар и приходите да са сравнително ниски от единица площ, те имат много добро съотношение общи приходи към разходи. Проблемът е, особено при естествените ливади в планинските райони, че изискват наличие на работна сила, което ограничава обхвата на тяхното ползване.

2.3.14. Изводи

1. Много голяма част от естествените ливади се косят, без да се прибира сеното или „мулчират", което не носи стопански ефект и има спорни екологични последствия;

2. Съществува недостиг на груб сенен фураж дори при сегашните ниски нива на поголовието в животновъдството;

3. Разпределението на площите с постоянно затревени площи, които са един от важните източници на груб фураж е неравномерно, като в много от полските райони има недостатъчна обезпеченост, което затруднява развитието на пасищното животновъдство и на онези стопанства, разчитащи на такъв фураж;

4. Производството на груби-сенни фуражи изисква ниски вложения и производствени разходи, което ги прави относително привлекателни, но незадоволителното състояние на преживното животновъдство се отразява задържащо върху предлагането.

2.4. СЕКТОРЕН АНАЛИЗ НА ЖИВОТНОВЪДСТВОТО

Трудностите при структурното приспособяване на българското селско стопанство са изразени най-силно в животновъдството. Броят на говедата след 2007 г. е относително неизменен. Драстичен е спадът на броя на свинете. Намалението е устойчиво, като за 10 години надминава 43%. Броят на овцете и козите също намалява - с 26%, като все пак броят им се стабилизира и темповете на намаление се забавят. Продължилият спад при броя на животните след 2007 г., до голяма степен се дължи на ниската конкурентоспособност на животновъдството, което засегна основно малките и средни фамилни стопанства. Животновъдството в България постепенно се приспособява към новите предизвикателства, но в някои от подотраслите (например млекопроизводство) силната конкуренция на пазара, заедно със слабостите в структурата и продуктивността, подсилват негативните тенденции.

За годините на членство се вижда и безспорна положителна промяна. Върви окрупняване на стопанствата, изграждат се нови модерни стопанства, породният състав на животните се подобрява, има значителен напредък и по отношение на качеството на произвежданото мляко и месо. Значителна е промяната и в структурата на стопанствата. Малките стопанства силно се съкращават през последните години, като делът на полупазарните и самозадоволяващи се домакинства с животни претърпя значително намаление от няколко пъти в сравнение с началото на новото хилядолетие.

Продукцията от животновъдство намалява във физически обем през целия период. Най-малко намаление се отчита при свинското и пилешко месо. С най-голям спад се отличава производството на мляко от ДРД. Там намалението е 35%, което основно се дължи на спада при козето мляко. Козевъдството в страната през разглеждания период има трайна тенденция на свиване. Причина за това е трудното вписване на това производство в съвременните пазарни реалности, докато в преходните години основно се развиващо като помощно стопанство към селските домакинства. С подобряване на икономическото положение в страната, повишаване доходите, намаляване на населението и увеличаване дела на бизнес ориентираното земеделие, козевъдството започна да се съкращава. Изискванията за производство и реализацията на продукцията с приемането на страната в ЕС също се завишиха, като тези регулаторни ограничения допълнително засегнаха най-малките стопанства, специализирани във всички сектори на животновъдството. Основната причина обаче за кризата в животновъдството е ниската възвращаемост от това производство.

Таблица 2.26. Продукция от животновъдството

Продукция от животновъд-ството	Говеждо и телешко месо, хил. тона, кл.т.	Свинско месо, хил. тона, кл.т.	Овче месо, хил. тона, кл.т.	Птиче месо, хил. тона, кл.т.	Яйца, млн. бр.	Краве мляко, млн. л	Овче и козе мляко, млн. л
2007	21,8	76,3	21,3	116,4	1 579,3	1 114,9	167,1
2008	20,0	73,8	20,9	108,6	1 508,0	1 109,9	160,9
2009	21,9	73,7	17,4	130,2	1 429,2	1 042,1	146,9
2010	19,6	70,5	17,0	106,9	1 437,5	1 091,6	141,2
2011	20,9	72,5	15,9	103,9	1 185,0	1 093,0	146,4
2012	20,4	73,2	17,0	107,6	1 174,4	1 061,2	136,3
2013	19,1	72,9	12,8	98,4	1 194,6	1 115,1	154,1
2014	17,2	67,4	13,1	102,2	1 218,7	1 070,6	115,7
2015	18,5	69,3	11,7	105,7	1 285,8	998,1	111,4
2016	17,5	73,2	11,8	109,6	1 331,3	988,9	116,8
2017	17,5	75,2	11,3	107,0	1 325,9	940,0	109,3

Източник: МЗХГ „Агростатистика”.

Животновъдството се свива в брутната продукция от селско стопанство, но добавената стойност, която успява да формира е по-ниска, независимо че по условие се смята, че животновъдството наддава към добавената стойност на зърно и фуражопроизводството. Причината е, че тези производства заради ниската си продуктивност и трудностите при реализацията на продукцията на добри цени и увеличаване разходите за фуражи и отглеждане на животните не успяват да формират добра доходност и ефективност. Именно занижената ефективност и влошено съотношение между общи приходи и производствени разходи се явява факторът, детерминиращ низходящите икономически и производствени трендове в животновъдството. Това е особено валидно при млечното животновъдство, където се наблюдават най-големите затруднения. При месното животновъдство, нещата изглеждат по-различно, като причината е, че там възможностите за индустриализация и концентрация са благоприятни.

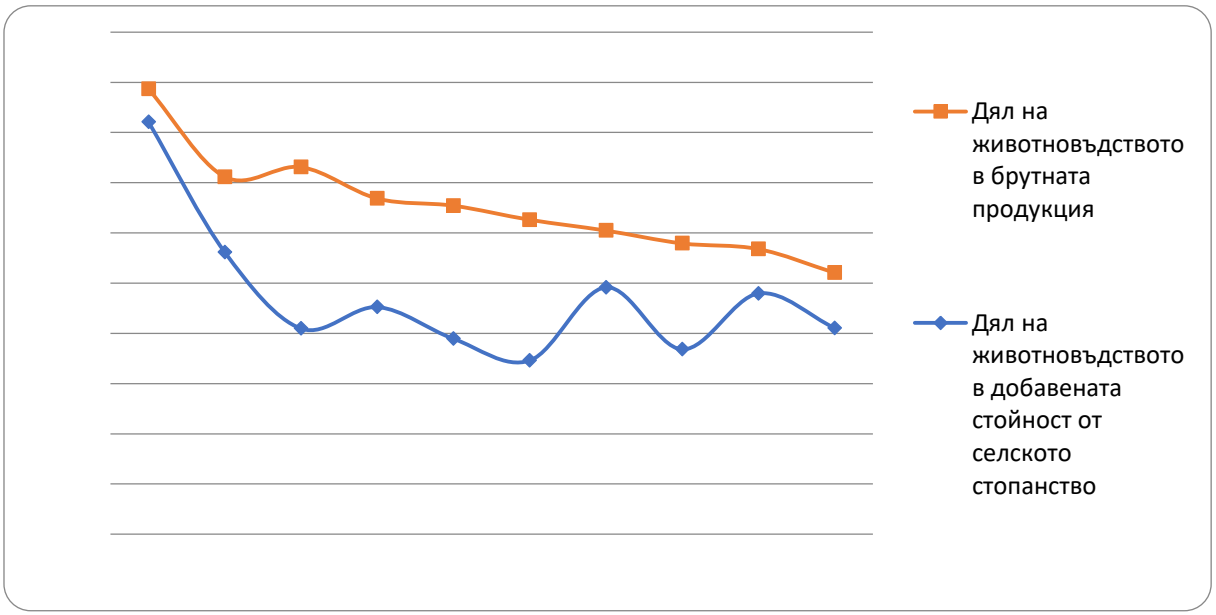
След 2007 г. започна засилено уедряване в секторите „свиневъдство" и „птицевъдство", където източникът на ефективност и на възвращаемост е мащабът и интеграцията по веригата. Тези процеси доведоха до намаляване броя на стопанствата и излизането от сектора на нерентабилните такива. Постепенно това производство се стабилизира, след като в началото и в средата на разглеждания период нещата изглеждаха колебливи. Стабилизацията се свързва с ръст в продуктивността и плодовитостта, което е основен индикатор за състоянието и кондицията на всяко производство. Въз основа на развитието на пазара и стабилното търсене обаче и при производството на свинско и на птиче месо страната остава нетен вносител, което също дава тласък на вътрешното производство, което има потенциал да се разраства, за да задоволи първоначално вътрешното търсене.

Един от ключовите въпроси в животновъдството, който е основен фактор, за да се повишава продуктивността в сектора е селекционната и развъдна дейност. В последните години се забелязва чувствително подобрение в тази посока. Разработена е „Схема за държавна помощ за създаване и поддържане на родословна книга и за определяне продуктивността и генетичните качества на живоотните" с цел подпомагане работата на развъдните организации в страната, като годишните средства, които се заделят за нея за периода 2007-2017 г. са се увеличили почти 3 пъти от 2,3 млн. лв. на 6,5 млн. лв. В Регистъра на развъдните стада е вписана информация за броя на животните и стадата към края на 2017 г., както следва: говедовъдство – 1 754 стада със 121 991 животни, биволовъдство – 258 стада с 10 080 животни, овцевъдство – 2 176 стада с 388 543 животни, козевъдство – 1 821 стада с 24 093 животни, свиневъдство – 66 стада с 44 209 животни, коневъдство – 1 060 стада с 11 138 животни, птицевъдство – 8 стада с 868 896 птици. В началото на периода Изпълнителната агенция за селекция и репродукция в животновъдството контролира около 33 развъдни организации, а към края на 2017 г. техният брой се повишава на 42. Много бързо се увеличават и

животните, които са под контрола на развъдните организации, като само за последните 5 години нарастването при говедата е с повече от 2,5 пъти, при биволите над 2 пъти, при овцете почти 2,5 пъти, козите около 5 пъти, а най-малко е увеличението при свинете и птиците около 20%. С тези темпове на развитие на развъдната дейност и осезаемото подобрение в породната структура на животновъдството се очаква подобрение в породната структура и повишаване потенциала за бъдещето развитие. Това ясно проличава при птицевъдството и свиневъдството, където има сериозно подобрение на продуктивността на животните.

При дребния и едър рогат добитък има подобрение в породния състав, но една голяма част от селектираните животни са от автохтонни-местни породи, където насочеността е тяхното опазване, а не постигане на по-висока продуктивност. През 2017 г. в ИАСРЖ са регистрирани и контролирани 115 834 броя животни от 34 породи. ИАСРЖ контролират 27 автохтонни породи, които са и обект на подпомагане по мярка 214 „Агроекологични плащания" от ПРСР (2007 - 2013 г.) и мярка 10 „Агроекология и климат" от ПРСР (2014-2020 г.). За последните 5 години се наблюдава увеличение от 47% в броя на тези местни породи, като техният дял е най-голям в общия брой на селектираните и контролирани животни в биволовъдството, овцевъдството, коневъдството и пчеларството. За да се подобрят резултатите по отношение на добива на мляко и месо от едър и дребен рогат добитък насочеността на подпомагане трябва да бъде към високопродуктивни животни и породи, като се подпомогне и селекционната работа, за по-доброто адаптиране на различните породи към местните условия.

Фиг. 2.34. Дял на брутна продукция и БДС от животновъдство, %

Източник: НСИ и САРА.

Макар производството от животновъдство за тези години да намалява, в последните 1-2 години се наблюдават признаци на подем. За това може да се говори

основно при птицевъдството и свиневъдството, където се наблюдават положително развитие. Сравнително по-краткият производствен цикъл и способността за бързо възпроизводство при птицевъдството позволяват на предприятията да реагират по-бързо на пазарните сигнали. Това е и единственият сектор на месодайното животновъдство, който успява, освен да задоволи вътрешното потребление почти напълно, да реализира и износ. Едно важно направлени в птицевъдството е и производството на втлъстен черен дроб, който се отличава като продукт с висока добавена стойност и реализация на външни пазари. За периода 2007-2017 година страната успява да постигне известен ръст при основния продукт – втлъстен черен дроб от патици с 9% до средно 5 хил.т. (2015-2017 г към 2007-2009 г.). Това се постига, както чрез разширяване дейността на съществуващите стопанствата, така и чрез откриване на нови специализирани такива. Производството на втлъстен патешки черен дроб се утвърждава като значима ниша на птицевъдството, където има висока специализация и сравнително висока възвращаемост, като основната пречка пред разрастването на това производство е интегрирането към търговския сегмент, където основните пазари са извън страната.

В млечното животновъдство продължават процесите на преструктуриране, но недостатъчната капитализация, основно в малките и средни стопанства, заедно с ниската продуктивност, острият недостиг на работна сила и проблемите с реализация на продукцията, застрашават устойчивостта на тези ферми и засягат около 50-60% от производството.

2.4.1. Изводи

1. Трудностите при структурното приспособяване на българското селско стопанство са изразени най-силно в животновъдството, където само за периода 2007-2017 година се отчита спад в произведената продукция над 20%;

2. Животновъдството се свива заради ниската си продуктивност, трудностите при реализацията на продукцията на добри цени, увеличаване разходите за отглеждане на животните и недостига на работна сила;

3. Брутната продукция в животновъдство се свива между 2007-2016 г. от 44% до 27% в целия отрасъл, а добавената стойност пада от 42% на 21%, което показва, че добавената стойност е не само по-ниска, като процент от брутната продукция, но и намалява с по-висока скорост. Това свидетелства за по-бързо растящи производствени разходи, което влошава възвращаемостта, а оттам обяснява и спадащия интерес към това производство.

2.4.2. Млечен сектор

Млякото е сред най-значимите селскостопански производства за развитите страни и постепенно набира популярност и увеличава своето присъствие и в останалия свят. Брутната продукция от мляко в ЕС представлява около 13% от общото селскостопанско производство, което го нарежда на второ място след месото, като

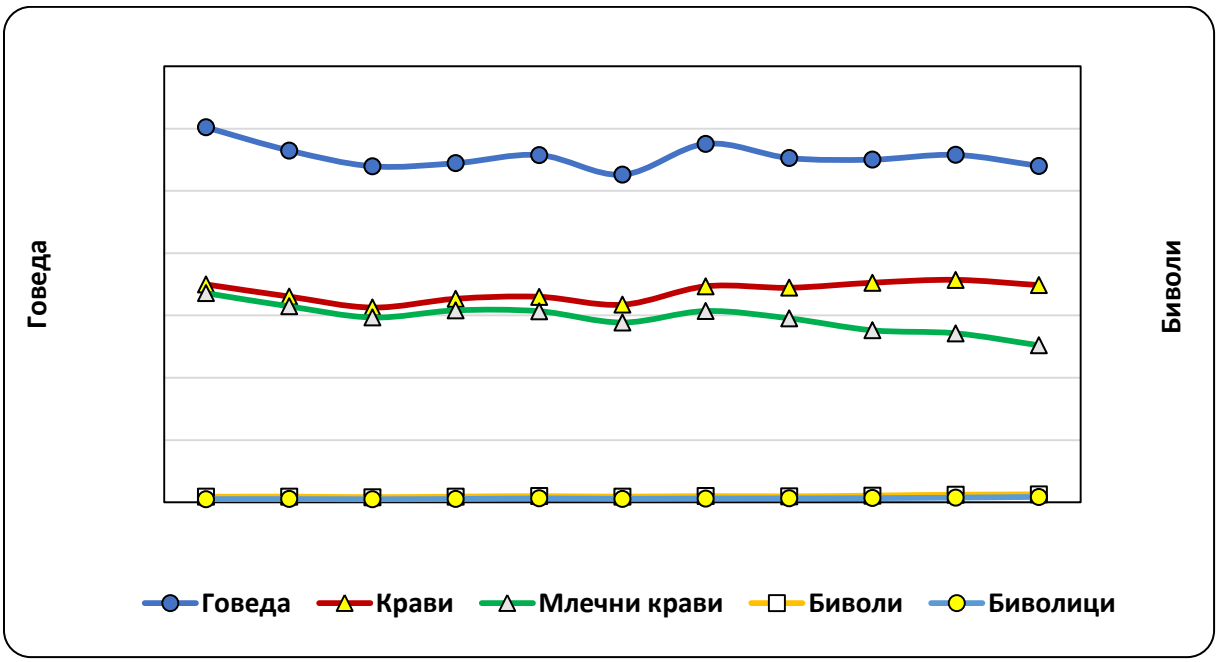
процент по производствени групи. В световен мащаб, млякото заема между 8-9% от брутната селскостопанска продукция и макар да не се нарежда сред най-големите по стойност производства, неговото значение расте. България се намира на обратния полюс, като в исторически план делът на млечния сектор в земеделието намалява и от 13% през 1990 година, през 2018 г., този процент вече е около 9%. Това нарежда млечния сектор в България сред един от 3-те водещи подотрасли на българското селско стопанство преди 1990 година, но през последните 15 години, то отстъпва все по-назад в класацията, където безспорен лидер е зърнопроизводството заемащо 33% дял.

През периода 2007–2017 г., броят на говедата постепенно намалява, като има периоди на стабилизация (2011 г. и 2013 г.), и през 2017 г. е 540,1 хил. броя. Това намаление основно се дължи на намаление на млечните крави спрямо началото на периода (с 25%). Към 2017 г. общият брой говеда намалява с 3% спрямо предходната година, а броят на млечните крави отбелязва спад от 7% за сметка на увеличаващия се брой крави от месодайно направление с 12%. Това е в резултат на преминаване на крави от млечно в месодайно направление. Причината за тази трансформация са нарасналите изисквания за производство на мляко в говедовъдните стопанства, което се явява непосилно за голяма част от средните и по-малки стопанства, въведените след 2015 година изисквания за реализация на мляко, като част от условията за обвързана подкрепа за млечни животни и по-ниските прагове на допустимост по брой животни при месодайното направление.

През 10 годишния период се наблюдава тенденция на намаление на млечните крави, отглеждани в стопанствата, като през 2017 г., техният брой е 252 хил. бр. или намаление с 25% спрямо 2007 г. При биволовъдството за същия период се отчита ръст с 42%, а на биволиците с 67%. До 2014 г. броят на биволите се движи в границите на 9-10 хил. бр., но след това той нараства за да достигне 2017 г. – 12,8 хил. бр. При биволовъдството през 2017 г. спрямо 2007 г. се наблюдава значително окрупняване на фермите с биволици, като през 2007 г. стопанствата с 1-2 биволици са представлявали 70%, докато през 2017 г. този процент е 30%. В същото време се наблюдава увеличение на общия брой биволици. През 2017 г. над 80% от животните се отглеждат в по-уедрените стопанства, като най-много са в групата от 20 до 99 – 4 074 броя.

Въпреки стабилизирането на цените на млякото след 2016 г., броят на млечните крави намалява, като основната причина е настоящата нерентабилност на малките и средни стопанства, които не успяват да увеличат продуктивността си и да се интегрират успешно в пазарната верига. Намалението в поголовието е тенденция и в другите европейски страни, но там се повишава производството на мляко, т.е добивът на мляко расте, докато у нас това не се наблюдава. Така например в ЕС общото производството на мляко за периода 2007-2017 г. се повишава с 17%, докато тук намалява с около 20%.

Фиг. 2.35. Динамика в броя на говедата и биволите, хил. бр.

Източник: МЗХГ „Агростатистика".

България е сред страните в ЕС с най-нисък млеконадой на една крава (средният млеконадой е 70% по-нисък от средния за ЕС), което се дължи на 2 основни причини: разполагаемите генетични ресурси и начините на отглеждане на животните. В страната се наблюдават редица слабости по отношение на породния състав на животните, като основно това се констатира в малките и средни фамилни стопанства. Продуктивността у нас е на много ниски нива, като в края на периода се отчита около 11% увеличение при млеконадоя при кравите и 7% при овцете в сравнение с първите години. Млеконадоят в млечното овцевъдство, макар да изостава в сравнение със средните стойности на други европейски страни с развито овцевъдство, е на постижимо отстояние. В Гърция, средният млеконадой през 2017 г. е около 115 л/овца, във Франция 175 л/овца, в Испания 232 л/овца, докато у нас е 80 л/овца. Разликите с Франция и Испания се дължат на начина на отглеждане на овцете, където тези високи добиви се постигат в оборно отглеждани стада.

При производството и изкупуването на мляко от мандрите и млекоизкупвачите се наблюдават неоднозначни тенденции. Поради ориентацията към пазара на големите стопанства, тяхната дейност е по-прозрачна, както и заради промените в режима на подпомагане, регламентиран с изменение през 2016 г. на Наредба 3/2015 на МЗХГ, според което подкрепа се получава само при доказано продадено/преработено количество сурово мляко над определен праг. Отчита се нарастване на изкупеното от преработвателите мляко в края на периода и тази тенденция ще се запази.

Постигнатите равнища при изкупуване на сурово краве мляко от преработвателите през 2017 г. е около 562 хил. т и след като в средата на разглеждания период започна да намалява в последните години количествата на преработеното общо

мляко, и в частност кравето отбелязва ръст. В същото време поне 25-30% от кравето мляко и около 70% от овчето мляко продължава да не достига до мандрите. Причините за това са в големите трудности, които преобладаващата част от стопанствата в страната изпитват, за да отговорят на изискванията за качество на млякото, особено в диапазона между 10 и 100-150 крави. От 2007 до 2017 г. количеството на преработеното краве мляко е намаляло с 22%. Причина за това е намаляване броя на млечните крави, респективно намаляване добива на краве мляко, както и проблемите с качеството на мляко, което отговаря на изискванията. Нарасналите паралелно с това възможности за директни продажби, като следствие от опасенията за съдържанието и качеството на млечните продукти продавани в търговската мрежа и ниските цени предлагани от мандрите на малките и средни по размер стопанства също води до поддържане на нисък дял на изкупеното мляко.

Влияние за развитието на стопанствата през годината оказа изпълнението на плана за контрол на качеството на млякото, приет от БАБХ. Според данни на БАБХ към март 2018 г., от фермите с 10 до 50 млечни крави 1 755 стопанства произвеждат мляко, неотговарящо на стандартите. Концентрацията на производството през 2016 г. продължава, което постепенно променя структурата на производството - 73% от кравите се отглеждат в приблизително 3 450 стопанства с над 20 млечни крави.

Таблица 2.27. Преработено от млекопреработвателните предприятия краве мляко

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Общо – мляко, хил. т	777	718	635	584	563	533	530	516	523	544	601
Краве мляко, хил. т	724	684	594	548	533	499	496	480	493	509	562
Краве мляко,%	93.1	95.3	93.6	93.9	94.7	93.7	93.6	93.0	94.3	93.6	93.5

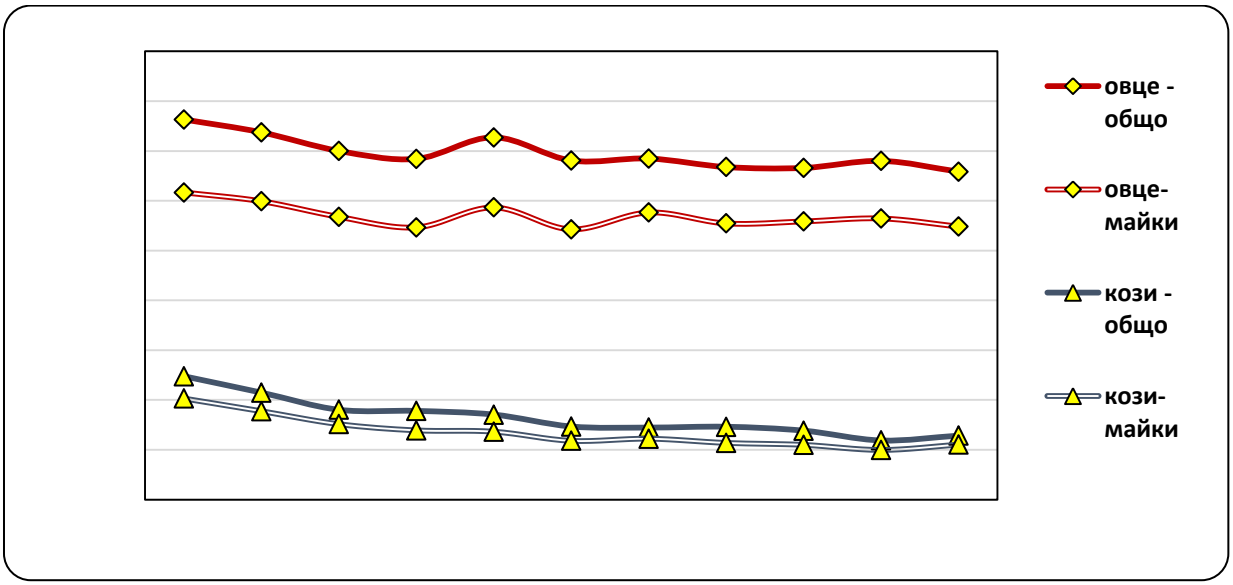
Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

Овцевъдството и козевъдството са традиционни производства в селските райони на страната и са свързани с опита и традициите на населението в тях. Динамиката в изменението на броя на овцете и козите в България и през последните години продължава да следва посоката на непрекъснато намаляване. За последните 10 години в страната, най-голямо намаление в броя на овцете и овцете майки е отчетено през 2017 г. (1 316,8 хил. бр. овце, в т. ч. 1 096,4 хил. овце-майки), а при козите през 2016 г. (237,5 хил. бр. кози и 199,4 хил. кози-майки.

Най-значително намаление има при стопанствата в които се отглеждат от 1 до 9 броя овце (- 88%), следват тези с 10–19 животни (-72%) и най-малък спад е отчетен при фермите с 20 до 49 животни (-47,4%). При останалите категории ферми има значително увеличение на броя, като стопанствата с над 100 животни през 2017 г. са почти 2 пъти повече в сравнение с тези през 2007 г., а животните в тях са нараснали повече от 2 пъти.

С намаление броя на овцевъдните стопанства средният брой на овцете в стопанство се увеличава от 8,7 през 2007 г. на 41,4 през 2017 г.

Фиг. 2.36. Брой на овце и кози, в т.ч. майки през периода 2007–2017 г.

Източник: МЗХГ „Агростатистика".

От 2007 г. до 2017 г. броят на козите в България драстично намалява – от 444,5 хил. бр. до 257,0 хил. бр., а на козите-майки, съответно от 406,1 хил. бр. до 220,9 хил. бр. Само през последната година има увеличение спрямо предходната, с 8,2% при козите и съответно 10,8% при козите-майки. Подобно на овцевъдството и в козевъдството, през последните 10 години се установява процес на окрупняване на фермите. Най-силно намалява броят на фермите с 1 до 9 заплодени кози – с 92,4% през 2017 г. спрямо 2007 г. Най-голямо е увеличението на фермите със 100 и повече животни (с над 5 пъти), както и броят на отглежданите в тях кози-майки и млади кози, заплодени за първи път (почти 8 пъти). През 2017 г. стопанствата, отглеждащи кози намаляват с 54% спрямо 2007 г., като през 2017 г. около 46% от козите се отглеждат в стопанства с над 100 животни.

Таблица 2.28. Разпределение на заплодените овце и дзвизки в стопанствата, хил. бр.

	2007		2017	
	Стопанства, хил. броя	**Заплодени овце и дзвизки, хил. бр.**	**Стопанства, хил.броя**	**Заплодени овце и дзвизки, хил. бр.**
от 1 до 9	126.8	479.2	14.6	58.5
от 10 до 19	12.2	149	3.4	44.4
от 20 до 49	5.7	167.1	3	92.2
от 50 до 99	2.9	194.2	2.8	186.9
от 100 до 299	1.6	302.7	3.3	529.2
300 +			0.5	239.3
Общо	**149.2**	**1292.2**	**27.5**	**1150.5**

Източник: МЗХГ „Агростатистика".

За периода 2007-2017 г. делът на другото мляко извън кравето поддържа едни постоянни равнища около 7% от преработеното мляко в мандрите. Като цяло, намалението в производството на овче и козе мляко е съпроводено от задържане и слабо увеличение на предаденото и влязло в мандрите мляко. В началото на периода изкупеното овче мляко съставлява около 41% от общото производство, докато при козето мляко, този процент е 8%. В края на периода, това съотношение при овчето мляко е 30%, докато при козето мляко делът е 23%. Забелязва се значително повишение в изкупеното козе мляко, което се дължи не на обемите на това мляко в мандрите, а на намалението на общото производство на козе мляко с 47%. Това което прави впечатление е, че производството специално на овче мляко, намалява по-бързо отколкото броят на млечните овце, което означава че средният млеконадой намалява през разглеждания период. Обяснение за това трябва да се търси в относително неатратрактивните изкупни цени на това мляко, които през последните 2-3 години намаляват и вече са около 1,15 лв/л. Стимулите по линия на политиката на подпомагане също не насърчават в достатъчна степен интензивното млечно животновъдство заради обвързаното плащане на глава животно, при нужда от по-голяма ориентация към продукцията. Може да се предположи, че независимо от подобрението в породната структура в овцевъдството, продължава да съществуват стада, чиято цел не е в търсене на икономическа рентабилност и максимална ефективност, а възползване от различните схеми за субсидиране.

Таблица 2.29. Произведено и преработено от мандрите овче и козе мляко

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Общо – овче мляко, хил.т.	84,5	84,7	86,8	84,6	88,9	87,0	94,4	74,6	74,0	79,3	67,0
Общо – козе мляко, хил.т.	84,7	75,3	62,3	58,7	59,8	51,8	52,9	43,3	39,6	39,8	42,3
Овче мляко доставено в мандрите, хил.т	49,56	28,86	33,45	30,03	23,32	25,12	24,94	25,93	18,89	21,75	26,86
Козе мляко в мандрите, пил.т.	4,1	4,5	6,3	4,5	4,8	6,9	7,0	7,9	8,0	10,4	9,4

Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

Въпреки че броят на специализираните стопанства в млечния сектор намалява за периода 2007-2017 г. от 58,8 хил. до 27,3 хил. броя, техният относителен дял в общата съвкупност нараства от 11% на 13%. Тази група, заедно със смесените стопанства, е най-многобройна и като цяло тя е доминирана от малки и дребни стопанства. Стандартният производствен обем в млечните стопанства формира около 8,5% от целият СП през 2016 г., което показва, че за разглеждания период производствените

обеми в стопанствата нарастват с по-бавни темпове отколкото нараства стандартната икономическа стойност в земеделието. Именно неспособността на основната група в тези специализирани стопанства да увеличат производствените обеми е причина за тяхното влошено състояние и за непрекъснатото съкращаване на животните и на фермите. СП на млечните стопанства в България през 2016 г. е около 12 хил. евро на ферма, докато във Франция е 197 хил.евро. И двете оперират на един интегриран пазар, където конкуренцията е много силна и външни граници почти не съществуват. В България като големи (над 100 хил. евро СП и 150 млечни крави) могат да се определят около 500 стопанства или 2% от специализираните, докато във Франция това са 80%.

Таблица 2.30. Структура на стопанствата в млечния сектор

Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СП в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	53 830	127 910	134 570	22,4%	12,5%	13,0%	31 180
2010	46 370	155 770	163 230	28,7%	10,3%	13,4%	21 890
2013	32 440	145 300	151 450	30,0%	9,1%	13,7%	11 930
2016	27 320	134 310	176 480	26,6%	8,5%	13,8%	7 000

Източник: Евростат.

Във Франция почти отсъстват малките млечни стопанства (до 8 хил. евро СП или 20 животински единици), докато в България те съставляват 78%. Именно тази обърната пирамида показва откъде идват основните проблеми в млечния сектор, свързани с липсата на ефективен размер на стопанствата, който да гарантира икономии от мащаба, добра производителност, стабилна възвращаемост. Между големите стопанства в България и Франция почти не съществуват разлики, което показва, че тези стопанства в страната са конкурентоспособни и че основният проблем е, че те съставляват много малка част от млечните стопанства и в тях се формира около 35% от продукцията.

Процесът на преструктуриране на стопанства с млечно животновъдство в България продължава през всички години на европейско членство. Намалява броят на стопанствата за сметка на отпадане на част от дребните. Окрупняването на сектора допринася за по-голяма устойчивост на фермите, по-ефективно и рентабилно производство. Позитивите от концентрацията на млечните животни и от преструктурирането са безспорни и те се свързват с повишаване пазарната ориентация, подобряване и модернизиране на начина на отглеждане и оттам повишаване продуктивността, което води до нарастване на ефективността и

конкурентоспособността на производството. Негативи също не липсват, като те са свързани с трансформирането на фамилния тип млечно животновъдство в корпоративен и оттам неблагоприятни последици върху заетостта, доходите, състоянието и жизнеността на селските райони. Получават се и противоречия с основните цели на прилаганата Обща селскостопанска политика, свързани с: осигуряване на приемлив стандарт на живот на фермерите, задържане населението в селските райони, гарантиране на заетост и подобряване възнагражденията и условията на труд, стимулиране на младите фермери.

Голяма част от малките (над 10 животни) и средните (над 50 млечни крави) не разполагат с достатъчно земя, за която да получават допълнителна подкрепа по линия на директните плащания на площ.Това е и причина за продължаващите икономически и инвестиционни затруднения, резултиращи в непрекъснато съкращаване на животните в тези стопанства. Допълнително препятствие пред уедряване на фермите е недостигът на работна сила. Едрите ферми разчитат на наемен труд.

Таблица 2.31. Брой подадени заявления за подпомагане на глава животно в млечното животновъдство

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Схема за национални доплащания за говеда и/или биволи, необвързана с производството (НДЖ1 и ПНДЖ1 след 2014 година)	21363	7532	8022	8005	7878	7 868	6 003	5 752	5 382
Схема за национални доплащания за овце майки и кози майки, обвързана с производството (НДЖ3 и ПНДЖ3 след 2015 г.)	6085	5604	5818	6045	6665	7 495	7 858	7 526	8 209
Схема за специфично подпомагане за крави с бозаещи телета, обвързана с производството (СКБТ)		1957	2428	3550	4104	5 426			
Схема за специфично подпомагане за поддържане на производството на краве мляко в икономически уязвими ферми (НДКМ 1)		3287	3466	3424	3434	3 406			
Схема за специфично подпомагане за поддържане на производството на краве мляко в необлагодетелстваните райони (НДКМ 2)		1199	1482	1424	1438	1 529			
Схема за специфично подпомагане за поддържане на производството на краве мляко в нитратно уязвимите зони (НДКМ 3)		391	443	649	674	765			
Схема за специфично подпомагане за отглеждане на овце майки и кози майки в икономически уязвими общини в Южна България (НДЖ4)			806	921	1228	1 998			
Схема за специфично подпомагане за отглеждане на овце майки и кози майки в необлагодетелствани райони (НДЖ5)			1325	1600	1963	2 624			
Схема за обвързано подпомагане за млечни крави									5 588
Схема за обвързано подпомагане за							959	1 587	834

млечни крави и/или месодайни крави (до 2016 г.) под селекционен контрол									
Схема за обвързано подпомагане за овце-майки и/или кози-майки							4 240	6 528	
Схема за обвързано подпомагане за овце-майки и/или кози-майки под селекционен контрол							1 200	2 157	2081
Схема за обвързано подпомагане за биволи							239	292	266
Схема за обвързано подпомагане за млечни крави в планински райони (5 – 9 животни)									185
Схема за обвързано подпомагане за овце-майки и кози-майки в планински райони (10 – 49 животни)									3 086

Източник: МЗХГ и Разплащателна Агенция.

Поради непопулярността и тежестта на производството обикновено се наемат неквалифицирани временни работници без перспектива за развитие, което създава неустойчивост на производството. Основен проблем пред развитието на говедовъдството е липсата на земя за фуражопроизводството. За разлика от страните с развито говедовъдство, където фермите се създават и разширяват при наличието на земя, у нас основната част от говедовъдните ферми не разполагат с достатъчно земя за производство на фуражи.

Въведените през настоящия програмен период Схема за зелено плащане и за допълнително подпомагане на протеинови култури доведе до увеличаване площите с люцерна и други бобови и фуражни култури, което помогна до голяма степен за намаляване недостига на основно груби и сочни фуражи. Млечният сектор е обект на по-специално внимание от гледна точка на подпомагането, като от 2009 г. се заделят и национални и европейски средства за допълнителна помощ. В годините се въвеждат и прилагат различни схеми, насочени към разпределяне на допълнителни плащания на глава животно, като броят на подадените заявления при млечните крави намаляват, докато при ДРД, броят на бенефициентите расте. Основните схеми които продължават от самото начало, като национални доплащания до 2014 година и преходна национална помощ след това (НДЖ1 и НДЖ3) показват много голям интерес от страна на животновъдите отглеждащи животни с млечно направление.

Към 2010 г. в страната са преброени 74,7 хил. стопанства, отглеждащи млечни крави, като 7 532 бенефициенти са одобрени за получаване на допълнителна помощ по схемата НДЖ1, което представлява почти 10% от стопанствата с млечни крави. През 2016 г., по НДЖ1 са одобрени 5 752 бенефициенти, като броят на стопанствата отглеждащи млечни крави е 28,7 хиляди, което представлява 19% от стопанствата в млечното говедовъдство. Вижда се, че макар да има увеличение в процента на подпомогнатите стопанства по схемите за млечни крави и биволи, този дял е относително нисък, което се дължи на минималните допустими граници за брой на животните в стопанствата. През 2010 г. около 6,7 хил. стопанства са идентифицирани да

отглеждат над 10 млечни крави, а през 2016 година техният броя намалява до 5,9 хиляди, което показва, че почти всички стопанства имащи над 10 млечни крави са обхванати и кандидатстват за подпомагане по схемите за глава животно. В овцевъдството, положението е почти идентично, като по схемата за НДЖ3 за овце и кози майки през 2016 г. са одобрени 7 526 бенефициенти, а 7,6 хил. стопанства са преброени да имат над 50 млечни животни. Тези дадни показват, че почти всички стопанства в тази група участват в прилагането на схемата. В схемата за обвързана подкрепа, която е насочена към малки стопанства с ДРД между 10-49 животни, също се наблюдава засилен интерес, като са обхванати почти всички производители от тази група.

Таблица 2.32. Брой животни по схемите за подпомагане на глава животно в млечното животновъдство, хил. бр.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Схема за национални доплащания за говеда и/или биволи, необвързана с производството (НДЖ1 и ПНДЖ1 след 2014 г.)	331,7	278,3	308	308,5		301,9	245,9	238,8	227,6
Схема за национални доплащания за овце майки и кози майки, обвързана с производството (НДЖ3 и ПНДЖ3 след 2015 г.)	271,3	575,5	736,9	740,2		994,6	1056	1090	874,3
Схема за специфично подпомагане за крави с бозаещи телета, обвързана с производството (СКБТ)		31,6	49,3	64,4		100,3			
Схема за специфично подпомагане за поддържане на производството на краве мляко в икономически уязвими ферми (НДКМ 1)		52	72,2	75,1	71,6	78,58			
Схема за специфично подпомагане за поддържане на производството на краве мляко в необлагодетелстваните райони (НДКМ 2)		24	40,2	38,7	43,3	50,9			
Схема за специфично подпомагане за поддържане на производството на краве мляко в нитратно уязвимите зони (НДКМ 3)		23	50	70,1	67,4	86,1			
Схема за специфично подпомагане за отглеждане на овце майки и кози майки в икономически уязвими общини в Южна България (НДЖ4)			19,2	23,1	26,7	45,2			
Схема за специфично подпомагане за отглеждане на овце майки и кози майки в необлагодетелствани райони (НДЖ5)			27,5	35,6	38,3	55			
Схема за обвързано подпомагане за млечни крави							184,5	175,6	166,2
Схема за обвързано подпомагане за млечни крави и/или месодайни крави под селекционен контрол							62,2	84,1	138,9
Схема за обвързано подпомагане за овце-майки и/или кози-майки							101,7	181,1	
Схема за обвързано подпомагане за овце-майки и/или кози-майки под селекционен контрол							189,2	281,1	324,9
Схема за обвързано подпомагане за							10,8	14	11,1

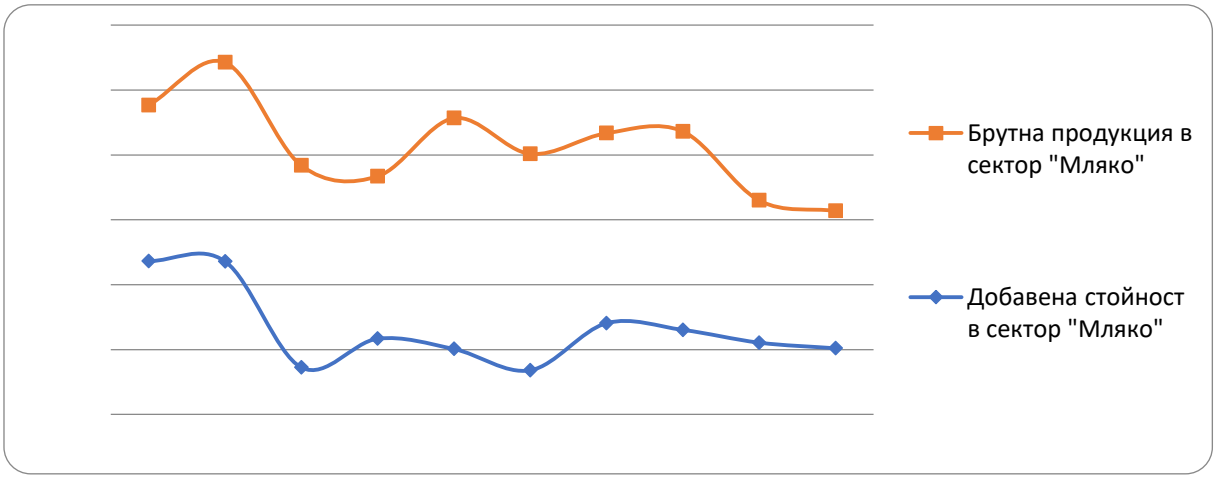
биволи									
Схема за обвързано подпомагане за млечни крави в планински райони (5 – 9 животни)									1,5
Схема за обвързано подпомагане за овце-майки и кози-майки в планински райони (10 – 49 животни)									84,3

Източник: МЗХГ и Разплащателна Агенция.

По отношение на подпомогнатите животни, както и при стопанствата, интересът към схемите за подпомагане на глава животно е много висок. През 2016 г. по ПНДЖ1 са подпомогнати 238,8 хил. крави и биволи, по друга схема ПНДЖ3 има подкрепени 1,090 хил. глави, което показва, че в почти пълна степен преживните животни, които се отглеждат в страната биват заявявани от стопаните си за подпомагане. През същата година при схемата за по-малките стопанства (10-49 овце) са обхванати 181,1 хил. животни, докато техният брой по статистически данни е около 208 хил. Вижда се, че активността макар и да не е до пълния размер на ДРД по статистика, е достатъчно висока и почти всички животни са заявявани за подпомагане.

Разликата, която се наблюдава при подпомагането по линия на глава животно по отношение на стопанствата и при самите животни е, че при стопанствата участват само една малка част от всички единици, имащи млечни животни, докато при животните са изключени през 2016 г. около 14% от млечните крави и около 9% от млечните овце и кози. Като цяло обвързаната подкрепа и допълнителното подпомагане на глава животно в млечния сектор допринасят за задържане спада в поголовието и в производството на мляко, но не могат да компенсират изоставането в доходността на млечните стопанства, основна причина за съществуване на констатирания спад. Причините за това са различни, но основната е недостатъчната възвращаемост в сектора, дължаща се на ниската производителност, слабата интеграция на стопанствата по веригата на стойността и относително малките размери на стопанствата, което води до по-високи постоянни и трудови разходи.

Фиг. 2.37. Дял на брутна продукция и БДС от млечното животновъдство, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

Като резултат от намаление на млечното стадо, слабият прираст в продуктивността на животните и запазване сравнително висок дела на самозадоволяване в стопанствата, брутната продукция от мляко намалява от 2007 г. до 2016 г. с около 34%. През последните години брутната продукция от мляко съставлява около 9% от общата селскостопанска продукция. Добавената стойност от млечния сектор се изчислява на около 7%. Това показва, че млечният сектор в днешните условия е с намалена възвращаемост, влошен икономически резултат, понижена ефективност. Тази ситуация не стимулира производителите и не поощрява разширяване на производството от малките и средни стопанства. Тези класове стопанства са в затруднено положение, с недостатъчна доходност и недостиг на капиталов ресурс, за да разширят производството и да осъвременят производствените си мощности, за да увеличат продуктивността и да намалят зависимостта си от работна сила. Цените на сочните и груби фуражи продължават да са високи, което също пречи на тяхното развитие. Инвестициите, за да отговорят на високите европейски стандарти са допълнително финансово бреме от което страдат средните и малки стопанства. Най-големите стопанства постигат един много добър резултат, намират се на позиции почти до най-високите стандарти за това производство в ЕС, но липсата на достатъчен брой такива стопанства и на средни такива води до незадоволителна цялостна картина в сектора.

2.4.3. Изводи

1. Свиването в млечния сектор продължава, както като производство, така и като дял в брутната селскостопанска продукция;

2. Добавената стойност в сектора намалява с по-големи темпове отколкото брутната продукция от мляко, което показва, че икономическите резултати в сектора се влошават заради по-бързо растящите разходи;

3. Поголовието при млечните говеда и ДРД намалява между 2007-2017 г., като най-голям е този спад при козите, следвани от млечните крави и в много по-малка степен при млечните овце, което основно се дължи на продължаващото преструктуриране и отпадането на малките, полупазарни единици до 10 ЖЕ.

4. Проблемите в способността на млечните специализирани стопанства да увеличат производствените обеми е причина за тяхното влошено състояние и за непрекъснатото съкращаване на животните и на фермите;

5. Обвързаната подкрепа е важна за производителите в сектора, тя обхваща много голям процент от млечните животни, но не може да спре спада в общото производство и поголовието;

6. Обвързаната подкрепа насърчава преобладаващо екстензивното развитие на сектора и за да се повиши устойчивостта на схемите се изисква обвързване не само с производството, но и с продукцията;

7. Големите стопанства в България са почти на европейско равнище и са конкурентоспособни, но те са до 2-3% от всички ферми;

8. Секторът се преструктурира, като се засилва концентрацията на млечни животни и уедряването на стопанствата, което е предпоставка за икономии от мащаба и повишение на пазарната ориентация, водещо до по-висока ефективност и конкурентоспособност;

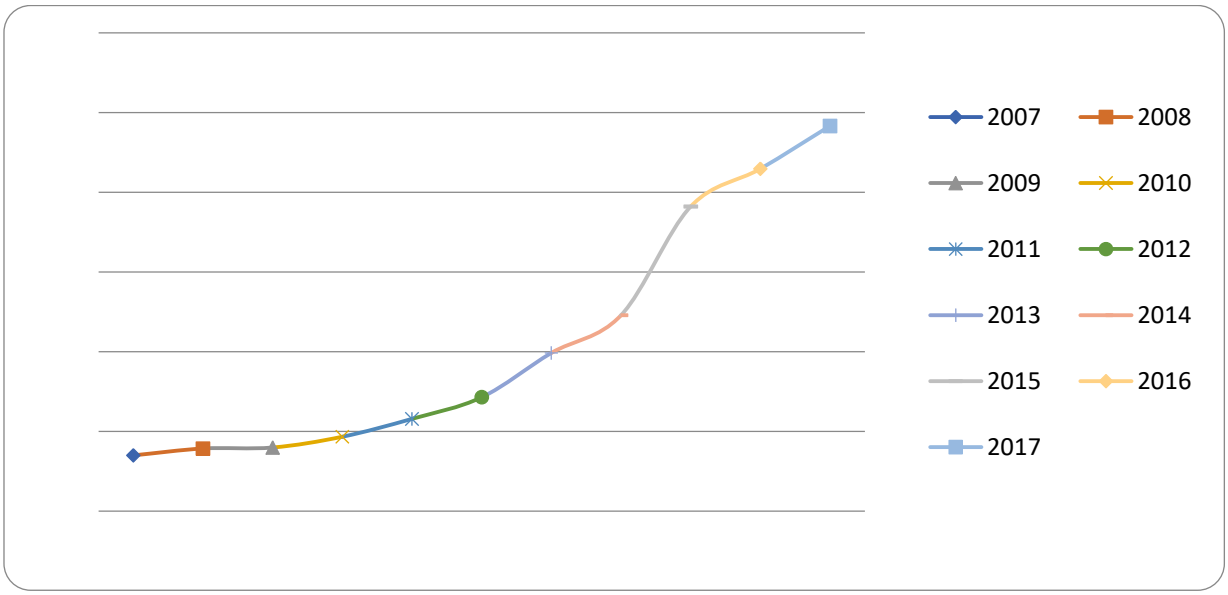
9. България е сред страните в ЕС с най-нисък млеконадой на една крава, което се дължи на наличните генетични ресурси и начините на отглеждане на животните;

10. Около 1/3 от кравето мляко и около 70% от овчето мляко не достига до мандрите, което говори, както за наличие на сив сектор, така и за ориентация на по-малките стопанства към директни продажби.

2.4.4. Месодайно говедовъдство

Месодайното говедовъдство исторически не е силно застъпено в България. Специализираните месодайни породи за месо започнаха по-сериозно да навлизат в страната в последните 2 десетилетия. В последните години се наблюдава засилване на интереса към отглеждане на животни за месо, въпреки че все още най-голямата част от произвежданото в България говеждо месо е от животни от млечните стада (мъжки телета), и/или бракувани млечни крави. Това прави производството нископродуктивно, качеството на добиваното месо е по-ниско от това от породите за месо. Основният показател, характеризиращ развитието на стадата с говеда от месно направление е броят на месодайните крави. Това най-често са крави с бозаещи телета (т. е. отглеждане на крави с телета, предназначени за производство на месо).

Фиг. 2.38. Брой крави от месодайно направление, хил. глави

Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

В годините след присъединяването на страната към ЕС, броят на регистрираните говеда за месо непрекъснато се увеличава. Причините за това се коренят основно не в икономически и пазарни мотиви, а в прилаганата система на подпомагане от една страна, а от друга, заради засилване на изискванията към производството на мляко от говедовъдството, което принуждава много от неотговарящите на изискванията стопанствата да регистрират животните като месодайни. Броят на кравите с месодайно направление за периода 2007-2017 г. нараства почти 6 пъти. Месодайното направление включва и млечни крави, които не отговарят на изискванията за производство на мляко и крави, които се отглеждат заради възможността за субсидиране по различните схеми на подпомагане. Въпреки растящия интерес към специализираните месодайни породи говеда, техният брой е изключително малък – 7 132 бр. са под селекционен контрол през 2017 г., по данни на МЗХГ.

Броят на регистрираните като месодайни крави расте прогресивно през последните години, докато производството на говеждо месо намалява от 21,8 хил. т до 17,5 хил. т между 2007 г. и 2017 г, което се обяснява с разнородността на мотивите на стопаните при отглеждането на такива животни. За да се увеличи пазарното производство на говеждо месо и да се повиши пазарната ориентация на производителите трябва да се засили подкрепата към същинското месодайно говедовъдство, което се оограничат стимулите за стопаните, чиято водеща цел е получаване единствено на субсидии без същностна пазарна ориентация.

Таблица 2.33. Структура на стопанствата специализирани в месодайно направление

Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СП в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	2 770	8 960	9 150	1,5%	0,5%	0,6%	1 890
2010	1 440	15 620	15 760	1,7%	0,3%	0,4%	540
2013	1 490	26 750	26 950	3,1%	0,3%	0,7%	300
2016	5 810	53 580	54 010	7,2%	0,8%	3,1%	350

Източник: Евростат.

Скокът в поголовието от месодайни крави се отразява на броя на специализираните стопанства, които през 2016 г. се увеличават четирикратно в сравнение с 2013 г. Броят на животните в тях нараства с почти 120%. Тези стопанства формират около 3% от всички стопанства в страната, но в тях се създава само около 0,8% от СП в отрасъла. Това означава, че преобладаващата част от тях имат много ниска производствена и добавена стойност, което заедно с незадоволителното равнище на

стоковост при говеждото месо разкрива наличието на различни цели от това да произвеждат продукция и да търсят висок икономически резултат.

В стопанствата, които са със смесено млечно-месодайно направление, които представляват около 1,4% от всички стопанства през 2016 г., стандартните икономически обеми се изчисляват на около 0,8%, което показва, че това са стопанства, които дават по-голяма икономическа продукция отколкото специализираните само в месодайното говедовъдство. Техният брой чувствително се съкращава след 2007 г., което се обяснява с техния полупазарен статут и неспособност да се приспособят и впишат в променените икономически реалност с присъединяването на страната към ЕС.

Таблица 2.34. Структура на стопанствата със смесено говедовъдство за месо и мляко

Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СП в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	16 780	53 080	55 550	9,4%	5,0%	4,7%	8 210
2010	4 770	14 830	15 200	2,7%	0,8%	1,4%	2 310
2013	3 260	13 830	14 060	2,6%	0,6%	1,4%	950
2016	2 990	16 110	16 310	2,8%	0,8%	1,6%	650

Източник: Евростат.

Характерно за развитието на българското месодайно говедовъдство е големият брой животни, колени в стопанствата. Съотношението между животни, заклани в стопанствата и тези в специализираните кланици, ежегодно е около 60%:40%. Големият процент на добитото говеждо месо в стопанствата показва неразвитостта на веригата на стойността при говеждото месо и свидетелства за наличие на директни продажби, голяма част, от които остават и нерегламентирани. Съгласно официалните данни едва 36% от общото промишлено производство на говеждо месо е класифицирано съгласно скалата на ЕС EUROP през 2016 г., като преобладаващ е делът на говедата слаб клас по конформация (73%) и по степен на залоеност (70%). Това разкрива защо цените на говеждото месо в България са доста по-ниски отколкото средните в ЕС, което обяснява и защо пазарната реализация на говеждо месо е относително ниска. Слабото участие на България в търговията с говеждо и телешко месо в рамките на ЕС е причината за липсата на ценова интегрираност и проявлението на съществени отклонения спрямо тенденциите на европейския пазар.

Развитието на месодайното говедовъдство в България правещо по-силно впечатление след 2010 г. съвпада и с разширяване средствата и обхвата на обвързаната подкрепа по I-ви стълб. Подпомагането на глава животно в месодайното говедовъдство

е чрез 2 схеми – Схема за месодайни крави и юници, която стартира от 2015 г. и Схема за месодайни крави и юници под селекционен контрол, която е създадена от 2017 г.. Това, което прави впечатление като характеристика единствено за месодайното говедовъдство е че делът на подпомогнатите животни под селекционен контрол през 2017 г. и 2018 г. представлява едва 12% от всички декларирани месодайни крави по общата схема. При млечните крави и при ДРД, където също от 2017 г. има подпомагане също в двете направления, делът на селекционните животни от общата схема формират около 30% при млечните крави и 37% при млечните овце. В голяма степен може да се твърди, че в месодайното говедовъдство се декларират ЕПЖ, които не могат да бъдат или стопаните им не искат да ги отглеждат с млечна насоченост. Насърчаване на такива производствени практики, които не водят след себе си до ясен производствен или стойностен резултат не спомага за повишаване на производствените равнища за сектора, така и като цяло за отрасъла.

Таблица 2.35. Резултати от схемите за обвързана подкрепа за месодайно говедовъдство

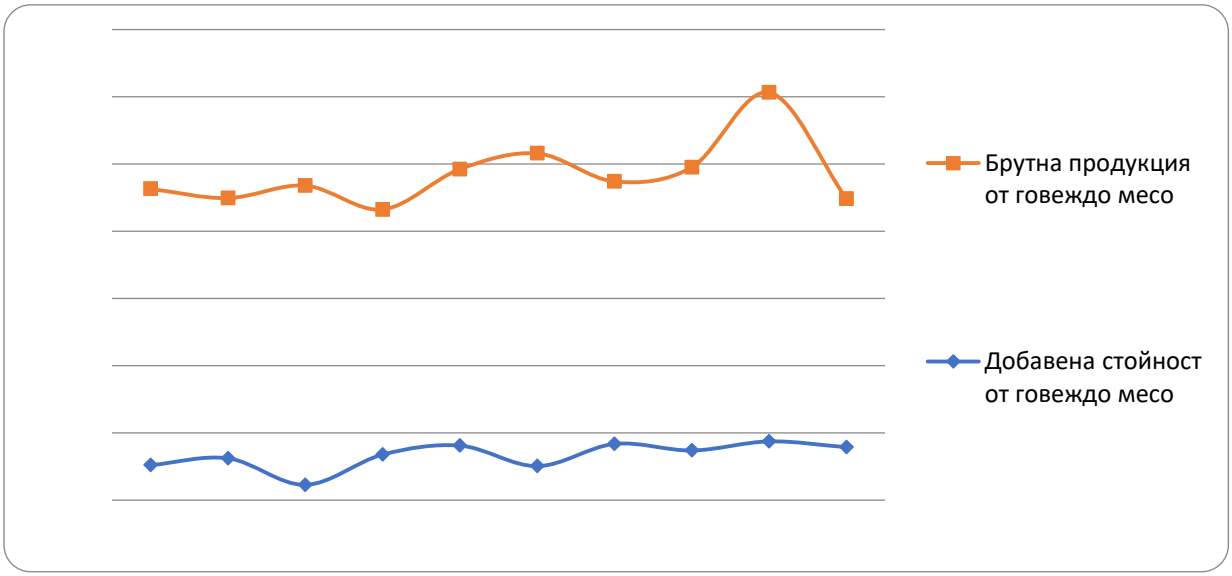
Динамика на бенефициентите и животните	2015		2016		2017		2018	
	Брой заяв-ления	Брой жи-вотни	Брой заяв-ления	Брой жи-вотни	Брой заяв-ления	Брой жи-вотни	Брой заяв-ления	Брой жи-вотни
Схема за месодайни крави и/или юници под селекционен контрол					271	12 417	367	17 288
Схема за месодайни крави и/или юници	5 388	99 400	6 356	122 798	6 568	138 938	6 054	139 961
Процент на подпомогнатите бенефициенти и месодайни крави от общия брой	*78%*	*130%*	*82%*	*143%*	*93%*	*143%*	*91%*	*131%*

Източник: МЗХГ и Разплащателна Агенция.

По отношение степента на обхващане на бенефициентите и животните се забелязва, че почти всички стопанства след 2017 г. се включват и участват в основната схема за месодайно говедовъдство. Този процент в последните 2 години е вече над 91%, което е показател, както за големия интерес, така и за положителните ефекти за стабилизиране на поголовието от обвързаното подпомагане. Диференциалният анализ на въздействието на схемите на глава подкрепящи месодайното говедовъдство показват, че над 80% от отбелязания скок в поголовието при месодайните крави се дължи на тези плащания.

Въвеждането на самостоятелни схеми за обвързано подпомагане на месодайни крави под и извън селекционен контрол от 2017 г. също засилва ръста в поголовието, но го ускорява в рамките на 3-4% годишно. Определянето на максимални бюджети в схемите за обвързано плащане води до преразпределение на средствата, като с увеличаване на заявените животни настъпва намаление на плащанията на глава животно, което саморегулира стимулите и оттам ограничава разрастването на месодайните стада.

Фиг. 2.39. Дял на брутна продукция и БДС от месодайно говедовъдство, млн.лв.

Източник: НСИ и САРА.

Брутната продукция от говеждо месо заема около 3% от брутната селскостопанска продукция. Добавената стойност от месо от ЕРД възлиза на 1,3% през 2016 г. Това показва, че месодайното говедовъдство е с ниска възвращаемост, намалена доходност и относително високи производствени разходи, разрастващо се като поголовие, но не като придадена стойност. Това се дължи както на ниската стоковост на производството, където броят на популацията от животни не кореспондира с произведената крайна продукция, така и с ниските изкупни цени на месото. Причината е, че същинското угояване на животни е застъпено в много малък процент и то преобладаващо в специализираните стопанства с типични месодайни породи. Преобладаваща част от животните за клане са или бракувани крави или телета, които остават за консумация в стопанствата заради липса на икономическа полза за самите стопанства да ги угояват, свързано със значителни вложения. Липсата на изградена система и връзка между стопанствата, които произвеждат телета и нямащи намерение да ги угояват и увеличаващите се производители търсещи животни за угояване води до значителни пропуснати ползи. Развитието на това производство, без да се отчитат удовлетворителни резултати по отношение на физическото производство на месо и на добавена стойност, не носи ползи за отрасъла, икономиката и обществото.

Насърчаването по линия на политиката трябва да бъде в посока постигане на реален резултат, което да помогне за създаване на истинско месодайно направление в говедовъдството.

2.4.5. Изводи

1. Броят на кравите с месодайно направление нараства почти 6 пъти през периода 2007-2017 г., поради разнородността на събраните животни в това направление, като включваща всички животни, които не могат да бъдат определени с млечно направление;

2. Броят на регистрираните като месодайни крави расте прогресивно през последните години, докато производството на говеждо месо намалява;

3. Икономическият потенциал на специализираните стопанства в месодайното говедовъдство намалява през периода, като икономическият размер на стопанстата намалява шестократно между 2007-2016 г., докато делът на животинските единици от цялото животновъдство се свива 3,5 пъти, свидетелстващо за слабата пазарна ориентация и изоставане в производствена възвращаемост и ефективност;

4. Преобладаващата част от говеждото месо (телешко и говеждо) не преминава през кланиците и слабостта е, че липсва в достатъчен мащаб угоителна дейност в говедовъдството, а повечето от предназначените да клане животни са отделени за ремонт;

5. През последното десетилетие се засилва и постепенно разширява целенасоченото месодайно направление в говедовъдството;

6. Подкрепата на глава животно допринася в основна степен за големия ръст в поголовието и оказва силен ефект върху развитието на сектора;

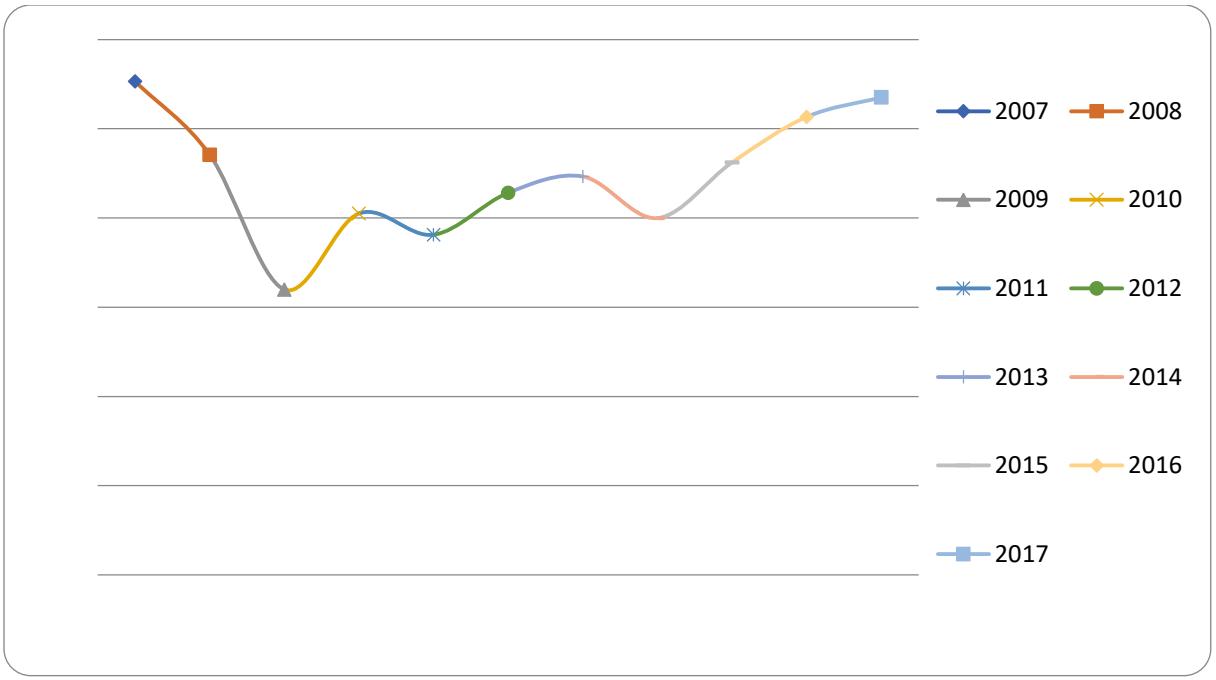
7. Обвързването на производството с продукцията при подпомагането на месодайното говедовъдство може да спомогне за засилване резултатите и да повиши пазарната ориентация и устойчивостта на специализираните в месодайното говедовъдство стопанства;

2.4.6. Производство на месо от ДРД

Присъединяването на страната към ЕС доведе до значителни промени и ефекти по отношение на производството, приходите, разходите в овцевъдството. В ЕС, секторът на ДРД заема около 2% от брутния продукт, получаван в месното производство на Общността. В условията на ЕС перспективите на овцевъдството зависят от търсенето на такива продукти, външната конкуренция на европейския и световен пазар, както и в повишаване на сравнителни предимства пред другите конкурентни производства, като в случая това са млечното и месно говедовъдство. Овцевъдството в България се доминира от млечна специализация, което го различава от основната част на световното овцевъдство, което е доминирано от това за месо и вълна.

Месото от ДРД е с най-малък принос в общото количество на произведеното месо в страната. Физическият обем на продукцията през последните години възлиза на 9,5-10 хил. тона, а заедно с козите и овцете е около 13 хил. т, което е около 7% от цялото производство на месо. Подобно на производството на телешко месо и в овцевъдството основната част от месото се добива от млечни породи овце, което се обуславя от ниското равнище на рентабилност, заради липсата на развита пазарна система, която да остойностява по-високото качество на тежките агнета и овце, както и заради ограниченото вътрешно търсене. През 2017 г. броят на овцете-майки с месодайно направление е 104,3 хиляди и представлява едва 8% от общия брой на овцете в страната. Традиционният характер на овцевъдството и най-вече предоставяната ежегодно подкрепа по схемите за обвързано подпомагане поддържа броя на животните, като през последните години се забелязва увеличение на немлечните овце-майки с около 10% годишно.

Фиг. 2.40. Брой месодайни овце-майки, хил. глави

Източник: НСИ и МЗХГ „Агростатистика".

Като цяло, месодайното направление на овцевъдството не се очаква да има перспективи за по-сериозно развитие, като то в момента основно се променя от действието на различните видове подпомагане. Използване само на месото от агнета и на възрастни животни като приход от овцевъдството не може да даде достатъчен доход и възвращаемост, при срива в търсенето и в цената на вълната, което прави развитието на месното направление икономически неустойчиво. В сравнение с млечното овцевъдство, приходите в месното направление са много по-малки, липсва търсене на другия продукт от овцете – вълната, и няма система за премиране на тежките агнета и овце от месодайните породи.

Таблица 2.36. Структура на стопанствата специализирани в отглеждането на ДРД

Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СП в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	39 230	66 970	73 740	10,3%	3,9%	7,8%	28 820
2010	36 060	107 360	131 130	12,6%	3,7%	9,2%	20 640
2013	30 420	99 750	108 850	14,8%	3,7%	11,1%	13 870
2016	27 600	138 660	141 040	16,8%	4,1%	12,8%	12 800

Източник: Евростат.

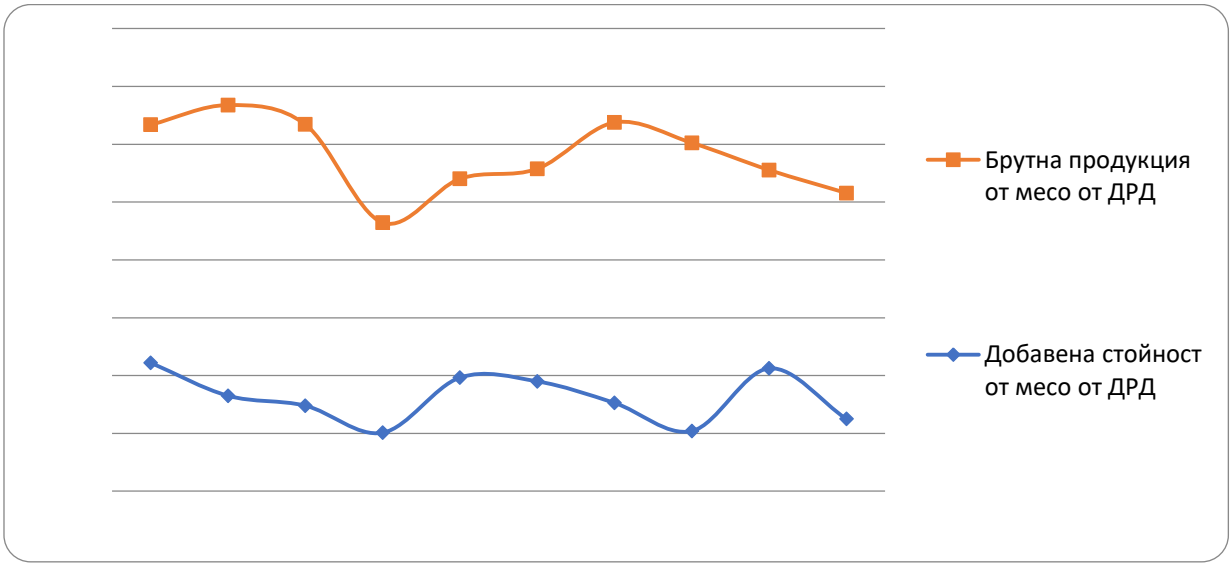
Другата специфика на производството на месо от ДРД е, че преобладаващата част от агнешкото и ярешкото месо се добива в стопанствата -82% от общото количество. Голям процент от него се реализира посредством директни продажби, без да достига до търговските обекти. Ограниченото предлагане поддържа високи цените на дребно от 13,30-13,50 лв./кг, което не стимулира растежа на потреблението. Средното равнище на консумацията на агнешко месо на част от населението през 2017 г. се изчислява на 1,4 кг, като потреблението основно се свързва с няколко празнични периода годишно, което е нерегулярно от пазарна гледна точка. В момента, благодарение на силно намаления брой на овцете и на добиваните агнета и на задържащото се на нормални равнища търсене и потребление на агнешко месо в домакинствата, овцевъдните ферми реализират на сравнително висока цена своите агнета и доходът от агнешко месо представлява около 50% от общия приход на 1 овца-майка.

Средният брой на овцете, отглеждани в стопанствата през 2017 г. е 47,7 глави, докато само на овцете-майки е 40 броя, което показва четирикратно повишение в сравнение с началото на разглеждания период. Специализираните стопанства за отглеждане на ДРД през 2016 г. са 27 600, като в тези специализирани стопанства се отглеждат над 65% от всички овце и кози. Като брой стопанства, те представляват около 13,5% от всички стопанства в страната, но в тях се намира едва 4,1% от производствената икономическа стойност в отрасъла. Това означава, че тези стопанства са доста под средните равнища на производствен обем в селското стопанство и оттам имат недостатъчна възвращаемост и доходност. Около 82% от стопанствата са с икономически размер под 8 хил.евро, а тези над 50 хил.евро – 1,3%. В стопанствата под 8 хил.евро се концентрира около 25% от продукцията от овцевъдство (включително и на месо от ДРД), докато в най-големите - около 19%. В средния клас стопанства (50-200 млечни овце) се концентрира основата на българското овцевъдство. Тези стопанства, като брой нарастват между 2007-2016 г., но техният брой има потенциал да се повиши, което ще гарантира една по-висока устойчивост, стабилност, пазарна ориентация и

добавена стойност, което ще допринесе за подобряване жизнеспособността на селските райони.

Брутната продукция от месо от ДРД намалява между 2007-2016 г., с около 19%, а добавената стойност се съкращава с около 44%. Причините за това са в нарасналите разходи, които изпреварват ръста в доходите, както и в запазване сравнително висок дела на полупазарните и малки стопанства. Отличителното при малките стопанства е, че те успяват да постигнат добра ефективност на единица животно, снижавайки максимално нивото на производствени разходи и постигайки едни от най-високите равнища на съотношение между общи приходи към производствени разходи на единица животно. Проблемът при тях е, че високата ефективност на животинска единица не важи на ниво стопанство, където заради постоянните разходи и остойностяване на вложения труд, ефективността пада драстично. Същевременно месото от ДРД дава около 3,6% от брутната селскостопанска продукция през 2016 г, докато добавената стойност е 2%. Това показва подобно и при другите тревопасни направления на животновъдството за намалената ефективност и възвращаемост на производството на месо от ДРД, а всичко това предопределя свиване на производството.

Фиг. 2.41. Дял на брутна продукция и БДС от месо от ДРД, млн.лв.

Източник: НСИ и САРА.

Производството на месо от ДРД е застрашено от недостига на работна сила, тъй като отглеждането на животните е свързано с нуждата от работна ръка за доминиращия пасищен начин на гледане на стадата. Ниската ефективност и рентабилност обаче не са предпоставка да се заделят повече средства за увеличаване на възнагражденията, което частично може да реши този недостиг, поради което бъдещето на сектора е несигурен и то в случай, че публичното подпомагане намалее. Заради прилагане на Схемата за единно плащане на площ в България има проблеми с оземляването на много от овцевъдните стопанства. Малките стопанства, откъдето може да се очаква увеличение

на средния клас стопанства получават недостатъчни субсидии и стимули по линия на директните плащания, което възпрепятства тяхното развитие и разширяване и занижава цялостното състояние на сектора.

2.4.7. Изводи

1. Производството на месо от ДРД е от изключителна важност за поддържане доходността в овцевъдството и в стопанствата отглеждащи овце, особено с оглед на проблемите с изкупуването на овчето мляко и ниските пазарни цени на млякото;

2. Преобладаваща част от агнешкото месо се реализира директно от стопанствата, което се дължи на ограниченото с годините производство, недостатъчно да покрие вътрешното търсене и на по-високата цена на директните продажби;

3. Овцевъдството е сравнително нискоразходно производство, където се получава добра ефективност между производствени разходи и общи приходи на 1 животно, но за добра ефективност на труда се изискват значителни размери на стопанство;

4. Стопанската структура в овцевъдството макар да се подобрява от гледна точка на средния брой овце в стопанствата се вижда, че преобладаваща част от стопанствата имат ниска пазарна ориентация, с над 50% от продукцията оставаща за собствени нужди;

5. Основното предизвикателство пред овцевъдството е трудоемкостта и осигуряването на необходимата работна ръка в целия процес на отглеждане на овце;

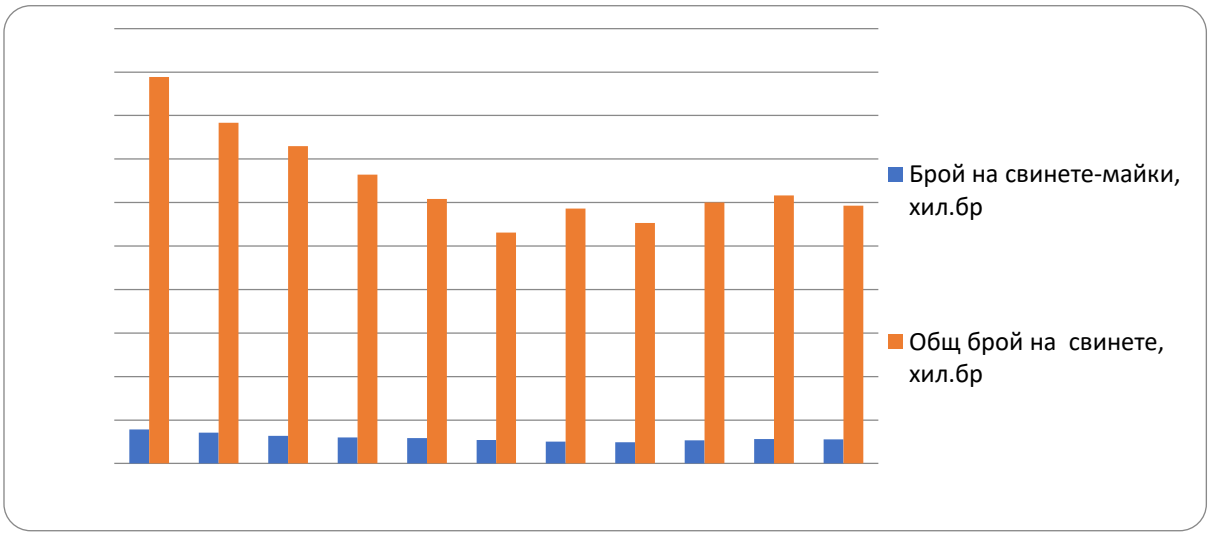
6. Разширяването на месодайното овцевъдство от икономическа перспектива изисква решаване на различни проблеми свързани с ниските равнища на доходност, трудностите с намирането на работници, растящите разходи за отглеждане на животните и силната ценова конкуренция на пазара на агнешко месо.

2.4.8. Свиневъдство

Преструктурирането на свиневъдството протича с по-бързи темпове, отколкото това се случва в месодайното говедовъдство и овцевъдството. Дребните по размер стопанства, отглеждащи свине са намалели значително през периода на членството в ЕС. Предвид икономическата ситуация в страната и тенденциите на пазара на свинско месо може да се очаква отливът на малките стопанства и на производството в „задните дворове" да продължи да намалява. С присъединяването на страната към ЕС, спадът в производството на свинско месо и на отглежданите свине не спря. Между 2007-2012 г., броят на свинете намалява с около 39%. Причините са различни, но рязкото покачване цените на фуражите и оскъпяване на производството, заедно с рестрикциите по отношение отглеждането на животните, както и добиването на месо в кланиците засегна чувствително сектора. След 2012 г. производството постепенно се стабилизира и тръгва нагоре.

Към края на 2017 г. общият брой свине в страната достигадо 593 хил. броя. По-важното е, че постепенно започва увеличаване броя на свинете-майки. Наблюдава се и ръст в продуктивността и плодовитостта. Макар броят на свинете-майки да остава по-нисък, отколкото в началото на периода, по-високата плодовитост и подобряването на технологиите на отглеждане и на времето за угояване на прасетата, броят на закланите прасета расте. Стабилизирането на популацията на свине и постепенният възход в производството се дължат и на въведената след 2012 г. Държавна помощ за хуманно отношение, което даде известен импулс на производството.

Фиг. 2.42. Динамика на изменение на броя на свинете, хил. бр.

Източник: МЗХГ, „Агростатистика".

Свинското месо заема доминиращ дял в производството на червени меса в страната и е около 71% от общото произведено количество през 2016 г. По-достъпните цени спрямо доходите на населението в сравнение с телешкото месо, без да се пренебрегва и значението на хранителните навици, определят водещата му позиция и по отношение на потреблението. Консумацията на свинско месо в страната нараства от 12,8 кг през 2007 г. до 24 кг в края на периода, вземайки предвид цялата консумация от прясно и преработено свинско месо. Равнището на потребление в България изостава значително от средно равнище общо за държавите-членки на ЕС – 31,9 кг през 2017 г. Очакванията са вътрешното потребление да продължи да расте, което дава добри перспективи за местното производство.

Свиневъдният сектор в страната е добре структуриран и специализиран, което е предпоставка за устойчиво и стабилно развитие. Това предопределя и цялостното състояние и развитие на сектора и в резултат на преструктурирането му се обособяват както сравнително големи (над 1 000 свине-майки), така и по-малки (под 1 000 свине-майки) свинекомплекси. В стопанствата със СП над 500 хил. евро са само 40 стопанства, които обхващат 87% от стопанската продукция на сектора. В началото на разглеждания период, те са имали 72% дял. Това показва бързото развитие на

концентрацията, като тези 40 големи свинекомплекса са успели да съсредоточат още по-голям производствен ресурс и мощности.

Табл. 2.37. Структура на стопанствата специализирани в отглеждането на свине

Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СП в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	13 770	13 820	15 260	11,1%	5,2%	2,2%	12 000
2010	6 720	13 400	14 310	11,7%	4,7%	1,8%	4 290
2013	1 970	10 920	11 430	12,5%	3,6%	0,9%	880
2016	2 110	2 650	3 120	13,3%	3,4%	1,2%	0

Източник: Евростат.

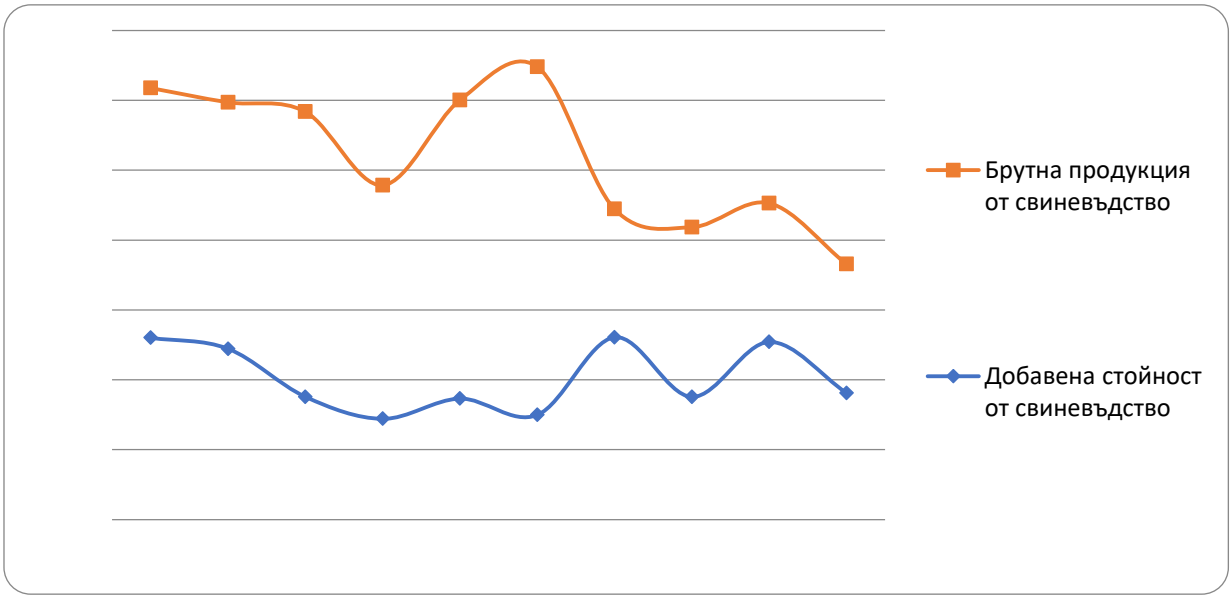
По икономически мащаби, най-големите български свинеферми се нареждат сред най-големите в ЕС, като превишават тези във Франция с около 2,5 пъти. Разликата на най-големите с огледалните структури във Франция е обаче в производителността на труда. Производителността на труда в най-големите стопанства във Франция е почти 5 пъти по-висока отколкото в България. По този начин голяма част от икономиите на мащаба в българските свинеферми намаляват, а повишение на заплащането на труда се оказва трудно, ако не се съкращават заети. Проблемът в свиневъдството обаче е, че броят на най-големите стопанства пропорционално на населението е около 10 пъти по-малко отколкото във Франция, . За периода между 2007 г. и 2017 г., тече преструктуриране, но броят на големите стопанства, които могат да инвестират големи ресурси и средства остава непроменен.

Постигнатите сравнително едри мащаби на производството, в резултат от високата степен на интеграция по вертикала, както и протичащите процеси на окрупняване на стопанствата, отглеждащи свине, предполагат разширяване на производството в средносрочен аспект. Средният брой на отглежданите свине в стопанствата непрекъснато нараства. Тези процеси довеждат до намаляване броя на стопанствата и излизането от сектора на нерентабилните такива. Производството на свинско месо в България за последните 10 години не показва изменения и остава на нивата около 75 хил.т.

За 10 г. се наблюдава почти 7 кратно намаление на специализираните в свиневъдството стопанства. Причината е в продължаващия отлив на дребните стопанства от сектора, където не съществуват възможности за организиране на рентабилно производство. Модернизирането на технологичните процеси в големите свинекомплекси осигурява условия за подобряване на продуктивността при свинете майки. През годините се отчита намаление на броя на почти всички категории

стопанства, отглеждащи свине. Най-значителен е спадът на стопанствата с 10 до 49 броя животни, както и броят на свинете в тях. Само големите свинеферми, отглеждащи по 200 и повече животни, се увеличават. Стопанствата, отглеждащи свине, представляват около 1% от всички стопанства в страната, но създаваната производствена стойност е 3,4%. Членството в ЕС се отрази положително на сектора, най-вече по линия на навлизането на нови технологии и селекционни практики. Това доведе до чувствително подобрение в продуктивността на свинете и угояването.

Фиг. 2.43. Дял на брутна продукция и БДС от свиневъдството, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

Брутната продукция от свиневъдство непрекъснато намалява с около 42%. БДС в сектора също следва тези тенденции и се съкращава с 30% през периода на членство. Причината за това намаление е спадът на броя на отглежданите животни. В края на периода, брутната продукция в свиневъдството представлява 2,5% от селскостопанската продукция, а делът на добавената стойност е 3,5%. В последните години се наблюдава постепенно покачване на добавената стойност, като резултат от уедряване на стопанствата и подобрение в производствените практики. Големите стопанства са в състояние да свалят производствените и постоянни разходи и по този начин да постигнат задоволително съотношение между брутни приходи и разходи. Броят на големите ефективни стопанства все още е относително малък, като окрупняването изисква значителни капиталовложения, което не може да бъде постигнато самостоятелно от малките и средни стопанства. Все пак с подобряване на стопанската конюнктура, задържане ръста при цените на фуражите, растящата концентрация на производството и повишаване на доходността се очаква увеличение в броя на свинете-майки и оттам до увеличение на продукцията в бъдеще.

2.4.9. Изводи

1. Засилено уедряване в сектора, където източникът на ефективност и на възвращаемост е мащабът и интеграцията по веригата;

2. До средата на разглеждания период намалението в производството и в отглежданите свине намалява, а след 2013 г. се забелязва стабилизация и постепенен ръст;

3. Брутната продукция в свиневъдството намалява с по-високи темпове от добавената стойност, което се дължи на намаляване на производството и преструктурирането, където по-малките, неефективни стопанства излизат от сектора;

4. Бъдещето развитие на сектора до голяма степен ще зависи от способността за инвестиции и подобрение на производителността и генетичните ресурси, за да се отговори на силната външна ценова конкуренция;

5. Запазване на нивата на производство на свинско месо в разглежданите години прави страната нетен вносител, като вътрешното предлагане е силно зависимо от общоевропейския пазар, което създава несигурност и силна ценова конкуренция.

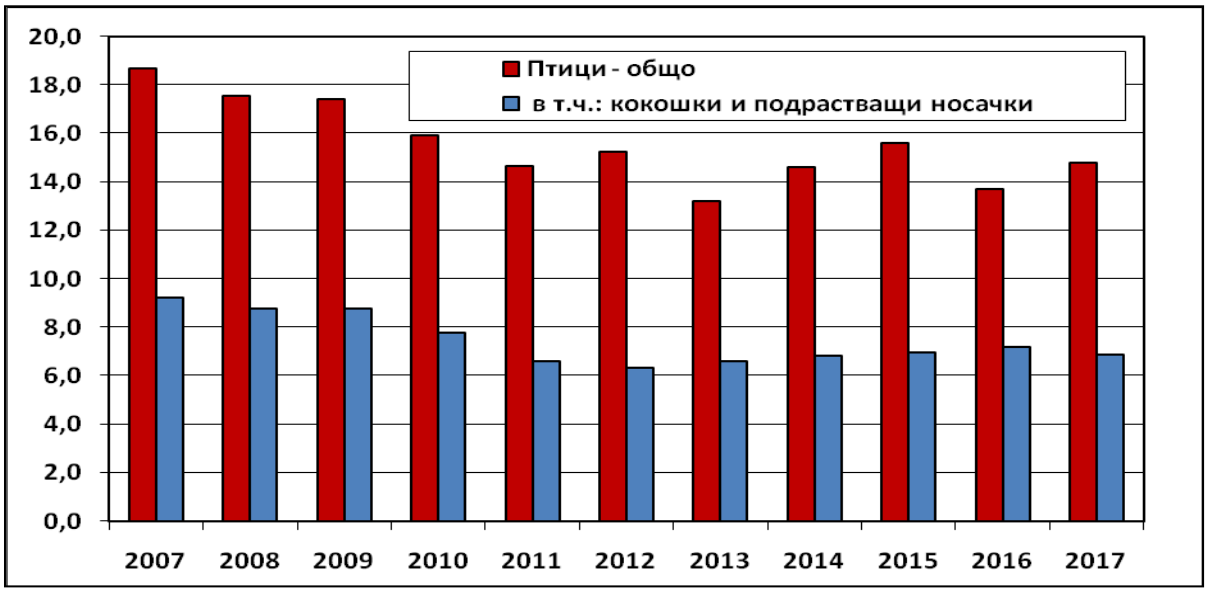
2.4.10. Птицевъдство

Птицевъдството е един от най-интензивните сектори на животновъдството, характеризиращ се с механизация и автоматизация на производствените процеси, което осигурява високоефективно промишлено производство. Фактор, благоприятстващ положителното развитие на сектора, е способността на сектора при наличие на капиталов ресурс да се постигне висока възвращаемост на инвестициите заради бързооборотния характер на производството. Стартиралата в края на 2012 г. схема на Държавна помощ за доброволно поети ангажименти за хуманно отношение към птиците (за бройлерно и яйценосно направление) също допринесе за индуциране в сектора, след като от 2007 г. се наблюдаваше известен спад. По схемата подпомагане получават както големи птицевъдни обекта, така и по-малки ферми, осигуряващи производство на яйца, птиче месо и втлъстен черен дроб.

През 2017 г. в страната се отглеждат общо 14,8 млн. броя птици, с 20% по-малко отколкото в началото на периода, но производството на пилешко месо е със 7% по-малко. През последните години се отчита рязко увеличение на броя на патиците с 48%, както и на броя на пилетата за месо с 13%. Намаление се наблюдава основно в най-малките стопанства с 1-99 птици, където намалението е с 15% и при стопанствата с брой от 100 до 9 999, където намалението е с 26%. Увеличение се наблюдава само при стопанствата с 100 хил. и повече броя птици, което е 5%. Бройлерите заемат 80% от всички видове птици за угояване. Наблюдава се тенденция на концентриране на отглежданите пилета бройлери в по-малко на брой окрупнени ферми. Тази тенденция се проявява и при кокошките и ярките, но все още не е толкова категорична. При производството на птиче месо, показателите са много по-позитивни. Производството

расте последователно през последните 3-4 години, което свидетелства за ускоряване на угоителните процеси. Добрата структурираност на сектора - висока индустриализация, вертикална интеграция по веригата, както и ниските разходи за производство допринасят за тези резултати и за постигнатата ефективност.

Фиг. 2.44. Брой птици, млн. броя

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

За разлика от свиневъдството, където в едва от 2% от специализираните стопанства се намира основната част от икономическия производствен потенциал, при птицевъдството около 9% притежават 75% от СП в сектора. Най-големите птицекомбинати (СП над 500 хил. евро) са по-едри от тези във Франция, като средно тези комбинати произвеждат продукция в обем около 2 млн. евро годишно, докато във Франция, те дават около 1,1-1,2 млн. евро. Разликата е, че тези структури във Франция дават на човек от населението птицевъдна продукция на стойност 34 евро/човек, а у нас 28 евро/човек от населението. Разликите не са големи, което поставя птицевъдството в България в едно от най-добре структурираните подотрасли на животновъдството и на земеделието. Подобно и на свиневъдството, производителността на труда е с около 3,5 пъти по-ниска отколкото във Франция, което отнема част от ефективността на тези структури.

Птицевъдството е голям потребител на зърно, като добрата конюнктура и обезпеченост със зърнен фураж в страната са подходяща предпоставка и сравнително предимство за развитие на сектора. Фуражът представлява 65-75% от общите разходи за производство на птиче месо – изменението на цените на фуражните смески се отразява пряко върху ефективността на производството и крайните цени на птицевъдната продукция., т. е. от фуража реално зависи конкурентоспособността на продукцията от този подотрасъл. Добрите цени у нас и ниските разходи за транспорт на фуражното

зърно, наред с мащабите и високата технологизация на производството дават възможност за повишаване ефективността и рентабилността. Това е и единственият сектор на месодайното животновъдство, който успява, освен да задоволи вътрешното потребление почти напълно, да реализира и износ.

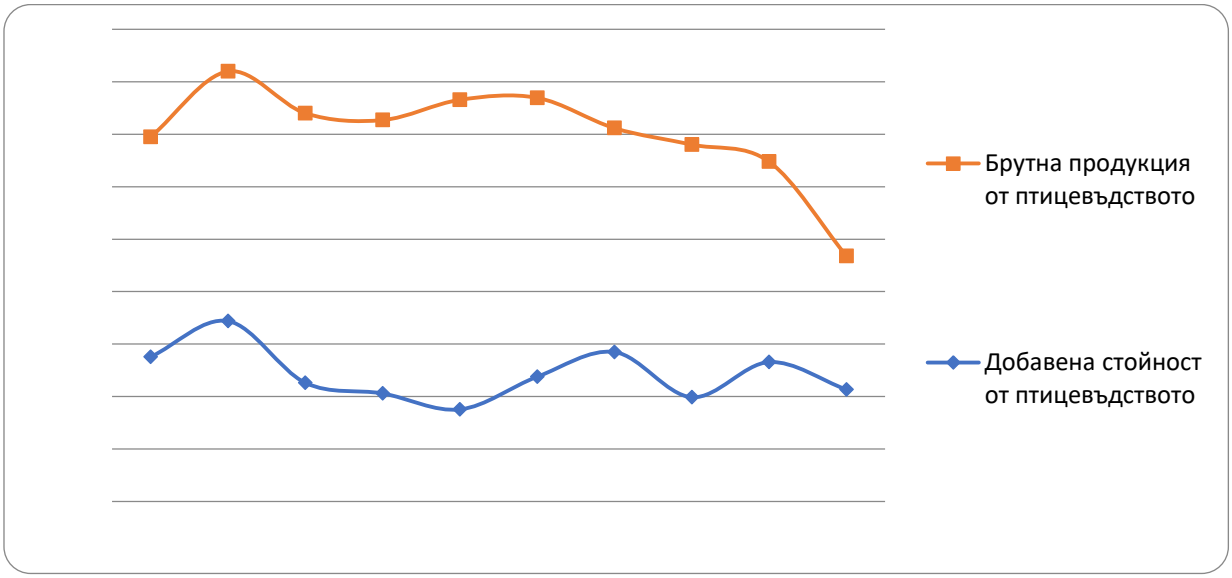
Таблица 2.38. Структура на стопанствата специализирани в отглеждането на птици

Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СП в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	30 170	7 660	11 530	13,8%	5,8%	3,7%	28 680
2010	5 690	11 050	42 520	15,6%	8,1%	2,0%	3 940
2013	1 690	8 210	9 300	15,5%	6,2%	1,4%	880
2016	1 160	9 020	10 020	16,4%	5,7%	1,5%	450

Източник: Евростат.

Сравнително ниските цени на птичето месо го правят и сред най-търсеното на българския пазар, като потребителските предпочитания към него, в известна степен, са свързани и със засилващата се тенденция към здравословно хранене. През последните години консумацията на птиче месо в страната постоянно нараства и представлява двигател за растежа на производството.

Фиг. 2.45. Дял на брутна продукция и БДС от птицевъдство, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

Брутната продукция в птицевъдството намалява след 2007 г., което е обща тенденция за цялото животновъдство. Последната включена в анализа 2016 г. се отличава с ниски цени на пилешкото месо, което именно отразява спада в брутната

продукция. Същевременно брутната продукция, добивана в птицевъдството, съставлява около 3,4% през 2016 г., докато по добавена стойност, секторът заема дял от 3,7%. Делът на добавената стойност превишава процента на брутна продукция в сектора, което показва, че макар минимално, секторът успява да генерира по-висока възвращаемост и доходност. Рентабилността се подобрява през годините, като от около 43% в началото на периода, нараства до 49%. Причината е именно в структурните промени в сектора, където концентрацията на производство доведе до отпадане на много голяма част от неефективните малки производители, което води след себе си до намаляване на брутната продукция, но ефективността и рентабилността в съществуващите стопанства се подобряват в стопанствата.

2.4.11. Изводи

1. Намалението на броя на специализираните стопанства от птицевъдство между 2007-2016 г. е сред най-големите измежду всички сектори, което води до много голяма концентрация на производството;

2. Производството на птиче месо отбелязва понижение в първите години след 2007 г., което се дължи на отпадане на много от малките и средни производители без достатъчно заместване и разширяване от оставащите на пазара;

3. Концентрацията на производството в сектора води до подобрение на показателя БДС към брутна продукция, което показва, че ефективността на стопанствата се повишава;

4. Икономическата стойност на показателя за Стандартна продукция за разглеждания период почти не се променя, докато броят на стопанства силно се редуцира, което показва, че производителите в този сектор са сред най-големите в българското селско стопанство;

5. Птицевъдството е един от малкото сектори на животновъдството, където имаме висока степен на самозадоволяване, като силната икономическа детерминираност на това производство от разходите за фураж и високата суровинна осигуреност на страната със зърнени фуражи предоставя сравнителни предимства за сектора.

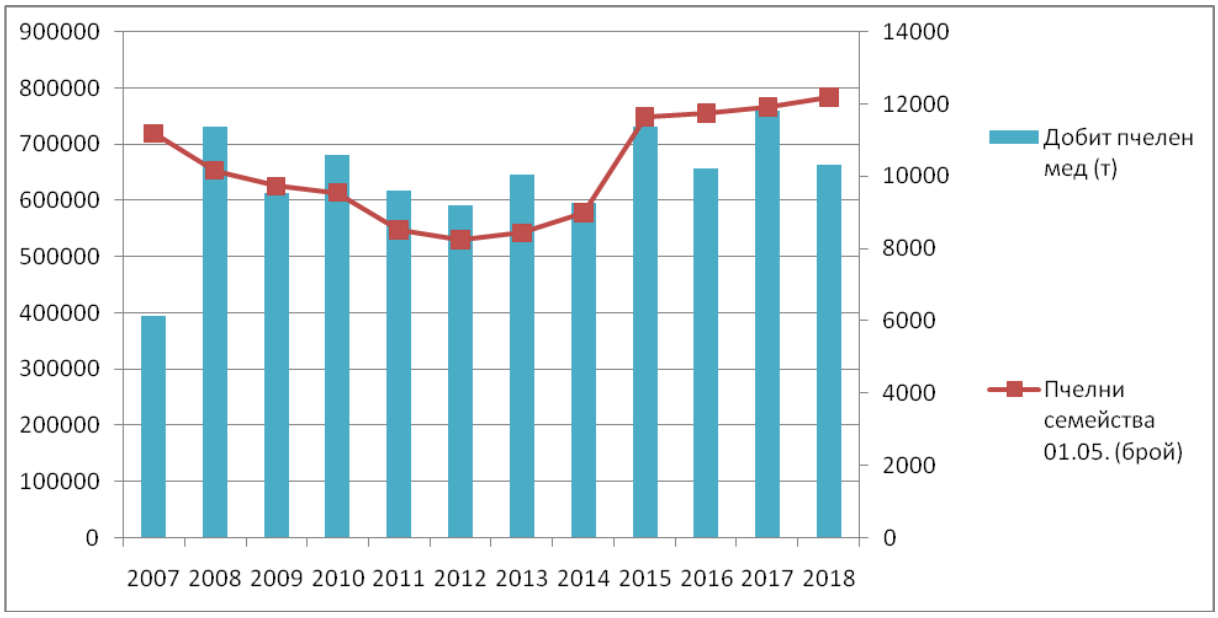
2.4.12. Производство на яйца, пчеларство и други животновъдни продукти

България има дългогодишни традиции при производството на мед и пчелни продукти, заради благоприятните условия за тяхното отглеждане, наличието на свободни пространства, запазената и разнообразна природа и обичайно стабилната консумация на пчелен мед. През анализирания период се наблюдава тенденция на увеличение както на производството на мед, така и на пчелните семейства в страната. Принос към това увеличение имат прилаганите инструменти на селскостопанската политика, специална Национална програма за пчеларството и схема за подпомагане на

биологичното пчеларство. Пчеларството е изведено, като секторен приоритет в инвестиционните мерки на ПРСР.

Развитието на пчеларството през обхванатия период отчита спад в броя на пчелните семейства и на производството на мед до средата на периода, като след 2014 г. постепенно се отбелязва нарастване. По-осезаемо е нарастването при броя на пчелните семейства, които се увеличават с около 18% между началото и края на периода. При производството на мед се отчита леко увеличение, като най-ниските нива на производство са регистрирани през 2007 г., когато производството е около 6 хил. т заради лошите природни условия. Оттогава постепенно производството се възстановява и достига нива от 12 хил. т, а средните равнища на производство за целия период 2007-2018 г. са около 10 хил. т.

Фиг. 2.46. Брой пчелни семейства и производство на мед

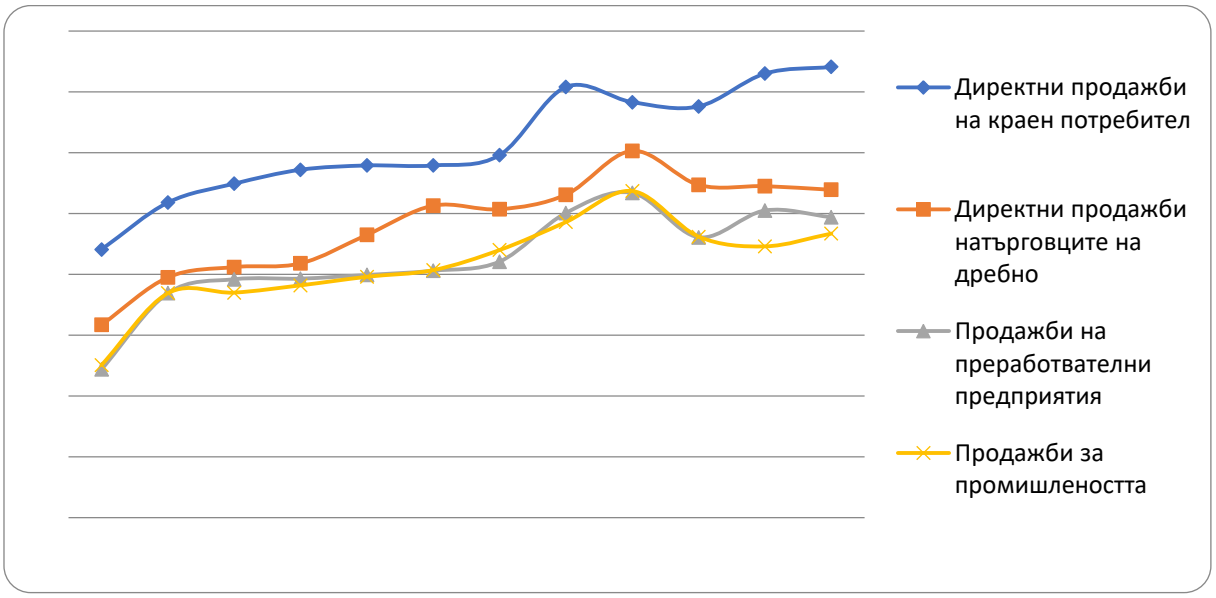
Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Причината за увеличението на пчелните семейства от средата на разглеждания период изпреварващ като темп производството на мед в страната е извеждането на пчеларството като приоритетен сектор през последния програмен период и в подобряването на пазарната конюнктура, с увеличение на продажните цени. Продажните непретеглени цени на меда нарастват с около 43% в края на периода, в сравнение с началото, което дава допълнителен тласък на производството.

Най-високи продажни цени на меда има при директните продажби, които са около 30% над останалите. Директните продажби при меда са често разпространени, за което благоприятства особеността на продукта и неговите характеристики - трайност, по-малка нужда от специални условия за съхранение и за това, че е подходящ за пряка консумация. За периода на членство в ЕС се отбелязва намаление на обемите на директна продажба, които в началото на разглеждания период са били около 30% от

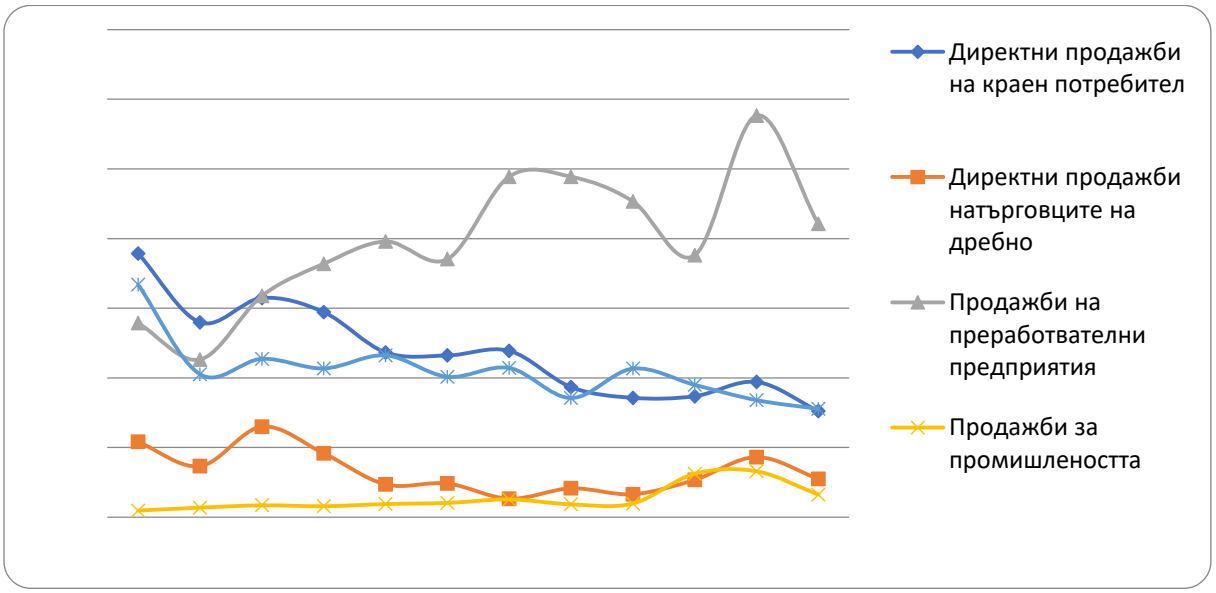
реализацията, а в края 18%. Причина за това е изменението на структурата на пчеларството с осезаемо увеличение на големите пчелни стопанства с по над 50 кошера.

Фиг. 2.47. Продажни цени на меда в различни канали за реализация, лв./кг

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Фиг. 2.48. Търговия на мед по различни канали за реализация, тонове

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

През 2018 г. 46% от пчелните семейства се намират в стопанства с над 150 кошера, а заедно с тези между 50-150 кошера те съставляват приблизително 85% от пчелните семейства. За сравнение преди 10 години, делът на пчелините с над 50 кошера е възлизал на 48%, което показва значителната трансформация, която протича в сектора. С окрупняването на производството и на добитите количества мед се постига и увеличение на продажбите на преработвателните предприятия, които нарастват от около 23% в началото на разглеждания период до около 43% през 2017-2018 г. Причината за

това са нарасналите обеми на производство в стопанствата и увеличеният износ на мед през годините, което изисква по-специална подготовка. Много от по-големите производители на мед сами договарят износа си с чуждестранни клиенти, което отново се дължи на спецификата на продукта и много по-малката нужда от допълнителна обработка и подготовка, не само за експортиране, но и въобще за търговия. Външната търговия с мед се увеличава между 2007-2018 г. почти 3 пъти, което е сериозно постижение за сектора, като в страната се увеличава чувствително и вносът на мед, като една част от него отива отново за реекспорт или остава за продажба в магазинната мрежа на страната. Причината за това е, че цената на вносния мед е почти 2 пъти по-ниска отколкото на местното производство, което го прави атрактивен за местния, с по-ниска покупателна способност потребител.

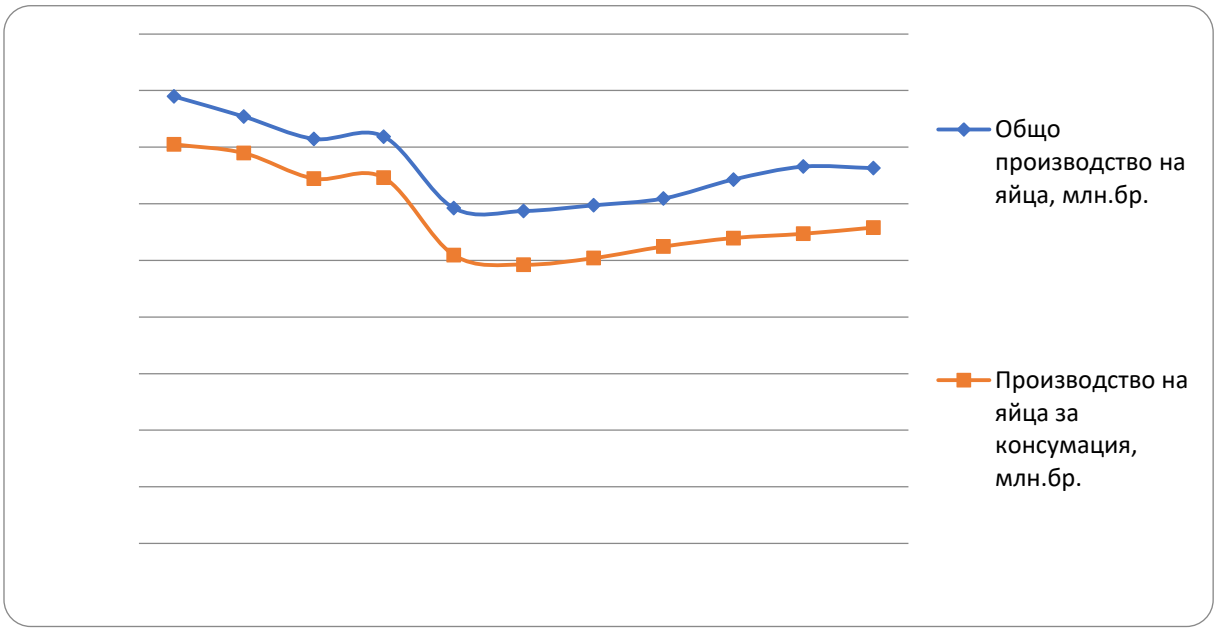
В същото време, увеличението на средното производство и средния брой пчелни семейства идва с намаляване на стопанствата отглеждащи пчели. Броят на стопанствата с пчели намалява между 2007-2018 г. с около 55%. Стопанствата с до 49 кошера отбелязват най-голяма редукция, със спад около 70%. Броят на малките стопанства с до 49 кошера продължава обаче да доминира в структурата на българското пчеларство, заемащ около 55% от всички стопанства. Намаляването броя на стопанствата води и до спад във вътрешната консумация в стопанствата. Употребата в стопанствата пада до 17% от добития мед в последните години, докато в началото на периода, този процент е бил около 23%. Едно от големите предизвикателства пред местното пчеларство, което не е изолиран проблем само у нас, е все по-голямата опасност от изчезването на пчелните семейства. През последните 20 години се наблюдава застрашително намаляване на пчелните семейства, по-специално в Западна Европа, като у нас годишно унищожените пчелни семейства представляват около 8% от годишния брой на пчелините. Броят на пчелните семейства варира, като година за година, движението достига средно 12%. Това е сравнително висок процент на годишно колебание, за което допринася и голямата чувствителност при отглеждането на пчелните семейства и високата смъртност, което именно създава заплахи за сектора.

При производството на яйца за консумация подобно и на повечето от останалите продукти от животински произход се наблюдава редуциране на продукцията за времето 2007–2017 г.. Намалението за този период е около 21%, което поставя това производство сред тези със сравнително по-голямо намаление. Като цяло производството намалява с по-големи темпове до 2012 г., след което низходящата тенденция спира и се забелязва леко увеличение, но все още оставаме под нивата на производство от 2007 г.

Яйцата за консумация, които са извън тези за люпене за производство на пилета представляват около 85% от общото производство на яйца. След 2012 г., когато се достига най-ниското равнище на производство от около 1 млрд. яйца, постепенно започва увеличение и през 2017 г. цялото производството на яйца достига до 1,3 млрд.

броя, от които тези за потребление са 1,1 млрд. броя. Видно е, че производството на яйца все още не може да се възстанови до нивата от началото на членство в ЕС, като причината е като цяло силната външна конкуренция. Вносът на яйца в страната се увеличава, като ако в първите години на членство в страната е произвеждано повече отколкото е потребявано, то през последните години се забелязва изравняване на вътрешното производство и потребление. Това до голяма степен се дължи и на увеличената консумация на яйца, която нараства между 2007-2017 г. с около 10%, което увеличение до голяма степен се задоволява с внос.

Фиг. 2.49. Общо производство на яйца и на яйца за консумация, млн. бр.

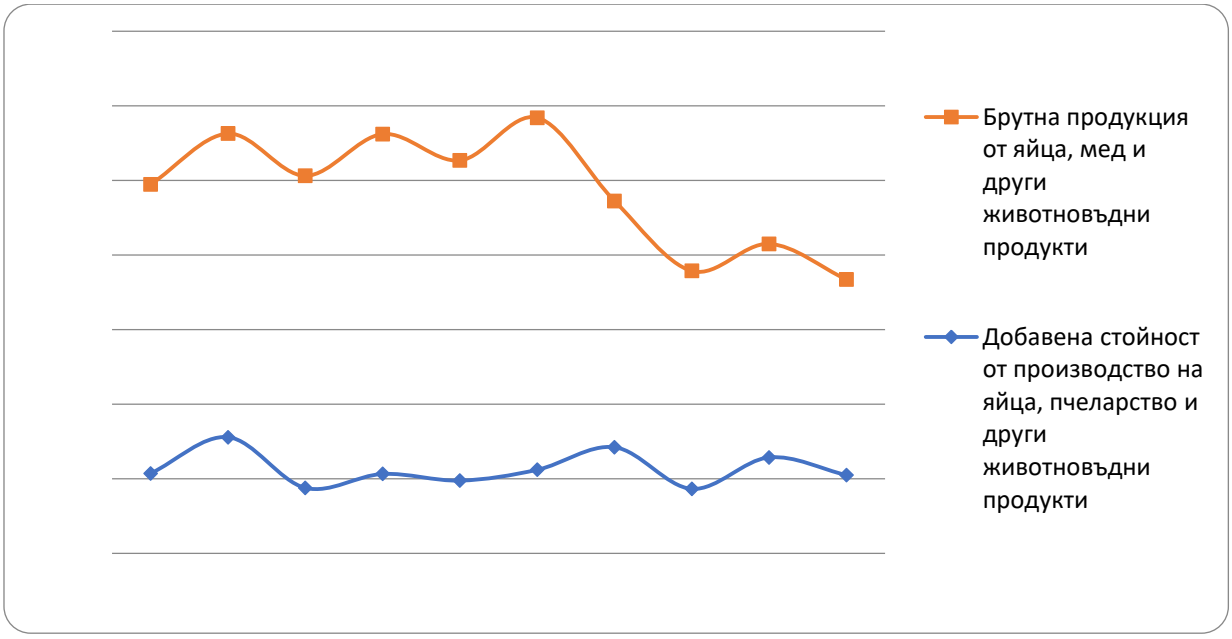
Източник: МЗХГ, Агростатистика.

В стопанската структура не се наблюдава сериозна концентрация, подобна на тази която има в свиневъдството и птицевъдството. През 2007-2008 г. броят на стопанствата с над 10 хил. кокошки-носачки е 72, а през 2017 г. е 66. В производството на яйца няма много голяма добавена стойност, тук възвращаемостта и доходността зависи изключително от ефективността и мащабите на производство. Възможностите за подобряване и повишаване на производителността са ограничени до биологичния фактор много по-силно, отколкото в птицевъдството предназначено за месо. Благоприятните предпоставки, които съществуват за развитие на това производство, подобни и на тези при птицевъдството, са свързани с достатъчната суровинна обезпеченост в страната със зърнени фуражи. Именно разходите за изхранване на кокошките-носачки съставляват огромна част от разходите, което създава сравнителни предимства.

Брутната продукция от яйца, мед и други животински продукти подобно и на другите сектори в животновъдство намалява през анализирания период. В брутната продукция между 35-45% се пада на яйцата и около 20-25% на меда. Брутната

продукция от тази продукши в последните години формира около 5% от общата селскостопанска продукция. Добавената стойност заема 3,5% от селскостопанската продукция в последните години и показва, че и при тези животновъдни производства възвращаемостта не е достатъчна и оттам не може да създаде достатъчни стимули, за да има повишен фермерски интерес и насочване на вложения. Този проблем не е епизодичен, а се наблюдава като тенденция през всички години, което показва, че въпросът с недостатъчната добавена стойност се дължи на неспособността да се повишат приходите, които относително да надминат производствените разходи. Производствените разходи остават сравнително високи на фона на продукцията, която се получава. Това се обяснява със стопанската структура, където малките и средни стопанства не могат да получат достатъчно производителност и да реализират икономии от мащаба.

Фиг. 2.50. Дял на брутна продукция и БДС от други животновъдни продукти, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

2.4.13. Изводи

1. Пчеларството е един от секторите, които през периода 2007-2018 г. отбелязва видимо увеличение както по отношение на пчелните семейства, така и при производството на мед;

2. Сериозно подобрение в концентрацията в пчеларския сектор, като доминираща част от меда се произвежда от ферми с над 50 кошера, което води до намаление на директните продажби и увеличение на реализацията по веригата на стойността, което е съпроводено с над 100% увеличение на изкупната цена между 2007-2018 г. (до 4,94 лв/кг) при реализацията чрез преработвателни предприятия (около 55% от общата продукция);

3. Подпомагането по линия не само на Националната програма за пчеларство, но и по мерките за подкрепа на биологично пчеларство и въведените допълнителни предимства за сектора при приотизирането му в Програмата за развитие на селските райони, допринасят за подобрение на състоянието на пчеларството през анализирания период;

4. Заплахите в пчеларството се свързват с чувствителността в отглеждането на пчелите и различните причини, които предизвикват загиването на пчелните семейства. Тези рискове водят до отчетливи колебания в бройката на пчелните колонии, което застрашава устойчивостта на сектора;

5. Производството на яйца за консумация отбелязва спад през разглеждания период, което се дължи на нарастващия натиск върху цените от външни доставчици, растящите разходи за производство и регулаторните изисквания към производството;

6. Възвращаемостта в производството на яйца зависи до голяма степен от мащабите и концентрацията на производство заради голямата ценова конкуренция. По-малките мащаби на основните производители на яйца, в сравнение с тези на основните конкуренти в ЕС, водят до трудностите пред сектора у нас.

2.5. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА ОСНОВНИ СЕКТОРИ В БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

Конкурентоспособността на земеделието е една от най-важните характеристики за постигане на устойчивост и жизнеспособност. Без икономически резултати и икономическа стабилност много трудно може да се надгражда и да се търсят допълнителни и по-широки ефекти върху екологията, околната среда, благосъстоянието на районите и т. н. Конкурентоспособността се разглежда в нейния най-тесен и пряк смисъл, като способност устойчиво да се печели и запазва пазарен дял. В нея са заложени две концепции - за изменение на пазарния дял и за формиране на печалба, за да бъде постигнатото устойчиво във времето развитие. Посредством тази концепция се прави опит да се направи комплексна оценка на конкурентоспособността на различните подотрасли на българското земеделие, съчетавайки производствената и стойностната и страна. Ако пазарното присъствие изразява количественото представяне на вътрешния и международните пазари, то брутната стойност на произведената продукция обвързва представянето с постигнатите икономически резултати.

Изхождайки от тази дефиниция, за да се квантифицира представянето е съставен индекс на конкурентоспособността на ниво сектор. За да има сравнимост между продуктите, методологията се прилага на съпоставими и измерими необработени продукти и стоки. Самият индекс на конкурентоспособност се прави на човек от населението, защото конкурентоспособността освен абсолютно измерение има и относително, което отчита на база на съществуващите ресурси и потенциал какви

резултати се постигат. Производството и консумацията са претеглени към броя на населението, което позволява създаването на единна база, и сравняването на резултатите по различни признаци.

Конкурентоспособността се измерва чрез обобщен индекс, който има две компоненти – производствена и стойностна и може да варира в диапазона от 0 до 1. Теоретично погледнато индексът приема стойност 0 всеки път, когато липсва местно производство. Стойност 1 може да се достигне, когато националното производство е единствено в света. Когато стойността на българското и световното производство се изравнят и са еднакви на човек от населението, индексът приема стойност 0,5. Тълкуването на количествените стойности на индекса е възприето да означава неконкурентоспособност на дадено производство при стойности на индекса до 0,2, ниска конкурентоспособност при стойности от 0,21 до 0,44. Средно равнище на конкурентоспособността, даващо изравнени позиции със световните равнища на производство и на цени има при индекс, попадащ в диапазона 0,45 – 0,55. За висока конкурентоспособност може да се говори при количествена оценка от 0,56 до 0,79. Една отлична конкурентоспособност е при стойности над 0,8, което показва, че страната има уникални позиции в предлагането на съответния продукт.

Използваната методика дава възможност да се правят както сравнения, за да се види представянето на отделните сектори - кои са успели и кои са влошили своето положение, но и да се проследят какви промени са настъпили в българското земеделие в отделни времеви периоди, но също така предоставя възможност да се съпоставят по измерим начин и отделните страни. Зад всяка стойност на индикатора стоят конкретни причини, които са факторите на конкурентоспособността, които служат за обясняване причините за състоянието и настъпилите промени. Тези фактори са вътрешни и външни и в зависимост от тяхното действие се случват наблюдаваните движения.

В последните десетилетия не толкова сравнителните конвенционални фактори в земеделието, като труд, земя, природни условия и др., а по-скоро иновациите и новите технологии правят разликата в конкурентоспособността между отделните страни. За да бъде успешно и конкурентоспособно дадено земеделие е важно не само да има достъп и да се въвеждат иновативни и модерни практики, но това да става на достъпни и създаващи предимства, а не превръщащи се в бреме, разходи. Иновациите, новите технологии и цифровизацията се отличават с високи цени и високи разходи за внедряване. Именно големите и добре капитализирани стопанства са естествената целева група, където този тип земеделие най-лесно и бързо може да се развие. Тези стопанства могат да отговорят на условията за целесъобразност, ефективност и капацитет на посрещнати разходи по съфинансиране. Слабостта, която е констатирана понастоящем е, че почти цялата съвкупност от иновации, които се внедряват в селското стопанство е с решения „отвън”, което не създава синергия и цената, която се плаща е по-скъпа в сравнение, ако имаше и национално участие. Най-доброто решение е

процесът на внедряване и разпространение на иновативни технологии да включва не само прекия външен доставчик и селскостопанския производител, а да се развие и разшири стойностната верига на иновативния процес чрез реално включване и на национални центрове за иновации, като по този начин резултатите ще бъдат много по-широки и полезни.

2.5.1. Конкурентоспособност на зърнения сектор

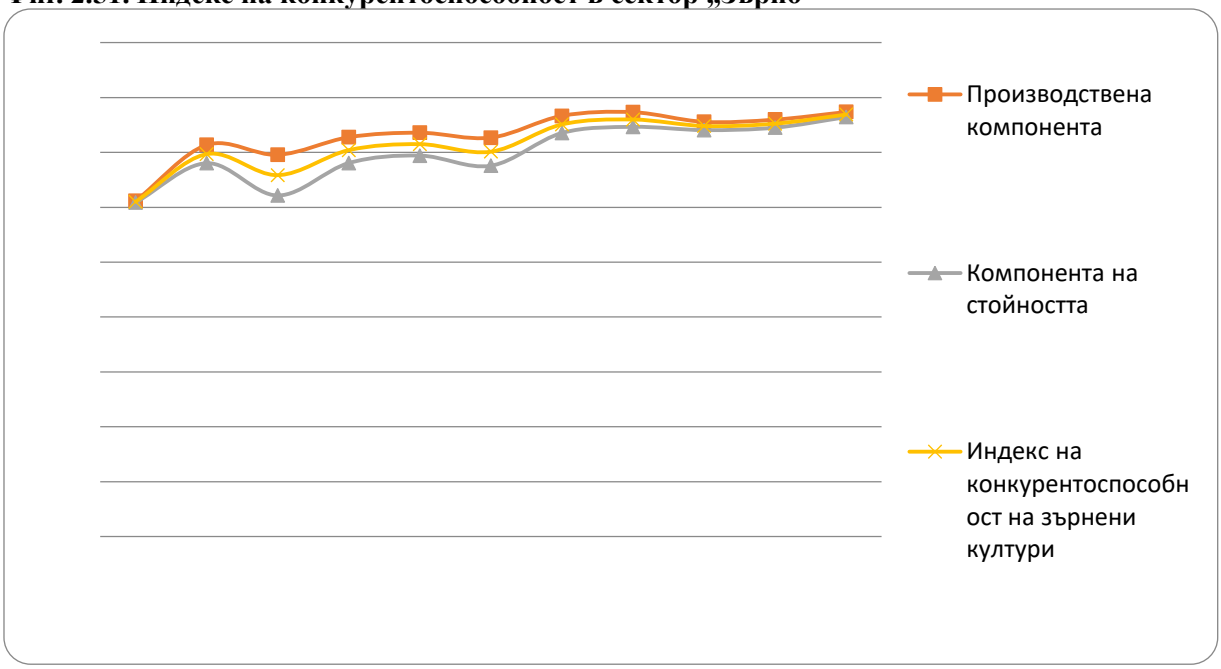
Конкурентоспособността в зърнопроизводството, измерена чрез обобщения индекс през годините на членство в ЕС, показва че през 2017 г. са постигнати най-високите равнища. При максимална стойност на индекса от 1, българското зърнопроизводство достига през 2017 г. индекс от 0,77. Това означава, че в продуктово и стойностно изражение страната превишава с между 4-6 пъти средните световни показатели на човек от населението. До 2017 г., последната най-добра година по този показател е била 2014 г., когато индексът на конкурентоспособност е бил 0,76. И при производствената и при стойностната компонента се наблюдава много висока хомогенност и синхрон, като тенденцията между 2007-2017 г. е с ясно изразен възходящ тренд на развитие. Това показва, че в страната производството не само нараства, но се постига и увеличение в цените, на които зърното се продава на пазара. Това е много добра атестация за постигнатото в сектора и показва благоприятното влияние, което европейското членство оказва върху зърнения сектор.

Цялостният индекс на конкурентоспособност в зърнопроизводството показва висок резултат, който дава основание да се обобщи, че зърнопроизводството е не само важен и стратегически сектор в българското земеделие, но той има много добри позиции на глобалния пазара и една силна, определяща и успешно вписваща се роля на международната сцена. Независимо че страната представлява около 1% от световното производство на зърно, това не пречи тя да се разглежда като конкурентоспособна на този пазар и да не отстъпва по този показател и на водещите производителки и сили в света. Още по-важно е да се отбележи, независимо че страната е приемаща по отношение на световните цени, че българските зърнопроизводители успяват да получат по-висока цена на своето зърно и да бъдат по-добре позиционирани отколкото са средните световни равнища. Стабилните позиции, показвани през годините, свидетелстват че секторът се развива устойчиво и е добре адаптиран към съвременните глобални пазарни условия.

Причините за много високата оценка за конкурентоспособността в зърнопроизводството са няколко, като се отнасят до вътрешни и външни фактори. Вътрешните фактори са свързани със значителното подобрение в използваната агротехника, осезаемото подобрение и модернизиране на техниката и технологиите за производство в стопанствата, благоприятната структура на стопанствата, наличие на традиции и опит в това производство. Външните фактори, допринасящи за

постигнатите резултати, са в оказаната подкрепа по линия на европейските фондове, подходящите почвено-климатични условия за това производство и спецификата на търговията и на стоките, които се произвеждат. Пазарът на зърно е най-големият и като количество и като стойност глобален пазар на земеделски стоки и продукти. Около 21-22% от производството на зърно е обект на международна търговия.

Фиг. 2.51. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Зърно”

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Конкурентоспособността на зърнопроизводството до голяма степен се предопределя и от солидната модернизация и подобрена технологизация, като заради значението и мястото на този сектор в световен план разработването и предлагането на нови технологии и способи за производство е много високо. Стопанската структура на тези производители в България и благоприятната среда като членка на ЕС, както и достъпът до европейско финансиране даде възможност за навлизането не само на нови машини и посевен материал, но и за внедряване на иновативни методи на производство. Концентрацията на икономически и производствен ресурс и все по-засилващата се световна конкуренция прави стопанствата от зърнопроизводството подходящи и способни да се превърнат в основен сегмент за повишение на конкурентоспособността на база развитие на иновациите и прецизното земеделие.

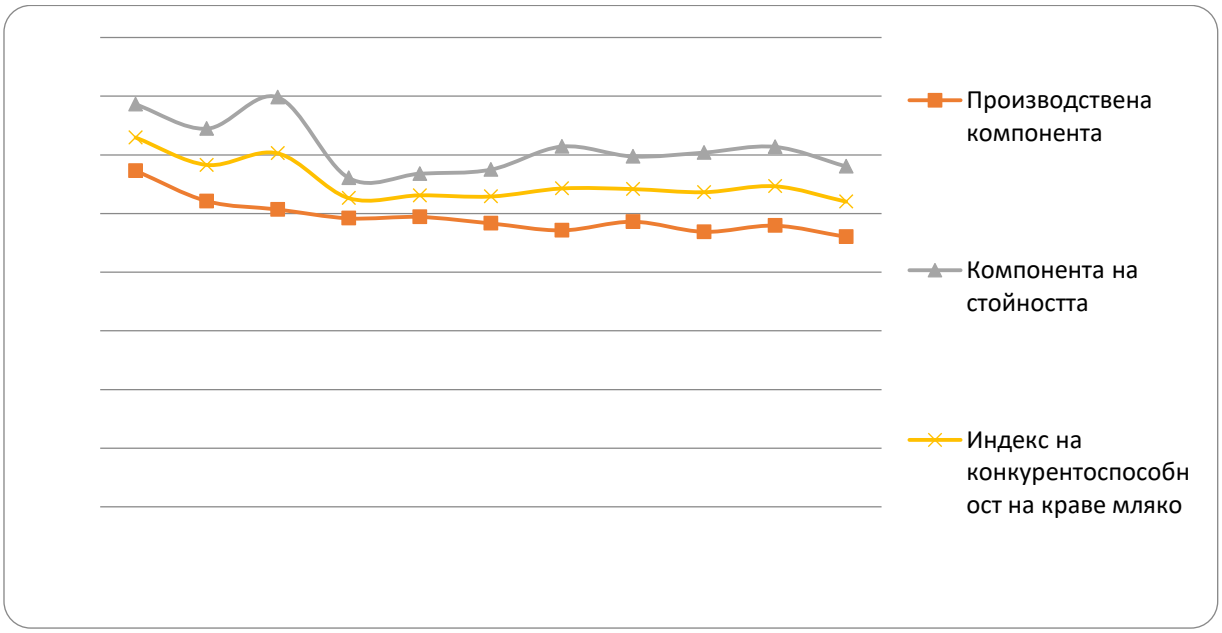
2.5.2. Конкурентоспособност в сектор „Мляко”

Проучванията за конкурентоспособността на производството на краве мляко в страната показват, че индексът на конкурентоспособност слабо намалява през разглеждания период, като най-съществено намаление се наблюдава при производствената компонента. През 2017 г. са отчетени едни от най-ниските стойност на конкурентоспособност. Средно за периода се отчита, че при обобщения индекс на

конкурентоспособността има отстъпление с около 17%. Обобщеният индекс, въпреки намалението, е на нива над средата (0,52), което показва, че в производствено и стойностно изражение, българското производство на краве мляко е на средните равнища в световен мащаб. Производственият компонент на индекса на конкурентоспособност отбелязва намаление до 0,46 поради намаление на добиваното краве мляко в страната. Стойностният компонент на индекса намалява в сравнение с 2007 г. до 0,58, заради по-голямото увеличение във външнотърговските цени на млечния протеин в световен мащаб и пак като резултат от съкращение на вътрешното производство.

Загубата на пазарен дял води и до намаление на производството на мляко. Броят на млечните крави между 2007 и 2017 г. намалява. Производството се концентрира в по-големите стопанства, които имат по-ниски разходи за производство и могат да инвестират в нови технологии, както и в подобряване породността на стадото. Средната продуктивност на млечна крава расте слабо и достига 3,75 тона, което не компенсира спада в производството. Въведените от дерогацията ограничения за търговия с млечни продукти, произведени от мляко, неотговарящо на стандартите, предопределят по-ниските изкупни цени за млякото от фермите трета категория.

Фиг. 2.52. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Мляко”

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Влияние оказва и значителното поскъпване на факторите на производство след влизането в ЕС. В опит да оцелеят собствениците на по-малки ферми се насочват към директни продажби на продукцията. Делът на изкупеното от преработвателите мляко намалява от 68% на 51%. Тази ситуация се явява допълнителен стимул за вноса на млечни суровини в страната, за да бъде използван по-пълно производственият капацитет на преработвателните предприятия.

Колебанията на изкупните цени на суровото мляко оказват допълнителен натиск върху рентабилността на производството. Те са повлияни от вътрешни и външни за общия пазар фактори, като световната финансова криза, Руското ембарго, отпадането на системата на млечните квоти в Съюза и разместванията в търсенето на глобалния пазар.

Населението на България за периода 2007-2017 г. намалява, което допринася за запазване на количеството потребени мляко и млечни продукти на глава от населението. Друг важен фактор е повишаването на покупателната способност на населението, съчетано с навлизането на международни търговски вериги, предлагащи по-голям избор на млечни продукти. Същевременно населението на света нараства. В световен мащаб се наблюдава увеличение на потреблението на млечни продукти, като най-значим е ръстът на пазарите на Северна Африка и Азия. За разлика от производствената компонента, стойностната компонента се колебае в границите 0,54 и 0,69. Тя приема стойност над 0,5; защото стойността на изнасяната продукция на човек от населението е по-висока от брутната стойност на единица протеин на човек от световното население, т.е. от България се изнася продукция с по-висока добавена стойност от средната стойност на продукцията търгувана на световните пазари.

Обобщеният индекс на конкурентоспособността, показва тенденция към намаление на възстановяване през 2013 и 2016 г., което се дължи основно на стойностната компонента, т. е. на пазарната конюнктура. Подобрение може да се наблюдава при увеличение на производството, респективно продуктивността, което е свързано със значителни инвестиции. Или ако се постигнат намаление на разходите, в следствие на кооперирane между стопанствата и колективно закупуване на входящи ресурси, както и съвместно използване на техника.

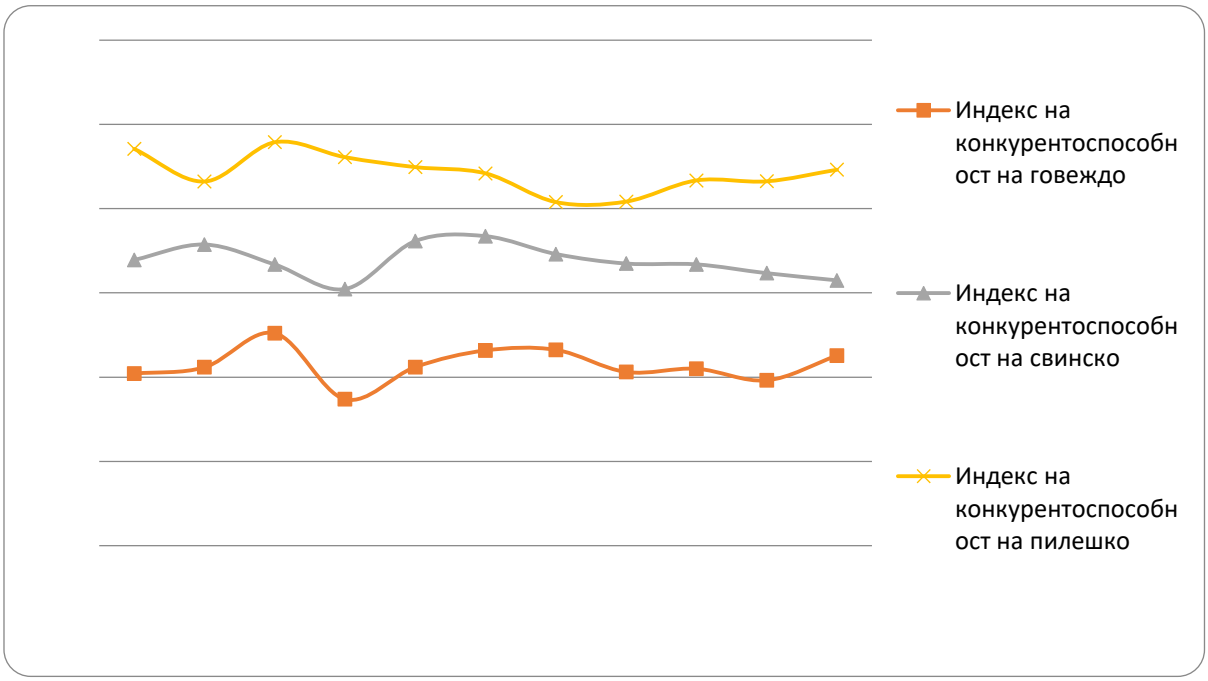
2.5.3. Конкурентоспособност в сектор „Месо”

При месата се установяват едни от най-ниските като цяло конкурентни позиции. Индексът на конкурентоспособността при говеждото и телешкото месо през 2017 г. е 0,23. Счита се че при нива по-ниски от 0,25 страната е неконкурентоспособна на световния пазар и зависима силно от вноса на такава продукция. Тази стойност е най-ниска от трите изследвани групи меса и потвърждава високата зависимост на българския пазар от внос. Индексът на конкурентоспособността при свинското месо възлиза на 0,32 през 2017 г., което е индикатор за слаби пазарни позиции на глобалния пазар. Пилешкото месо е с най-висок индекс на конкурентоспособност за 2017 г. – 0,45, което е близко до средните стойности в световен план. И при трите групи меса индексът на производството е под 0,5 за разглеждания десетгодишен период, като тенденцията за развитие е отрицателна.

Най-ниски са стойностите на показателя за производство на говеждо месо. Имайки предвид изоставащото развитие на месното говедовъдство в страната и недостатъчното производство на фона на развиващото се производство в световен

мащаб, не може да се очаква преодоляване на негативното състояние в близко бъдеще. Това което, прави впечатление при говеждото месо е, че между 2007-2017 г. не се отчита намаление или влошаване, а позицията на страната на световния пазар остава почти една и съща. Малко по-добри стойности има производствената компонента при свинското месо, където в последните три години се наблюдава повишение. С оглед по-стабилното развитие на свинепроизводството у нас и стабилното търсене на свинско месо, спокойно може да се очаква повишаване на конкурентоспособността на производството в бъдеще.

Фиг. 2.53. Обобщен индекс на конкурентоспособност в сектор „Месо”

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Обобщеният индекс на конкурентоспособност е съставен от производствена и стойностна компонента. Най-висока е стойността на производствената компонента при птичето месо. Там стойностите са най-близки до 0,5, което отразява нарастването на производството с темпове, равни на това на българското и световното потребление. Все пак тенденцията при производството през разглеждания десетгодишен период е намаляваща, което от една страна се дължи на забавяне на вътрешното производство, а едновременно с това от нарастване на производството на пилешко в световен мащаб. Като най-търсеното и консумирано месо в страната, птичето има пред себе си добри възможности за развитие, като е възможно дори развитие на производство, позволяващо износ на международни пазари.

От друга страна, това което прави впечатление при производствената компонента на конкурентоспособността и при трите вида месо е, че индексът намалява през периода на членство, което означава, че производствената конкурентоспособност се

влошава. Причина за това е намалението на производството на тези меса и увеличаващото се в същото време световно производство и потребление.

Съставният индекс на конкурентоспособността за трите групи месо показва разнопосочни тенденции. При говеждото тенденцията е на увеличение, при свинското месо не се отчита изменение през периода, докато при пилешкото се забелязва известно намаление. Единствено при пилешкото месо за разглеждания период може да се каже, че се намираме в рамките на средните стойности за конкурентоспособност и страната в този пазарен продукт е в позиция, която е съпоставима със средните световни равнища. Потреблението и консумацията са съпоставими със средните световни равнища, и в стойностно изражение получаваме съизмерими резултати, каквито се наблюдават на глобалния пазар. Като цяло обаче страната има ниска конкурентоспособност на световния пазар на месо, което показва, че е силно зависима от вноса, не успява да постигне по-добра добавена стойност на месото, което произвежда и тази ниска конкурентоспособност означава, че очакваното увеличение на количеството месо в страната ще става все повече за сметка на импорта.

2.5.4. Конкурентоспособност в сектор „Зеленчуци”

Оценката на конкурентоспособността при зеленчуците е правена чрез изчисляване индекса на конкурентоспособността на домати, краставици, пипер, лук, картофи и зеле, които са приети като референти култури при зеленчуците. Доматите са най-разпространената и отглеждана зеленчукова култура в страната, като производството през последните години достига 150-160 хил. тона годишно. В световен мащаб тя остава най-отглежданата и произвеждана зеленчукова стока, заради което е избрана, за да се установи мястото на българското доматопроизводство на световния пазар. Краставиците и картофите са също сред най-важните отглеждани у нас зеленчукови култури, като консумацията на картофи е на първо място сред тази група.

Основната причина при изследването на конкурентоспособността в зеленчукопроизводството на базата на референтна култура е, че в групата на зеленчуците попадат много и разнообразни растения, което прави много трудно тяхното обединение под някакъв общ еквивалент, който да позволи тяхното сравнение. Самото изследване показва, че средно за периода 2007-2017 г. в производствено отношение, българското производство на зеленчуци, преживява неоднозначно развитие, свързано с отчетлив спад в първите години и постепенно възстановяване в средата на периода. Това дава основание да се заключи, че страната има проблеми с производствената конкурентоспособност, която е ниска и се намира далеч под средните стойности на световното производство.

При доматите и краставиците се наблюдава, че по производствена компонента има индекс от 0,46 за домати и 0,37 при краставици, докато в стойностната компонента осе тбелязва скок до 0,52 при доматите и до 0,53 при краставиците. Интересно е, че

страната има едни високи нива на самозадоволяване при краставиците, по-високи отколкото са при доматите и другите зеленчуци, но производството в света превишава вътрешното производство на човек от населението, което обяснява по-ниските нива на производствената компонента. Високите нива на стойностната компонента, която отчита брутните приходи от производството на домати се дължи на чувствителното нарастване на търгуваните цени, отнесено към външнотърговските световни цени. Това, показва, че производителите на домати и краставици успяват да реализират продукцията си на по-високи цени, отколкото са средните европейски цени и оттам придадената стойност от производството да бъде по-висока. Друга специфика при стойностната компонента на конкурентоспособността е големият размах на движение, който година за година е около 25%, но през отделни години има и много по-големи амплитуди.

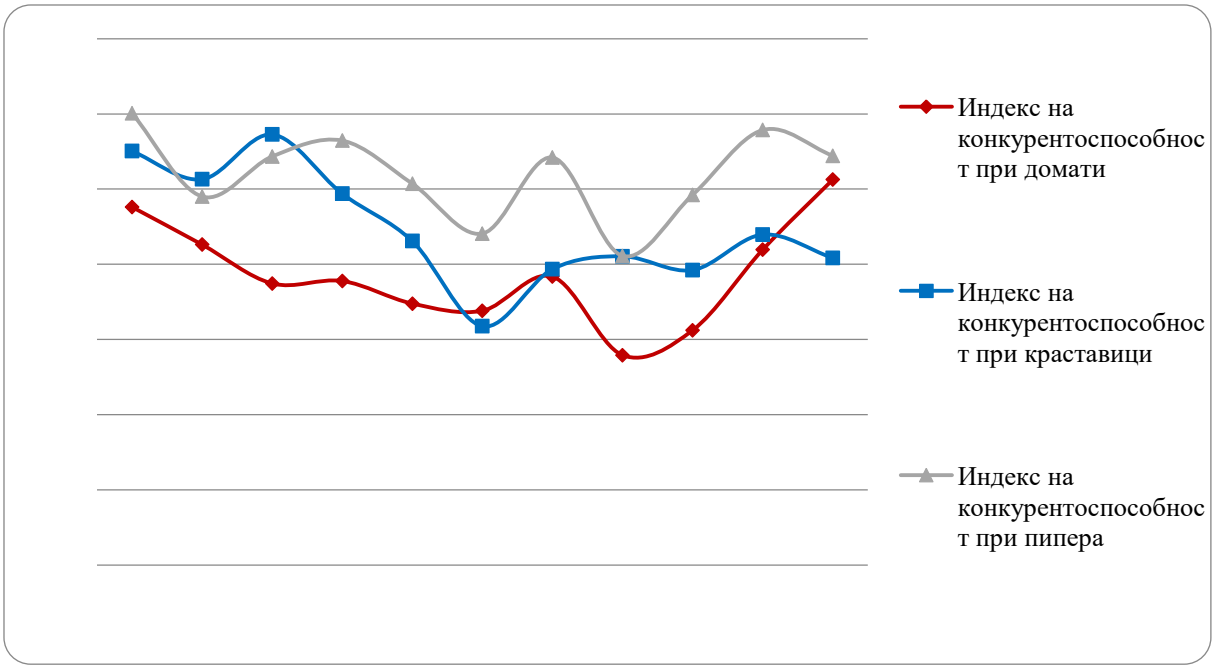
Има известни различия между производствената и стойностна компонента на конкурентоспособността, като производствената се движи малко по-гладко и уравновиловачно при доматите, докато при краставиците има по-големи вариации в производството, като колебанията достигат около 14% средно за периода. Това изглежда необичайно, с оглед на практикуването на оранжерийно производство на краставици, което е над 80% от общото производство на краставици и корнишони, но природните катаклизми през 2017 г. и сътресенията през няколко от другите години доведоха до тези резултати.

Обобщеният индекс на конкурентоспособността при доматите през 2017 г. достига 0,51, докато при краставиците леко се стабилизира до 0,41, след като през 2012 г.са достигнати най-ниските равнища за този продукт от 0,32, което означава, че се достигат средните, съпоставими със световните равнища в това производство. Това дава основание да се каже, че България се намира на равнища на конкурентоспособност при доматите, съпоставими със средните за света и пазарните позиции се подобряват и са по-добри отколкото в началото на периода. Това основно се дължи на повишението на производството на домати след 2016 г., както и на износните цени, в сравнение със световните.

При краставиците тенденцията е по-скоро негативна, като при тях в началото на периода се отчитат много по-добри стойности на общия индекс на конкурентоспособност, който между 2010 г. и 2012 г. пада чувствително, заради намаляване на производството и увеличаване на вноса и потреблението. Общият индекс на конкурентоспособност при краставиците за целия период е около 0,45, докато при доматите е 0,39, което показва, че средно за периода при производството на краставиците имапо-високи показатели отколкото при доматите, но конкурентоспособността при този продукт завършва на по-ниски позиции отколкото при доматите. При пипера се отчита най-висок индекс на конкурентоспособност, който за целия период е измерен на нива от 0,52. За периода се наблюдава отново спад, като

родното производство отстъпва, на фона на растящото световно производство и внос в страната. България има специализация при пипера и като пазарен дял, измерен на човек от населението, в световен план конкурентоспособността е на средни равнища. Това, което прави впечатление при пипера е, че стойностната компонента се повишава повече в края на периода, което означава, че износната цена, на която продаваме и изнасяме пипер се повишава, което дава по-висока добавена стойност.

Фиг. 2.54. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Зеленчуци" - домати и краставици

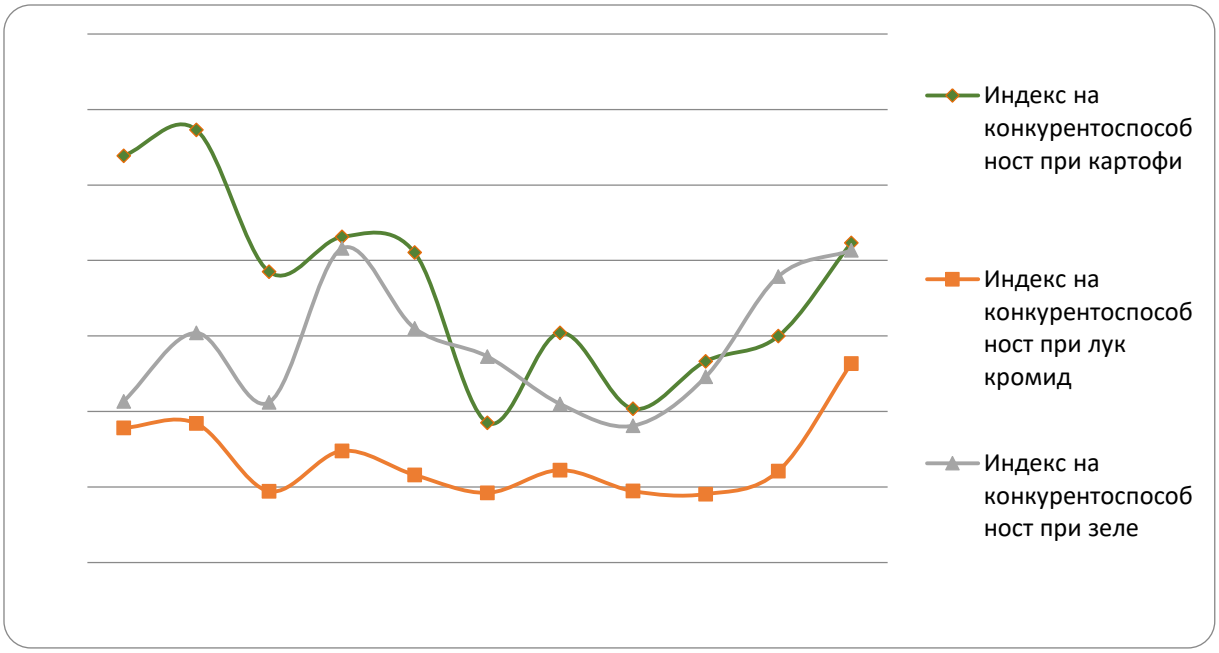
Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Конкурентоспособността при други основни зеленчуци – картофи, лук и зеле притежават обща конкурентоспособност за периода средно около 0,26. Това са едни много ниски стойности, което показва, че при тях страната се намира на място, което определя ниска конкурентоспособност. С най-ниски равнища от трите споменати зеленчукови продукта е кромид лук, където страната е неконкурентоспособна спрямо световните критерии и постигнатите равнища на производство и добавена стойност. В същото време при картофите положението е много близко до това при доматите и краставиците, където средно за периода конкурентоспособността е с оценка – 0,37. В началото на периода, общият индекс на конкурентоспособност при картофите е бил на равнища по-високи от световните показатели за производство и добавена стойност, като вследствие на прогресивното намаление на добиваните в страната количества, оценката на конкурентоспособността спада.

Положителното в тази ситуация е, че най-ниските нива по отношение на производството и добавената стойност при референтните зеленчуци се констатира в средата на разглеждания период, като в последните години се постига наваксване на загубените позиции преди това. Принос за подобряване на резултатите има и

политиката на допълнително подпомагане в сектор „Зеленчуци" основно по линия на обвързаната подкрепа, където след 2015 г. се забелязва видим резултат. Увеличените средства за подпомагане допринасят за възстановяване на площите при подпомогнатите зеленчуци и за стабилизиране на производството, което помага за спиране спада в конкурентоспособността и постепенното доближаване до средните за света равнища на производство и добавена стойност.

Фиг. 2.55. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Зеленчуци" – картофи, лук и зеле

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Като цяло може да се каже, че страната е загубила в исторически план своето традиционно място на световния пазар на зеленчуци, като през разглеждания период, поне в началото отстъплението продължава, което се дължи на вътрешните проблеми в сектора и неспособността му да предложи продукция на конкурентна цена. При зеленчуците страната е силно зависима от вноса, основно извън сезонното производство през топлите месеци, като вътрешното потребление също се повишава и то основно се задоволява с внос, което влошава показателите за конкурентоспособност. Причина за това отстъпление в конкурентоспособността е отливът в производството, заради намалената възвращаемост, раздробеността на производството, което затруднява реализацията на продукцията на добра цена, проблемите с напояването и силният натиск от внос. Положителното е, че политиката на подпомагане в последните години дава резултат чрез постепенно преодоляване на спада в производството, а в ценово отношение се отбелязва значително подобрение, като цените се повишават, което дава индикации за по-добри дни в зеленчукопроизводството.

2.5.5. Конкурентоспособност в сектор „Плодове”

Оценката на конкурентоспособността при овощарството е направена чрез изчисляване на индекса на конкурентоспособността на следните видове плодове: ябълки, круши и дюли, череши и грозде, сливи, праскови, кайсии и ягоди. Те са приети като референтна група при плодовете. Те са сред най-важните не само от гледна точка на производството, но и на потреблението на плодове в страната. Ябълките, без да се вземат предвид плодовите зеленчуци като дини и пъпеши, са най-консумираният плод в страната, докато сливите, черешите и отново заедно с ябълките са сред трите най-произвеждани овощни в страната. Общо обхванатата група от плодове формира около 75% от площта с плодове в страната през последните години. Ябълките са сред най-разпространения отглеждан плод и в световен мащаб. Общото производство в България на тази група за периода 2007-2017 г. се повишава над 2 пъти, което дава основание за оптимизъм. Световното производство нараства с по-бавни темпове отколкото българското, което спомага за положителната тенденция в производствената компонента на конкурентоспособността.

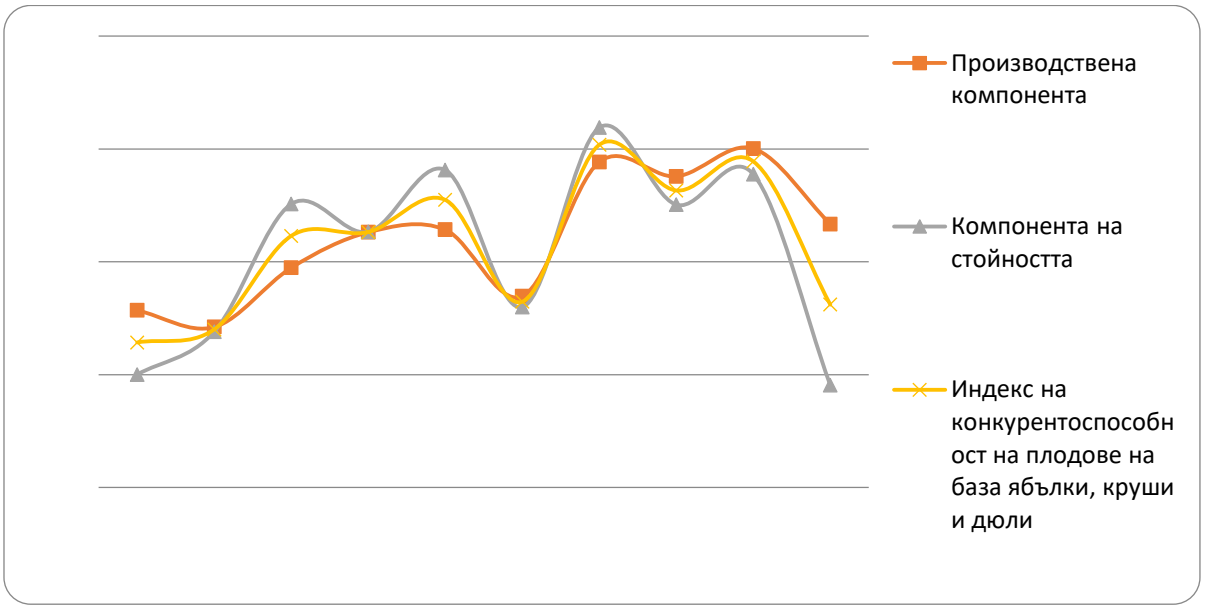
Избраната референтна група при плодовете е разделена на ябълки, круши и дюли, събрани и изследвани за конкурентоспособност като една обща група, грозде, сливи и череши, като отделни плодове и праскови, кайсии и ягоди. При ябълките, крушите и дюлите, производствената компонента на конкурентоспособността се повишава през годините, като достига в периода между 2014-2016 г. равнища около 0,3. За целия период производствената компонента на конкурентоспособността е около 0,23, което свидетелства за влошени производствени условия в страната в сравнение със световното земеделие. Относително и при 3-те вида плодове има хомогенни показатели, като макар производството на тези плодове в страната да се повишава, то остава на около половината от световното производство на човек от населението, което предопределя ниските нива на производствената компонента.

По отношение на стойностната компонентна на ябълките, крушите и дюлите за индекса на конкурентоспособността, тя е в рамките на около 0,21, което показва по-нисък резултат на тази компонента в сравнение с производствената му половина. Това което прави разликата обаче между производствената и стойностната компонента на конкурентоспособността е, че при стойностния елемент не се наблюдава ясна тенденция на нарастване, такава каквато се наблюдава при производствената. Това означава, че в България, независимо че се отчита увеличение на производството на цялата група, по-голямата част от това увеличение е за сметка на онзи вид, който се характеризира с по-малка цена и дава по-малко стойностно изражение във формирането на брутната продукция и добавената стойност.

Обобщеният индекс на конкурентоспособността при ябълки, круши и дюли представлява средно аритметично между двата съставни компонента и се равнява на ниво от 0,22. Това дава основание да се каже, че България има незадоволителна, ниска

конкурентоспособност при тези видове плодове. Страната не само, че произвежда много по-малко отколкото се произвежда в света на човек от населението и е е зависима силно от вноса, но и се намира под средните равнища за формиране на добавена стойност и остава силно зависима, както от производствените, така и от ценовите колебания на световните пазари. Причините за ниските равнища на конкурентоспособността при ябълките, крушите и дюлите са проблемите в производството и в пазарната реализация, като по гъстота на площите с такива овощия на единица площ страната се нарежда под средните равнища за света. Причината е във високата конкуренция на европейския и световен пазар с такива плодове, което затруднява местните производители да предложат достатъчно продукция на добри цени.

Фиг. 2.56. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Плодове" – ябълки, круши и дюли

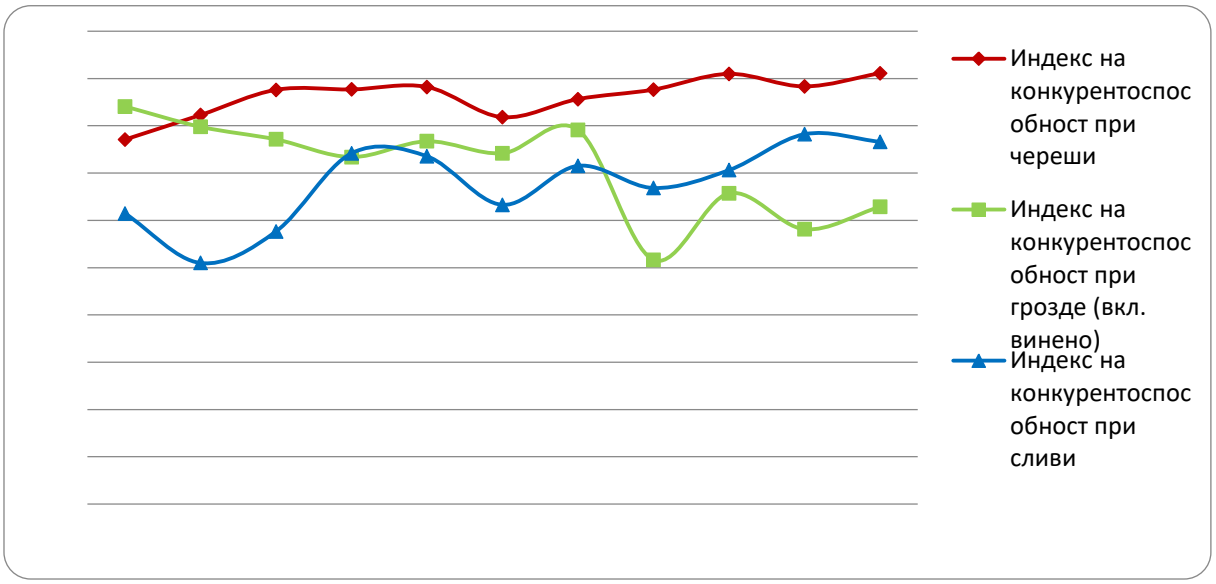
Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

При черешите и гроздето, където се включва и виненото грозде, индексът на конкурентоспособност е сред най-високите в този сектор. При двата продукта има съвсем противоположни тенденции през разглеждания период. И при гроздето, и при черешите се тръгва от едни високи нива 0,84, което свидетелства за много висока и отлична конкурентоспособност на световния пазар, разглеждана на човек от населението. Причините за това са, че страната е специализирана в производството на тези плодове и има много висок пазарен дял на световния пазар. Това особено важи при черешите, където с годините конкурентоспособността расте, като в по-голяма степен това се случва по стойностната компонента. Това показва, че цените, на които страната изнася и търгува продукцията на външни пазари е по-висока отколкото е световната цена.

При гроздето се отбелязва обратна тенденция, като от една много висока и голяма конкурентоспособност в началото на периода започва да намалява и спада на

оценка от 0,59. Причините са в намаление на производството у нас, което се дължи на значителното спадане на площите, стопанисвани от по-малките производители, където са концентрирани около 35% от лозовите насаждения. Производството в тези стопанства губи икономическа привлекателност откъдето общото производство спада, а постепенната консолидация в по-големите стопанства не успява да покрие този спад. В същото време световното производство на грозде се повишава в последните години, като употребата на вино и на десертно грозде се увеличава и от 9,8 кг на човек от населението в света се покачва на 10,1 кг.

Фиг. 2.57. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Плодове" – череши, сливи и грозде

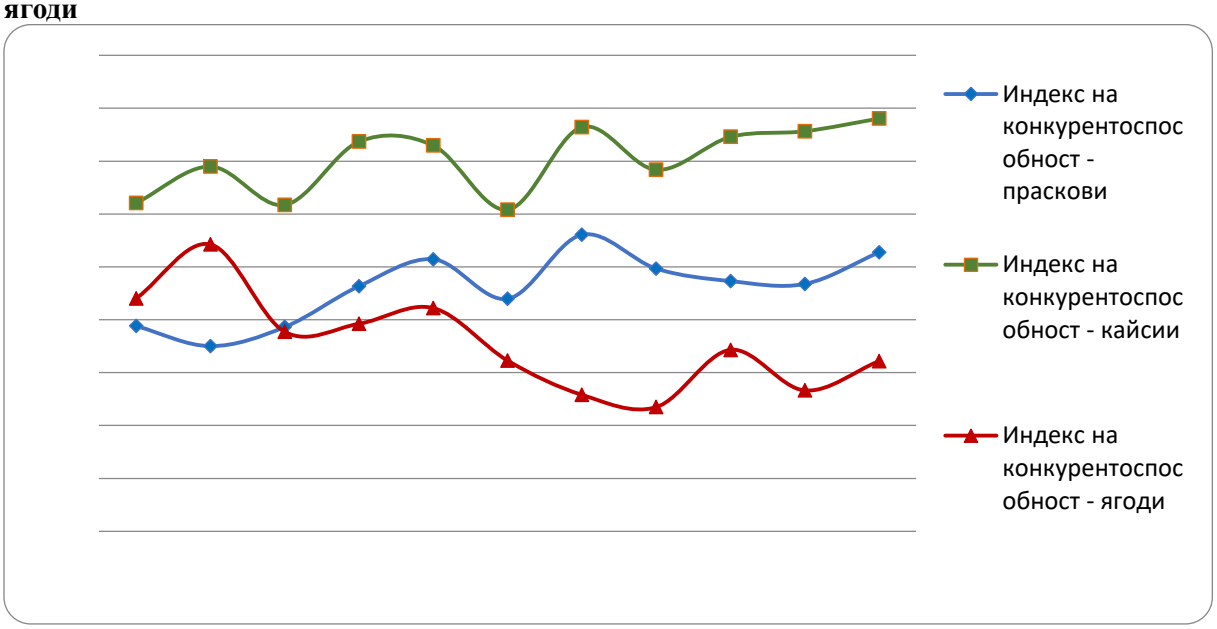
Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

При кайсиите, както и при черешите, се наблюдава висока конкурентоспособност, която расте през периода 2007-2017 г. Кайсиите са традиционен плод, за отглеждането на който страната има подходящи климатични условия , което предопределя добрия резултат в годините. Ситуацията с конкурентоспособността се подобрява и след 2015 г., когато започва да се прилагат и схемите за подпомагане на плодове, с много по-голям бюджет и средства. При прасковите също се наблюдава увеличение на общия индекс на конкурентоспособност, който от 0,39 през 2007 г. се покачва на 0,52 през 2017 г. Това дава основание конкурентоспособността при прасковите да се определи като съпоставима със средните световни равнища.

Вътрешният разрез на конкурентоспособността при прасковите показва, че стойностната компонента е по-голяма от производствената, което от една страна илюстрира повишение на цената на продукцията, с която излизаме на външни пазари, което генерира по-добри приходи и добавена стойност, но от друга ограничава разширяването на пазарния дял. При ягодите се отчитат едни много ниски нива на конкурентоспособност, като подобно и на семковите – ябълки, круши и дюли,

тенденцията през периода е негативна и страната губи пазарни позиции отнесено към световното производство и потребление. Причината е, че производството у нас продължава да се свива, на фона като цяло на постепенно възстановяване в овощарското производство. Ягодите са малотраен продукт, с много по-голяма конкуренция на европейския пазар и тези слабости се пренасят и при измерване на конкурентоспособността.

Фиг. 2.58. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Плодове" – праскови, кайсии и ягоди

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Макар да се потвърди, че обобщеният индекс на конкурентоспособност при референтните плодове да се намира на различни позиции, като цяло в последните години общият индекс на конкурентоспособността върви във възходяща посока. Това до голяма степен се дължи на постепенното възстановяване на производството, което благодарение на подкрепата по линия на обвързаната подкрепа и достъпа до финансиране за изграждане на нови овощни насаждения подобрява своите конкурентни позиции. При много от плодовете, при които страната има сравнителни предимства или е специализирана в производството, конкурентоспособността е висока, което води до реализиране на продукцията на добри цени и се формира добра добавена стойност. При други (ябълки, круши, ягоди) страната е на равнища на ниска конкурентоспособност, където присъствието ни на световните пазари е в частта на нетните вносители и на страна с по-лоши показатели при формирането на добавена стойност, отколкото са средните равнища за света. Измерването на конкурентоспособността е направена на база глобалния, световен пазар, което поставя страната в сектора на производство на плодове на равнища около средните за света, макар и при някои от плодовете, наблюдаваните равнища да са по-ниски. При разглеждане на конкурентоспособността в европейски контекст, равнищата на производство и добавена стойност в българския

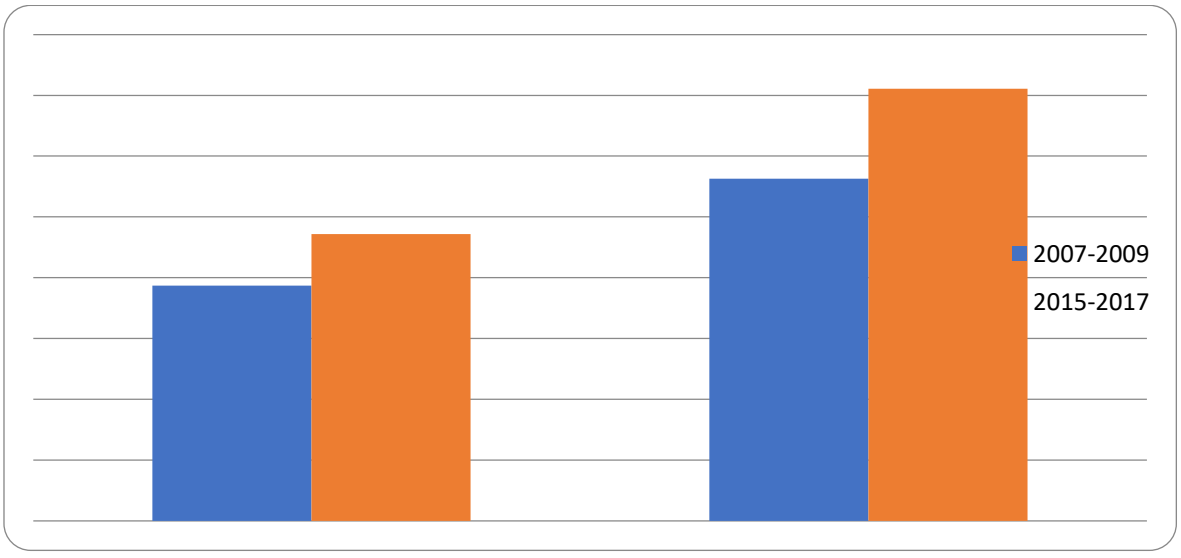
овощен сектор изглеждат по-незадоволително, но тенденциите в последните години на нарастване ще индикират за слабо подобрение.

Като характеристика на тази група в сектор „Плодове" са и големите колебания, като особено това личи през 2016 г., когато и производството, а и стойностната компонента на конкурентоспособността слизат надолу. България е голям вносител на плодове и неконкурентоспособността в този сектор се дължи на структурните слабости на вътрешното производство и на големите колебания в цените на пазарите, което поставя преобладаващата част от местните производители в сериозен риск в условията на недостатъчна защита по линия на подпомагането, където субсидиите покриват много малка част от разходите.

2.5.6. Пазарна ориентация на земеделието

Пазарната ориентация на земеделието представлява качествена категория, изразяваща степента на насоченост на земеделското производство към пазарна реализация. Това е по-тясното и конкретно определение за пазарна ориентация, докато по-широката разглежда и въпросите с начините и ефектите от наблюдаваната ориентация, през призмата на веригата на стойността и различните форми на реализация на произвежданата продукция. В този анализ се разглежда пазарната ориентация на ниво отрасъл по отделни секторни производства, като тя се измерва в проценти на продукцията, която остава за вътрешно потребление и използване в самите стопанства към общото производство. Това до голяма степен показва каква е степента на насоченост на производството в отделните сектори към пазара и доколко добре функционира веригата на стойността. Колкото по-дълга е веригата на стойността и колкото по големи са вложенията за производство на дадена продукция, толкова по-висока добавена стойност се формира.

Фиг. 2.59. Краве и овче мляко оставащо в стопанствата, %

Източник: изчисления по данни на МЗХГ.

През изследвания период се вижда, че млякото, което се декларира като оставащо за собствени нужди и за вътрешна преработка в стопанствата се увеличава в края на периода в сравнение с началото. Много по-голямо е това увеличение при овчето мляко, където през последните 3 години млякото, което не отива към мандрите достига 71%, докато в началото на периода 2007-2009 г. е 56%. Причината за намаляване на пазарната ориентация на овчето мляко, преминаващо през млекопреработвателните предприятия, се дължи по-скоро на по-слабото търсене на такова мляко от страна на преработвателите, спада на изкупните му цени и развитието на директните продажби.

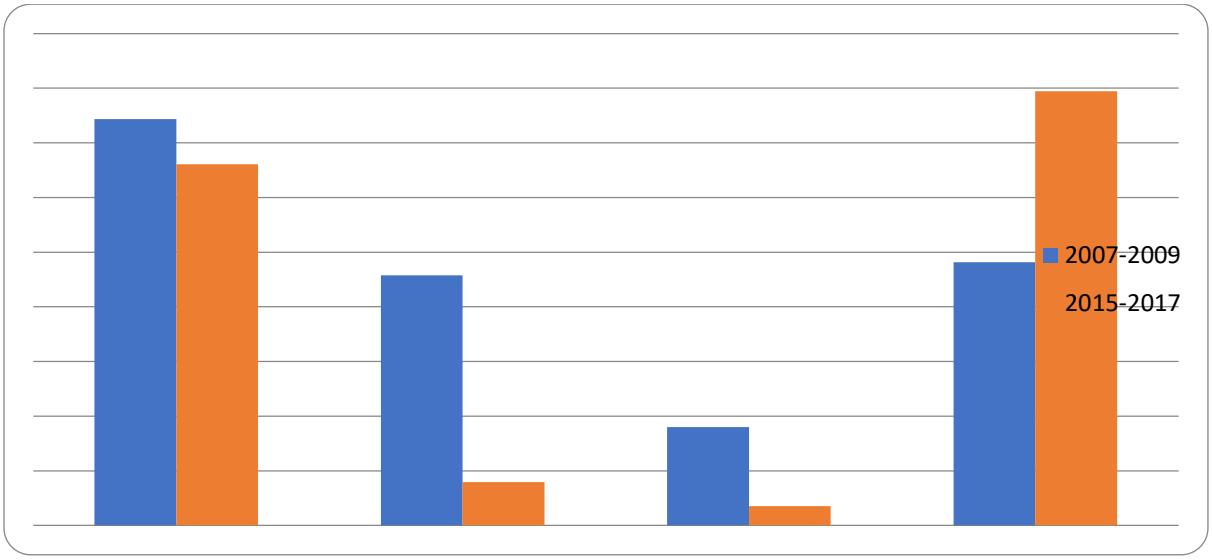
В млечното овцевъдство, подобно и на млечното говедовъдство, има постепенно окрупняване и съсредоточаване на животните, преобладаващо в стопанствата, които трябва да имат по-висока пазарна реализация, но силно намалялото и разпокъсано производство на овче мляко затруднява пазарната реализация посредством мандрите. Освен, че има пропуснати ползи от намалелите доставки на мляко (овче и краве) към мандрите, които се отразяват на добавената стойност в сектора, големият процент на директните продажби създава и сив сектор. Директните продажби, като цяло са положително нещо, особено в случаите, в които пазарът не може да предложи най-добрата цена за производителите, но е задължително тези продажби да бъдат контролирани и обхванати от гледна точка на обороти и качество на предлаганата продукция.

При месото пазарната ориентация се подобрява чувствително между 2007-2017 г., по отношение на свинското и пилешкото месо. В периода 2007-2009 г. около 46% от свинското месо е било концентрирано в стопанствата и не минава през кланиците, докато през периода 2015-2017 г., този процент пада до 8%. Това показва, че нивото на пазарна реализация се повишава, включени са всички последващи звена от веригата на стойността при свинското и пилешкото месо, което генерира по-висока добавена стойност и по-високо равнище на безопасност и контрол. На обратния полюс се намира производството на месо от преживни животни – телешко, говеждо и агнешко. При агнешкото месо в периода 2015-2017 г. около 80% от месото остава в стопанствата и се реализира чрез директни продажби или служи за собствена консумация. Това показва ниска пазарна ориентация по линия на дългата верига на стойността. Причината за високите нива при агнешкото месо, добито в стопанствата, е силно намалелият брой на животни, при което не може да се задоволи вътрешното търсене в последните години и налага увеличение на вноса. В тази ситуация, земеделските производители имат добра възможност да реализират директно агнета от стопанствата към крайния клиент, което позволява максимизиране на цената на продукцията.

Реализацията на агнета по този начин подпомага производителите с оглед на формиране на по-високи доходи, но в същото време води до пропуснати ползи за увеличаване на добавената стойност при използване на веригата на стойността през кланиците. Силно намалелият брой животни, което важи и за кравите и телетата, и за

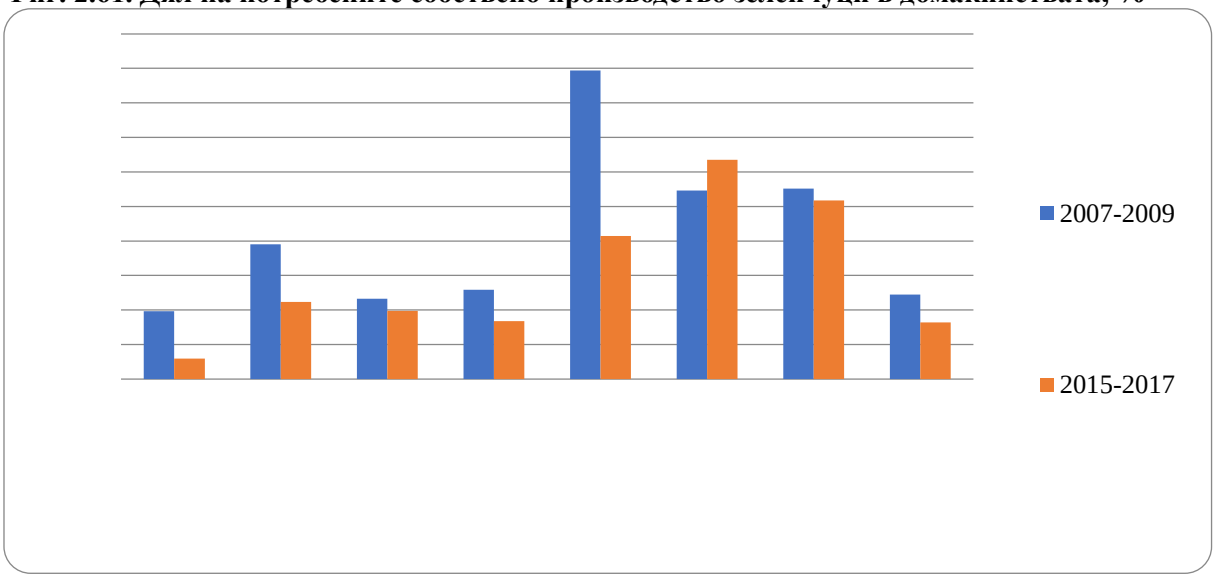
агнетата, които преминават през кланиците за добив на месо водят до пропуснати ползи за селскостопанската икономика и ограничават възможностите на страната да търси външнотърговски пазари. Това от своя страна рефлектира негативно върху онези производители, които използват дългата верига на стойността защото постоянните разходите за тяхното обслужване в кланиците растат.

Фиг. 2.60. Добитото и употребено месо в стопанствата по видове, %

Източник: изчисления по данни на МЗХГ.

Фиг. 2.61. Дял на потребените собствено производство зеленчуци в домакинствата, %

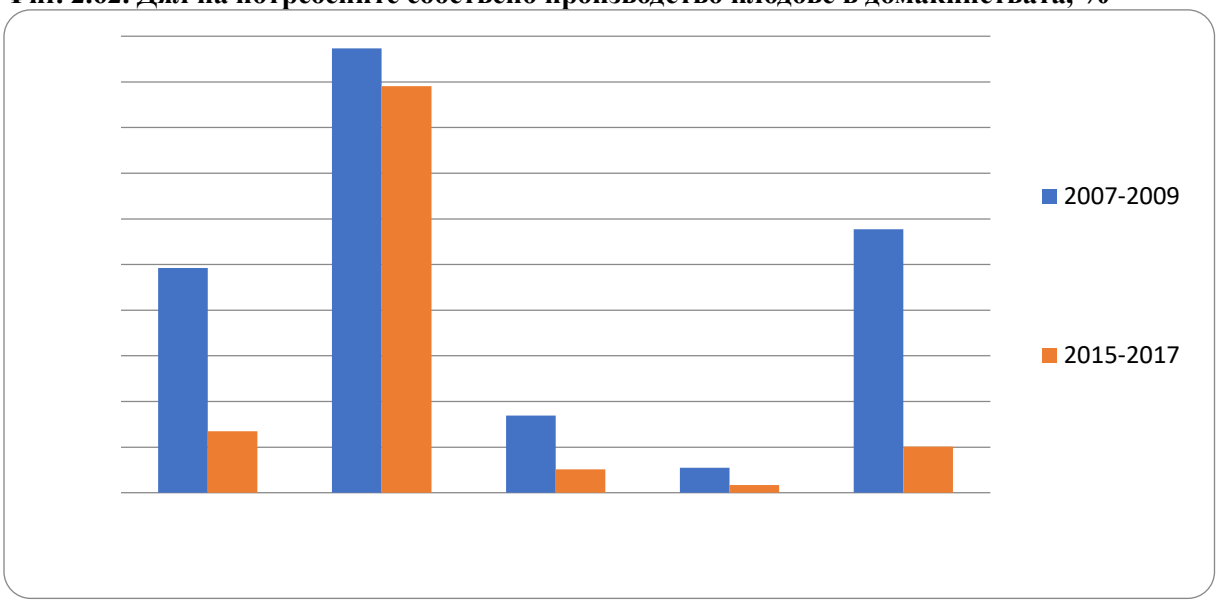

Източник: изчисления по данни на НСИ.

При наблюдаваните зеленчуци се вижда, че пазарната ориентация на производството, независимо че е недостатъчно да задоволи вътрешното търсене, се повишава в периода 2015-2017 г. в сравнение с 2007-2009 г.. Това основно се вижда при зрелия лук, зелето и доматите, където оставащото и потребяваното директно в

домакинствата за периода се редуцира почти 2 пъти. Постепенното увеличение на производството при зеленчуците в страната е съпроводено и с намаляване дела на потреблението в самите домакинства. Това се дължи на силно редуциране на броя на стопанствата в страната, което основно е за сметка на малките, полупазарни производители, където целта е преобладаващо за задоволяване на собствените потребности.

Фиг. 2.62. Дял на потребените собствено производство плодове в домакинствата, %

Източник: изчисления по данни на НСИ.

При плодовете, подобно на зеленчуците се наблюдава постепенно снижаване на собственото производство и на потреблението в домакинствата. Това най-силно проличава при тиквите, където в периода 2015-2017 г., заради включването им като допустими за обвързана подкрепа, площите и производството силно нараснаха, основно при големите стопанства , където нивата на пазарна ориентираност са най-високи. От анализа става ясно, че пазарната ориентация до голяма степен зависи от състоянието на структурите в страната, като окрупняването в земеделието и намаляването на броя на по-малките полупазарни стопанства се отразява положително на пазарната реализация. В същото време, пазарната реализация зависи и от състоянието на самия пазар и на спецификите на продукта, като за онези продукти, където има възможност за получаване на по-висока цена, посредством реализация на директни продажби или къси вериги на стойността, се наблюдава насочване на пазарната реализация в тази посока, което води до пропуснати ползи от гледна точка на добавена стойност.

2.5.7. Изводи

1. Конкурентоспособността на зърнопроизводството расте и е на високо ниво в световен план, за което допринася растящото производство, което на човек от населението превишава с между 6-8 пъти световното производство;

2. Конкурентоспособността при българското млякото намалява на световния пазар и се оценява като задоволителна, което се дължи на продължаващия спад във вътрешното производство, водещ до намаляване на добавената стойност, при постепенно конвергиране нагоре на износните цени към европейските вследствие на интеграцията на общия европейски пазар;

3. Конкурентоспособността при говеждото и свинско месо се определя като ниска и незадоволителна, като страната продължава да е голям нетен вносител на такива меса. Ниската стоковост при говеждото месо и все още недостатъчната консолидация при производството на свинско месо са сред основните причини за тази оценка;

4. Конкурентоспособността на птичето месо е на средно световно равнище и изпитва пазарен натиск от външни производители, като концентрацията на производство, която има потенциал да се разраства, заедно с добрата суровинна осигуреност в страната дават добри перспективи в бъдеще;

5. Зеленчукопроизводството отстъпва конкурентни позиции и изпитва сериозни проблеми по отношение производството и дела на добавената стойност в общата структура. В резултат на увеличената подкрепа след 2015 г. се наблюдава известно подобрение, но като цяло равнищата на конкурентоспособност са около средните световни равнища и под тях;

6. Ниска конкурентоспособност в производството на плодове (семкови), където и конкуренцията на европейския и световен пазар е най-голяма;

7. Специализацията при определени плодове, като череши, сливи, кайсии, за които страната има сравнителни природни предимства, дават добра перспектива и се наблюдава повишение на конкурентоспособността, която е много по-висока от средните световни показатели;

8. Общата пазарна реализация при плодовете и зеленчуците в страната расте през разглеждания период, докато при млякото, агнешкото и говеждото месо се наблюдава висок процент на употреба в самите стопанства и чрез директни продажби;

9. Повишаване процента на пазарна реализация в секторите на българското земеделие ще допринесе за намаляване на пропуснатите ползи от гледна точка генериране на добавена стойност и за намаляване на сивия сектор;

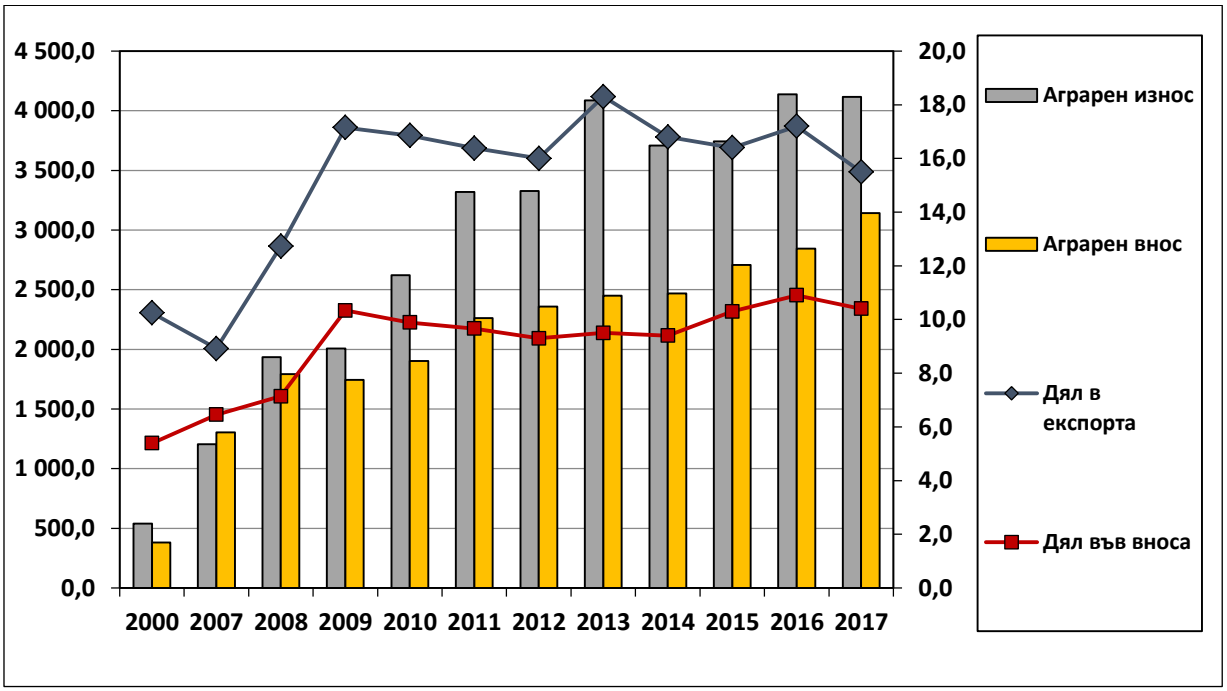
10. Добрите равнища на конкурентоспособност дават добри предпоставки за получаване на по-добри пазарни изгоди по отношение на цените и условията за реализация както на вътрешния, така и на външните пазари. Оттам и пазарните рискове пред производителите са по-малки, което е обратно при нива на ниска конкурентоспособност.

2.6. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА СЕЛСКОСТОПАНСКАТА ВЪНШНА ТЪРГОВИЯ

2.6.1. Еволюция на аграрната външна търговия

С присъединяването към ЕС, през периода 2007-2017 г., обемът на аграрната търговия нараства чувствително, като износът изпреварва вноса на земеделски продукти. Това развитие демонстрира ефектите от интегрирането на българското селско стопанство в световната и европейска икономика. Либерализацията на икономиката и търговията от членството на страната в СТО през 1996 г. и пълноправното членство на страната в ЕС от 2007 г. са политическите събития, които създават рамката за развитие на износа и вноса на селскостопански стоки.

Фиг. 2.63. Външна търговия със селскостопански стоки и дял в общата търговия

Източник: НСИ и Евростат.

Балансът от търговията със селскостопански стоки през всичките години на периода е положителен, с изключение на 2007 г., когато реколтата е рекордно ниска. Превишението на износа над вноса на селскостопански стоки в стойностно изражение през годините расте, като се движи средно около 1 млрд. евро. В структурата на аграрния износ преобладават непреработените продукти и земеделски суровини, които през последните години съставляват около 60% от експорта на селскостопанска продукция и храни. В същото време вносът на непреработени продукти е около 45% от целия аграрен внос. В структурата на вноса водещи са месото, млечните продукти, яйцата и напитките, докато при износа се открояват зърното, маслодайните семена и тютюна. Оказва се, че преобладаващата част от брутната продукция от земеделие е предназначена за износ (около 65% от общата продукция), което се обяснява с

дисбаланса в производството, заради свръхизлишъка в определени производства и осезаемия дефицит в други. Темпът на растящ селскостопански износ (с членството в ЕС) показва, че разрастване дела на зърнено-маслодайните култури води до стимулиране на износа повече, отколкото до развитие на вътрешната преработка и потребление.

По отношение на външната търговия с аграрни продукти, през 2017 г. излишъкът с аграрни стоки се понижава и търговският баланс е позитивен с около 1,9 млрд. лв. Това е леко намаление в сравнение с предходните 4 години, когато превесът на износа над вноса с аграрни стоки достига нива от около 2,3 млрд. лв. Вносът на селскостопански продукти представлява около 10% от целия импорт през 2017 г., а износът съставлява около 16%. В абсолютно изражение и износът и вносът с аграрни стоки се увеличава, като ръстът при вноса е с много по-висок темп отколкото износът.

Видно е, че обемът на външнотърговския оборот на селскостопански стоки в текущи цени за периода нараства от 2 509 млн. евро през 2007 г. на 7 258 млн. евро през 2017 г., или три пъти. Дори с отчитане на инфлацията нарастването на обема на търговията е внушително и е свидетелство за способността на земеделието да се специализира при новите икономически условия. Това развитие е илюстрация на интегрирането на българското селско стопанство в световната и преди всичко в европейската икономика. Стабилизирането на външнотърговския режим, членството на страната в СТО от 1996 г. и особено споразумението за асоцииране към Европейската общност и пълноправното членство на страната в ЕС от 2007 г. са политическите събития, които създадоха рамката за развитие на износа и вноса на селскостопански стоки.

Селскостопанският експорт за периода 2007-2017 г. се е увеличил 3,4 пъти, а данните за вноса за същия период показват увеличение от 2,4 пъти. Балансът от търговията със селскостопански стоки през всички години на периода е положителен, с изключение на 2007 г., когато реколтата е рекордно ниска. Превишението на износа над вноса на селскостопански стоки през годините между 2007-2017 г. показва, че българското земеделие има висока експортна ориентираност.

След 2007 г. страната увеличава износа на суровини с ниска добавена стойност, като в същото време нараства вносът на стоки с по-висока степен на преработка. На подотраслово равнище, основна част от износа на хранителната индустрия се формира от групата на храните. Конкурентните възможности в групите на тютюн и тютюневи изделия и на напитките, оценени с нарастването на стойностния обем на експорта също показват устойчиво положително развитие. В натурално изражение ръстът на експорта след присъединяването към ЕС е нараснал над 2 пъти. При всички групи продукти се очертава тенденция на увеличаване на изнесените количества, съпоставено с предприсъединителния период. С най-висок ръст са износът на мелничарските продукти - над 8 пъти и на мазнини и масла – с около 4 пъти. Тези две групи формират

над 50% от натуралния обем на експорта на храни. Износът на месо и на млечни продукти нараства близо два пъти. С най-голям принос в значителния скок във вноса на храни за последните години освен традиционно внасяните, какао – 4%, захар – 5%, напитки – 8%, са още две групи продукти - месо с 12% и мляко и млечна суровина и яйца – 7%.

Търговията със селскостопански стоки е от голямо значение за икономиката на страната поради високия й дял във външнотърговския оборот и при формирането на търговския баланс. Делът на аграрния внос и износ до 2007 г. е относително постоянен (7-9%), но в годините на членство в ЕС нараства и през 2013 г. за износа достига 18,3%, а за вноса през 2016 г. – 11%.

Оказва се, че преобладаваща част от брутната продукция от земеделие е предназначена за износ (около 65% от общата продукция), а в страната се внасят основни суровини (месо и мляко), така и преработени храни. Това се обяснява с дисбаланса в производството, заради свръхизлишъка в определени производства и осезаемия дефицит в други. Темпът на растящ селскостопански износ (с членството в ЕС) показва, че разрастване дела на зърнено-маслодайните култури води до стимулиране на износа повече, отколкото до развитие на вътрешната преработка и потребление.

За изследване сравнителната конкурентоспособност в аграрния отрасъл и хранително-вкусовата промишленост си използва Индексът на Баласа. Този метод се използва за определяне на силните и слаби експортни сектори на дадена страна. Има различни разновидности на Баласа индекса (RCA), като за нуждите на този анализ се прилагат два от тях - RCA1 и 2. RCA1 показва присъствието на българския износ в съответната стокова група към огледалния в световната търговия със същата стока. Другият коефициент RCA2 показва мястото на съответната стокова група в българския износ, отнесено към мястото на същата стока в целия световен износ. RCA1 може да заеме стойности от 0 до 1, като разкрива какъв дял заема страната в световната външна търговия. Колкото е по-голям коефициентът, толкова са по-големи сравнителните предимства и обратно, колкото по-близък е коефициентът до 0, толкова по-ниска е сравнителната конкурентоспособност. При RCA2, коефициентът приема стойности от -0 до 1 също, като при стойности на индекса от 0,5, тогава делът на стоката в националния и световния износ са еднакви. В случай,че коефициентът е над 0,5 тогава тази стока има по-голямо присъствие в националния износ, а при стойности под 0,5, то пропорционално вътрешният износ по стоковата група е по-малък от дела на същата група в световния експорт.

2.6.2. Място на българския експорт в световната аграрна търговия

Измерването на тези индекси показва мястото на страната в световната търговия и в световното производство на тези стоки, откъдето могат да се правят изводи за

сравнителната външнотърговска конкурентоспособност на страната в тези производства. България е малък производител и като такъв не може да има сериозно място в световната търговия. При непреработените стоки от растителен произход се вижда, че в преобладаващата част, българският износ не представлява дори минимална част от световната търговия. Единствено при зърнените и маслодайни, страната присъства, като заема около 1% от световната търговия. Този дял представлява съотношение в стойностно изражение, като по-важната част от въпроса е да се види тенденцията. Определено при групата на зърнените култури се вижда възходяща промяна в мястото на българското производство в световната търговия, която расте. Средно за периода 2007-2009 г., индексът на сравнителните предимства RCA1 се покачва от 0,005 до 0,01, което е удвояване на присъствието на страната в световния износ. Въпреки това присъствието на българския зърнен износ свидетелства по-скоро за незначителна възможност за влияние на нашето зърнопроизводство в световната търговия, но оказва известно влияние при формирането на глобалните цени при зърнените и кореспондира с високата оценка, която се наблюдава при отчитане на обобщената конкурентоспособност.

Значимите позиции, които страната има при маслодайните култури, доминирани основно от слънчоглед и рапица, потвърждават сравнителните предимства на тези производства във външнотърговски аспект и свидетелстват за устойчивото развитие и в бъдеще. Продукцията от такива семена ще продължи да бъде търсена и да намира високо приложение в бъдеще, което ще подпомогне родното производство и ще му гарантира едни стабилни и устойчиви перспективи.

Таблица 2.39. Присъствие на аграрния износ на непреработени растителни стоки в световната търговия, RCA1 индекс

Година	Живи растения и цветарски продукти	Зеленчуци, растения и корени за консумация	Плодове, цитрусови и пъпешови кори	Кафе, чай и подправки	Житни растения	Маслодайни семена и плодове, индустриални и медицински растения	Естествени лакове, смоли и други растителни сокове	Продукти от растителен произход неупоменати другаде
2007	0,000	0,001	0,001	0,00	0,002	0,005	0,000	0,000
2008	0,000	0,001	0,001	0,00	0,006	0,007	0,000	0,000
2009	0,000	0,002	0,001	0,00	0,006	0,008	0,001	0,000
2010	0,000	0,001	0,001	0,00	0,009	0,009	0,000	0,001
2011	0,000	0,001	0,001	0,00	0,008	0,013	0,000	0,001
2012	0,000	0,001	0,001	0,00	0,009	0,008	0,000	0,001
2013	0,000	0,001	0,001	0,00	0,013	0,010	0,000	0,001
2014	0,000	0,001	0,001	0,00	0,010	0,008	0,000	0,001
2015	0,000	0,001	0,001	0,00	0,009	0,007	0,000	0,001

2016	0,001	0,001	0,001	0,00	0,012	0,008	0,000	0,001
2017	0,001	0,002	0,001	0,00	0,010	0,007	0,000	0,001

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

Това, което е характерно и видно при тази група е, че въпреки сериозното увеличение на производството и на площите при маслодайните култури през периода 2007-2017 г., това не се забелязва при присъствието във външната търговия в началото и края на периода. Причината за това е, че една част от производството на маслодайни семена отива за преработка и по този начин се изнася като преработен продукт, а от друга, че световната търговия с маслодайни семена също се увеличава и тенденциите у нас съвпадат със световните.

Както и при зърнените, така и при маслодайните култури трябва да се отбележи, че сами за себе си добрите и впечатляващи резултати през последните години говорят за безспорни успехи, които утвърждават страната, като забележимо присъствие в световната търговия и поддържането на тези постижения и постепенното подобрение говори за сравнителна конкурентоспособност във външнотърговски план. Както при зърнените, така и при ориза, страната има положителен търговски баланс, но страната заема около 0,1% от световния експорт, което разкрива малката роля, която има страната за влияние върху този пазар.

Извън зърнените и маслодайни култури се наблюдава много незначително участие на националния износ в световния, като при плодовете и зеленчуците, нашето присъствие в стойностно изражение в световния експорт от съответната група е около 0,1%. Това напълно съответства на ниските нива на производство. Страната е нетен вносител на плодове и зеленчуци и само в определени специализирани производства, като череши, малини, оранжерийни краставици, успяват да се генерират известни излишъци, които да се изнесат. Отчетените резултати по отношение на стоките с растителен произход извън зърнено-маслодайните култури показват ниската конкурентоспособност, разглеждана като участие на страната в международната търговия и способността и да влияе върху търговското предлагане.

Таблица 2.40. Присъствие на аграрния износ на непреработени стоки от животински произход в световната търговия, RCA1 коефициент

Година	Живи животни	Меса и карантии годни за консумация	Риби и ракообразни, мекотели и други	Други продукти от животински произход неупоменати другаде
2007	0,002	0,002	0,00	0,001
2008	0,002	0,002	0,00	0,000
2009	0,002	0,002	0,00	0,000
2010	0,002	0,002	0,00	0,001
2011	0,004	0,002	0,00	0,001

2012	0,002	0,002	0,00	0,000
2013	0,001	0,002	0,00	0,001
2014	0,001	0,002	0,00	0,001
2015	0,001	0,001	0,00	0,001
2016	0,002	0,002	0,00	0,001
2017	0,003	0,002	0,00	0,002

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

По отношение на сравнителната конкурентоспособност на стоките, свързани с животновъдството, там страната почти отсъства от световната търговска карта, като при износа на живи животни, месо и на специфични продукти от животински произход се забелязва присъствие между 0,1-0,3%. При месата се констатира, че страната почти отсъства като експортни възможности. Величините на RCA1 индексите показват, че този дял представлява нищожна част от световната търговия с този продукт четирите вида месо – свинско, пилешко, говеждо и козе и овче - 0 или в редки случаи една десетохилядна част от единицата за целия изследван период. С изключение на агнешкото месо, което обаче съставлява много малка част от производството и търговията с месо, националното салдо от търговията с месо е с отрицателни стойности за целия изследван период. При свинското и говеждото месо, страната е голям нетен вносител; при пилешкото месо от положителни в първата половина на периода се превръщат в отрицателни за втората, т. е. салдото от търговията с пилешко месо се превръща в отрицателно, което също е свидетелство за загуба на конкурентноспособност. Единствено при козето и овче месо стойностите са положителни през целия период, но и те бележат намаляване. Това идва да покаже, че месният сектор у нас няма конкурентни предимства на световния пазар и като цяло страната вече не е фактор в експорта, а единствено играе роля на вносител.

Таблица 2.41. Присъствие на аграрния износ на преработени стоки от животински произход в световната търговия, RCA1 коефициент

Година	Мляко и млечни продукти, птичи яйца и мед и продукти неупоменати другаде	Продукти от месо, риби или ракообразни и други водни	Разни видове хранителни продукти	Отпадъци от хранителната промишленост приготвени храни за животни
2007	0,002	0,000	0,001	0,001
2008	0,002	0,000	0,001	0,001
2009	0,002	0,001	0,001	0,002
2010	0,002	0,001	0,001	0,002
2011	0,002	0,001	0,001	0,002
2012	0,002	0,001	0,001	0,003
2013	0,002	0,001	0,001	0,003
2014	0,002	0,001	0,001	0,003

2015	0,003	0,001	0,001	0,003
2016	0,003	0,002	0,001	0,003
2017	0,002	0,002	0,001	0,003

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

При преработените продукти от животински произход се вижда малко присъствие до около 0,3% от световния износ. Страната присъства в износа на месни преработени продукти, но като цяло това присъствие е по-ниско, отколкото същото при износа на живи животни. Там страната има по-голямо присъствие отколкото при износа на преработени меса. Това показва, че във външната търговия на преработени продукти от месо, където страната е отчетлив нетен вносител, месната индустрия, която се развива сравнително успешно е ориентирана предимно за вътрешния пазар. Малко по-високи са показателите при износа на млечни продукти. Макар и тук нивата на индекса да са отново ниски, те са по-високи отколкото при месото и въпреки че страната е нетен вносител на млечна суровина, успява да изнася млечни продукти. Като тенденция при млечните и месните продукти и при отпадъците от хранителната промишленост се вижда лек ръст през периода, което е положителен сигнал, но все още страната е с незначително място в глобалната търговия с преработени животински продукти. При преработените продукти от растениевъдството се вижда, че нивата на присъствие в световната търговия са по-високи отколкото при продуктите от животновъдството, но тенденциите при различните групи са различни. Увеличение се наблюдава при мелничарските продукти, където коефициентът RCA1 нараства от 0,001 до 0,003.

Таблица 2.42. Присъствие на аграрния износ на преработени растителни стоки в световната търговия, RCA1 индекс

Година	Мелничарски и продукти от малц и нишесте	Мазнини и масла от животински и растителен произход	Захар и захарни изделия	Какао и продукти от какао	Хранителни продукти приготвени на база зърнени, брашно, тестени и сладкарски изделия	Хранителни продукти от зеленчуци и плодове	Безалкохолни и алкохолни напитки, вино и оцет	Тютюн и обработени продукти от тютюн
2007	0,001	0,002	0,001	0,001	0,003	0,002	0,002	0,006
2008	0,001	0,004	0,001	0,001	0,004	0,002	0,002	0,008
2009	0,002	0,003	0,001	0,001	0,004	0,003	0,001	0,011
2010	0,002	0,004	0,001	0,002	0,004	0,003	0,001	0,010
2011	0,002	0,004	0,001	0,002	0,004	0,002	0,002	0,011
2012	0,002	0,003	0,001	0,002	0,003	0,002	0,002	0,010
2013	0,003	0,003	0,001	0,002	0,003	0,002	0,001	0,011
2014	0,003	0,002	0,001	0,003	0,004	0,002	0,001	0,011
2015	0,003	0,002	0,001	0,004	0,004	0,002	0,001	0,009

2016	0,003	0,002	0,001	0,004	0,004	0,002	0,001	0,009
2017	0,003	0,002	0,001	0,003	0,004	0,002	0,001	0,006

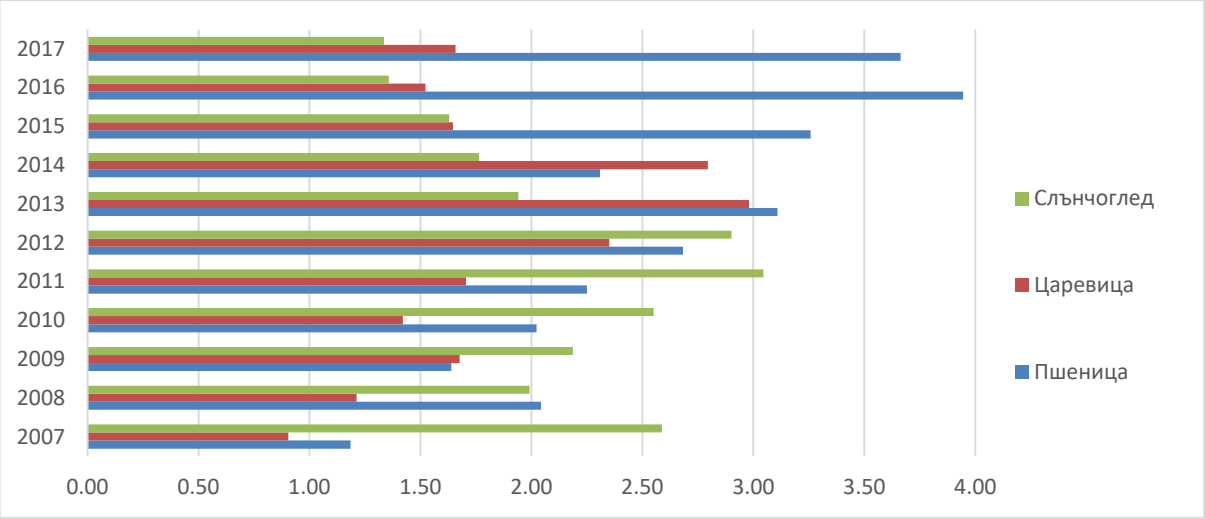
Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

При износа на растителни масла се отчита също известен регрес, дължащ се на засилващата се конкуренция от страна на производителите от Черноморския басейн, което показва, че подобно на семената, при растителните масла реализацията на външните пазари е затруднено и страната не притежава отличителни сравнителни конкурентни предимства. При тютюна и тютюневите изделия се регистрира едно постепенно свиване на националното място в световната търговия с тази стока, което е възлизало на почти 1% от световния търговски оборот. През 2017 г. се отчита по-голямо понижение в износа и присъствието на тази група в световната търговия, което показва, че има глобално намаление в разпространението на тютюн и изделия от него, но нашето присъствие в тази търговия се свива с по-големи темпове.

2.6.3. Степен на самозадоволяване в селското стопанство

Степента на самозадоволяване се измерва като съотношение между производството и вътрешното потребление. Коефициентът позволява да се оцени степента, до която страната разчита на националните ресурси и ХВП за да произвежда храни, дори и при участие на страната в международната търговия, т. е. по-висока стойност означава по-висока степен на самозадоволяване. Коефициентът е възможно да се използва при оценката на продоволствената сигурност на страната.

Фиг. 2.64. Степен на задоволяване на страната с пшеница, царевица, слънчоглед

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“, Евростат и собствени изчисления.

Степента на самозадоволяване със зърнени храни е в динамика. Най-значим е ръстът на обема на производството при пшеницата, превишавайки през 2016 г. и 2017 г. потреблението почти четирикратно. Това увеличение в продуктивността може да отдаде, не само на добрите климатични условия, но и на използването на нова, по-

прецизна техника, употребата на по-качествени семена и въвеждането на нови сортове с по-високи продуктивни възможности.

За сравнение, въпреки прилагането на нови хибриди семена и съвременни технологии при царевицата, производството се колебае много повече през разглеждания период, поради зависимостта от валежите и лошото състояние на поливната инфраструктура в страната. Това е един скрит резерв за увеличаване на производството, доколкото по данни на сдруженията за напояване през 2017 г. е извършена първа и последваща поливка само на 994 ха царевица, при 461 081 ха земеделски площи засети с царевица през годината (МЗХГ, 2018). Царевицата е сред най-широко използваните земеделски култури в света както за човешка консумация и преработка, така и за фураж, което обяснява увеличението на търсенето на външните пазари, както и производството на различни продукти от царевица в страната[7].

Коефициентът на самозадоволяване със слънчоглед след 2012 г. намалява, което се дължи в известена степен на пазарна конюнктура, поради значителното увеличение на вноса, докато в последните години производството на слънчоглед и износа на слънчогледово олио значително нараства, тъй като на много пазари то се използва, като заместител на палмовото масло в ХВП.

Таблица 2.43. Коефициент на задоволяване на страната с плодове

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ябълки	0,40	0,39	0,66	0,59	0,62	0,49	0,63	0,61	0,59	0,50	0,57
Череши	0,89	0,99	0,99	0,97	0,97	0,92	0,87	0,95	0,97	0,96	0,96
Грозде общо	0,98	0,98	0,99	0,99	0,98	0,97	0,98	0,94	0,97	0,93	0,95
Круши, тона	0,39	0,32	0,56	0,60	0,53	0,46	0,65	0,44	0,44	0,28	0,39
Праскови и нектарини	0,66	0,76	0,87	0,77	0,70	0,56	0,78	0,65	0,65	0,57	0,53
Кайсии и зарзали	0,82	0,95	0,95	0,93	0,85	0,73	0,92	0,83	0,89	0,82	0,79
Сливи и джанки	0,93	0,82	0,87	0,97	0,99	0,92	0,96	0,97	0,93	0,97	0,99
Ягоди	0,90	0,95	0,74	0,77	0,75	0,52	0,54	0,29	0,71	0,51	0,60

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“, Евростат, собствени изчисления.

Коефициентът на самозадоволяване за ябълките се колебае, като отбелязва значим ръст до 2011 г. поради едновременното нарастване на производството и вноса.

При крушите ситуацията е подобна на ябълките. Производството и вносът нарастват, като ръстът на вноса е най-значителен през периода 2014-2017 г., което се отразява в намаление на коефициента.

[7]Очакваме производството и износа на подобни продукти да нараства предвид значителното увеличение на капацитета на поделението на американската компания ADM - „Амилум България“ в Разград и инвестицията (Капитал, 2018А) и на Саудитска Арабия в завод за производство на фуражи край Шумен.

За черешите коефициентът се доближава до единица и е относително стабилен без големи вариации за по-голяма част от периода. През него, производството в страната нараства номинално два пъти и половина, като в края на периода има увеличение на вноса над износа, което предопределя намаление на коефициента. За прасковите и нектарините коефициентът представя непрекъснато намаление на степента на самозадоволяване, дължащо се на значително увеличение на вноса, въпреки че вътрешното производство също нараства.

Таблица 2.44. Степен на задоволяване на страната със зеленчуци

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Лук кромид зрял	0,26	0,37	0,35	0,51	0,47	0,36	0,36	0,28	0,24	0,35	0,48
Пипер	0,81	0,67	0,74	0,77	0,75	0,80	0,81	0,74	0,70	0,73	0,68
Картофи	0,92	0,95	0,91	0,93	0,94	0,84	0,81	0,79	0,81	0,80	0,83
Домати	0,77	0,69	0,54	0,71	0,76	0,74	0,77	0,72	0,66	0,66	0,67
Зеле	0,81	0,86	0,69	0,84	0,80	0,79	0,81	0,71	0,69	0,85	0,81
Краставици и корнишони	0,87	0,87	0,84	0,83	0,81	0,67	0,77	0,74	0,70	0,74	0,70

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“, Евростат, собствени изчисления.

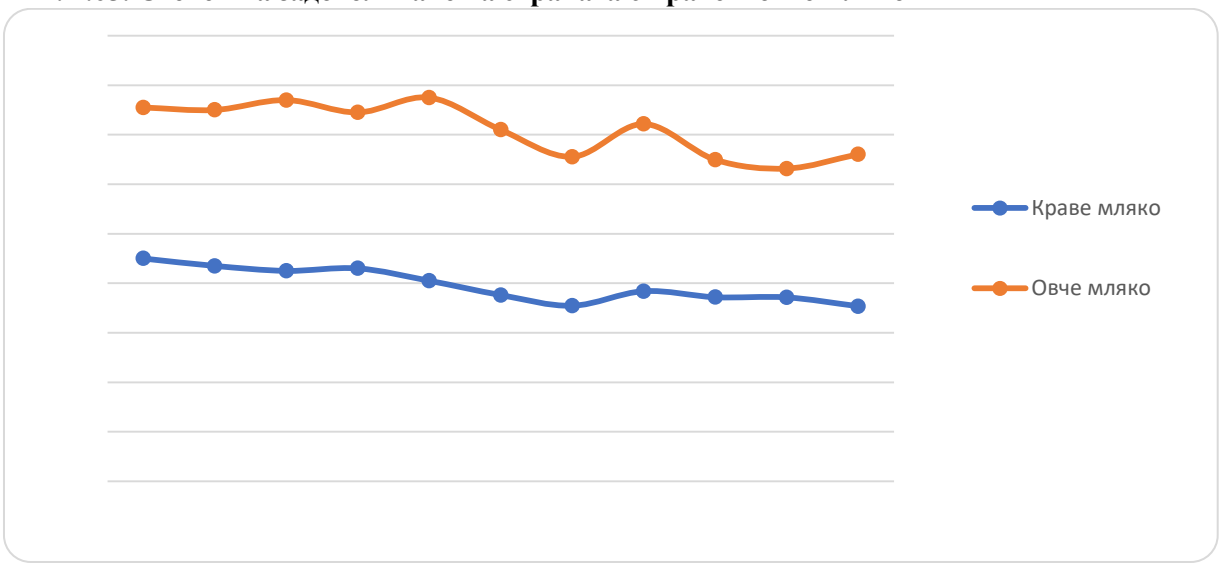
При картофите коефициентът на самозадоволяване намалява, това развитие е свързано вероятно с по-добрата цена на вносната продукция и загуба на конкурентоспособност на българското производство.

При доматите намалението на коефициента на самозадоволяването е резултат от ефективността на оранжерийното производство и цената на енергията в страната, определяща периода на функциониране на оранжериите през студените месеци. Въпреки това през 2016 г. и 2017 г. производството на домати в страната отбелязва ръст. Производството на домати на открити площи за преработка в страната е ограничено, доколкото специализираните стопанства не са големи и в резултат произведеният доматен пулп не е конкурентен ценово на продукцията от утвърдени страни производители, като Китай и Италия. Обезценката на турската лира в последните години също оказва влияние за увеличение на вноса на пресни домати, но основен фактор за увеличение на вноса е ръстът на потреблението в страната.

Подобни са факторите, които влияят на оранжерийното производство на пипер. Силната ценова конкуренция от производители от Турция и Македония, наред със спецификата на агротехниката, са главни фактори, задържащи развитието на производството. След 2011 г. се наблюдава намаление на коефициента на самозадоволяване за краставиците и корнишоните. Вътрешното производство се задържа в диапазона и 53-55 хил. т (с изключение на 2013 г. когато е 37.9 хил. т), но търсенето на свежи зеленчуци нараства поради увеличение доходите на населението, а оттам значително нараства и вносът. При лука и зелето производството в страната е до-

голяма степен зависимо от пазарната конюнктура (цената през предходния сезон), така и от климатичните условия, влияещи на добива от декар, като при зрелия кромид лук традиционно потреблението се задоволява в значителна част от вноса от съседни държави.

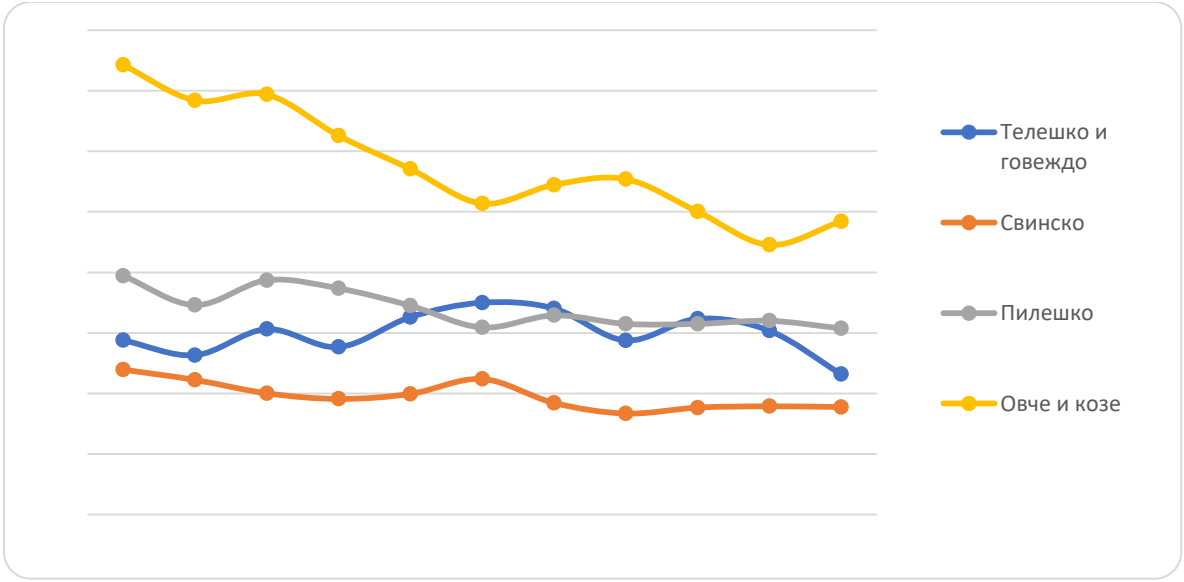
Фиг. 2.65. Степен на задоволяване на страната с краве и овче мляко

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“, Евростат, собствени изчисления.

При кравето мляко коефициентът на самозадоволяване трайно намалява, което се дължи на намалението на производството на мляко в страната и увеличение на вноса на суровини. Страната ни е една от малкото производители на овче мляко в ЕС. Високите стойности на коефициента (над 120 %) отразяват износа на продукти от овче мляко. Но той е с тенденция към намаление, поради намалението на производството.

Фиг. 2.66. Степен на задоволяване на страната с месо

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“, Евростат, собствени изчисления.

Намалението на коефициента за овчето и козето месо отразява значителното понижение (с около 50%) на обема на производство. Спадът на коефициента при свинското месо изразява засиленото потребление на свинско месо от населението, както за директна консумация, така и за преработка, което въпреки увеличението на производството в страната, води до още по- значително нарастване вноса на свинско месо (прясно и замразено).

При телешкото и говеждо месо, коефициентът намалява, което до голяма степен се дължи на намаление на производството и увеличение на вноса в страната.

При пилешкото месо също има намаление на коефициента на самозадоволяване, тъй като това е месо, което се възприема от потребителите, като по-диетично, и през разглеждания период потреблението нараства с по-бърз темп от производството (и въпреки че има и значителен износ на пилешко месо за съседни държави).

2.6.4. Роля на аграрния експорт в националната и световна търговия

Стойността на индекса RCA2 е производна от съотношението между дела на продукта в износа на страната, отнесено към същото съотношение в световната търговия. Колкото по-близко до 1 е този индекс, толкова по-голямо значение има продуктът за местната икономика, толкова по-значим е той в световен мащаб и притежава сравнителни предимства да се конкурира на международната сцена. При непреработените стоки от растителен произход страната не притежава сравнителна конкурентна значимост при живите растения, зеленчуците, плодовете, естествените лакове и смоли и др. Делът на тези стоки в нашия експорт е много по-малък отколкото е техният дял в световната търговия, което показва, че тези стоки са много по-търгувани и разменяни в международен мащаб, докато не залягат в същата степен в нашия експортен баланс. Ясно се вижда, че при зеленчуците и плодовете страната постепенно отстъпва и тяхното значение в националния външнотърговски оборот намалява, на фона на едно по-високо присъствие на тези стоки в общия световен обмен.

Таблица 2.45. Значение на непреработени растителни стоки в националната и световна аграрна търговия, RCA2 индекс

Година	Живи растения и цветарски продукти	Зеленчуци, растения и корени за консумация	Плодове, цитрусови и пъпешови кори	Кафе, чай и подправки	Житни растения	Маслодайни семена и плодове, индустриални и медицински растения	Естествени лакове, смоли и други растителни сокове	Продукти от растителен произход неупоменати другаде
2007	0,06	0,38	0,28	0,26	0,58	0,83	0,04	0,06
2008	0,05	0,29	0,20	0,34	0,80	0,83	0,07	0,01
2009	0,04	0,36	0,17	0,32	0,78	0,84	0,09	0,03
2010	0,06	0,24	0,17	0,24	0,83	0,84	0,01	0,14

2011	0,06	0,21	0,16	0,20	0,80	0,87	0,03	0,21
2012	0,07	0,21	0,18	0,29	0,83	0,81	0,02	0,18
2013	0,06	0,17	0,17	0,25	0,86	0,82	0,02	0,12
2014	0,06	0,21	0,17	0,32	0,85	0,80	0,05	0,12
2015	0,07	0,20	0,18	0,33	0,84	0,79	0,07	0,17
2016	0,09	0,21	0,16	0,34	0,86	0,80	0,06	0,10
2017	0,09	0,29	0,16	0,34	0,85	0,78	0,07	0,10

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

В положение на най-значим измежду изнасяните аграрни продукти се очертава от групата на зърнените и маслодайните, които притежават място в нашата търговска структура много по-високо отколкото е в световната. Ясно се открояват сравнително високите и същевременно растящи стойности при RCA2, които показват, че делът на българския износ на зърно превишава в последните години средно около 3 пъти дела на зърното в световния аграрен износ. Това еднозначно показва, че зърното доминира в нашата аграрна експортна номенклатура на фона на далеч по-ограниченото място на зърното в международната аграрна търговия. Зърнените култури имат много по-голямо значение за националния търговски баланс отколкото те играят в структурата на международната търговия, което показва, че те са от съществена важност не само за земеделието, но и за икономиката на страната като цяло. По-различна е ситуацията при ориза, който като част от зърнените култури има много по-висок дял във външната световна търговия, отколкото в националния търговски баланс. През последните години RCA2 при ориза е между 0,2 и 0,25, което показва, че значението на ориза в националната търговия е двойно и повече по-малко отколкото е той в световен мащаб, което означава, че сравнителните търговски предимства при тази култура, за разлика от основните зърнени стоки не са налице.

Таблица 2.46. Значение на непреработени и преработени животински стоки в националната и световна аграрна търговия, RCA2 индекс

Година	Живи животни	Меса и карантии годни за консумация	Риби и ракообразни, мекотели и други	Други продукти от животински произход неупоменати другаде	Мляко и млечни продукти, птичи яйца и мед и продукти неупоменати другаде	Продукти от месо, риби или ракообразни и други водни	Разни видове хранителни продукти	Отпадъци от хранителната промишленост приготвени храни за животни
2007	0,56	0,587	0,08	0,20	0,479	0,241	0,20	0,42
2008	0,38	0,317	0,05	0,06	0,434	0,253	0,06	0,28
2009	0,32	0,353	0,04	0,06	0,437	0,315	0,06	0,36
2010	0,41	0,357	0,05	0,11	0,374	0,289	0,11	0,37

2011	0,63	0,310	0,05	0,10	0,316	0,300	0,10	0,38
2012	0,25	0,313	0,05	0,07	0,386	0,324	0,07	0,46
2013	0,15	0,214	0,04	0,09	0,348	0,392	0,09	0,45
2014	0,12	0,242	0,04	0,14	0,393	0,499	0,14	0,53
2015	0,21	0,247	0,05	0,13	0,459	0,532	0,13	0,54
2016	0,33	0,274	0,05	0,14	0,407	0,498	0,14	0,53
2017	0,52	0,285	0,06	0,27	0,419	0,568	0,27	0,54

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

При стоките от животински произход се наблюдават отново разнородни равнища, но като цяло значението на тези продукти в националния износ, съпоставено с този при растениевъдната продукция е по-голямо от гледна точка на световната търговия. Независимо че мястото на нашия износ на животновъдна продукция е незначителен в световната търговия с такива продукти, но търгуваната животновъдна продукция на страната заема много по-голямо място в общия национален износ. Това се вижда при живите животни, преработените продукти от месо и при отпадъците от хранителната индустрия, където този износ в страната превишава огледалния му дял в света. Това означава, че износът на преработени месни продукти от България е по-добре представен отколкото същия в световната търговия, което е добра атестация за преработвателния месен сектор.

На другия полюс е състоянието на RCA2 при непреработеното месо, където страната губи позиции и тежестта на износа на месо в националната търговия става все по-малка, отнесено към същото в световната търговия. Тенденцията на намаление при говеждото, козето и овче месо и на минималното увеличение при пилешкото и свинското месо се отразяват директно в свиване потенциала за износ и оттам спад в неговата роля в общия износ. Намалението в стойността на индекса означава загуба на сравнителни предимства в производството на тези продукти. Сравнително близки до световните съотношения е и търговията с млечни продукти, мед и яйца. Тук се констатира реверсивни тенденции през годините, но се вижда, че делът на месния износ в националната търговия е малко по-малък от този на същия в международната търговия и слабото присъствие в глобалната търговия с млечни продукти, мед и яйца не е свидетелство за неконкурентоспособност във външната търговия.

Таблица 2.47. Значение на преработени растителни стоки в националната и световна аграрна търговия, RCA2 индекс

Година	Мелничарски и продукти от малц	Мазнини и масла от животински и растителен	Захар и захарни изделия	Какао и продукти от какао	Хранителни продукти приготвени на база зърнени, брашно,	Хранителни продукти от зеленчуци и плодове	Безалкохолни и алкохолни напитки, вино и оцет	Тютюн и обработени продукти от тютюн

	и нишес-те	произход			тестени и сладкарски изделия			
2007	0,359	0,241	0,522	0,219	0,719	0,605	0,534	0,856
2008	0,243	0,253	0,664	0,165	0,649	0,484	0,352	0,851
2009	0,565	0,315	0,605	0,121	0,622	0,482	0,263	0,879
2010	0,607	0,289	0,616	0,314	0,610	0,484	0,243	0,856
2011	0,563	0,300	0,587	0,262	0,543	0,382	0,247	0,852
2012	0,672	0,324	0,468	0,288	0,559	0,365	0,262	0,857
2013	0,601	0,392	0,356	0,343	0,491	0,306	0,209	0,842
2014	0,673	0,499	0,349	0,431	0,551	0,359	0,206	0,849
2015	0,478	0,532	0,367	0,578	0,601	0,385	0,216	0,839
2016	0,416	0,498	0,328	0,567	0,579	0,366	0,207	0,813
2017	0,508	0,568	0,372	0,556	0,608	0,390	0,216	0,768

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

От гледна точка на сравнителната конкурентоспособност на външната търговия, съвпадането на ниски под 0,5 стойности на RCA2 и нива под 0,5% присъствие на дадена група в световния износ (индекс RCA1) означава, че страната има проблеми в производството и износа на тези стоки и стои на по-лоши конкурентни позиции в глобален план. Положителното при млякото е, че страната макар да внася голяма част от млечната суровина, успява да произвежда млечни продукти (сирене и кашкавал), които са основна част от този износ, насочени към нишови пазари, което от една страна води до създаване на добавена стойност, а от друга показва, че селскостопанският износ на стоки с животински произход имат важно място в националната търговия.

При преработените продукти от растениевъдството се виждат разнопосочни тенденции в почти всички основни групи. При захарните изделия, зеленчуците и плодовете, безалкохолните и алкохолните напитки от позиции, които тези продукти са заемали в националния търговски износ в началото на периода, в неговия край се отчита чувствително съкращение. Това се дължи от една страна на проблемите, които имат селскостопанските сектори, които трябва да осигурят суровина за тези преработвателни индустрии, а от друга страна и на повишаване местния износ на неселскостопански стоки, което понижава значението на тези продукти в общия търговски обем. Трябва да се отбележи, че световната търговия със селскостопански стоки и храни расте през целия период, като при онези групи, където RCA2 е на високо равнище, разкриват много добрите конкурентни позиции на местния сектор.

В това положение попадат растителните масла, какаовите изделия, мелничарските продукти. Вижда се, че те имат съществено значение в националната

търговия и независимо че при някои от тях няма високо присъствие в световната търговия с тези стоки, те са относително важни в националния търговски баланс. Членството на страната в ЕС се отразява положително на сектора зърно-маслодайни култури, които се развиват благодарение на експортните пазари и допринасят за поддържане външнотърговския аграрен и търговски баланс на страната. При тютюна и тютюневите изделия се вижда, че неговото значение във външната ни търговия, макар и да намалява, остава много по-високо отколкото има тази група в световната търговия. Тютюнът си остава важен за националния търговски баланс продукт и намалението на вътрешното производство не се дължи на свиване на световното търсене, а на вътрешносекторни проблеми.

2.6.5. Селскостопански износ по стокови групи

Превишението на износа над вноса на селскостопански стоки в стойностно изражение през годините расте, като се движи средно около 1 млрд. евро. В структурата на аграрния износ преобладават непреработените продукти и земеделски суровини, които през последните години съставляват около 60% от експорта на селскостопанска продукция и храни. В същото време, вносът на непреработени продукти е около 45% от целия аграрен внос. Търговията със селскостопански стоки е от голямо значение за икономиката на страната, поради високия й дял във външнотърговския оборот и при формирането на търговския баланс. Делът на аграрния внос и износ до 2007 г. е относително постоянен, но в годините на членство в ЕС нараства и през 2017 г. износът достига 16% от целия стоков износ на страната, а аграрният внос възлиза на около 10,5%. При тези нива на износ, българското земеделие се нарежда сред най-важните отрасли на икономиката и допринася за намаляване на отрицателния търговски баланс на страната. То се отличава с висока експортна ориентираност, което показва сравнителната конкурентоспособност на отрасъла при търговията и е единственият път за постигане на производствен ръст, с оглед на ограниченото вътрешно потребление. Високата експортна ориентираност на аграрния отрасъл бива допълвана и от сравнително ниската стойност на единица количествен износ.

За периода 2015-2017 г. стойността на аграрния износ на 1 тон възлиза на около 460 долара. За сравнение през първите 3 години на европейското членство, стойността на износа на 1 тон продукция възлиза на 520 долара.Това недвусмислено показва, че за периода на членство в ЕС, България успява да увеличава в количествено и стойностно изражение своя експорт, но това става за сметка на намаляване стойността на износа и на изнасяне на преобладаващо продукция от по-нисък ценови клас – най-вече аграрни суровини. На другия полюс се намира аграрният внос. Стойността на 1 тон аграрен внос през периода 2015-2017 г. достига 1150 долара. Това показва, че страната внася в преобладаваща степен стоки с по-високи цени и с по-висока добавена стойност. В ретроспективен план се установява, че до първите 3 години на европейското членство,

средната стойност на аграрния внос е бил около 1250 долара/т. Това показва, че стойността на аграрния внос също отбелязва известно намаление с годините на членство, но разликата между единичните стойности на аграрния внос и износ продължава да бъдат в полза на вноса.

В структурата на износа през първата година на периода най-голям дял имат следните продукти: семена от маслодайни – 13%; тютюн и преработени тютюневи изделия – 11%; месо и месни продукти – 10%; безалкохолни и алкохолни напитки и оцет –9%; зърнено-житни – 9%; хранителни продукти от зърнени храни, брашно и нишесте – 7,3; млечни продукти, яйца и пчелен мед – 6%, хранителни продукти от зеленчуци, плодове и ядки – 6%. Поради изключително неблагоприятната за земеделието година, особено за зърнените култури, сравнения е нормално да се правят за следващата 2008 г. Тогава най-голям дял заемат зърнените култури – 23%, следвани от маслодайните семена и плодове – 16%, тютюн и обработени заместители на тютюна – 10%, хранителни продукти от зърнени култури, брашно или нишесте – 5%, безалкохолни, алкохолни напитки и оцет – 5%, мляко и млечни продукти, яйца и естествен мед – 5%, месо и месни продукти - 5%, захар и захарни сладкарски изделия – 4%, хранителни продукти от зеленчуци, плодове или ядки - 4%, животински или растителни мазнини и масла – 4%. Десет години по-късно има известни промени в разпределението на дяловете: зърнено-житни – 22%; семена от маслодайни – 14%; животински или растителни мазнини и масла – 7%; тютюн и преработени тютюневи изделия – 6%; хранителни продукти от зърнени храни, брашно и нишесте - 6%, остатъци и отпадъци от хранителната промишленост – 5%, мляко и млечни продукти, яйца и естествен мед – 5%, месо и месни продукти – 4%, безалкохолни, алкохолни напитки и оцет – 3%, хранителни продукти от зеленчуци, плодове или ядки – 3%.В сравнение с 2008 г. се забелязва намаление на износа на тютюн и тютюневи изделия – от 10% на 6%, и на безалкохолни, алкохолни напитки и оцет – от 5% на 3%, както и нарастване на износа на животински растителни мазнини и масла - от 4% на 7%.

Таблица 2.48. Селскостопански износ по стокови групи, млн. евро

	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Живи животни	23,3	21,4	67,3	18,7	23,6	61,4
Месо и месни продукти	122,2	120,6	168,9	141,2	150,5	188,6
Риби и ракообразни, мекотели и др.	13,0	12,2	21,8	23,5	25,1	39,0
Мляко и млечни продукти, яйца, естествен мед	75,2	99,9	123,9	174,5	184,9	197,7
Други продукти от животински произход	3,0	2,7	4,1	5,0	6,0	14,2
Живи растения и цветарски продукти	2,8	2,8	6,1	7,0	6,8	9,8
Годни за консумация зеленчуци, растения	44,0	67,9	60,4	58,5	70,7	119,1
Годни за консумация плодове и ядки,	44,2	45,0	65,7	87,1	100,5	105,6
Кафе, чай, мате, подправки	18,2	37,4	48,3	58,9	85,8	94,4
Зърнени култури	109,5	351,7	698,3	1213,4	883,1	927,6
Продукти на мелнич.промишленост	11,6	31,0	48,4	64,3	41,0	49,7
Маслодайни семена и плодове	161,5	350,2	768,8	770,6	547,9	605,1

Лакове, лепила, други растителни сокове	0,5	1,7	0,9	1,2	2,7	2,8
Други продукти от растителен произход	0,1	0,1	0,9	0,5	0,9	0,5
Животински или растителни мазнини и масла	37,9	81,3	155,4	206,3	246,3	304,8
Месни изделия	9,2	17,0	20,4	34,6	51,4	78,2
Захар и захарни сладкарски изделия	40,6	85,6	152,5	98,5	79,6	96,5
Какао и продукти от какао	15,4	16,1	53,2	80,0	147,8	144,2
Хранителни продукти от зърнени култури	88,3	115,8	143,5	170,2	207,1	244,2
Хран. продукти от зеленчуци, плодове или ядки	72,7	84,7	101,6	101,0	119,2	132,9
Разни видове хранителни продукти	21,7	35,6	39,1	53,8	94,1	92,9
Безалкохолни, алкохолни напитки и оцет	111,9	80,9	120,8	125,5	118,7	134,6
Остатъци и отпадъци от ХВП	43,7	70,2	116,5	192,0	205,5	201,4
Тютюн и обработени заместители	134,8	274,8	333,1	399,7	345,0	270,7
Общо земеделски продукти	**1205,3**	**2006,8**	**3320,0**	**4086,1**	**3744,1**	**4115,9**

Източник: Евростат..

Износът на селскостопански стоки през периода 2007-2017 г. значително нараства - през 2007 г. от 1205,3 млн. евро на 4115,9млн. евро през 2017 г. Растежът е при всички наблюдавани стоки, като той е особено значим при Живи животни с 263%, Млечни продукти, яйца и пчелен мед с 262%, Кафе, чай, мате, подправки с 519%, Зърнени култури с 847%, Маслодайни семена и плодове с 374%. Значително по-малък растеж имаме при Безалкохолни, алкохолни напитки и оцет – 20%, а при тютюна и обработените заместители през 2017 г. се отчита спад в сравнение с началните години. Това подчертава затрудненията в двата подотрасъла и търговската конкуренцията, специално в сектора на напитките. Значителният растеж на износа в двата подотрасъла – зърнени храни и маслодайни семена и плодове, подчертава голямото им значение за българското селско стопанство. Обратно, слабият напредък или застой в месото и месните продукти и млякото и млечните продукти е свидетелство за кризата в животновъдния сектор.

През 2007 г. износът на непреработени продукти от страната възлиза на 707,5 млн. евро (Живи животни, Месо и месни продукти, Риби и ракообразни, мекотели и др. водни безгръбначни, Млечни продукти, яйца и пчелен мед, Други продукти от животински произход, живи растения и цветарски продукти, Годни за консумация зеленчуци, растения, корени, грудки, кафе, чай, мате, подправки, Зърнени култури, Маслодайни семена и плодове, Тютюн и обработени заместители на тютюна), или 59% от целия износ на селскостопански продукти. През последната 2017 г. износът на същите продукти представлява 2 633 млн. евро., което е 64% от целия селскостопански експорт. Неблагоприятната по отношение на климатичните условия 2007 г. не доведе до засилен внос на зърнени и маслодайни култури и вътрешните нужди са посрещнати от собственото производство. През 2017 г. три групи продукти дават 50% от селскостопанския износ – зърнено-житни, семена от маслодайни и животински или растителни мазнини и масла. Силно пада делът на алкохолните и безалкохолните напитки. Преобладаването в износа на страната на непреработени продукти от само три стокови групи прави експорта зависим от конюнктурата на световните пазари.

2.6.6. Внос на селскостопански продукти по стокови групи

В структурата на вноса водещи са месото, млечните продукти, яйцата и напитките, докато при износа се открояват зърното, маслодайните семена и тютюна. За разлика от структурата и развитието на външнотърговския оборот на ЕС, където доминират преработените продукти, България през периода на членство остава водена от износа на аграрни суровини. С присъединяването към ЕС, обемът на аграрната търговия нараства чувствително, като износът изпреварва вноса на земеделски продукти. Това развитие демонстрира ефектите от интегрирането на българското селско стопанство в световната и европейска икономика.

Вносът на селскостопански продукти е значително по-равномерно разделен между отделните стокови групи. През първата година на първо място по дял са месото и месните продукти – 14%; безалкохолни и алкохолни напитки и оцет – 7%; разнообразни хранителни продукти 7%; следвани от тютюна и тютюневите изделия – 6%; хранителни продукти от зеленчуци, плодове и ядки – 6%, остатъци и отпадъци от хранителната промишленост – 5%, годни за консумация плодове и ядки, кори от цитрусови плодове или пъпеши – 5%, захар и захарни сладкарски изделия - 5%, зърнени култури – 5%, мляко и млечни продукти, яйца и пчелен мед – 5%, и др.

За единадесет години структурата на вноса на селскостопански стоки също се е променила. Най-голям е делът на месото и месните продукти. Делът на вноса на безалкохолни и алкохолни напитки и оцет и на тютюн и тютюневи изделия остава почти същия – съответно 7% и 6%. Висок остава делът на месото и месните изделия – 12%. Забележимо се увеличава делът на млякото и млечните продукти, яйцата и пчелния мед – от 4% на 7%. Значителният дял на месото и месните продукти и на млякото в структурата на вноса подчертават продължаващата криза в българското животновъдство, главно в говедовъдството и свиневъдството.

В началната 2007 г. вносът на непреработени продукти от страната възлиза на 648 млн. евро (Живи животни, Месо и месни продукти, Риби и ракообразни, мекотели и др. водни безгръбначни, Млечни продукти, яйца и пчелен мед, Други продукти от животински произход, Живи растения и цветарски продукти, Годни за консумация зеленчуци, растения, корени, грудки, кафе, чай, мате, подправки, Зърнени култури, Маслодайни семена и плодове, Тютюн и обработени заместители на тютюна), или 49% от целия внос на селскостопански продукти. През последната 2017 г. вносът на същите продукти представлява 1 765 млн. евро., което е 56% от целия селскостопански импорт. Като се има предвид, че 2007 г. бе неблагоприятна за зърнените и маслодайните култури със значителен спад в износа може да се направи извода, че в двете групи стоки се наблюдава незначително нарастване на дела на непреработените продукти.

Анализът на промените в структурата на вноса на селскостопански стоки показва, че е нараснал делът на основни продукти като месото и млякото, предимно за преработка, за сметка на производството им в страната. Намалява делът на захарта и

захарните изделия и на тютюна и тютюневите изделия. Промените са производни от отварянето на българската икономика и особено интегрирането ѝ в европейската, както и на конкурентоспособността на отделните селскостопански продукти. Във вноса, в сравнение с износа делът на високопреработените продукти е висок, но също така е увеличен и вносът на селскостопански суровини за преработка.

Таблица 2.49. Селскостопански внос по стокови групи, млн. евро

	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Живи животни	33,4	28,2	67,7	18,8	24,0	39,1
Месо и месни продукти	175,1	285,3	390,5	327,9	341,1	377,8
Риби и ракообразни, мекотели и др. водни безгр.	21,8	35,8	42,8	50,9	71,5	91,4
Мляко и млечни продукти, яйца, естествен мед	62,6	91,3	156,0	218,3	194,9	242,7
Други продукти от животински произход	10,4	13,9	13,1	14,2	12,9	17,1
Живи растения и цветарски продукти	19,6	14,4	15,7	15,4	18,8	30,6
Годни за консумация зеленчуци, растения, корени, грудки	57,8	112,1	83,4	102,3	127,7	154,1
Годни за консумация плодове и ядки, кори от цитрусови плодове или пъпеши	74,1	80,6	108,5	112,5	132,8	172,7
Кафе, чай, мате, подправки	38,0	64,3	80,6	94,4	126,4	137,9
Зърнени култури	71,7	52,4	63,5	60,6	70,0	119,8
Продукти на мелнич.промишл., малц, скорбяла	17,7	16,8	17,2	34,7	34,4	32,7
Маслодайни семена и плодове	35,8	48,7	64,2	96,7	149,7	194,9
Лакове, лепила, смоли, други растителни сокове и екстракти	4,1	8,4	7,2	10,1	9,8	16,1
Материали за сплитане и други продукти от растителен произход	0,5	0,2	0,4	0,6	0,7	0,3
Животински или растителни мазнини и масла	75,7	81,2	123,2	126,0	113,2	117,8
Месни изделия	11,5	24,3	37,0	50,5	44,7	51,3
Захар и захарни сладкарски изделия	73,2	116,1	222,6	178,2	130,1	140,5
Какао и продукти от какао	55,7	75,7	107,6	122,4	205,4	197,5
Хранителни продукти от зърнени култури, брашно или нишесте	56,5	65,2	79,3	107,8	116,4	145,6
Хран. продукти от зеленчуци, плодове или ядки	77,5	99,1	94,7	102,2	122,4	126,9
Разни видове хранителни продукти	89,2	105,5	107,2	131,9	148,7	185,7
Безалкохолни и алкохолни напитки и оцет	97,9	97,2	131,0	160,1	208,9	234,6
Остатъци и отпадъци от хранителната промишл.	74,4	80,1	94,4	112,6	125,5	127,6
Тютюн и обработени заместители на тютюна	82,9	146,9	153,9	201,3	177,8	187,8
Общо земеделски продукти	**1317,1**	**1743,9**	**2261,9**	**2450,5**	**2707,6**	**3142,3**

Източник: Евростат.

Значителните позиции, които заема винопроизводството в сектор „Напитки“ и поради връзката и зависимостта му от лозарството се налага отделен преглед на лозаро-винарския сектор.

В лозаро-винарския сектор, според предоставените данни от „Изпълнителната агенция по лозата и виното“, е регистриран спад в производството на вино, което се дължи на цялостното намаление в производството на грозде и свиване на площите с лозови насаждения. Общото производство на грозде намалява непрекъснато и през 2018

г. е с около 48% под нивото от 2007 г. Като цяло, преобладаваща част от гроздето в страната отива за винификация, като процентът през целия период на винифицираното грозде е между 91-95%. Забелязва се, че в години с добра реколта, преработеното за вино грозде е повече, докато обратно, в години с по-слаба реколта, процентът на преработеното за вино грозде леко намалява, но като цяло при запазване на високите равнища.

Таблица 2.50. Грозде предназначено за винификация (вкл. от асми), тона

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Грозде предназначено за винификация	324 139	307 574	245 425	213 845	228 451	243 600	304 090	123 912	242 936	203 242	191 657	183 209
Общо произведено грозде	376 663	369 430	281 302	230 198	243 839	260 672	325 596	132 631	261 820	211 083	201 529	195 470
% на гроздето за винификация	91%	94%	91%	91%	94%	96%	94%	94%	93%	95%	92%	93%

Източник: Изпълнителната агенция по лозата и виното

Производството на вино също намалява, като през 2018 г. е с 33% под базовото ниво от началото на разглеждания период. Изключение от общата тенденция е отчетена през периода 2013-2014 г., когато производството на вино нараства до 1,9 млн. хектолитра, което надвишава (с около от 27%) нивата постигнати през цялото време от 2007-2018 г. Критична година е обаче 2014 г., през която производството на вино се свива почти 2,5 пъти спрямо 2013 г.. Причина за това е много добрата постигната реколта от грозде, която е с около 26% над средното производство на грозде за времето 2007-2018 г. В същото време, производството на вино в промишлени условия отбелязва също спад за периода 2007-2018 г., който се измерва на равнища от 22%.

Таблица 2.51. Производство на вино (вкл. от асми), хектолитри

Производство на вино	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
В промишлени условия	1339536	1378937	1215803	992821	1069797	1271711	1724469	746951	1310149	1207784	1079897	1040648
Вина със ЗНП	72122	65588	45250	30480	43911	22451	20891	10530	16861	9510	7411	5740
Вина със ЗГУ	1253015	1301235	424721	383959	422655	381569	554015	322228	503719	360984	375224	412107
Вина - други	14399	12114	745832	578382	603231	867691	1149563	414193	789569	837290	697262	622801
Гроздова мъст	41381	10862	29809	36907	48437	65561	30729	86146	56656	37207	77068	43385
Вино + гроздова мъст	1380917	1389799	1245612	1029728	1118234	1337272	1755198	833097	1366805	1244991	1156965	1084033
Извънпромишлени условия	415412	227436	181593	194471	138674	104788	158937	48078	200748	126196	113195	129536
Общо произведено вино в страната	**1754948**	**1606373**	**1397396**	**1187292**	**1208471**	**1376499**	**1883406**	**795029**	**1510897**	**1333980**	**1193092**	**1170184**
Общо произведено вино и гроздова мъст	**1796329**	**1617235**	**1427205**	**1224199**	**1256908**	**1442060**	**1914135**	**881175**	**1567553**	**1371187**	**1270160**	**1213569**

Източник: Изпълнителната агенция по лозата и виното

Друга тенденция, която се наблюдава е постепенното свиване на произведеното вино със защитени наименования (Защитено наименование за произход и Защитено географско указание), които в началото на периода са доминирали в промишленото производство на вино с дял над 98%, докато в последните години, техният дял спада под 35%. Вината със ЗНП имат много малък дял в общото количество на произведеното вино, като съставляват до около 5%, а в края на периода техният дял пада до под 1%. Причините за това са в затрудненията и засилване на контрола при производството на такива вина от страна на винарските предприятия, което резултира в цялостно повишаване на себестойността на продукта. От друга страна, ниската покупателна способност на потребителите в България и ориентация на търсенето, както в страната, така и за износ към по-ниско ценови сегменти вино води до изменение в тенденциите.

При външната търговия страната е нетен износител на вино, като в последните години между 25-35% от общото промишлено производството е предназначено за износ. Основен пазар за българските вина през периода продължава да бъде Европейският съюз, чийто износ за 2017 г. е около 81% от целия износ. Традиционно, най-големи количества са изнесени за Полша, с дял от 66% от търговията с ЕС. Износът за Русия е 55% от общото количество изнесено за трети страни. За периода 2007-2018 г. в България се внася годишно средно около 80,4 хил. хектолитра, като тези количества през отделните години варират. Съотношението на внесеното от страни от ЕС и страни извън ЕС е съответно - 56% към 44%. От внесеното вино от страни от ЕС-28, 30% от общия внос за периода идват от Италия, Испания – 14% и Франция – 9%. По отношение на вноса на вино от трети страни, първо място заема Северна Македония – 12%, следвана от Чили – 5% и Нова Зеландия – 2%. Само тези три страни представляват 77% от вноса от трети страни.

2.6.7. Аграрна търговия по региони

Присъединяването на страната към ЕС допринася за значителното увеличение на националния аграрен износ, който в по-голяма степен е насочен към вътрешнообщностни доставки. Те съставляват около 72% от целия аграрен износ през 2017 г. Износът на страната към трети страни за периода на членство нараства с около 47%, много по-малко отколкото общият аграрен износ, който нараства между 2008-2017 г. с почти 110%. При аграрния внос нещата изглеждат почти идентично, като 79% от вноса идва от другите европейски страни, а 21% е от трети страни на ЕС. При това положение, аграрният отрасъл в България допринася за скъсяване дистанцията между аграрния импорт и експорт на Общността, заедно с другите източноевропейски страни.

В началото на анализирания период – през 2007 г., делът на износа за страните от ЕС (ЕС-27) вече достига 61% от целия износ на селскостопански стоки, от който на Франция – 8%, на Германия –11%, Италия –7%, Гърция – 21%, Испания – 2%,. След единадесет години, през 2017 г., дяловете на съответните региони са както следва: ЕС-

27 – 72%, от който на Франция – 6%, Германия – 8%, Италия – 6%, Гърция –20% , Испания – 9%, Нидерландия – 6% и Румъния – 15%. Очертава се известно разнообразяване на експортните пазари на българските стоки по отношение на Испания и Нидерландия.

Най-големите търговски партньори за основните селскостопански продукти които страната изнася, са страните от ЕС. При зърнените култури (пшеница) най-големите контрагенти на страната са: Испания, Италия и Румъния. Те формират около 44% от търговията и износа от страната в стойностно изражение. При маслодайните семена, които са втората по размер износна група от селскостопанската търговия, най-големите партньори са Холандия, Германия и Белгия. За тези три страни отива над 50% от износа на маслодайни семена. Причината е, че в тази част на Западна Европа са концентрирани основните преработвателни мощности, където маслодайните семена (основно слънчогледа) се преработват. При износа на растителни мазнини, основната част от експорта е предназначен за Гърция, Мароко и Испания. В последните години на второ място в стойностно изражение се нарежда Южна Африка, което показва, че страната търси разширяване на пазарите. Положителното е, че след 2013 г. износът на олио нараства между 2-3 пъти, което е положителна тенденция с оглед на създаване на по-голяма добавена стойност. Тютюнът и изделията от тютюн също са важна експортна стока за България. Ключов партньор са Обединените Арабски Емирства, за който е насочван над 30% от експорта. След 2017 г. следва спад в износа на тютюн и тютюневи изделия, който се отразява и на търговското салдо.

Таблица 2.52. Износ на селскостопански стоки по региони, млн. евро

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Износ	**1 205,3**	**1 935,1**	**2 006,8**	**2 622,5**	**3 320,0**	**3 328,1**	**4 086,1**	**3 709,4**	**3 744,1**	**4 138,7**	**4 115,9**
ЕС-28	739,1	1 137,9	1 455,9	1 911,9	2 457,3	2 402,1	2 708,5	2 448,2	2424,3	2 817,6	2 990,4
от които:											
- Франция	61,6	72,7	83,7	118,4	176,3	110,1	231,7	180,3	165,2	205,3	186,3
- Германия	83,4	100,9	122,5	147,2	188,1	165,2	192,9	209,9	211,0	272,5	253,0
- Италия	52,3	51,0	79,6	122,7	174,5	211,7	212,1	192,2	185,5	242,9	187,3
- Гърция	161,0	233,3	271,8	314,3	429,1	476,6	542,3	494,8	496,4	565,0	592,8
- Испания	19,4	67,6	188,2	171,3	243,7	282,5	268,5	199,1	225,4	260,3	
- Нидерландия	28,5	62,7	78,5	66,7	160,2	111,9	178,1	155,5	151,4	153,3	199,1
- Румъния	138,0	324,2	323,9	565,6	608,8	476,3	446,8	460,5	454,6	460,0	440,9
Други:											
- Турция	121,5	212,4	156,2	232,4	279,0	165,8	242,7	210,7	266,3	252,2	257,9

Източник: Евростат.

От стоките с животински произход с най-голяма стойност е групата на млякото, яйцата и меда. Гърция, Германия, Румъния и САЩ са най-големите дестинации на нашия износ, възлизащ през години на около 53% от неговата стойност. При месото и

месните продукти най-големите ни пазари са във Франция, Гърция и Белгия, за където е ориентирана около 71% от общата стойност в тази група.

Най-важният извод, който може да се направи от данните по-горе е, че за единадесет години настъпват известни промени във външните пазари на български селскостопански стоки. През 2007 г. на пазарите на страните от ЕС-27 се изнася 61% от експорта на селскостопански стоки, докато през 2017 г. делът на ЕС-27 е вече 72%. Ако към този дял се прибави и износът за страните от Западните Балкани, ¾ от експорта на български селскостопански стоки е към пазарите на страни-членки или асоциирани към ЕС.

През 2007 г. вносът от ЕС-27 представлява 76% от импорта на селскостопански стоки в България, в това число от Франция – 6%, от Германия – 10%, от Италия – 6%, от Нидерландия – 9%, от Гърция – 11% и от Румъния – 9%. Единадесет години по-късно, през 2017 г., делът на ЕС-27 е вече 79,69%, в т.ч. на Франция – 5%, Германия – 13%, Италия – 7%,Гърция–13%, Испания – 6%, Нидерландия – 8% и Румъния – 15%. За единадесет години делът на страните членки се е увеличил във вноса с 4 процентни пункта. В заключение може да се направи изводът, че за разглеждания период повече от ¾ от външнотърговския оборот на България със селскостопански стоки се реализира със страните от ЕС.

Таблица 2.53. Внос на селскостопански стоки по региони, млн. евро

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Внос	**1 317,1**	**1 792,1**	**1 743,9**	**1 902,8**	**2 261,9**	**2 357,5**	**2 450,5**	**2 468,1**	**2 707,6**	**2 843,5**	**3 142,3**
ЕС-28	993,6	1 363,5	1 312,6	1 506,8	1 823,6	1 970,4	1 981,8	2 005,6	2 142,8	2 249,0	2 504,2
от които:											
- Франция	64,0	76,0	61,8	81,7	101,3	132,9	121,6	128,1	117,5	117,8	136,0
- Германия	105,0	153,8	165,5	175,3	202,0	234,5	258,0	291,1	294,3	301,8	340,8
- Италия	65,3	85,1	73,4	74,8	90,9	93,7	93,2	106,1	121,7	144,9	167,9
- Гърция	153,2	218,4	210,4	277,6	308,8	338,2	336,3	294,9	302,6	327,9	342,1
- Испания	34,2	61,3	79,3	66,0	81,8	90,7	98,7	108,5	113,7	129,0	150,1
- Нидерландия	117,8	150,1	135,0	146,1	145,8	130,4	155,1	162,6	184,1	178,2	203,5
- Румъния	118,5	182,4	189,8	262,2	342,0	307,5	305,2	316,7	371,1	352,9	389,3
Други:											
- Турция	66,5	93,3	128,0	80,5	69,0	66,6	84,3	86,0	102,4	110,0	111,2

Източник: Евростат.

Сред селскостопанските стоки с най-голям дял във вноса са тези от животински произход - месо и месни продукти, мляко и млечни продукти, безалкохолни и алкохолни напитки. При месото и месните продукти, най-голяма част от вноса идва от Испания, Полша и Германия. Испания е основен вносител в страната на свинско месо, заедно с Германия. От Полша се внася основно пилешко месо, като общо тези 3 страни формират около 55% от вноса на тази група. При млякото и млечните продукти, от

които в най-голяма степен се внасят млечни суровини – сухо мляко и кондензирани млека, а в последните години и готови млечни продукти – кашкавали и масла, най-големите вносители са компании от Германия, Полша, Холандия и Румъния. Те съставляват около 63% от вноса на тези продукти. При безалкохолните и алкохолни продукти, където вносът нараства осезаемо с повече от 2 пъти за последните 6-7 години, най-големите партньори са доставчици от Италия, Холандия, Румъния и Великобритания. Те формират около 35% от вноса в тази група. Основната част са високо-алкохолните напитки, които заемат около 40% от вноса на тази група, като основната част от вноса идва от Великобритания и Холандия.

2.6.8. Изводи

1. България изнася аграрни суровини и формира положително търговско салдо от аграрни стоки, а отрасълът заема важно място в търговския баланс на страната;

2. Българското земеделие става все по зависимо от европейското. Опасността от криза и връщане на протекционизма в Европа и света ще удари силно отрасъла;

3. Преобладаваща част от брутната продукция от земеделието е предназначена за износ, като при стабилизиране на животновъдството ще се диверсифицира търговския риск;

4. Зърнените имат много по-голямо значение за националния търговски баланс въпреки че не играят толкова голяма роля в световната търговия, което показва, че те са от съществена важност не само за земеделието, но и за икономиката на страната като цяло;

5. Мястото на българския износ на животновъдна продукция е незначително в световната търговия с такива продукти, но търгуваната животновъдна продукция от България заема много по-голямо място в общия национален износ;

6. При непреработеното месо страната губи външнотърговски позиции, където износът на месо в националната търговия става все по-малка отнесено към търгуваното месо в световен мащаб. Тенденцията на намаление при говеждото, козето и овче месо и на минимално увеличение при пилешкото и свинско месо се отразява директно на намаление в стойността на индекса и означава загуба на сравнителни предимства в производството на тези продукти.

7. Положителното при млякото е, че страната е ориентирана преобладаващо към внос на млечни суровини. В износната структура преобладават готови млечни продукти (сирене и кашкавал), което от една страна води до създаване на добавена стойност и положителен стойностен външнотърговски баланс.

2.7. АНАЛИЗ НА РАЗХОДИТЕ И ФАКТОРИТЕ ЗА ПРОИЗВОДСТВО

Равнищата и движението на производствените и постоянните разходи в земеделието определят до голяма степен резултатите и състоянието на конкурентоспособността както на отрасъла, така и на отделните сектори. Обикновено, повишаване цените в онези сектори на растениевъдството, които доставят фуражи водят до повишение на разходите в животновъдството и оттам до намаление на конкурентоспособността. Производителността и производството в земеделието са също в пряка зависимост от вложенията, като съотношенията между производителността и доходността и различните видове разходи свидетелстват за ефективността. Размерът на вложенията и на инвестициите на земеделските производители също зависи от тяхната доходност, която е резултат от производствените им постижения и получената публична помощ, представляваща различен процент в отделните производства и класове стопанства.

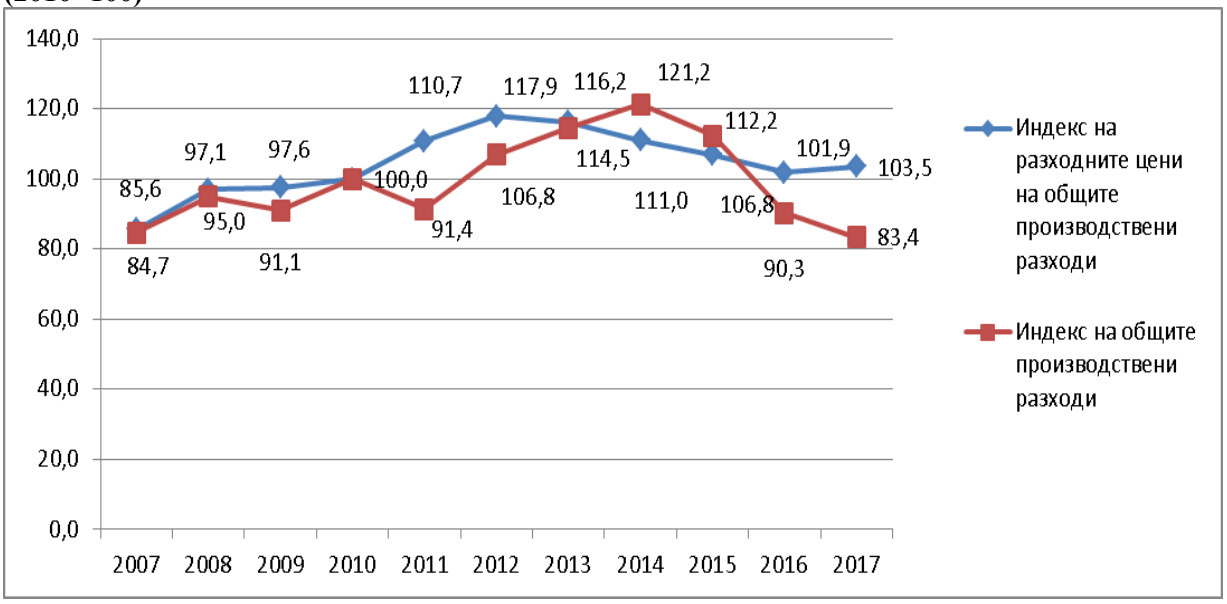
2.7.1. Разходи в земеделието

Наблюдава се положителна корелация между ръста на брутната продукция от земеделие и междинното потребление, което е обяснимо с оглед на планиране на разходите в условията на пазарна икономика и максимизиране на печалбата. С приемането на страната в ЕС, разходите за земеделие нарастват. В първите години на членството именно цените на суровините и материалите, влагани в земеделското производство са основният генератор на ръста на общите разходи. Индексът на разходните цени на общите производствени разходи през периода 2007-2017 г. е нараснал с близо 18%. Отчита се близо 30% повишаване на индекса с плавни темпове за периода 2007-2012 г. (2010=100). След 2013 г. има намаление с около12%, а през 2017 г. той достига до 103,5. Всяко увеличение на индекса на разходните цени води след себе си днамаление на влаганите количества, като по този начин фермерите реагират на повишените цени. Увеличението на разходните цени за междинно потребление се отразява негативно върху количеството на входящите суровини, влагани в производството за реалното потребление. През периода 2013-2015 г. е налице обратната тенденция: намалението на индекса на разходните цени за междинно потребление с 5,2%,отчетено през 2013 г., се отразява положително върху количеството на използваните материали и суровини с 7,3%. В последните години (2016-2017 г.) се вижда, че макар цените на суровините и материалите в земеделието да намаляват, а приходите от субсидии да растат, индексът на общите производствени разходи намалява сериозно и стига нивата от 2007 г., което означава, че производителите прибягват до разходна стратегия на минимизиране на разходите до равнище, където могат да оптимизират своите приходи. По този начин тяхното поведение не отговаря на максимизиращата теория за пределните приходи и разходи, а търсят най-доброто съотношение между брутни приходи и разходи. Снижаването на нивата на

производствените разходи от една страна води до намаляване себестойността на продукцията, но в същото време ограничава производствените резултати.

По отношение цените на средствата за производство, с най-големи колебания и флуктуации през периода са цените на минералните торове. За периода 2007-2017 г. цените на минералните торове варират в порядъка на 17-18% годишно, което е и причина за значителните колебания в разходите за торове. Трябва да се отбележи, че минералните торове представляват около 9% от сумата на производствените разходи правени в земеделието през 2017 г. Средно за останалите европейски страни, делът на разходите за торове намалява през годините и те са около 7% от всички производствени разходи. Измежду наблюдаваните страни, с най-голям дял на разходи за минерални торове е Полша, където те съставляват 10,7% от общите производствени разходи. Присъствието на повече разходи за торове показва, че в растениевъдството има интерес и стремеж за увеличаване на вложенията в сравнение с началните години.

Фиг. 2.67. Индекс на цените и на общите производствени разходи в селското стопанство (2010=100)

***Източник*:** НСИ и Евростат.

С най-голям дял в междинното потребление у нас са енергийните разходи за електроенергия, горива и др. Те представляват средно за периода 2007-2017 г. около 21% от общите разходи за междинно потребление За сравнение в ЕС, те са 12% през 2017 г., а във Франция през - са около 9% от всички производствени разходи. Това показва колко по-енергоемко е нашето земеделие, като това е черта не само у нас, но и в други източноевропейски страни. Причините за това са, както изоставането в повишаване на енергийната ефективност и на използването все още в големи мащаби на стара енергийно неефективна техника, така и увеличение на цените на енергоносителите. За периода 2007-2013 г. се отчита осезаемо нарастване на цените на

електроенергията и горивата в България с около 36% и макар впоследствие те да намаляват, разходите за тях остават относително високи.

Индексът на цените за посевен и посадъчен материал нараства с високи темпове до 2013 г.- над 41%. След този период се отчита тренд на намаление, но нивото е по-високо от базовата 2010 г. Данните категорично показват, че ръстът на цените на посевния и посадъчен материал се отразяват негативно върху избора на семена и посадъчен материал, като българските производители се опитват да прибегнат до използване на различни алтернативи. Разходите за посевен материал в България през последните години у нас формира около 3,5% от общите производствени разходи, докато средно за ЕС-28 е 5,5%.

Дейността по сортоизпитване, апробация и семеконтрол в страната се осъществява от Изпълнителната агенция по сортоизпитване, апробация и контрол (ИАСАС). Специфичното в тази дейност е, че на територията на страната могат да се търгуват свободно и сортове от Европейските каталози на ЕС. През годините се наблюдава намаляване на семепроизводството в страната и намаляване на общия дял семена от български сортове в тези обеми. След знакови сортове като „Албена“ при слънчогледа и „Енола“ при пшеницата, българската селекция не може да предложи сортове, които да отговарят на съвременните тенденции за висок добив/качество и добра реакция към факторите на околната среда – засушаване, суховей и др. От общо 397 сорта полски култури 170 са българска селекция в началото на разглеждания период. През 2016 г. се наблюдава увеличение на вписаните сортове от полски култури в страната - общо 540 сорта, а 200 сорта са защитени със сертификат за правна закрила в Патентното ведомство, като делът на родните сортове намалява. При зеленчуковите култури има относително запазване на броя на заявените за вписване сортове, които са били около 150 сорта в периода 2007-2009 г., докато в края на разглеждания период достигат 176 броя, а 57 броя притежават сертификат за правна закрила. При овощните култури и лозата броят на подадените за вписване сортове се редуцира чувствително, като от над 300 заявени за вписване през 2007-2009 г., броят им пада до 127 през 2016 г.

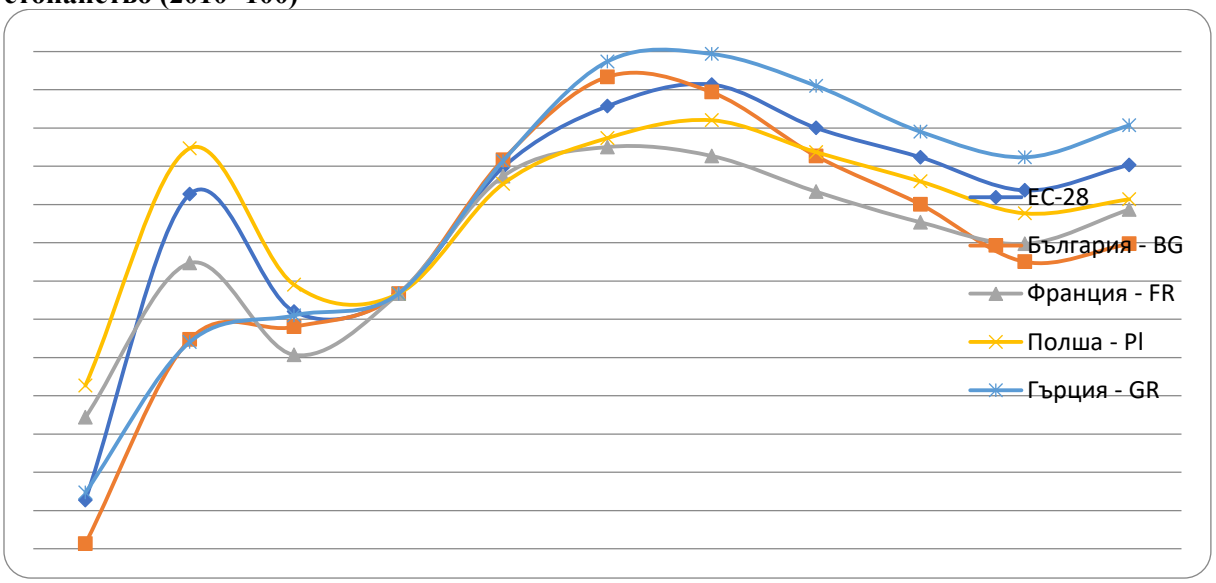
При тютюна броят на заявените за вписване сортове тютюн в официалната сортова листа на страната също намалява и от общо вписани 33 сорта тютюн (в т. ч. 28 сорта – българска селекция) през 2016 г. 27 притежават сертификат за правна закрила, докато до 2009 г. техният брой е бил около 60.

През 2016 г. са получени заявления за сертификация за 40 216 ха семепроизводствени посеви от различни групи култури. Общата площ на контролираните от ИАСАС посеви с полски култури е 39 168 ха, като най-голям дял заема групата на зърнените култури - 35 001 ха (89,4%), следвана от фуражни - 3 396 ха (8,7%), маслодайни и влакнодайни - 586 ха (1,5%), картофи - 181 ха (0,4%), зеленчукови култури - 77 ха (0,2%), цвекло – 3 ха и тютюн - 1 ха. В началото на периода, през 2009 г. инспектираните площи са 40 766 ха, което показва липса на промяна спрямо края на

разглеждания период. От инспектираните посеви полски култури в първите години от членството в ЕС, най-голям дял заема групата на зърнените култури – 37 888 ха (93%), маслодайни и влакнодайни – 1 744 ха (4,3%), фуражни – 765 ха (1,8%), картофи - 267 ха (0,6%), тютюн – 5 ха (0,1%), медицински и ароматни култури - 8 ха (0,1%) и цвекло – 7,4 ха (0,1%). Вижда се, че почти цялата семепроизводствена дейност у нас е съсредоточена при зърнените и маслодайни култури. По-ниските равнища на разходите за семена и посадъчен материал у нас се обясняват и от съществуващата практика, при която фермери закупуват семена от категория базови, преразмножават ги под свой контрол и ги разменят помежду си. Този материал не е преминал през процедура на официална сертификация и не представлява семе по смисъла на законодателството, но при всички случаи е с по-високо качество от стокова продукция. Размяната по същество доказва осъзнатата от фермерите необходимост за използване на семена и показва ориентацията на фермерите към по-нискоразходно икономическо поведение.

В Европейския съюз най-голям процент в общите производствени разходи имат разходите за фуражи за животновъдството – 37% през 2017 г. Разходите за фуражи у нас представляват през 2017 г. едва 21,3%. През годините тяхната част в брутните производствени разходи непрекъснато намалява, което отразява състоянието на животновъдството. Всичко това дава отражение върху количеството и производителността на произведената продукция в животновъдството. Ниските изкупни цени допълнително оказват негативно влияние върху броя на отглежданите животни и съответно върху производителността. Ценовият индекс при фуражите между 2007-2017 г. у нас се повишава с около 17%, докато във Франция и ЕС-28 това увеличени е 13%.

Фиг. 2.68. Индекс на цените на производствените и инвестиционни разходи в селското стопанство (2010=100)

***Източник*:** Евростат.

Като цяло, резултатите от изследването показват, че директните плащания оказват въздействие върху междинното потребление и производствените разходи в

земеделието. Анализът на въздействие на директните плащания разкрива, че разпределението на субсидиите към земеделските производители е довело до увеличение на производствените разходи, което се дължи на увеличение на индекса на цените на стоките и услугите за текущо потребление и на нарастване на физическите обеми. Междинното потребление расте осезаемо след 2007 г., като в пиковите години 2011-2013 г. достига ръст в сравнение с първата година на членство в ЕС с 25%.

Индексът на цените на инвестиционни и производствени разходи в земеделието разкрива, че в началото на периода България е имала най-ниските показатели. Този индекс е бил около 80 на база 2010 г., докато в избраните страни за правене на сравнения, същият индекс е доста по-висок. В следващите години в целия ЕС, се отчита инфлация на цените на производствените и инвестиционни материали, като пикът е през 2012-2013 г. Причината е производствената криза при снабдяването с фуражи, които съставляват голяма част от разходите в отрасъла. Това доведе до ръст в цените, и повлече всички цени на факторите на производство нагоре. България през този период отчита по-голямо от останалите страни увеличение на цените на средствата за производство. Това се дължи на причините, довели до увеличение и в другите части на ЕС, но и рязкото повишение на доходността на фермерите заради субсидирането, както по I-ви, така и по II-ри стълб, допълнително покачи индекса на цените. В изследвания, правени по темата се установява, че при сценария без директни плащания, размерът на междинното потребление в отрасъла би бил с около 5-7% по-нисък отколкото ако нямаше такива плащания. По този начин публичната финансова подкрепа не стимулира единствено доходността на фермерите, но и повдига цените на средствата за производство. Това се дължи на ефекта, който оказват директните плащания върху стимулирането на потреблението на стоки и услуги за текущо потребление, което води, както до нарастване на тяхното потребление, така и до промяна на цените на тези стоки и услуги заради повишеното търсене. Оказва се, че най-значителна детерминация при изменението на текущите цени на стоките и услугите има при цените на семена, торове и ветеринарни услуги, където около 27% от промените в тези цени се дължат на директните плащания.

Таблица 2.54. Детерминираност на цените на средствата за производство

	Посевен и посадъчен материал	Аренда	Минерални торове	Препарати за растителна защита	Фуражи
Изкупни цени в селското стопанство	0,33	0,38	0,41	0,13	0,48
Субсидии и подпомагане /	0,27	0,52	0,27	0,14	0,27
Други фактори	0,40	0,10	0,31	0,73	0,26

Източник: НСИ и САРА.

Субсидиите, освен че пряко подпомагат доходите на земеделските производители, естествено са и фактор, който влияние върху промените на цените на по-голяма част от факторите на производство. Те имат най-силно отражение върху наема и рентата на земеделската земя. Коефициентът на детерминация на рентата възлиза на 0,52 през периода 2007-2017 г., което означава, че процентът на изменение на рентата през тези години с 52% може да бъде обяснено именно с директните плащания и подпомагането. Стойности на този коефициент между 0,6-0,8 свидетелстват за много силна детерминираност и показват, че най-съществено между всички фактори на производство е влиянието на директните плащания при арендата. Изкупните цени на селскостопанската продукция оказват въздействие върху стойността на рентите, но то е по-скоро слабо и около 38% от повишението при рентите през годините на членство в ЕС могат да бъдат приписани на изкупните цени.

Изкупните цени оказват по-сериозно влияние върху цената на минералните торове. Коефициентът на детерминация достига 0,41. Това означава, че при увеличение на изкупните цени, цените на минералните торове също ще тръгнат нагоре и доколко и в каква степен това ще се случи зависи и от суровинния пазар, от който те се произвеждат. Пикова, по отношение на увеличение на индекса на разходните цени за минерални торове, е 2012 г. (увеличение 41% спрямо 2010), което предизвиква производителите да намалят използваните количества минерални торове. Това е сигнал, че ръстът на цените на минералните торове има предел за възможностите на производителите и в определен момент те свиват тяхната употреба. Най-незначително е влиянието на изкупните цени и субсидиите върху индекса на цените на препаратите за растителна защита. Коефициентът на детерминация на субсидиите е едва 0,14. Подобно е значението и на изкупните цени, където същият коефициент е 0,13. Причината за това е нееластичното и ограничено предлагане на такива химикали, като много често най-добрите продукти нямат генерични алтернативи и фирмите, които ги предлагат слабо се съобразяват с пазарната ситуация и конюнктурата на доходите при производителите. Оказва се, че препаратите за растителна защита са критичен фактор в производството. На практика предлагането на препарати у нас е концентрирано в няколко световни производители, поради което влиянието на другите фактори на ценообразуване се измерва с коефициент на детерминация 0,73.

2.7.2. Факторна производителност

Факторната продуктивност в земеделието представлява изменение на физическите обеми на производство в отрасъла към изменение на вложените количества по факторите на производство. Факторите за производство в земеделието са земя, капитал, материали и суровини и труд. Факторната производителност се измерва с Индекс на факторна производителност – IFP. Факторната производителност отчита само изменението на физическите обеми на производство и по този начин нулира

влиянието на цените, които имат многозначителен ефект и корен на промяна. Анализът на факторната производителност се прави чрез сравняване на периода 2007-2009 г., който се отнася към 2015-2017 г. Отчита се цялото селскостопанско производство, като стойностните показатели на производството служат, за да се определят теглата, с които те участват.

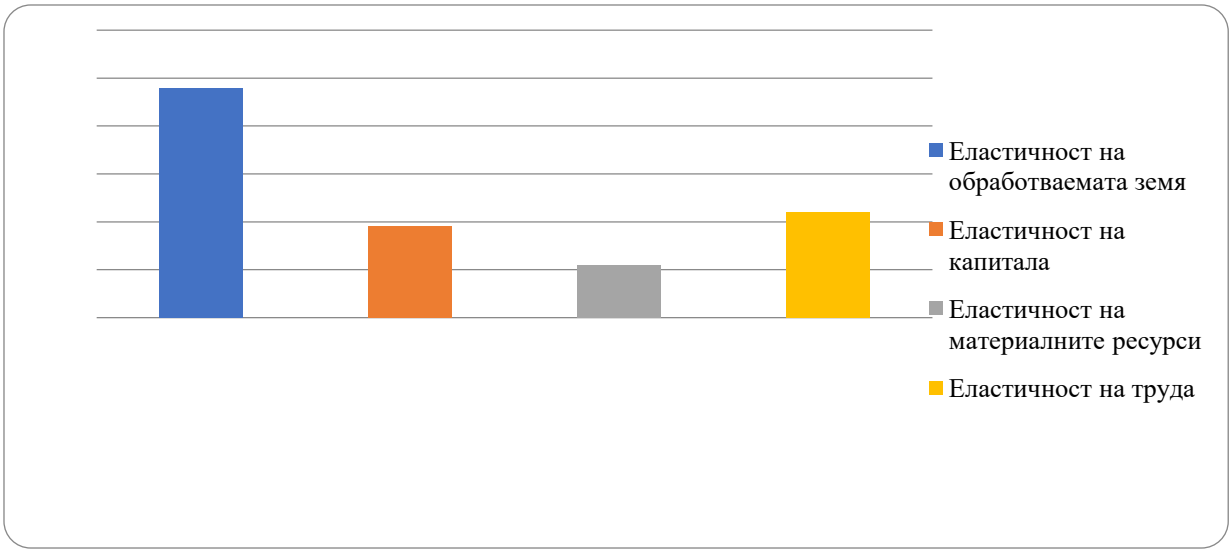
Установява се, че физическото производство в края на периода се увеличава с 31% в сравнение с началото на периода. Най-голям принос в това увеличение имат маслодайните култури, етеричните и медицинските култури, зърнените и плодовете. От животновъдството, в почти всички сектори се наблюдава намаление, като има известно увеличение при производството на свинско, докато при пилешкото се запазва равновесие между двата периода. По този начин, преобладаваща част от това увеличение на физическите обеми се дължи на растениевъдството, където се наблюдава откроряващо се нарастване на производителността, което се дължи именно на нарастване на обработваемите земи и на свиване на неизползваните земи.

Увеличение на физическото производство идва на фона на ръст на използваната обработваема земя и много голямо увеличение на брутообразувнето в земеделието. Има намаление при разходите за суровини и материали и силно съкращаване на заетостта в земеделието. Като цяло основните фактори за производство нарастват в периода с около 17%. Оттук се получава, че Индексът на факторната производителност в отрасъла е 1,12. Това означава, че реално увеличението на производителността е 12%, което е постигнато за времеви отрязък от 9 години между 2007-2017 г. Безспорно между 2007 г. и 2017 г се отчита увеличение в производителността в отрасъла, което за да се определи дали е задоволително или не трябва да се види базата, от която се тръгва и как се променя факторната производителност в групата, в която България се намира, а именно в ЕС. ЕС не може да се похвали със сериозни резултати, докато през в началото на периода българското земеделие се намира с 2-3 пъти под средната производителност на единица площ и животно в сравнение със средните европейски равнища. По този начин факторната производителност у нас може да се каже, че нараства с бавни темпове и има нужда и потенциал за още по-голямо увеличение. Изследването на еластичността на факторите за производство за постигната физическа производителност разкрива именно потенциала и възможностите за подобряване на този резултат.

Постигнатото увеличение в производителността в земеделието през периода се дължи в най-голяма степен на увеличението на обработваемата земя. Именно там се измерва и най-високата еластичност между производителността и отделните фактори. Еластичността на физическата производителност при фактора земя е 0,48, което означава, че приблизително 1% нарастване на обработваемата земя води до 0,48% увеличение на физическата производителност в селското стопанство. Това е сравнително висока еластичност и показва, че българското земеделие постига ръст и разчита за увеличаване на производството преобладаващо на екстензивни фактори.

Високата еластичност на земята за определяне на производителността свидетелства за ограниченост на възможния ръст, защото земята е средство за производство, което има лимитиран таван на разполагаемост. Тази констатация не е изненадваща и може да бъде обяснена с прилаганата политика на подпомагане по СЕПП, където стремежът на производителите е да разширяват своите производствени граници, без да държат това да води до увеличаване на продукцията на единица площ.

Фиг. 2.69. Еластичност на производителността към факторите за производство

Източник: САРА по данни на Евростат.

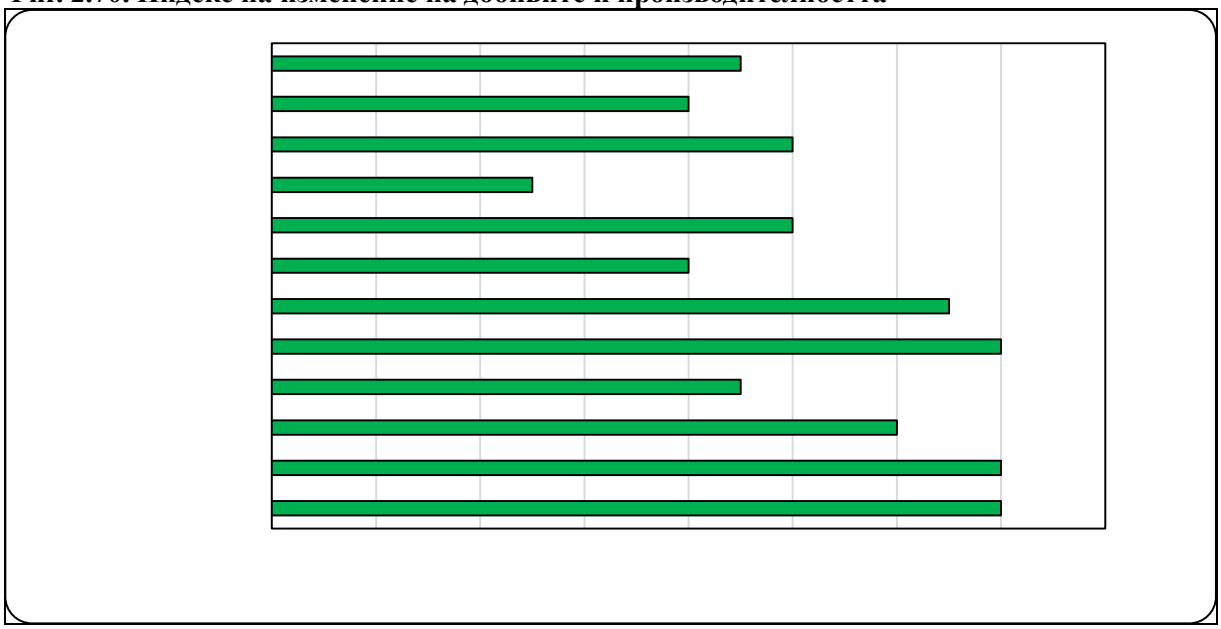
Това, което е обезпокоително е ниската еластичност на капитала, суровините и материалите, влагани в земеделието към физическата производителност. През целия период на членство в ЕС инвестициите в машини и оборудване растат прогресивно, увеличава се и използването на минерални торове и препарати, което неминуемо дава резултати, но това става само в определени сектори и все още не е повсеместно, а и стартовата позиция откъдето това се прави е твърде ниска. През последните години се отбелязва намаление на влаганите разходи за производство, докато физическото производство расте и оттам самата еластичност остава ниска. От друга страна концентрирането на инвестиционен капитал основно в стопанствата специализирани в зърнопроизводството, което се отличава с относително ниска стойностна възвращаемост на единица площ води до въпроси с ефективното използване на капиталовите средства за производство. Все пак благодарение на прогресивното модернизиране и преоборудване в отрасъла драстичното намаление на работната сила в земеделието бива компенсирано, за да се предотврати спад.

2.7.3. Секторна производителност на факторите за производство

Безспорно между 2007 г. и 2017 г. се отчита увеличение в производителността в отрасъла, което се дължи на постепенното повишение на средните добиви и продуктивността на животните. В същото време тази производителност не е равномерна, като при едни сектори положителното изменение е по-бързо и ясно

откроящо се отколкото при други. Факторната производителност нараства на ниво сектори, което се дължи на физическото повишение при продуктивността и ефективното използване на ресурсите. При продуктивността секторите където се постига най-високо повишение на добивите за периода 2015-2017 г. спрямо периода 2007-2009 г. са зърнените култури и при някои овощни видове (ябълки и винено грозде). Физическите обеми на производство в други сектори намаляват в края на анализирания период – мляко, яйца, говеждо и агнешко месо, което се дължи на проблемите в производството в тези сектори.

Фиг. 2.70. Индекс на изменение на добивите и производителността

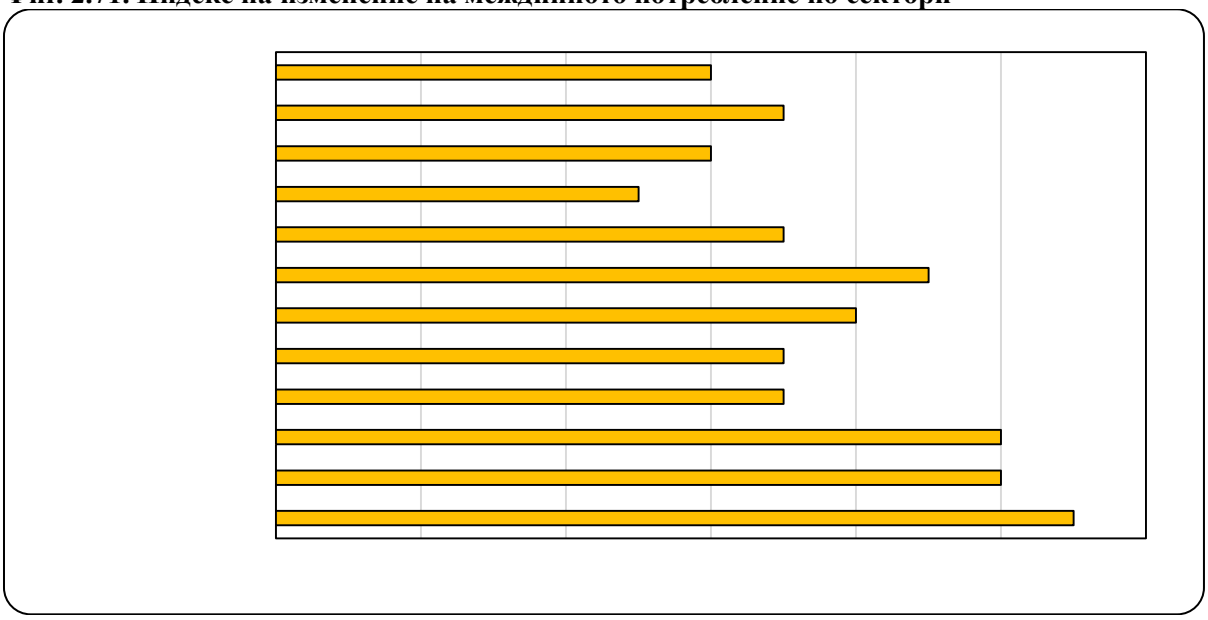
Източник: САРА по данни на Евростат.

Дефлираното междинно потребление (изолиране изменението на цените на суровините и материалите) показва, че в сравнение с базовия период използването на суровини и материали в българското земеделие намалява, което се дължи на намалението в производството на много от селскостопанските продукти, специално в животновъдството. Запазване и леко увеличение на използваните преки физически фактори за производство има при зърнените и маслодайни култури. Това още един път потвърждава, че в ресурсно отношение производителите в страната следват поведение на оптимизирано производство, със сравнително ниска разходна интензификация на единица площ и животно и постигане на съответната най-висока брутна доходност. Оттам разходната ефективност в българското земеделие се подобрява и производителността отнесена към междинното потребление в разглежданите сектори е по-висока.

Капитализацията в българското селско стопанство се повишава значително за периода на членство в ЕС, което се отразява на индекса на използвания капитал в земеделието. Нарастването при фактора капитал за периода 2007-2009 г. спрямо 2015-2017 г. е значително, което изпреварва като ръст повишението на производителността и

добивите в земеделието. Факторът капитал в разходно отношение участва с около 14% в общата факторна структура, което предопределя сравнително по-малкото отражение от неговото повишение в общата факторна производителност.

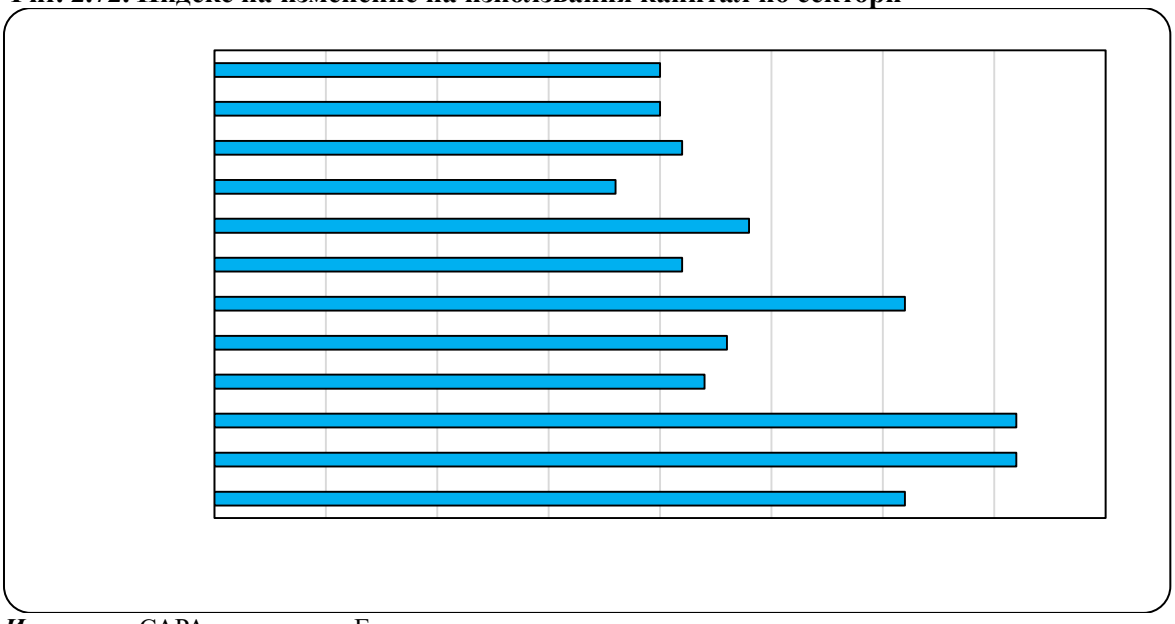
Фиг. 2.71. Индекс на изменение на междинното потребление по сектори

Източник: САРА по данни на Евростат .

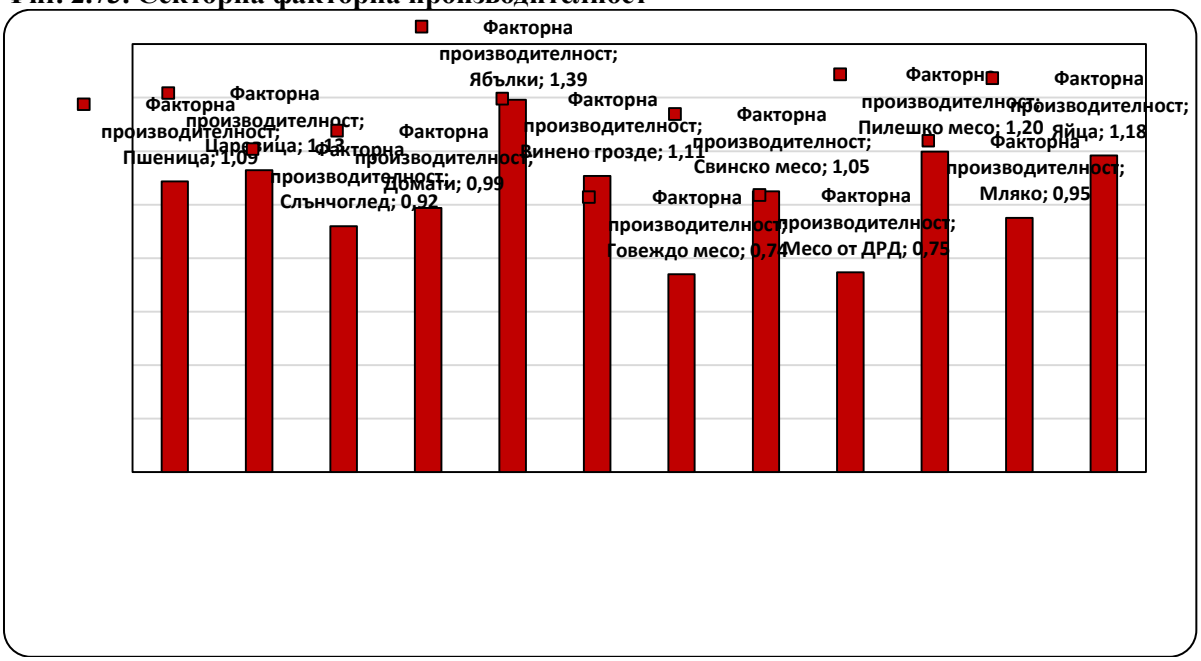
Най-висока капитализация се наблюдава при зърнените и полски култури, което се дължи на значителната механизация в този сектор. Като цяло, повишеното използване на капитал в земеделието, макар да води до увеличаване на разходите за капиталовия фактор, спомага за повишаване на производството и производителността в много по-голяма степен и води до заместване на другия фактор на производството – труда, което води до спестяване разходи за труд.

Фиг. 2.72. Индекс на изменение на използвания капитал по сектори

Източник: САРА по данни на Евростат .

Фиг. 2.73. Секторна факторна производителност

Източник: САРА по данни на Евростат.

При наблюдение на показателите на факторна производителност по сектори се вижда, че картината е доста разнопосочна както в растениевъдството, така и в животновъдството. Отбелязани са добри резултати в някои от производствата на трайни насаждения – ябълки, праскови, винено грозде, където измерената факторна производителност е над средната за отрасъла. Това основно се дължи на по-голямото увеличение в получаваните добиви, които нарастват между 2007 г. и 2017 г. с между 30-50%. При зърнените култури също се отчита повишение на производителността в годините на членство, но заради значителното увеличение на материалните вложения и най-вече на капиталовите активи, положителните резултати са ограничени. В птицевъдството, свиневъдството и в производството на яйца се отчита нарастване на производителността, което основно се дължи на по-ефективното използване на ресурсите.

Производството на свинско и пилешко месо се получава при по-добър фуражен рандеман, като правените капиталовложения също показват балансираност. Намаляваща производителност е установена за производството на месо от едър и дребен рогат добитък и при млякото, което се дължи на продължаващо свиване в производството. Производството в тези сектори върви надолу, което причинява отрицателна факторна производителност от началото на членство в ЕС. Именно проблемите в производството и продуктивността в преживното животновъдство са сред основните причини за незавидното положение на това производство. Насочването на подходящи усилия чрез механизмите на подкрепа ще донесе ясни и отчетливи ползи както за подобряване на неговото състояние, така и за цялостен ръст в брутната продукция на отрасъла.

2.7.4. Изводи

1. Постигнатото увеличение в производителността в земеделието през периода се дължи в най-голяма степен на увеличението на обработваемата земя. Именно там се измерва и най-високата еластичност между производителността и отделните фактори;

2. Ниска еластичност на капитала, суровините и материалите, влагани в земеделието към физическата производителност. През целия период на членство в ЕС инвестициите в машини и оборудване растат прогресивно, увеличава се и използването на минерални торове и препарати, което неминуемо дава резултати, но това става само в определени сектори и все още не е повсеместно;

3. Факторната производителност постепенно нараства, но съществува потенциал за по-голямо увеличение, което може да се постигне с по-голямо нарастване на продуктивността в отрасъла, която изостава от средната производителност в ЕС и с по-добрите технологични решения;

4. Показателите за факторна производителност по сектори разкриват доста разнопосочна картина. Отбелязани са добри резултати при някои трайни насаждения, което основно се дължи на увеличението в получаваните добиви;

5. Намаляваща производителност има за производството на месо от едър и дребен рогат добитък и млякото, което се дължи на продължаващото свиване в производството;

6. Проблемите в производството и продуктивността в преживното животновъдство са сред основните причини за незавидното положение на това производство;

7. Изменението в използването на капиталовите вложения през периода изпреварва ръста в добивите и производителността в отделните сектори, което се дължи на по-ниските капиталови нива от които тръгва българското земеделие, но сигнализира и за слабост при капиталовата възвращаемост.

ЦЕЛ 3 ПОДОБРЯВАНЕ НА ПОЗИЦИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНИ ВЪВ ВЕРИГАТА НА СТОЙНОСТТА

3. ВЕРИГА НА СТОЙНОСТТА В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

3.1.АНАЛИЗ НА РАЗПРЕДЕЛЕНИЕТО НА ДОБАВЕНАТА СТОЙНОСТ ПО СЕКТОРИ

Анализът в тази част има за цел да проследи промените в позицията на производителите на земеделска продукция в секторните вериги на стойността. В резултат на анализа ще бъдат идентифицирани секторите, който влошават позицията си във веригата на стойността, както и тези, чиито дял във веригата на стойността се увеличава през изследвания период.

Използван е индикаторът добавена стойност по базисни цени (БДС). Анализът се основава на статистически данни от икономическите сметки за селското стопанство и структурната бизнес статистика (за секторите на хранително - вкусовата промишленост и за търговията на едро и дребно с хранителни стоки). Разходите за междинното потребление за секторите в земеделието са определени на базата на нормативно признати разходи по технологични карти. Критерият за включването на сектори в анализа е наличието на информация по икономическите дейности (КИД 2008). Изследвано е разпределението на стойността по следните секторни вериги на доставка на храни: „Зърно - брашно - хляб", „Мляко", „Плодове и зеленчуци", „Месо", „Червено месо", „Птиче месо", „Технически култури".

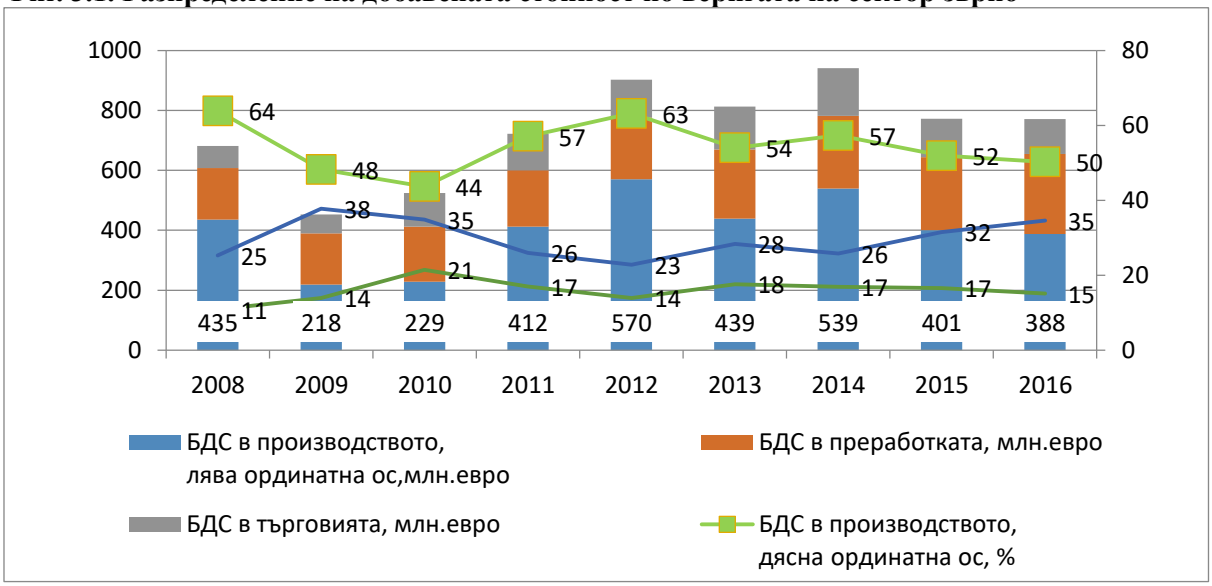
Секторната верига на стойността „Зърно – брашно – хляб и хлебни изделия", включва пет звена: производство на пшеница; производство на мелничарски продукти, нишесте и нишестени продукти; производство на хляб и хлебни изделия; търговия на едро със зърно, търговия на дребно с хляб, брашно, сладкарски изделия в специализирани магазини.

В разпределението на добавената стойност по веригата в сектор „Зърно-брашно – хляб и хлебни изделия" доминира първичното производствено звено, като през 2008 г. заема 64% от цялата добавена стойност, а през 2016 г. - 50% (Фиг. 3.1.). За изследвания период брутната добавена стойност в производството намалява с 11%, което се дължи на спад на цените на пшеницата с 15%. В преработката и търговията е налице устойчива тенденция на нарастване. Налице са и възможности за ускоряване на този процес предвид високата степен на самозадоволяване в сектора на зърнените култури и наличието на сравнителни конкурентни предимства на външния пазар на преработващите звена в сектора в изследвания период.

В сектор мляко през анализирания период производството отбелязва спад на добавената стойност, намалението е значително (66%) (Фиг. 3.2.). Делът на производството в секторната верига на стойността се свива два пъти. Една от причините за тази ситуация е затрудненият достъп до пазара на голяма част от производителите – по наши изчисления около 30% от продукцията на мляко не се реализира на пазара или е в сивия сектор. Определена роля имат и ниските изкупни

цени на млякото за продължителни периоди - 2009-2010 г.; 2015-2016 г. Добавената стойност в преработката и търговията расте. Дяловете на преработката и търговията в разпределението на добавената стойност по веригата на снабдяването с мляко нарастват два пъти за изследвания период. Тенденциите в разпределението на добавената стойност по пазарната верига на млякото се определят в най-голяма степен от равнището на изкупните цени и от делът на млякото в производствените разходи на млекопреработвателните предприятия.

Фиг. 3.1. Разпределение на добавената стойност по веригата на сектор зърно

Източник: Евростат, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics (sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

Фиг. 3.2. Разпределение на БДС по веригата в сектор мляко

Източник: Евростат, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics (sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

В сектор производство на червено месо през целия изследван период доминира делът на първичното производство в БДС (Фиг. 3.3.). БДС в първичното производство нараства с 29% за изследвания период. Данните за преработката показват неустойчива тенденция на нарастване през изследвания период. Има значителни резерви заповишаване на добавената стойност в преработката, която за периода е на относително ниски прагове. Капацитетът на преработвателните предприятия е натоварен частично, което оскъпява продукцията и намалява тяхната конкурентоспособност. Една от причините за това е и високият дял на консумация в домакинствата, която се отчита в отрасъла, като по-голямата част от производството на телешко и говеждо месо се консумира директно в стопанствата и въобще не достига до преработвателите, което води до пропуснати ползи.

Фиг. 3.3. Разпределение на БДС в производството и преработката на червено месо

Източник: Евростат, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics (sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

Колебанията в разпределението на добавената стойност по пазарната верига на снабдяването с червено месо се определят от равнището на консумация в домакинствата и от равнищата на изкупните и вносни цени на месото.

Делът на първичното производство в сектор птиче месо намалява драстично - от 76% през 2008 г. на 28% - през 2016 г. (Фиг. 3.4.). Първичното производство отбелязва устойчив спад през анализирания период. Добавената стойност намалява от 49 млн. евро през 2008 г. до 22 млн. евро през 2016 г. Същевременно в преработката е налице устойчива тенденция на нарастване – брутната добавена стойност нараства три пъти за изследвания период.

Фиг. 3.4. Разпределение на БДС в производството и преработката на птиче месо

Източник: Евростат, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics(sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

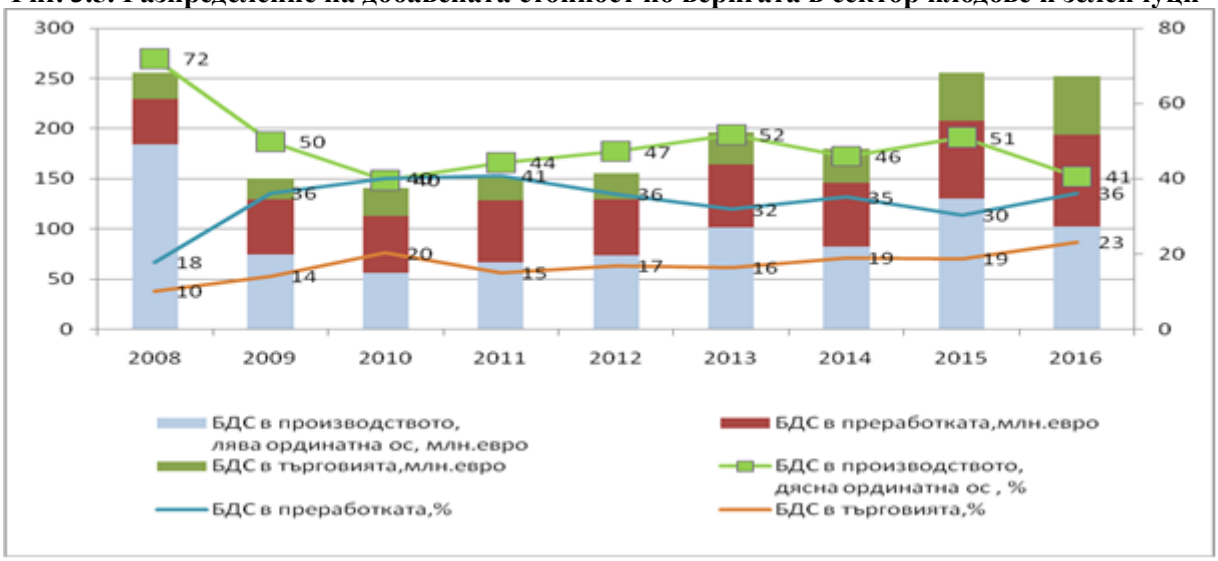
Намалява значително абсолютния размер на създадената от трайните насаждения и зеленчукопроизводството добавена стойност - с 44% (82 млн. евро за изследвания период) (Фиг. 3.5.), като резултат основно от намаляването на броя на стопанствата и размера на площите в специализираното полско зеленчукопроизводство (Табл. 3.1.) и от ниските добиви от двата вида земеделско производство.

Табл. 3.1. Стопанства в полското зеленчукопроизводство

	2007	2010	2013	2016
Брой на специализираните стопанства	7 970	13 970	5 870	4 590
Специализирани в зеленчуковото производство площи, ха	14 170	19120	10 870	8 770

Източник: Евростат.

Фиг. 3.5. Разпределение на добавената стойност по веригата в сектор плодове и зеленчуци

Източник: Евростат, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics(sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

Относителният дял на производството на плодове и зеленчуци в секторната верига на стойността се свива значително през изследвания период – от 72% през 2008 г. до 41% през 2016 г. (Фиг. 3.5.). Силният конкурентен натиск на вноса (Табл. 3.2.), високата и нарастваща концентрация на търговските вериги, съчетани с малкия размер на голяма част от земеделските производители в сектора, упражняват натиск върху разходите за реализация и цените на плодовете и зеленчуците. Влошават се условията за оцеляване, инвестиране, иновации и развитие на земеделското производство в този сектор и следователно за осигуряване на достатъчно количество качествена суровина за преработката.

Табл. 3.2. Селскостопански внос, млн. евро

	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Годни за консумация зеленчуци, растения, корени, грудки	57,8	112,1	83,4	102,3	127,7	154,1
Годни за консумация плодове и ядки,кори от цитрусови плодове или пъпеши	74,1	80,6	108,5	112,5	132,8	172,7

Източник: Евростат.

Разширяването на дела преработката и търговията във формираната от сектора добавена стойност е до голяма степен за сметка на свиването на дела на звеното на първичното производство на плодове и зеленчуци. Консервната промишленост в изследвания период регистрира пропуснати ползи (отрицателен търговски баланс - табл. 3.3., нереализирана продукция), които се дължат именно на проблеми със суровинната база.

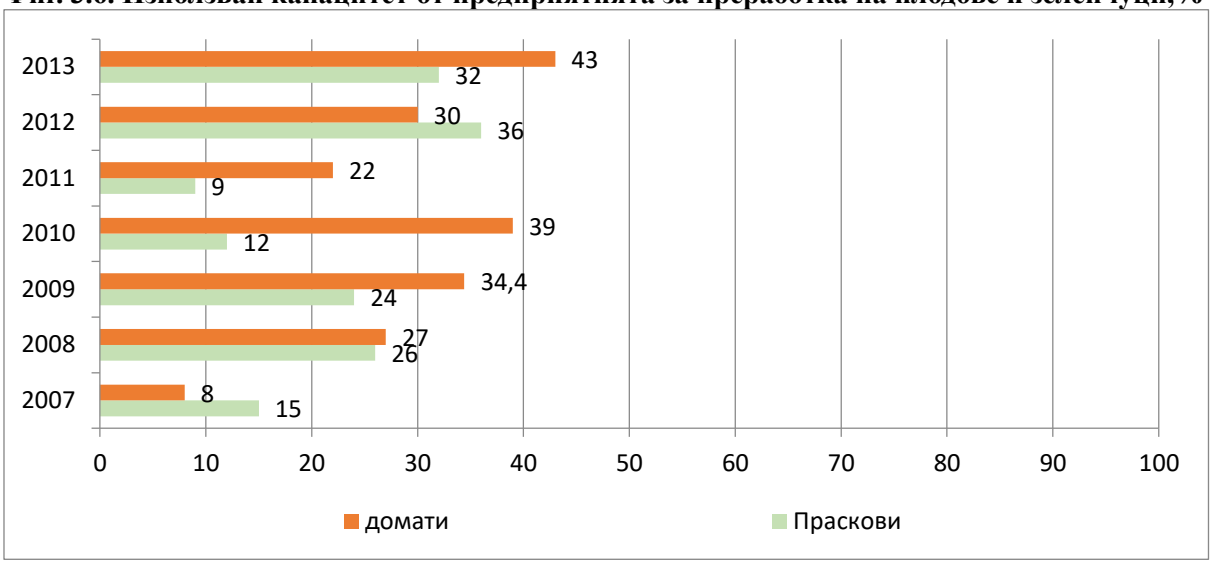
Табл. 3.3. Баланс, консерви от зеленчуци и плодове, млн. евро

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
-4,8	-12,1	-14,5	19,9	6,8	-0,5	-1,2	-5,4	-3,2	5,3	6,0

Източник: Евростат.

Недостигът на качествена местна суровина е причина преработвателните предприятия да натоварват много малка част от капацитета си (Фиг. 3.6.), което увеличава разходите за единица продукция, т. е. оскъпява продукцията и намалява тяхната ценова конкурентоспособност. Суровинният проблем принуждава преработвателите на плодове и зеленчуци да изключат от асортиментната структура или силно да редуцират производството на продукти с висока суровоемкост - сушени плодове и зеленчуци, плодови и зеленчукови концентрати и др., които са с добри възможности за реализация на международните пазари.

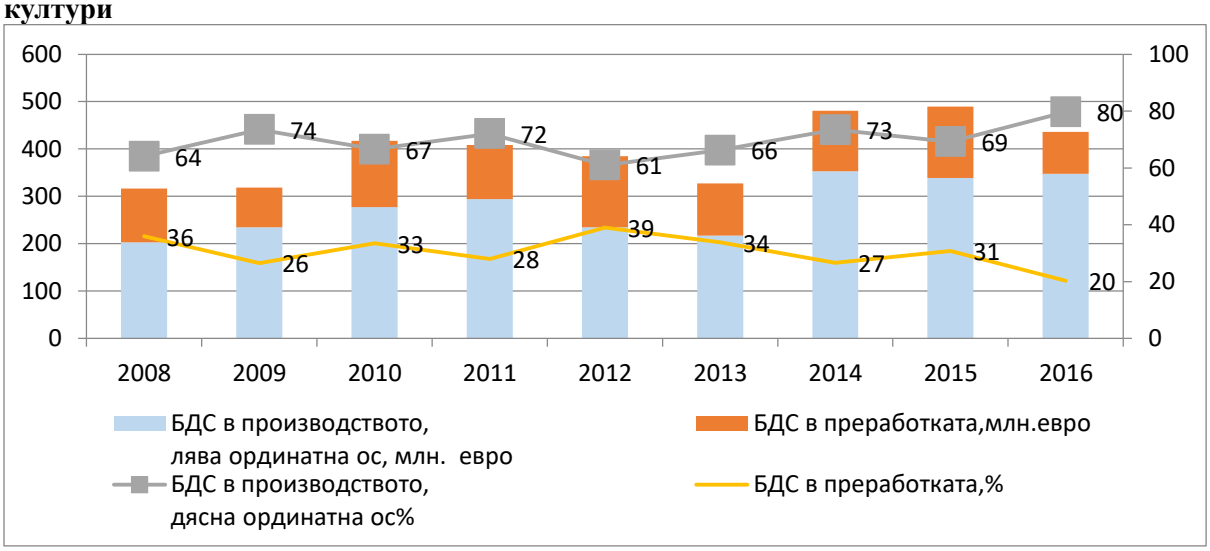
Фиг. 3.6. Използван капацитет от предприятията за преработка на плодове и зеленчуци,%

Източник: МЗХГ, Агростатистика, Дейност на предприятията, преработващи плодове и зеленчуци в България през 2007-2013 г.

Разпределението на добавената стойност в секторната верига на техническите култури се оказва сравнително стабилно и в него категорично доминира първичното производствено звено. През 2016 г. първичното звено заема 80% от цялата добавена стойност, докато през 2008 г. делът му е 64% (Фиг. 3.7.). Делът на преработката е нисък и устойчиво намаляващ, което е индикатор за пропуснати ползи по линията на добавената стойност, още повече като се има предвид, че производството на мазнини от растителен произход има конкурентни предимства на външния пазар през анализирания период. Съществуват значителни резерви за повишаване на добавената стойност в преработката, предвид високите стойности, силната концентрация и качество на производството на маслодайни култури.

Фиг. 3.7. Разпределение на БДС в производството и преработката на сектор технически култури

Източник: Евростат, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics(sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

3.1.1. Изводи

1. Очертава се добра и устойчива позиция на земеделските производители от секторите зърно и технически култури във веригата на стойността за периода 2008-2016 г.

2. Установена е тенденция на нарастване на добавената стойност на производството на мелничарски продукти, нишесте и нишестени продукти, на хляб и тестени изделия. Налице са и предпоставки за ускоряване на този процес предвид високата степен на самозадоволяване в сектора на зърнопроизводството и наличието на сравнителни конкурентни предимства на преработващите звена на външния пазар.

3. Съществуват значителни резерви за повишаване на добавената стойност в производството на растителни масла, предвид високите стойности, силната концентрация и качество на производството на маслодайни култури.

4. Намалява делът на първичното производство от секторите мляко, месо, плодове и зеленчуци в БДС на секторните вериги на доставки за периода 2007-2016 г.

5. Недостигът на качествена местна суровина е причина млекопреработвателните, месопреработвателните и консервните предприятия да натоварват много малка част от капацитета си, което увеличава разходите за единица продукция, т. е. оскъпява продукцията и намалява тяхната ценова конкурентоспособност.

3.2. ЦЕНОВИ АНАЛИЗ И РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СТОЙНОСТТА ПО ХРАНИТЕЛНАТА ВЕРИГА

Равнището на променливост на цените, преносът на промените по веригата на храните, асиметрията и ценовите съотношения, имат голямо значение за устойчивото функциониране на веригата на храните в България и в частност за разпределението на добавената стойност между земеделски производители, преработвателни предприятия на храни, търговци на едро и дребно. Осигуряването на ефективно функциониране на веригата на предлагане на храни е ключов фактор за нарастване на конкурентоспособността и ползите, и за потребителите чрез ниски цени, и за другите звена по веригата, чрез устойчиво разпределение на добавената стойност.

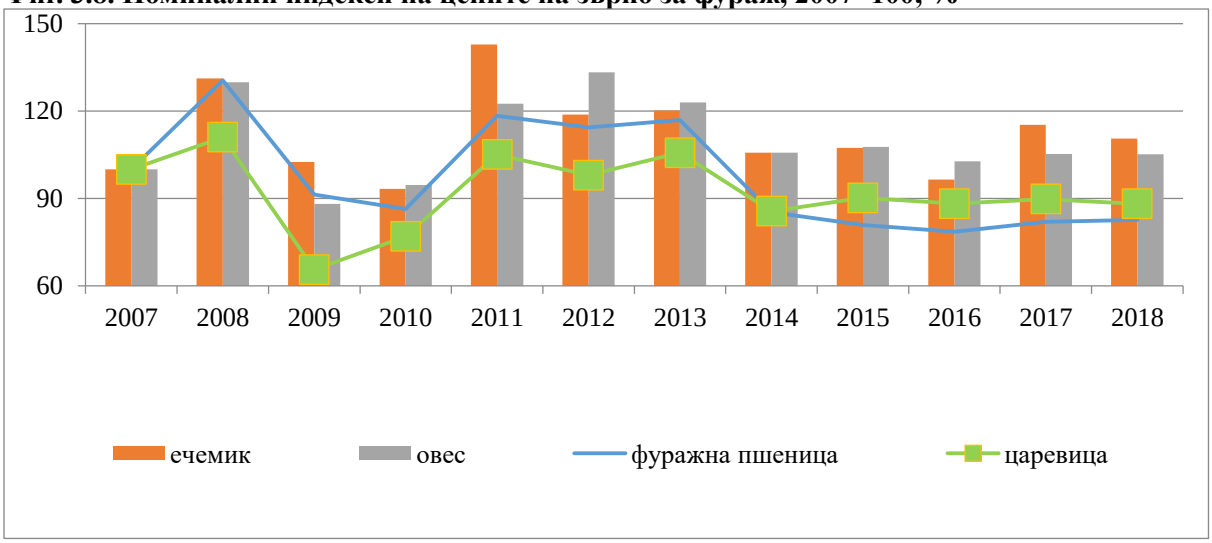
3.2.1. Динамика на цените на селскостопански и хранителни продукти

Анализът на динамиката на цените на производител на селскостопанска продукция дава възможност да се идентифицират: промени в равнището на ценова конкурентоспособност на българските селскостопански производители на европейския пазар; големи колебания, сривове на цените в определени звена на хранителната верига за определени периоди, които нарушават оптималното функциониране на пазарите.

Нарастването на цените на българските производители на свинско и птиче месо и на сурово краве мляко, предвид високия дял на фуражния елемент в разходите - 70% (птицевъдство), 50% (свиневъдство), следва увеличението на цените на фуражите и

формира тенденция на изравняване със средните европейски нива и води до намаляване (за месо от домашни птици) и загуба (за сурово краве мляко) на ценовите конкурентни предимства в края на изследвания период. Угоените прасета влошават конкурентните си позиции на европейския пазар. Единствено месото от ДРД през изследвания период увеличава ценовите си конкурентни предимства (Фиг. 3.8., Табл. 3.4.).

Фиг. 3.8. Номинални индекси на цените на зърно за фураж, 2007=100, %

***Източник**:* Евростат и собствени изчисления.

Пазарът на селскостопански и хранителни продукти вече е преструктуриран и от пазар, движен от предлагането се превръща в пазар, движен от търсенето.

Табл. 3.4. Разлика в изкупните цени на продукти с животински произход на българските производители от средните европейски нива, %

	2008-2010 г.	2015-2017 г.
Угоени прасета	+8	+15
Месо от домашни птици	-16	-9,5
Месо от ДРД	-10	-18
Яйца	-0,3	-3
Сурово краве мляко	-1,3	+1,3

***Източник**:* Евростат и собствени изчисления.

Дългосрочното развитие на цените на селскостопанските продукти се определя в най-голяма степен от различните тенденции в търсенето - нарастване на глобалното търсене на суровини; развитие на нови пазари като този на биогорива; промени в потребителските предпочитания - изисквания за безопасност и качество на храните; екологични стандарти; хуманно отношение към животните.

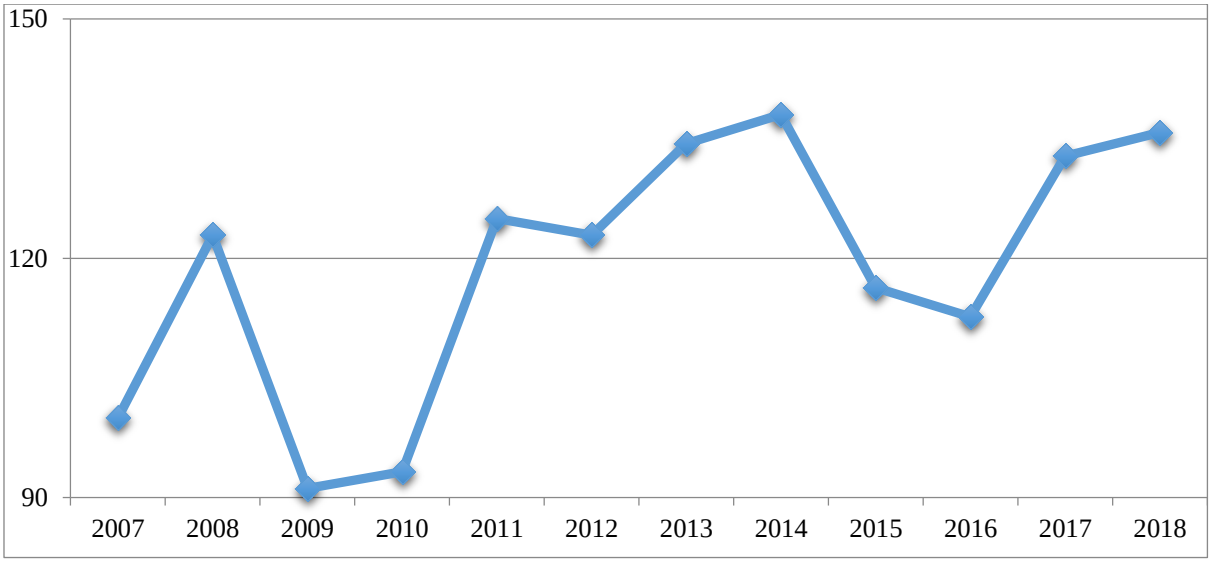
Тези тенденции в търсенето, съчетани с редуциране на производствените разходи чрез технологични иновации и прогрес на производителността (зърно,свинско и пилешко месо, яйца) и съответно увеличаване на разходите при селскостопански

производства с по-висока интензивност на труда (картофи, плодове,зеленчуци) са предизвикали ценовите промени в дългосрочен план.

Дългосрочните ценови тенденции се прекъсват от краткосрочни колебания, чиито определящи фактори идват както от страна на търсенето (колебания в доходите, сезонно поведение на потребителите и т. н.), така и от страна на предлагането (промени в реколтата; санитарна среда и климатични условия, обща организация на пазарите; различни равнища на самозадоволяване, обем на вноса и т. н.), а също и от фактори като пазарна мощ и конкурентна верига на доставки.

В резултат на взаимодействието на посочените по-горе фактори номиналните индекси на цените на селскостопанските продукти показват различни тенденции. Цените на пшеницата за анализирания период 2007-2018 г. регистрират спад с около 15%. Цените на производител на телета и на угоени прасета показват устойчив ръст. Най-големи колебания на цените се наблюдават в сектор мляко - срив през 2009 г. и 2010 г., рязък спад през 2015-2016 г. и висок ръст на изкупните цени на суровото краве мляко в края на периода (Фиг. 3.9.). Цените на производител на зеленчуци намаляват, същевременно се формира силна устойчива тенденция на нарастване на цените на дребно. Налице е устойчива тенденция на намаляване и силен спад в цените на производител на ябълки за периода 2007-2018 г. и същевременно нарастване на цените на дребно.

Фиг. 3.9. Номинални индекси на изкупната цена на сурово краве мляко, 2007=100, %

Източник: САПИ ЕООД и собствени изчисления.

Очертаните тенденции показват,че пазарите на мляко и на плодове и зеленчуци не функционират оптимално.

Сривът и големите спадове в изкупните цени на млякото се определят от ниското качество, високия внос на млечни суровини (сухи и кондензирани млека, сметана, млечни мазнини), вноса на сирена в ниския ценови клас за преработвателната

промишленост. Нарастването на цените на млякото в края на периода не е резултат от секторната политика. Секторната политика почти не оказва влияние на предлагането и търсенето на сурово краве мляко, а от там и на изкупните цени в сектора.

Въведената през 2007 г. квотна система за пазара на сурово мляко не оказва влияние върху предлагането, тъй като през целия период на функционирането ѝ, България не изпълнява предоставените пазарни квоти, които се оказват високи. Така например, изпълнението на квотата за доставки непрекъснато спада - от 85,1% през квотната 2007-2008 г. до 47% през квотната 2014-2015 г. - по данни на МЗХГ, Аграрен доклад 2008-2016 г.. Изпълнението на квотата за директни продажби спада от 61,4% през квотната 2007-2008 г. до едва 28,3% през квотната 2014-2015 г. Наредба № 1/25.01.2015 г. на МЗХГ, цели засилване на позицията на производителите в млечната верига и предвидимост при доставките на мляко за преработвателите като изисква сключване на договори между производителите, от една страна, и преработвателите респективно търговците, от друга страна. В договорите се вписват срок, цена, количество доставяно мляко. Въведените договори за изкупуване на сурово мляко на практика не оказват съществено влияние на пазара. Количеството на отговарящото на хигиенните стандарти мляко на пазара от години не достига и в този смисъл забавянето на плащанията от преработвателите е неактуален въпрос. В договорите се вписва минимална цена, но не и механизъм, по който да се определя изкупната цена. Нарастването на цените на млякото в края на периода 2007-2018 г. е обусловено от нарастване на цените на суровините и енергията, и ниското предлагане, произтичащо от ниската ефективност на малките ферми и увеличаването на домашната консумация.

3.2.2. Ценова асиметрия и ценови съотношения по веригата на храните

Ценовата трансмисия между различните звена на веригата на предлагане на храни е индикатор за ефективността на веригата. Равнището на асиметрия показва величината на корекцията на цените, т. е. каква част от промяната в цената на една стъпка на веригата на предлагането на храни се предава надолу по веригата.

В тази част на доклада са представени резултатите от измерване на ценовата асиметрия между изкупните цени, от една страна, и цените на едро и дребно на основни селскостопански и хранителни продукти, от друга (Табл. 3.5.). Направени са изводи за ключовите фактори, определящи ценовата асиметрия.

Наличието на нарастваща тенденция в разликите между съответните два вида цени през изследвания период в рамките на 0,11-1 означава ценова асиметрия и показва нейното равнище, а именно: 0,11-0,3 - слаба ценова асиметрия и значителна коинтегрираност на цените; 0,31-0,5 - средна ценова асиметрия и средна ценова интегрираност; 0,51- 0,7 - висока ценова асиметрия и ниска ценова интегрираност; над 0,71 - много висока ценова асиметрия и отсъствие на ценова интеграция. Стойности под 0,1 означават отсъствие на ценова асиметрия и висока интегрираност на цените.

Средните стойности на ценова асиметрия по веригата зърно - брашно – хляб показват много висока ценова асиметрия и липса на ценова интеграция. Основната причина за слабата реакция на цените на едро и дребно на брашно и хляб на промените в изкупните цени на пшеницата е значителният дял (около 50%) на разходи извън тези за суровината в производствените разходи на преработвателите. Силната динамика в цените на енергия, горива и капитал, е в състояние да блокира или даже да обърне посоката на реакцията на намалението в изкупните цени на зърното, от страна на цените на дребно на хляба. Ето защо в периоди с ниски цени на зърното, е възможно цените на хляба да се повишават.

Таблица 3.5. Средни стойности на ценова асиметрия по секторните вериги на стойността за периода януари 2007 - декември 2018 г.

	Изкупни цени/ цени на едро	Изкупни цени/ цени на дребно
ЗЪРНО		
Брашно /брашно тип 500	0,9	0,5
Хляб "СтараЗагора"	0,9	0,8
МЛЯКО		
прясно мляко	0,6	0,6
кисело мляко	0,5	0,5
краве сирене	0,5	0,5
масло	0,6	0,6
ТЕЛЕШКО МЕСО		
телешко месо трупно/телешко месо с кости	0,3	0,3
СВИНСКО МЕСО		
Свински бут /свински бут с кост	0,7	0,6
ЗЕЛЕНЧУЦИ [8]		
картофи	0,4	0,5
лук	0,5	0,5
зеле	0,6	0,4
домати	0,4	0,6
краставици	0,3	0,3
ПЛОДОВЕ[9]		
Ябълки	0,6	0,7

Източник: МЗХГ, САПИ ЕООД и собствени изчисления.

Изкупните цени на телета се предават симетрично по веригата. В този хранителен сегмент е единственият случай на слаба ценова асиметрия и значителна интегрираност на селскостопанските изкупни цени с тези на цените на дребно.

Ценовата асиметрия в сектора на свинското месо е висока, а ценовата интегрираност - ниска. Делът на селскостопанската суровина в потребителските цени на месото е около 40%, факторите труд, капитал и енергия са с относително по-малко

[8] За периода януари 2012 - декември 2017 г.; за домати, краставици, пипер, моркови – сезонно.
[9] За периода януари 2007 – декември 2016 г.

значение, отколкото при преработката в сектор „Зърно“. При месните продукти, които са с по-висока степен на преработка, делът на разходите за суровина в общите разходи е около 20%. Повишение на изкупните цени на свинско и на пилешко месо с около 22% могат да доведат до промяна на цените на дребно на месо с около 9%, а на месни продукти - с около 4-5%. Чувствителността на цените на едро и на дребно към промените в изкупните цени на свинско месо, а съответно и равнището на ценова асиметрия, се определят в голяма степен и от други фактори. При свинското месо цените на крайния потребител в голяма степен се определят и от допълнителни стоки и услуги (преработка, съхранение, дистрибуция) към суровия продукт - разходите за кланици, хладилна база, лицензиран транспорт. Тези допълнителни компоненти увеличават разходите за труд, енергия и капитал. Цената на дребно се увеличава без никакво количествено отражение на ниво производител на суровина. Маржът се увеличава поради допълнително търсене на допълнителни стоки и услуги, следователно не е в полза на селскостопанския производител като доставчик на суровини. Освен това, при месните продукти с по-висока степен на преработка и с нисък дял на суровината в продукта, например малотрайни колбаси, търговските вериги използват маркетингови стратегии за задържане на ниски ценови равнища с цел привличане на потребители. По-този начин се упражнява натиск върху маржовете на преработвателя, той от своя страна упражнява такъв върху производителите на суровини. Преносът на промените в изкупните цени по веригата се влияе и от търговската позиция на сектора. В сектор свинско месо, а също и в секторите мляко, плодове и зеленчуци, където България е нетен вносител на непреработена селскостопанска продукция, цените на дребно са по-слабо чувствителни към промените в изкупните цени.

В сектора на млякото ценовата асиметрия е висока за прясно мляко и масло. За останалите хранителни сегменти в сектора е установено средно равнище на ценова асиметрия. При маслото, сиренето и кашкавала, разходите за суровина формират около 70% от производствената цена. Увеличение от 34-35% в цената на суровото мляко се очаква да доведе до 24-25% в цените на дребно на маслото, сиренето и кашкавала. Ценовата асиметрия в сектора се формира в най-голяма степен от увеличаването на вноса на млечни суровини, увеличаване на производството на имитиращи млечни продукти, съдържащи растителна мазнина, внос на сирена от ниския ценови клас. Определена роля играе и системата на ценообразуване в сектора (договорните споразумения), която определя известно забавяне и по-малка степен на следване на колебанията в цените на суровото мляко от цените на преработвателите на мляко.

В сектор „Зеленчуци“ цените на производител се предават на цените на едро на зеле и лук при високо равнище на ценова асиметрия. Преносът на изкупните цени към цените на дребно при картофи, лук и домати също е с висока асиметрия. Единствено при краставиците е регистрирано ниско ниво на ценова асиметрия от цените на производител към цените на едро и на дребно.

При зеленчуците и плодовете, които се преработват (домати, праскови, ябълки, круши) наличието на ценова асиметрия се определя в голяма степен от ниския капацитет на използване на производствените мощности на преработвателните предприятия, което намалява рентабилността и увеличава разходите и цените на преработвателя. При продукти с относително ниска ценова еластичност на търсенето, каквито са повечето от селскостопанските продукти, реакцията на цените на дребно на промените в изкупните цени е силно зависима от пазарната мощ и договорната сила, които за производителите на плодове и зеленчуци са много по–малки от тези на другите стопански субекти по веригата.

За изследвания период делът на изкупните цени на селскостопанските стоки в цените на крайния продукт намалява значително (Табл. 3.6.) Тази негативна тенденция е най-силна при зелето (-23%) и при картофите (-20%). На секторно равнище най-засегнати са секторите зърно и плодове и зеленчуци. Делът на цената на пшеницата в цените на дребно на брашното и хляба намалява за изследвания дванадесет годишен период съответно с 11% и с 10%. Делът на изкупните цени на ябълки в цените на дребно намалява с 10,8%. Намалява делът на изкупните цени в цените на дребно и при кромид лук (-8,6%), краставици (-6,4%), домати (-3,4%).

Табл. 3.6. Дял на изкупните цени в цените на дребно по веригата на храните,%

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Брашно тип 500	39,9	31,3	23,6	30,1	34,7	36,2	33,4	30,2	30,2	27,1	28,2	28,5
Хляб „Стара Загора“	31,7	24,9	15,5	21,9	27,0	28,4	26,3	22,8	22,6	20,3	21,2	21,4
Свински бут	27,2	31,2	31,3	30,8	32,9	34,5	35,0	35,8	34,4	34,3	34,6	34,2
Телешко трупно	34,2	32,1	32,4	31,5	31,6	31,0	32,4	31,5	31,0	28,9	29,2	29,9
Прясно мляко	44,0	48,4	36,5	36,6	45,1	44,4	49,4	49,8	42,2	42,1	48,5	48,7
Кисело мляко	30,5	33,9	25,0	25,6	30,8	29,1	30,9	30,1	25,6	24,9	29,0	28,3
Масло	14,8	14,6	9,8	9,2	9,9	9,0	9,2	8,5	7,4	7,3	6,6	5,6
Краве сирене	9,5	10,1	7,8	7,2	7,8	7,1	7,3	6,9	5,9	5,8	6,5	6,5
Кашкавал „Витоша“	5,3	5,6	4,3	4,1	4,6	4,3	4,6	4,5	4,0	3,9	4,4	4,4
Домати	24,6	22,6	19,9	25,9	19,4	25,5	21,1	28,3	22,7	30,3	27,6	21,2
Краставици	40,3	36,9	30,6	33,3	30,6	30,0	27,0	26,0	30,8	32,2	28,8	33,9
Картофи	61,7	59,0	55,5	49,5	48,7	44,6	43,9	41,2	44,6	40,4	40,7	42,0
Кромид лук	51,2	40,9	51,1	50,8	47,1	43,8	46,6	45,1	43,7	42,5	43,2	42,6
Зеле	66,1	59,5	58,8	53,3	45,9	45,9	45,8	46,4	37,6	39,3	42,0	43,1
Ябълки	43,3	55,6	44,9	55,2	37,0	38,0	38,6	29,4	31,8	30,3	32,5	

Източници: МЗХГ, САПИ ЕООД и собствени изчисления.

Силно засегнато от намаляването на дела на селскостопанския производител в цените на дребно е и сектор мляко. Делът на цената на сурово краве мляко в цената на дребно на маслото намалява два и половина пъти за анализирания период. Намаление

на дела на изкупните цени на суровото краве мляко в цените на дребно се отчитат и при останалите млечни продукти – кисело мляко, сирене и кашкавал.

Негативната тенденция в развитието на ценовите съотношения за анализирания период не е характерна само за два хранителни продукта - свинско месо, при което делът на изкупната цена в цената на крайния продукт нараства с 7% и прясно мляко - делът на изкупната цена в цената на дребно нараства с 4,7%.

Промените в ценовите съотношения показват, че веригата на стойността е неефективна, преразпределяща доходи от нарасналите цени в полза на преработватели и търговци.

3.2.3. Изводи

1. Нараства търсенето на хранителни продукти, което е предпоставка за повишение на цените на селскостопанските и хранителни продукти в световен мащаб.

2. Нараства делът на изкупните цени на свинско месо в цените на крайния потребител, което е индикатор за подобряване на функционирането на този пазар;

3. Прекратен е спадът и започва процес на оздравяване на изкупните цени в сектор мляко от началото на 2017 г;

4. Големите кобания и периоди на драстичен спад в цените в сектор „Мляко“ са пречка за устойчивото му развитие;

5. Стойностите на коефициента на ценова асиметрия на изкупните цени с цените на едро и на дребно в сектор телешко месо са ниски, което означава добър пренос на промените в цените на производител към цените на крайния потребител за този продукт;

6. Намаляването на дела на изкупните цени в цените на дребно (с изключение на цените в сектор свинско месо) за периода 2007-2018 г. показва, че веригата на стойността е неефективна, прехвърляща доходи от нараснали цени в полза на преработватели и търговци;

7. Измерени са високи стойности на ценова асиметрия в предаването на изкупните цени по пазарната верига за секторите зърно, мляко, свинско месо, плодове и зеленчуци, което показва, че движението на изкупните цени и цените по търговската верига се разминават съществено, което обикновено ощетява производителите;

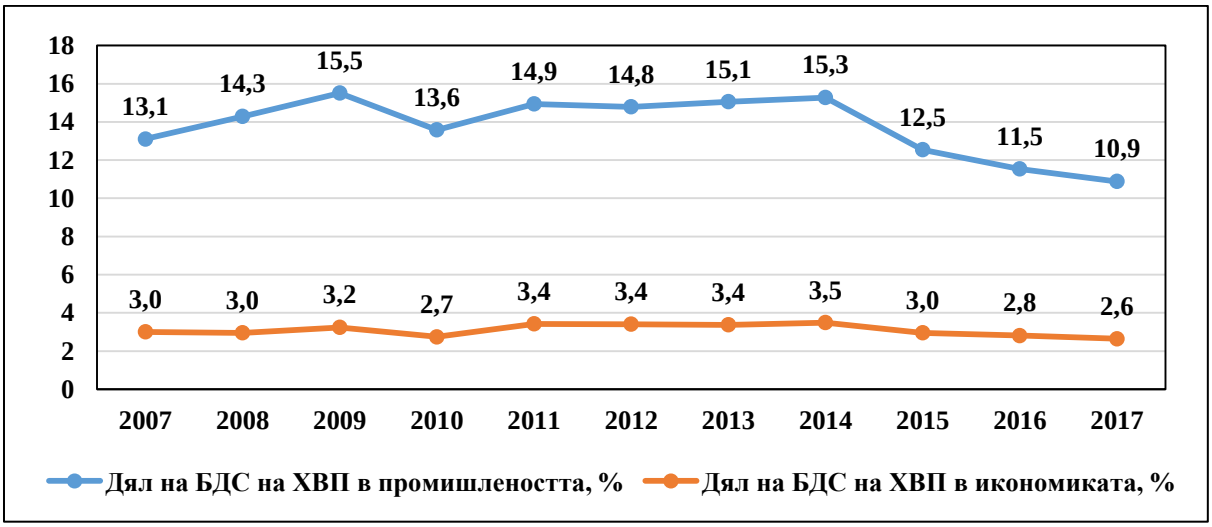
8. Нарастват цените на необходимите производствени ресурси.

3.3. ОБЩ И СТРУКТУРЕН АНАЛИЗ НА ХРАНИТЕЛНО-ВКУСОВАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

3.3.1. Общ анализ и значимост на хранително-вкусовата промишленост за икономиката на страната

Хранително-вкусовата промишленост (ХВП) е традиционен за страната преработващ подотрасъл, който заема значимо място в структурата на промишлеността, и в националната икономика (Фиг. 3.10.). За земеделието, хранително-вкусовата промишленост се явява и основен пазар за реализация на продукцията, докато за самата ХВП, земеделието е източник на суровини и доходност. Те са неотделимо свързани и взаимозависими, като основната цел и на двете е, да достигнат до крайния потребител на храна, като формираните от това доход и приходи трябва да се преразпределят между двата отрасъла.

Фиг. 3.10. Дял на БДС от ХВП в икономиката и в промишления отрасъл, %

Източник: Евростат.

В ХВП се включват три основни подотрасъла – „храни", „напитки" и „тютюневи изделия". Създадената добавена стойност от нея през периода 2007-2017 г. нараства от 827,4 млн. евро през 2007 г. на 1186,5 млн. евро през 2017 г. със 11,7 хил. бр. заети в края на периода. Най-висок дял в промишлеността през анализирания период ХВП бележи през 2009 (15,5%), следвана от 2014 и 2013 г., но сравнявайки 2017 г. с базисната 2010 г., този дял намалява с повече от 2% (Фиг. 3.7.). Въпреки че членството на страната в ЕС, от една страна, даде множество изгоди, свързани с равнопоставен достъп до общия европейски пазар, подобряване на икономическите условия в страната, повишаване на доходите и пазарната ориентация на производителите, то от друга страна, хранителната индустрия трябва да се справя с предизвикателства, свързани със суровинното обезпечаване, загуба на конкурентен потенциал на традиционно силно

развити производства, засилен конкурентен натиск на вътрешния пазар, нелоялни търговски практики и ценови колебания.

Таблица 3.7. Добавена стойност, заети и дял от износа на страната на ХВП

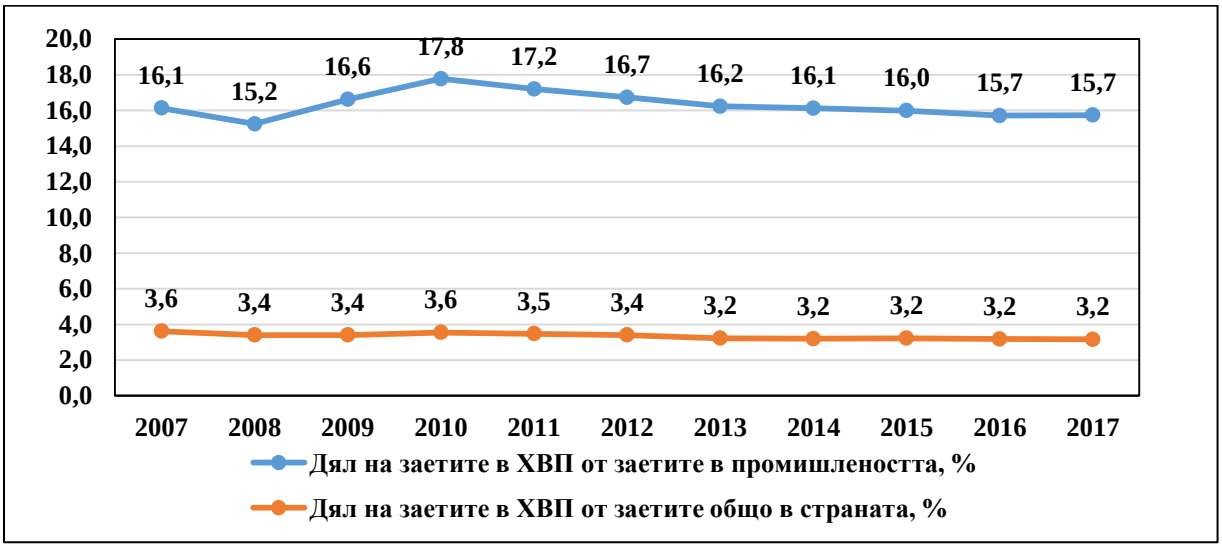
Показатели	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Добавена стойност, млн. евро	827.4	924.8	1,049.8	913.4	1,236.4	1,237.8	1,215.5	1,297.9	1,155.1	1,169.2	1,186.5
Динамика, 2007=100, %	100.0	111.8	126.9	110.4	149.4	149.6	146.9	156.9	139.6	141.3	143.4
Заети лица, хил. бр.	115.3	110.7	109.6	107.6	103.0	97.3	97.6	97.9	98.6	97.6	97.6
Динамика, 2007=100, %	100.0	96.0	95.1	93.3	89.3	84.4	84.6	84.9	85.5	84.6	84.6
Относителен дял на износа на преработени продукти от:											
общия аграрен износ, %	65.1	51.4	55.5	52.4	47.5	50.4	45.1	51.5	53.2	50.1	51.9
общия износ на страната, %	5.8	6.5	9.5	8.8	7.8	8.1	8.2	8.6	8.7	8.6	8.0

Източник: Евростат и собствени изчисления.

На фиг. 3.10. освен динамиката на дела на ХВП в промишлеността е показана и динамиката на дела й в икономиката на страната, която показва едни сравнително постоянни позиции. Разликата през годините на периода е в рамките на ± 0,5% като най-висок дял бележи през 2014 г. (3,5%), а към края на периода отбелязва най-ниските си стойности - 2,8% и 2,6%, съответно през 2016 и 2017 г.

Динамиката на заетите, участваши в създаването на добавената стойност в ХВП, показва почти същите тенденции през годините (Фиг. 3.11.). Като дял от общо заетите в страната от 3,6% през 2007 г. и 2010 г., този дял намалява на 3,2% през 2014 г., като това ниво се запазва до 2017 г. По-динамично през периода е дяловото участие на заетите в ХВП от заетите в промишлеността, като най-високо е през 2016 г. – 17,8%и постепенно намалява през следващите години и бележи най-ниска стойност през 2017 г., в размер на 15,7%.

Фиг. 3.11. Дял на заетите в ХВП от общо заетите в страната и в промишлеността, %

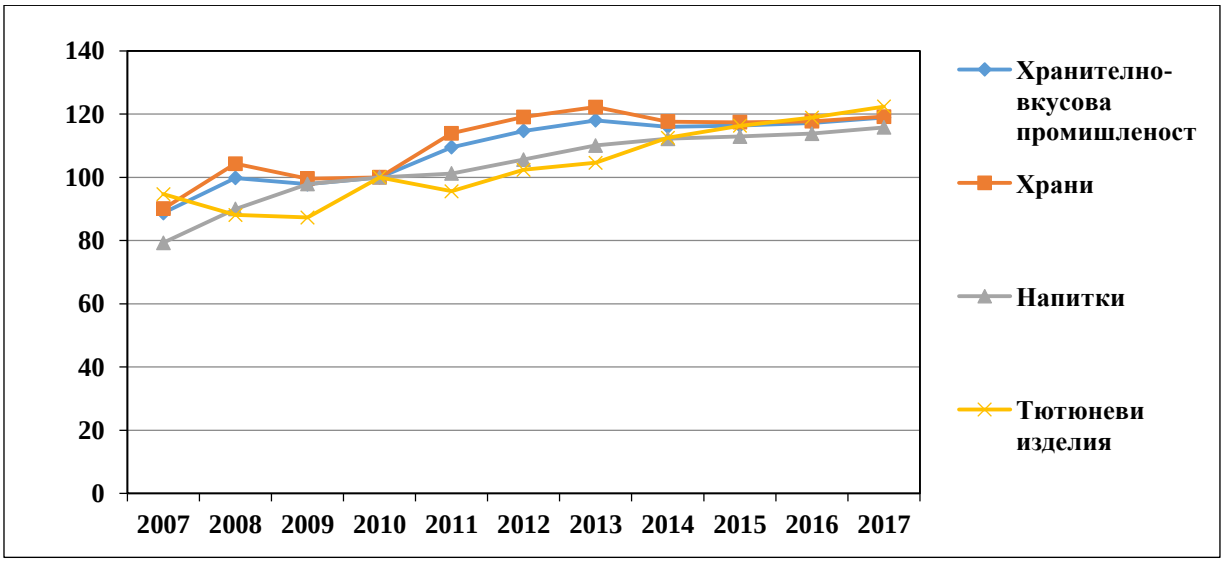

Източник: Евростат.

Устойчивото функциониране на отрасъл ХВП като звено от хранителната верига включва: участие на отрасъла със значителен дял в разпределението на националните производствени фактори; постигане на определена позиция на световния пазар на преработени аграрни продукти; потенциал за подобряване на икономическата и експортна позиция чрез разширяване на дяловете и възвръщаемостта; потенциал за развитие на суровинната база и оптимизиране на икономическите връзки с доставчиците на суровини.

Динамиката на създадената добавена стойност от ХВП през периода 2007–2017 г., (Табл. 3.7.) показва, че тя формира в края на периода 40% ръст. Едновременно с това добавената стойност в ХВП е с растящи стойности от 2007 г. с около 50% до 2012 г., след което се отчита известен спад и задържане на нивата през 2015-2017 г. Увеличаването на факторните разходи през последните няколко години, в т. ч. и поради значителното нарастване на вътрешно-производствените цени (Фиг. 3.12.), доведе до намаляване на относителния дял на добавената стойност на ХВП в индустрията с между 3 и 4 процентни пункта (през 2013 г. – 15,1%, а през 2017 г. - 10,9%). Спад се регистрира и изобщо спрямо икономиката на страната, като от нива от 3,4% през 2011 г. до 2014 г., през 2017 г. относителният дял на добавената стойност на ХВП е в границите около 2,6%.

Фиг. 3.12. Индекс на вътрешните производствени цени, 2010=100, %

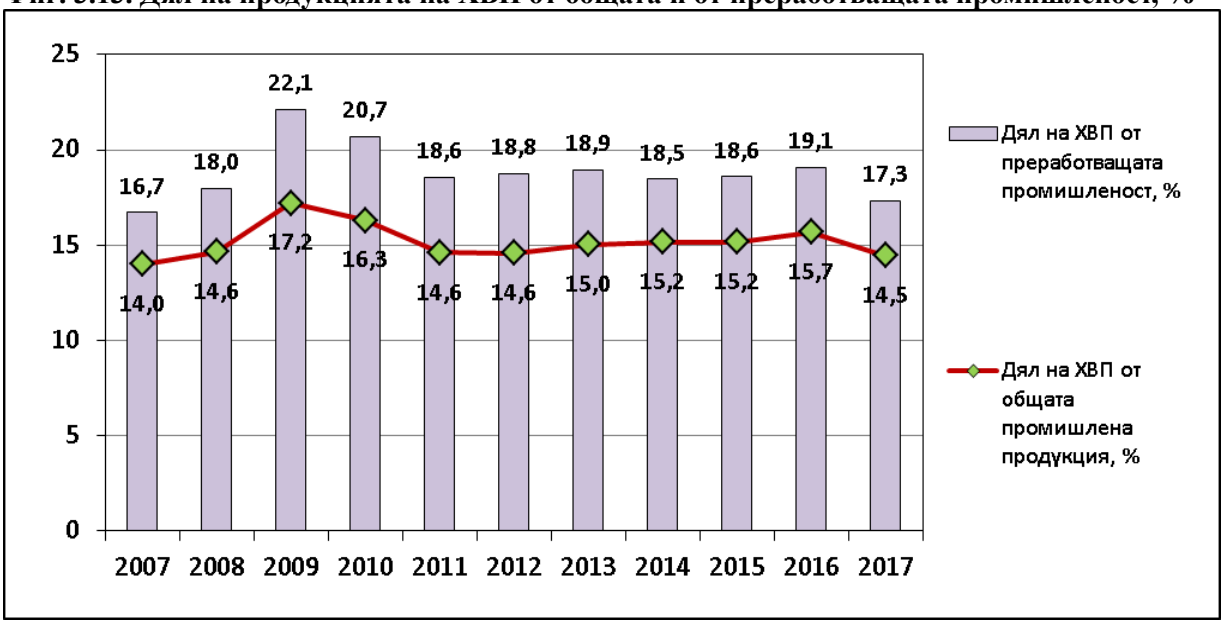

Източник: Евростат.

Значимостта на ХВП на отраслово ниво, изразена като дял от общата произведена продукция от промишлеността от една страна и като дял от преработващата промишленост от друга, през периода 2007-2017 г. показва запазване на позициите си (Фиг. 3.13.). При нарастване на произведената продукция от преработващата промишленост спрямо началото на периода с 40,9%, обемът на произведената продукция от ХВП отчита нарастване от 46%, докато общо за

промишлеността този процент е 41,4% (Табл. 3.8.). Това показва стабилни позиции на отраслово ниво, които като съотношение, независимо от динамиката през периода, се запазват почти постоянни. Сравнена с другите подотрасли на промишлеността, може да се отчете, че в края на разглеждания период, в сравнение с 2007 г., ХВП се развива с по-висок темп спрямо останалите подотрасли на промишлеността.

Фиг. 3.13. Дял на продукцията на ХВП от общата и от преработващата промишленост, %

Източник: НСИ, Статистически годишници, 2008 -2018.

Таблица 3.8. Продукция на промишлените предприятия, млн. лева

	2007	2017	2017/2007 %
Обща промишлена продукция	**51,108.0**	**72,286.1**	**141.4**
Преработваща промишленост	42,855.0	60,401.5	140.9
Производство на хранителни продукти, напитки и тютюневи изделия	7,160.0	10,455.0	146.0

Източник: НСИ, Статистически годишници, 2008 -2018.

Друг важен фактор за определяне на значимостта и развитието на ХВП е динамиката на заетостта. От табл. 3.7. се установява, че делът на заетите в ХВП, както към заетите в икономиката, така и към тези в индустрията, през периода се запазва на стабилни нива и е съответно около 16%, и над 3%. Може да отчете, че ХВП се развива по-стабилно и динамично в условията на европейско членство и се адаптира добре.

Износът на преработени продукти на ХВП е също важен показател, определящ нейната значимост за страната. За анализирания период 2007-2017 г. износът нараства почти три пъти (Табл. 3.9.) и макар, че делът му от аграрния износ намалява от 65% на 52%, то този дял в стойностния обем на общия експорт на страната нараства и през 2017 г. е 8,0% (Табл. 3.9.). По отношение на структурата на износа през периода се наблюдава трикратно увеличение на стойностните обеми при групата на „храните“, двойно при групата на „тютюните“ и 20% при групата на „напитките“. През 2017 г.

делът на износа на „храни“ е над 80%, докато при „напитки“ и „тютюни“ е съответно - 6% и 13%. Като се има предвид и, че над две трети от добавената стойност в ХВП за последните години се формира от производството на „храни“ може да се каже, че за периода 2001-2017 г. хранителната ни индустрия проявява сравнителни конкурентни предимства по отношение на останалите отрасли в националната икономика.

Табл. 3.9. Износ на преработени продукти по групи и общо от ХВП, млн. евро

	Храни	Напитки	Тютюни	Общо	Дял от износа на страната, %
2007	538,5	111,9	134,8	785,3	5,8
2010	1000,6	95,2	279,7	1375,5	8,8
2014	1423,7	111,4	373,5	1908,5	8,6
2017	1730,9	134,6	270,7	2136,2	8,0

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Значителният дял на ХВП (добавена стойност, заети лица, експорт) в икономиката на страната, по-голямата адаптивност и динамично развитие, всравнение с останалите отрасли на преработващата индустрия, дават основание за оценяването ѝ като приоритетен отрасъл на националната икономика. Но за по-нататъшно развитие и устойчиво функциониране на ХВП е необходимо още и разпределение на значителен дял национални производствени фактори и от особено значение е развитието на суровинна база и оптимизирането на икономическите връзки с доставчиците на суровини. Така ще се увеличи ефективността на производството като се намалят високите постоянни разходи в ключови сектри като млекопреработка, консервната промишленост и месопреработка, произтичащи от вече изградените мощности за преработка.

3.3.2. Развитие на секторите и подсекторите в ХВП

Развитието на подотрасъл ХВП се определя от равнището и потенциала на икономическото развитие на нейните сектори и подсектори. Анализирането на определени икономически характеристики в отделните сектори на ХВП в България, позволява да направят сравнения между отделните производства и оценки за настъпващите тенденции. Това ще позволи да се извадят изводи, както за отражението, което свързаните земеделски производства оказват върху развитието на секторите в ХВП, така и да се диференцират разликите в развитието и състоянието на отделните сектори и подсектори, да се идентифицират проблемни зони, възможности и направления за оптимизиране на ситуацията.

По данни на Евростат предприятията от ХВП в страната към 2017 г. наброяват 6 274 бр. като преобладаващата част от тях (85,4%) са в сектор „Храни“ – 5 357 бр., 905 или 14,4% са в сектор „Напитки“ и едва 12 бр. (0,2%) в сектор „Тютюни“. На подсекторно ниво, динамиката в броя на предприятията от сектор „Храни“ са

представени на Фиг. 3.14. от която ясно се откроява устойчивост през периода 2008-2017 г. почти при всички подсектори. Изключение правят групите „Производство на хлебни и млечни продукти“ и „Производство на други хранителни продукти“, благодарение на които се дължи и общото увеличение на броя на всички предприятия - с над 20%. Така от 4 400 броя предприятия се увеличават на 5 400 към 2017 г. Преобладаващ брой от всички предприятия през 2017 г. - 57% са предприятията от групата „Производство на хлебни и млечни продукти“, следвана от „Производство на други хранителни продукти“ – 15%. През периода с най-висок процент спрямо 2008 г. са се увеличили предприятията от „Производство на други хранителни продукти“ – 46% и „Преработка и консервиране на риба, ракообразни и мекотели“ – 42% (Табл. 3.10.). Всички останали предприятия увеличават броя си, с изключение само на две производства - „Производство на зърнени продукти и нишесте“ и „Производство на растителни и животински масла и мазнини“, където се отбелязва намаление на общия брой, съответно със 16% и 30% спрямо 2008 г.

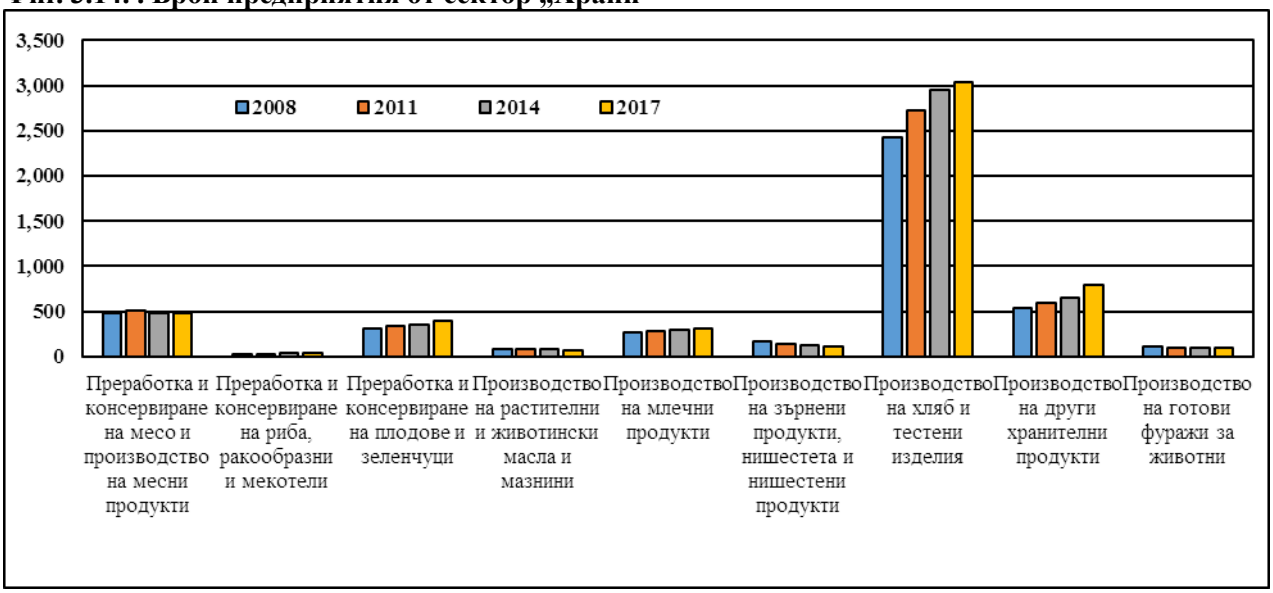
Таблица 3.10. Изменение в броя на предприятията и произведената продукция от ХВП по сектори и подсектори през 2017 спрямо 2008 г., %

	Брой предприятия	**Произведена продукция**
Производство на хранителни продукти	121.2	140.8
Преработка и консервиране на месо и производство на месни продукти	102.1	136.0
Преработка и консервиране на риба, ракообразни и мекотели	141.9	233.7
Преработка и консервиране на плодове и зеленчуци	125.5	168.2
Производство на растителни и животински масла и мазнини	83.5	244.8
Производство на млечни продукти	116.1	130.7
Производство на зърнени продукти, нишестета и нишестени продукти	69.9	183.8
Производство на хляб и тестени продукти	124.9	128.6
Производство на други хранителни продукти	145.6	87.4
Производство на готови фуражи за животни	98.1	175.6
Производство на напитки	139.2	103.6
Производство на тютюневи изделия	40.0	84.3
Производство на храни, напитки и тютюневи изделия	**123.0**	**124.4**

Източник: Евростат.

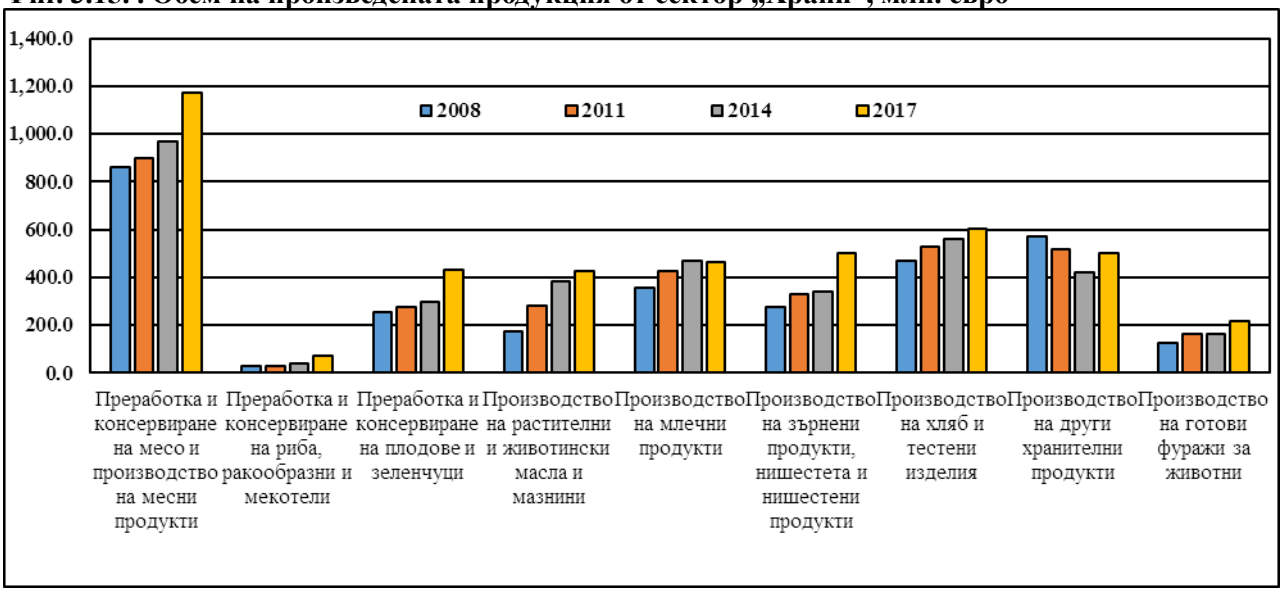
С нарастването на броя на предприятията от ХВП за периода 2008-2017 г. общо с 23% се увеличава и стойностният обем на произведената продукция с 24,4%. Произведената продукция от сектор „Храни“ нараства с 40,8%, на напитки с 3,6%, докато в сектор „Тютюни“ се отчита намаление на обема на произведената продукция с 15,7%.

Фиг. 3.14. . Брой предприятия от сектор „Храни“

Източник: Евростат.

Фиг. 3.15. . Обем на произведената продукция от сектор „Храни“, млн. евро

Източник: Евростат.

Оценен според дела в структурата на наетите, стойностният обем на продукцията и добавената стойност, водещ сектор от ХВП се явява сектор „Производство на хранителни продукти“. От неговите подсектори трите сектора с най-голям и нарастващ принос в икономиката на ХВП, са от секторите: производство и преработка на месо, без готови ястия; производство на хлебни и тестени изделия и производството на други хранителни продукти. Две от трите продуктови групи с най-висок принос в икономиката на ХВП са сектори, които не са свързани пряко със селскостопанското производство и преработка на суровини от него, а ползват готови и полуготови продукти (брашна, захар, какао, масла, сухо мляко, сметана, есенции, сладка, ядки и др.).

Таблица 3.11. Дял на секторите и подсекторите в ХВП, 2017 г., %

Наименование на позицията	Наети	Произведена продукция	Добавена стойност
Производство на хранителни продукти	84,6	73,1	76,1
Производство и преработка на месо; производство на месни продукти	17,3	19,5	15,9
Преработка и консервиране на риба и други водни животни	1,7	1,2	1,7
Преработка и консервиране на плодове и зеленчуци	8,1	7,2	8,5
Производство на растителни и животински масла и мазнини	2,7	7,1	3,5
Производство на мляко и млечни продукти	8,6	7,7	7,1
Производство на мелничарски продукти, нишесте и нишестени продукти	3,7	8,4	6,9
Производство на хляб и тестени изделия	29,6	10,0	16,8
Производство на други хранителни продукти	10,8	8,3	12,3
Производство на готови храни за животни	2,1	3,6	3,4
Производство на напитки	13,3	15,5	22,5
Производство на тютюневи изделия	2,1	11,4	1,3
Производство на храни, напитки и тютюневи изделия	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Таблица 3.12. Стойности на показатели относно секторите и подсекторите в ХВП, 2017 г.

	Добавена стойност, млн. евро	Заети, хил. бр.	Добавена стойност на 1 зает, евро
Производство на хранителни продукти	859.3	82.6	10,400
Преработка и консервиране на месо и производство на месни продукти	179.9	16.9	10,647
Преработка и консервиране на риба, ракообразни и мекотели	18.9	1.7	11,197
Преработка и консервиране на плодове и зеленчуци	96.2	7.9	12,233
Производство на растителни и животински масла и мазнини	39.4	2.6	14,958
Производство на млечни продукти	80.6	8.4	9,595
Производство на зърнени продукти, нишестета и нишестени продукти	78	3.6	21,607
Производство на хляб и тестени изделия	189.2	28.9	6,550
Производство на други хранителни продукти	138.4	10.6	13,085
Производство на готови фуражи за животни	38.5	2.1	18,581
Производство на напитки	254.5	13.0	19,566
Производство на тютюневи изделия	15.1	2.1	7,366
Производство на храни, напитки и тютюневи изделия	**1 128.9**	**97.7**	**11,557**

Източник: Евростат и собствени изчисления.

През последните години най-силно разширява своето участие в структурата на храните секторът „Производство и преработка на месо и месни продукти“, който сам по себе си нараства с 48,5% през 2017 спрямо 2010 г. Заедно с производството на хляб и хлебни изделия и производството на други хранителни продукти, трите подсектора

заемат най-висок относителен дял от продукцията в стойностно изражение по текущи цени в групата на храните – близо 60%.

Преработката и консервирането на риби, като дял от сектор „Храни“, заема 1,7%, но като произведена добавена стойност през 2017 г. спрямо 2010 г. почти се утроява. Преработката и консервирането на плодове през 2017 г. заема 8,5% дял и дава добавена стойност в размер на 96,2 млн. евро, което е със 70% повече от 2010 г. При производството на растителни и животински масла и мазнини се наблюдава тенденция на намаление на добавената стойност с 16,7% (от 47,3 млн. евро през 2010 г. на 39,4 млн. евро през 2017 г.) и съответно на делът от 5,1% на 3,5%, макар, че през 2015 г. е този дял е 6,2%. При следващия подсектор, а именно производство на млечни продукти делът от сектор храни, въпреки лекото нарастване на обема на производството от 5,8% през периода в стойностния обем, то в структурата на добавената стойност на храните през 2017 г. е 8,1% през 2010 г. и бележи намаление на 7,1% през 2017 г. Добавената стойност при от производството на зърнените продукти, нишестета и нишестени продукти нараства за през 2017 г. спрямо 2010 г. с 67,5%, а при производството на готови фуражи за животни – увеличението е двукратно, докато в структурно отношение техните дялове през 2017 г. са съответно 6,9% и 3,4%.

Таблица 3.13. Структура и динамика на създадената добавена стойност от ХВП

	Добавена ст/ст, 2010 г., млн. евро	Добавена ст/ст, 2017 г., млн. евро	Струк-тура, 2017 г., %	2017/ 2010 г., %
Производство на хранителни продукти	623.7	859.3	76.1	137.8
Преработка и консервиране на месо и производство на месни продукти	121	179.9	15.9	148.7
Преработка и консервиране на риба, ракообразни и мекотели	6.8	18.9	1.7	277.9
Преработка и консервиране на плодове и зеленчуци	56.6	96.2	8.5	170.0
Производство на растителни и животински масла и мазнини	47.3	39.4	3.5	83.3
Производство на млечни продукти	76.2	80.6	7.1	105.8
Производство на зърнени продукти, нишестета и нишестени продукти	46.6	78	6.9	167.4
Производство на хлебни и тестени изделия	136.2	189.2	16.8	138.9
Производство на други хранителни продукти	114.9	138.4	12.3	120.5
Производство на готови фуражи за животни	18.1	38.5	3.4	212.7
Производство на напитки	208.3	254.5	22.5	122.2
Производство на тютюневи изделия	92.2	15.1	1.3	16.4
Производство на храни, напитки и тютюни	924.2	1128.9	100.0	122.1

Източник: Евростат и собствени изчисления.

При производството на напитките през наблюдавания период се наблюдава постоянно дялово участие в структурата на ХВП и то е 22,5% и в началото и в края на периода. Но в стойностно изражение добавената стойност нараства през 2017 г. с 22,2%

спрямо 2010 г. Производството от третия подотрасъл – на тютюневи изделия по отношение на добавената стойност бележи драстично намаление, като дял в структурата на ХВП - от 9,9% през 2010 г. на 1,3% през 2017 г., а в стойностния обем намалението е от над 80%.

Отделните сравнения по изследваните горни два показателя на са достатъчни за очертаване на пълната картина на развитие на ХВП за периода. Необходимо е и да се разкрие връзката на добавената стойност със заетостта и измерването на добавена стойност формирана от 1 зает. Този показател от една страна показва производителността на труда в подотрасъла, а от друга илюстрира как се променя самата добавена стойност в преработвателните предприятия. Най-висока производителност от сектор „Храни“ се забелязва при „Производство на зърнени продукти, нишестета и продукти от нишесте“, която през 2017 г. е 21,6 хил. евро на зает, като това е с 30,5% по-високо от 2010 г. Такъв е ръстът и при „Производство на други хранителни продукти“, но като стойност за 2017 г. показателят е значително по-нисък – 13,2 хил. евро (Фиг. 3.16.).

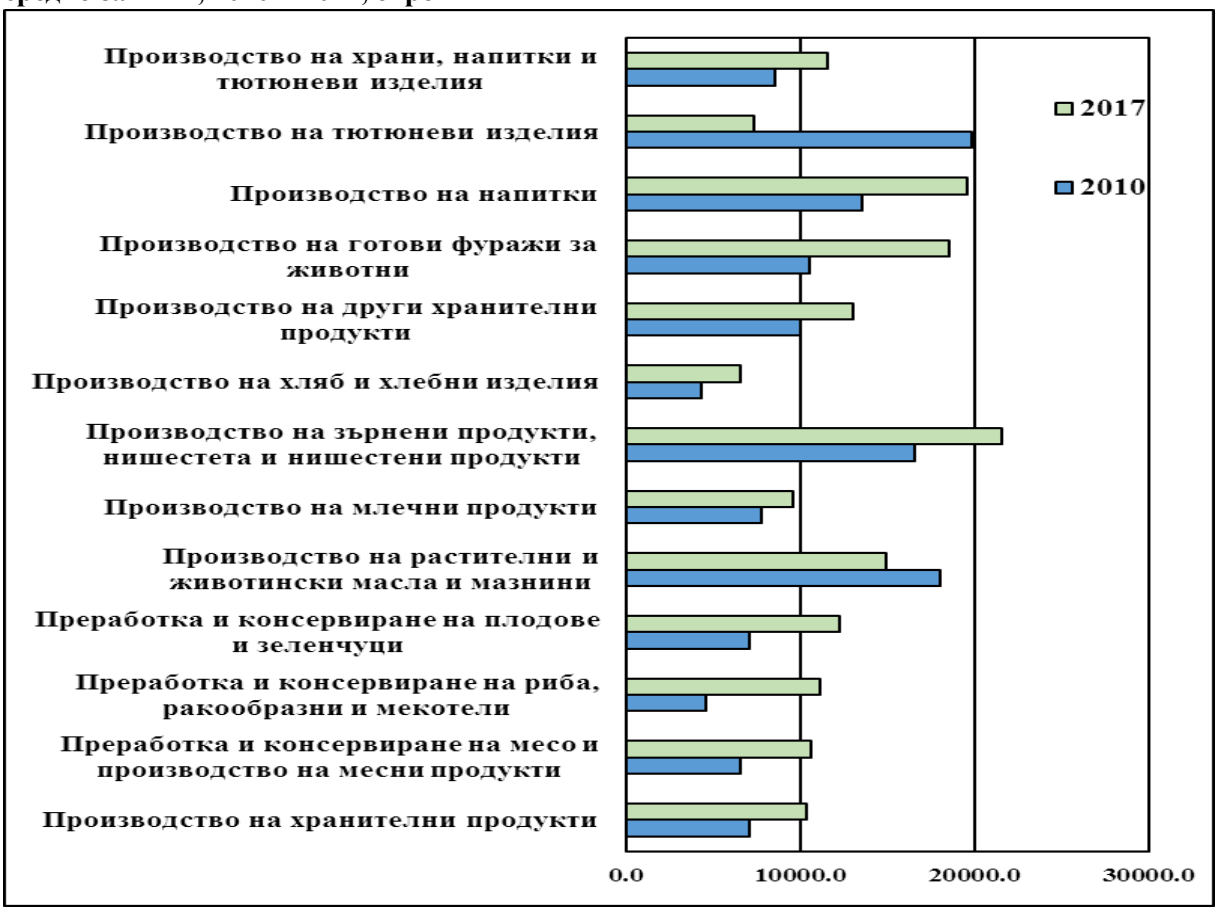
Следва „Производството на готови фуражи за животни“ в размер на 18,6 хил. евро и ръст от 76,4% % спрямо 2010 г. Макар, че при „Производство на растителни и животински масла и мазнини“ производителността определена само на база добавена стойност на 1 зает, заемайки средни стойности по отношение на останалите производства, се отчита намаление спрямо 2010 г. от 17,2%. Производството с най-висок ръст – почти 2,5 пъти по-висока от нивата на 2010 г. производителност е „Преработка и консервиране на риба, ракообразни и мекотели“, която през 2017 г. е на едно от средните нива в подотрасъла - 11,2 хил. евро. Над 72% е ръстът при „Преработка и консервиране на плодове и зеленчуци“ и над 62% при „Преработка и консервиране на месо и месни продукти“ и съответно 12,2 хил. евро и 10,6 хил. евро като стойност за 2017 г. Останалите две производства – „Производство на хлб и хлебни изделия“ и „Производството на млечни продукти“ отчитат ръст на увеличение съответно 50% (малко над средното ниво за подсектора) и 22%. При стойностното изражение на показателя за 2017 г. при горните две производства е 6,6 хил. евро (най-ниско за подсектора) за първото и съответно - 9,6 хил. евро за второто (3 пъти по-малко от максималната стойност в подсектора).

3.3.3. Икономическо представяне на секторите в ХВП

Отчита се, че добавената стойност на 1 зает в отрасъла се увеличава в преобладаващия брой от секторите в сравнявания период 2010-2017 г. Това показва, че предприятията подобряват производителността на труда и оптимизират както броя на заетите в тях, така и благодарение на направените инвестиции, успяват да увеличат производителността. Това означава, че пазарът е в здравословна среда, където

предприятията усещат конкурентния натиск и реагират адекватно, като подобряват производителността си. Онези които не успяват, излизат от пазара.

Фиг. 3.16. Добавена стойност на 1 зает/средно на предприятие по сектори, подсектори и средно за ХВП, 2010 и 2017, евро

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Повишението на заплащането на труда, което нараства в целия сектор на преработвателната промишленост между 2013-2017 г. с 41% показва, че това води до оптимизиране на заетостта и преразпределение на формираната добавена стойност към влагания труд и заплащането. Все пак трябва да отбележи, че заплащането на труда у нас стартира от едни много ниски равнища, най-ниските в ЕС и постигането на такъв ръст на заплащането не е съществено постижение. Постигнатите в определени години добри стойности на показателите за рентабилност и добавена стойност, дължащи се до известна степен на ниските разходи за труд, не могат да се открояят като устойчиво предимство, което да замени повишаването на технологичните равнища в ХВП, подобряването на квалификацията на работещите и специалистите и внедряването на различни иновативни практики.

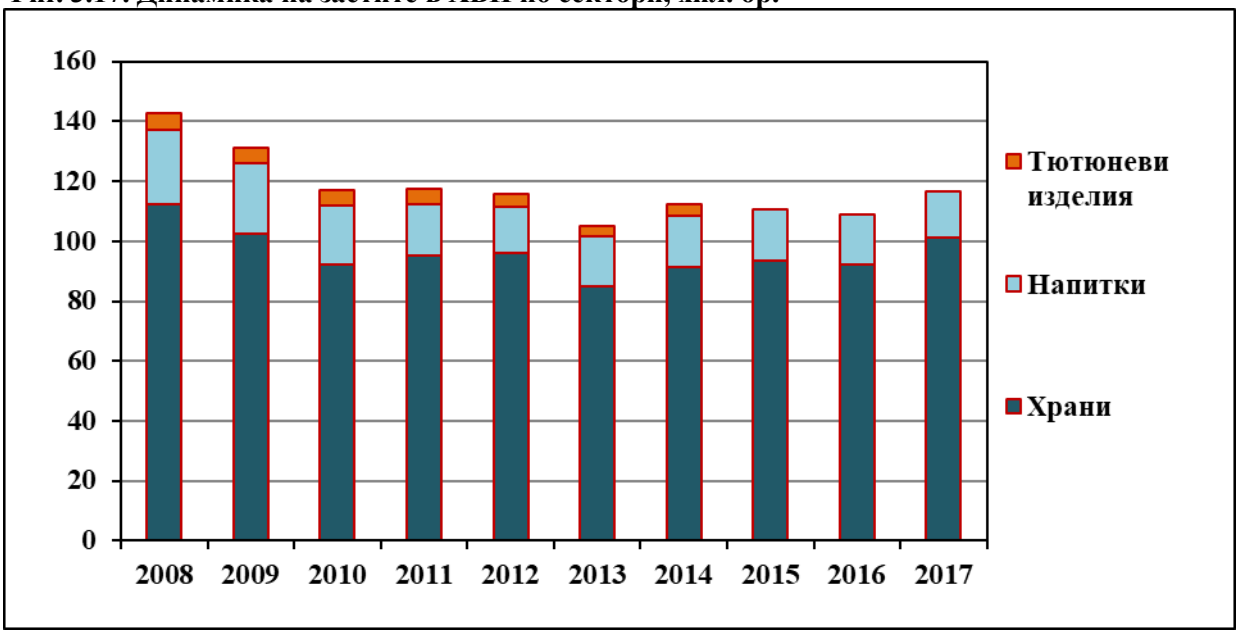
Работната сила е един от 3-те фактори на производство в съвременната икономическа среда, наред с капитала, знанието и иновационните умения. В периода 2010-2017 г. средно заетостта в ХВП намалява с 9,2%. Това до голяма степен се определя не само от модернизацията в предприятията и внедряването на оптимални

технологии за производство, но и от трансформирането на предприятията между отделните класове (напр. като средни в микро).

Високите стойности на показателите за ефективност и рентабилност на производството в България се дължат на ниските разходи за труд, поради което не могат да бъдат тълкувани като надеждни индикатори за постигнат технологичен напредък. Производителността на разходите за труд, измерена с обема на добавената стойност, създавана от единица разход за персонала е по-висока от средната за ЕС в хранителната индустрия, но в условията на единен трудов пазар този показател не носи конкурентни предимства в дългосрочен аспект.

Статистиката отчита редуциране на заетите по сектори от 2008 г. до 2017 г. Най-сериозен спад и при трите сектора – храни, напитки и тютюневи изделия е измерен през 2013 г. (Фиг. 3.17.). Производството на храни е с най-силно намаление на заетостта като абсолютна величина, като от заети 112,5 хил. души през 2008 г., намалението е с над 10%, до 101,0 хил. през 2017 г. Ако обаче се сравни намалението на заетостта чрез относителна стойност, то резултатите показват, че то е най-сериозно при производството на напитки – с близо 36,8%. Единствено намалението на работещите при производството на тютюневи изделия не е в такива размери, но въпреки това статистиката показва спад - от 5,6 хил. души заети към 2008 г. 3,5 хиляди през 2013 г. По всичко личи, че 2013 г., се оказва доста критична година за хранително-вкусовата промишленост в страната. Процесът на редуциране на заетостта се засилва най-силно още през 2009 г., като достига своя пик през 2013 г. След този период до 2017 г. има известно раздвижване, но въпреки това нивата са значително под 2008 г. Средно базовият индекс на заетостта общо за ХВП за периода 2008-2017 г. отчита намаление от 18,3%.

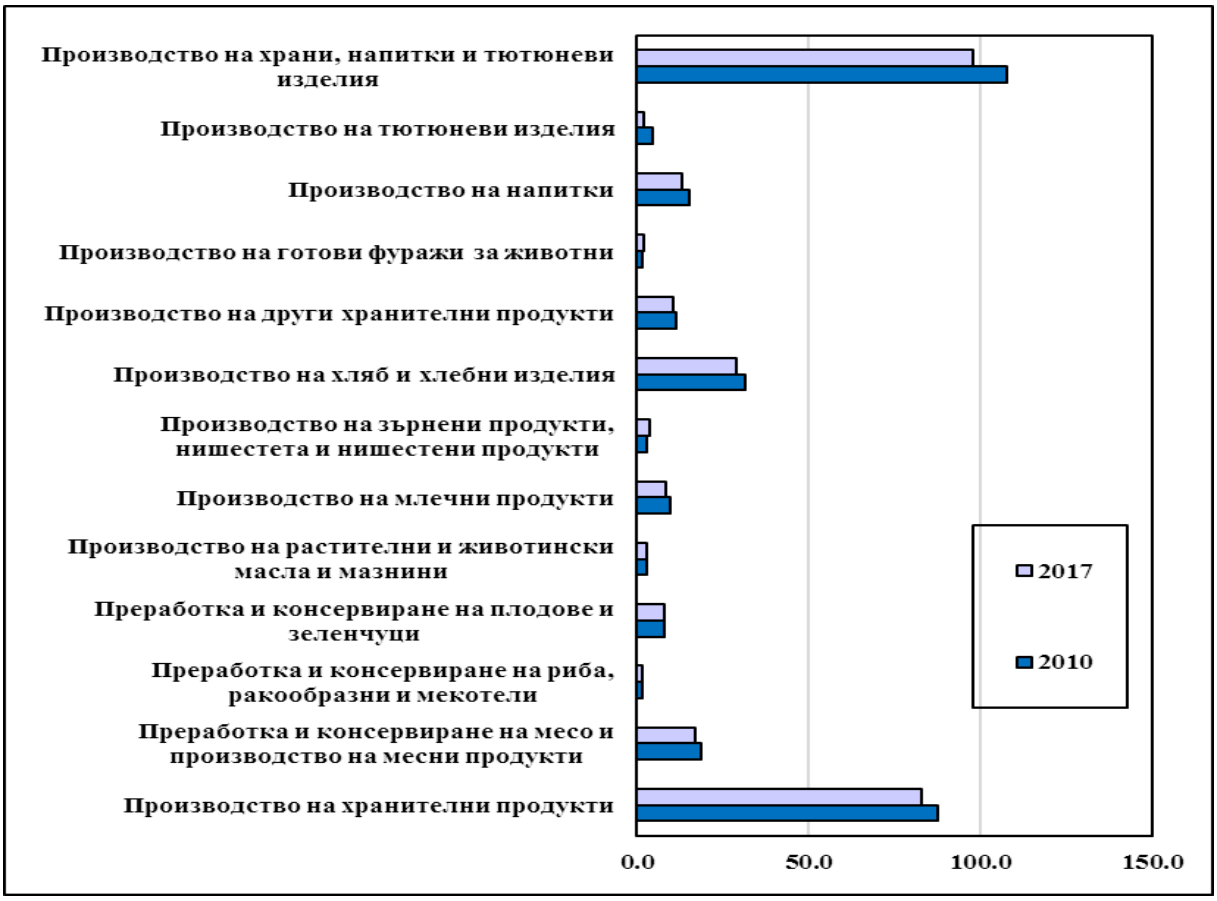
Фиг. 3.17. Динамика на заетите в ХВП по сектори, хил. бр.

Източник: Евростат.

ХВП се отличава с намаление на общо заетите от 107,6 хил. души към 2010 г. до съответно през 2017 г. – 97,7 хил. заети. Като цяло това се случва на фона на почти идентични тенденции в цялата страната, където демографските и миграционни процеси, които протичат изправят икономиката пред остър проблем с намирането на работещи и на кадри с умения и квалификация. Процесът на редуциране на заетостта се засилва най-силно още през 2013 г. След този период до 2017 г. има известно раздвижване в различните по размер предприятия и по сектори, но въпреки това нивата са значително под тези от 2010 г.

Фиг. 3.18. Брой на заетите по сектори и подсектори в ХВП, хил. бр.

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Намалението на заетостта при микро предприятията е 4%, при малките – под 1% (14 бр.), средните –под 2% като с най-голяма устойчивост са малките, средните и до известна степен микро предприятията, където консолидирано заетостта намалява средно с около 2,3% за периода 2010-2017 г. При големите предприятия заетостта също намалява. В абсолютна стойност най-силно тя е изразена в сектор „Производство на напитки“ спад с близо 2,3 хил. заети или от 15,3 хил. през 2010 г., заетостта намалява на 13,0 хил., което е 15,1%. Подобно е състоянието и в производство на други хранителни продукти, където от 11,5 хил. през 2010 г на 10,6 хил. заети през 2017 г. – намаление 7,7%. Най-сериозен спад е отчетен при „Производство на млечни продукти“ – с 13,7%.

При „Преработката на плодове и зеленчуци“ намалението на заетите 2017 г, спрямо 2017 г. е незначително – 1,5%. Между 7 и 8% е намалението при „Производствона месо и месни продукти” и „Производството на хлебни изделия и продукти от брашно“. Две производства се открояват с значително увеличение на заетите в края на периода спрямо 2010 г. - „Производство на готови храни за животни“ и „Производство на мелничарски продукти, нишесте и нишестени продукти“, съответно с 20,6% и 28,2%. При „Преработката и консервиране на риба“ също има увеличение на заетите, от 1,5 хил. през 2010 г. на 1,7 хил. заети през 2017 г. като това увеличение е в размер на 14,8%.

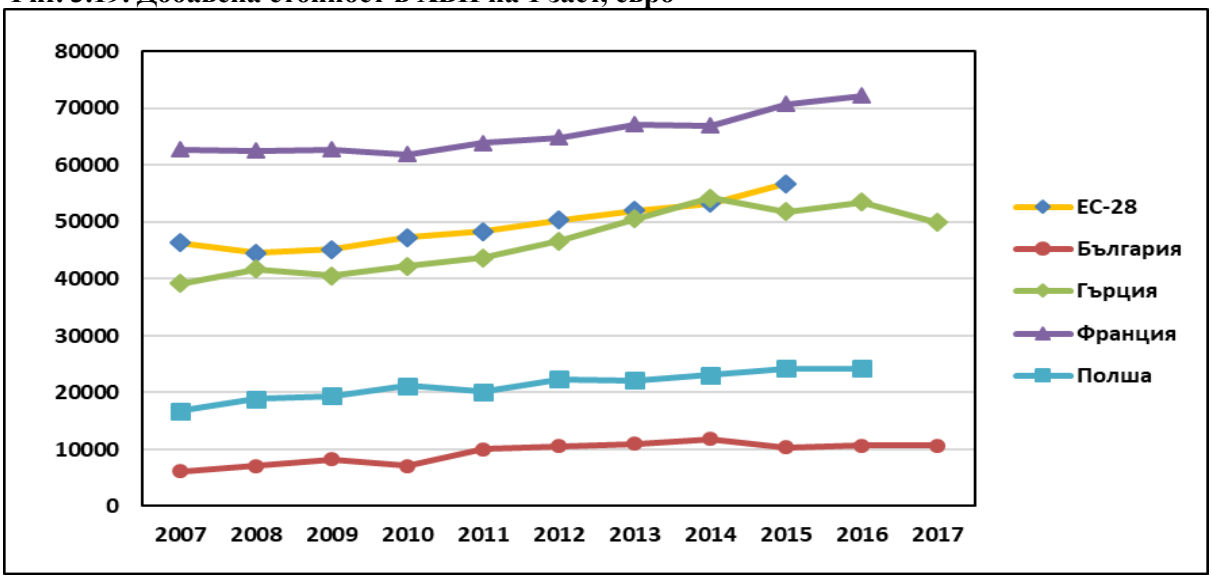
В сектор „Месопреработване” двете най-ниски квалификационни групи наброяват над 8 хил. души и числеността им е с неустойчива тенденция към намаляване. В сектор „Производство на безалкохолни напитки, минерални и други бутилирани води” над 1,5 хил. души са с ниско квалификационно равнище като се очертава слаба тенденция към намаляване. В структурата на заетите от сектор „Производство и консервиране на плодове и зеленчуци” има близо 4 хил. души от двете нискоквалификационни групи. И в този сектор се забелязва тенденция към слабо редуциране на размера на най-ниско квалифицираната заетост. В сектор „Производство на мляко и млечни продукти” близо 3,5 хил. съставляват двете най-ниски професионално-квалификационни групи с тенденция към намаляване на броя им. При загуба на работни места лицата от тази квалификационна група ще се влеят в редиците на безработните. Следователно квалификацията и преквалификация на заетите в отрасъла е сериозно предизвикателство и се нуждае от последователно и цялостно анализиране за вземане на устойчиви решения.

Делът на разходите за храна, напитки и тютюневи изделия от общия разход на домакинствата постоянно намалява през периода 2007-2017 г.. Така от 42,1% през 2007 г., той достига до 40,6% през 2011 г.. След рязък спад през 2012 г. - 37,8%, през 2017 г. делът на тези разходи е 34,3%. В същото време покупателната способност на домакинствата, изчислена чрез паричния доход средно на лице расте след присъединяването на страната в ЕС. Най-осезаемо това се проявява при свинското месо, където изменението е близо два пъти, или с над 53% спрямо базовата 2010 г., следвано от малотрайните колбаси с 42%, месо от птици и бял хляб с 36%, следвани от млякото – съответно кисело и прясно с 33% и 30% и др. Единствено млечните масла не следват тази тенденция, където дори статистиката показва намаление на покупателните възможности на домакинствата с 16% за периода 2007-2017 г. Причина за това е тенденцията на увеличение в пъти на цените през последните няколко години.

Въпреки голямата инвестиционна активност и нарастването на производителността на труда в отрасъла в последните години, секторите на ХВП в България се нареждат на последните три места сред страните-членки на ЕС по този показател. Секторите на ХВП в България са с четири (храни и напитки) до шест пъти (тютюни) по-ниска производителност от средната за ЕС. По производителност на труда,

измерена с добавената стойност на един зает, българската хранително-вкусова промишленост на този етап няма сравнително конкурентно предимство. Доказателство за тази негативна тенденция са данните от Евростат, според които в България добавената стойност в ХВП на 1 зает през 2015 г. е 10 391,3 евро, докато средната за ЕС е 56 790 евро. Положителна тенденция е ръстът на добавената стойност, който се отчита за периода от 2007 до 2017 г. в България. През 2007 г. тя е 6 138,9 евро, през 2017 г. вече е 10 647 евро. Това е незначително, ако се направи сравнение, например с Франция, където изобщо ръстът на добавената стойност от 2007 г. до 2016 г. е близо толкова, колкото е маржа у нас. Или ако през 2007 г. във Франция добавената стойност на 1 зает е 62 820,4 евро, то през 2016 г. вече се достигат нива от 72 205,1 евро.

Фиг. 3.19. Добавена стойност в ХВП на 1 зает, евро

Източник: Евростат.

Финансовото състояние на преработвателните предприятия определя възможностите им за инвестиране в собствена суровинна база, както и наличието на оборотен капитал за своевременно разплащане с доставчиците на суровини, материали и амбалаж. От финансовото състояние на преработвателните предприятия зависят и възможностите за прилагането на добри практики за подкрепата на производителите на суровини чрез авансово финансиране на определен процент от производствените разходи, предоставяне на транспортни средства, оборотен амбалаж, елитни семена, препарати за растителна защита. Финансовото състояние определя и възможностите за инвестиции и иновации, които са ключов фактор за намаляване на разликата в конкурентния потенциал на подотраслите на българската хранително-вкусова индустрия със съответните индустрии на другите страни-членки на ЕС.

Стойностите на показателите очертават тенденция на стабилност на финансовите резултати от дейността на предприятията в подотрасъла като цяло и в секторите. В следприсъединителния период приходите от дейността в подотрасъла

нарастват с около 29%. Най-висок е ръстът при тютюневите изделия - около 51%, следват храните, с ръст – около 34% и напитките - 9%. Ръстът на разходите леко изпреварва този на приходите при производството на хранителни продукти.

Със значително по-висока от средногодишната рентабилност на приходите (6,4%) и на собствения капитал (10,6%) са тютюневите изделия. Положителна тенденция се очертава и при ликвидността - отношението стойност на краткотрайните активи към краткосрочните задължения, която расте. По-добрите показатели се дължат и на ускорения оборот на краткотрайните материални активи от 99 на 72 дни. Изключение от общата оптимистична картина на финансова стабилност правят месопреработвателния, млекопреработвателния и консервния сектор, където финансовото състояние за периода остава влошено, което основно се дължи на високата зависимост от вносни суровини и невъзможност да се натоварят капацитетните възможности, което намалява ефективността на заради високите постоянни разходи. Положителна тенденция се очертава и при ликвидността - отношението стойност на краткотрайните активи към краткосрочните задължения расте от 1,2 на 1,4, намалява общата задлъжнялост на предприятията.

Ръстът на разходите в млекопреработвателния сектор през по-голямата част от изследвания период (с изключение на 2009 г. и 2013 г.) изпреварва този на приходите и нетният финансов резултат е отрицателна величина. Растежът и устойчивото развитие на отрасъла са в силна зависимост от състоянието на суровинната база, обема на инвестициите, обема на привлечените преки чуждестранни инвестиции, потребителското търсене, наличието на квалифицирана работна сила, характеристиките на бизнес средата.

Огромно е значението, което имат суровините за резултатите от дейността на предприятията от ХВП и особено на тези от секторите производство и преработка на месо, производство на мляко и млечни продукти, преработка и консервиране на плодове и зеленчуци. Това са сектори, които години наред имат проблем с недостига на суровинии поради това имат големи разходи за вносни суровини, което се отразява негативно на всички аспекти на тяхното производство - цени, количество, качество, асортимент. Засиленият внос на суровините за тези сектори се дължи, както на недостатъчното вътрешно предлагане, така и на по-евтиния внос, което води до поевтиняване на произведената продукция. В същото време, това се отразява много често на оригиналната българската продукция и се стига до загуба на конкурентни предимства на външните пазари .

Позитивен ефект върху устойчивото функциониране на подотрасъла оказват: инвестициите в производството на суровини и за модернизация на преработвателните предприятия чрез фондовете на ЕС; ползването на субсидии за реклама на традиционни продукти за навлизане на нови пазари във и извън ЕС; нарастването на притока на чуждестранни преки инвестиции в отрасъла след присъединяването на България към

ЕС. По размер на привлечените чуждестранни инвестиции, ХВП заема шесто място и изпреварва добивната промишленост.

Негативен ефект върху развитието на отрасъла имат: недостига на национално произведени основни суровини за месопреработвателния, млекопреработвателния сектор и за консервната промишленост, недостатъчната ефективност на производството заради високи постоянни разходи и непълното натоварване на производствения капацитет, нелоялната конкуренция и нерегламентирания внос от трети страни.

Табл. 3.14. Оценка на икономическото използване на инвестиционния капацитет в ХВП

Сектори на ХВП	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Производство на хранителни продукти	0,75	0,80	0,86	0,87	0,89	0,89	0,91	0,92	0,95
Преработка и консервиране на месо и производство на месни продукти	0,74	0,78	0,88	0,86	0,88	0,90	0,93	0,94	0,96
Преработка и консервиране на риба, ракообразни и мекотели	0,92	0,92	0,91	0,95	0,94	0,94	0,79	0,96	0,98
Преработка и консервиране на плодове и зеленчуци	0,65	0,80	0,86	0,85	0,84	0,88	0,84	0,91	0,95
Производство на растителни и животински масла и мазнини	0,66	0,78	0,88	0,82	0,89	0,72	0,92	0,92	0,92
Производство на млечни продукти	0,55	0,80	0,81	0,86	0,78	0,78	0,85	0,83	0,90
Производство на зърнени продукти, нишестета и нишестени продукти	0,79	0,83	0,92	0,94	0,90	0,95	0,95	0,94	0,97
Производство на други хранителни продукти	0,78	0,84	0,86	0,85	0,87	0,91	0,92	0,92	0,95
Производство на напитки	0,84	0,87	0,90	0,88	0,87	0,88	0,86	0,90	0,96

Източник: САРА по данни на Евростат.

Показателна оценка, която да разкрие от една страна ефективността в използване и внедряването на нови инвестиции в оборудване и други дълготрайни активи, както и да следи за съществуването на финансов риск от небалансирано повишение на разходите, може да се направи чрез коефициент за икономическо използване на инвестиционния капацитет. Тази оценка разкрива доколко и в каква степен предприятията в отделните сектори на ХВП успяват да са ефективни и да оптимизират вложенията в инвестиционни активи (ДМА и сгради) на фона на тяхната

възвращаемост и финансова печалба. Колкото по-близко са тези стойности до индекс 1 (над 0,8), толкова по-балансирани и оптимални са направените инвестиции, както по отношение на капацитета на предприятията, така и по отношение бизнес конюнктурата при кредитираните и заемането на външен капитал. В тези случаи с висок коефициент на икономическо използване на инвестициите, финансовият риск и опасности са контрилируеми и икономическото състояние и резултати на предприятията позволяват и обосновават правените вложения. При стойности на индекса под 0,5 се констатира съществуването на опасности за икономическата ефективност на предприятията, което може да се дължи на недостатъчно натоварване на създадения инвестиционен капацитет, недобра пазарна възвращаемост и ценова позиционираност. Този коефициент може да заема стойности от максимум 1, което говори за много висока степен на оптимизация и нисък риск от икономически загуби, докато в отрицателната скала може да бъде с минимум -1, което разкрива състояние на огромни загуби и нерентабилност, което теоретично е възможно, но практически едва ли може да продължи дълго време.

Изчисленията показват, че средно по сектори в ХВП за периода 2008-2016 г. ефективносттаи оптимизацията на вложенията е с висока оценка – 0,87, т.е. попада в границите 0,8-1,0, което говори за едно много добро и балансирано състояние на предприятията по отношение на правените и използвани инвестиции. Сектор „Преработка и консервиране на риба, ракообразни и мекотели“е с най-високо икономическото използване на инвестиционния капацитет в ХВП – средно по години с индекс 0,92, следван от производството на зърнени продукти, нишестета и нишестени продукти – 0,91. Всички останали сектори се движат в границите между 0,83 и 0,88 средно за този период. Единствено при производството на млечни продукти индексът е 0,79 и попада под границата от 0,8, т. е. със средна оценка на използване на инвестициите.

Определянето на конкурентно равнище на ХВП се базира и зависи и от динамиката на: дела на отрасъла във външнотърговския оборот на страната и в аграрния външнотърговски оборот; на износа и вноса в стойностно и натурално изражение, структурата на износа и вноса, външнотърговския баланс, стойностите на индекса на Баласа по стокови групи преработени продукти за световния пазар на аграрни продукти, средните цени на износ и внос по продуктови групи.

За периода 2007-2017 г. експортът нараства значително по-бавно. Отрасълът увеличава обаче дела си в националния експорт с повече от 3%, което означава, че останалите икономически отрасли относително изостават в сравнение с ХВП във външната търговия. В последните години отрасълът губи част от достигнатите позиции – и намалява конкурентните си възможности в сравнение с останалите отрасли на страната.

Като експортен отрасъл ХВП губи позиции в аграрния оборот, което се дължи на значителното намаление на дела на износа на преработени продукти в структурата на

общия аграрен износ. Страната увеличава износа на суровини с ниска добавена стойност, като в същото време нараства и вноса на стоки с по-висока степен на преработка. Така в икономиката на страната се калкулират пропуснати ползи от създаване на доходи и заетост по директен начин в отрасъла и индиректно в земеделието, търговията, други индустриални отрасли и услугите.

Очертава се трайна тенденция на нарастване на експорта на продукти на хранителната индустрия – за последните 10 години стойностният обем на експорта е нараснал над 8 пъти. Конкурентните възможности в групите на тютюн и тютюневи изделия и на напитките, оценени с нарастването на стойностния обем на експорта също показват устойчиво положително развитие - експортът на тютюн и тютюневи изделия нараства около 8 пъти, а на напитки – близо 2 пъти.

В натурално изражение ръстът на експорта за след присъединителния период е нараснал над 2 пъти. При всички групи продукти се очертава тенденция на увеличаване на изнесените количества по отношение на базовата 2008 г. С най-висок ръст са износът на мелничарските продукти - над 8 пъти, на мазнини и масла – с около 4 пъти. Тези две групи формират над 50% от натуралния обем на експорта на храни. Износът на месо и на млечни продукти нараства близо два пъти.

Таблица 3.15. Баланс по стокови групи, млн. евро

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Храни, напитки и тютюни - общо	-164,8	-320,7	-171,4	-60,0	-137,3	-138,1	-32,3	**65,3**	**27,9**	**18,9**	-32,2
Храни	-230,8	-379,6	-283,0	-180,9	-306,3	-307,0	-196,1	-69,5	-49,1	-26,2	-15,2
Месо и месни продукти	-52,9	-169,2	-164,7	-138,0	-221,6	-236,0	-186,8	-216,7	-190,6	-158,6	-189,3
Мляко и млечни продукти	**12,6**	**8,2**	**8,5**	-12,0	-32,1	-26,7	-43,8	-12,7	-10,0	-27,5	-45,0
Мелничарски продукти	-6,1	-5,8	**14,2**	**27,0**	**31,2**	**29,6**	**29,6**	**37,0**	**6,6**	**8,5**	**17,0**
Мазнини и масла	-37,8	-30,0	**0,1**	**4,1**	**32,2**	**20,5**	**80,4**	**119,1**	**133,1**	**144,2**	**186,9**
Консерви от месо и риба	-2,4	-9,4	-7,3	-10,5	-16,6	-17,7	-16,0	**0,1**	**6,8**	**20,4**	**26,9**
Захар и захарни изделия	-32,6	-39,4	-30,5	-38,2	-70,1	-64,8	-79,7	-23,8	-50,5	-61,8	-44,0
Какао и продукти от какао	-40,3	-58,9	-59,6	-48,2	-54,4	-42,8	-42,4	-51,7	-57,5	-49,0	-53,3
Тестени и сладкарски изделия	**31,8**	**42,5**	**50,6**	**66,8**	**64,2**	**57,1**	**62,4**	**75,2**	**90,7**	**98,9**	**98,6**
Консерви от зеленчуци и плодове	-4,8	-12,1	-14,5	**19,9**	**6,8**	-0,5	-1,2	-5,4	-3,2	**5,3**	**6,0**
Други видове продукти	-67,5	-72,7	-69,9	-66,6	-68,1	-72,6	-78,1	-77,5	-54,5	-90,9	-92,9
Готови храни за животни	-30,8	-32,7	-9,9	**14,8**	**22,1**	**47,0**	**79,4**	**86,9**	**80,0**	**84,5**	**73,8**
Напитки	14,0	-7,9	-16,3	-9,7	-10,2	-16,7	-34,6	-55,2	-90,2	-100,3	-99,9
Тютюни	**51,9**	**66,8**	**127,9**	**130,6**	**179,2**	**185,6**	**198,4**	**190,0**	**167,2**	**145,3**	**82,9**

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Динамиката в структурата на износа в стойностно изражение на основните три групи продукти (подотрасъла) показва, че нараства значението на групатана храните за сметка на напитките и тютюневите изделия. Докато през 2001 г. делът на храните в общия износ ненадхвърля 50%, а другите два подотрасъла – напитките и тютюневите изделия разделят почти равностойно останалите 50%,в края на периода, делът на износа на храни се увеличава с над 30% – от 49% на 86%, делът на манипулирания тютюн и цигарите заема едва 5,7%, а на напитките - намалява около 2 пъти. Още по-съществени са промените спрямо 1992 г., когато износът на манипулиран тютюн и цигари формира 42,8% от общия стойностен обем на експорта, напитките – 13,7%, а храните – 43,5%. Промените в структурата на износа по основни групи продукти за периода в натурално изражение са аналогични – относителният дял на храните нараства с 25%, а този на напитките намалява с 27%. Експортният дял на тютюна и цигарите в натурално изражение се увеличава с 1%.

На секторно ниво анализът показва, че експортната структура е претърпяла значителни промени. Нараства делът на продукти, които в миналото са заемали незначителен дял в експортната структура. Например през 1992 г. износът на продукти на базата на житни растения, тестени и сладкарски изделия заема едва 0,7% в експортната структури на храните, а към края 2015 г. достига 9,5%. Същата тенденция се очертава и при изделията от какао. Същевременно месната, млечната и консервната промишленост загубват част от позициите си в експортната структура. Такива са и промените в структурите на износа и вноса в натурално изражение.

Очертава се тенденция на увеличаване на възвръщаемостта от експорта на сектори с вторична преработка, които ползват готови и полуготови продукти (брашна, захар, какао, масла, сухо мляко, сметана, есенции, сладка, ядки и др.). Статистиката показва, че най-осезаем ръст на експорт има при храните, като за периода 2007-2017 г. износа на храни се е увеличил над три пъти. Подобна тенденция се забелязва и при тютюневите изделия с изключене на 2017 г. Благодарение предимно на големия дял на храните в сектора (над 70%) и положителната тенденция през годините, то ХВП отчита постоянен експортен ръст достигащ до 2 136,2 млн. лв. през 2017 г. спрямо 785,3 млн. лв. през 2007 г.

Търговското салдо в производството на двете основни групи – хранителни продукти и напитки след 2007 г. отчита отрицателен баланс. Въпреки, че износът на храни се увеличава непрекъснато, а през 2017 г. достига над 3 пъти нивото от 2007 г. (или от 1,050 млрд. лв през 2007 г., през 2017 г. вече е 3,3 млрд. лв). За сравнение, вносът на храни също е с нарастващи темпове и от 769,2 млн. лв. през 2007 г. заема все по-голям дял достигайки 1 746,2 млн. лв. през 2017 г.. Най-голям отрицателен баланс има за периода 2012-2013 г. (около 600 млн. лв). Продажбите на храни на външния пазар за изследвания период нарастват с около 16%, но това не се оказва достатъчен фактор за нарастване на производството в сектора. През последните няколко години

обаче, след 2014 г. и до 2017 г. намалява тази неблагоприятна тенденция, дължаща се основно на положителното външнотърговско салдо в търговията с мазнини и масла. При тази мазнините и маслата след 2013 г. се отбелязва значителен ръст на износа, като за десетгодишния период от 2007 г. до 2017 г. той е нараснал близо 10 пъти или в абсолютни стойности от 73 млн. лв (2007 г.) се увеличава до 595 млн.лв. през 2017 г. Това е една възможност, една ниша в сектора, която е с потенциал, и очакванията на международните пазари е да продължава да се увеличава търсенето на растителни мазнини. Положително външнотърговско салдо се регистрира и при тестените и сладкарски изделия, като за периода 2007-2017 г. ръстът е над 140 млн.лв.

След влизането на България в ЕС търговското салдо при напитките приема отрицателни стойности. И ако през 2007 г. балансът е положителна величина с 27 млн.лв, то през 2016 г. вече се отчита отрицателна стойност с над 195 млн.лв. Въпреки че изнасяме на международните пазари устойчиво и особено през последните години има ръст, то и вносът постоянно се увеличава. За периода 2007-2017 г. се регистрира над 130% ръст на вноса на напитки. Това се дължи преди всичко на либерализирането на търговията на алкохолни продукти и все по-нарастващия внос на трапезни и сухи вина не само от страни в ЕС, но и от трети страни. В много случаи те са предпочитани на нашия пазар, не само поради добрите вкусови качества, но и особено е достъпната си цена. Само за периода 2016-2017 г. статистиката показва значителен ръст на вноса на напитки между 25-30% спрямо 2015 г. За периода 2007-2009 г. значително спадат продажбите на напитки на международния пазар - с 20% през 2008 г., 37% - през 2009 г., което води и до свиване на производството им през следващите няколко години. След 2010 г. продажбите на напитки на външния пазар нарастват, като през 2014 г. достигат нивото от началото на 2007 г.

Изключение от общата тенденция прави единствено търговията с тютюневите изделия. Производството на тютюневи изделия, което в периода след 2007 г. нараства, и през 2014 г. надвишава (с повече от 10%) нивото от началото на периода. На международния пазар продажбите на тютюневи изделия нарастват с високи темпове - близо три пъти спрямо 2007 г. Увеличеното търсене на международния пазар стимулира устойчивото нарастване на производството. Така за периода 2007-2017 г. Балансът на международните пазари на тютюневи продукти расте в пъти, като през 2009 г. спрямо 2008 г. увеличението е над два пъти. През 2014 г. статистиката отчита ръст от близо 400% в сравнение с базовата 2007 г. За последните осем години многократно нараства вносът на месо и месни продукти, мляко и млечни продукти за покриване на недостига на суровини за месопреработвателния и млекопреработвателния сектори.

Балансът на търговията на българската хранително-вкусова промишленост средно за периода 2007-2017 г. е отрицателна величина, въпреки че от 2014 г. търговският баланс на страната с преработени аграрни продукти е положителен. Анализът на структурата на външнотърговското салдо показва, че отрицателният

резултат от външната търговия на хранителната индустрия до 2013 г., включително се формира в най-голяма степен от търговията ни с храни. България на този продуктов пазар е нетен вносител, което говори за сравнително по-ниската ѝ конкурентоспособност по отношение на същите продукти на другите страни. Само износът на тютюневи изделия е с положителен баланс и с тенденция на нарастване, докато при напитките страната става нетен вносител, поради силно редуциране на износа на вино за Русия. Положително търговско салдо има само една стокова група – хранителни продукти, приготвени на базата на житни растения, брашно, скорбяла, тестени и сладкарски изделия.

С най-голям принос в отрицателния резултат в групата на храните освен традиционно внасяните какао, захар, „различни видове продукти" са още два сектора - месопреработвателната промишленост и млекопреработка. Последните два сектора формират отрицателен резултат в търговския обмен поради невъзможност на животновъдните ни сектори да предоставят необходимата суровина за преработка, и са принудени да компенсират недостига с внос от страни-членки на ЕС.

Средните експортни цени на мелничарски продукти намаляват спрямо 2007 г. Това означава, че при равни други условия расте мотивацията на родните производители да пренасочат търговските си обороти към вътрешния пазар. Тази ситуация в голяма степен се отнася и за производителите на тестени и сладкарски изделия и на консерви от зеленчуци и плодове, за които средните импортни цени са с по-висок ръст, отколкото средните експортни цени.

3.3.4. Изводи

1. Хранително-вкусовата промишленост в последните години показва известен спад в дела, който заема в БДС на страната, което се дължи на изпреварващия ръст, постиган в останалите икономически отрасли - промишленост и услуги.

2. Отрасълът като цяло се развива стабилно и предприятията са икономически балансирани, но изпитват силен конкурентен натиск, като част от общия европейски пазар.

3. Пазарните позиции в голяма степен са ограничени поради липса на достатъчни вътрешни сравнителни предимства, като наличие на достатъчна местна, на добра цена, селскостопанска суровина в много от секторите.

4. Недостатъчен потенциал за иновационни внедрявания поради относително малките размери на предприятията, слабости по отношение реализацията и икономиите от мащаба.

5. Производителността на труда се подобрява, но остава под нивата на водещите в тази индустрия страни.

6. Повишаването на заплащането на труда повишава и разходите и за да се запази конкурентоспособността се изисква повишаване на оборотите и приходите.

7. Слабостите в селското стопанство с прекалено големия брой малки производители и липса на достатъчно вътрешно предлагане не дава възможност за предлагане на пазара на постоянни по качество партиди.

8. Разчитането на внос поставя в силна зависимост преработвателите от цените и намирането на качествена и достатъчна суровина. По този начин устойчивостта на ХВП до голяма степен ще зависи в бъдеще от способността да се интегрира и да помогне в по-голяма степен за консолидиране и увеличаване на вътрешното производство на селскостопански суровини, което ще им гарантира както по-добро позициониране по отношение на цените, така и по-добър достъп до качествени суровини.

3.4. ПАЗАРЕН ДОСТЪП НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНИ

В тази част на анализа са разгледани проблеми във взаимоотношенията на селскостопанските производители с търговските вериги, развитието на късите вериги на доставки на храни и на схемите за качество.

3.4.1. Проблеми във взаимоотношенията на селскостопанските производители с търговските вериги

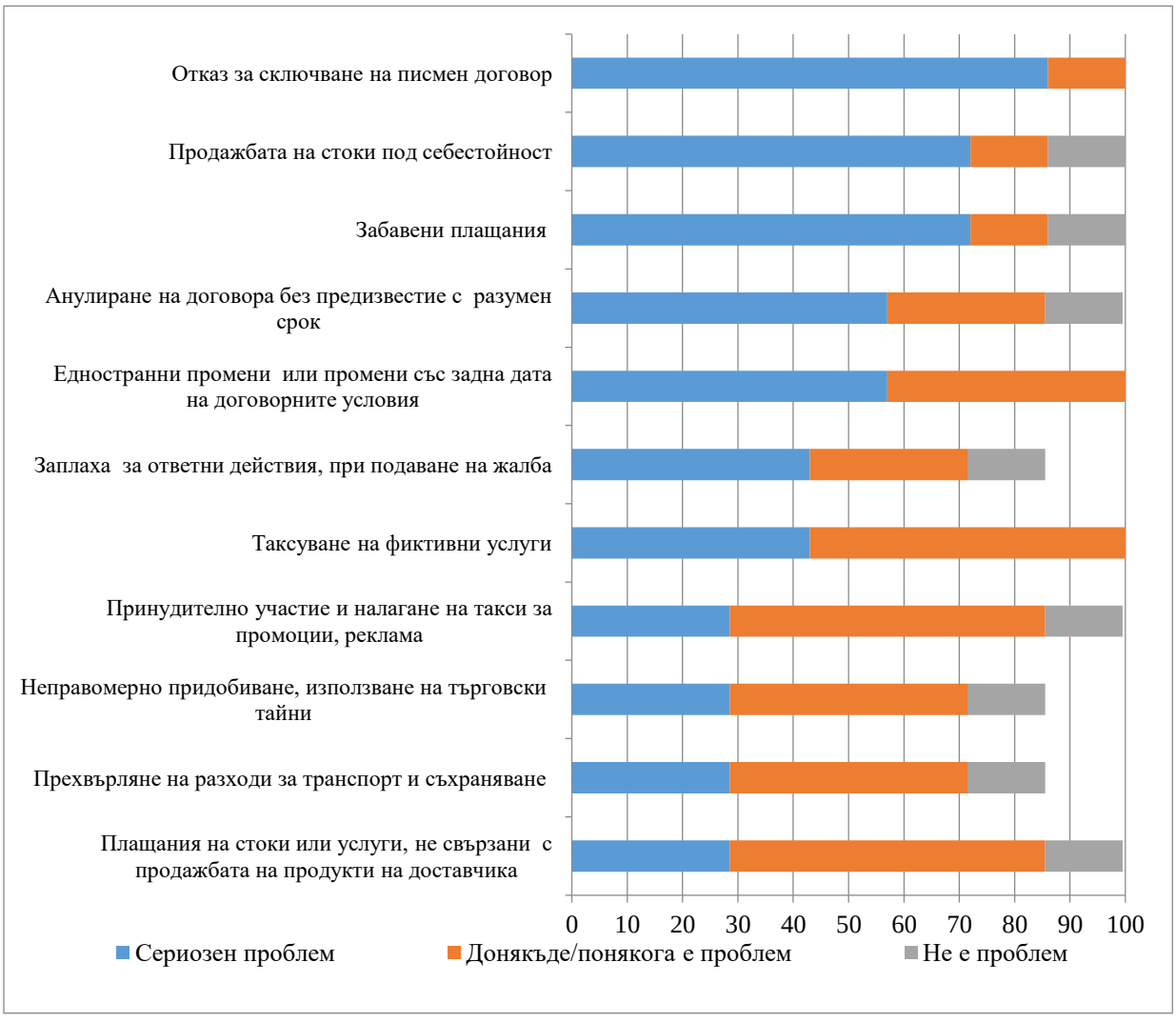
Високата и нарастваща концентрация и липсата на конкурентна среда в сферата на преработката и търговията са фактори, които потискат доходите в отрасъла. При съществуващата вертикална структура селскостопанските производители са отделени от преработватели и търговци и имат неравностойна пазарна сила. В анализ на Конфедерацията на работодателите и индустриалците в България се отбелязва, че разходите за реализация на българските производители са се увеличили от 30% до над 50% от стойността на продажбите за някои продукти в резултат на неподлежащите на договаряне условия на международните търговски вериги. В анализа се подчертава, че българските производители продават на загуба или без печалба, като частично компенсират чрез другите канали.

В тези условия търговските вериги прилагат нелоялни търговски практики и влошават позицията на земеделските производители във веригата на стойността **(**ДИРЕКТИВА (ЕС) 2019/18 март на Европейския Парламент и на СЪВЕТА относно нелоялните търговски практики в отношенията между стопанските субекти). С цитираната Директива се въвежда минимален стандарт на Съюза за защита срещу нелоялни търговски практики (забавяне с повече от 30 дни на плащания след доставката на нетрайни храни; едностранни промени или промени със задна дата на договорните условия; анулиране на договори без предизвестие с разумен срок; отказ за сключване на писмен договор; изисквания за плащания на стоки или услуги, които не са свързани с продажбата на продукти на доставчика; таксуване на фиктивни услуги; прехвърляне на разходи за транспорт и съхраняване на доставчиците; неправомерно придобиване,

използване или разкриване от купувача на търговски тайни на доставчика; принудително участие в промоции, реклама, налагане на такси за промоции, разполагане на стоки на видно място в магазините и други допълнителни такси; заплаха за ответни действия, ако доставчикът подава жалба или сътрудничи в разследването на правоприлагащи органи).

Проведената от нас анкета с представители на браншови асоциации, показва,че нелоялните търговски практики сериозно увеличават разходите за реализация на продукцията, оказват значим негативен ефект върху планирането на бизнеса и налагат реализацията на продукция на земеделските производители от повечето сектори на селското стопанство на цени под себестойност (Фиг. 3.20.).

Фиг. 3.20. Доколко нелоялните търговски практики са проблем за Вашия сектор?

Значителна част от браншовиците смятат, че нелоялните практики няма да се обезсилят след забраната им – в най-голяма степен това мнение се отнася до: принудително участие и налагане на такси за промоции, реклама; анулиране на договора без предизвестие с разумен срок; отказ за сключване на писмен договор. По-

големи са очакванията за позитивен ефект върху: плащания на стоки или услуги, които не са свързани с продажбата на продукти на доставчика, прехвърляне на разходи за транспорт и съхраняване на доставчиците; таксуване на фиктивни услуги (Фиг. 3.21.).

Фиг. 3.21. Какви са Вашите очаквания за промяна на позицията на земеделските производители след забраната на следните нелоялни търговски практики?

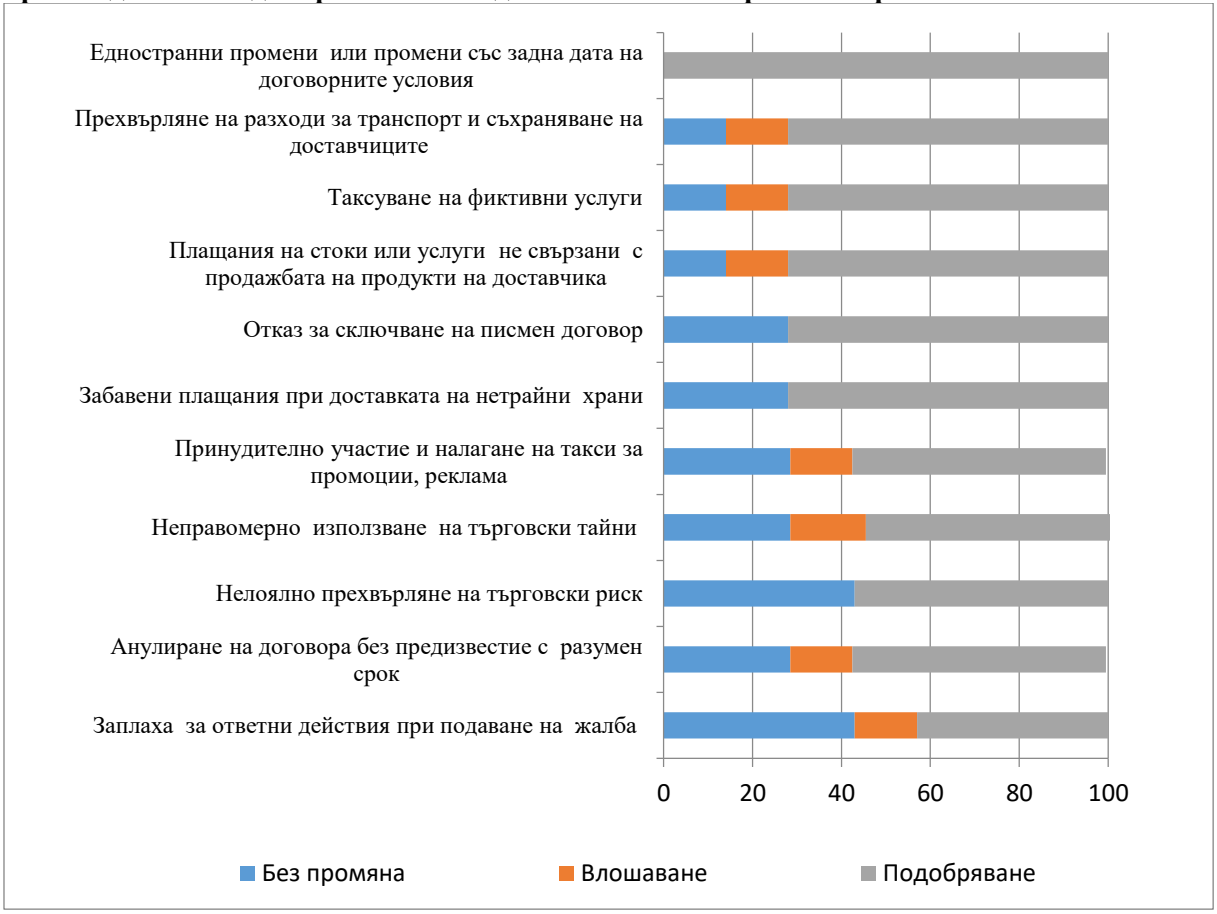

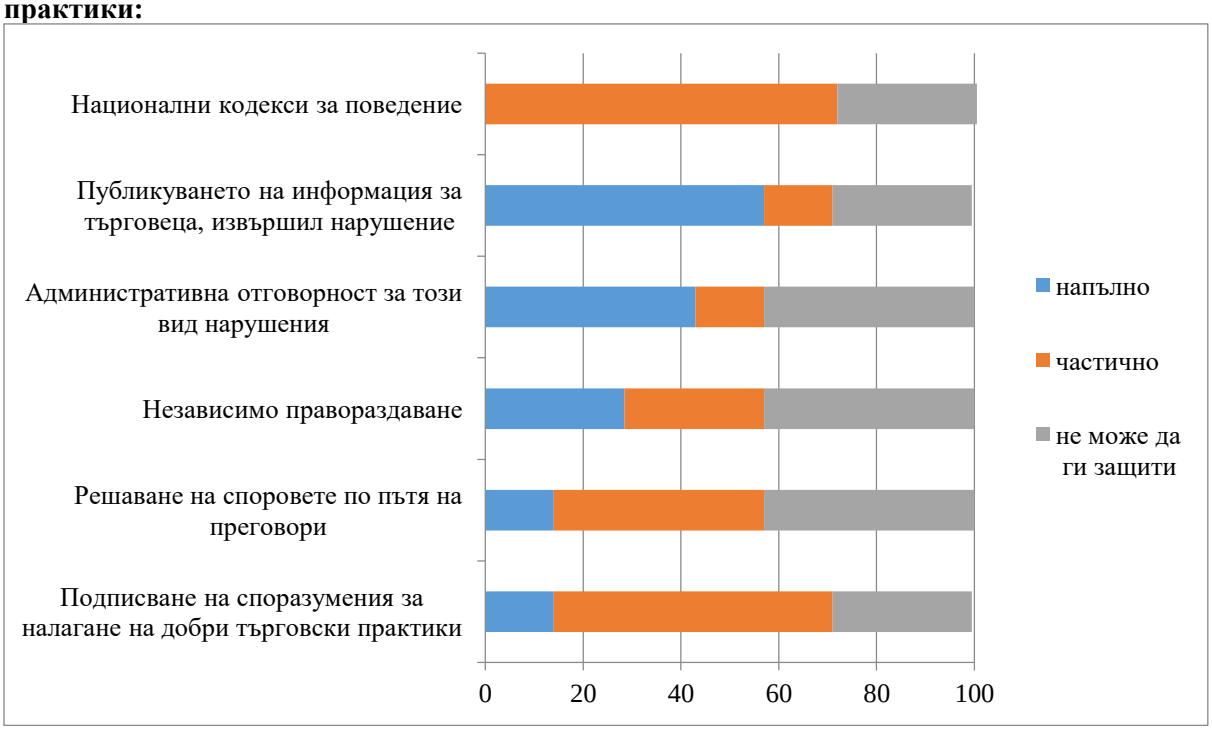
Таблица 3.16. Какво е Вашето мнение за необходимостта от:

	Да, %	Не, %
Разширяване на обхвата на защитата на доставчиците	86	14
Разширяване на списъка със забрани на нелоялни търговски практики	100	
Промяна във вида на забраните на нелоялните търговски практики	86	14
Задължение за сключване на писмени договори с доставчиците	86	14
Изискване за минимален срок на договорите	86	14
Забрана на продажбата на стоки под себестойност	86	14
Задължителна поверителност на жалбоподателя	86	14

Единодушно е мнението, че България трябва да се възползва от възможността да въведе национални правила, предназначени за борба с нелоялните търговски практики, които надхвърлят изискванията на Директивата по посока на: разширяване на обхвата на защитата на доставчиците и на списъка със забрани на нелоялни търговски практики, въвеждане на забрана за продажба на стоки под себестойност, задължение за сключване на писмен договор с доставчиците и изискване за минимален срок на договорите,задължителна поверителност на жалбоподателя (Табл. 3.18.).

Според представителите на браншовете много малка е вероятността да получат ефективна защита от механизми като:подписване на споразумения за налагане на добри търговски практики; решаване на споровете по пътя на преговори. Голямо е недоверието и във възможностите на независимото правораздаване.Частична защита се очаква от Национални кодекси за поведение. Прави впечатление, че в най-голяма степен за успех в борбата с нелоялната конкуренция се разчита на публикуването на информация за търговеца, извършил нарушение. Половината от анкетираните представители на с браншовите асоциации очакват позитивен ефект от налагането на административна отговорност за този вид нарушения (Фиг. 3.22.).

Фиг. 3.22. В каква степен прилагането на следните механизми може да защити правата на стопанските субекти, чиито интереси са увредени вследствие на нелоялни търговски практики:

3.4.2. Къси вериги на доставки

Голяма част от земеделските производители не са интегрирани във веригата на стойността. Достъпът до пазара се оскъпява поради необходимостта да бъдат постигнати стандартни и изисквания. Информацията от последните изследвания на

структурата на земеделските стопанства показва, че делът на натуралните стопанства, т.е., стопанствата с над 50% от продукцията за домашна консумация, намалява от 69% през 2013 г. до под 20% през 2016 г. до. Последните стойности също са над средните равнища за ЕС и правят актуален въпроса за разширяване на достъпа на малките стопанства до пазара и за изсветляване на сивия сектор. Остър е проблемът за млечното животновъдство. Като се има предвид, че 49% от суровото мляко остава за собствена консумация или се реализира чрез директни продажби (Табл. 3.17.) и същевременно само 15% от фермите, произвеждащи мляко са регистрирани по Наредба № 26/2010 г. за специфичните изисквания за директни доставки на малки количества суровини и храни от произход (Табл. 3.18.), то става ясно, че около 30% от произведеното мляко не се реализира на пазара или е в сивия сектор. Сравнението на информацията от двете цитирани таблици показва,че при плодовете и зеленчуците проблемът с достъпа до пазара и сивия сектор е още по-остър.

Таблица 3.17. Дял на директните продажби и домашната консумация от общото производство, %

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Мляко	40	44	49	5	55	56	58	57	53	51	49
Плодове	42	51	46	27	34	29	53	66	66	65	64
Зеленчуци	63	55	72	77	78	76	80	83	84	88	84

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“: Месечна анкета „Дейност на млекопреработвателните предприятия“; Наблюдение на предприятията, преработващи плодове и зеленчуци и собствени изчисления.

Таблица 3.18. Стопанства, регистрирани по НАРЕДБА № 26/2010 г. за директни доставки на малки количества суровини и храни от животински произход към месец март, 2019 г.

	Брой	% от общия брой регистрирани обекти
Риба	33	1,2
Яйца	158	5,6
Месо	11	0,4
Мляко	421	15,0
Пчелен мед и пчелни продукти	2 185	77,8
Общо	2 808	100

Източник: БАБХ.

В регистъра на БАБХ (към март 2019 г.) за ферми, реализиращи продукция посредством директни продажби, са регистрирани само 21 ферми, притежаващи стационарни и мобилни млекомати за краве мляко, както и други 400 ферми с регистрация за продажба директно от фермата. Съпоставени със съществуващите 24 000 специализирани млечни ферми към ноември 2017 г., те представляват само 1,7% от

всички производители в първичния сектор на млякото. Броят и относителният дял на фермите, произвеждащи яйца, регистрирани по Наредбата за директни продажби също са незначителни - 158 обекта и съответно по-малко от 1% от стопанствата. Маргинално е присъствието на месото и рибата в този канал на дистрибуция. Наредбата се оказва приложима единствено в сектор пчеларство. По нея са регистрирани 1 185 броя производители на пчелен мед и пчелни продукти, което е над 16% от общия им брой.

Регистрацията на обект за производство на млечни и месни продукти затруднява силно малките стопанства от двата сектора, поради изискването за отделяне на всеки етап от преработката и на операциите за отделни животни по място и време. С промени в наредбата през 2015 г. е облекчен режимът за регистрация на обекти за млекопреработка, като е разрешено да се използва едно помещение за различни процеси, стига те да бъдат последователни и разделени във времето, въведена е възможност за използване на малки мобилни мандри в планинските райони; разрешено е при продажба да се ползва опаковка доставена от крайния потребител.

Заложените в Наредбата прагове за директни продажби и изискване за ограничение на географския обхват на пазарите - само до областта, в която функционира фермата и съседната област, я правят неатрактивна за големите стопанства.

Понастоящем, финансова помощ се предоставя на производители, които имат желание да предлагат директно собствени продукти на потребителите. Финансовата помощ се предоставя от ДФ „Земеделие“ по схема за държавна помощ „Инвестиции за изграждане на търговски помещения и закупуване на търговско оборудване за земеделски производители, осъществяващи директни доставки на малки количества суровини и храни от животински произход”. Схемата е достъпна за всички лица, регистрирани по реда на Наредба № 3 от 1999 г. за създаване и поддържане на регистър на земеделските производители, отговарящи на определени от ДФЗ-РА условия. За периода на действие на схемата, т. е. от датата на одобрението ѝ от Европейската Комисия до 2013 г., бюджетът на помощта възлиза на 106 414 036 лв. Допустими са разходи за изграждане на обекти за търговия на дребно или приспособяване на съществуваща сграда за нуждите на обект за търговия на дребно, както и разходи за закупуване на основно търговско оборудване, вкл. млекомати.

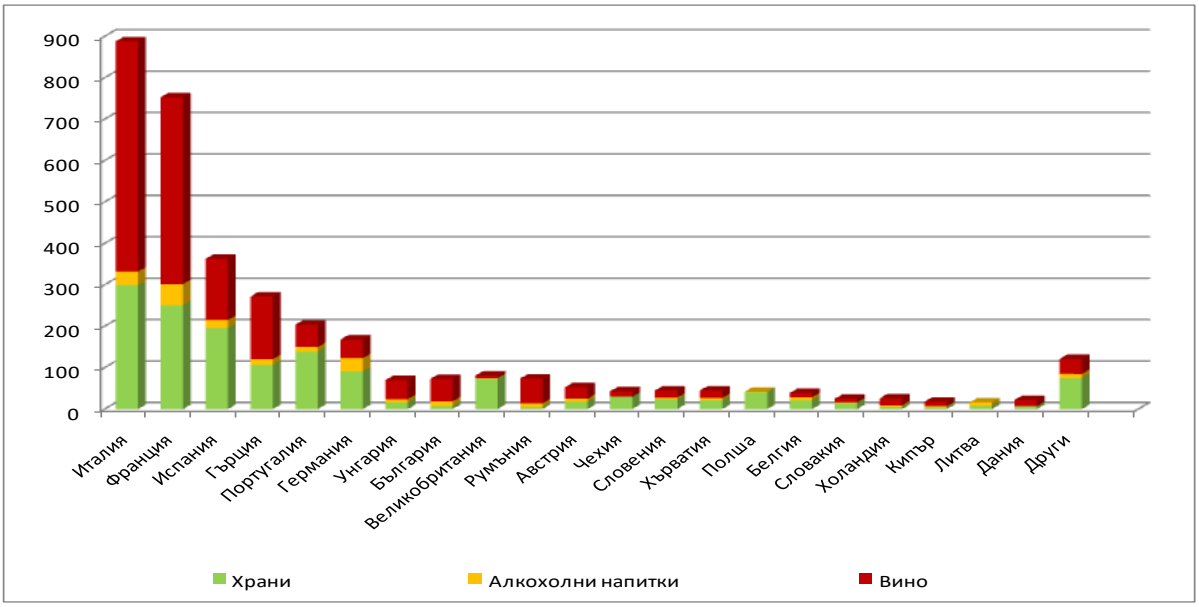
Програмата за развитие на селските райони 2014-2020 г. предоставя възможност за създаване на къси вериги за доставка на храни, като помощта се предоставя по Приоритет 3: Насърчаване организацията на хранителната верига и управление на риска в земеделието. Съществува възможност за предоставяне на инвестиционни кредити за реализиране на проекти по мярка 16.4 Земеделски стопанства, получаващи подпомагане за местни пазари и къси вериги. По ПРСР 2014-2020. По мярката помощта е в размер на 32 573 723 евро (ЗФРСР и НФ), от тях европейски средства – 29 316 351 евро.

3.4.3. Схеми за качество

Европейската политика на качество цели подобряване на позицията на производителите на селскостопански продукти и храни във веригата на стойността. Гарантирането на единна закрила на наименованията като право на интелектуална собственост и предоставянето на ясна информация за продукти със специфични характеристики, свързани с географския произход, дават възможност на производителите да повишат имиджа на своите продукти и им осигуряват достъп до нови пазари или запазване на пазарния дял, а също и по-високи цени за регистрираните продукти, тъй като потребителите са склонни да плащат за гарантирани методи на производство и традиционни продукти.

Европейските схеми за качество на селскостопанските продукти и храни съдействат за развитието на селската икономика чрез увеличаване обема на производството, създаване на допълнителна заетост, намаляване обезлюдяването на селските райони; опазване на местното агробиоразнообразие.

Фиг. 3.23. Регистрирани защитени наименования в страните членки на ЕС по основни продуктови групи, към 16.08.2019 година

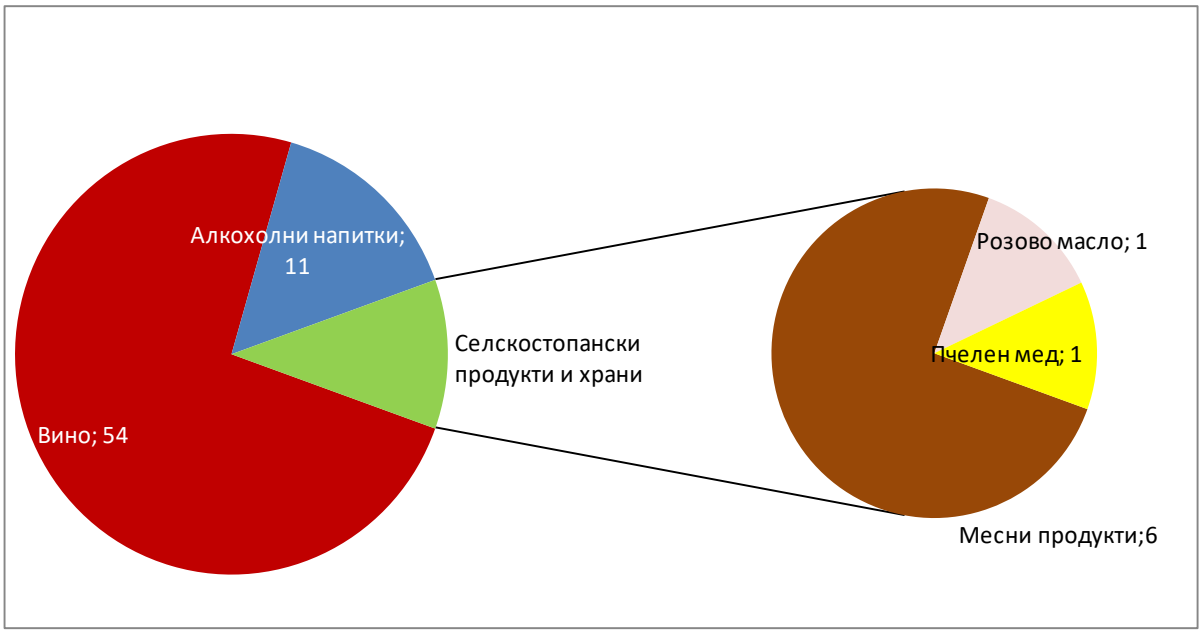
***Източници**:* EU websit Agriculture and rural development: DOOR database;E-BACCHUS database; E-SPIRIT-DRINKS database.

По данни към 16 август 2019 г. като защитено наименование за произход (ЗНП), защитено географско указание (ЗГУ), храни с традиционно специфичен характер (ХТСХ) в ЕС-28 са регистрирани 1 458 селскостопански продукта и храни, 1 822 вина, 250 алкохолни напитки. С най-голям брой регистрации са Италия, Франция, Испания, Гърция и Португалия (Фиг. 3.23). Най-много защитени наименования има в секторите - вино; плодове, зеленчуци; месо и месни продукти; сирена; алкохолни напитки; масла и мазнини; хляб и хлебни изделия. По данни на Европейската комисия стойността на продажбите на продукти със защитени наименования през 2010 г.

достига 54,3 млрд. евро, което е 5,7 % от общите продажби в сектор храни и напитки в ЕС. Износът на продукти със защитени наименования в ЕС към същия период се оценява на 11,5 млрд. евро, което се равнява на 15% от износа на храни и напитки в ЕС. Продуктите със защитени наименования получават по-високи цени от тези на конвенционалните продукти, средно съответно: в сектор вино 2,75 пъти, сектор алкохолни напитки - 2,57 пъти, сектор селскостопански продукти и храни - 1,55 пъти.
От страните членки - 16 държави имат Мярка 3 „Схеми за качество на селскостопански продукти и храни“ в своите ПРСР и се възползват от евро средствата.По брой регистрирани продукти с географски означения (вкл. вина и алкохолни напитки) България заема осма позиция сред 28-те държави членки на ЕС (Фиг. 3.23).

Този резултат се формира предимно от значителния брой регистрации на вина със защитени наименования, което се дължи на автоматичното им вписванеот регистъра на Патентното ведомство в Европейския електронен регистър на вината със защитени наименования при присъединяването на страната ни към ЕС през 2007 г. За периода от присъединяването на България към ЕС до момента имаме осем земеделски продукта и храни, вписани в Европейския регистър на защитените наименования за произход и защитени географски указания и в Европейския регистър на храните с традиционно специфичен характер след преминаване на цялата процедура (Фиг. 3.24). Автоматично вписване на земеделски продукти и храни със защитени наименования от регистъра на Патентното ведомство в европейските регистри при присъединяването на страната ни към ЕС не се осъществи,тъй като европейското законодателство не го позволява.

Фиг. 3.24. Брой регистрирани от България ЗНП, ЗГУ, ХТСХ по продуктови групи, към 16.08.2019

Източници: EU websit Agriculture and rural development : DOOR database;E-BACCHUS database; E-SPIRIT-DRINKS database

Пет от регистрираните наименования са на храни с традиционно-специфичен характер – „Филе Елена", „Кайсерован врат Тракия", „Пастърма говежда“, „Луканка Панагюрска“ и „Роле Трапезица". В регистъра има и два продукта със защитено географско указание – „Българско розово масло”, което може да се произвежда на територията на Розовата долина и „Горнооряховски суджук“, който може да се произвежда само в гр. Горна Оряховица, както и едно защитено наименование за произход – „Манов мед от Странджа”. Регистрираните продукти със защитени географски означения са с много тесен секторен обхват предвид тяхната специфика– месопреработка, розово масло, пчелен мед (Фиг. 3.24.).

Производството на месни продукти със защитени географски означения и с традиционноспецифичен характер заема под 1% от общото производство в сектор месопреработка в България, но през изследвания период се развива динамично. За периода 2015-2018 г. производството на продукти, обхванати от схеми за качество в сектор месо нараства близо два пъти. Нарастват произведените количества от всички продукти със ЗНП/ЗГУ/ХТСХ за изследвания период (Табл.3.19.) Увеличава се и броят на ангажираните в схеми за качество предприятия (Фиг. 3.25). Тази информация дава основание да се направи извода, че интересът и мотивацията на производителите за участие в схеми за качество нарастват.

Табл. 3.19 Произведени количества селскостопански продукти и храни със ЗНП/ЗГУ/ХТСХ (в кг.), България

	2015	2016	2017	2018
ЗГУ „Горнооряховски суджук“	34 105	78 767	110 909	115 315
ЗГУ „Българско розово масло“	-	292	524	1 380
ХТСХ „Филе Елена“	179 508	399 961	319 174	314 963
ХТСХ „Пастърма говежда“	-	-	7 061	10 249
ХТСХ „Кайсерован врат Тракия“	-	17 965	33 897	16 718
ХТСХ „Роле Трапезица“	6 175	16 319	74 242	35 308
ХТСХ „Луканка Панагюрска“	80 599	166 045	56 062	81 764
Общо	**300 387**	**679 349**	**601 869**	**575 697**

Източник: МЗХГ.

Предвид благоприятните агроекологични и климатични условия в страната и разнообразието от произвеждани селскостопански продукти и храни, ограниченият брой регистрации може да бъде определен като „пропусната възможност“ както за производителите, така и за селските райони. България има потенциал да регистрира повече храни със защитени географски означения и с традиционно специфичен характер в европейски регистри, особено в секторите мляко, плодове и зеленчуци, но има редица проблеми, които пречат процесът да бъде ускорен. Преобладаващият дял на

микро и малки предприятия, които са с ограничени финансови възможности, затруднява поемането на икономически разходи и разходите по контрола за спазване спецификацията на продукта. Демотивиращи фактори са и: некраткият процес на регистрацията, който включва процедура на национално ниво и процедура на ниво ЕС; ниската степен на организираност на производителите, съответно липсата на водещ партньор, който да осигури достъп до пазарите и да реализира промоционалните кампании.

Фиг. 3.25. Брой предприятия, обем на производство на продуктите, обхванати от схеми за качество в сектор месо в България

Източник: МЗХГ.

С цел оползотворяване на съществуващите възможности за увеличаване на регистрациите на български селскостопански продукти и храни по европейските схеми за качество, разширяване на участието на земеделските производители и производителите на храни в схеми за качество е необходимо в следващия програмен период да се предвиди в рамките на Програмата за развитие на селските райони финансиране на следните дейности: организационна и юридическа помощ на производителите на продукти с потенциал за регистрация на защитени географски наименования, предоставяне на техническа помощ на групите на производителите по изготвянето на продуктовата спецификация, подкрепа и на българските земеделски производители за популяризиране, комуникация и маркетинг на специфичните им продукти и храни по мярка ”Схеми за качество на селскостопански продукти и храни”. Съществена роля за подобряване на резултатите от политиката на качество имат и информирането на ОП и ГП и индивидуалните производители в областта на политиката по европейските схеми на качество с оглед информиране за ползата от тези регистрации, както и за реда за кандидатстване; адекватната правна защита от имитации на продукти със защитени наименования.

3.4.3. Изводи

1. Намалява делът на частично изключените от веригата на стойността земеделски производители (стопанствата с над 50% от продукцията за домашна консумация) - от 69% до под 20% през 2016 г.

2. Продължава, обаче, въпреки отчетеното намаление, да е значителен делът на земеделските производители, практически изключени от веригата на стойността.

3. Около 30% от продукцията на мляко не се реализира на пазара или е в сивия сектор. Подобна е и ситуацията в секторите месо от ЕРД и ДРД.

4. Наличието на регламентирани продажби чрез къси вериги на доставка в секторите мляко, яйца, месо и пчелен мед показва изсветляване на директните продажби. Постигнат е добър ефект от прилагането на Наредба № 26/2010 г. за директните доставки в сектор пчелен мед и пчелни продукти. Към март 2019 г. по тази наредба са регистрирани 1 185 пчелари, което представлява 16% от общия им брой.

5. Регулирането на директните продажби е предпоставка за изсветляването им и за засилване на контрола върху качеството и хигиенните и екологични стандарти при продажбите на хранителни продукти по този канал на реализация. Незначителният относителен дял на фермите регистрирани по НАРЕДБА № 26/2010 г. за директни доставки на малки количества суровини и храни от животински произход (производители в първичния сектор на млякото - 1,7% от всички; произвеждащи яйца - 1% от стопанствата; месото и рибата – под 1% от производителите) маргинализира ролята и в посоченото по горе направление. Наредбата има добра приложимост само при производителите на пчелен мед и пчелни продукти (регистриран по Наредбата са над 16% от общия им брой).

6. Нарастващата концентрация и липсата на конкурентни структури в търговията на дребно със селскостопански и хранителни продукти затруднява достъпа на дребните производители до пазара.

7. Висок е конкурентния натиск от внос в секторите месо, мляко, плодове и зеленчуци.

8. Нелоялните търговски практики изземват добавена стойност, чрез натиск върху цените и разходите на земеделските производители от страна на търговските вериги.

9. Условията за развитие на къси вериги са рестриктивни.

10. Информацията от регистрите на БАБХ показва слабо развитие на директните продажби на мляко чрез млекомати, както и слабо развитие на директните продажби от фермите в секторите мляко и месо.

11. Липсва напредък по мерките за подпомагане на местни пазари и къси вериги (16.4), и групи на производители (9) от ПРСР 2014-2020 г.

3.5. ОРГАНИЗАЦИИ НА ПРОИЗВОДИТЕЛИ

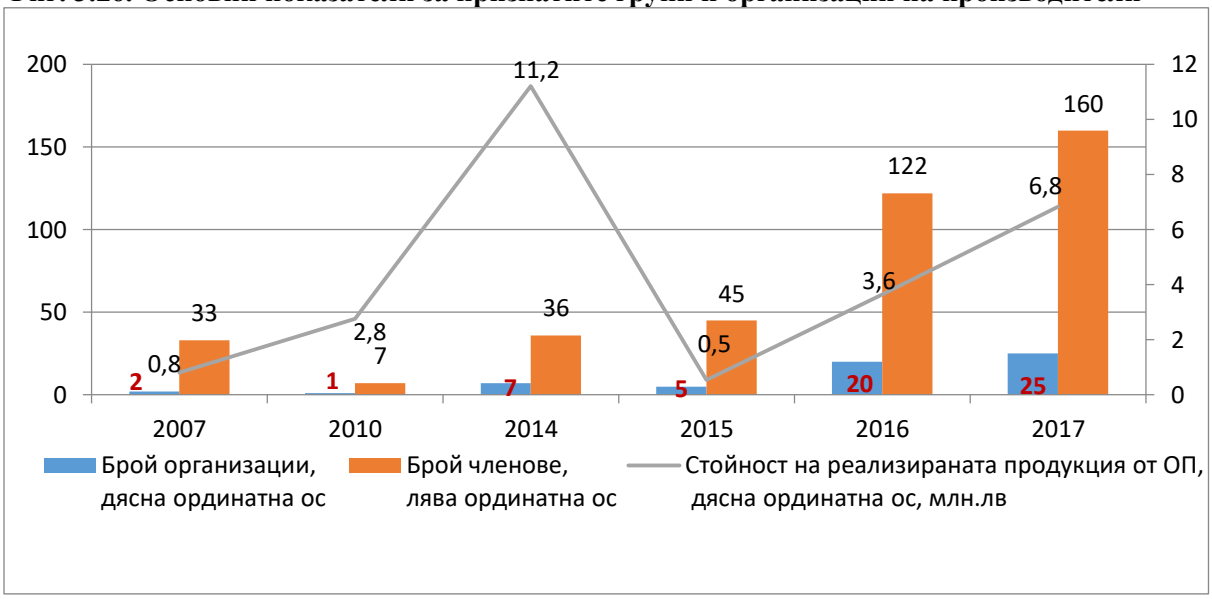
Анализът на дистрибуцията на стойността, на динамиката на цените, ценовите асиметрии и ценовите съотношения, на достъпът на земеделските стопани във веригата на доставка на храни в България, очерта тенденции на влошаване на позицията на земеделските производители.

На обединяването на земеделските стопани в Организации на производители се възлагат надежди за концентрирането на произведената земеделска продукция; планиране и адаптиране на производството в съответствие с търсенето на пазара по отношение на качество и количество; намаляване на производствените разходи; увеличаване на договорната сила на производителите на селскостопанска продукция във взаимоотношенията им с търговци на едро и дребно и постигане на по-добра пазарна реализация.

3.5.1. Състояние и развитие на организациите на производители

За периода 2007-2017 г. са признати общо 25 организации на производители. Най-голям е броят на организации на производители в секторите плодове и зеленчуци (9) и мляко (9), по две признати организации функционират в секторите зърнено-житни и маслодайни и медицински и етерично-маслени култури и по една в секторите пчелни продукти, месо и технически култури. Декларираният стойностен обем на реализираната продукция от организациите на производители варира в широки граници - от 540 хил. лева през 2015 г. до 11,2 млн. лева през 2014 г. (Фиг. 3.26.).

Фиг. 3.26. Основни показатели за признатите групи и организации на производители

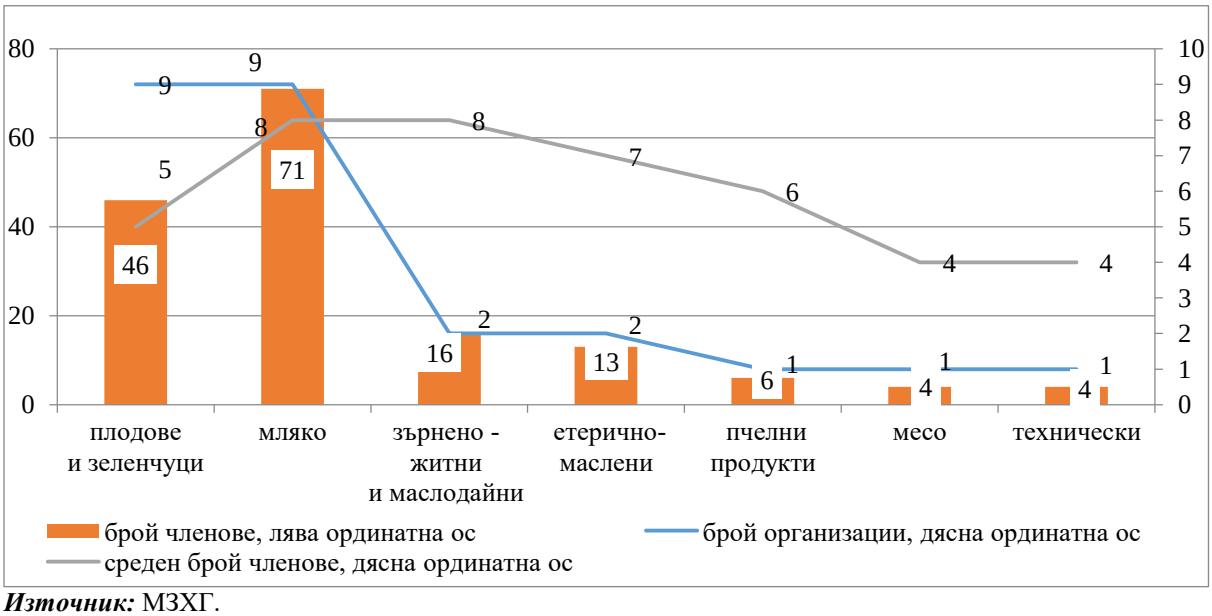
Източник: МЗХГ.

В периода след 2007-2017 г. се открояват два етапа с противоположни тенденции по отношение на признаването и развитието на организации на производители. От 2007 г. до 2013 г. процесът спира. За целия петгодишен период е призната само една

организация на производители със седем члена. През последните четири години от изследвания период се наблюдава тенденция на активизиране признаването на организации и групи на производители, като това обхваща както сектор плодове и зеленчуци, така и секторите зърнено-житни култури,винено грозде, медицински и етерично-маслени култури и семена и посадъчен материал.

В секторен разрез, към 2018 г. най-голям брой организации на производители са признати в секторите : мляко, зърнено-житни и маслодайни култури, етерично-маслени, пчелни продукти и плодове и зеленчуци. Най-голям брой членове са обединени в ОП в секторите мляко и плодове и зеленчуци. Малък е броят на включените в ОП земеделски стопани в секторите зърнено – житни и маслодайни култури и етерично-маслени. В останалите сектори в признатите организации на производители участват незначителен брой земеделски производители. Стойностите на индикатора среден брой членове на една организация, показват, че размерът на признатите организации на производители е малък във всички сектори и техните възможности за концентрация на производството и за оказване на влияние върху конкурентоспособността, пазарната мощ и договорната сила на земеделските производители са незначителни (Фиг. 3.27.). Малкият среден брой на активно участващите земеделски производители определя маргиналната им роля за подобряване на качеството на земеделската продукция и за подобряване на спазването на екологичните стандарти в производството.

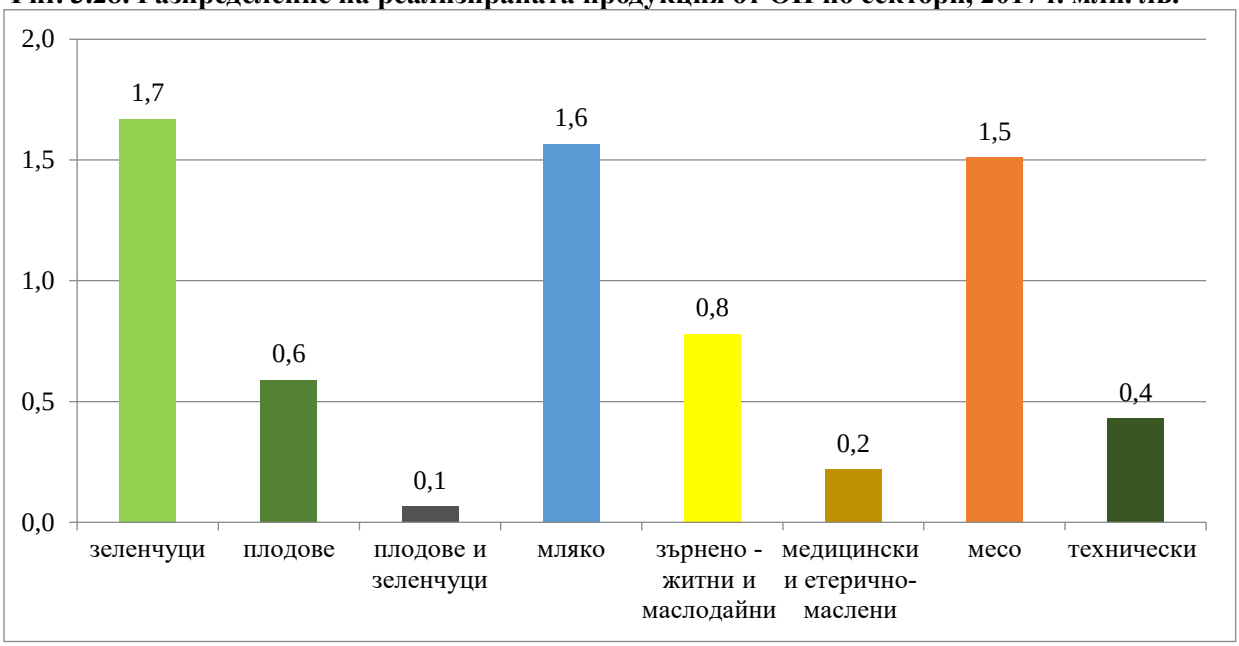
Фиг. 3.27. Секторно разпределение на признатите групи и организации на производители, 2018 г.

Източник: МЗХГ.

Стойността на реализираната от организациите на производители продукция през 2017 г. е най-висока в сектор зеленчуци и най-ниска в смесените организации, тези на производителите на плодове и зеленчуци. Следващите в скалата на секторните ОП по този показател са секторите мляко и месо (Фиг. 3.28.).

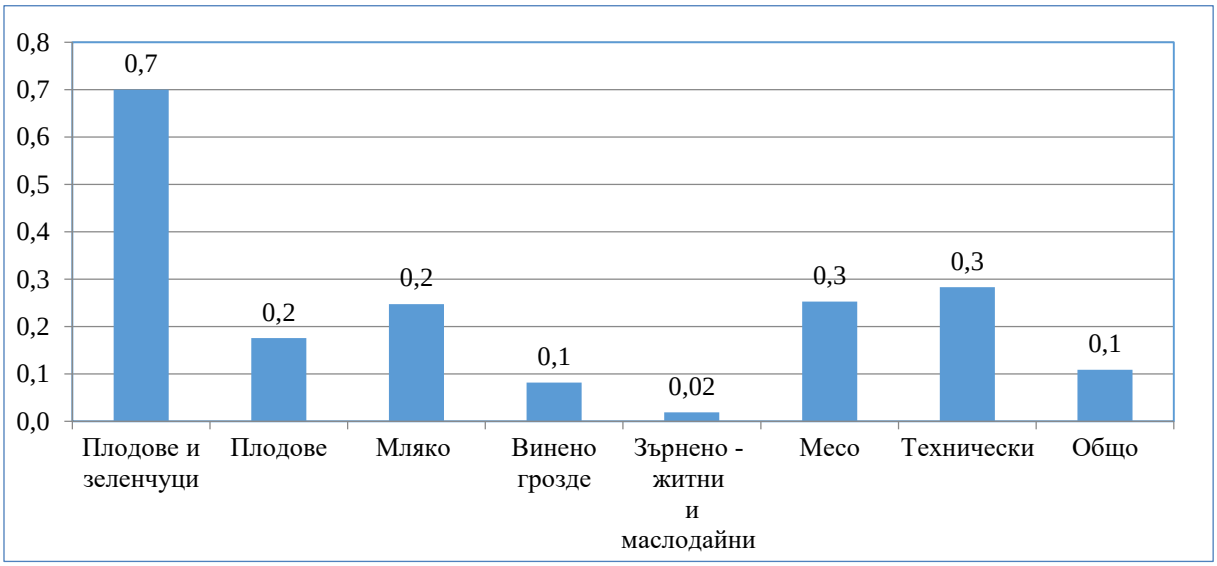
Фиг. 3.28. Разпределение на реализираната продукция от ОП по сектори, 2017 г. млн. лв.

Източник: МЗХГ.

Степента на организираност, оценена с показателя дял на реализираната от организациите на производители продукция в общия стойностен обем на продукцията, е незначителна като за сектор ”Плодове и зеленчуци” е малко по-висока в сравнение с останалите области на растениевъдството и животновъдството (Фиг. 3.29.).

Фиг. 3.29. Дял на ОП в реализираната продукция по сектори, 2017 г., %

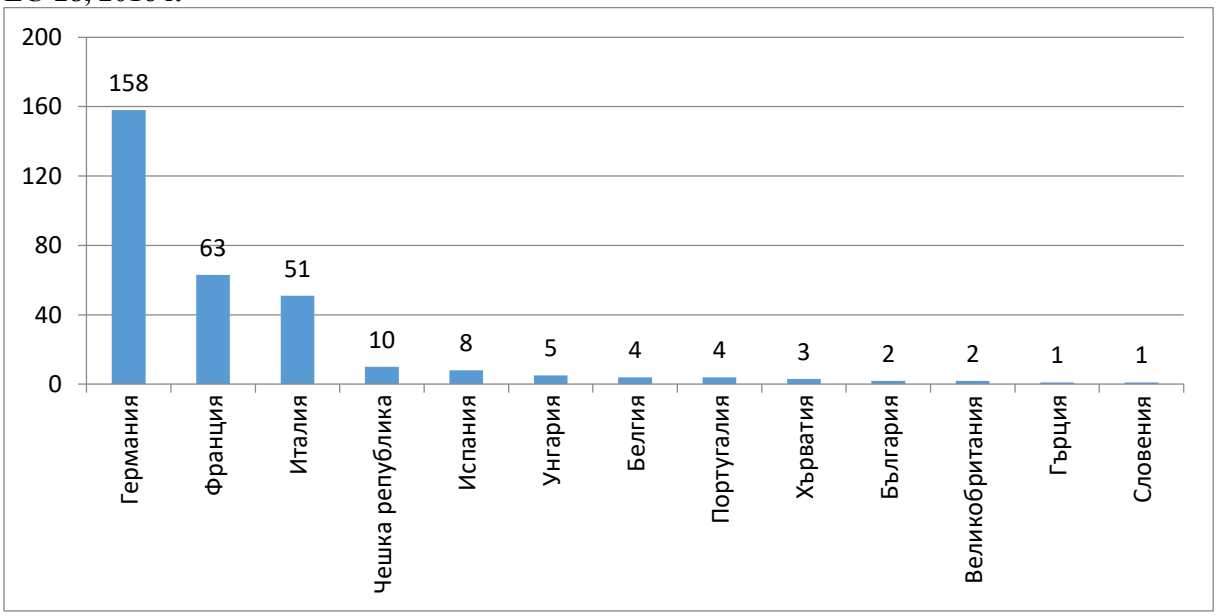
Източник: МЗХГ и собствени изчисления.

Посочените данни показват, че признатите организации и групи на производители у нас са малко на брой, обемът на търгуваната от тях продукция е незначителен спрямо обема на реализираната селскостопанска продукция. Този извод важи, както за ситуацията в отрасъла,така и на секторно и регионално ниво.

Сравнението със страните членки на ЕС показва, че по брой признати организации на производители България към 2016 г., във всички сектори се намира на много голяма дистанция след страните членки на ЕС с най-високи стойности на този показател – Германия, Франция, Италия, Гърция, Португалия, Австрия (Фиг. 3.30., Фиг. 3.31.).

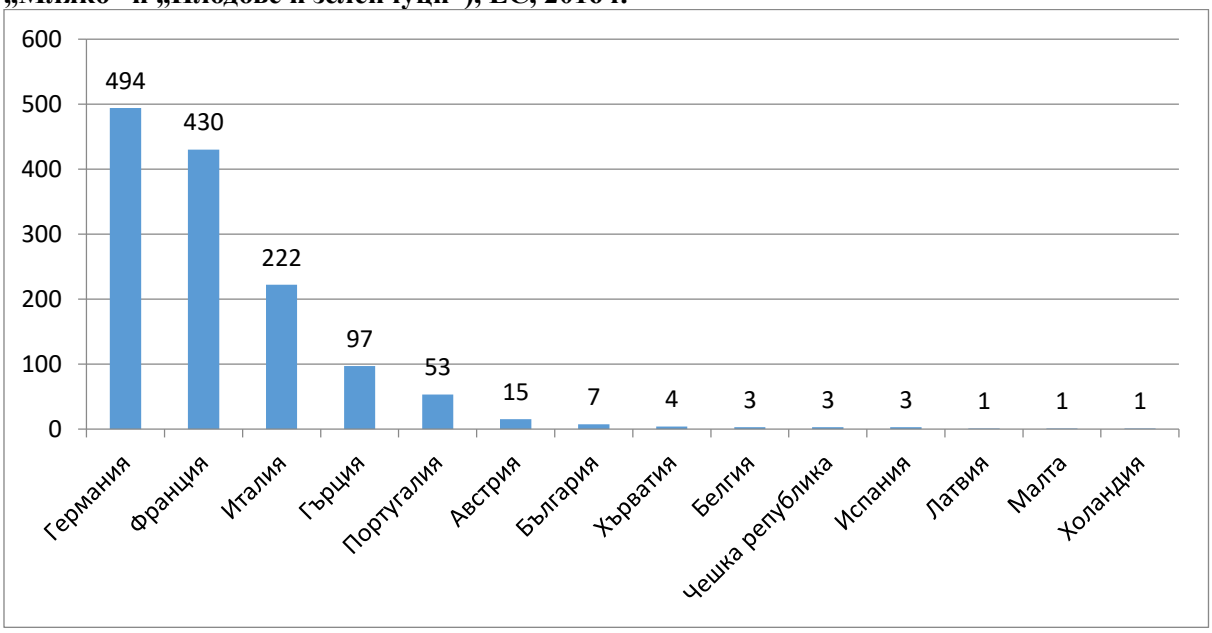
Данните за степента на организираност на земеделските производители в сектор "Плодове и зеленчуци" за страните-членки на ЕС през 2016 г. очертават следната картина. Повече от една трета от страните членки на ЕС са постигнали много висока степен на организираност в този сектор като пазарните дялове на организациите на производители от сектора в тази група страни се движат от 41% във Великобритания и Германия до 72% - в Ирландия, 61% - в Испания, 62% - в Чехия, 65% - в Италия, и 86% - в Белгия. От новите страни-членки на ЕС висока степен на организираност постигат земеделските производители на плодове и зеленчуци в Латвия (31%), Словакия (21%), Полша (18%) и Унгария (17%). На противоположния полюс, с най-слаби резултати са Хърватия, България и Румъния. Правят впечатление данните за Хърватия, където 126 броя организации на производители от сектора постигат едва 2% пазарен дял. Същевременно само две организации в Ирландия реализират 72% от търгуваната продукция на плодове и зеленчуци в страната. Сходна е и ситуацията в Белгия, където 14 организации на производители в сектора осигуряват реализирането на 86% от продукцията на пазара (Фиг. 3.32.).

Фиг. 3.30. Признати организации на производители в сектор мляко и млечни продукти, ЕС-28, 2016 г.

***Източник**:* COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Accompanying the document Report from the Commission to the European Parliament and the Council The application of the Union competition rules to the agricultural sector {COM(2018) 706 final}.

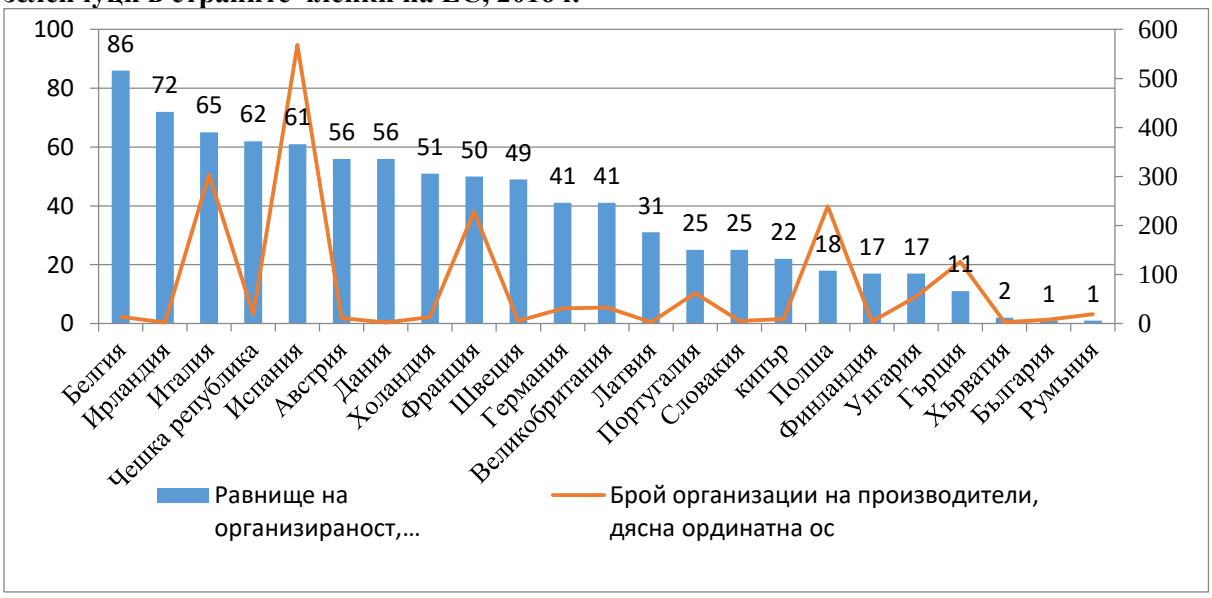
Фиг. 3.31. Признати организации на производители в други сектори (извън секторите „Мляко“ и „Плодове и зеленчуци“), ЕС, 2016 г.

Източник: COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Accompanying the document Report from the Commission to the European Parliament and the Council The application of the Union competition rules to the agricultural sector {COM(2018) 706 final}.

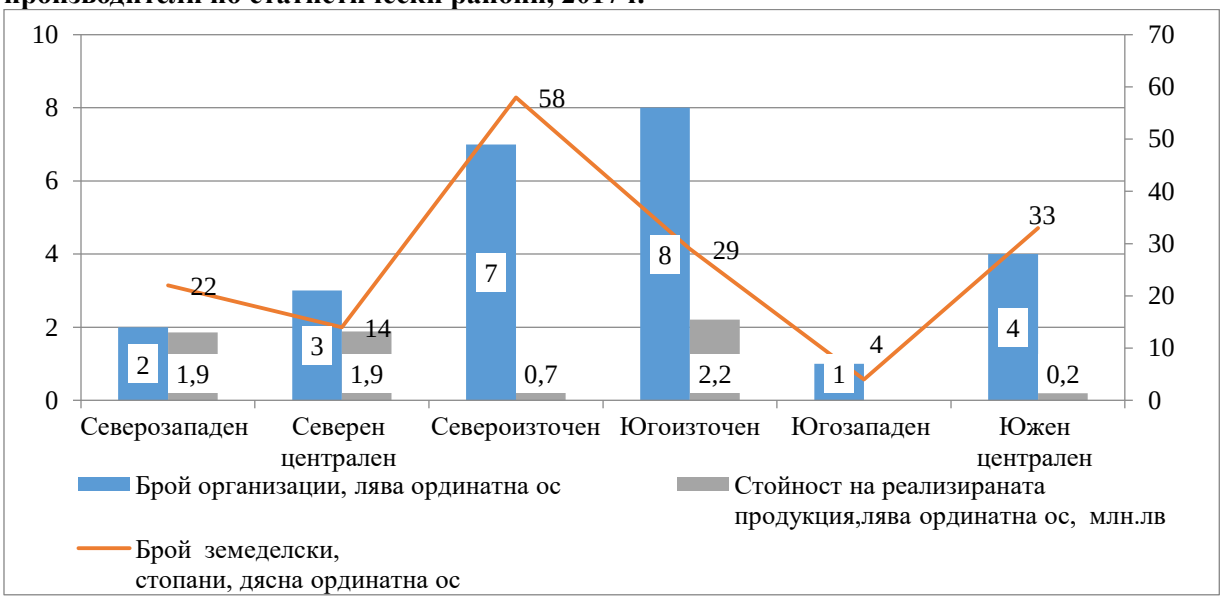
В регионален аспект, най-висока степен на организираност към 2017 г. както по брой признати организации, така и по брой стопани, участващи в ОП, имат земеделските производители от Североизточния район. Тук са и най-големите организации на производители., ако се съди по средния брой на земеделските производители в тях.

Фиг. 3.32. Равнище на организираност и реализирана продукция от ОП в сектор плодове и зеленчуци в страните членки на ЕС, 2016 г.

Източник: COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Accompanying the document Report from the Commission to the European Parliament and the Council The application of the Union competition rules to the agricultural sector {COM(2018) 706 final}.

Фиг. 3.33. Разпределение на основни показатели за признатите групи и организации на производители по статистически райони, 2017 г.

Източник: МЗХГ.

Същевременно информацията показва най-нисък стойностен обем на реализираната от признатите организации на производители продукция, именно в този район. По интегрална оценка, и по трите показателя за организираност, относително най-високи стойности показва Югоизточния район, който е и с най-висок стойностен обем на реализираната от организациите на производители продукция. Интересно е да се отбележи, че в този район организациите на земеделските производители са сравнително малки - с най-малък среден брой на участващи в тях земеделски производители спрямо организациите на производители във всички останали райони. С най-ниско ниво на организираност са земеделските производители в Югозападния район (Фиг. 3.33.).

3.5.2. Нормативна база

Националната нормативна уредба, която определя реда и условията за създаване и признаване на организации на производители и реда и условията за одобряване и изменение на одобрените оперативни програми, след присъединяването ни към ЕС е напълно хармонизирана с европейското законодателство.

Националната нормативна база включва: Наредба № 11 от 15 май 2007 г. за условията и реда за признаване на организации на производители на плодове и зеленчуци и на техните асоциации и за условията и реда за одобряване и изменение на одобрените оперативни програми; Наредба № 1 от 28 януари 2015 г. за договорните отношения в сектора на млякото и условията и реда за признаване на организации на производители, техни асоциации и междубраншови организации в сектора на млякото и млечните продукти; Наредба № 12 от 5 май 2015 г. за условията и реда за признаване на

организации на производители на земеделски продукти, асоциации на организации на производители и междубраншови организации и на групи производители.

По реда на споменатите по-горе наредби организациите на производители на земеделски продукти, асоциациите на организации на производители и междубраншовите организации се признават от министъра на земеделието, храните и горите в следните сектори: плодове и зеленчуци; мляко; зърнено-житни и маслодайни култури; медицински и етеричномаслени култури; зърнено-бобови култури; технически култури; картофи; месо и вълна; мед и пчелни продукти; винено грозде; яйца; копринени буби; живи дървета и други растения, луковици, корени и други подобни, рязан цвят и декоративна растителност; семена и посадъчен материал.

Основно изискване за признаване на организация на производители е тя да има минимален брой членове и да обхваща минимален обем или стойност от пазарната продукция. Определянето на оптимален за секторните условия размер на минимален брой членове и минимална стойност на търгуваната продукция може да създаде възможности за ускоряване на процеса на създаване и развитие на организации на производители. Прекалено нисък размер на фиксираните минимални граници за признаване на ОП може да окаже негативно влияние върху тяхната устойчивост, конкурентоспособност, пазарна сила на договаряне и способност да изпълняват оперативни програми. от друга страна, по-високи минимални граници могат да затруднят процеса на създаване на организации на производители.

Изискванията на Наредба № 11 от 15 май 2007 г. за минимален брой членове и минимална стойност на предлаганата на пазара продукция за признаване на ОП в сектор производство на плодове и зеленчуци са съответно - 7 броя и 100 000 евро.

С измененията в Наредба № 11 от 2015 г., както и наредба № 1 от 2015 г. за договорните отношения в сектора на млякото и условията и реда за признаване на организации на производители, техни асоциации и междубраншови организации в сектора на млякото и млечните продукти, Наредба № 12 от 2015 г. за условията и реда за признаване на организации на производители на земеделски продукти, асоциации на организации на производители и междубраншови организации и на групи производители, изискванията за минимален брой членове и минимална стойност на търгуваната продукция са силно редуцирани: минимален брой членове - 6 и минимална стойност на предлаганата на пазара продукция – 50 000 лева.

Възпиращ фактор за процеса на формиране и развитие на организациите на производители (малък брой признати организации на производители, намаляване на тяхната икономическа мощ и на техните пазарни позиции) би могло да бъде и несполучливо законодателно решение за максималния процент гласове, който може да има отделният член. Точната формулировка на това изискване трябва да осигури предотвратяване на злоупотребата с власт или влияние от страна на един или повече от

членовете по отношение на управлението и дейността на ОП като същевременно не демотивира големите производители да членуват в нея.

3.5.3. Фактори, оказващи влияние върху процеса на сдружаване

Оценката на ефекта от Национална стратегии за устойчиви оперативни програми на организации на производители на плодове и зеленчуци в Република България за периода 2009-2013 г. и резултатите от анализи на организации на производителите (2016), дават възможност да се класифицират причините за слабото развитие и интерес към организациите на производители в България в две групи: първа група - фактори, затрудняващи участието на определени групи производители в организации на производители; втора група - фактори, демотивиращи земеделските производители или определени групи от тях за участие в ОП.

Първата група фактори е доста разнородна. Тук се включват пречки от административен характер - административно заложените високи изисквания за обем на продажби, високите минималните задължителни разходи за функциониране на ОП. (МЗХГ, 2016). В Наредба № 1/2015 г. е предвидено, че ОП на мляко и млечни продукти може да бъде „всяко юридическо лице или ясно обособена част от него“. Тази формулировка се явява вероятно и основно препятствие пред създаването на междубраншови организации при млякото, защото преобладаващата част от преработвателите нямат собствени ферми и не произвеждат мляко, а дори да имат, не могат да обособяват част от ЮЛ, което да се включи в организацията, докато останалата част да продължи да функционира, като преработвател и търговец.

Към тази група може да бъде отнесена и недостатъчната информираност на определена част от земеделските производители за нормативните изисквания и за условията за финансиране на ОП и ГП по ПРСР. Експерти на МЗХГ, считат, че препятствие пред създаването на ОП се явява и липсата на умения за управление на маркетингова организация (свързани с воденето на счетоводство, управление на търговско дружество и т.н.).

Към втората група фактори могат да бъдат отнесени размерът на финансиране от ЕС и неговото обвързване със стойността на пазарната продукция на съответната организация на производители, които са причина за ниската степен на мотивация на фермерите да се сдружават. Това е основната причина за липсата на оперативни програми, предложени от организации на производители в България, посочена в оценката на Националната стратегия 2009-2013 г. Създаваните в България организации на производители на плодове и зеленчуци са много малки в сравнение с организациите в други държави членки. Това се дължи от една страна на малкият размер на земеделските стопанства в страната. От друга страна, в резултат на липсата на доверие между производителите, създаваните организации на производители не успяват да обединят голям брой индивидуални производители. Малкият размер на организациите

предопределя много ниските стойности на обемите на търгуваната продукция. Допълнителен фактор за ниските стойности на търгуваната продукция са по-ниските цени на продаваните плодове и зеленчуци на вътрешния пазар на страната, в сравнение с цените в други държави членки. Така признатите организации на производители не са се възползвали от възможността да изготвят оперативни програми, тъй като стойността на подпомагането, което биха получили се доближава до разходите, които ще направят за изготвянето и администрирането на оперативната програма. Това не дава възможност на организациите на производители да направят реални инвестиции чрез прилагането на оперативна програма.

Значими различия в качеството на произвежданата продукция дължащи се на използваните технологии, мащаб на производство и сортове/породи, също могат да демотивират сдружаването, защото се предполага, че ОП трябва да гарантира еднородността на качеството на продукцията на членове си. Тоест при сдружаване между различни по технологично развитие и размер стопанства към по-изостаналите ще трябва да бъдат насочени по-голямата част от подкрепата, получена по линия на европейското подпомагане, което лишава от стимул за участие по-развитите и продуктивни стопанства.

Слабите резултати от функционирането на ОП, поради малкото участващи производители, от там и сравнително малкият дял на произведените селскостопански продукти от ОП на пазара, водят до влошаване на финансовите резултати и до отлив на членуващите в организациите производители, които не установяват особени ползи от членството си в тях.

Липсата на доверие между земеделските производители, преработватели и търговци е демотивиращ фактор за вертикалната интеграция между основните субекти във веригата на стойността на храните.

3.5.4. Изводи

1. Поставено е начало на процес на организиране и признаване на организации на производители. Очертава се тенденция на увеличаване на броя и обхвата на организациите на производители след 2015 г. В процеса на признаване на организации на производители освен сектор зеленчуци са включени и секторите мляко, плодове, зърнено-житни култури, етерично-маслени и медицински култури пчелни продукти, месо, технически култури.
2. Поставено е началото на развитие на договорните отношения в сектор мляко.
3. Възможностите за подпомагане по ПРСР на ОП и ГП и за инвестиционна подкрепа на късите вериги на доставки, както и за инвестиционна подкрепа на преработката на суровини в земеделските стопанства, са предпоставки за окрупняване на производството и обединяване на производителите, за

подобряване на логистиката, съхранението, предлагането и реализацията на селскостопанската продукция.

4. Слаба е вертикалната интеграция на производители и преработватели. Значителните транзакционни и логистични разходи демотивират и двете страни за развиване на сътрудничество.
5. Малък е броят на ОП, както и този на активните членове в ОП и ГП. Ниско е равнището на организираност на земеделските производители, измерено с дял на търгуваната от ОП и ГП продукция в общия дял на продажбите на земеделска продукция. Тези характеристики на ОП определят слабия ефект от функционирането на ОП върху концентрацията на производството, конкурентоспособността, пазарната мощ и договорната сила на земеделските производители. Това е и причината за маргиналното влияние на ОП върху доставката на качествени суровини за преработвателната промишленост и спазването на екологичните стандарти в Българското земеделие. Недоверието и слабият интерес на земеделските производители към ОП и ГП не дават основание за добри прогнози относно тяхното развитие.
6. Ниската стойност на подкрепата и високите административни разходи демотивират ОП да се възползват от възможностите за подкрепа на инвестиции чрез прилагането на оперативни програми.

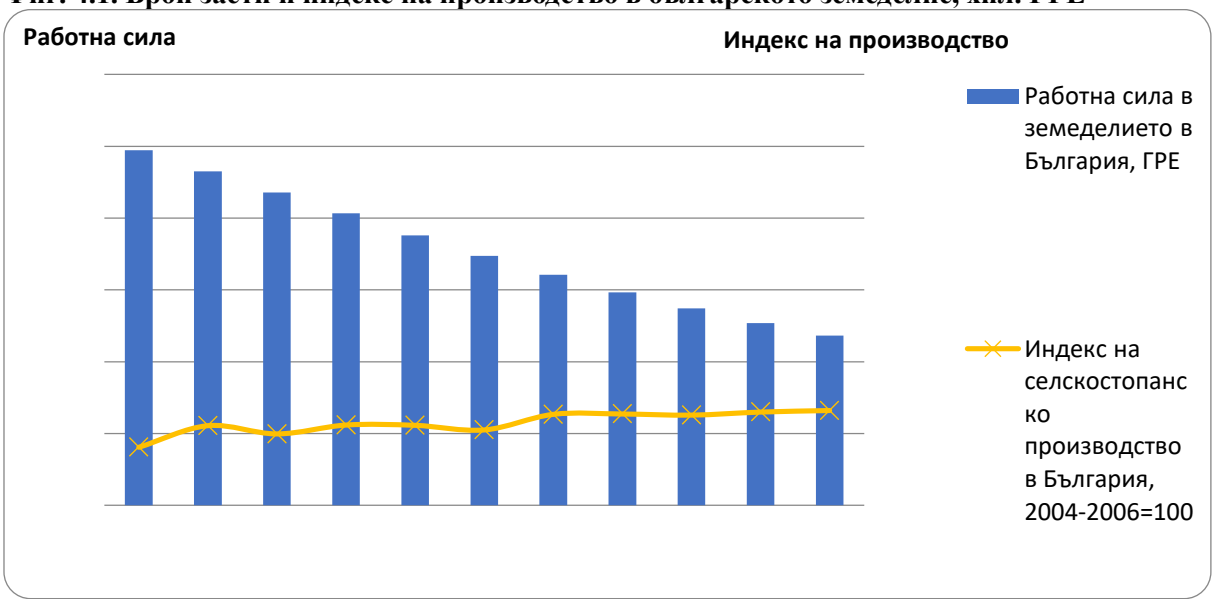
ЦЕЛ 7 ЗАЕТОСТ И ПРИВЛИЧАНЕ НА МЛАДИ СТОПАНИ

4. АНАЛИЗ НА ЗАЕТОСТТА И МЛАДИТЕ ФЕРМЕРИ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

4.1. СЪСТОЯНИЕ НА РАБОТНАТА СИЛА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Проблемът с работната сила се превръща в ключов фактор за развитие на земеделието и в неговата способност да произвежда храни, с които да задоволява потребностите на увеличаващото се световно население. По данни на Световната банка, заетите в земеделието в световен мащаб от 1991 до 2017 г. са намалели от 43% до 26% от всички заети в икономиката. В България делът на заетите в отрасъла намалява, като през 2017 г. съставлява малко над 6% от всички заети в икономиката. Като абсолютен брой работната сила изразена като ГРЕ намалява от 490 хил. (2007 г.) до около 210 хил. ГРЕ (2017 г.). Това показва, че ангажираната в земеделието работна сила у нас се е свила 2,2 пъти между 2007-2017 г. Този факт се намира в контраст със световните тенденции, където делът на заетите в земеделието наистина спада, но в реален брой спадът е много по-малък, което позволява селскостопанското производство да нараства. Значителното съкращение на заетите в земеделието у нас се явява съществена причина за проблемите с липсата на достатъчен растеж в земеделското производство. Проблемът у нас се изостря не само от факта, че намалява процентът на заетите в отрасъла, но и от факта, че работната сила е намаляла ежегодно през всички години на членство в ЕС. Липсата на работници в отрасъла ограничава и спъва развитието на производството, което се допълва и от бавните темпове на модернизация и технологичен напредък, които да компенсират това драстично свиване на заетите в отрасъла.

Фиг. 4.1. Брой заети и индекс на производство в българското земеделие, хил. ГРЕ

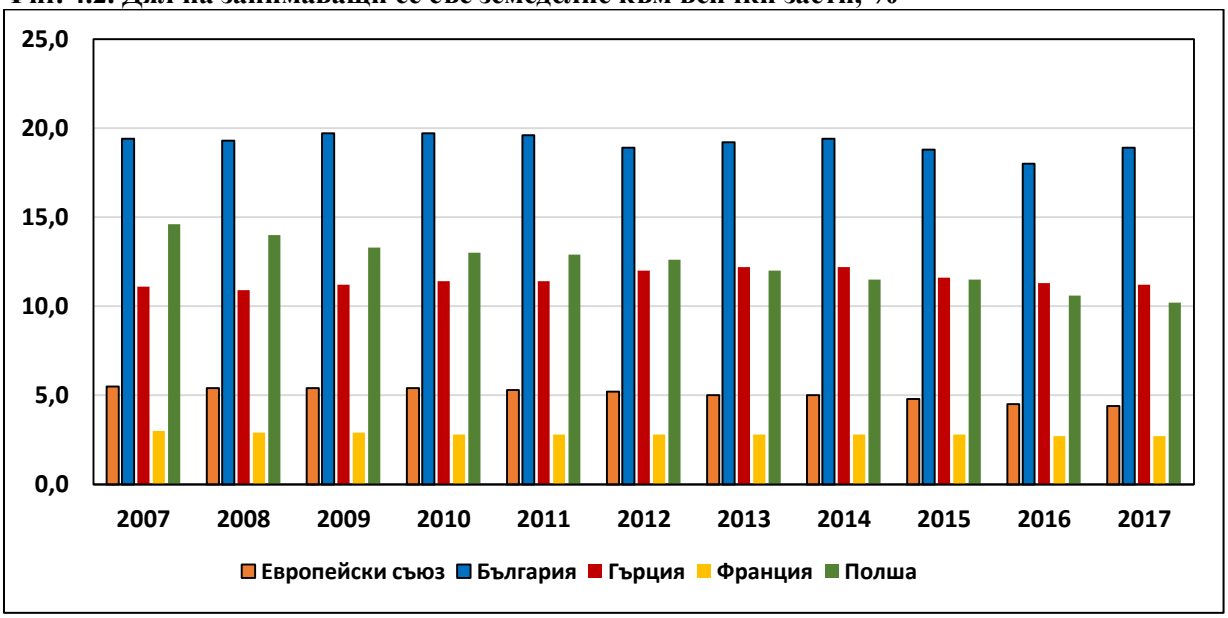
Източник: Световна Банка, ФАО**,** Евростат.

По данни на Евростат през последните 10 години (периода 2007-2016 г.) влагащите труд в земеделието в ГРЕ намаляват повече от половината. Тенденцията на

намалението на работната сила в отрасъла е характерна почти за всички Европейски страни, но темпът и причините за този феномен в отделните страни е различен. В България той е близо 2,4 пъти по-висок от средния темп за ЕС-27 и е един от най-високите в европейското пространство. Редуцирането на работна сила в отрасъла на България се изразява със съкращаване на трудовата заетост измерена с годишните работни единици (ГРЕ). Независимо че намалява броят на заетите измерени като ГРЕ се оказва, че у нас много голяма част от населението продължава да има допир и частична (сезонна, временна, фамилна или друга) ангажираност в селското стопанство. Между 2007-2017 г почти не настъпва промяна, като около 19% от всички заети в икономиката полагат някакъв труд в земеделието. България е сред страните в ЕС където този процент е най-висок, което показва, че има връзка между относително големия брой стопанства на човек от населението в България и значителния дял на занимаващите се със земеделие.

Влаганият труд в земеделието в България, независимо от високия дял на занимаващите се със земеделие, се превръща в сериозен проблем. Средно на 1 ГРЕ в ЕС през 2016 г. се пада 18,3 ха, като България е сред страните с най-сериозно увеличаване на интензвността на труда – от 6,2 ха на 1 ГРЕ през 2007 г. до 17,6 ха през 2016 г. Най-висока производителност на труда на база земя има във Франция, където през 2016 г. 1 ГРЕ спомага за стопанисването на 36,9 ха използваема земеделска площ. В Полша, интензивността на използването на труда е относително ниска – 1 ГРЕ се пада на 8,6 ха. Това подсказва, че производителността на труда расте, но и разкрива, че увеличаването на размера на земята, която се пада на 1 ГРЕ, се дължи на преструктурирането в отрасъла, където нараства осезаемо делът на високомеханизираните производства.

Фиг. 4.2. Дял на занимаващи се със земеделие към всички заети, %

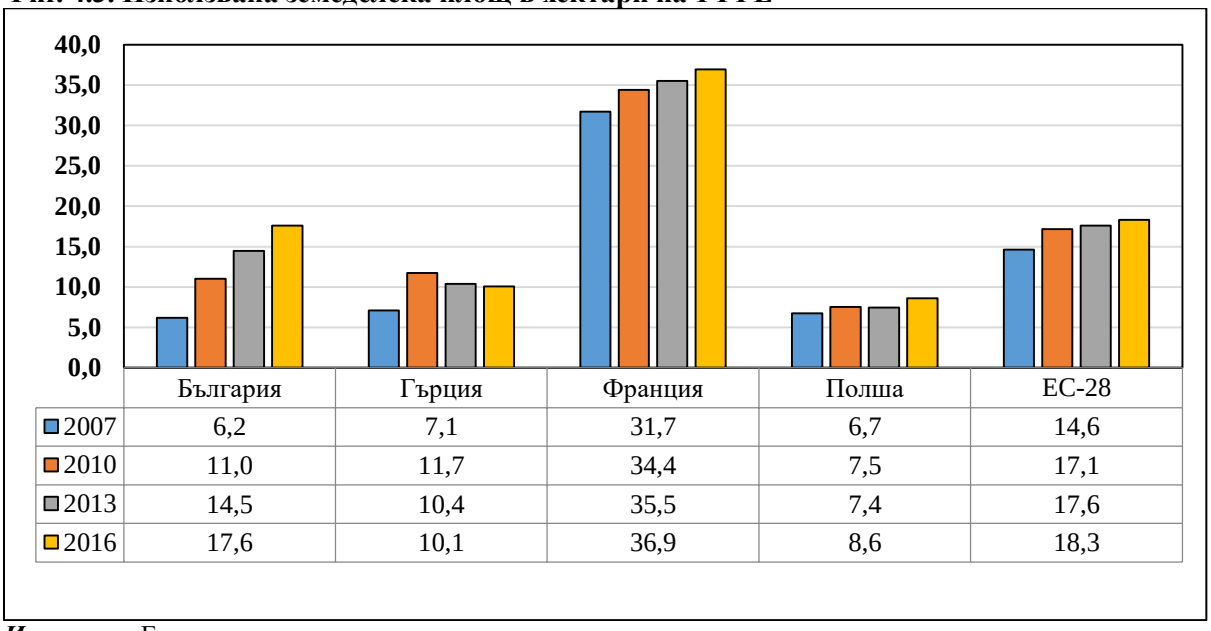

Източник Евростат.

В зърнопроизводството се наблюдава бързо обновяване на материално-техническата база със съвременна техника (трактори, комбайни, прикачен инвентар и др. машини и оборудване), което допринесе този сектор най-бързо да се справи, до известна степен, с проблема с липсата на желаещи да се занимават със земеделие, но не и при уязвимите сектори в растениевъдството „Плодове и зеленчуци". При стопанствата, специализирани в отглеждането на зеленчуци на 1 ГРЕ се падат едва 1,06 ха; при стопанствата с овощни насаждения приблизително 4 ха. В тези сектори, най-остро се откроява проблемът с недостатъчната работна сила, като независимо от трудните пазарни и икономически условия, при които трябва да се развива това производство, несигурността при намирането на работна сила възпрепятства фермерите да се занимават с него.

По стойността на показателя животински единици (ЖЕ) на една ГРЕ, които заедно с размера на използваната земеделска площ (ИЗП) на една ГРЕ са сравнително точен ориентир за производителността на земеделския труд в натурално изражение, България изостава от средноевропейското равнище. Анализът показва особена ниска производителност на труда в животновъдството (3.3 пъти по-ниска) и изравнена в растениевъдството със средното равнище за ЕС-27.

Фиг. 4.3. Използвана земеделска площ в хектари на 1 ГРЕ

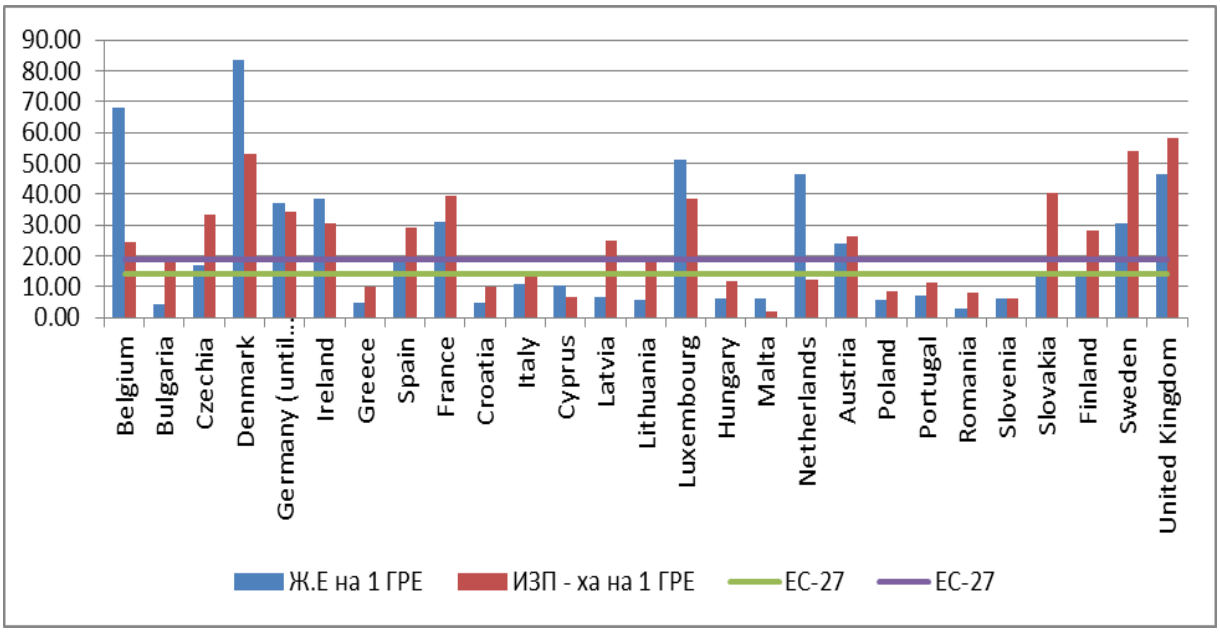

	България	Гърция	Франция	Полша	ЕС-28
2007	6,2	7,1	31,7	6,7	14,6
2010	11,0	11,7	34,4	7,5	17,1
2013	14,5	10,4	35,5	7,4	17,6
2016	17,6	10,1	36,9	8,6	18,3

Източник: Евростат.

Този резултат се дължи на положителната тенденция в подобряване на технологичните условия на производство в растениевъдния подотрасъл от 2007 г. насам, предимно в големите земеделски стопанства (с над 15 ИЕ), което естествено рефлектира върху повишената производителност на труда в тези стопанства. По неблагоприятен начин са се развили през 10-годишния разглеждан период процесите на обновление и навлизане на земеделски иновации в животновъдния подотрасъл.

Фиг. 4.4. Брой на ж.е. и размер на ИЗП – (ха) на 1 ГРЕ през 2016 г. в ЕС-27

***Източник*:** Евростат и собствени изчисления.

Производителността на труда в него остава далеч под средното европейско равнище. През 2007 г. една ГРЕ е обслужвала 4.6 пъти по-малко на брой ж.е. в сравнение с ЕС-27, а през 2016 г. разликата е 3.3 пъти. Производителността на труда в стопанствата на младите стопани е малко по-висока от тази в останалите стопанства. През 2016 г. средно на 1 ГРЕ в стопанство на млад фермер се падат по 20.3 ха използвана земеделска площ и 5,5 ж.е. При очертаващия се сериозен недостиг на човешка сила в земеделието се стига до задълбочаване проблемите в секторите, където ръчният труд все още не може да бъде заменен в достатъчна степен. Проблемът с недостига на работници в земеделието се дължи на естеството на работата, демографската криза в селата и психологията по отношение на труда. Спиране изтичането на работна сила и ускоряване модернизацията ще увеличи производителността, производството, доходността откъдето устойчивостта и възможностите за заплащане ще се подобрят.

Тенденциите в развитието и формирането на работната сила в селата, в голяма степен са в съответствие с демографските процеси в селските райони. По данни на НСИ всяка година селата губят от своя човешки потенциал приблизително с 1,6% (2016, Михова, Г., П. Найденова „Демографските тенденции в развитието на общностите в българското село" БАН, Изд. Bulgaria Rusticana; М. Чопева. Сравнителен анализ на териториалните премествания на населението в страната през последните 20 години, В: Дългото пътуване към селото, БАН, Изд. Bulgaria Rusticana, 2016, с. 147-158). Този процес е съпроводен с постоянно застаряване и влошаване на възрастовата структура на селското население, поради неблагоприятните социално-икономически и инфраструктурни условия на живот в селата. Стойността на коефициента на възрастовата зависимост през 2016 г. в селата възлиза на 67%, докато през 2007 г. е 63%.

В градовете този коефициент е съответно 49% и 38%. (Коефициента на възрастова зависимост показва броя на лицата от населението в зависимите възрасти на 100 лица от населениетоо в независимите възрасти, които са между 15-64 години). Състоянието на влошената възрастова структура на населението в селата силно ограничава възможностите за формирането на необходимата в количествено и качествено отношение работна сила в отрасъла.

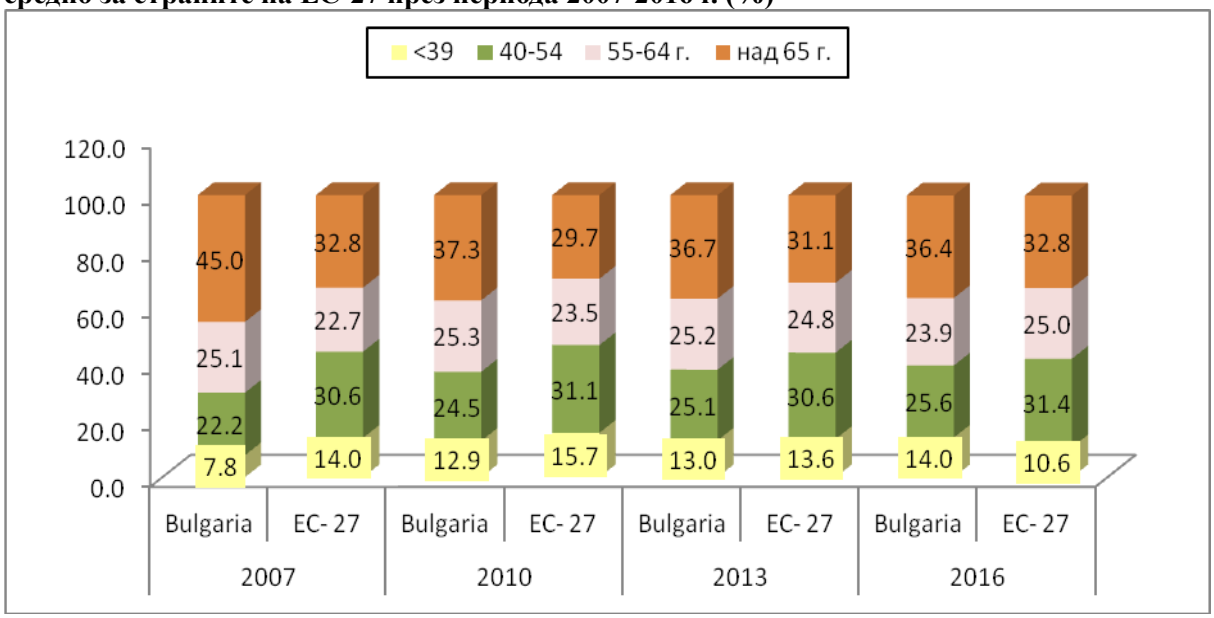
Производителността на труда в стопанствата на младите стопани е малко по-висока от тази в останалите стопанства. През 2016 г. средно на 1 ГРЕ в стопанство на млад фермер се падат по 20.3 ха използвана земеделска площ и 5,5 ж.е.

Редукцията на семейната работна сила е още по-висока в сравнение със спада на общата работна сила. От близо 897 хил. души през 2007 г., което се равнява на 421 хил. ГРЕ, броят на семейната работна ръка се стопява на 375 хил. души или 199 хил. ГРЕ, т.е. с 58%. Този резултат е индикация за ниска степен на приемственост на земеделския труд между поколенията. По данни на НСИ в близо 1/5 от селските домакинства имат различен брой членове на възраст под 18 г., което представлява естественият социален резерв за съхранение на фермерството. Естествените предпоставки за формирането на необходимия интерес и желанието да се наследи фермата се коренят в силната връзка с родното място, със земеделската земя и местните традиции, с натрупания от детството практически опит в отглеждането на съответните култури и животни. При адекватни финансови мерки в аграрната политика за насърчаване на междупоколенческата приемственост в отрасъла, може да се очаква успешно реализиране на тези положителни нагласи и усвояването на социалния потенциал за съхранение поне на 1/5 от сегашните земеделски стопанства.

4.1.1. Качествена характеристика на работната сила в земеделието

Освен количестната характеристика на работната сила в отрасъла, съответни промени през изследвания период бележи и качественият състав на заетите в земеделието. Следните два компонента имат пряко отношение към качеството на трудовите ресурси: тяхната възрастова структура и образователно равнище. Анализът на данните за възрастовия състав (фиг. 4.5.) показва следните тенденции: Делът на лицата в най-високата група (над 65 г.) намалява от 45% през 2007 г. на 36.4% през 2016 г., но той все още остава по-голям от средното за европейските страни. В същото време се увеличава делът на най-младата възрастова група (под 39 г.) - от 7.8% на 14%. По този показател се изпреварва изпреварваме европейското равнище. В периода 2009-2016 г. един от основните заложени приоритети по отделните мерки от ПРСР е да се стимулира развитието и навлизането на младите земеделски стопани на възраст до 40 г., включително приемствеността между поколенията. На младите земеделски стопани чрез ПРСР се предоставя възможност за подкрепа при навлизане в сектора, както и за модернизиране на производствения процес в стопанствата им.

Фиг. 4.5. Относителен дял на заетите в земеделието по възрастови групи в България и средно за страните на ЕС-27 през периода 2007-2016 г. (%)

***Източник**:* Авторска графика с данни от Евростат.

Относително малко по-добрата ситуация с младата работна сила в България, в сравнение с тази в ЕС-27, може да се обясни с факта, че на фона на цялостния спад на работната сила, в най-високата възрастова група този спад е най-голям. Възрастовата група над 65 години през последните 10 години е намаляла от 45% (2007 г) до 36,4% (2016 г.), което показва намаление на дела на най-възрастните заети в отрасъла.

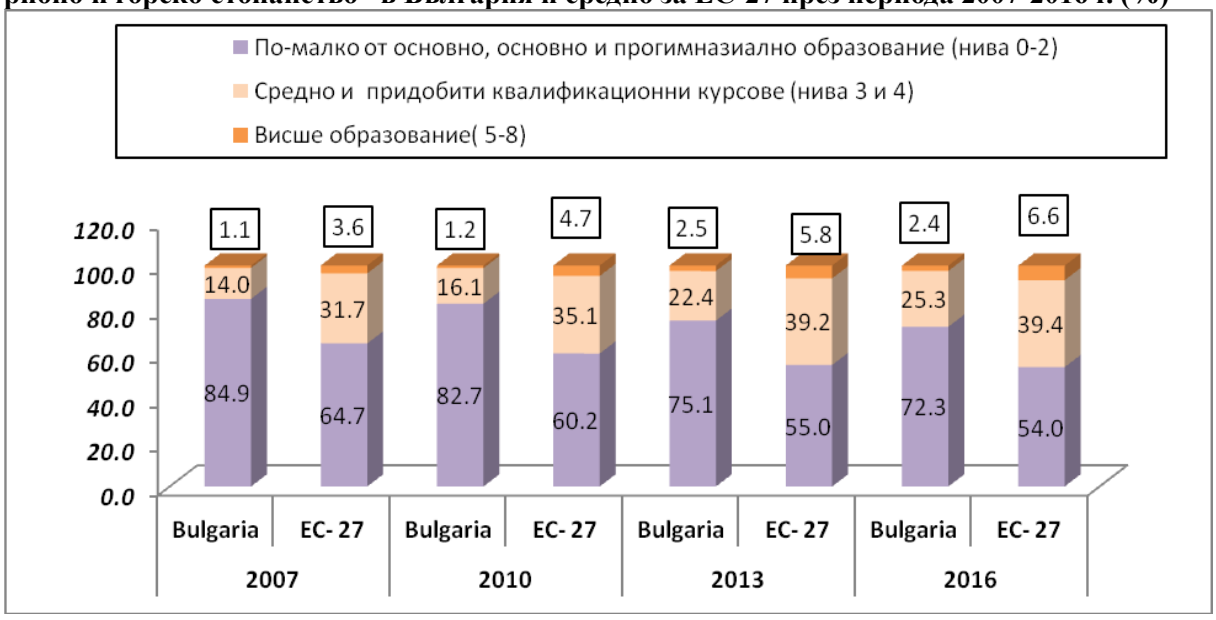
Ниският дял на младите фермери свидетелства за сериозни проблеми, свързани с привличането и трайното задържане на млади хора в отрасъла не само у нас, но и в останалите страни на Европа.

Освен мерките, свързани с финансовото подпомагане на тази група земеделски стопани, от важно значение за привличането на млада работна ръка в отрасъла са технологичните, ергономични, социално-битови и др. условия на труд. Материалното стимулиране на работната сила в земеделието се характеризира с генерирането на по-ниски доходи в земеделието, в сравнение с тези в другите отрасли на икономиката и в сравнение със заплащането на труда в чужбина, което обяснява до голяма степен отлива на заетост, но това не е единствената причина за негативните нагласи за прилагане на труд в земеделието. През 2013 г. НСИ е провел изследване на следните рискови фактори за физическото здраве на заетите лица: шум (силни вибрации); носене на тежки товари; химикали, прах, изпарения или газове; неудобни работни пози и движения; риск от трудова злополука; извършване на дейности, изискващи силна зрителна концентрация (напрежение). Съгласно получените резултати от това проучване повече от половината от заетите в селското, горското и рибното стопанство (63%) са изложени на посочените рискови фактори и надхвърля дела в другите отрасли с 24%. Една от основните

причини за редуцирането на заетите със земеделския труд в България се коренят във все още неблагоприятните и ниско привлекателни производствени условия в отрасъла.

Заедно с неблагоприятната възрастова структура на работната сила в земеделието, проблем е нейното ниско квалификационно равнище. По данни на Евростат, от всички управители на земеделски стопанства през 2007 г. 85% са с най-ниска степен на кварификационно ниво (0-2). За 10-годишния изследван период обхватът на лицата с това квалификационно равнище намалява на 72.3% през 2016 г. Този факт сам по себе си е положителен сигнал за редуциране на неквалифицираната земеделска заетост. Въпреки това обстоятелството, че близо една трета от всички мениджъри остават без никаква квалификационна подготовка показва, че този проблем продължава да стои с особена острота пред работната сила в отрасъла. Динамиката в образователно-квалификационната структура на работната сила може да се проследи на фигура 4.6.

Фиг. 4.6. Изменение в квалификационно-образователната структура в отрасъл „Селско, рибно и горско стопанство" в България и средно за ЕС-27 през периода 2007-2016 г. (%)

Източник: Евростат, собствени изчисления и графика.

Съгласно възприетата категоризация на ЕС мениджърите са със следните нива на образователен статус: най-ниското ниво (0-2) обхваща лицата с по-малко от основно (начално по нашата образователна система) и основно образование; към средното ниво (3-4) се отнасят лицата със средно образование и придобили квалификациони курсове и в последната най-висока категория (5-8) заетите с висше образование.

Анализът на данните от горната графика показва няколко основни белега на развитието на качествения състав на рабоната сила. Темпът на намалението на лицата с най-ниско ниво (0-2) е недостатъчен и отрасълът продължава да изпитва остър дефицит от квалифицирани кадри за работа със сложна механизирана техника и за прилагане на нови технологии. Относителният дял на мениджърите на земеделски стопанства със

средно и висше образование изостава от Европейското равнище, което означава, че в земеделието не достигат специалисти с мениджърско квалификационно ниво. Въпреки това, следва да се отбележи напредъка по отношение на изкараните допълнителни квалификационни курсове, в резултат на което обхватът на лицата с ниво 3-4 се увеличава от 14% през 2007 г. на 25.3% през 2016 г.

Поради ключовото значение на инвестициите за издигане на качествено ново равнище, технологичните условия на труд в земеделието и оттук повишаване привлекателността на земеделския труд, е разгледана накратко тяхната динамика и инвестиционното поведение на земеделските производители. По данни на НСИ за периода 2007-2017 г. се наблюдава нарастване на общия обем на инвестициите за придобиване на дълготрайни материални активи в селското, горското и рибното стопанство (СГР) - от 638 208 хил. лв. на 1 451 728 хил. лв. Това променя инвестиционнта структура по отрасли като делът на инвестициите от 2.3% през 2007 г. за СГР стопанство нараства на 8.2 % през 2017 г. След членството на България в ЕС за големите растениевъдни стопанства се създаде благоприятен инвестиционен климат за техническото и технологично обновяване на материално-техническата им производствена база посредством специално разработените мерки в ПРСР (2007-2013) и ПРСР (2014-2020) за модернизиране на земеделските стопанства. С най-висока инвестиционна активност и инвестиционна подкрепа са големите земеделски стопанства, с икономически размер над 150 000 евро. По данни на СЗСИ средно едно такова земеделско стопанство е направило инвестиции в размер на 981 377 лв. през първия програмен период.

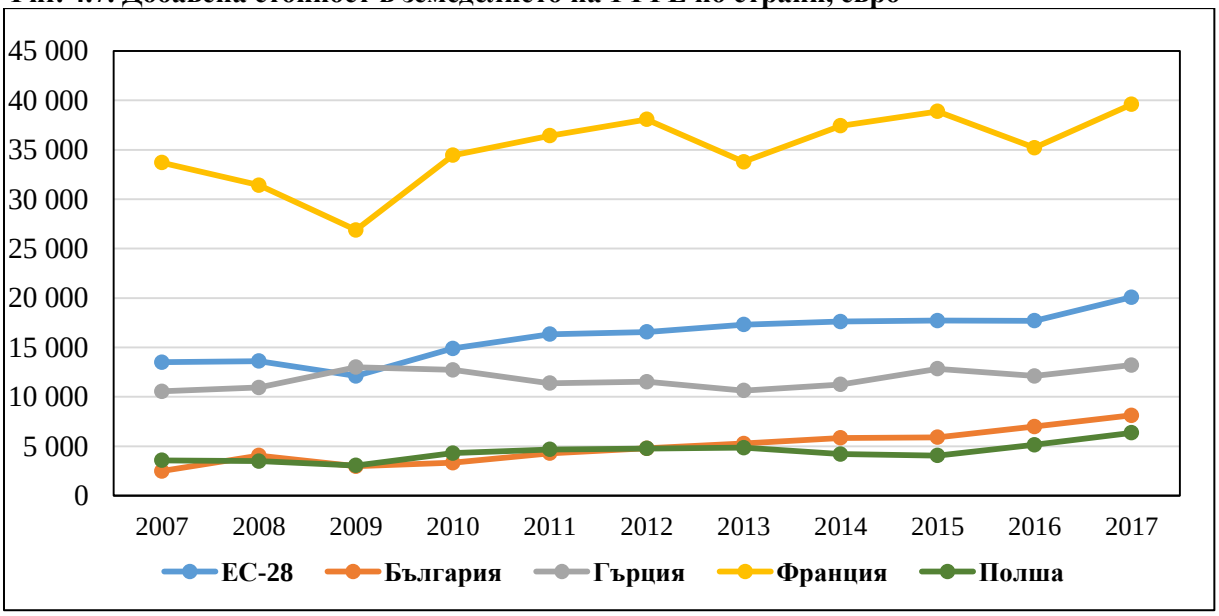
Не така стоят нещата с малките земеделски стопанства (с икономически размер между 2 СП и 4 СП). Поради слабите финансови ресурси, с които те разполагат, а оттам и с липсата на достъп до земеделски кредити, по-голямата част от тях не могат да се възползват от подкрепата на съответните инвестиционни мерки.

С приоритетно значение сред земеделските стопанства са инвестициите в машини, съоръжения и оборудване. Те заемат най-висок относителен дял - близо 75% в общата структура на направените инвестиции. Очевидно осъзнаването на необходимостта от този тип инвестиции от страна на земеделските стопани е свързано с прякото положително влияние на внедрените нови, високопроизводителни селскостопански машини и съоръжения върху техните производствени и икономически резултати. Непосредственият и по-бърз ефект от нововъведенията в сферата на техническата производствена инфраструктура имат решаващо значение за предпочитанията на земеделските стопани към този вид инвестиции. Въпреки че през 2014-2020 г., с нарастващо значение за младите земеделски стопани са инвестициите в земеделска земя и трайни насаждения, инвестиционната дейност в машини, съоръжения и оборудване остава доминираща.

4.1.2. Производителност и заплащане на труда в земеделието

Производителността на труда в европейското земеделие е сравнително висока, но съществува значителна диференциация по страни. Средно за ЕС, 1 Годишна работна единица (ГРЕ) успява да формира около 20 хил.евро добавена стойност през 2017 г., но тя варира между 6,4 хил. евро в Полша, 8,1 хил. евро в България и 40 хил.евро във Франция. В сравнение със средната производителност на труда в европейската икономика, средно за европейската икономика, в земеделието тя е по-ниска между 2-4 пъти. Проблемът е в земеделието, като липсата на достатъчен ръст в отрасъла се отразява на доходността и на заплащането на труда, което води до изоставане в нивата на заплащане на наетата работна ръка в земеделието, сравнено с другите икономически отрасли.

Фиг. 4.7. Добавена стойност в земеделието на 1 ГРЕ по страни, евро

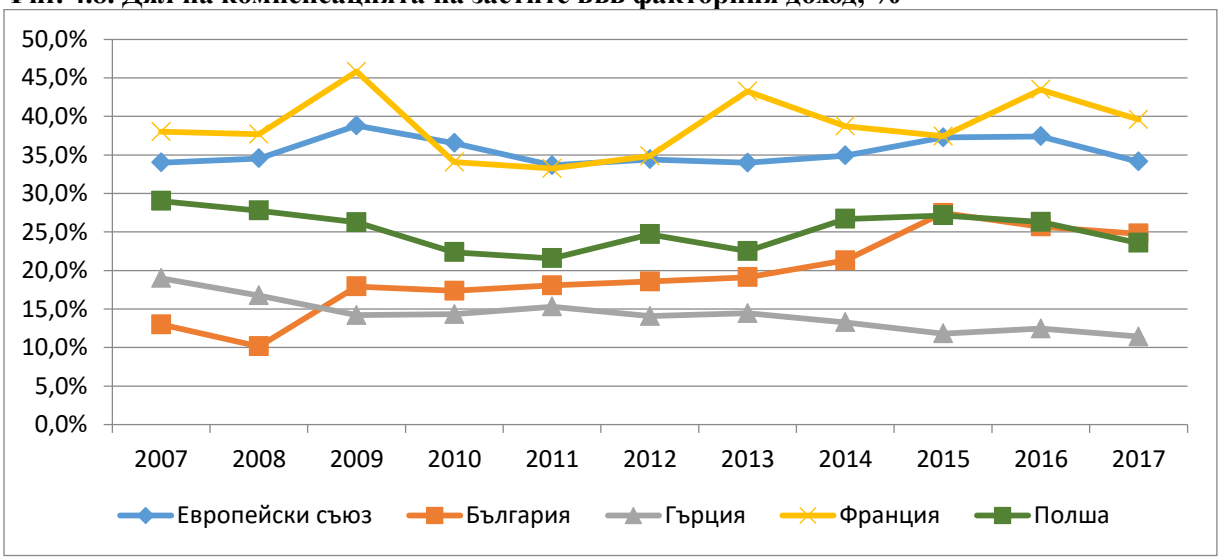
Източник: Евростат.

Ниската производителност на труда в земеделието в много от страните на ЕС, включително и в България води до относително нисък факторен доход на 1 ГРЕ. Средно за ЕС, факторният доход на 1 ГРЕ е 18,5 хил.евро, докато в България той възлиза на 10,4 хил. евро, а от другите наблюдавани страни (Франция, Полша и Гърция), най-нисък е в Полша – 7,2 хил. евро. Компенсацията на наетите в земеделието представлява около 34-35% от факторния доход в отрасъла средно за ЕС. Това е съществено да се отбележи, защото в останалите икономически сектори, компенсацията на наетите представлява около 45% от БВП средно за ЕС, което разкрива една от слабостите при заплащането на работната сила. В България разходите за заплащане на вложения труд в земеделието възлизат на около 25% от факторния доход в земеделието, което е по-ниско отколкото средното за Европа. В същото време Франция, която е водещата в земеделието страна на ЕС, има дял на разходите за заплащане на труда достигащ 40% от факторния доход през 2017 г.

Проблемите с работната сила в земеделието и рязкото намаляване на заетите в селското стопанство и в България, и в ЕС са причина за проблемите с добавената стойност и в слабия ръст на селскостопанското производство. Земеделието е отрасъл където трудът продължава да изпълнява голяма част от производствения процес, особено в животновъдството. В овощарството и зеленчукопроизводството, където прибирането на реколтата не може да се извърши механизирано или едновременно, то се явява критичен фактор за развитието. Причините за съкращаване на работната сила, заета в селското стопанство у нас е в изоставането на заплащането, в сравнение с другите икономически отрасли. По-ниското заплащане на труда в земеделието се дължи от една страна на по-ниската производителност и възвращаемост в отрасъла на единица разход, но така и в оценката за качеството на предлаганата работна сила и във вида на предлаганата работа.

В останалите икономически сектори, разходите за труд представляват между 45-50% от създаваната добавена стойност, докато в земеделието това съотношение е значително по-малко. В България нивата са около 25% и за да се намали острият недостиг на работници в отрасъла има възможност за едно между 50-60% увеличение на разходите за труд. Това няма да реши всички проблеми с недостига на работници, но ще преодолее част от най-острите дефицити. Проблемът с липсата на желаещи да работят в земеделието се дължи и на качеството на работата, която се предлага в земеделието, на демографската криза в селата и на светогледа по отношение на труда на съвременното общество. Модернизацията и внедряването на нови технологии и техника са устойчивият път за преодоляване на преобладаваща част от проблемите.

Фиг. 4.8. Дял на компенсацията на заетите във факторния доход, %

Източник: Евростат.

Модернизацията не само ще помогне да се намери известно решение за заместване на част от липсващата работна сила с машини, но ще създаде възможност да се предлага работа за квалифицирани специалисти и да се подобри имиджа на

заетостта. Изключително важна е модернизацията в животновъдството и в секторите (зеленчукопроизводство и овощарство), където в момента ситуацията с намирането на работници е най-критична. Едновременните мерки за спиране изтичането на работна сила от земеделието и в ускоряване на усилията за модернизация и технологичен напредък в отрасъла ще допринесат за увеличаване производителността, до нарастване на производството и добавената стойност, до увеличаване на доходността от земеделие, а оттам до по-висока устойчивост и възможности за по-добро заплащане, което ще оттласне нагоре българското селско стопанство.

4.1.3. Сравнителен анализ на заетостта и доходността на младите хора в селското, горското и рибно стопанство с другите икономически дейности

Младежката заетост по данни на НСИ е разделена в следните две групи: заети лица от 15 до 25 г. (таблица 4.1.) и от 25 до 34 г. (таблица 4.2).

Анализът на горната информация показва намаление през 2018 г. спрямо 2010 г. на абсолютния брой на заетите до 25 г. във всички икономически отрасли с 40%. В селското, горското и рибното стопанство (СГР) за същия период намалението е почти два пъти по-малко (21%). Това е индикатор за засилване на интереса от страна на тази възрастова група към СГР. Вследствие на тази разлика, делът на младите хора до 25 години, заети в СГР в общата младежка заетост се увеличава от 5.5% през 2010 г. на 7.4% през 2018 г.

Таблица 4.1. Динамика на младежката заетост (до 25 г.) във всички икономически сектори в т.ч в селското, горското и рибно стопанство (СГР) през 2010- 2018 г.

Години	Общо във всички икон.дейности - хил.бр.	в т. ч в селското горско и рибното стопанство -хил.бр.	Дял на мл.заетост в СГР спрямо общата младежка заетост (%)
	до 25 г.		
2010	219.1	12.1	5.5
2013	164.5	10.7	6.5
2016	133.4	11.1	8.3
2018	130.3	9.6	7.4

***Източник**:* Собствени изчисления с данни от НСИ.

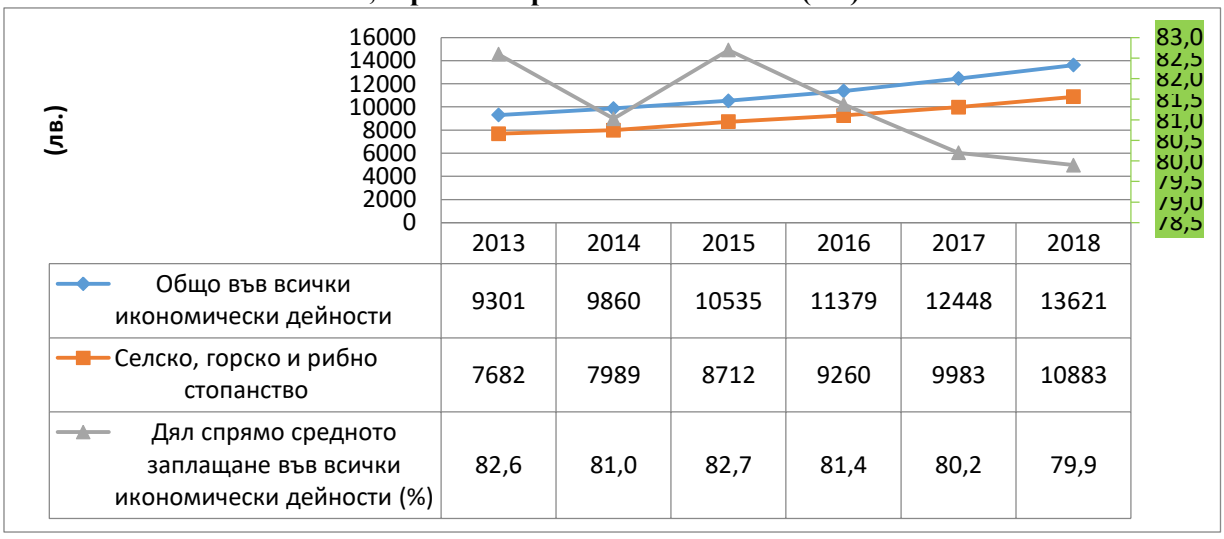
Таблица 4.2. Динамика на младежката заетост (от 25 г. до 34 г.) във всички икономически сектори, в т.ч в селското, горското и рибно стопанство (СГР) през 2010- 2018 г.

Години	Общо във всички икон.дейности, хил. бр.	в т. ч в селското горско и рибното стопанство, хил. бр.	Дял на мл.заетост в СГР в общата младежка заетост (%)
	от 25 до 34 г.		
2010	736.3	38.6	5.2
2013	659.5	31.6	4.8
2016	669.2	40.2	6.0
2018	675.4	34.9	5.2

***Източник**:* Собствени изчисления с данни от НСИ.

Темпът на намаление на заетостта на лицата в тази по-голяма младежка възрастова група е значително по-нисък от темпа на намалението на заетостта в групата до 25 г. Това важи както за заетостта във всички икономически дейности, която спада с 8.3% през 2018 г. спрямо 2010 г., така и за заетостта в СГР (намалението е с 9.6%). Този факт е логичен като се има предвид, че лицата от 25 до 34 г. в преобладаващата си част би следвало вече да са направили своя професионален избор и в по-голяма степен да са ориентирани към трудовата си реализация отколкото младежите до 25 г. Обхватът на заетите в СГР млади хора остава почти неизменен – около 5%. Това е сравнително нисък относителен дял, което е показателно за недостатъчната степен на привлекателност на СГР, в сравнение с насочеността към останалите икономически сфери за тази категория младежка заетост. Сравнителните данни относно динамиката в заплащането на труда в отрасъла и другите икономически дейности са представени на фигура 4.9.

Фиг. 4.9. Средна годишна работна заплата на наетите в икономическите дейности през 2013-2018 г. в т.ч в селското, горското и рибното стопанство (лв.)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Общо във всички икономически дейности	9301	9860	10535	11379	12448	13621
Селско, горско и рибно стопанство	7682	7989	8712	9260	9983	10883
Дял спрямо средното заплащане във всички икономически дейности (%)	82,6	81,0	82,7	81,4	80,2	79,9

***Източник**:* Собствени изчисления с данни от НСИ.

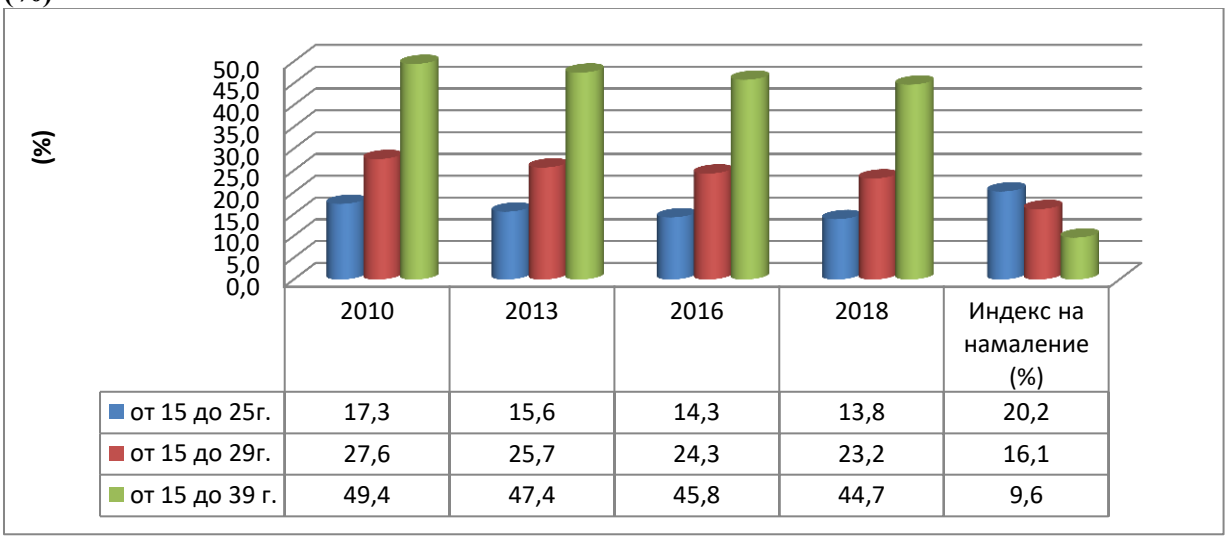
Анализът на данните от горната фигура показва повишаване на годишната работна заплата на наетия труд във всички икономически дейности. През 2018 г. това увеличение е с 46.4% спрямо 2013 г. във всички отрасли и с 41.7 % в селското, горското и рибното стопанство. Заплащането в СГР изостава от това в другите отрасли като средно за периода 2013-2018 г. то представлява приблизително 80-82% от заплащането във всички икономически дейности. Въпреки че колебанията в разликата между заплащането през отделните години са незначителни, тенденцията е делът на заплащането в СГР спрямо заплащането в другите икономически сфери да намалява. Информация относно работната заплата само за заетите млади лица по икономически дейности официалната статистика не води на отчет. По експертно мнение може да се предположи, че разликата между заплащането в СГР и останалите икономически

дейности в най-добрия случай при младите се запазва. Като се има предвид обстоятелството, че в някои водещи сектори като IT индустрията, в която са заети предимно млади хора и равнището на заплащане изпреварва далеч средното за страната ниво, реално е да се очаква разликата между заплащането на младите заети в СГР и средното за страната да бъде още по-голяма.

4.1.4. Обхват на младите лица в общата структура на трудоспособното население в страната и сравнение на младежката заетост (безработица) спрямо средната за страната

Динамиката в обхвата на младите хора спрямо общото трудоспособно население в страната може да се проследи на фиг. 4.10.

Фиг.4.10. Относителен дял на младите хора в цялото трудоспособно население на страната (%)

	2010	2013	2016	2018	Индекс на намаление (%)
от 15 до 25г.	17,3	15,6	14,3	13,8	20,2
от 15 до 29г.	27,6	25,7	24,3	23,2	16,1
от 15 до 39 г.	49,4	47,4	45,8	44,7	9,6

Източник: Собствени изчисления с данни от НСИ.

Анализът на горната графика показва намаление на всички младежки възрастови групи през 2018 г. спрямо 2010 г. Въпреки общата тенденция на спад в относителния дял, темповете на това намаление не са еднакви при трите възрастови групи от млади хора. Различията са съществени, което по-строго се доказва от коефициента на вариация (Kv = 35%). Най-бързо е намалял делът на най-младите лица до 25 г. (с 1/5), а най-малко съответно в групата на лицата до 39 г. (с близо 10%).

Данните за младежката заетост (15-25 г.) и (15-29 г.) са поместени съответно в таблица 4.3. и таблица 4.4.

През периода 2010-2018 г. младежката заетост на лицата до 25 г. намалява с 6.8% докато общата заетост за същия период се увеличава с 12.2%. В резултат на отбелязаните разнопосочни тенденции, обхватът на младежката заетост до 25 г. спада от 47.5% през 2010 г. на 39.5% през 2018 г. (или с близо 17%).

Таблица 4.3. Коефициент на общата заетост в т. ч. младежката (от 15 до 25 г.) през 2010-2018 г. (%)

Години	Обща	Младежка	Обхват на младежката заетост до 25 г. в общата заетост (%)
2010	46.7	22.2	47.5
2013	46.9	21.2	45.2
2016	49.3	19.8	40.2
2018	52.4	20.7	39.5
Индекс на изменение 2018/2010 (%)	12.2	-6.8	-16.9

***Източник*:** Собствени изчисления с данни от НСИ.

Таблица 4.4. Коефициент на общата заетост в т.ч младежката (от 15 до 29 г.) през 2010-2018 г. (%)

Години	Обща	Младежка	Обхват на младежката заетост до 29 г. в общата заетост (%)
2010	46.7	35.6	76.2
2013	46.9	36.7	78.3
2016	49.3	38.3	77.7
2018	52.4	40.8	77.9
Индекс на изменение 2018/2010 (%)	12.2	14.6	2.1

***Източник**:* Собствени изчисления с данни от НСИ.

За разлика от тенденциите в изменението на младежката заетост до 25 г., при по-голямата възрастова група (до 29 г.) се наблюдава ръст на заетостта с 14.6%, което е дори по-високо от нарастването на общата заетост (12.2%). Това е причината за увеличението на обхвата на младежката заетост до 29 г. в общата заетост, макар и незначително с 2,1% през 2018 г. спрямо 2010 г.

На фона на измененията в младежката заетост се наблюдават аналогични тенденции в развитието на младежката безработица. В групата на младежите до 25 г. равнището на безработица е спаднала с 45% през 2018 г. спрямо 2010 г., но това намаление е по-малко в сравнение с намалението на безработицата във всички възрастови групи. С това може да се обясни покачването на дела на младежката в общата безработица със 7,4% за същия период (таблица 4.5).

Таблица 4.5. Коефициент на общата безработица в т.ч. младежката (от 15 до 25 г.) през 2010-2018 г. (%)

Години	Обща	Младежка	Съотношение на младежката безработица до 25 г. към общата безработица
2010	10.2	23.2	2.3
2013	12.9	28.4	2.2
2016	7.6	17.2	2.3
2018	5.2	12.7	2.4
Индекс на изменение 2018/2010 (%)	-49.0	-45.3	7.4

Източник: Собствени изчисления с данни от НСИ.

Таблица 4.6. Коефициент на общата безработица в т.ч младежката (от 15 до 29 г.) през 2010 -2018 г. (%)

Години	Обща	Младежка	Съотношение на младежката безработица до 29 г.към общата безработица
2010	10.2	17.6	1.7
2013	12.9	21.8	1.7
2016	7.6	12.2	1.6
2018	5.2	8.3	1.6
Индекс на изменение 2018/2010 (%)	-49.0	-52.8	-7.5

Източник: Собствени изчисления с данни от НСИ.

През 2018 г. при лицата до 29 г. безработицата е спаднала на 8.3%, т.е повече от половината (52.8%). Този спад изпреварва намалението на общата безработица, която възлиза на 49% и е причина обхватът на младежката безработица в общата безработица да спадне със 7.5% (таблица 4.6.).

4.1.5. Анализ на работната сила в селското стопанство на регионално равнище

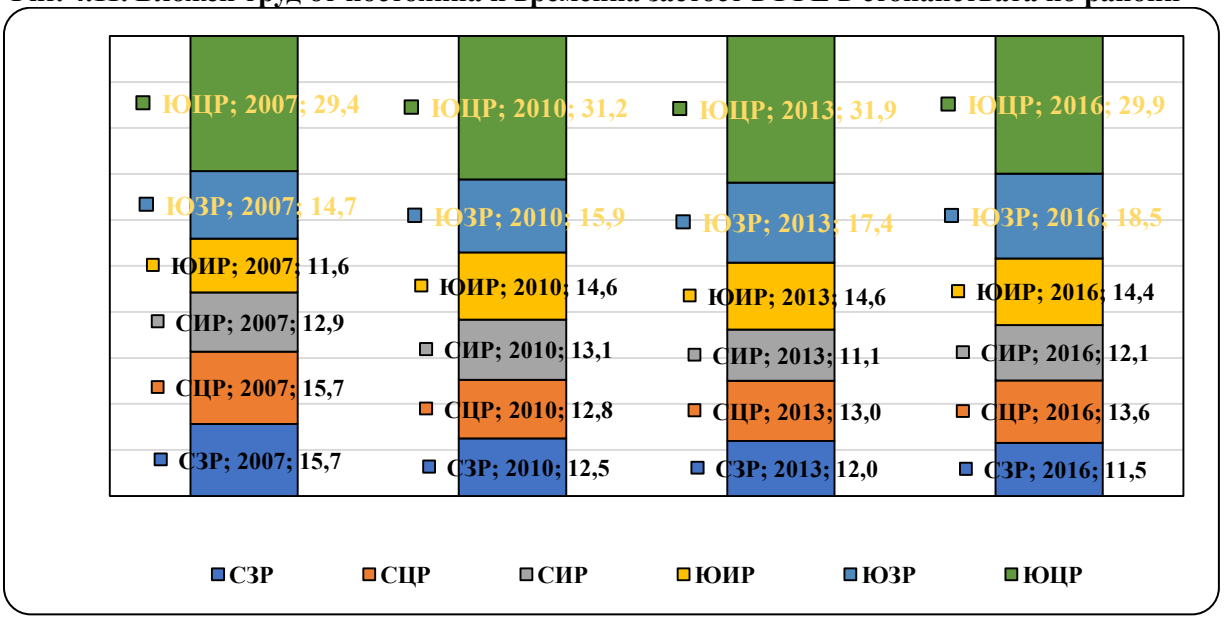
Вложеният труд в селското стопанство непрекъснато намалява за периода 2007-2016 г., като в два от районите Южен централен и Югозападен се концентрира 48% от целия положен труд в земеделието, измерен в ГРЕ през 2016 г. Вложеният труд в земеделието намалява във всички райони на планиране, но най-голям е спадът в Северна България, където съкращаването на използвания труд в някои от тези райони е повече от два пъти. Причините за рязкото намаление на наличната работна сила са в непривлекателността на труда в земеделието, ниското заплащане, обезлюдяването на селата, преструктурирането на земеделието. Именно преструктурирането на земеделието и силното съкращаване на фамилните стопанства, където има най-високо присъствие на самонаетост води до огромното намаление на работната сила в Северна България. В Южен централен и Югозападен район на планиране, поради преобладаването на малки фамилни стопанства, работната сила се редуцира с по-бавни темпове, но слабите икономически показатели и доходност на стопанствата в тези райони застрашават съществуването им и вещае напускане на заетите в земеделието в тези райони. Голямата част от работната сила е заета в малки по размер стопанства. Формите на заетост в сектора са свързани с цялостната структура на селското стопанство и с размера на стопанствата. Характерна за сектора е временната и сезонна форма на заетост.

По отношение влагания труд в отрасъла изразен в Стандартна продукция се вижда, че той расте, но не е равномерно разпределен между отделните райони. Най-висока доходност и икономически обем произвежда зает в Северозападен, Северен централен и Североизточен район на планиране, като равнищата са почти изравнени, което се дължи на силното съкращение на работната сила. През 2016 г. в

Североизточния и Северозападния район, в стойностно изражение, производителността на труда възлиза на около 25 хил. евро на 1 ГРЕ. Това е доста над средното за страната и го надвишава с около 68%. През годините се отбелязва непрекъснат ръст във възвращаемостта на труда, като впечатление прави изоставането в икономическия обем продукция, което се пада на един зает в Северен централен район в периода 2007-2016 година.

С най-ниска доходност и СП на ГРЕ са Югозападен и Южен централен район, което потвърждава по-големите проблеми в тези райони в сравнение със средните за страната. Това се дължи основно на географските характеристики и на маломерността на земеделието и на стопанствата в тях. Разпокъсаността на земеделието в тези райони, съпроводено и със свиването на сектори, които се отличават с по-висока добавена стойност на единица площ води до това тези сектори не само да са под средните за икономическата производителност на труда, но и до увеличаване разликата с останалите райони.

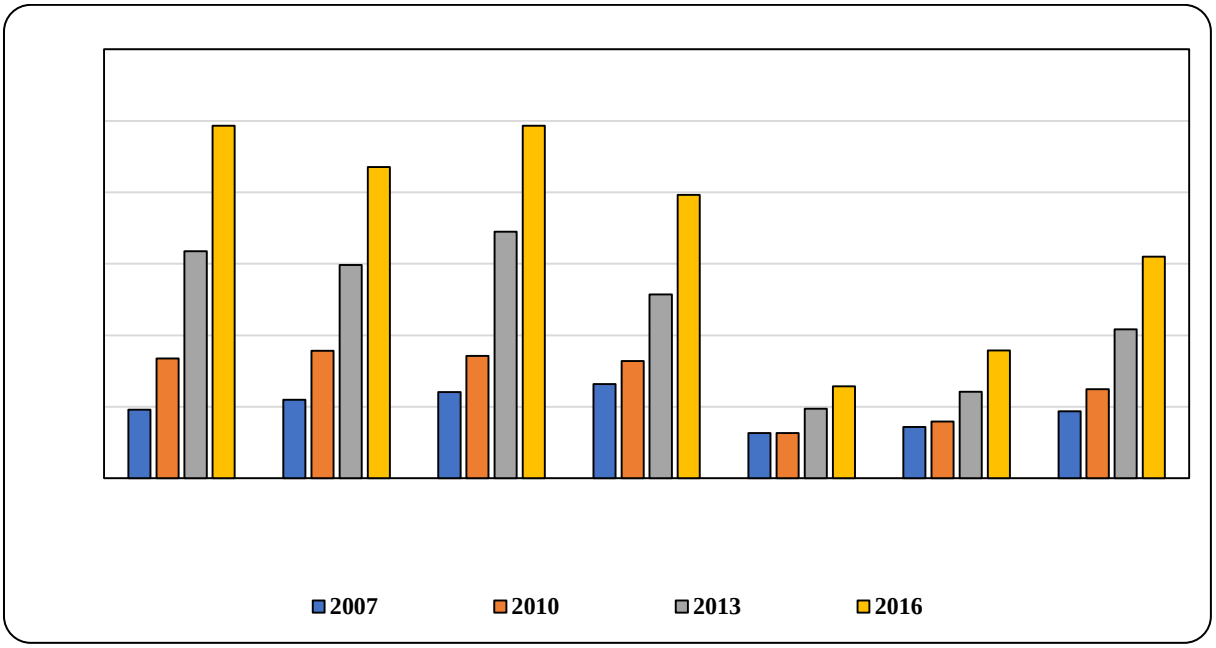
Фиг. 4.11. Вложен труд от постоянна и временна заетост в ГРЕ в стопанствата по райони

Източник: Евростат.

Произведената стойност по райони, съотнесена към използваните ГРЕ, нараства за цялата страната, което е логично предвид значителното намаление на броя на стопанствата, респективно броя на заетите в земеделието. На север от Стара планина продуктивността на труда в стопанствата расте с по-висок темп, което можем да отдадем на по-добрата материална обезпеченост на растениевъдните стопанства. Прави впечатление, че по отношение на възрастовия профил над 54% от лицата, влагащи труд в селското стопанство са на възраст над 55 години, като тази група е формирана основно от стопаните и семейните работници, които в повечето случаи попадат в групата на неплатените работници.

Фиг. 4.12. Стандартна продукция на 1 ГРЕ, евро

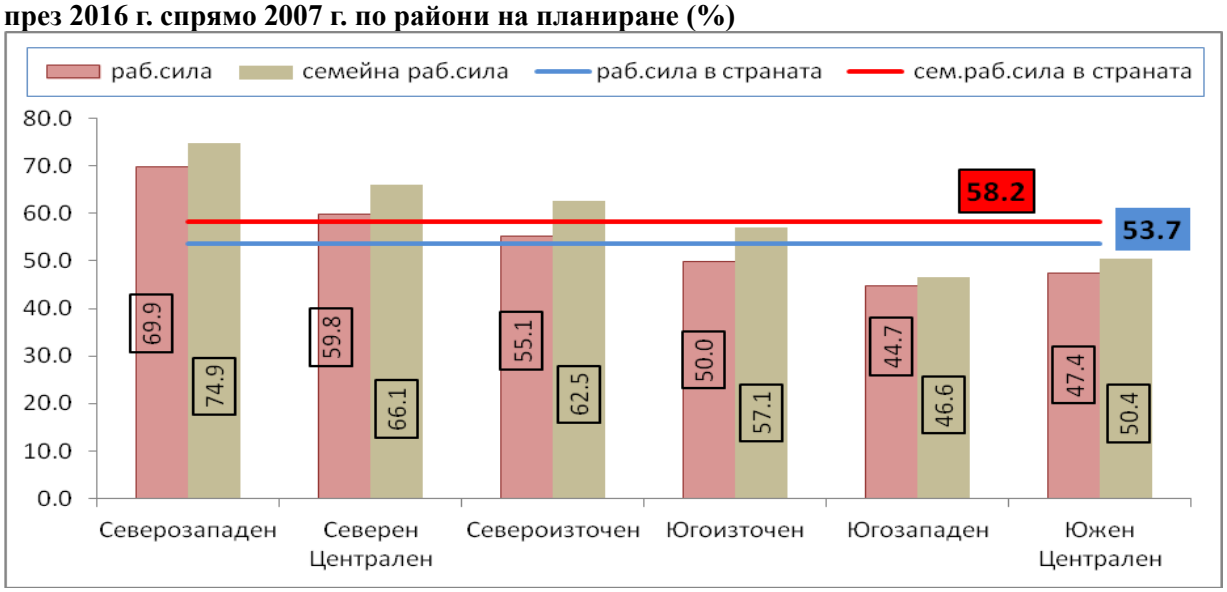
***Източник**:* Евростат.

Проблемът с трудовите ресурси е повсеместен и трябва да се търси възможност за решаване на тези въпроси. Запазване на преобладаващия дял на заетост на работната сила в малките стопанства е от съществена важност. Промяна на структурата на работната сила по възраст и образователно ниво също трябва да бъде във фокуса на внимание. В условията на пазарна икономика се налага необходимостта от подобряване качеството на човешкия потенциал. Това ще доведе до повишаване на техния капацитет в търсене на нови бизнес-възможности, прилагането на иновативни производствени практики и въвеждането на европейските стандарти и изисквания. Тенденциите на намаление на работната сила в земеделието са характерни за всички райони на планиране. Най-силно това е изразено в Северозападния район на планиране (СЗР) - с близо 70%; следват Северният Централен (СЦР) - с 60% и Североизточният (СИР) – с 55%. Под средното намаление в страната са районите от Южна България, като най-нисък е спадът в Югозападния район (ЮЗР) – с 44.7%. Различията в процеса на съкращаване на заетата работна сила в земеделието между отделните райони е на границата между умерената и значителната степен, което по-строго се доказва от стойността на коефициента на вариация (24.5%). В процентно отношение намалението на работната сила в отделните райони е представено на фигура 4.13.

Освен общото намаление на заетата работна сила в земеделието, намалява и то с по-бързи темпове, семейната работна ръка. Намалението е абсолютно и относително във всички райони на планиране. По-осезаемо това намаление се наблюдава в Северна България - с около 10 пункта повече от средното за страната като най-голямо за пореден път то е в Северозапада (с 16.7%). В Югоизточна България динамиката в изменението на обема на семейната работна ръка се доближава до средното изменение в страната.

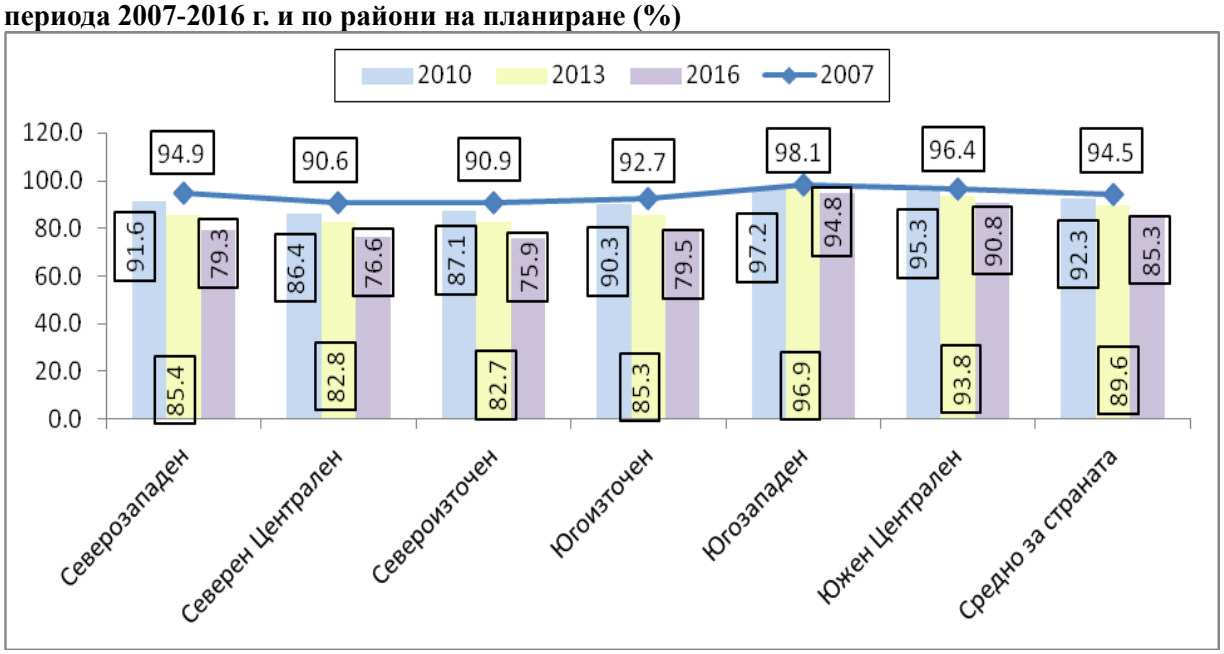
Отклоненията в намалението на семейната работна ръка от средното е по-силно изразено в сравнение с различията по отношение на спада на цялата работна сила (коефициентът на вариация е равен на 30.0%). По-бързият темп на намаление на семейната заетост, в сравнение със спада на цялата земеделска работна сила, води до съответни изменения в структурата на работната сила. Делът на семейната работна ръка продължава да бъде диминиращ, но през изследвания период бележи затихваща роля (фигура 4.14.).

Фиг. 4.13. Намаление на работната сила в отрасъла, в т.ч. и на семейната работна ръка през 2016 г. спрямо 2007 г. по райони на планиране (%)

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Фиг. 4.14. Относителен дял на семейната работна ръка в общата работна сила през периода 2007-2016 г. и по райони на планиране (%)

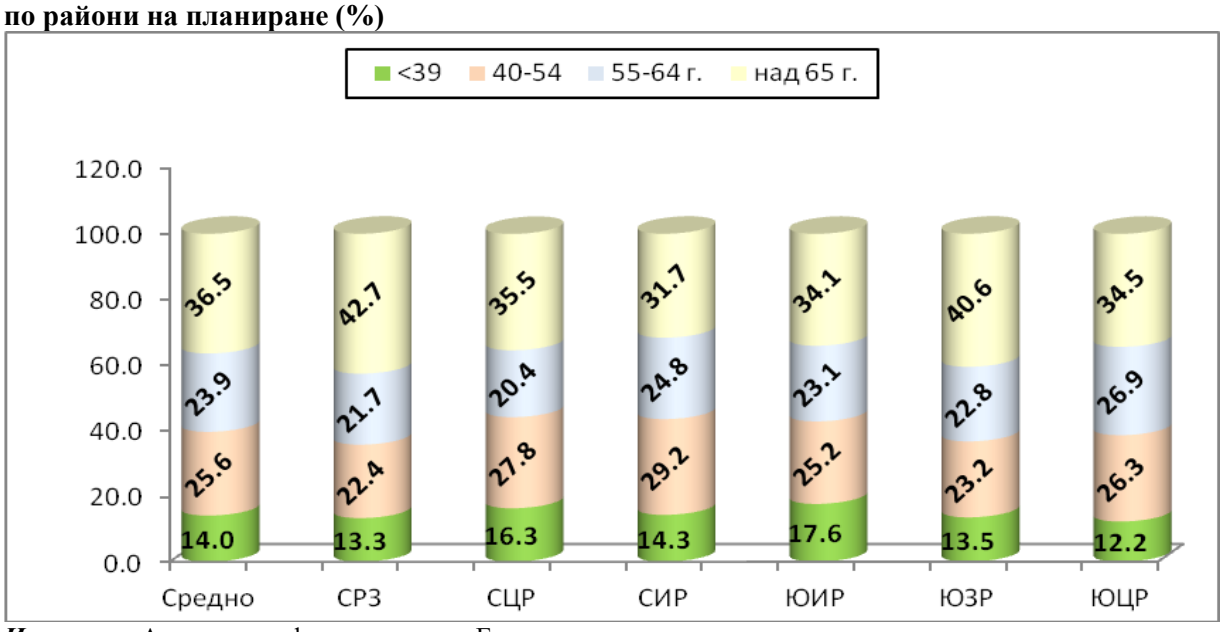

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Делът на семейната работна ръка в общата сруктура на заетата работна сила средно за страната намалява от 94.5% през 2007 г. на 85.3% през 2016 г., т.е то е малко под 10% (9.2%). Отново и съвсем закономерно през 2016 г., в сравнение с 2007 г., значението на семейната работна сила намалява по-забележимо в Северна България - с около 15 пункта над това през 2007 г. като най-голямо е в Северозапада (с 15.7% по-високо). Югоизточна България също бележи достатъчно голямо намаление на дела на семейната работна ръка (с 13.2% по-голямо спрямо 2007 г.). В Югозападна България намалението на относителния дял на семейната работна ръка е под средното за страната намаление (с 3.3% по-ниско).

Цялостното намаление на труда, влаган от членове на семейството е обезпокоително като се има предвид, че на нея се разчита да продължи по-нататъшното управление на семейната ферма. Осъществяването на желаната приемственост между поколенията, наследяването на фермерската заетост и съхранението на фермерството ще бъде поставено под съмнение, ако през следващите години се допусне изтичането на млади и жизнеспособни родственици. Във възрастово отношение между отделните райони не се наблюдават съществени различия (фигура 4.15.).

Фиг. 4.15. Възрастова структура на управителите на земеделските стопанства през 2016 г. по райони на планиране (%)

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Математически това се доказва от коефициента на вариация, чиито стойности при отделните възрастови групи се движи между 10% и 14%.

Във всички райони е налице редуциране на мениджърския състав. Поради естествени социално-демографски причини най-осезаемо това ще засегне лицата над 65 години, при които коефициентът на смъртност в селските райони е най-висок и той е по-голям както от средното за европейските страни, така и сравнение с този в градовете. Редица нерешени проблеми с медицинското обслужване, особено в малките и

отдалечени населени места, които продължават да съществуват от години насам и обуславят именно високата смъртност сред най-възрастното селско население. Между отделните райони на планиране смъртността на селското население варира, като над средния за страната коефициент на смъртност (в ‰) е при лицата над 65 г. (67.6 смъртни случаи на 1000 души от селското население) в СЗР (73.6 ‰); СЦР (70.1 ‰) и ЮИР (69 ‰). При останалите райони смъртността в тази възрастова група е по-ниска от средната за страната.

Може да се обобщи, че в районите на планиране има абсолютен спад на мениджърите във всички възрастови групи, но поради различията в естествено протичащите демографски процеси между отделните райони, относително по-благоприятна е възрастовата структура в Северните райони (този феномен може да се нарече изкуствено подмладяване на работната сила).

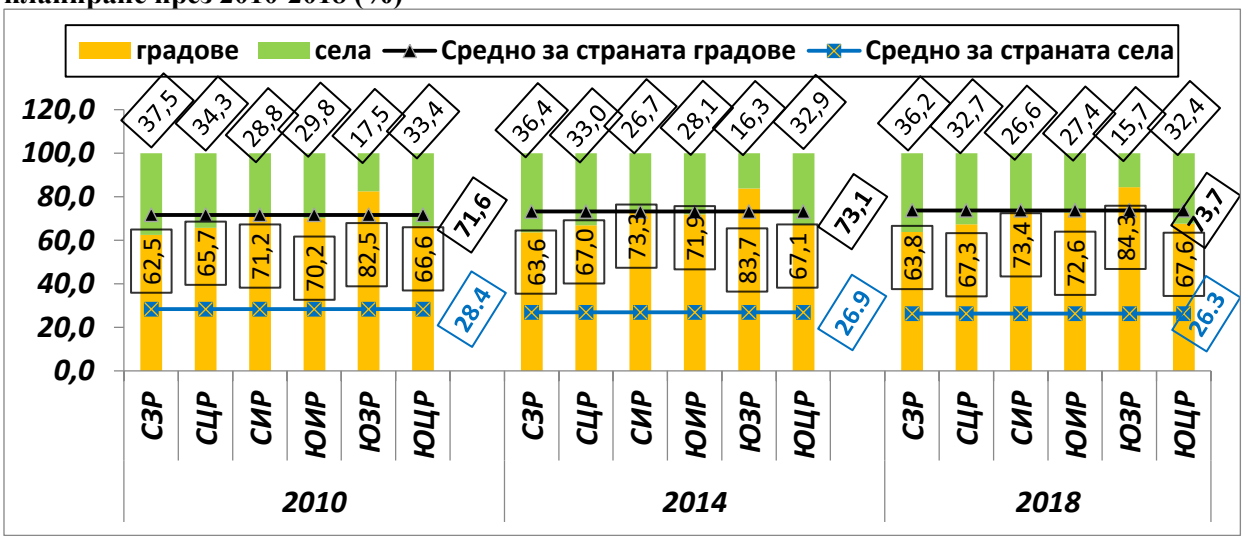
4.1.6. Развитие на човешкия потенциал в районите на планиране по местоживеене (село-град) и по възраст

Намалението на земеделската работна сила, в т. ч. и на мениджърите в отделните райони на планиране следва картината на протичащите в тях процеси на развитие на човешките ресурси. С оглед ключовото значение на човешкия потенциал като социална база за формирането на работната сила в отрасъла, по-нататък е направен анализ на неговото развитие в регионален аспект и накратко са разгледани основните белези на демографската ситуация в селата. Общата тенденция към съкращаване на човешките ресурси в селата е характерна за всички райони на планиране, но темпът на този процес най-силно се проявява в СЗР и СЦР, съответно 21.9% и 19.8% за последните 10 години. В ЮЗР и ЮЦР намалението на селското население е по-малко (съответно 11.2% и 11.9%), което се дължи на задържащото се население в селата около столицата и втория по големина град в България - Пловдив. Мигриращите от другите части на страната предпочитат да се заселват както в столицата и в другите големи градове, така и в близките около тях села. Сходни процеси протичат и в областите около Черноморието (СИР и ЮИР), където намалението на селското население е под средното за страната. Разпределението на населението между градовете и селата в различните райони на планиране може да се проследи на фигура 4.16.

От данните в горната графика е видно, че делът на градското население средно за страната през 2018 г. се увеличава с близо 3% спрямо 2010 г. и съответно намалява делът на селското население от 28.4% на 26.3%. Във всички райони на планиране преобладава градското население, но в сравнение със средните за страната стойности, се наблюдават определени различия между тях. Това най-ясно е изразено в Северозападния, Северния Централен и Югозападния район. Първите два района се открояват по отношение на по-високия обхват на селското население, докато в Югозапада превес има градското население. Тази тенденция се запазва през периода

2010-2018 г. В ЮЗР през 2018 г. неговият дял достига 84.3%, т.е с повече от 10 пункта надвишава средния за страната обхват на градското население.

Фиг. 4.16. Изменение в структурата на населението по местоживеене в районите на планиране през 2010-2018 (%)

Източник: Собствени изчисления с данни от НСИ.

Продължаващото намаление на селското население е съпроводено със запазване тенденцията на обезлюдяване на селските райони. Налице е постоянно увеличаване на броя на населените места без жител или с едноцифрен брой жители. Динамиката на депопулация на населените места е представена в таблица 4.7.

Таблица 4.7. Брой на населените места без жител или с едноцифрен брой жители през отделни години

Години	Абсолютен брой	Индекс на изменение (2018 спрямо 2007) -%
1990	280	x
2000	342	x
2007	460	x
2010	495	x
2013	564	x
2016	566	x
2018	591	28%

Източник: Национален регистър на населените места в България.

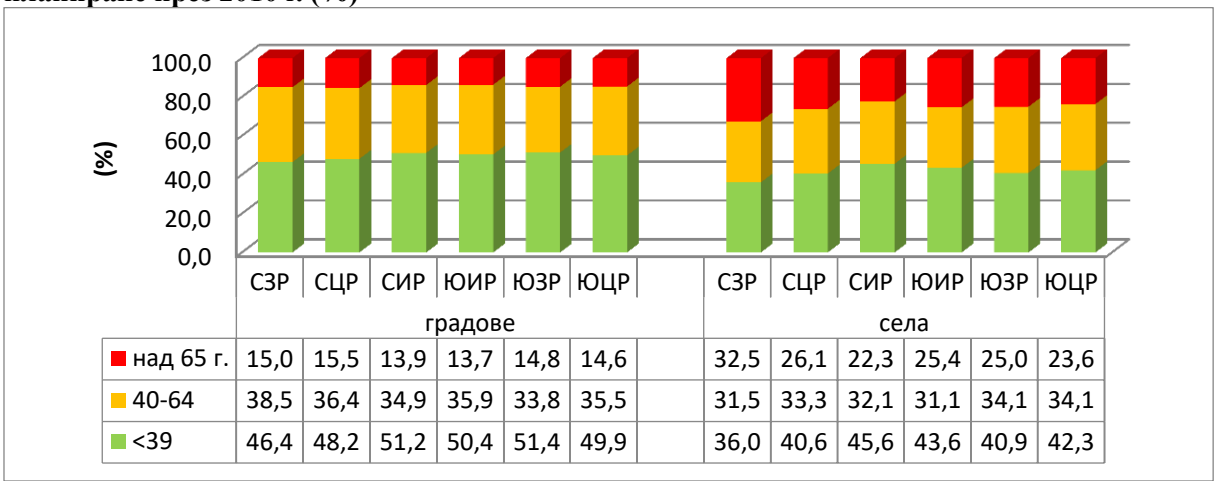
Данните показват тенденция на постоянно увеличаване обезлюдяването на селските райони. Броят на селата без жител или с едноцифрен брой жители през 2018 г. се е увеличил с 28% спрямо 2007 г. и повече от два пъти спрямо 1990 г. (2.1 пъти).

За изготвяне на сравнителен анализ на населението между градовете и селата по възрастови групи и райони на планиране е използвана информация, представена на фигури 4.17. и 4.18. съответно за 2010 и 2018 г.

Сравнителният анализ на данните в двете графики показва застаряване както на градското, така и на селското население през 2018 г. спрямо 2010 г. Влошаването на

възрастовата структура е по-силно изразено в Северозападния и Северния Централен район. При тях делът на лицата над 65 г. е най-висок и респективно този на населението до 39 г. най-нисък. В селата тази ситуация е още по-тревожна: приблизително 1/3 от селското население в тези два района през 2018 г. е над 65 г. при 21.1% средно за страната. Съответно обхватът на лицата до 39 г. е около 35-37% срещу 43% за страната. В тези райони е налице по-висока смъртност на населението в сравнение със средната за страната. В СЗР коефициентът на смъртност за 2018 г. е 15.4 на 1 000 души от градското и 28.6 на 1 000 души от селското население при съответни стойности за страната 13.2 и 21.8. Подобно е положението и в СЦР. Релевантно раждаемостта е по-ниска и следователно отрицателният естествен прираст по-висок. В градовете средно за страната през 2018 г. естественият прираст възлиза на минус 4.1‰ и в селата минус 13.5‰. В СЗР тези стойности са съответно минус 7.4‰ в градовете и минус 20.9‰ в селата. В СЦР положението е сходно: минус 7.3‰ в градовете и минус 15.9‰ в селата.

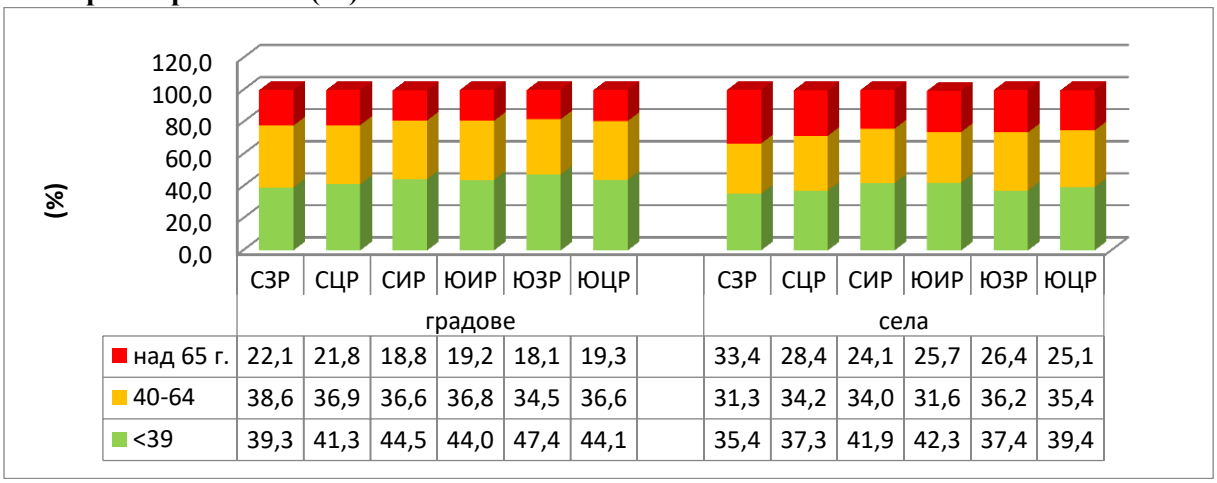
Фиг. 4.17. Възрастова структура на градското и селското население по райони на планиране през 2010 г. (%)

	СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЗР	ЮЦР	СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЗР	ЮЦР
	градове						села					
над 65 г.	15,0	15,5	13,9	13,7	14,8	14,6	32,5	26,1	22,3	25,4	25,0	23,6
40-64	38,5	36,4	34,9	35,9	33,8	35,5	31,5	33,3	32,1	31,1	34,1	34,1
<39	46,4	48,2	51,2	50,4	51,4	49,9	36,0	40,6	45,6	43,6	40,9	42,3

Източник: Собствени изчисления с данни от НСИ.

Фиг. 4.18. Възрастова структура на градското и селското население по райони на планиране през 2018 г. (%)

	СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЗР	ЮЦР	СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЗР	ЮЦР
	градове						села					
над 65 г.	22,1	21,8	18,8	19,2	18,1	19,3	33,4	28,4	24,1	25,7	26,4	25,1
40-64	38,6	36,9	36,6	36,8	34,5	36,6	31,3	34,2	34,0	31,6	36,2	35,4
<39	39,3	41,3	44,5	44,0	47,4	44,1	35,4	37,3	41,9	42,3	37,4	39,4

Източник: Собствени изчисления с данни от НСИ.

Постоянното намаление на селското население е един от най-острите проблеми в развитието на българските села. Този процес датира от десетилетия насам и не е нов за нашата страна. Ако до началото на 70-те години на миналия век основната причина за драстичното намаление на селското население и обезлюдяването на цели райони се коренеше в интензивното изтичане на човешки ресурси от селата към градовете, то след това доминираща роля в неблагоприятната динамика на числеността на селското население имат естествените демографски процеси, свързани с ниската раждаемост, високата смъртност и застаряването на населението в селата. Понастоящем интензитета на вътрешно миграционните движения е затихнал, но мощните миграционни потоци от селата към градовете, характерни за 60-70 години на миналия век се отразиха изключително негативно върху по-нататъшното демографско развитие на селските райони. Допълнително негативно въздействие оказва външната миграция, която засяга не само градското, но и селското население.

4.1.7. Заетост и добавена стойност на зает в селските райони

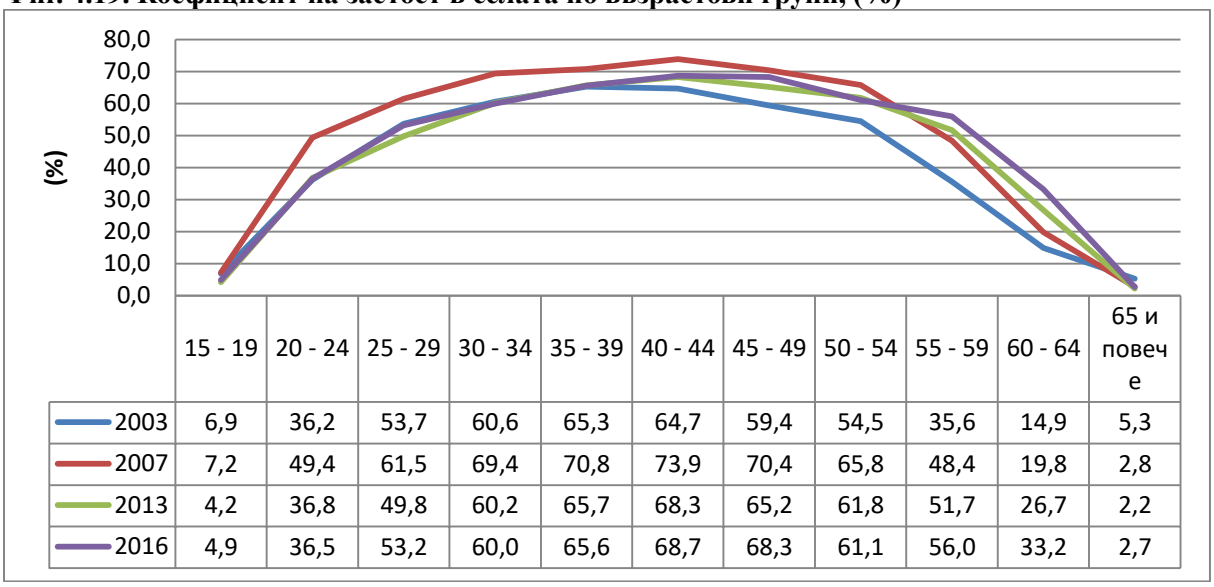
Развитието на работната сила в селското стопанство и на земеделската заетост са едни от основните фактори за постигане целите на ОСП и представляват важен акцент в социалната политика на Европа. Тенденциите в развитието и формирането на работната сила в селата в голяма степен са в съответствие с демографските процеси в селските райони. По данни на НСИ всяка година селата губят от своя човешки потенциал приблизително с 1,6%. Този процес е съпроводен с постоянно застаряване и влошаване на възрастовата структура на селското население, поради неблагоприятните социално-икономически и инфраструктурни условия на живот в селата. Състоянието на влошената възрастова структура на населението в селата силно ограничава възможностите за формирането на необходимата в количествено и качествено отношение работна сила в отрасъла.

По данни на официалната статистика, през 2016 г. стойността на коефициента на заетост в селата възлиза на 37,1% и е значително по-ниска в сравнение със заетостта в градовете (53,8%).

След края на първия период (от 2013 г. насам) коефициентът на заетост сред по-младите възрастови групи (под 39 години) намалява. Налице е разминаване между очакванията за бързо адаптиране към трудовия пазар в селата и липсата на достатъчно реални възможности за реализация на младите. При по-възрастното население, особено в групата между 55 и 64 г., тенденцията на повишаване на трудовата заетост се запазва и понастоящем.

В значителна степен за успешната реализация на пазара на труда определена роля има равнището на образование и квалификация на заетите лица. Това с пълна сила важи и за заетостта в селата. Нагледно тази зависимост на трудовата заетост от придобитата образователна и квалификационна степен може да се проследи на фиг. 4.19.

Фиг. 4.19. Коефициент на заетост в селата по възрастови групи, (%)

	15 - 19	20 - 24	25 - 29	30 - 34	35 - 39	40 - 44	45 - 49	50 - 54	55 - 59	60 - 64	65 и повече
2003	6,9	36,2	53,7	60,6	65,3	64,7	59,4	54,5	35,6	14,9	5,3
2007	7,2	49,4	61,5	69,4	70,8	73,9	70,4	65,8	48,4	19,8	2,8
2013	4,2	36,8	49,8	60,2	65,7	68,3	65,2	61,8	51,7	26,7	2,2
2016	4,9	36,5	53,2	60,0	65,6	68,7	68,3	61,1	56,0	33,2	2,7

***Източник**:* НСИ.

Анализът на данните от горната графика много ясно показва как заетостта на лицата с висше и средно образование е над общата заетост в селата. С особена сила този факт важи за заетите лица с придобита професионална квалификация. До 2010 г. те доминират на трудовия пазар като през 2008 г. се достига пикът на тяхната заетост (коефициентът на заетост е близо 70%). След 2010 г. заетостта на квалифицираните лица е изместена от категорията на лицата с висше образование. Този факт може да се обясни, от една страна с навлизащите нови производствени и информационни технологии в отрасъла, които изискват прилагането на нови знания, не само свързани с аграрното производство, но и такива по управление и маркетинг, агро-екология, финанси и др., за които по-подготвени се явяват висшистите. От друга страна, част от лицата с висше образоване са завърналите се от градовете в селата пенсионери. По тази причина преобладаващата част от тях имат висше образование, свързано с прилагането на труд извън земеделската дейност, но въпреки това успяват да се реализират на трудовия пазар в селата.

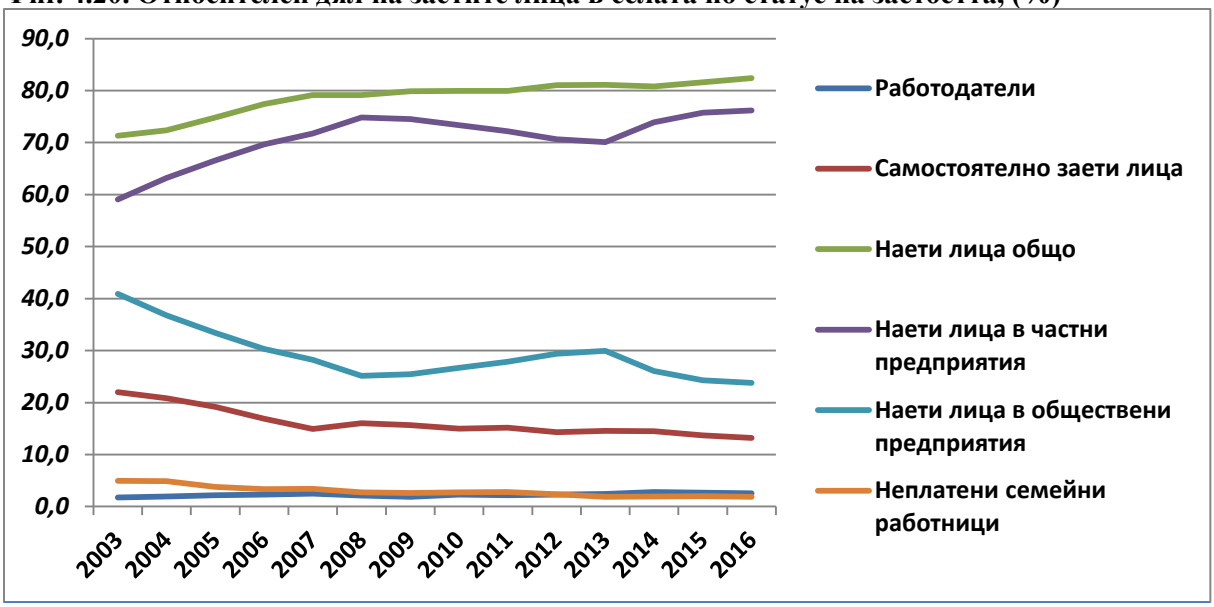
Разликата между общата заетост в селата и тази на лицата с висока степен на образование се запазва относително постоянна през всичките години – тя е от порядъка на 23-24%. Обратно на това положение е състоянието със заетостта на лицата с по-ниска степен на образование (основно, начално и по-ниско). При тях коефициентът на заетост остава под линията на общата в селата заетост през целия изследван период. Особена ниска е заетостта сред най-ниско образованите лица, за които тя е едва 9-12%. Различията в заетостта, от гледна точка на степента на образование е значима, което по-строго статистически се доказва от високите стойности на коефициента на вариация, който се запазва през годините на приблизително едно равнище от 50%.

Като цяло може да се обобщи, че през годините на периода 2003-2016 г. трудовата заетост в селата за отделните категории лица бележи колебливи изменения. В общи

линии, в края на изследвания период равнището на общата заетост е малко по-високо от това в неговото начало - с едва около 4%. Сред основните причини за това състояние са ограниченият брой на разкритите работни места в селата, липсата на достатъчно възможности за упражняване на труд извън селското стопанство и други.

Доказателство за това е запазването на заетостта в земеделския отрасъл и свързаните с него дейности като основен източник на доходи в селските домакинства, което се установи в следните изследвания: "Инвестиционно поведение на земеделските стопанства при различни сценарии на политики за развитие" и „Влияние на инвестиционната подкрепа върху икономическата жизнеспособност на земеделските стопанства". Делът на домакинствата, които за осигуряването на паричен доход разчитат основно на заетост в земеделието и на дейности свързани с него възлиза на 87.8% през 2007 г. и през 2016 г. – на 88.6%, т.е остава приблизително неизменен. Свързаните със земеделието дейности са тези по преработка на земеделска продукция, оказване на селскостопански услуги, развитие на селски туризъм и др. Дейностите, свързани с упражняване на занаяти извън земеделието се свеждат основно до заетост в сферата на социалните услуги, търговията и др. На заетостта с неселскостопански труд разчитат около 11-12% от селските домакинства като основен източник на доходи. Очевидно е, че процесът на диверсификация на икономическите дейности в селата от приемането ни в ЕС досега протича бавно и несигурно.

Фиг. 4.20. Относителен дял на заетите лица в селата по статус на заетостта, (%)

Източник: НСИ.

Налице е доминиращата и засилваща се роля на наетата работна сила през всички години. Увеличава се и се запазва водещата роля на наемане на работа в частния сектор - от 59% в структурата на общо наетите на 76% съответно през базисната и отчетната година. Релевантно на това в селата значително намалява делът на наетите в обществения сектор - от 419% на 23.8%. Положителен момент в развитието на пазара

на труда е незначителното увеличение дела на работодателите, който въпреки това остава съвсем символичен - 2.5% през 2016 г. срещу 1,8% през 2003 г. Съществено е намалението на неплатената семейна работна сила - 2.6 пъти и нейният дял през 2016 г. е вече под 2%.

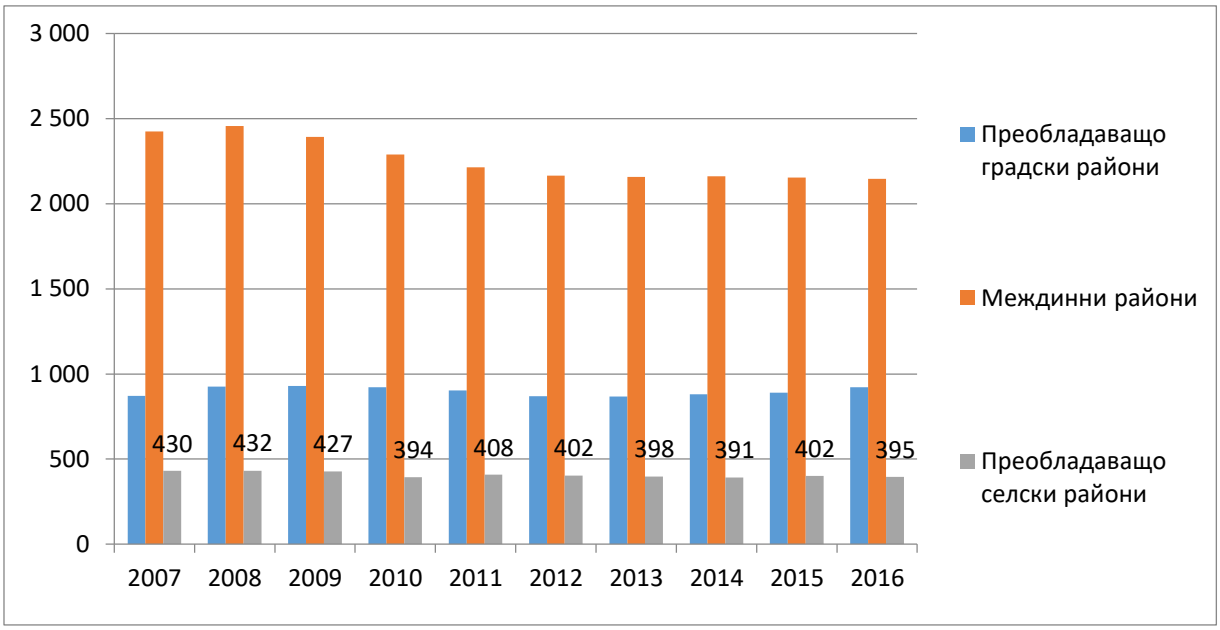
Тенденцията на постоянно намаляване на неплатения труд на членовете на семейството, заети в земеделското стопанство, е индикация за осъзнаване на необходимостта от въвеждането на по-справедливи финансови механизми при отчитането на вложения труд от страна на семейната работна сила. Този факт е в съответствие с намаляването на обхвата на групата на самостоятелно заетите лица - от 22% на 13%. Може да се направи извода, че в селата се наблюдават слаби наченки на положителни изменения в структурата на заетите лица според статуса на заетост. Стимулите за развитие на самостоятелен агро - или друг вид бизнес все още не се проявяват с пълна сила и наемането на работна ръка остава основна форма на трудова заетост през 2003-2016 г.

Това, което най-обичайно отличава развитието на селските и градските райони е именно земеделието, което е неразривно и изконно свързано с развитието на тези райони. Не случайно другият термин използван в нашия език вместо земеделие е селско стопанство показващ естествената връзка между този сектор и селото. Силните страни на селските райони са именно условията за правене на земеделие, природните ресурси и забележителности (вода, въздух, околно среда), туристическите възможности и културното наследство. Земеделието е един от стълбовете, около които трябва да се гради бъдещето развитие на селските райони. Поради промените в производствената структура на нашето земеделие в последните години, много от проблемите в тези райони (висока безработица, ниски доходи, обезлюдяване) остават трудни за решаване. Развитието на едромащабно производство при участието на минимална работна сила не работи в посока на решаване на тези проблеми. Селскостопанското производство изпитва остра липса на работна сила, особено в секторите на животновъдството, градинарството и трайните насаждения, но в същото време се отчита висок процент на безработица в тези райони. Причината за това е, че тези производства търсят преобладаващо сезонни непостоянно заети, а заплащането остава относително ниско. Заплащането на труда в земеделието е по-ниско отколкото в останалата част на икономиката, което се дължи на ниската добавена стойност на единица площ и на заплащане в сектора, съобразено със средните за района, страната и вида на труда.

Изследванията показват, че съществува по-слаба корелация между факторния доход в стопанствата и заплащането на наетия труд в земеделието, което свидетелства за съществуването на един по-голям пазар на труда в селските райони отколкото е този в земеделието. Безработицата в селските райони се оказва по-сложно понятие за обяснение, като промените при нея не могат да се обяснят само със заплащане на труда, образователното равнище, броя на активното население. По този начин повишението на

заплащането на труда в земеделието може да реши до известна степен проблемите с безработицата в селските райони и с търсенето на работна ръка в него, а оттам и да повлияе положително върху останалите проблеми, свързани с нивата на бедност, жизнения стандарт, трудовата миграция и др. В стойностно изражение показателят БДС на един зает, в предимно селските райони, както от всички икономически дейности, така и от тези в селското стопанство се е увеличил за периода 2007-2015 г.

Фиг. 4.21. Брой заети във всички икономически дейности по райони, хил. души

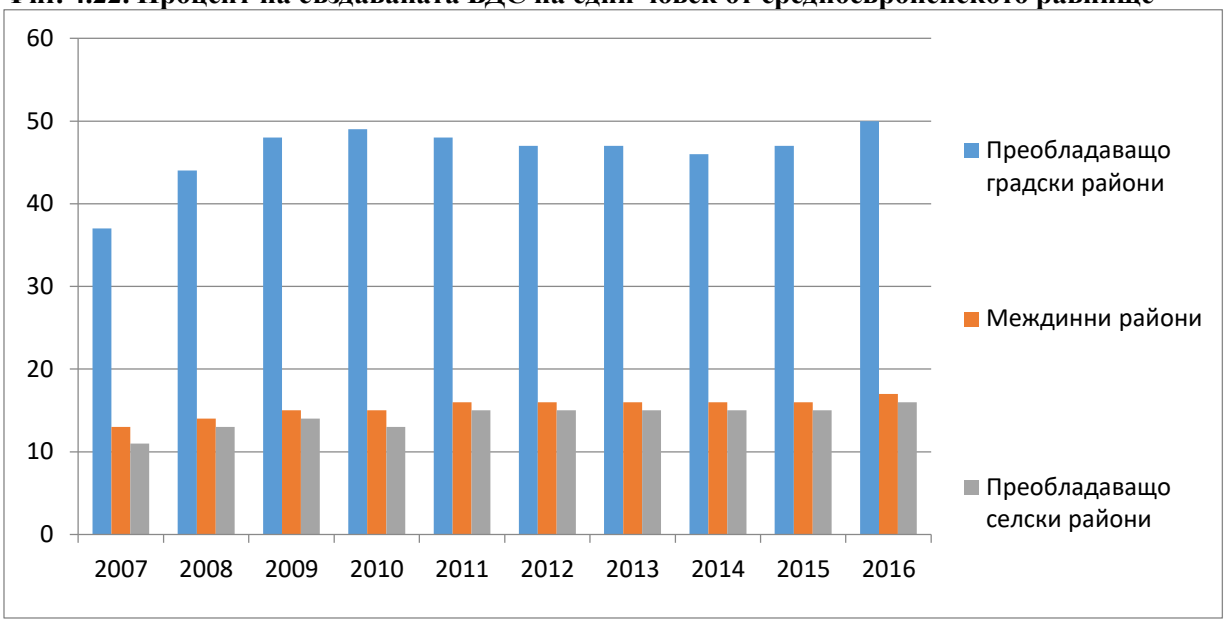

Източник: Евростат.

Нарастването на БДС от всички икономически дейности на 1 човек в предимно селските райони за периода е от 11% от средноевропейското равнище до 17%. За междинните райони нарастването е съответно от 13% до 18%, а за предимно градските – с 38% и 50%. Може да се обобщи, че от една страна БДС на човек от населението в селските и междинните райони, както от всички икономически дейности, така и от селскостопанските дейности има тенденция на нарастване през периода 2007-2016 г., но темповете на това нарастване са по-бавни в предимно селските и междинни райони, които имат много сходни характеристики, което показва, че това деление не пресъздава коректно картината в икономически аспект.

Направеният анализ на данните показва, че БДС на един зает от дейностите в селското и горското стопанство и рибовъдството във всички райони е съпоставима и близка в абсолютни стойности през последните години. БДС на един зает от всички икономически дейности обаче в предимно селските и в междинните райони е почти два пъти по-ниска от БДС на един зает в градските райони, което показва, че има съществена разлика в доходите на заетите в различните типове райони, в полза на тези, живеещи в предимно градските такива.

Фиг. 4.22. Процент на създаваната БДС на един човек от средноевропейското равнище

***Източник*:** Евростат.

4.1.8. Изводи

1. Налице е неблагоприятна демографска база за формиране на достатъчно работна сила като количество и качество.
2. През периода 2007-2016 г. работната сила в селското стопанство и вложеният в него труд рязко се редуцира.
3. Намалението на семейната работна сила е показателно за ниската степен на приемственост на земеделския труд между поколенията.
4. Позитивното развитие на производителността на труда в животновъдството протича с бавни и незадоволителни темпове, за разлика от това в растениевъдството, предимно зърнопроизводството. Все още равнището на производителността на труда в секторите „Плодове и зеленчуци" и животновъдството като основен лимитиращ фактор на количеството и качеството на земеделския труд, изостава от това в ЕС.
5. Производителността на труда в стопанствата на младите фермери е по-висока от тази в останалите стопанства. Тя обаче продължава да бъде доста по-ниска от постигнатото средно равнище на производителността на труда в ЕС-27.
6. Необходимо е да продължи и то с още по-ускорени темпове започналото от 2007 г. насам техническо, технологично, автоматизирано и др. вид модернизиране в растениевъдните земеделски стопанства, и коренната промяна в степента на модернизиране на животновъдните ферми.
7. Относително младата работна сила се увеличава и делът й в общата структура на трудовите ресурси в отрасъла е по-висок в сравнение със страните в ЕС.
8. В абсолютни величини броят на младите стопани намалява.

9. Селското стопанство продължава да бъде един от отраслите с най-неприемливи условия на труд, които го правят ниско привлекателен особено за по- младите хора.
10. Налице са положителни промени в повишаването на професионалното и квалификационно равнище на заетите в аграрния сектор, но те са недостатъчни за да се постигне необходимият прелом в цялостната образователно-квалификационна структура на земеделските стопани**.**
11. Най-голям е спадът на земеделска работна сила в районите на Северна България (СЗР, СЦР и СИР).
12. Под средното за страната намаление е в районите от Южна България, като най-нисък е спадът в ЮЗР.
13. Семейните ферми от граничните села на Северозападен и Югоизточен район, в по-голяма степен в сравнение с останалите райони са застрашени от заличаване, без да има кой да продължи тяхното функциониране след като заетатата понастоящем семейна ръка по естествени социално-демографски причини прекрати дейността си.
14. Динамиката в структурата на населението по местоживеене през периода 2010-2018 г. за всички райони е белязана от устойчивото съотношение между населението в градовете и селата в полза на градското население.
15. Най-силно горният извод е валиден за ЮЗР.
16. Налице е трайна тенденция на обезлюдяване на селата.
17. Влошаването на възрастовата структура на населението продължава и през периода 2010-2018 г.
18. Най-осезаемо застаряването е характерно за СЗР и СЦР.
19. Различията в развитието на човешкия потенциал в районите на планиране са в съответствие с тенденциите на намаление на броя на земеделските стопани в отделните райони на планиране.
20. Въпреки, че делът на заетите млади лица до 25 г. в селското, горското и рибното стопанства спрямо младежката заетост във всички икономически дейности за периода 2010-2018 г. се запазва под 10%, тя бележи слаб ръст.
21. Селскостопанският, горският и рибният отрасъл, в сравнение с останалите икономически области, са значително по-слабо привлекателни сфери за упражняване на трудова дейност от страна на младите хора в групата от 25 до 34 години.
22. Заплащането на труда в селското, горското и рибно стопанство продължава да изостава от заплащането в останалите икономически дейности.
23. През периода 2010-2018 г. възможностите за предлагане на млада работна сила на пазара на труда се намаляват.

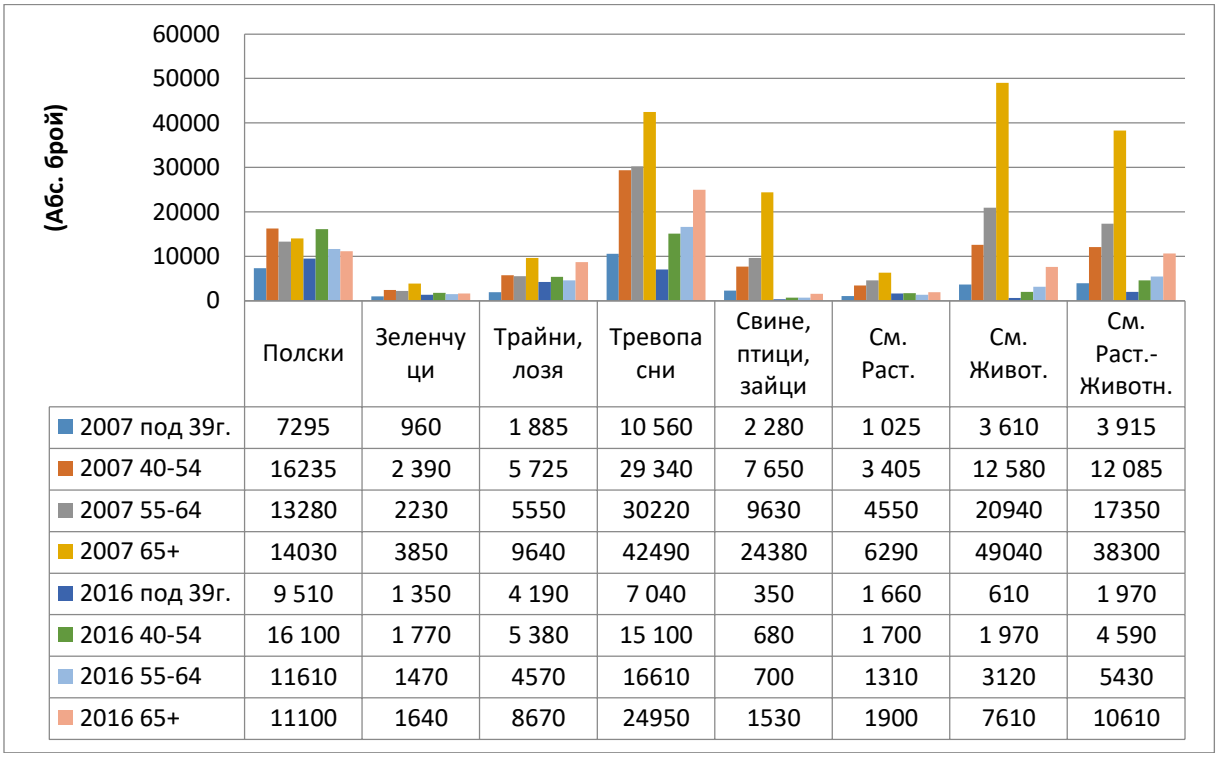
24. Тенденциите в изменението на младежката заетост през 2010-2018 г. са по-благоприятни за групата на младежите до 29 г., в сравнение с лицата до 25 г.
25. Налице са положителни тенденции в развитието на младежката безработица, особено във възрастовата група на лицата от 15 до 29 г.
26. Налице са колебливи тенденции в развитието на трудовата заетост в селата при почти всички възрастови групи. В началото на първия програмен период от членството на България в ЕС се наблюдава покачване на заетостта както при младежите до 24 г., така и при по-възрастното население. След края на програмния период (от 2013-2017 г. заетостта сред по-младите възрастови групи (под 39 години) намалява.
27. Различията в заетостта, от гледна точка на степента на образованието, е значима. Лицата с висше и средно образование през целия период са с по-високи шансове за успешна трудова реализация в селата. Особено ниска е заетостта сред най-ниско образованите лица.
28. Запазва се заетостта в земеделския отрасъл и свързаните с него дейности като основна сфера на приложение на труда. Процесът на диверсификация на икономическите дейности в селата и съответно разнообразяване на трудовата заетост от приемането ни в ЕС досега протича с бавни темпове.
29. Стимулите за развитие на самостоятелен агро - или друг вид бизнес все още не се проявяват с пълна сила и наемането на работна ръка остава основна форма на трудова заетост през 2003-2016 г.
30. Изискванията за наличието на специфични знания във все повече професионални области, които да отговарят на новите технологични и производствени условия на агробизнеса правят високообразованите и квалифицирани кадри по-конкурентноспособни на трудовия пазар в селата.

4.2. ПРИВЛИЧАНЕ НА МЛАДИ ЗЕМЕДЕЛСКИ СТОПАНИ

4.2.1. Анализ на работната сила в отделните сектори на селското стопанство по възрастови групи

Тенденциите в изменението на работна сила през периода 2007-2016 г. се характеризират с определени различия между отделните сектори обособени в следната традиционна класификация: полски култури; зеленчукопроизводство; трайни насаждения и лозя; тревопасни животни; свине, птици и зайци; смесени растениевъдни (См.Р.); смесени животновъдни (См.Ж.) и смесени растениевъдно-животновъдни стопанства (См.Р.Ж.). Получените резултати в абсолютното и относително изменение на работната сила по сектори могат да се проследят на фигура 4.23 и фигура 4.24.

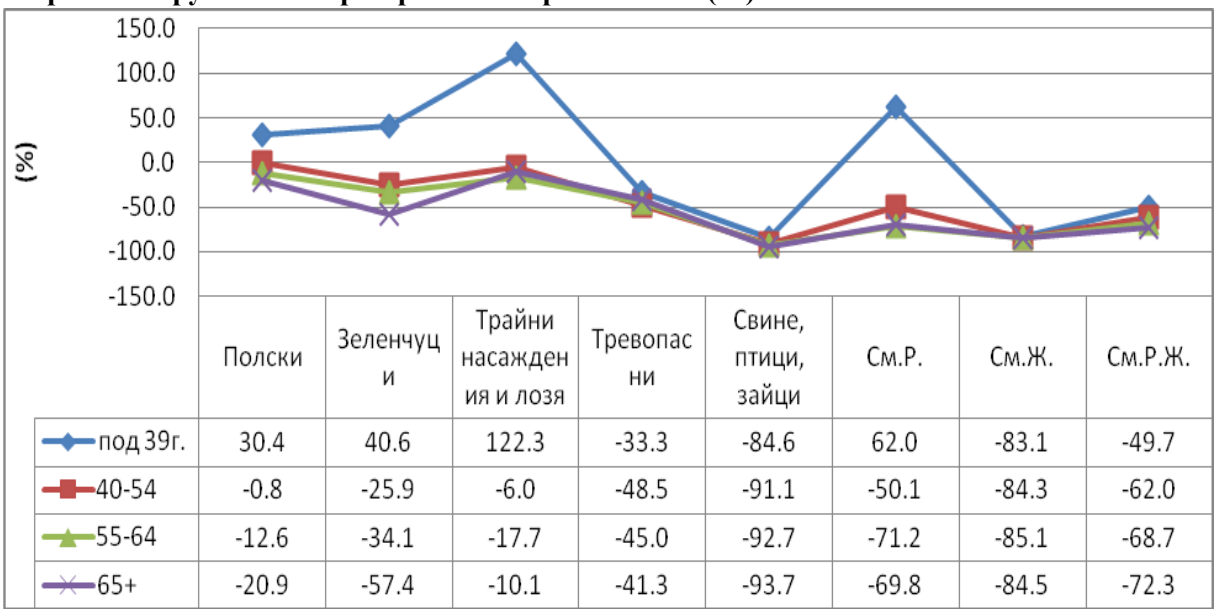
Фиг. 4.23. Абсолютен брой на земеделските стопанства по възрастови групи и сектори през 2007 и 2016 г.

	Полски	Зеленчуци	Трайни, лозя	Тревопасни	Свине, птици, зайци	См. Раст.	См. Живот.	См. Раст.-Животн.
2007 под 39г.	7295	960	1 885	10 560	2 280	1 025	3 610	3 915
2007 40-54	16235	2 390	5 725	29 340	7 650	3 405	12 580	12 085
2007 55-64	13280	2230	5550	30220	9630	4550	20940	17350
2007 65+	14030	3850	9640	42490	24380	6290	49040	38300
2016 под 39г.	9 510	1 350	4 190	7 040	350	1 660	610	1 970
2016 40-54	16 100	1 770	5 380	15 100	680	1 700	1 970	4 590
2016 55-64	11610	1470	4570	16610	700	1310	3120	5430
2016 65+	11100	1640	8670	24950	1530	1900	7610	10610

***Източник*:** Авторска графика с данни от Евростат.

Фиг. 4.24. Индекс на изменение на абсолютният брой на земеделските стопанства по възрастови групи и сектори през 2016 спрямо 2007 г. (%)

	Полски	Зеленчуци	Трайни насаждения и лозя	Тревопасни	Свине, птици, зайци	См.Р.	См.Ж.	См.Р.Ж.
под 39г.	30.4	40.6	122.3	-33.3	-84.6	62.0	-83.1	-49.7
40-54	-0.8	-25.9	-6.0	-48.5	-91.1	-50.1	-84.3	-62.0
55-64	-12.6	-34.1	-17.7	-45.0	-92.7	-71.2	-85.1	-68.7
65+	-20.9	-57.4	-10.1	-41.3	-93.7	-69.8	-84.5	-72.3

***Източник*:** Авторска графика с данни от Евростат.

Анализът на данните показва повишен интерес от страна на най-младата възрастова група (до 39 г.) към секторите на растениевъдния подотрасъл, което е положителен сигнал за тяхното подмладяване. Най-привлекателен за младите лица през 10-годишния период, който значително се откроява от останалите сектори, е този свързан с отглеждането на трайни насаждения и лозя (увеличението е над 100%); следва

смесено растениевъдното производство, което е белег за ориентация към диференциране на растениевъдното производство; зеленчукопроизводството и отглеждането на полски култури. Увеличението на броя на младите стопанства при полските култури, в голяма степен е резултат на прехвърляне правото на владеене на стопанството върху млади наследници. По този начин се улеснява достъпа до субсидиите по Схемата за подкрепа на млади стопани и другите специални мерки от ПРСР за млад фермер.

По данни на МЗХГ през 2016 г. броят на младите стопани, отглеждащи трайни насаждения е нараснал почти двойно в сравнение с 2011 г. (1.9 пъти). Освен това, голяма част от тях са млади овощни насаждения, които тепърва ще дават плод и може да се очаква още по-засилен интерес към трайните насаждения. Повишеният интерес към отглеждането на овощки и зеленчуци през последните години изисква влагането на повече жив труд, което естествено рефлектира върху увеличената трудова заетост.

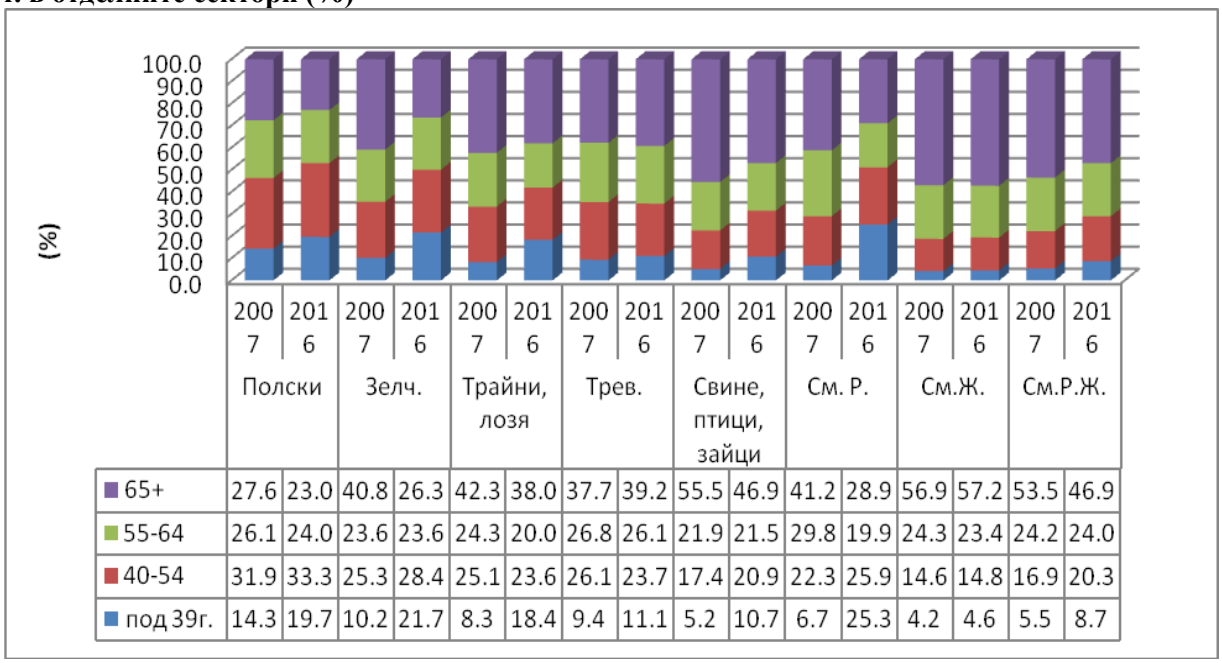
Следва да се отбележи, че съществуват определени различия между относителните изменения и изменеинята в абсолютния брой на младите стопани. Например индексът на навлизане на млади хора в отглеждането на трайни насаждения и лозя е висок (увеличение с 122.3% спрямо 2007 г.), докато абсолютният им брой през 2016 г. е под 5 хил. души (4 190 лица), което е крайно недостатъчно за коренна промяна. Подобно е положението със зеленчукопроизводството, където броят на младите лица е под 2000 души (1350 през 2016 г.) Положителните изменения в тези сектори са по-ясно изразени като относителни промени отколкото като абсолютни. Ако продължат тези сектори да са обект на специални финансови стимули, в бъдеще може да се очаква по-нататъшното увеличаване на работната сила в тях и то главно младата. Очевидно е, че причините за увеличения брой на стопанството на младите фермери в растениевъдния подотрасъл са следните: цялостната политика на подпомагане, специалните Схеми за подпомагане на младите стопани и заложените инвестиционни мерки в ПРСР; предприетите действия от страна на по-възрастните фермери по прехвърляне на цялото стопанство или на част от него на своите деца, с цел ограничаване размера на стопанството. Това е характерно предимно за сектор зърнопроизводство, отглеждането на маслодайни и други полски култури.

За съжаление не така оптимистични са получените резултати по отношение на развитието на работната сила в животновъдните подсектори. Във всички възрастови групи е налице значителен спад на работната сила. При по-големите възрастови групи намалението е по-силно изразено, в сравнение със спада при младите фермери. Много висока редукция е характерна при смесените животновъдни стопанства - с над 80% спад при всички възрасти. Младите лица до 39 г. в отглеждането на говеда, овце и кози през 2016 г. са с 1/3 по-малко в сравнение с 2007 г. Средствата за финансова подкрепа в животновъдния отрасъл не са довели до осезаеми положителен резултат за привличане

на млади фермери т.к относителният им дял се увеличава най-малко в сравнение с другите групи специализирани стопанство.

Различните посоки и темпове на изменение на работната сила в отделните сектори през периода 2007-2016 г. са оказали влияние върху съответните промени в тяхната възрастова структура (фигура 4.25).

Фиг. 4.25. Изменение във възрастовата структура на земеделските стопани през 2007-2016 г. в отделните сектори (%)

	2007	2016	2007	2016	2007	2016	2007	2016	2007	2016	2007	2016	2007	2016	2007	2016
	Полски		Зелч.		Трайни, лозя		Трев.		Свине, птици, зайци		См. Р.		См.Ж.		См.Р.Ж.	
65+	27.6	23.0	40.8	26.3	42.3	38.0	37.7	39.2	55.5	46.9	41.2	28.9	56.9	57.2	53.5	46.9
55-64	26.1	24.0	23.6	23.6	24.3	20.0	26.8	26.1	21.9	21.5	29.8	19.9	24.3	23.4	24.2	24.0
40-54	31.9	33.3	25.3	28.4	25.1	23.6	26.1	23.7	17.4	20.9	22.3	25.9	14.6	14.8	16.9	20.3
под 39г.	14.3	19.7	10.2	21.7	8.3	18.4	9.4	11.1	5.2	10.7	6.7	25.3	4.2	4.6	5.5	8.7

***Източник*:** Авторска графика с данни от Евростат.

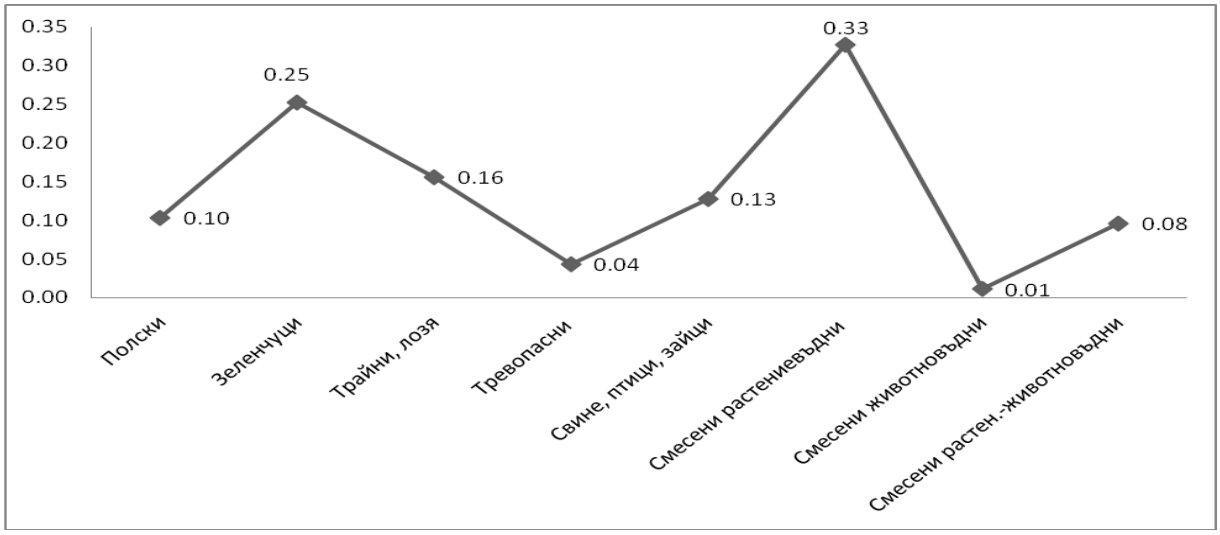
Нараснал е относителният дял на лицата до 39 г. във всички растениевъдни сектори. През 2016 г. обхватът на младите хора, заети в различен тип диверсифицирани растениевъдни стопанства, достига ¼; при стопанствата специализирани в зеленчукопроизводството е 21.7%, а на тези в отглеждането на трайни насаждения 18.4%, което е над средното за страната. Релевантно на ръста на младите лица се наблюдава спад на дела на работната сила от най-високата възрастова група, при зеленчуците с 14-15%, при трайните насаждения и полските култури с по 4-5%. Тези резултати са следствие от една страна от отбелязаните тендинции на увеличение на абсолютния брой на младите във всички растениевъдни сектри. От друга страна, е налице намаление на абсолютния брой на лицата над 65 години във всички растениевъдни сектори, което естествено рефлектира върху положителните изменения във възрастовата структура.

В животновъдните стопанства относителният дял на младите фермери също бележи ръст – при тревопосните от 9.4% на 11.1%; при свинете и птиците – от 5.2% на 10.7% На приблизително едно равнище се запазва относителният дял на младите в стопанствата от смесено животновъден тип. Увеличеният дял на младите стопани във възрастовата структура през 2016 г. спрямо 2007 г. при свинете, птиците и зайците и при

смесено растениевъдно-животновъдните стопанства се дължи на намалението на дела на лицата в групата над 65 години, съответно от 55.5% на 46.9% при свинете и от 53.5% на 46.9% при смесените растениевъдно-животновъдни стопанства. Подобрението в относителни величини на младите стопани от животновъдните сектори не следва да се абсолютизира, защото зад тях стоят намаляващи стойности на абсолютния брой на младата работна сила във всички животновъдни сектори и в стопанствата от семесено растениевъдно-животновъден тип.

С помощта на интегралния коефициент на структурните промени е получена комплексна оценка на настъпилите различия във възрастовата структура на работната сила през 2016 г. спрямо 2007 г. в отделните сектори (фиг. 4.26.).

Фиг. 4.26. Стойности на интегралния коефициент на изменения във възрастовата структура на младите стопани по сектори през 2016 г. спрямо 2007 година.

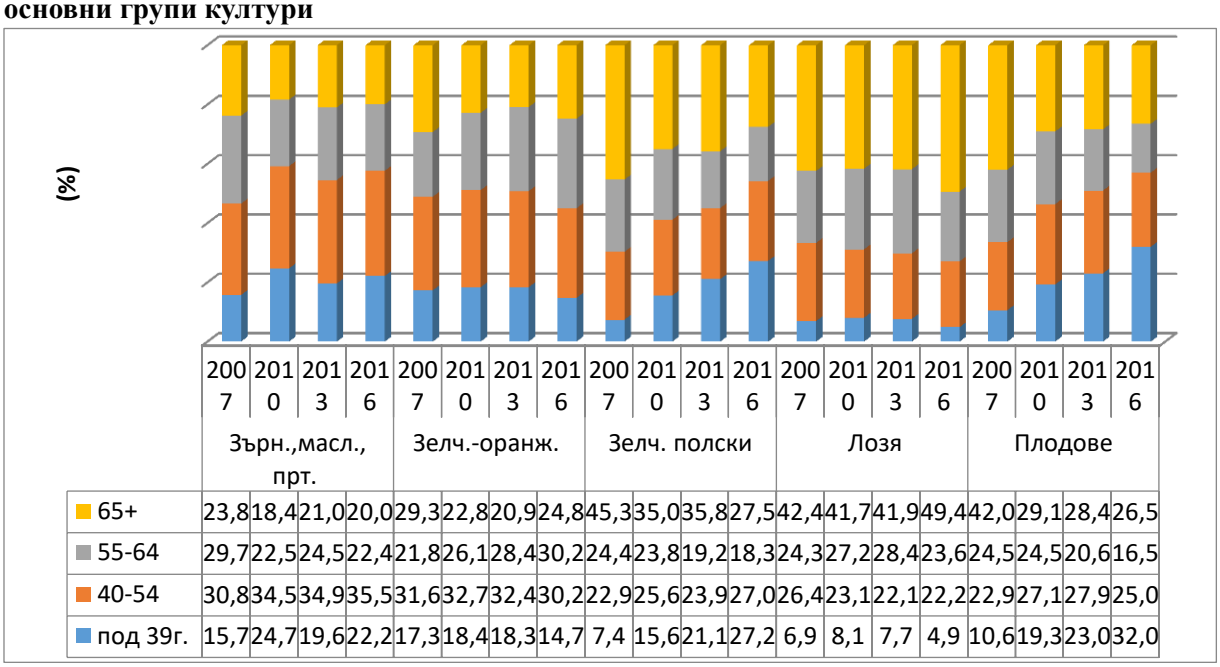
***Източник*:** Авторска графика и изчисления с данни от Евростат.

Анализът на данните в горната графика показва, че най-значими са различията в смесено-растениевъдния сектор и зеленчукопроизводството. В умерена степен изследваните различия са при секторите: трайни насаждения; свине, птици , зайци и полските култури. Почти идентични са възрастовите структури на работната сила в стопанствата, специализирани в отглеждането на тревопасни животни и при останалите два сектора от смесен тип: със смесено животновъдно и смесено растениевъдно-животновъдно направление.

Може да се обобщи, че през периода 2007-2016 г. са налице по-осезаеми възрастови изменения в секторите, в които от една страна темпът на намаление във високите и средни възрастови групи е значителен и от друга, тези сектори представляват, определен предприемачески интерес за младите хора.

Измененията във възрастовата структура на земеделските стопани по основни групи култури може да се проследи на фигура 4.27.

Фиг. 4.27. Динамика в изменението на възрастовата структура на земеделските стопани по основни групи култури

	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016
	Зърн.,масл., прт.				Зелч.-оранж.				Зелч. полски				Лозя				Плодове			
65+	23,8	18,4	21,0	20,0	29,3	22,8	20,9	24,8	45,3	35,0	35,8	27,5	42,4	41,7	41,9	49,4	42,0	29,1	28,4	26,5
55-64	29,7	22,5	24,5	22,4	21,8	26,1	28,4	30,2	24,4	23,8	19,2	18,3	24,3	27,2	28,4	23,6	24,5	24,5	20,6	16,5
40-54	30,8	34,5	34,9	35,5	31,6	32,7	32,4	30,2	22,9	25,6	23,9	27,0	26,4	23,1	22,1	22,2	22,9	27,1	27,9	25,0
под 39г.	15,7	24,7	19,6	22,2	17,3	18,4	18,3	14,7	7,4	15,6	21,1	27,2	6,9	8,1	7,7	4,9	10,6	19,3	23,0	32,0

***Източник*:** Авторска графика и изчисления с данни от Евростат.

Анализът показва, че най-чувствително е нараснал делът на младите фермери, специализирани в отглеждането на плодове - от 10.6% на 32%; тези в полското зеленчукопроизводството – от 7.4% на 27%. Увеличение на младите стопани, макар и по-слабо, се наблюдава и при културите със слята повърхност - от 15.7% на 19.6%. При оранжерийното производство на зеленчуци и при лозята делът на младите фермери остава почти неизменен.

Разходите в оранжерийното производство са прекалено големи и получените субсидии в много малка степен могат да ги покрият (под 10%), с което се обяснява липсата на положителен ефект при тях.

През последните години има засилен интерес към отглеждането на етерично-маслени култури и медицински култури (маслодайна роза, лавандула, мента, маточина); закупуване на нови кошери и отглеждане на пчелни семейства. По данни на МЗХГ броят на младите стопани, които през 2016 г. са отглеждали етерично-маслени и лечебни култури е нараснал повече от два пъти в сравнение с 2011 г. (от 694 на 1403 души). Критериите за финансово подпомагане при отглеждането на лечебните растения през ПРСР 2014-2020 г. не позволяват в повечето случаи, особено за малките фермери да кандидатсват само с билки. Те трябва да се съчетаят с други култури, за да се достигне изискването за определен стандартен обем на стопанството. Това изискване има двояко значение: от една страна то има възпиращо действие върху фермерите, които досега не са се занимавали със земеделие и желаят да започнат земеделска дейност с отглеждането единствено на този вид растения. От друга страна, за съществуващите вече стопанствата, в които има благоприятни почвено-климатични и природни условия за отглеждането на лечебни растения, финансовото стимулиране е

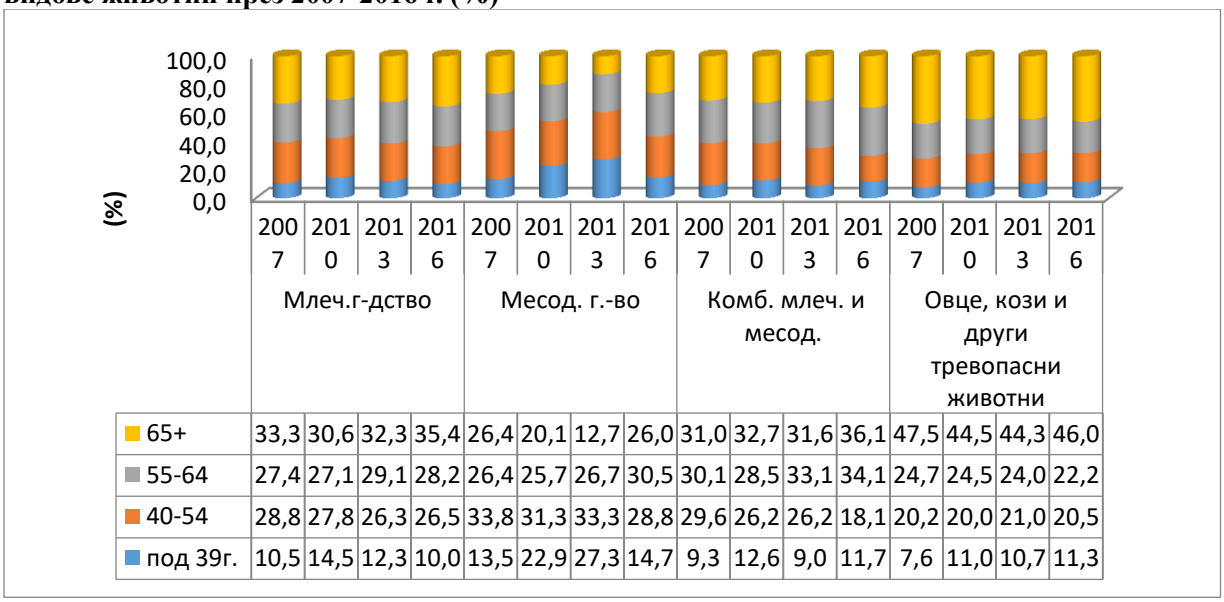
допълнителен мотивиращ фактор за диверсификация на тяхната дейност, съответно увеличаване влагането на повече жив труд, до допълнителни приходи и като цяло повишаване на доходите им. Намаление на броя на младите фермери през 2016 г. спрямо 2011 г. се наблюдава при отглеждането на картофи от порядъка на 9.5% (Данни от МЗХГ - регистър на земеделските стопани). Дините и пъпешите са включени в групата на зеленчуците и земеделските производители с минимум 0.5 ха имат право на подпомагане по схемата за обвързано подпомагане за зеленчуци (зеле, дини и пъпеши), но въпреки това интересът от страна на младите фермери към тази култура е отслабнал. Намалението на техния брой през 2016 г. спрямо 2011 г. е с 16%. (Данни от МЗХГ - регистър на земеделските стопани). Действащите схеми за подпомагане (Национална програма по пчеларство 2014-2016 г. и 2017-2019 г.) в голяма степен обяснява засиления интерес към пчеларството - близо два пъти се е увеличил делът на младите пчелари през 2016 г. спрямо 2011 г. (с 91.2%). Това е положителен знак за по-нататъшното продължаване на финансовото им стимулиране, с цел постигането на безопасни и конкурентни на вътрешния и международен пазар пчелни продукти.

Измененията във възрастовата структура на земеделските стопани по основни видове животни може да се проследи на фигура 4.28.

Анализът на горните данни показва, че през изследвания период се е увеличил делът на младите фермери специализирани в отглеждането както на дребен, така и на едър рогат добитък.

Следва да се има предвид, че тези данни показват относителните изменения, но не и измененията в техния абсолютен брой. Информация за броят на стопаните по възрастови групи, основни групи култури и животни за периода 2007-2016 г. е представена на фигура 4.29.

Фиг. 4.28. Динамика във възрастовата структура на земеделските стопани по основни видове животни през 2007-2016 г. (%)

	Млеч.г-дство				Месод. г.-во				Комб. млеч. и месод.				Овце, кози и други тревопасни животни			
	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016
65+	33,3	30,6	32,3	35,4	26,4	20,1	12,7	26,0	31,0	32,7	31,6	36,1	47,5	44,5	44,3	46,0
55-64	27,4	27,1	29,1	28,2	26,4	25,7	26,7	30,5	30,1	28,5	33,1	34,1	24,7	24,5	24,0	22,2
40-54	28,8	27,8	26,3	26,5	33,8	31,3	33,3	28,8	29,6	26,2	26,2	18,1	20,2	20,0	21,0	20,5
под 39г.	10,5	14,5	12,3	10,0	13,5	22,9	27,3	14,7	9,3	12,6	9,0	11,7	7,6	11,0	10,7	11,3

***Източник*:** Авторска графика и изчисления с данни от Евростат.

Фиг. 4.29. Брой на земеделските стопани по основни видове култури и животни през 2007 и 2016 г.

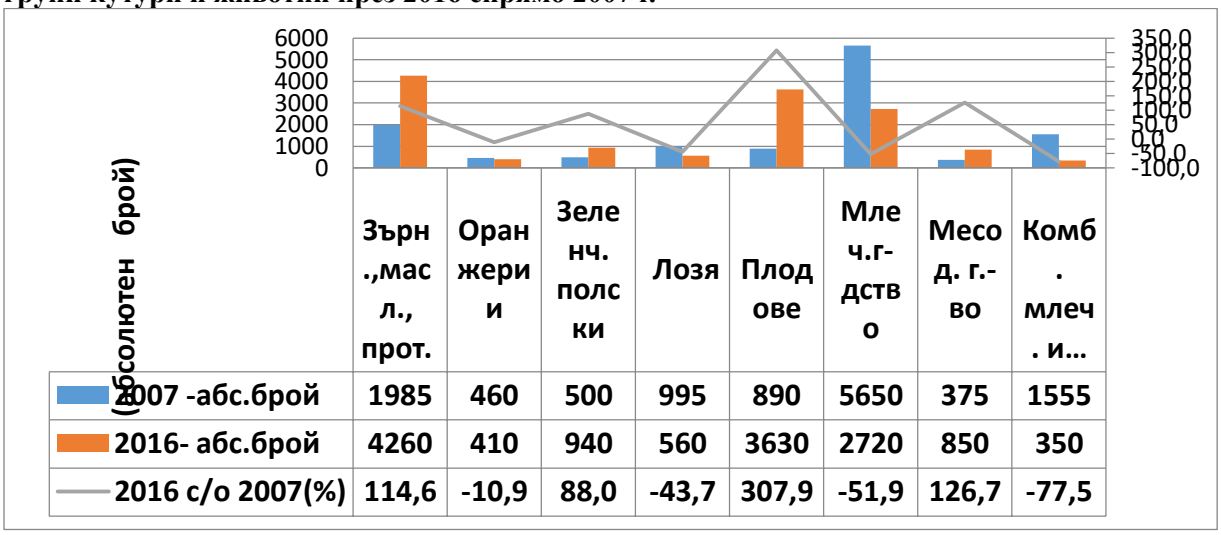

(Абс.бр.)	Зърнени култури, маслодайни и протеинови култури	Оранжерии зеленчуци	Зеленчуци полско производство	Лозя	Плодове	Млечно говед.	Говеда за угояване	Комб.млекопроизводство, отглеждане и угоява...	Овце, кози и други тревопасни животни
2007 под 39г.	1 985	460	500	995	890	5 650	375	1 555	2 980
2007 40-54	3 895	840	1 550	3 805	1 920	15 520	935	4 965	7 920
2007 55-64	3 750	580	1 650	3 500	2 050	14 740	730	5 050	9 700
2007 65+	3 010	780	3 070	6 120	3 520	17 920	730	5 210	18 630
2016 под 39г.	4 260	410	940	560	3 630	2 720	850	350	3 120
2016 40-54	6 820	840	930	2 540	2 840	7 240	1 670	540	5 650
2016 55-64	4 310	840	630	2 700	1 870	7 700	1 770	1 020	6 120

***Източник*:** Авторска графика и изчисления с данни от Евростат.

Анализът на данните показва, че броят на младите стопани с растениевъдно производство през 2016 г. се увеличава при полските кутури, зеленчуците на открито и плодовете. Броят на тези, които се занимават с оранжерийно производство и с лозя намалява. В живновъдните стопанства се е увеличил броят на младите фермери при говедата за угояване и при дребния рогат добитък. Броят на младите фермери, занимаващи се с млечно говедовъдство и комбинирано говедовъдство (млечно и месодайно направление) през 2016 г. намалява (фигура 4.30., където са представени абсолютният брой и индексите на тяхното изменение по основни групи култури и животни.

Фиг. 4.30. Абсолютен брой на младите стопани и индекс на тяхното изменение по основни групи кутури и животни през 2016 спрямо 2007 г.

	Зърн.,масл., прот.	Оранжерии	Зеленч. полски	Лозя	Плодове	Млеч.г-дство	Месод. г.-во	Комб. млеч. и...
2007 -абс.брой	1985	460	500	995	890	5650	375	1555
2016- абс.брой	4260	410	940	560	3630	2720	850	350
2016 с/о 2007(%)	114,6	-10,9	88,0	-43,7	307,9	-51,9	126,7	-77,5

***Източник*:** Авторска графика с данни от Евростат

Сравнителният анализ между относителните и абсолютните изменения показва съществени различия. Както е видно, налице е намаление на броя на младите фермери при следните групи култури: оранжерийното производство на зеленчуци, лозя. Най-значително увеличение бележи броят на младите фермери, специализирани в отглеждането на плодове – повече от три пъти; при културите със слята повърхност и при полските зеленчуци. Внушителната цифра при плодовете се дължи на факта, че базата за сравнение е много ниска- през 2007 г. са регистрирани едва 890 млади феремри, през 2016 г. техният брой нараства на 3 630. Този резултат преди всичко е следствие от поощрителните мерки за създаване на трайни насаждения (черупкови-предимно орехи и бадеми, семкови и костилкови плодове). При отглеждането на културите със слята повърхност: зърнени, маслодайни и протеинови култури също се наблюдава увеличение на броя на младите стопани с 115%. През 2016 г. техният брой почти е изравнен с този в сектор „Плодове и зеленчуци". Младите стопани имат по-голям интерес към отглеждането на овощни култури в сравнение с полските култури. Засилен интерес има и към отглеждането на зеленчуци на отрито.

При животновъдните сектори, с изключение на месодайното говедовъдство (увеличение с 126.7%) и дребния рогат добитък (с 4.7%) е налице намаление на броя на младите фермери при млечно говедовъдство (с близо 52%) и при комбинираното млечно със месодайното направление(с 77.5%).

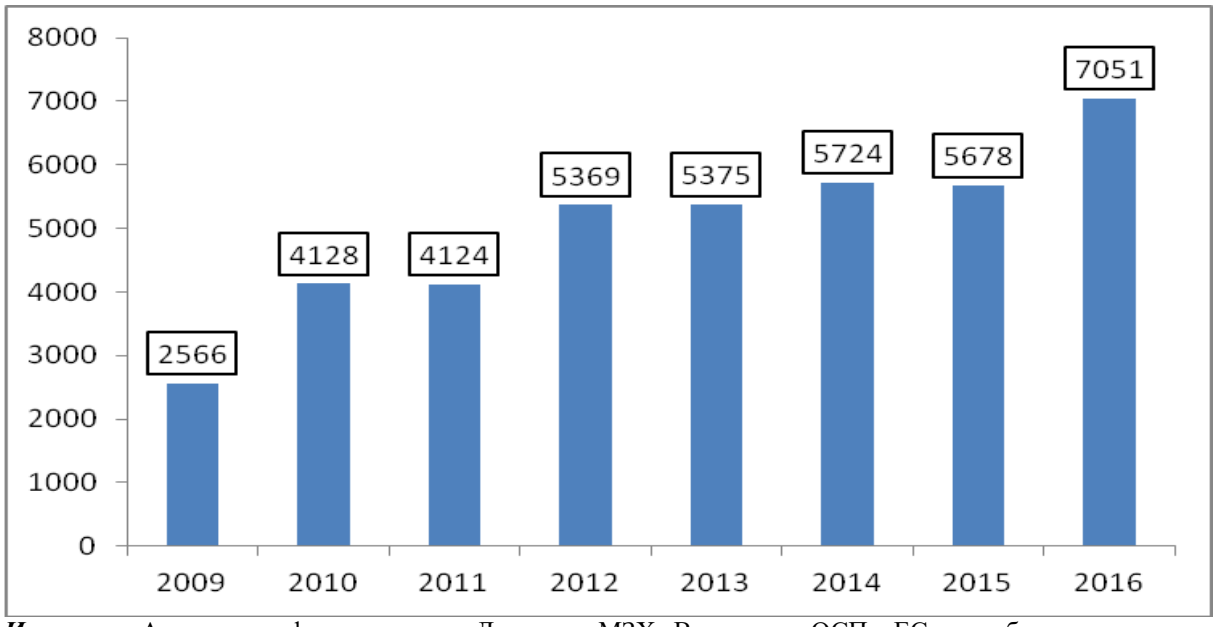
4.2.2. Ефекти от мерките в ОСП с оглед промяната в броят на младите стопани

През 2007-2013 г. е в сила М.112 „Създаване на стопанства на млади фермери", която подпомага финансово бъдещите млади фермери през първия програмен период. През този период са подпомогнати 5 678 земеделски стопани на възраст между 18 и 39 г. (Аграрен доклад 2016 г. МЗХ). В ПРСР (2014-2020 г.) е в действие подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани". Тези две мерки допринасят за навлизането на общо 7 051 млади фермери през периода 2009-2016 г. (фигура 4.31.). От регистъра на земеделските стопани е определен балансът между регистрираните за първи път и отписаните млади земеделски стопани.

По данни на МЗХ през същия период броят на отписаните млади фермери възлиза на 6 756 души (фигура 4.32.).

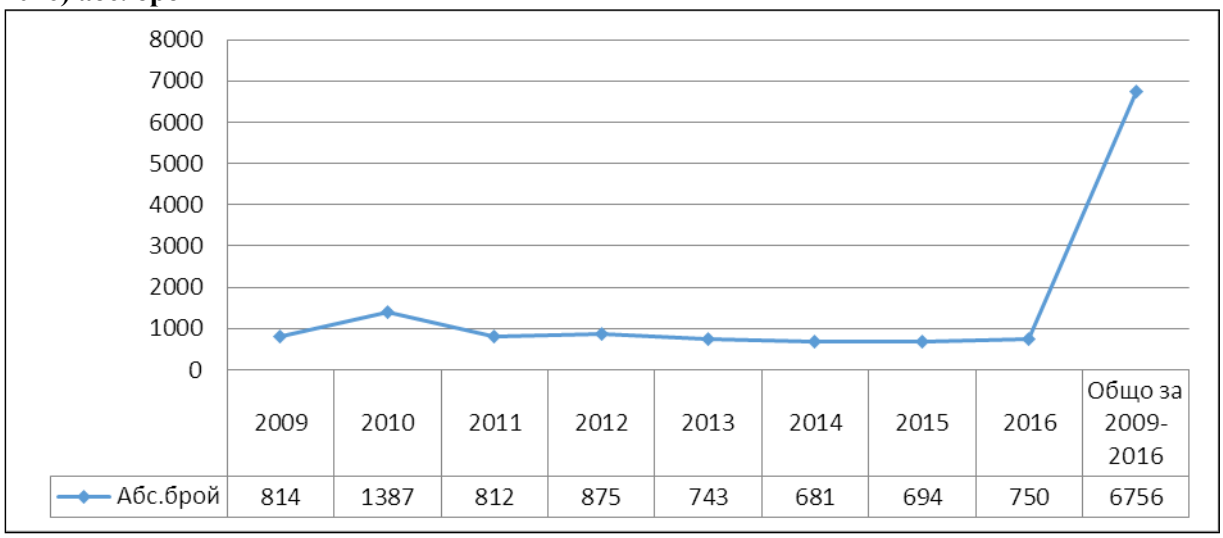
Както може да се види разликата между броя на новорегистрираните и отписани млади фермери за периода 2009-2016 г. е незначителна. Върху процеса на насърчаване и навлизане на млади стопани в отрасъла, освен М6.1 допринася и действащата Схема за млади земеделски стопани. Компенсаторните плащания по нея представляват надбавка с 25% от плащането на хектар по СЕПП и това е допълнителен стимул за създаване на ново или разширяване на вече съществуващо стопанство.

Фиг. 4.31. Акумулиран брой на младите фермери привлечени в отрасъла за периода 2009-2016 г.

***Източник**:* Авторска графика с данни от Доклад на МЗХ „Влияние на ОСП в ЕС върху българското земеделие".

Фиг. 4.32. Брой на отписаните в регистъра млади земеделски стопани по години (2009-2016) абс. брой

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Общо за 2009-2016
Абс.брой	814	1387	812	875	743	681	694	750	6756

Източник: Авторска графика с данни от регистъра на ЗС в МЗХГ.

По експертно мнение (Доклад на МЗХГ „Влияние на ОСП в ЕС върху българското земеделие", „Иновационни модели за управление на земеделските стопанства в планинските райони" - научен проект, ИАИ, 2018) основните причини за навлизането на млади хора в отрасъла са действащите инвестиционни М.112, Мярка 6.1 и Схемата за млади земеделски стопани. Това е едно от най-важните условия за постигането на желания коренен прелом в ориентацията на младите хора към земеделския отрасъл. За някои сектори (предимно зърнопроизводството и други култури със слята повърхност) увеличението на броя на стопанствата на младите фермери се

дължи на разделянето на големите земеделски масиви на по-малки и последваща приемственост на съответните стопанства от младите наследници. Сред основните причини за прекратената дейност са: разминаване между очакваните и реалните условия за развитие на агробизнес; незадоволителното равнище на земеделските доходи; липса на достатъчно квалифицирана работна ръка; ограничен достъп до кредити; очаквани възможности за заетост извън стопанството; липса на средства за инвестиране в модернизация на стопанството; липса на възможности за наемане или закупуване на повече земя, несигурност в по-дългосрочен хоризонт поради чести промени в изискванията за допустимост при кандидатстване за субсидии (главно свързани с директните плащания) и др.

На базата на събрани данни от емпирично изследване по научен проект „Изследване на ефектите от инвестиционните мерки върху жизнеспособността на земеделските стопанства" (ИАИ) са получени следните резултати относно влиянието на мерките за подпомагане в ОСП върху относителното изменение в броя на младите земеделски стопани през 2016 г. спрямо 2007 г. Тъй като изследването е репрезентативно, а не изчерпателно резултатите са представени в относителни величини (%).

Броят на земеделските стопани (ЗС) отглеждащи пшеница, с управители до 39 г., и получили през 2007-2013 г. субсидии по мерките в ОСП е нараснал с 5%; при ечемика - с 33%; при слънчогледа – с 7.6%, а тези, отглеждащи царевица е намалял с 36.4%. Общо за полските култури - ръст с 14-15%.

Броят на ЗС отглеждащи етерично-маслени култури и получили през 2007-2013 г. субсидии по мерките в ОСП е нараснал с 40%.

Броят на ЗС отглеждащи картофи с управители до 39 г. и получили през 2007-2013 г. субсидии по мерките в ОСП е нараснал с 12%.

Броят на ЗС отглеждащи трайни насаждения и лозя, с управители до 39 г. и получили през 2007-2013 г. субсидии по мерките в ОСП е нараснал с 17%.

Броят на ЗС отглеждащи домати на открито, с управители до 39 г. и получили субсидии по мерките в ОСП през 2007-2013 г. се е увеличил с 7.1%; краставици се е увеличил с 14.3%; пипер и зеле са се отказали.

ЗС отглеждащи дини и пъпеши, с управители до 39 г. и получили през 2007-2013 г. субсидии по мерките в ОСП са прекратили своята дейност.

ЗС отглеждащи тиквички, салати, лук, тикви, зелен фасул, с управители до 39 г., и получили субсидии по мерките в ОСП през 2007-2013 г. са прекратили своята дейност.

ЗС отглеждащи тютюн, с управители до 39 г. и получили субсидии през 2007-2013 г. по мерките в ОСП са прекратили своята дейност.

Броят на ЗС отглеждащи млечни крави, с управители до 39 г. и получили субсидии през 2007-2013 г. по мерките в ОСП е намалял с 28.6%.

Броят на ЗС отглеждащи млечни овце и с управители до 39 г., получили субсидии през 2007-2013 г. по мерките в ОСП е намален с 13%.

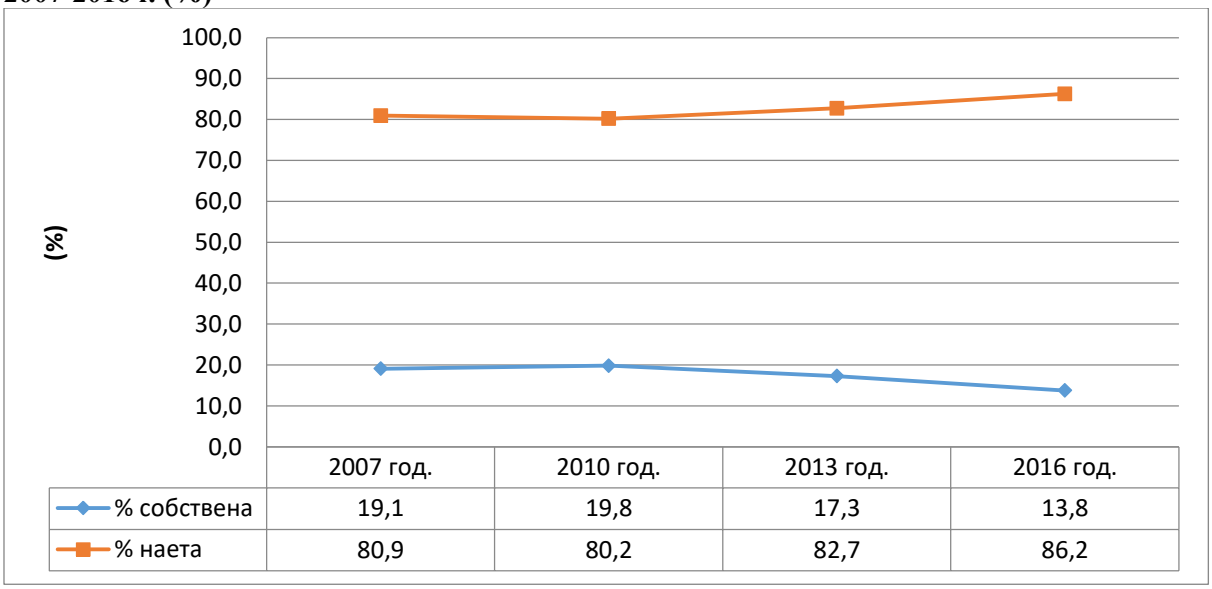
Броят на ЗС отглеждащи месодайни крави и с управители до 39г. и получили субсидии през 2007-2013 г. по мерките в ОСП се е увеличил с 2.5%.

Броят на ЗС отглеждащи пчелни семейства и с управители до 39 г., получили субсидии през 2007-2013 г. по мерките в ОСП е нараснал с 9%.

4.2.3. Достъп до земя

Измененията в размера на стопанисваната от младите фермери земеделска земя през периода 2007-2016 г., по форми на стопанисване може да се проследи на фигура 4.33.

Фиг. 4 .33. Разпределение на земята по форми на стопанисване от младите фермери през 2007-2016 г. (%)

	2007 год.	2010 год.	2013 год.	2016 год.
% собствена	19,1	19,8	17,3	13,8
% наета	80,9	80,2	82,7	86,2

Източник: Авторска графика с данни от МЗХГ.

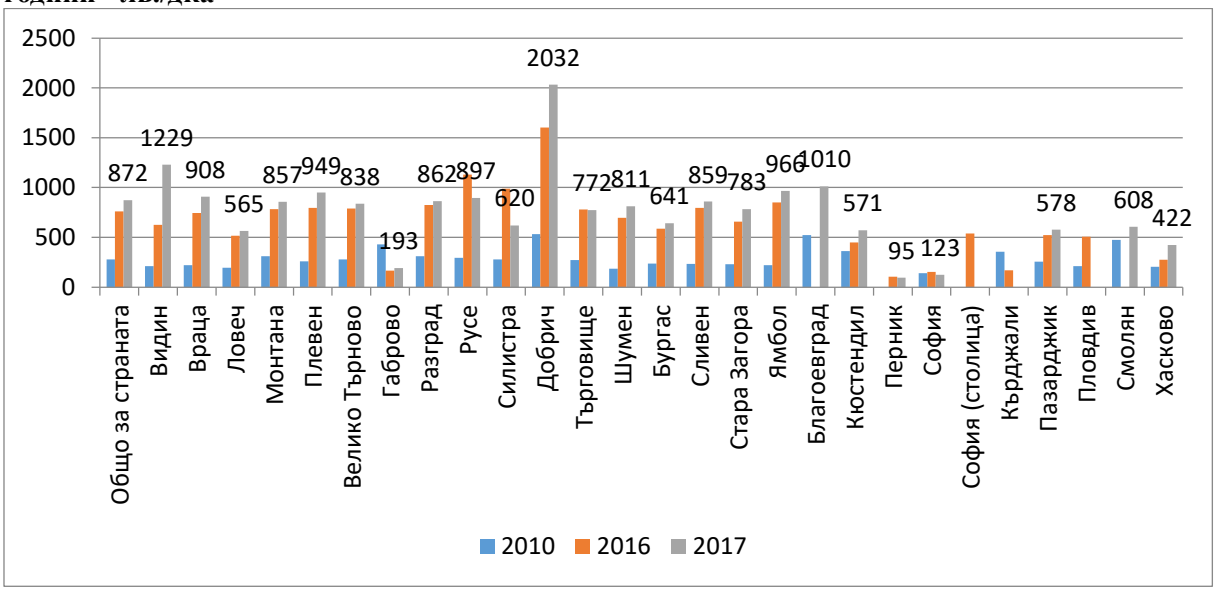
Анализът на данните показва, че през годините плавно намалява делът на собствената земя и съответно се увеличава този на наетата земя. От близо 1/5 собствена земя през 2007 г. младите производители са собственици на едва 13.8% от земята, която стопанисват през 2016 г. В абсолютни цифри общият размер на собствената земя на младите фермери също бележи спад с почти 12% - от 138 546 ха през 2007 г. на 121 928 ха през 2016 г. Релевантно на това увеличението на наетата земя е с 30% (от 587 708 ха на 764 673 ха). Собствената земя на младите стопани в повечето случаи е наследствена. Ако искат да започнат агробизнес на собствена земя или да разширят вече съществуващо стопанство чрез допълнително закупуване на земя, на тях им е необходим финансов ресурс, с който те на младежка възраст почти не разполагат.

Поради специфичния характер на земеделското производство и на системния риск, на който то е изложено, банките отпускат кредити само при доказана устойчивост и гарантирана рентабилност на стопанството. Младите стопани в повечето случаи

нямат натрупан опит, липсва им кредитна история, нямат достатъчно капитал за обезпечение (собственият им капитал по данни на Агростатистика, МЗХГ съставлява 23% от този на останалите фермери) и гаранция на необходимия банков кредит. Банковият пазар не предлага земеделски кредитни продукти, предназначени само за млади фермери, например по подобие на младежките жилищни кредити, на студентските заеми и др. Достъпът до земеделска земя се усложнява от общата картина на нейното разпределение между различните по юридически статут стопанства независимо от възрастта на техните управители. Налице е концентрация на земята в ръцете на едрите стопанства (ЕООД, ЕТ, ТД, ЗК), чийто относителен дял по данни на МЗХГ през 2016 г. възлиза на 5%. Същите владеят приблизително 70% от цялата земеделска площ.

По-трудният достъп до земя за младите земеделски стопани допълнително е обусловен от нарастващата пазарна цена и рентата заради повишеното търсене на поземления ресурс (фигура 4.34. и фигура 4.35.).

Фиг. 4.34. Средна цена на сделките за покупка на земеделска земя по области и отделни години - лв./дка

Източник: Авторска графика с данни от НСИ.

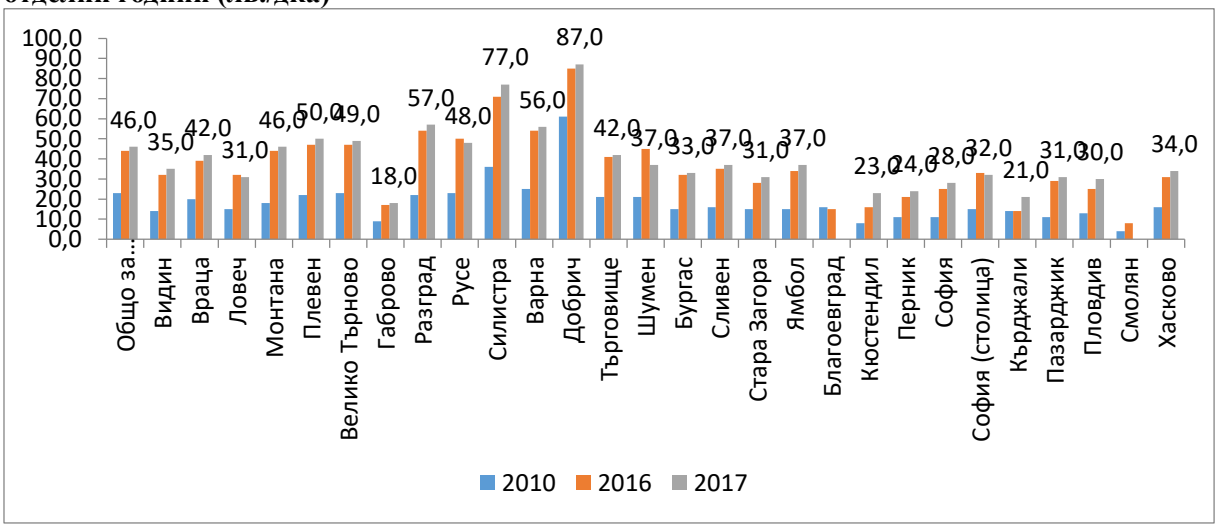
Още от влизането на България в ЕС средната цена на земеделската земя се е увеличила почти четири пъти, като скокът в някои региони е по-висок според официалната статистика (НСИ). За 2017 г. средната цена за страната е достигнала 872 лв. за декар, което е ръст от 14.6% спрямо предходната година. В най-атрактивната област - Добрич, цената на декар е преминалата границата от 2 хил.лв., достигайки 2032 лв. Най-ниски са цените на земеделската земя в Габрово, Перник и Кърджали. Според Асоциацията на собствениците на земеделски земи (АСЗЗБ) основното търсене е на качествена земеделска земя, а сред факторите, които влияят са: качеството на почвите, размера на парцела, възможността за напояване, наличието или не на рентни отношения

и дългосрочни договори, възможности за получаване на субсидии и участие в европейски програми. Подобно е положението с динамиката на рентните плащания (фигура 4.35.).

Средната рента за страната през 2017 г. се е увеличила точно два пъти в сравнение с 2010 г. и достига 46 лв./дка. И при рентните плащания най-високи стойности се наблюдават в традиционните райони на Северна България – Добричко - 87 лв./дка, Силистра - 77 лв./дка; Разград, Варна и Русе, а най-ниски в Габрово, Кърджали и София.

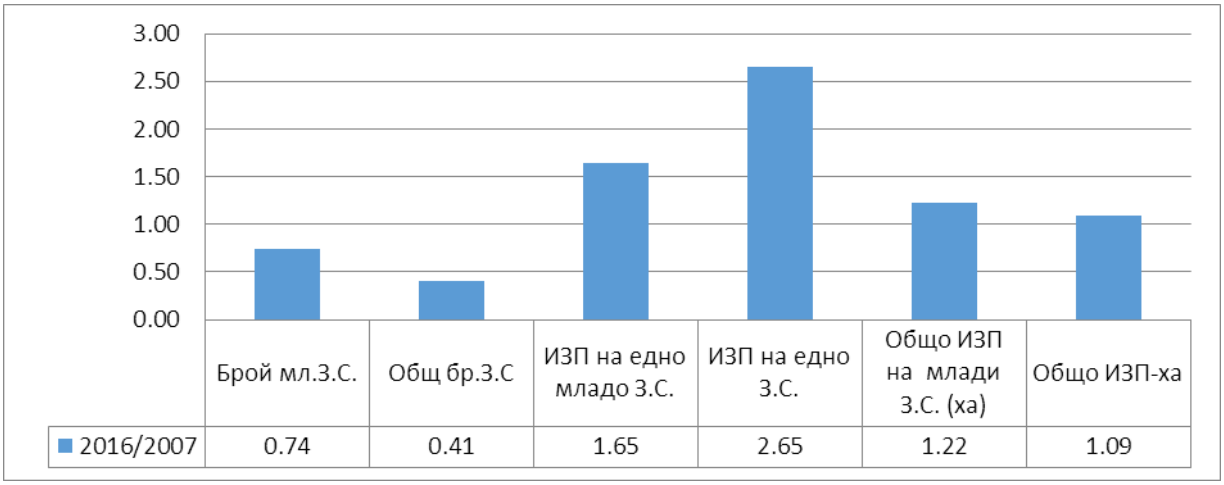
По-трудният достъп до земя за младите земеделски стопани, в сравнение с останалите стопанства, допълнително може да се обоснове със сравнителен анализ на измененията в общия размер на ИЗП и съответно на ИЗП в едно стопанство (фигура 4.36.).

Фиг. 4.35. Средни цени на договорите за наем/аренда на земеделска земя по области и отделни години (лв./дка)

Източник: Авторска графика с данни от НСИ.

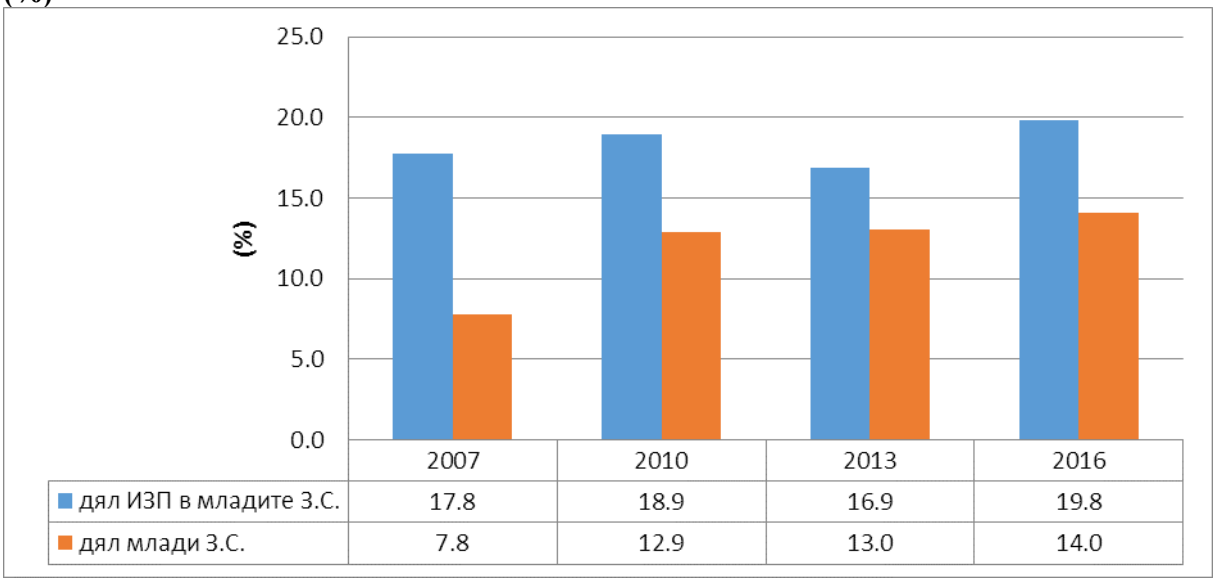
Фиг. 4.36. Индекс на изменение на общия брой на З.С, на броят на З.С. с млади стопани, на общия размер на ИЗП и на размера на ИЗП в З.С. на младите стопани през 2016 г. спрямо 2007 г.

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Резултатите на горната фигура показват, че общият размер на ИЗП на млади стопанства расте по-бързо от темпа на нарастване на ИЗП за всички стопанства (1.22 пъти срещу 1.09 пъти). Това се дължи но по-бавното намаление на броя на младите стопанства, в сравнение с намалението на общия брой на всички стопанства. През 2016 г. младите стопанства съставляват 74% от тези през 2007 г., докато останалите стопанства са 41%. Едновременно с това темпът на нарстване на ИЗП в едно младо стопанство е по-нисък от темпа на нарастване на ИЗП в останалите стопанства (1.65 срещу 2.65). По- бързото повишаване на общия размер на ИЗП в младите стопанства има за проекция увеличаване на дела на тяхната земя в общата структура на ИЗП, който през 2016 г. достига 20% (фигура 4.37.).

Фиг. 4.37. Изменение в дела на земята, стопанисвана от млади феремери през 2007-2016 г. (%)

	2007	2010	2013	2016
дял ИЗП в младите З.С.	17.8	18.9	16.9	19.8
дял млади З.С.	7.8	12.9	13.0	14.0

***Източник**:* Авторска графика с данни от Евростат.

За получаване на допълнителна информация оносно достъпа на младите стопани до земя се извърши изследване по метода на експертната оценка. За целта се проведе специално анкетно проучване със съдействието на компания „Агрион", асоцииран член на Асоциацията на собствениците на земеделски земи, в периода 02.04-10.04. 2019 г. Това е водеща компания в управлението и мобилността на земеделските земи (покупко-продажба; договори (споразумения) за наем/аренда; заменки на земи и др.) с 19 областни офиса в страната. В допитването взеха участие представители на тези офиси. Зададени са три ключови въпроси относно възможностите за достъп до земя от страна на младите фермери. Обобщените получени резултати показват, че за половината от анкетираните експерти съществуват сериозни пречки за достъп до земята в най-плодородните земи; а приблизително за 1/5 от тях не съществуват пречки само за достъп до земята в планинските и граничини райони; според 1/3 съществуват пречки за достъп до земята навсякъде в България.

Пречките за дотъп до земеделска земя за младите фермери са подредени по степен на важност по петобалната система както следва. На първо място, с оценка 4.2 е липсата на достатъчно финансови ресурси при младите фермери за да инвестират в земя. На второ място, с оценка 3.8 се нарежда високата цена на най-плодордните земи; следват причини, свързани с голямата разпокъсаност на земята - 3.3; с липсата на достатъчно свободна земя в най-плодородните райони – 2.9 и факта, че свободните парцели са малки по размер – 2.6. Получените резултати подтвърждават хипотезата относно причините за ограничения достъп до земя.

На възможностите за достъп до земя, посредством т.нар. „бели петна“, съгласно чл. 37 от Закона за собствеността и ползването на земеделските земи, анкетираните експерти дават скромната оценка от 1.8. по тристепенната система. Това може да се обясни донякъде с факта, че в Североизточна България по информация от асоциацията на зърнопроизводителите няма резерви за генериране на „бели петна“. Такива са очертани предимно в планинските и по-слабо продуктивните земеделски земи. С най-висока оценка от 2.8. са възможностите за вземане и ползване на земя под наем. Основен и най-сигурен начин за осигуряване на младите стопани със земя, освен чрез онаследяване, е сключването на договори за нейното наемане или арендуване.

Временният достъп до земеделска земя от фонда на т.нар. „бели петна“ има положителна роля, преди всичко за осигуряването с по-ниско продуктивни земи.

Най-плодородните и най-търсените земеделски земи в по-слаба степен могат да бъдат включени в т.нар. „бели петна“, което не допринася съществено за увеличаването на достъпа до тези земи.

4.2.4. Достъп до финансиране и кредитиране за младите фермери

През двата програмни периода (2007-2013 г. и 2014-2020 г.) две са основните инвестиционни мерки/подмярка в ПРСР, които са предназначени за младите земеделски стопани: Мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери” и подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани“.

До края на 2015 г. по мярка 112 са подадени 9 590 заявления за подпомагане, с обща стойност на публичните разходи 594 563 200 лева**.** Одобрени са 5 678 договора за финансова помощ, с размер на публичните средства 275 348 967 лева. Към 31.12.2015 г. размерът на изплатените средства по одобрени заявления възлиза на 225 914 865 лева. Анализът на напредъка по постигане на целите (въз основа на сключени договори за подпомагане) показва, че броят на младите фермери, подкрепени по мярка 112, представлява 95% от заложената цел (Аграрни доклади - 2009-2016, МЗХГ).

Преобладаваща част от одобрените проекти, по които има извършено плащане на финансова помощ, са за развитие на градинарството – около 1/3 от договорите, за отглеждане на трайни насаждения – близо 1/4 от договорите и за полски култури –около 15% (Аграрни доклади, МЗХГ). За животновъдни дейности са предназначени по-малко

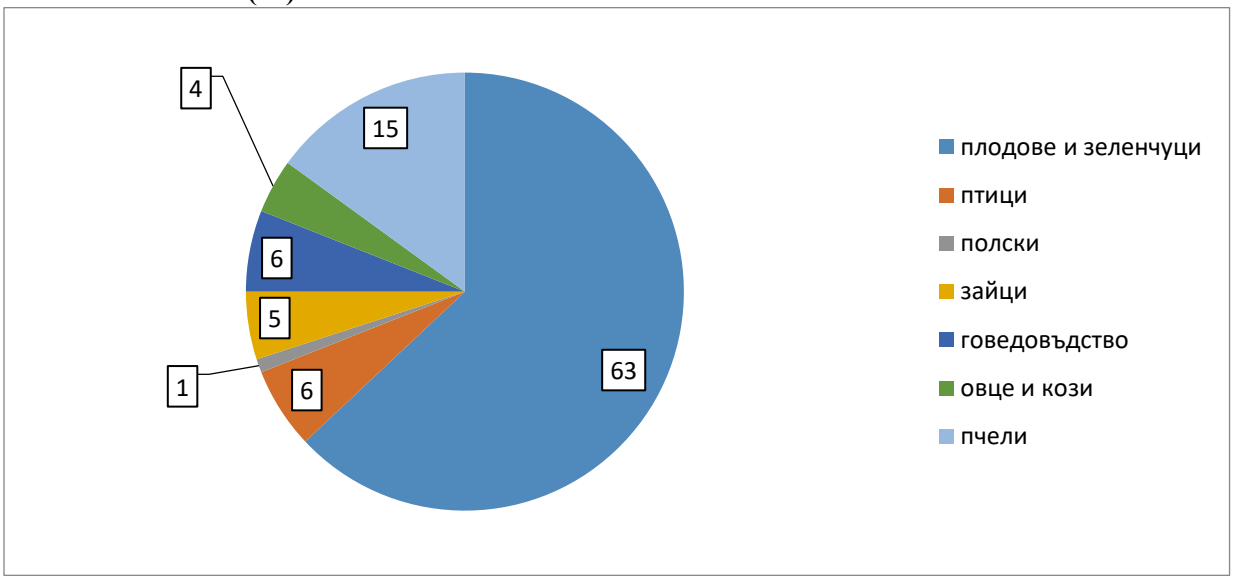
от 10% от одобрените проекти. Смесените стопанства са малко под 10%. Останалите са в категорията „други”, в които попадат земеделските стопанства с направление пчеларство и алтернативно животновъдство.

През периода 2014-2020 г. М.112 е продължена като подмярка 6.1 "Стартова помощ за млади земеделски стопани" от ПРСР. Допустимите разходи са за инвестиране в дълготрайни материални активи: селскостопански машини, оборудване, земеделска земя, селскостопански животни, пчелни кошери, лозя, овошки. Безвъзмездната финансова помощ по подмярка 6.1 също може да се използва за ремонт, модернизация или разширяване на съществуваща вече ферма. Приемът на заявленията по тази мярка стартира в средата на 2015 г. като през 2018 г. е обявен втори прием на документи. Броят на подадените в ДФЗ-РА бизнес планове от 2015 г. до м. юни 2018 г. общо за страната е 2 975, а по подмярка 6.1 "Стартова помощ за млади земеделски стопани" от ПРСР 2014-2020 са подпомогнати 1391 души.

Във внесените в ДФЗ-РА бизнес планове по подмярка 6.1 преобладават растениевъдните стопанства - 62% (1 386 стопанства), последвани от животновъдните стопанства с 31% (698 стопанства) и най-малък дял от 7% генерират смесените стопанства, които наброяват 163 и за които не може да се определи водещ сектор. Делът на растениевъдните стопанства към м.юни 2018 г. нараства с 11 % пункта спрямо края на 2017 г.

Най-често растениевъдните стопанства, кандидати по подмярка 6.1, включват овощни насаждения, лозя, зеленчуци и други, а сред животновъдните най–често се срещат стопанства, отглеждащи пчели, птици и зайци (фиг.4.38.).

Фиг. 4.38 . Разпределение на кандидатите по подмярка 6.1 по основни видове производства към м.юни 2018 г. (%)

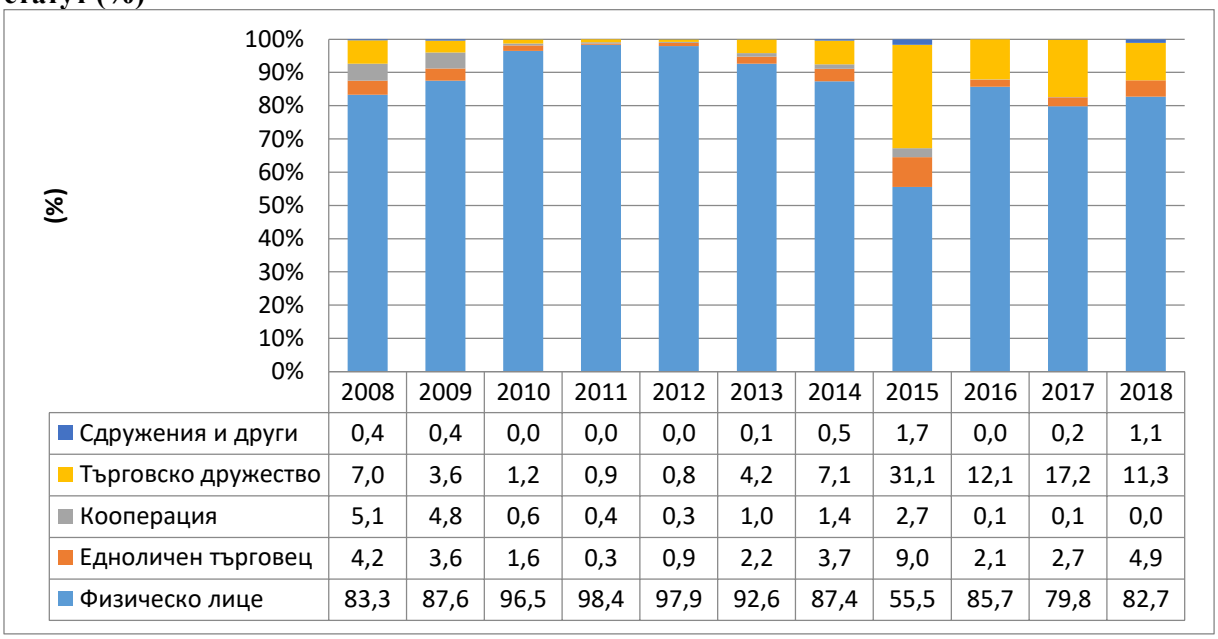

Източник: По данни на НССЗ, 2016-2018.

Сред стопанствата, отглеждащи птици преобладават тези с пъдпъдици, патици и пуйки. Броят на стопанствата, отглеждащи охлюви е 6, етерично-маслени култури - 3, свине – 4. Отглеждането на култури и животни по биологичен начин и/или в преход към биологично производство се осъществява в 408 стопанства.

Разпределението на одобрените по мерките на ПРСР млади стопани по юридически статут може да се проследи на фигура 4.39.

Фиг. 4.39. Разпределение на одобрените по ПРСР бенефициенти до 40 г. по юридически статут (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сдружения и други	0,4	0,4	0,0	0,0	0,0	0,1	0,5	1,7	0,0	0,2	1,1
Търговско дружество	7,0	3,6	1,2	0,9	0,8	4,2	7,1	31,1	12,1	17,2	11,3
Кооперация	5,1	4,8	0,6	0,4	0,3	1,0	1,4	2,7	0,1	0,1	0,0
Едноличен търговец	4,2	3,6	1,6	0,3	0,9	2,2	3,7	9,0	2,1	2,7	4,9
Физическо лице	83,3	87,6	96,5	98,4	97,9	92,6	87,4	55,5	85,7	79,8	82,7

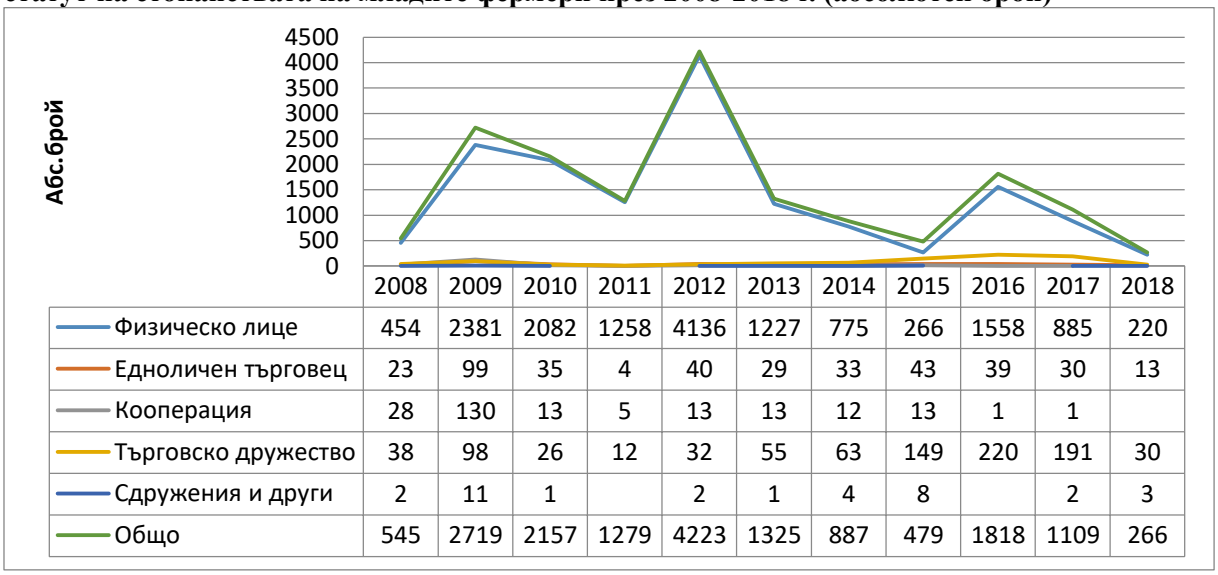
Източник: Авторска графика с данни от ДФ „Земеделие”**.**

Анализът на горните резултати показва, че през всичките години (изключение 2015 г.) делът на стопанствата на физическите лица е доминиращ (над 80%), като през периода 2010-2012 г. той доближава 100%. Това е следствие от факта, че приблизително 95% от всички стопанства на младите фермери са на физически лица. Този факт има за проекция значително по-големия брой на одобрените бенефициенти сред физическите лица в сравнение с този на юридическите лица (фигура 4.40).

Както се вижда от фиг. 4.40. графиката общата динамика в развитието на процеса на одобрение на проектите по мерките в ПРСР на младите стопани има формата на параболична крива линия. От 2008 г. се наблюдава рязък скок, който достига своя „пик” през 2012 г., след което отново е налице спад до 2018 г. включително. Същият характер на изменение на броя на одобрените бенефициенти до 39 г. имат стопанствата на физическите лица. Това е лесно обяснимо като се има предвид, че през 10-годишния период, както вече беше отбелязано, повече от 80% от всички млади бенефициенти са стопанства на физически лица. За целия период делът на одобрените проекти по ПРСР в общия брой на стопанствата на младите фермери е приблизително 60% (57.4%).

От проведените разговори с представители на Асоциацията на младите фермери се констатира, че част от младите стопани кандидатстват с намерението след изтичане на определения срок да прекратят дейността. Това са обикновено млади хора от по-големите областни градове, които нямат намерение устойчиво да се занимават със земеделие, т.е парите взети в тези случаи по Мерките в ПРСП нямат никаква реализация в полза развитието на отрасъла.

Фиг. 4.40. Динамика на броя на одобрените проекти по Мерките в ПРСР по юридически статут на стопанствата на младите фермери през 2008-2018 г. (абсолютен брой)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Физическо лице	454	2381	2082	1258	4136	1227	775	266	1558	885	220
Едноличен търговец	23	99	35	4	40	29	33	43	39	30	13
Кооперация	28	130	13	5	13	13	12	13	1	1	
Търговско дружество	38	98	26	12	32	55	63	149	220	191	30
Сдружения и други	2	11	1		2	1	4	8		2	3
Общо	545	2719	2157	1279	4223	1325	887	479	1818	1109	266

Източник: Авторска графика с данни от ДФ „Земеделие.

Според мнението на Асоциацията младите земеделски производители има голяма неопределеност, която се изразява в: постоянно изменящи се изисквания за допустимост при кандидастване, информационен дефицит относно условията за пазарна реализация на продукцията, неспазване на графика за прием на необходимите документи при кандидатстване. Споменават се и проблемите с изготвяне на бизнес-плановете от консултантски фирми, които често пъти са некоректно изготвени и изкуствено се нагаждат да удовлетворят условията за кандидатстване. Младите фермери, в по-голяма степен в сравнение с останалите стопани са склонни към кооперране за съвкупна реализация на продукцията, но липсата на закон регламентиращ дейността на браншовите организации не им помага. Липсва ивестиционна подкрепа за функционирането на такива организации на младите стопани, което пречи на по-доброто организиране на младите земеделски производители. Предприемаческата инициатива на младите хора лесно се стопява от липсата на финансови възможности за ползване на дългосрочни кредити, а надбавката по директните плащания не е правилно да се обвързва с определен срок от създаването на стопанството. Размерът на необходимия икономически потенциал (стандартната продукция) за кандидатстване по младежките мерки е висок, който младите фермери

трудно могат да достигнат; От Асоциацията на младите фермери твърдят, че почти всички млади фермери ползвали субсидии по мерките в ПРСР за отглеждане на калифорнийски червей и охлюви след това се отказват от тази дейност; сред причините за отказ: липса на социална среда за общуване и развитие на останалите членове на домакинството, в т.ч и на децата.

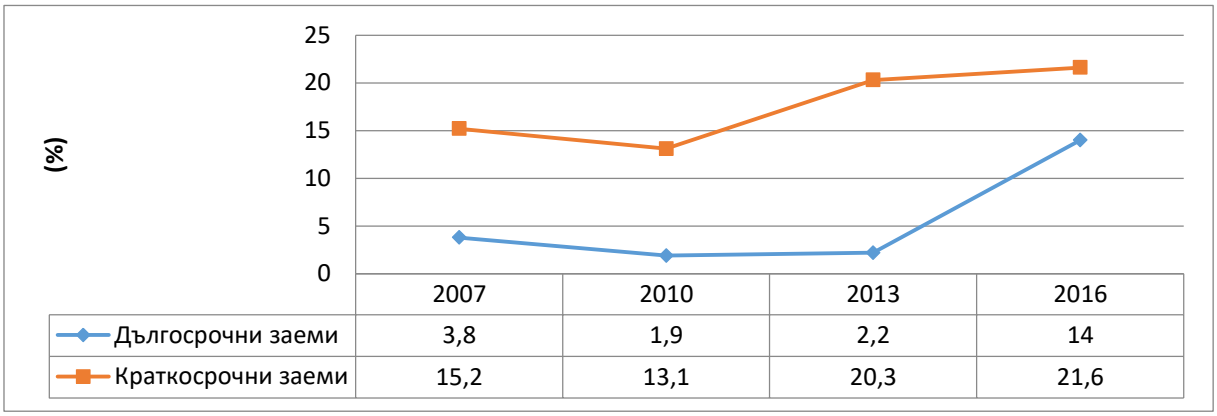
Една от формите за финансиране на младите стопани е прилаганата т.нар. Схема за млади земеделски стопани. Чрез нея се предоставя надбавка от 25% за млади фермери като допълнение към плащането по СЕПП, понастоящем тя е увеличена на 50%. Схемата се прилага от 2015 г. Целта е да се въздейства в посока привличане на млади фермери в сектора. По данни на ДФЗ годишно през периода 2015-2017 г. по тази мярка са подпомагани между 3 000 и 3 800 млади стопани. Съответно средният размер на допълнителната субсидия на едно младо земеделско стопанство е както следва: 333 лв. през 2015 г.; 424 лв. през 2016 г. и 418 лв. през 2017 г. Общата сума за плащане на единица площ по СЕПП средно на едно стопанство (заедно с основното и допълнителното заплащане по Схемата за млади стопани) възлиза съответно за трите години на: 1 667 лв. за 2015 г.; 2 122 лв. за 2016 г. и на 2 088 лв. през 2017 г.

Важен финансов ресурс, на който земеделските производители могат да разчитат за създаване и устойчиво укрепване на стопанството са мерките в ПРСР 2014-2020 г. за инвестиционна подкрепа. От тези мерки, само една е предназначена специално за нуждите на младите фермери (подмярка 6.1), която вече беше разгледана в настоящия анализ. По всички останали мерки младите стопани следва да кандидатстват при равни условия с останалите фермери, независимо от тяхната възраст. Обхватът на тези мерки включва такива, предназначени както за инвестиции в земеделските стопанства, така и за инвестиции в неземеделски дейности (Подмярка 4.1; Подмярка 4.1.2.; Мярка 4.2; Подмярка 4.4; Подмярка 6.2; Подмярка 6.3; Подмярка 6.4.1 и Подмярка 6.4.2). Общото за голяма част от инвестиционните мерки е това, че финансовата помощ по тях покрива от 50% до 80% от общия размер на допустимите за финансово подпомагане разходи. Това на свой ред налага земеделските стопани или да имат достатъчно собствен паричен капитал, или което е масова практика, да ползват кредит. Младите стопани, за разлика от тези в по-големите възрастови групи, в преобладаващата си част нямат все още достатъчно натрупан капитал, което изисква тегленето на инвестиционни кредити. По данни на МЗХГ (Агростатистика) през 2007-2013 г. собственият капитал на младите стопани е съставлявал 23% от този на останалите фермери. При положение, че липсват преференциални условия за ползване на кредити (по-ниска лихва; по-дълъг срок за погасяване на главницата и др.), за младите настоящи и бъдещи фермери става много трудно на практика да кандидатстват по изброените инвестиционни мерки и да се възползват от заложената в тях финансова подкрепа.

Ограниченият достъп до кредити за младите фермери кореспондира с получените резултати относно тяхната кредитна активност (фигура 4.41.).

Анализът на данните в горната таблица показва преимуществената ориентация на младите фермери към ползването на кредити за покриване на текущите потребности в стопанството. Обхватът на младите фермери с краткосрочни заеми нараства от 15.2% през 2007 г. на 21.6% през 2016 г. За 10-годишния период може да се заключи, че темпът на нарастване на краткосрочните заеми е нисък. По отношение на дългосрочните заеми се наблюдава по-висок ръст. Обхватът на младите стопани с дългосрочни кредити се увеличава 3.7 пъти, но следва да се отбележи, че базата за сравнение е много ниска - едва 3.8 % от младите фермери през 2007 г. са имали дългосрочни заеми.

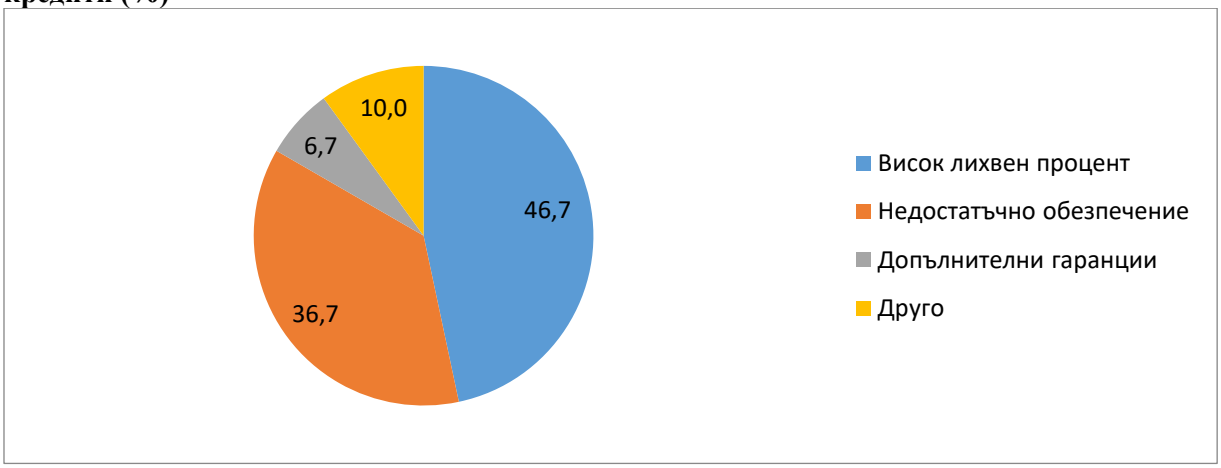
Фиг. 4.41. Обхват на младите стопани с дългосрочни и краткосрочни заеми за периода 2007-2016, %

	2007	2010	2013	2016
Дългосрочни заеми	3,8	1,9	2,2	14
Краткосрочни заеми	15,2	13,1	20,3	21,6

Източник: СЗСИ, Агростатистика- МЗХГ.

Фиг. 4.42. Разпределение на основните причини за липса на мотивация за ползване на кредити (%)

Източник: Графика с данни от представително емпирично изследване на ИАИ.

Въпреки по-значимия темп на нарастване на дела на младите стопани с дългосрочни заеми, той остава по-нисък от този на лицата с краткосрочни кредити. На фигура 4.42. е представено значението на основните причини за недостатъчното кредитна активност. В групата „Друго" са включени несигурност в условията по кредитирането и несигурност в очакваните приходи от собственото земеделско производство.

4.2.5. Достъп до знания и консултации за младите фермери

Навлизането на модерни технологични и производствени системи в агробизнеса поставят повишени изисквания към качеството на трудовия потенциал. Създаването на привлекателни производствени условия на земеделския труд, оборудвани със съвременни машини, техика и информационни технологии инициират адекватни предизвикателства в подготовката на необходимите кадри за да бъдат те в състояние да боравят с тях. В непосредствения производствен процес се изменя ролята и функциите на човека. От изпълнител той поема функциите по управлението не само на земеделското стопанство, но и на сложните машини и агрегати. Все повече понасто-ящем, а и в бъдеще развитието на успешен и конкурентен агробизнес ще зависи не само от производствения капацитет на стопанството, но в не по-малка степен и от наличието на висообразовани и квалифицирани кадри, притежаващи специфични знания във все повече професионални области. Закриването на редица земеделски професионални гимназии през последните години не допринася за изпълнението на тази мисия.

Много отговорна и значима е ролята на Националната служба за съвети в земеделието (НССЗ) за компенсиране на ниската професионална подготовка на земеделските мениджъри. Мярка 111 “Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания” от ПРСР (2007-2013 г.) е основната обучителна мярка. Целта на провежданите обучения по нея е да се постигне промяна в мисленето на земеделските производители и създаване на ново отношение към опазването на земеделските земи, животните и горите. Допустими за подпомагане са курсове, които могат да бъдат с продължителност до 150 часа и краткосрочни - с продължителност до 30 часа. Финансират се и информационни дейности като семинари, информационни сесии или работни срещи с продължителност от 6 до 18 часа. Темите на курсовете по дългосрочно професионално обучение с продължителност 150 часа са: агротехника на различни земеделски култури, трайни насаждения, зеленчукопроизводство и общо животновъдство. Темите на курсовете по краткосрочно обучение с продължителност 30 часа са: базово обучение по проблеми на опазване на околната среда в земеделието – целесъобразното използване на земята и животните, отглеждане на охлюви, отглеждане на червеи и нови техники и технологии в пчеларството. Предимство за участие в курсовете през различните години са получили бенефициенти с одобрени проекти мярка 112 и по мярка 141. Тематичната насоченост на семинарите от 8 и от 18 часа е в областта на общата екология, агроекологично пчеларство, основни проблеми по опазване компонентите на околната среда в земеделския сектор, като приоритет имат лицата одобрени по Мярка 214 „Агроекологични плащания”.

Обхватът на дългосрочните курсове с продължителност 150 учебни часа и на семинарите с продължителност 18 часа е изравнен. На тях се падат по около 30-32% от всички проведени обучения по М.111. Краткосрочните курсове с продължителност 30

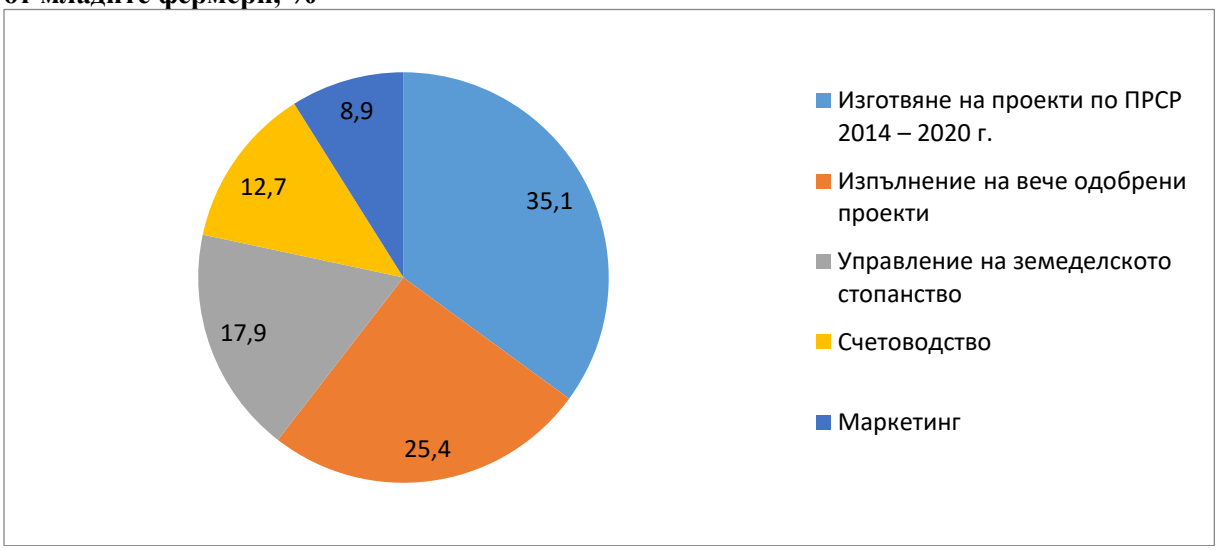
часа и семинарите с 8 часово обучение също имат еднакъв принос в изпълнението на М.111 (приблизително 19-20%), но този принос е с около 10% по-слаб в сравнение с дългосрочните курсове и семинарни занятия с 18 часова продължителност.

Освен за повишаване на знанията и уменията на земеделските стопани, успешното завършване на някои от обученията е задължително условие за изпълнение на ангажиментите на земеделските стопани по различни мерки от ПРСР. Кандидатстването за получаване на финансова подкрепа по редица мерки в ПРСР изисква притежаването на съответен сертификат за успешно завършен курс на професионално обучение. Това би следвало да е допълнителен стимул за участие в провежданите формални форми на обучение. По мярка 111 "Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания" от ПРСР 2007-2013 консултации са получили 8 242 души, които към датата на курса са били на и под 39 години. Въпреки широката обучителна дейност на НССЗ, голяма част от младите земеделските мениджъри (около 80%) не са обхванати в този процес.

Земеделските стопани получават консултански услуги преобладаващо от НССЗ (70%), следват консултантски фирми (12.3%); научни институти (9-7%) и доставчици (8.4%). (Научен проект „Иновационни модели за управление на земеделските стопанства в планинските райони", 2017-2018; р-тел: Д. Николов, ИАИ)

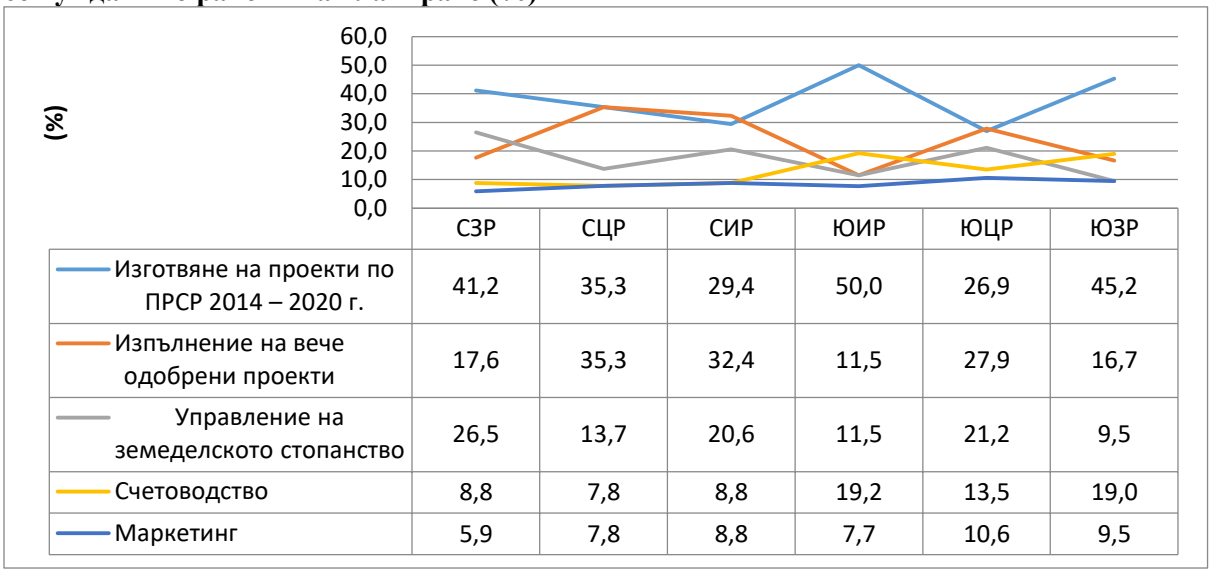
Обхватът на младите фермери, включени в обучителните курсове и консултантските услуги предоставяни от НССЗ възлиза приблизително на 20%. (Данни от НССЗ). Получените резултати от представително за страната изследване на ИАИ (Научен проект "Влияние на инвестиционната подкрепа върху икономическата жизнеспособност на земеделските стопанства" (2015-2016 г.) също доказват слабото участие на младите стопани в процесите на квалификация, преквалификация и консултантски услуги. Около 80% от анкетираните лица са заявили, че не са преминали през обучителен курс; 88% декларират необходимостта от получаването на консултантски услуги. Младите стопани в най-голяма степен се нуждаят от консултации, свързани с изготвянето на проекти по ПРСР и на одобрени вече проекти (фигура 4.43.).

Фиг. 4.43. Относителен дял на необходимостта от различни видове консултантски услуги от младите фермери, %

Източник: Графика с данни от емпирично представително изследване.

Фиг. 4.44. Структура на З.С. на младите фермери според вида на консултациите от които се нуждаят по райони на планиране (%)

	СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	ЮЗР
Изготвяне на проекти по ПРСР 2014 – 2020 г.	41,2	35,3	29,4	50,0	26,9	45,2
Изпълнение на вече одобрени проекти	17,6	35,3	32,4	11,5	27,9	16,7
Управление на земеделското стопанство	26,5	13,7	20,6	11,5	21,2	9,5
Счетоводство	8,8	7,8	8,8	19,2	13,5	19,0
Маркетинг	5,9	7,8	8,8	7,7	10,6	9,5

Източник: Графика с данни от емпирично представително изследване

По-строго този извод се доказва с коефициента на вариация, който за консултации, свързани с изготвянето на проекти по ПРСР е 25%; с изпълнението на вече одобрени проекти - 41%; с управлението на земеделското стопанство - 38%; с водене на счетоводството – 41% и с маркетинг - 19%.

През следващите 10 години в изпълнение на една от основните цели на ОСП, свързана с преминаването към прецизно земеделие се очаква ускорено навлизане на дигиталните средства за управление на земеделските стопанства. Една от основните цели на ОСП след 2020 г. ще бъде насърчаване и подпомагане по-широкото използване на съвременните технологии и иновации, за постигането, на която необходима

предпоставка и условие е широкото разпространяване и приложение на генерираните знания и иновации.

Резултатите от разработени научни проекти в ИАИ („Управление на иновациите в земеделието 2013-2014”, „Иновационни модели за управление на земеделските стопанства в планинските райони 2017-2018”) показват, че иновационната активност сред младите стопани (до 40 г.) е по-висока от средната за всички земеделски стоапни с 26%. Близо 1/3 от земеделските производители, предимно млади лица желаят да внедрят в своята дейност софтуерни продукти за управление на стопанството, но към момента не са наясно как може това да се осъществи. Популяризирането на софтуерните продукти за управление на земеделското стопанство сред земеделските мениджъри, разкриването на предимствата им, свързани с постигането на по-конкурентно и икономически ефективно стопанство ще отговори на все по-назряващата обективна необходимост от преминаване към прецизно земеделие. Тук именно е ролята на НССЗ, в многостранната консултантска и обучителна дейност на която, въпросите свързани с използването на дигиталните средства за управление на земеделското стопанство все още не са включени. Това е важна стъпка към създаването на по-привлекателен труд и реална възможност за привличането на млади хора в отрасъла. По този начин ролята на НССЗ през новия програмен период 2021-2027 г. ще се увеличава и ще става още по-важна и значителна.

Заедно с това, необходимо условие за преминаване към цифровото земеделие е наличието в селата на широколентов достъп до интернет. По данни на НСИ делът на селските домакинства с такъв достъп нараства от 30.9% през 2013 г. на 58% през 2018 г. Очевидно е, че има голям скок в осигуреността на интернет доставките в селата през последните години.

Една от формите за оказване на професионална помощ на младите фермери от НССЗ с териториалните й офиси е безплатното изготвяне на бизнес-планове и предоставяне на специализирани консултации. През първия програмен период НССЗ е подпомогнала 4406 броя млади фермери по Мярка 112 „Създаване стопанства на млади фермери” с безплатно предоставяне на пълен комплект съветнически услуги (КСУ) съгласно мярка 143 от ПРСР, което съставлява 75.6% от всички стопани до 40 г. одобрени по тази мярка (Отчетен доклад, НССЗ и Аграрен доклад, МЗХ). Може да се направи извода, че НССЗ е допринесла в голяма степен за удовлетворяване потребностите на младите фермери, свързани с кандидастването и усвояването на средствата по М 112.

НССЗ продължава и през втория програмен период да подпомага млади стопани, като предоставя на кандидатите по подмярка 6.1. "Стартова помощ за млади земеделски стопани" от ПРСР 2014-2020 г., консултантски пакет (КП) А2Б. По данни на ДФ Земеделие по подмярка 6.1 "Стартова помощ за млади земеделски стопани" от ПРСР 2014-2020 са подпомогнати 1 391 души. По подмярка 2.1 "Помощ за осигуряване на

консултантски услуги" от ПРСР 2014-2020 - 1963 души са получили консултации за подмярка 6.1 "Стартова помощ за млади земеделски стопани".

Проблемът е не само в осигуряването на необходимата мрежа от учебни заведения за подготовката на селскостопански кадри. По данни на НСИ за 2013-2018 г. броят на завършилите млади специалисти със селскостопански специалности намалява с 16% (таблица 4.8.).

Таблица 4.8. Брой на завършилите млади специалисти в областта на селското, горското и рибното стопанство

Години	Средно специално	Висше	Общо
2013	2007	998	3005
2016	1488	1027	2515
2018	1463	1057	2520
Индекс на изменение 2018/2013(%)	-27.1	5.9	-16.1

***Източник*:** НСИ.

Анализът на данните в горната таблица показва, че общият спад се дължи на намалението на броя на учениците завършили средно образование в областта на селско, горско и рибно стопанство (с 27%), докато се наблюдава ръст в завършилите висше образование в тази област с близо 6%. По експертно мнение, както и резултати от предишни изследвания на ИАИ (Пазарна устойчивост на полупазарните стопанства) делът на завършващите специалисти със селскостопанско образование, които не се насочват към отрасъла е приблизително 40-45%. Официална статистика по този въпрос няма.

Очевидно е, че една част от подготвените за работа в отрасъла млади кадри не са досттъчно стимулирани да прилагат получените знания в земеделието. Те не желаят да се реализират в аграрния бизнес и се ориентират към други по-доходоносни дейности предлагащи достатъчно привлекателни условия на труд. По този начин инвестираните средства на национално и регионално ниво в „създаването" на висококвалифицирани селскостопански кадри са с ниска икономическа и социална възвращаемост.

4.2.6. Изводи

1. Налице са слаби положителни изменения в абсолютния брой на младите стопани в секторите плодове и зеленчуци, които са недостатъчни за насищането им с достатъчно млада работна ръка.

2. Въпреки това е налице подобрение на възрастовата структура в тези сектори, преди всичко под влияние на драстичния спад на стопаните в по-високите възрастови групи.

3. Независимо че положителните промени в абсолютния брой на младите стопани не са големи, те са ясен сигнал че избраната посока относно насърчаването на заетостта в уязвимите растениевъдни сектори е правилна.

4. Като цяло във всички растениевъдни стопанства е налице подобряване на възрастовата структура на земеделските стопани. По-слабо тази тенденция е изразена при полските култури.

5. Насърчителните мерки за навлизане на млади фермери са имали най-благоприятен ефект при отглеждането на плодове и зеленчуци на открито и почти нулев ефект при оранжерийните зеленчуци и лозята.

6. Наблюдава се спад на абсолютния брой на младите стопани във животновъдните сектори.

7. Специалните мерки за подпомагане на отглеждането на тревопасните животни не са донесли желания положителен ефект върху привличането и задържането на работна сила в сектора.

8. Като обхват в общата възрастова структура на земеделските стопани делът на младите фермери и в животновъдните стопанства се запазва или дори увеличава, но в абсолютно изражение е налице спад на техния брой.

9. Младите фермери от животновъдния сектор имат най-слаб интерес към комбинираното (млечно и месодайно направление) и към млечното говедовъдство.

10. Броят на привлечените млади стопани от 2009 до 2016 г. е незначително по-висок от броят на тези, които са го напуснали.

11. Финансовите стимули по М.112, Мярка 6.1 и Схемата за млади земеделски стопани са сред основните причини за навлизането на млади хора в отрасъла.

12. Постигнатите резултати показват необходимост от осигуряване на стимули за навлизането на нови млади хора в селското стопанство, както и възможности за надграждане на стопанствата за навлезлите вече в сектора млади фермери.

13. Ниското равнище на земеделските доходи; липсата на достатъчно квалифицирана работна ръка; ограниченият достъп до кредити; липсата на средства за инвестиране в модернизация на стопанството; липсата на възможности за наемане или закупуване на повече земя по експертно мнение са сред основните причини за липса на достатъчно мотивация за упражняване на земеделска дейност.

14. Размерът на земята средно в едно младо стопанство расте по-бавно в сравнение с увеличението на земеделската площ средно в едно от останалите стопанства.

15. С първостепенно значение за ограниченият достъп до плодородна земя са слабите финансови ресурси на младите стопани и липсата на достатъчно земеделска земя в най-плодородните райони.

16. Липсват преференциални условия за ползване на инвестиционни кредити, специално предназначени за младите фермери.

17. Младите стопани предпочитат наемането на земя като основна форма на стопанисване и достъп до земята.

18. Концентрацията на земеделска земя в ръцете на малко на брой, но едри стопанства допълнително затруднява достъпа до земя в т.ч. и за младите фермери.

19. Постоянното повишаване на цената и рентата на земеделската земя води до труден достъп на младите стопани, които не са платежоспособни и конкурентни на пазара на земя.

20. И през двата програмни периода са действали финасови механизми в ПРСР за насърчаване навлизането на млади хора в агробизнеса, които имат своето положително въздействие върху нагласите на младите фермери.

21. Интересът на младите стопани към двете специфични за тях мерки в ПРСР (М.112 и последвалата подмярка 6.1.) е висок. Насочеността е основно към растениевъдния подотрасъл.

22. Ориентацията към подкрепата на животновъдните стопанства не е достатъчно висока. В групата на животновъдните стопанства, младите фермери, които кандидатстват по подмярка 6.1 се насочват предимно към пчеларството.

23. Допълнителните финансови стимули по Схемата за подпомагане на млади земеделски стопани (МЗС) могат да помогнат за пълното или по-скоро частично осигуряване на необходимия оборотен капитал.

24. Изплатените по МЗС средства са недостатъчни за осигуряване на дълготрайни материални активи, с които младите фермери да стартират земеделска дейност или да разширят съществуващо вече стопанство.

25. Налице е недостатъчен собствен капитал и ниска кредитоспособност на младите фермери.

26. Липса на преференциални условия за младите стопани при теглене на кредит за покриване на нуждите с цел земеделски инвестиции.

27. Недостатъчни финансови ресурси за кандидатстване по мерките в ПРСР за инвестиционна подкрепа.

28. Кредитната активност на младите стопани през 2007-2016 г. както по отношение на дългосрочните, така и по отношение на краткосрочните заеми е ниска.

29. Сред основните причини за недостатъчното кредитна активност са следните: висок лихвен процент; недостатъчни възможности за обезпечение; допълнителни гаранции и несигурност както в условията по кредитирането, така и в очакваните приходи от собственото земеделско производство.

30. Обхватът на младите фермери, включени в различните форми на обучителни курсове и консултантски услуги, предоставяни от НССЗ е недостатъчен.

31. Младите стопани в преобладаващата част от районите на планиране имат най-голяма потребност от консултации по изготвяне на проекти за кандидатстване по ПРСР.

32. Налице е сравнително по-висока активност на младите стопани в сравнение с останалите фермери към внедряването на иновациите и използването на цифровизацията в земеделието.

33. През последните години се наблюдава значително нарастване на интернет мрежата в селата, но все още има значителна част от селските домакинства лишени от възможността за интернет достъп.

34. Въпреки нарастващата роля на НССЗ като център за трансфер на знания в областта на земеделието с широкомащабната си дейност, тя може само частично да помогне за посрещане на потребностите от висококвалифицирани мениджърски кадри.

35. Фундаменталната професионална подготовка по образователните специалности в областта на земеделието, в съответните средни и висши държавни и общински учебни заведения следва да бъде водеща при осигуряването на необходимия квалифициран персонал в земеделието.

36. Допълнителна причина за недостатъчния брой на селскостопански специалисти в отрасъла е разминаването между процеса на подготовката и реализацията на подготвените кадри.

ЦЕЛ 9 ПОДОБРЯВАНЕ НА РЕАКЦИЯТА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО В ЕС В ОТГОВОР НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ ИЗИСКВАНИЯ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ХРАНИТЕ И ЗДРАВЕТО, ВКЛЮЧИТЕЛНО ЗА БЕЗВРЕДНА, ПИТАТЕЛНА И УСТОЙЧИВА ХРАНА, КАКТО И ЗА ХУМАННО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ЖИВОТНИТЕ

5. АНАЛИЗ НА СЪСТОЯНИЕТО НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО В ОСИГУРЯВАНЕ НА УСТОЙЧИВОСТ, ПИТАТЕЛНА ХРАНА И ЗДРАВЕ

5.1. ИЗПОЛЗВАНЕ НА ПРЕПАРАТИ ЗА РАСТИТЕЛНА ЗАЩИТА В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Употребата на препарати за растителна защита играе важна роля в селскостопанското производство в Европа, като поддържа растенията здрави и предотвратява тяхното унищожаване от болести и нашествия на вредители. Въпреки това, прекомерната или нецеленасочена употреба може да доведе до редица рискове за здравето на хората и на екосистемите, от една страна чрез попадане на остатъчните количества в почвата и водите, а от друга в храните и във фуражите за селскостопанските животни. От 1996 г. употребата на пестициди в Европа се увеличава постоянно. Въпреки многото дебати относно устойчивостта на селското стопанство и въпреки навлизането на пазара на пестициди, които могат да се използват при ниски дози, средната употреба през последните години не намалява. В настоящия анализ се прави оценка на използването на препарати за растителна защита (фунгициди, инскетициди и хербициди) в България за периода 2012-2017 г. Данните са взети от официалната статистика на Евростат и представляват закупените количества (кг), не употребените. За сравнение се представят данни средно за ЕС-28, както и Франция, Полша и Гърция.

Общото количество на продадените количества ПРЗ през 2017 г. в ЕС-28 е 320 млн. кг, като делът на продадените количества в България е едва 1% от общите за Съюза, за сравнение с Франция (20%) и Испания (19%), което може да се обясни и с високия дял на използвана земеделска площ (ИЗП), съответно 18% и 14% за посочените страни. През 2012 г. България е била сред страните с най-малък дял на продадени количества от общия – 0,44%. Страната е увеличила общо продадените количества за 2017 г. спрямо 2012 г., като през 2012 г. са закупени 1,331 млн. кг, а през 2017 - 3,359 млн. кг. По-подробно, данни за закупените количества може да се видят в Таблица 5.1. и Таблица 5.2.

Таблица 5.1. Продадени количества ПРЗ за периода 2012-2017 г. (кг)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ЕС - 28	299 356 592	298 252 759	325 175 466	312 228 900	333 505 607	320 004 111
България	1 331 022	1 196 270	1 002 027	1 541 331	3 759 138	3 359 995
Гърция	5 056 510	9 379 376	3 649 777	3 936 457	4 468 638	4 252 311
Франция	57 385 290	60 291 516	68 006 897	60 393 299	65 589 189	63 773 610
Полша	20 071 495	20 298 426	20 995 046	21 466 991	21 709 212	22 401 852

Източник: Евростат.

Таблица 5.2. Продадени количества хербициди, инсектициди и фунгициди за 2012 и 2017 г., (кг)

	Хербициди (кг)		Инсектициди (кг)		Фунгициди (кг)	
	2012	2017	2012	2017	2012	2017
ЕС - 28	133 759 156	126 396 377	20 222 059	36 458 384	145 375 377	157 149 350
България	773 569	1 698 979	83 058	373 564	474 395	1 287 452
Гърция	2 139 107	1 673 681	910 678	892 763	2 006 725	1 685 867
Франция	27 712 875	30 230 424	2 327 347	3 773 304	27 345 068	29 769 882
Полша	12 654 357	13 655 478	1 286 326	1 819 059	6 130 812	6 927 315

Източник: Евростат.

Прави впечатление, че най-голям е делът на нарастване на инсектицидите за почти всички страни, като на първо място в ЕС-28 е Германия, която е увеличила близо 14 пъти използването на инсектициди спрямо 2012 г. По данни на МЗХГ за периода 2013-2016 г., делът на площите в България, върху които са внесени хербициди са намалели с 5%, докато тези, с използвани фунгициди са се увеличили с 13% и най-много е увеличението при използваните инсектициди – 18%. Като цяло се наблюдава обща тенденция за увеличаване на закупените количества инсектициди в ЕС-28, в по-малка степен нарастване на фунгицидите и преобладаващо намаляване на количествата използвани пестициди. Според скорошни изследвания, употребата на инсектициди може да се увеличи още по-драстично с промяна в климата и покачването на температурите през следващите десетилетия. Въпреки драстичното нарастване в продадените количества инсектициди за България, те все пак се запазват като малък дял от общия.

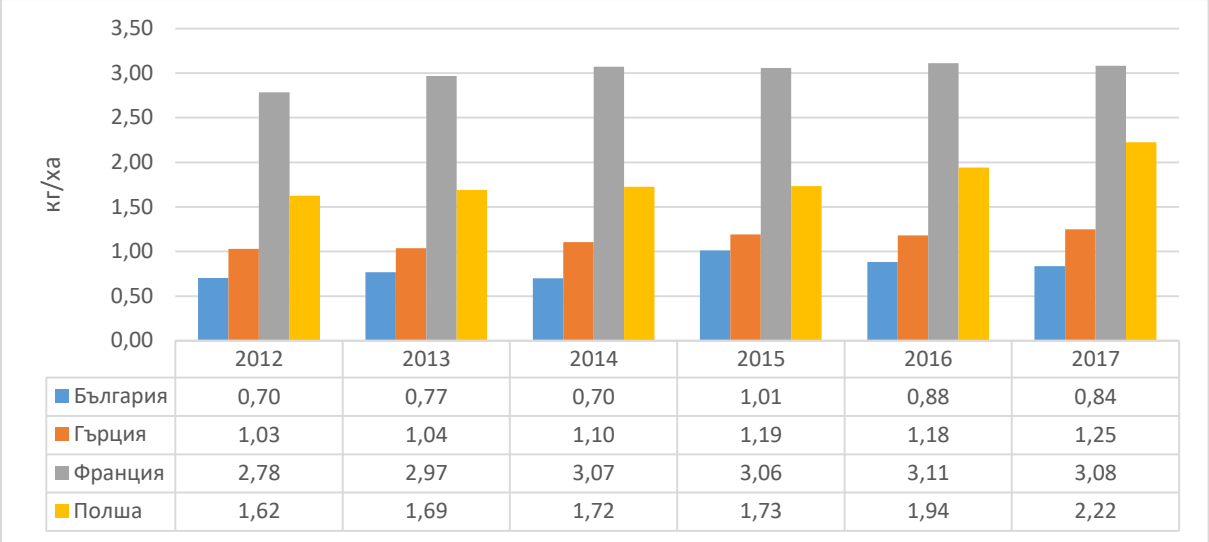
5.1.1. Пестициден отпечатък

Данните за продадените количества и тяхната промяна за периода 2012-2017 г. не показват в дълбочина техния отпечатък. За тази цел е направен кратък анализ на пестицидните отпечатъци за 2017 г. на четири страни-членки, използвайки два показателя за пестициден отпечатък – на единица използвана земеделска площ (кг/ИЗП) и на единица произведена брутна продукция (кг/БП). За изчислението на пестицидния отпечатък е направено еквивалентно приравняване на активните вещества от ПРЗ чрез използването на стойностен еквивалент.

Нивата на пестициден отпечатък за всички посочени страни се увеличават (Фигура 5.1.). През 2012 г. България използва 0,70 кг/ха ПРЗ, което я поставя сред страните с най-малко закупено количество в ЕС-28, като тази тенденция се запазва и през 2017 г., като увеличението е нензначително. Най-високо ниво на пестицидиния отпечатък за България се наблюдава през 2015 г. когато той достига 1 кг/ха. Като цяло може да се обобщи, че темпът на увеличение е около средния за другите страни, което показва, че страната остава в зоната на ниско използване на химически средства за защита. От гледна точка на производството и на риска от отлагане на тези химически вещества в земеделската продукция, България се нарежда сред страните с най-ниски

предпоставки за това. Малкият пестициден отпечатък, сравнен на ниво ЕС-28 и между различните страни членки, дава основание да се твърди, че българското земеделие по-скоро „наваксва“ в използването на препарати за растителна защита.

Фигура 5.1. Общ пестициден отпечатък за България и избрани страни, измерен като кг/ха ИЗП

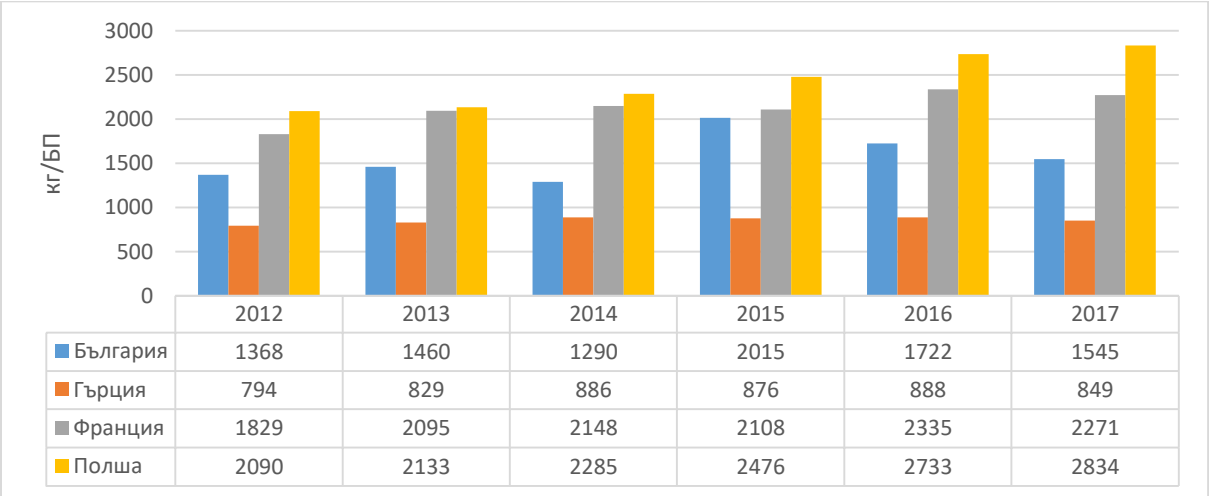

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
България	0,70	0,77	0,70	1,01	0,88	0,84
Гърция	1,03	1,04	1,10	1,19	1,18	1,25
Франция	2,78	2,97	3,07	3,06	3,11	3,08
Полша	1,62	1,69	1,72	1,73	1,94	2,22

Източник: Евростат.

Друг начин за представяне на пестициден отпечатък е според брутната продукция. Той показва количеството на продадените ПРЗ (кг), съотнесени към изходящия резултат – брутна продукция (млн.евро), или какво количество ПРЗ е използвано за получаването на 1-ца БП. На фигура 5.2. се вижда, че през 2012 г. за производството на 1-ца брутна продукция са били необходими около 1 400 кг, като през 2017 г. това количество нараства незначително на около 1 500 кг/1-ца БП.

Фигура 5.2. Общ пестициден отпечатък за България и избрани страни, измерен като кг/БП

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
България	1368	1460	1290	2015	1722	1545
Гърция	794	829	886	876	888	849
Франция	1829	2095	2148	2108	2335	2271
Полша	2090	2133	2285	2476	2733	2834

Източник: Евростат и МЗХГ.

По-драстично увеличение се наблюдава през 2015 г., когато необходимите килограми за производството на 1-ца брутна продукция са най-високи за посочения

период - около 2 000. Това се забелязва и при изчислението на пестицидния отпечатък измерен чрез ИЗП (кг/ха).

Като цяло продажбите на препрати за растителна защита се влияят от множество фактори, включително метеорологични условия, видовете култури, рентабилност на стопанствата, запаси от дистрибутори и селскостопански политики. Други значими фактори не са взети под внимание, като например действителните модели на приложение и опасностите (токсични свойства) на активните съставки и добавки (адюванти), присъстващи в пестицидния продукт. Правилната оценка на рисковете за околната среда и човешкото здраве би изисквала информация за употребата и токсичността на групите за продажба на пестициди, както и за отделните пестициди във всяка група. Понастоящем такава информация не е налична на европейско равнище.

Друг аспект при употребатана ПРЗ е по отношение тяхното влияние върху пчелните популации. Липсата на надеждна система за оповестяване на пчеларите за пръсканията може да доведе до нежелани последици, както по отношение на наличие на ПРЗ като остатъчни вещества в крайните продукти от пчеларството, така и върху здравето на пчелните семейства.

На фигура 5.3. е показан общият брой на пчелните семейства за периода 2007-2018 г., както и броят на унищожените. Видно е, че тенденцията е към увеличаване на пчелните семейства от 2015 г. насам след период на намаляване на общия им брой. За посочения период процентът на унищожените пчелни семейства спрямо общия брой варира незначително между 7% - 13%, като единствено през 2011 г. се наблюдава рязко увеличение в унищожените пчелни семейства – близо 20%. Като дял от общия брой пчелни семейства, тези, които са унищожени следствие на отравяне съставлява между 1% - 3%.

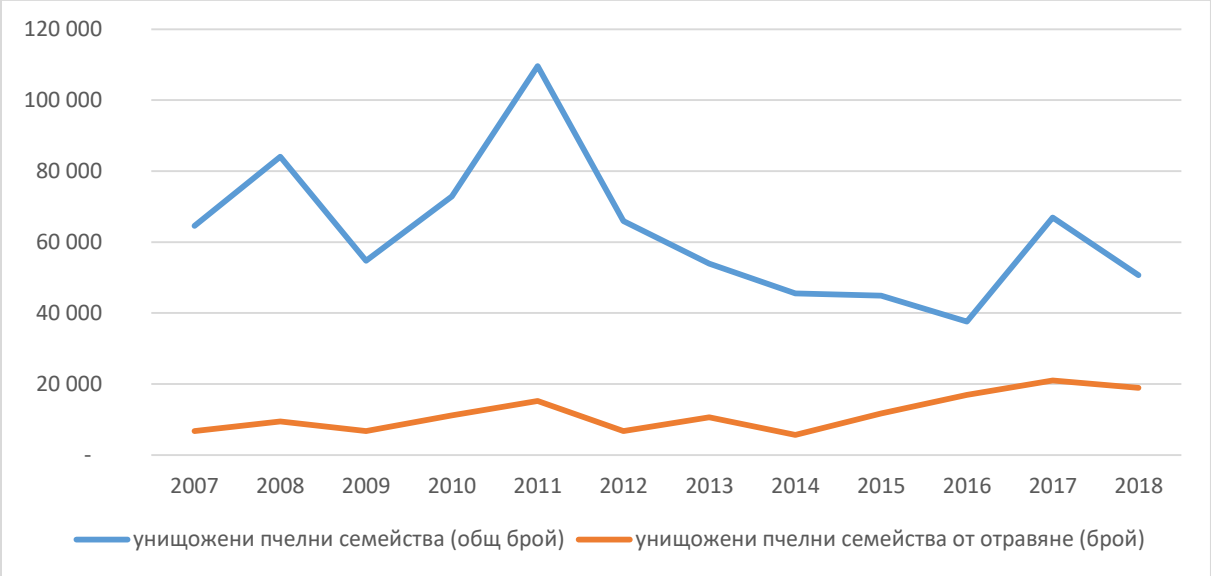
Фигура 5.3. Общ брой на пчелните семейства, в това число общ брой на унищожените

Източник: Агростатистика, МЗХГ.

На фигура 5.4. може да се види тенденцията за намаляване на общия брой на унищожени пчелни семейства. Като дял от общия брой унищожени пчелни семейства, тези, унищожени следствие на отравяне нараства през последните няколко години (от 2015 г. насам).

Фигура 5.4. Тенденция в общия брой на унищожените пчелни семейства и дози следствие на отравяне

Източник: Агростатистика, МЗХГ.

В заключение, макар и под средните европейски равнища, нивото на използвани препарати за растителна защита в земеделието показва тенденция към нарастване през последните години. В дългосрочен план, следва да се оцени и предотврати риска от нецеленасочено използване на ПРЗ с цел да се избегнат негативните последици върху качеството на околната среда, както и здравето на потребителите, заради консумацията на хранителни продукти с наличие на остатъчни количества от пестициди.

5.1.2. Анализ на остатъчните количества от ПРЗ и системата за контрол

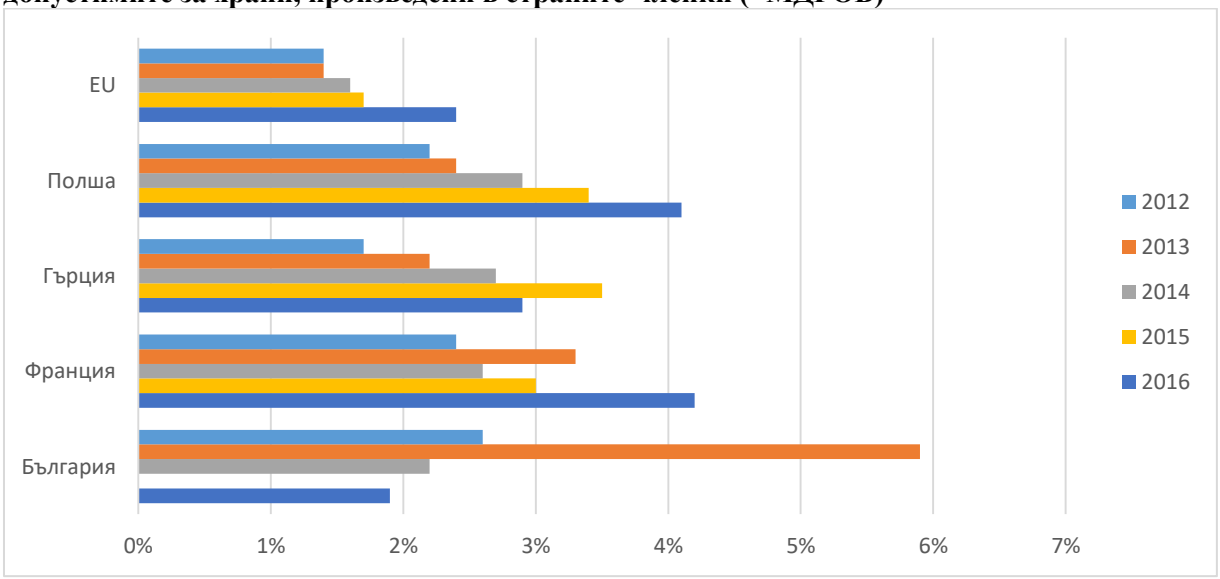
Храните в Европейския съюз (ЕС) предназначени за консумация от хора или животни са обект на наблюдение относно максималното ниво на остатъчни вещества от пестициди в своя състав (максимално допустима граница на остатъчни вещества - МДГОВ) с цел опазване здравето на хората и животните. Законодателството на ЕС регулира ограниченията, които се прилагат за различните хранителни продукти и определя максималната граница на отпадъчен продукт в следствие употребата на активни вещества в състава на продуктите за растителна защита. За контролирането и отчитането на остатъчните вещества, Европейската агенция за безопасност на храните (EFSA) поддържа онлайн платформа за всички култури и пестициди с максималните нива на остатъчни вещества в тях, като представя доклади относно дейностите по официален контрол, извършвани от държавите-членки на ЕС. Контролът на продукти за растителна защита и торове се осъществява от Българската агенция по безопасност на

храните. Основната цел е да се гарантира предлагане на пазара, съхраняване, преопаковане и употреба в земеделието само на разрешени, годни за употреба, ефикасни, максимално безопасни за здравето на хората и животните и щадящи околната среда продукти.

За България, процентът на пробите с остатъчни количества под или равни на МДГОВ от общо взетите проби се е увеличил през 2016 г. (51%) в сравнение с предходните години. Процентът на пробите с остатъчни количества над МДГОВ се е увеличил през 2016 г. близо два пъти (от 2% през 2012 г. на 5% през 2016 г.), като следва да се отбележи обаче, че броят на общо взетите проби за същия период също е нараснал с 60%. Също така е важно да се отрази, че от установените проби с превишение, произходът на храните с несъответствия основно е от трети страни – 91% през 2012 г. и 97% през 2016 г. Основните причини за несъответствие и надвишаване на нивата се дължи на неспазване на добрите земеделски практики, установени в ЕС и основно на наличието на неодобрени пестициди в ЕС, което се обяснява с факта, че преобладаващите несъответствия са именно с произход от трети страни. Също така, други причини за установяване на несъответствие се дължат на превишаване нормата на прилагане, броя на прилаганията, интервалите на третиране и неспазване на карантинния период.

На фигура 5.5. са представени пробите с установени количества над максимално допустимите граници за период от пет години (2012-2016 г.) за храни произведени в съответните страни членки, включително и в България, както и средно за Съюза.

Фигура 5.5. Процент на пробите с установени количества ПРЗ над максимално допустимите за храни, произведени в страните-членки (>МДГОВ)

Източник: Европейската агенция за контрол.

Прави впечатление, че средно за ЕС-28 процентът на пробите превишаващи МДГОВ се увеличава, което е особено валидно за Полша, Франция и Гърция, докато за

България тенденцията е към намаляване. Следва да се отбележи обаче, че броят на взетите проби е изключително важен за правилното тълкуване на резултатите. Хетерогенността на националните програми за контрол трябва да се има предвид при анализа на резултатите. Така например, през 2013 г., когато се отчита много висок процент на превишение за България, е важно да се отчете, че за същата година, България е сред страните в ЕС-28 с най-голям процент на пробите взети, при внос на храни от трети страни (93%), докато общият брой на пробите за произведени в страната храни е 253, което е едва 6% от общо взетите проби. За сравнение в Гърция те са 3 105, което е близо 87% от общо взетите проби. Следователно, броят на пробите взети за храни с произход България е много малък, в сравнение с този в други страни, което вероятно изкривява сравнението между страните. Прилагането на настоящата методика за контрол на МДГОВ според действащия регламент е за всяка двойка стоки без да се отчита възможен кумулативен ефект на активните вещества. Начините на действие на различните активни вещества не са идентични.

5.1.3. Изводи

1. Макар и под средните европейски равнища, нивото на използвани пестициди в земеделието расте.
2. Пестицидният отпечатък в България е сред най-ниските в Европейския съюз.
3. Остатъчни количества от пестициди над максимално допустимата граница се забелязва основно във вноса на храни и суровини от трети страни, което предполага, че е важно усилията на контролните органи да се запазят в тази посока.
4. Положителна тенденция за последните години е за намаляване на процента на идентифицирани проби с наличие на остатъчни количества над МДГОВ.

5.2. АНАЛИЗ НА УПОТРЕБАТА НА МИНЕРАЛНИ ТОРОВЕ

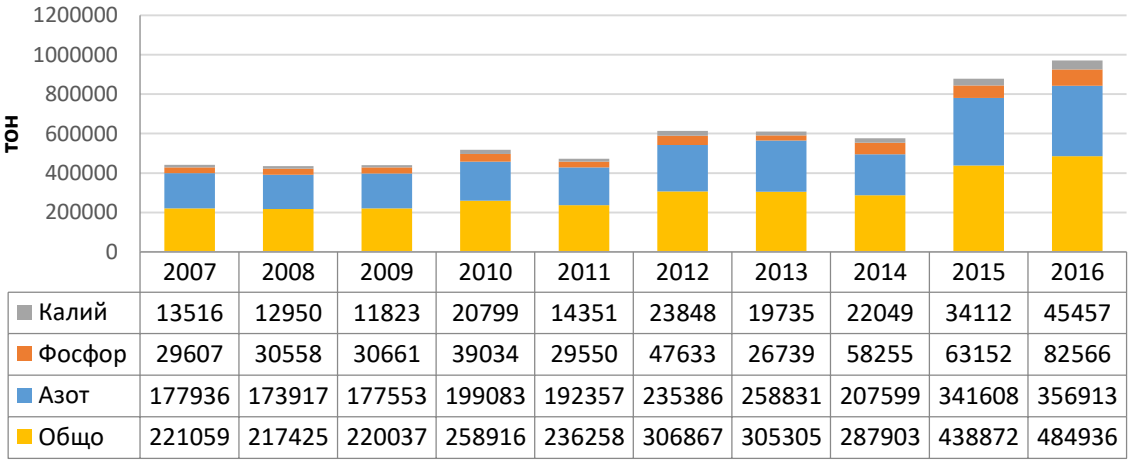
Анализът цели да представи степента на използване на минерални торове в България, като на тази база се прогнозира евентуалния риск от замърсяване на почвата и най-вече замърсяването на суровините и фуражите. За целите на анализа са избрани три референтни страни-членки, с които да се направи сравнение в употребените количества фосфор и азот - Франция, Полша и Гърция.

Според данни на Евростат за периода 2008-2017 г. в ЕС-28 са употребени общо 108 млн. тона азотни торове, като употребата е нараснала средно за съюза с 6%. За същия период България увеличава употребата близо 2 пъти.

Употребата на фосфорни торове общо за ЕС-28 намалява с 2% за периода 2008-2017 г., като най-значимо това се случва във Франция (33%) и Полша (22%). За същия период употребата в България е нараснала близо 3 пъти.

Според данни на Изпълнителната агенция по околна среда, общото количество минерални торове, употребено в България за периода 2007-2016 г. нараства от 221 хил. кг. на 484 хил.кг. (Фигура 5.6.), като най-драстична е разликата в калиевите торове, които нарастват 3,4 пъти за периода, следвани от фосфора – 2,8 пъти. Въпреки това, най-голям е делът на азотните торове, който през 2016 г. представлява 74% от общо употребените торове.

Фигура 5.6. Употребени количества минерални торове в земеделието, тонове

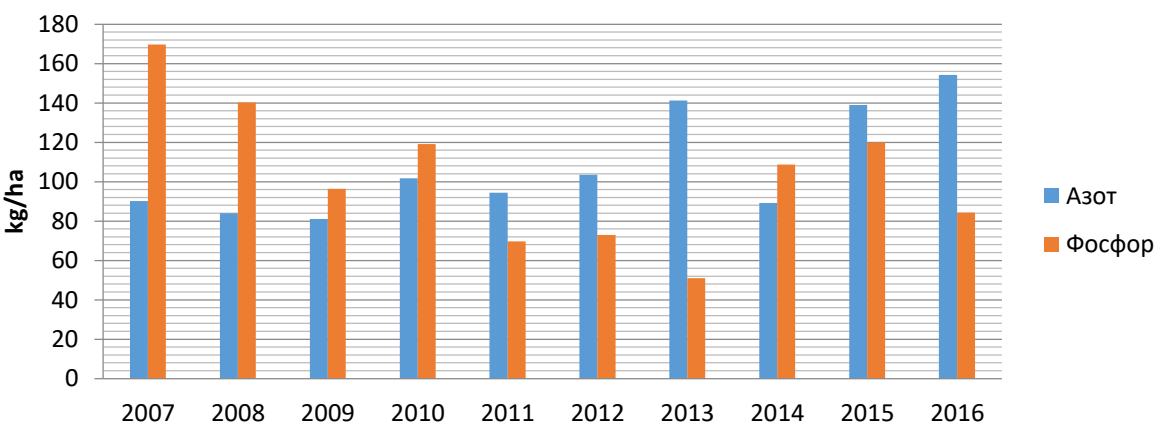
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Калий	13516	12950	11823	20799	14351	23848	19735	22049	34112	45457
Фосфор	29607	30558	30661	39034	29550	47633	26739	58255	63152	82566
Азот	177936	173917	177553	199083	192357	235386	258831	207599	341608	356913
Общо	221059	217425	220037	258916	236258	306867	305305	287903	438872	484936

Източник: ИАОС.

5.2.1. Азотен и фосфорен отпечатък

Макар да се наблюдава увеличение в употребените количества минерални торове, фосфорния отпечатък, измерен като кг/ха наторена площ се е понижил с 50% за периода 2007-2016 г. (Фигура 5.7.). Това се дължи на голямото увеличение на наторени площи от 174 хил.ха на 979 хил. ха (близо 6 пъти) и на по-малкия темп на увеличение на употребените тонове от 29 607 тона на 82 566 тона (близо 3 пъти). Азотният отпечатък от друга страна е нараснал с 2 пъти – от 90 кг/ха през 2007 г. на 154 кг/ха през 2016 г. (Фигура 5.7.).

Фигура 5.7. Азотен и фосфорен отпечатък

Източник: ИАОС.

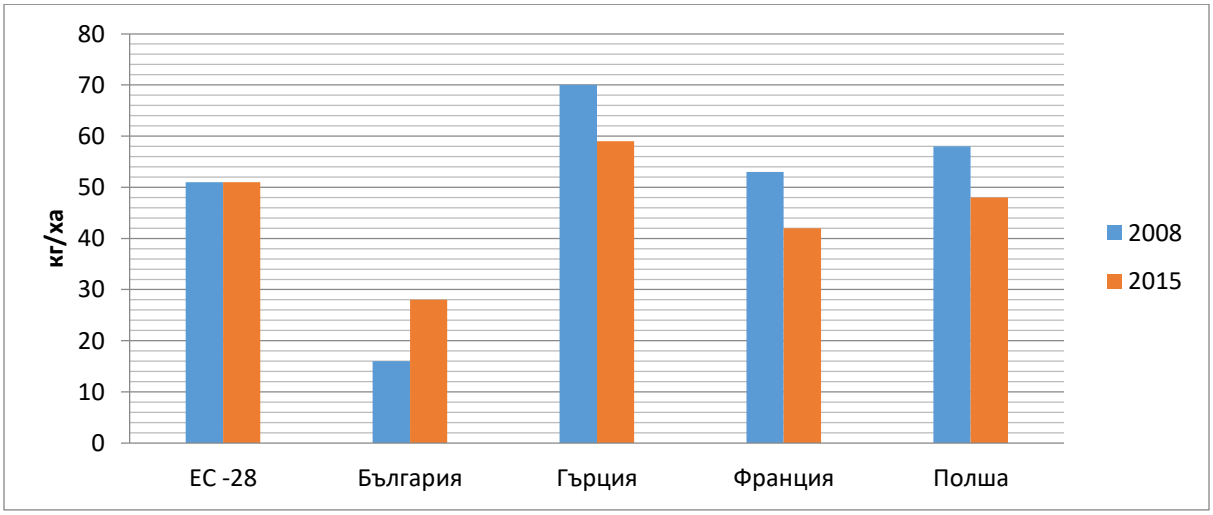
България все още е с малък азотен отпечатък, което не представлява риск за замърсяване на околната среда и здравето на хората. При равнище от 158 кг N/ха ИЗП за 2016 г. в България не се превишава нормата на торене в нитратно уязвими зони от 170 кг/ха.

5.2.2. Азотен и фосфорен баланс

Макар че към момента България не превишава нормата на торене с азотни торове, данните за азотният баланс показват, че съществува екологичен риск от замърсяване на водите с нитрати. Азотният баланс се измерва с цел да се отчете разликата между внесения и извлечения от почвата азот.

При вкарването на по-големи от необходимите количества торове, резултатът е излишък на азотен тор. На ниво ЕС-28 се наблюдава трайна тенденция в намаляването на този излишък, като той нараства съответно в страни като Австрия, Румъния, Кипър, Унгария и Словакия. Излишъкът от азот в почвата в България нараства с 75% през 2014 г. в сравнение с 2005 г., или от 19 кг/ха на 28 кг/ха годишно. Въпреки това, България все още е сред страните с най-нисък излишък на азот, който е значително под средното за ЕС-28, 51 кг/ха годишно към 2015 г. Гърция (59 кг/ха), Франция (42 кг/ха) и Полша (48 кг/ха) се доближават или надхвърлят средния за ЕС-28, но при тях се забелязва отрицателна тенденция към намаляване на излишъка на азот (Фигура 5.8.).

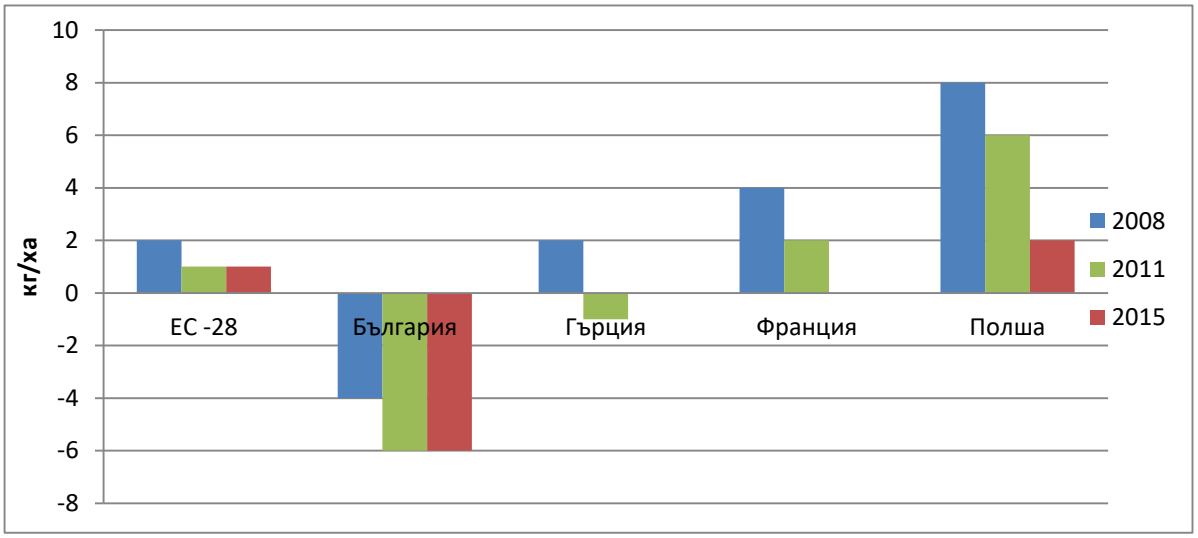
Фигура 5.8. Промяна в азотния баланс

Източник: ИАОС.

Фосфорният баланс следва отрицателни стойности за България (Фигура 5.9.), което показва сериозен недостиг. Брутният баланс на фосфора в България е намалял два пъти, от -3 на -6 кг/ха годишно, което означава че се увеличава дефицита на фосфор в почвата. В ЕС-28 само Естония има по-голям дефицит от България (-7 кг/ха годишно). За сравнение, фосфорният баланс в Гърция, както и за Франция през 2015 година е „0“, което означава, че количеството на внесен е равен на количеството извлечен от растенията тор.

Фигура 5.9. Динамика във фосфорния баланс

***Източник*:** Евростат.

В България дефицитът на фосфор оказва въздействие най-вече върху деградация на почвата поради недостиг на хранителни вещества, но не представлява риск за здравето на хората и замърсяването на храните. Небалансираното торене обаче може да окаже негативно въздействие върху качеството на почвите и продукцията.

Може да се обобщи, че макар и под средното ниво за Европа, увеличението на използваните азотни торове в България може да създаде риск от замърсяване на водите с нитрати. От друга страна, наличието на дефицит във фосфрония баланс в почвите може да окаже негативно въздействие върху качеството на почвите, а оттам и върху продукцията.

5.2.3. Изводи

1. В сравнение с други европейски страни, България все още е с малък азотен отпечатък.

2. Забелязва се тенденция към увеличението на използваните азотни торове на единица площ, което може да създаде в бъдеще риск от замърсяване на водите с нитрати.

3. Фосфорният баланс следва отрицателни стойности през последните години.

5.3. АНАЛИЗ НА НАСТОЯЩЕТО СЪСТОЯНИЕ НА ХУМАННО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ЖИВОТНИТЕ И УПОТРЕБА НА ВЕТЕРИНАРНИ МЕДИЦИНСКИ ПРЕПАРАТИ

Хуманното отношение към животните е залегнало като основен принцип в прилагането на Общата селскостопанска политика при спазване на основните пет свободи: свобода от глад и жажда (чрез постоянен достъп до вода и осигуряване на

диета, която поддържа животното в добро здраве); свобода от дискомфорт (чрез предоставяне на подходящо обкръжение включително подслон и подходяща площ за почивка); свобода от болка и нараняване и заболявания (чрез профилактика, бърза диагностика и лечение); свобода да изразяват нормално поведение (чрез предоставяне на достатъчно пространство, подходящо оборудване и обкръжение на себеподобни); и свобода от страх и стресови ситуации (чрез осигуряванена условия и работа с животните така че де се избягва душевното страдание). За постигането на тези основни принципи усилията са насочени от една страна в мерките за подпомагане на производителите за прилагане на доброволни ангажименти за хуманно отношение към животните, от друга в осъществяването на контрол за спазването на тези принципи, както и проследимост и контрол на използването на ветеринарномедицински продукти.

5.3.1. Мерки за доброволни ангажименти

Оценка на прилагането на „Мярка 14“ за хуманно отношение към животните

Негативната тенденция от последното десетилетие към намаляване на броя на отглежданите животни показва острата нужда от разкриване на потребностите и предизвикателствата при прилагането на мерки за подпомагане на животновъдството в България. В това число, мерките насочени към хуманно отношение към животните. Необходимостта да се отговори на европейските стандарти и регламенти за хуманно отношение към животните се изпълнява в България в две направления. Мярка 14 „Хуманно отношение към животните“, ПРСР 2014-2020, цели подпомагане на животновъдните стопанства за прилагане на доброволни мерки над минималните стандарти за хуманно отношение, обхващаща едри и дребни преживни животни. Хуманното отношение към свинете и птиците пък е обхванато от Държавната помощ за реализирането на доброволно поети ангажименти. Според данни, представени от БАБХ, към 2014 г. непосредствено преди старта на ПРСР 2014-2020 г., регистрираните ферми, които имат право да кандидатстват за подкрепа и в които се отглеждат ЕПЖ наброяват 3 151 бр., с приблизително 300 хиляди отглеждани животни, и 2 129 бр. с ДПЖ с над 249 000 овце и 25 000 кози, всички попадащи в обхвата за подпомагане на мярката. Процентно обаче, тези животни представляват едва 50% (ЕПЖ) и 27% (ДПЖ) от общия брой животни.

През 2017 г. по мярката е осъществен първият прием на заявления за финансова помощ, с бюджет в размер на 111 205 831 лева. В рамките на осъществения през 2017 г. прием са постъпили 392 заявления за подпомагане за ЕПЖ и 260 заявления за финансова помощ от земеделски стопани, поели доброволни ангажименти за спазване на изискванията за хуманно отношение към овце и кози. През 2017 г. около 10% от едрите преживни животни са обхванати от мярка 14.1 като са изплатени 3 221 636 лв. По мярка 14.2 са подпомогнати около 6% от дребните преживни животни и са

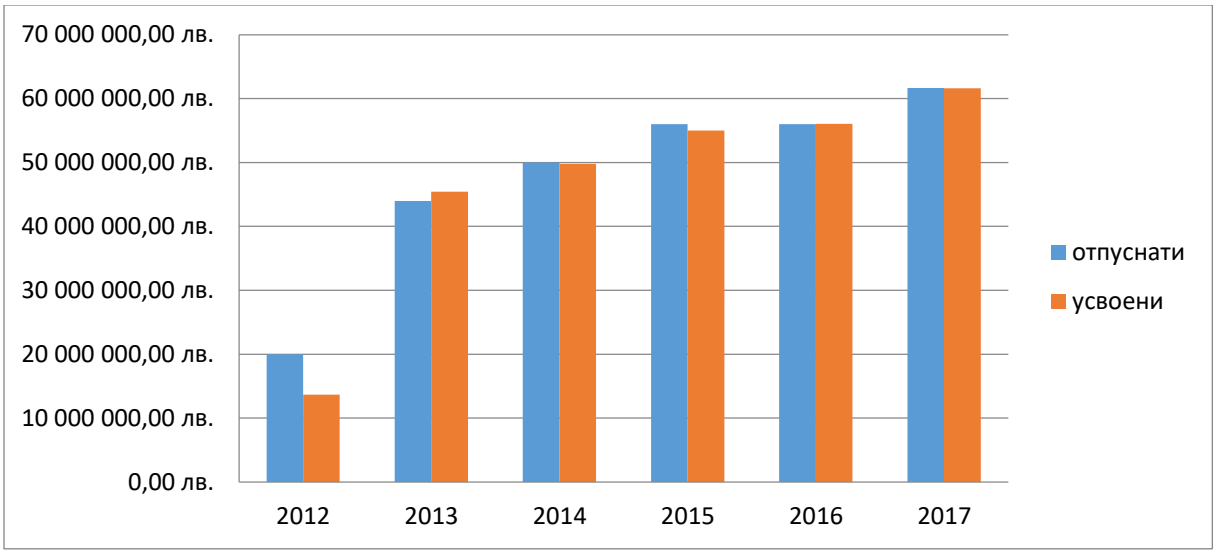
изплатени 895 533 лв.. Подкрепата за хуманно отношение е допълнителна помощ за животновъдството, но обхваща много малка част от преживното животновъдство.

Оценка на прилагането на Държавната помощ за реализирането на доброволно поети ангажименти за хуманно отношение

Помощта покрива направени разходи или пропуснати приходи, свързани с ангажиментите за хуманно отношение към птиците и свинете. Средствата се предоставят годишно за покриване на допълнителните разходи или пропуснатите ползи, като ангажимента се поема за най-малко 5 години.

Държавната помощ стартира през 2012 г., като за целия период на действие (до 2018 г., вкл.) общо са усвоени 83 446 623 млн. лв. за свине и 89 324 607 млн. лв. за птици. Отпусканите средства плавно нарастват след 2014 г. Общо за двата сектора се забелязва, че степента на усвояване на предвидения бюджет е почти 100% за всички години, с изключение на първата – 2012 г.

Фигура 5.10. Отпуснати и усвоени средства общо за свине и птици

Източник: Държавен фонд земеделие.

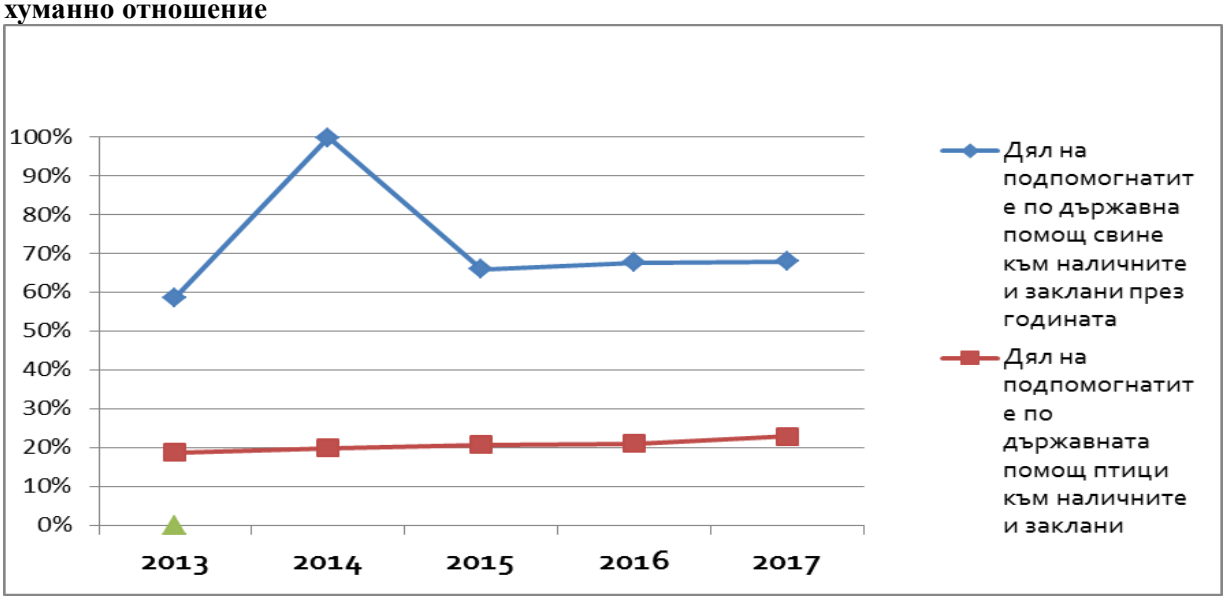
През 2016 и 2017 г., усвоените средства за подпомагане на птици надхвърлят предвидения бюджет, за сметка на средствата при свинете. За 2018 г. общо средствата се увеличават с близо 3 млн. лв. до 64 млн. лв. Предвижданията за продължаването на програмата е за следващия период от 2018-2022 г. средствата за подпомагане на свинете и птиците да се увеличат, като общият бюджет ще възлиза приблизително на 350 млн. лв. (около 70 млн. лв на година).

За период от 5 години (2013-2018 г.) броят на подпомогнатите животни и по двете направления се увеличава. Броят на птиците нараства с 31% (от 12 288 568 бр. на 16 142 513 бр.). Увеличението идва основно от броя на подпомогнатите бройлери и пуйки, който се увеличава със съответно 55% (от 6 480 451 бр. на 10 070 020 бр.) и 76% (от 5 900 бр. на 10 400 бр.). При свинете се наблюдава увеличение с около 40% - от 944

627 бр. през 2013 г. на 1 322 464 бр. през 2018 г. Наблюдава се висок процент на обхванатите свине и птици от Държавната помощ.

На фигура 5.11. е представен делът на подпомогнатите свине и птици за периода 2013-2017 г. Това, което се наблюдава е, че при свинете процентът на обхванатите е много по-висок в сравнение с този при птиците. Схемата за хуманно отношение към животните при птиците предлага по-равномерно разпределение на помощта, вземайки предвид повече капацитета на птицефермите, отколкото реалния интензитет.

Фигура 5.11. Тенденция в делът на подпомогнатите свине и птици с държавна помощ за хуманно отношение

Източник: ДФЗ.

5.3.2. Контрол при прилагане на законоодателството за хуманно отношение към животните

БАБХ извършва ежегодни проверки за съответствие на животновъдните обекти с изискванията на хуманното отношение към животните според националните законови изисквания съгласно Закона за ветеринарномедицинкстата дейност и Закона за Защиа на животните. Проверките се извършват на базата на одобрен годишен план. Анализът обхваща несъответствия във фермите за селскостопански животни, както и такива, установени по време на транспорт.

Извършени проверките в животновъдни обекти за селскостопански животни показват положителна тенденции. През 2013 г. при 87% от проверените обекти се установява съответствие с изискванията за хуманно отношение към животните според българското и европейско законодателство. Установените несъответствия свързани със спазването на изискванията за хуманно отношение на животните се дължат основно на необучен персонал за спазване на изискванията и са свързани с ограничаване свободата на движение при телетата, както и неосигуряване на подходяща количество храна и вода. Основните несъответствия във връзка с хуманното отношение към животните в

животновъдните обектите тип „заден двор“ са установени по отношение начина на водене на документацията, записите за извършено лечение на животните, както и на процедурите за отглеждане. През 2016 г. и 2017 г. се забелязва положителна тенденция за намаляване на броя на обектите от този тип, което води до подобряване на хуманното отношение към животните.

По отношение на транспортирането се забелязва, че установените нарушения при извършване на плановите проверки са незначителни. БАБХ извършва ежегодни проверки за хуманно отношение към животните по време на транспорт в съответствие с изискванията посочени в Регламент 1/2005/ЕО.

Може да се обобщи, че извършени проверките в животновъдни обекти за селскостопански животни показват положителна тенденции през последните няколко години. По отношение на транспортирането се забелязва, че установените нарушения при извършване на плановите проверки са незначителни.

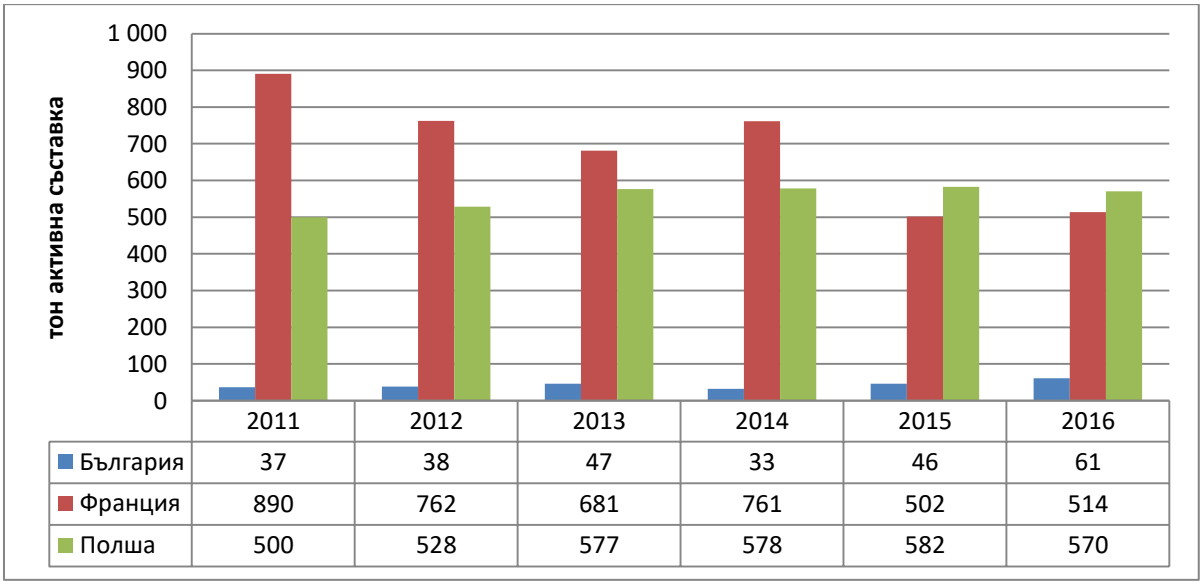
5.3.3. Анализ на контрола и продажбите на ветеринарномедицински продукти в животновъдството

Събирането на данни за продажбите на ветеринарномедицински продукти се основава на Закона за ветеринарномедицинската дейност. По искане на изпълнителния директор на БАБХ, притежателят на разрешение за пускане на пазара на препарати предоставя данни за обема на продажбите им. Търговците на едро, аптеките и земеделските стопани са длъжни да водят записи за всички продажби и покупки и да предоставят тези записи на Българската агенция по безопасност на храните при поискване. Разпространението на такива продукти, включително медикаментозни премикси, съдържащи фармацевтично активни вещества като антимикробни агенти, се разпространяват чрез търговци на едро до ветеринарни лекари, ферми и фармацевти. Ветеринарномедицинските продукти са достъпни само за собствениците на животни чрез доставка от аптека или търговец на едро, по ветеринарна рецепта или директно от ветеринарния лекар. Премиксите се разпространяват чрез търговци на едро директно във фуражни заводи. Източници на данни за продажбите се събират от всички производители, вносители и търговци на едро, които също са притежатели за разрешение за употреба или официални представители в България. Данните включват продажбите на ветеринарни лекари, ферми и аптеки. През 2017 г. България започва внедряването на Национална система за събиране на данни за продажбите на антимикробни препарати, като новата система изисква ветеринарите да докладват всяка предписана рецепта за медицински продукти, както и да събира данни за търговците на едро и дребно. Новата система позволява събирането на данни по места, където продуктите директно се използват (регистрирани ветеринари и животновъди). БАБХ е създала експертен съвет за антимикробна резистентност, като една от целите е

създаването и следването на добри практики по отношение на превенцията и контрола на болестите, с цел подобряване на здравето на животните и тяхното благосъстояние.

Данните за продажбите на ветеринарномедицински продукти за употреба при животни представляват основно средство за установяване на тенденциите като цяло, и по-специално на въздействието на мерките за насърчаване на тяхната намалена и по-разумна употреба. На фигура 5.12. са представени данни от официалната статистика, събирана от Европейска система за надзор на употребата на ветеринарномедицински продукти за периода 2011-2016 г. за България и две референтни страни – Франция и Полша. Продажбите за двете референтни страни (в тонове активна съставка) съответно са намалели с 42% (Франция) и леко са се увеличили с 14% (Полша). Данните за България показват, че за същия период продажбите са се увеличили с 65% - от около 37 тона през 2011 г. на около 61 тона през 2016 г.

Фигура 5.12. Продажби на ветеринарномедицински продукти

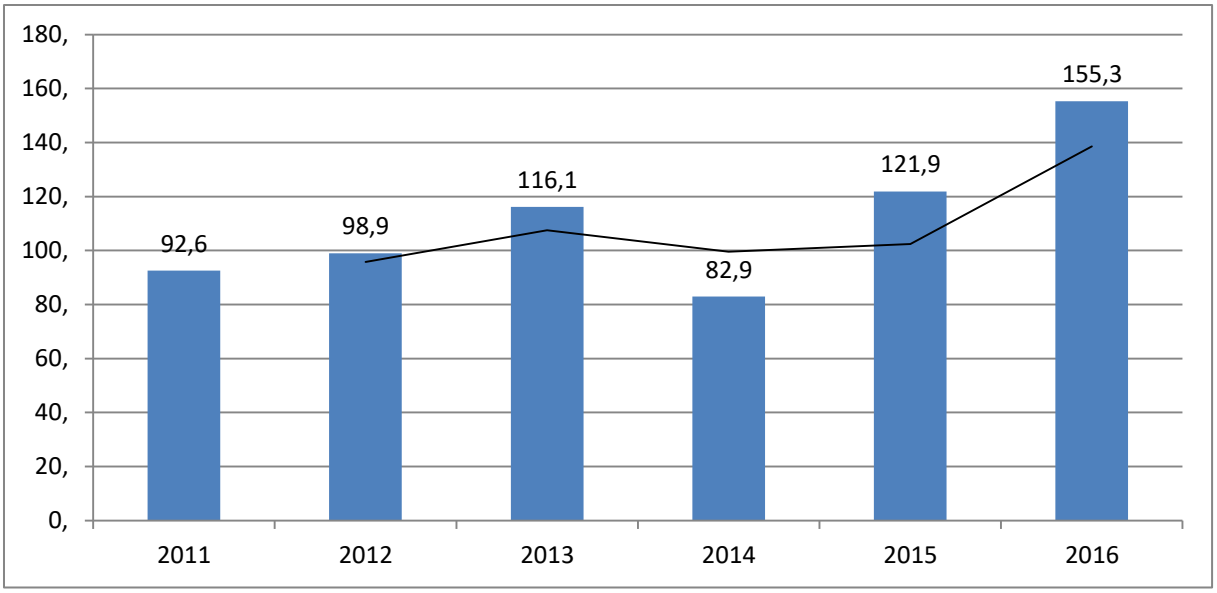
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
България	37	38	47	33	46	61
Франция	890	762	681	761	502	514
Полша	500	528	577	578	582	570

***Източник**:* Европейска система за надзор на употребата на ветеринарни антимикробни средства.

Тази тенденция може да се проследи и при представянето на данните, използвайки показателя PCU като милиграм на килограм живо тегло (мг/PCU). Това е основният показател за проследяване на консумацията на ветеринарномедицински продукти. За да се нормализират данните за продажбите за животинската популация, която може да бъде подложена на лечение, се използва именно единицата за коригиране на популацията (PCU), като заместител на размера на животинската популация, изложена на риск от лечението. Тази единица е чисто техническа и се използва само за измерване и оценка на продажбите, коригирани спрямо животинската популация в отделните страни (1 PCU = 1 кг от различни категории животни). Използваните източници на данни и методологията за изчисляване са подробно описани в ежегодните доклади на Европейската система за надзор (ESVAC, 2011-2016). По този показател, в

сравнение с 2011 г. се наблюдава увеличение в продажбите на ветеринарномедицински продукти с 68% (Фигура 5.13.), което нарежда страната на шесто място по продажба. Според доклада на Европейска система за надзор на употребата на ветеринарни антимикробни средства (ESVAC, 2016) това увеличение се дължи отчасти на липсата на докладвани количества продажби в преходните години за водноразтворими препарати и премикси.

Фигура 5.13. Продажби на ветеринарномедицински продукти (mg/PCU)

***Източник**:* Европейска система за надзор на употребата на ветеринарни антимикробни средства.

Може да се обобщи, че растат количествата на продадените и вероятно използвани ветеринарни антимикробни средства на животинска единица и превишението е два пъти над средното за ЕС. Един от рисковете, свързани с употребата на ветеринарни антимикробни средства в животновъдството е възможността за остатъчни количества в храните и суровините от животински произход. Данните от ежегодния контрол, който се извършва от БАБХ показва, че рискът за човешкото здраве от консумацията на несъответстващи храни е незначителен. Делът на идентифицираните количества антибиотици в храни и суровини от животински произход за периода 2007-2017 г. от общо взетите проби е незначителен.

5.3.4. Изводи

1. Висок процент на обхванатите свине от Държавната помощ за хуманно отношение.

2. Малка част от преживното животновъдство е подпомагано от мерки за хуманно отношение към животните.

3. Хуманното отношение към животните се превръща в един от основните приоритети на европейската политика, с оглед свързване на подпомагането с

публичните блага, което трябва да се отчита от земеделските производители, които имат често проблеми с покриване на минималните стандарти за такава дейност;

4. Положителна тенденция за спазване изискванията за хуманно отношение и за съответствие на животновъдните обекти;

5. Растат количествата на продадените и вероятно използвани ветеринарни антимикробни средства на животинска единица и превишението е два пъти над средното за ЕС;

6. Делът на пробите с идентифицирани остатъчни количества от антибиотици в храни от животински произход все още е малък.

5.4. КАЧЕСТВО И КОНТРОЛ НА ХРАНИТЕ

5.4.1. Качество на храненето

Според данни на Глобалния индекс на хранителната сигурност (Global Food Security Index [10]), измерващ възможностите на различните държави да осигурят изхранването на населението, България заема 47-мо място от 113 страни. През 2018 г. страната се намира под средното ниво за Европа (78,6 точки) по отношение на индикатора „качество и безопасност на храните“ с 63,4 точки, което е малко над средното за всички страни, включени в изследването – 58 точки. След страната ни в индекса в Европа се нареждат само Сърбия (на 53-то място) и Украйна (на 63-то). Тенденцията по този индикатор от 2012 г. насам е плавно и постоянно нарастване (близо 6%). За сравнение, този показател за Франция е 86,5, Гърция – 83,7 и Полша – 74,1. Качеството и безопасността на храните се измерват по пет показатели: 1) диетична диверсификация; 2) ангажимент на правителството за завишаване на хранителни стандарти, 3) наличност на микроелементи; 4) качество на протеините; 5) безопасност на храните. Данните сочат, че България изостава и по петте показатели, като най-значително е изоставането в показателите качество на протеините и наличност на микроелементи. Положителни тенденции се наблюдават и в поведението на потребителите, което през последните години се насочва към консумирането на все по-здравословни храни.

Повишаването на доходите и информираността на потребителите за ползата от здравословно хранене, както и осъзнаване ролята на качеството на храната за превенция на много от социално значимите заболявания (затлъстяване, диабет, хипертония, сърдечно съдови заболявания, остеопороза и др.) води до ориентиране към по-качествена и здравословна храна, а интересът към непълноценните храни постепенно намалява.

Според европейското здравно интервю, проведено в страната през 2008 г. (етап 1) и 2014 г. (етап 2), 11,5% от българските граждани попадат в категорията

[10] https://foodsecurityindex.eiu.com/Resources

„затлъстяване“ през 2008 г. През 2014 г. този процент се увеличава на 15%, като най-голямо е затлъстяването при възрастовите групи 45-64 г. (19,7%) и 65+ (18,6). При младежите под 25 годишна възраст този процент е около 4,6%.

Решаването на този проблем е свързано до голяма степен с включване в ежедневната диета на здравословни и качествени храни (пресни плодове и зеленчуци, източници на високостойностни в биологично отношение протеини - млечни и месни продукти, яйца и др.).

Нивото на консумация на протеини и свежи плодове и зеленчуци от българските потребители е значително под средното за Европа. Според данни на Евростат, през 2014 г. 60% от населението България е получавало по под една порция на ден свежи плодове и зеленчуци, 37% са получавали 1-4 порции и едва 4% са получавали повече от 5 порции. Според данни от европейското здравно интервю, процентът на потребителите, които консумират „веднъж или повече от веднъж на ден“ свежи плодове и зеленчуци намалява. Докато през 2008 г., в тази категория по отношение на консумацията на плодове се включват 45% от потребителите и 59% - по отношение на консумацията на зеленчуци, през 2014 година, този процент намалява, съответно на 35,4% за плодове и 38,4% за зеленчуци.

Според данни на ФАО относно консумацията на протеини, през 2000 г. средно на ден българинът е получавал по 92 гр/ден, докато във Франция тази стойност е била 169 гр/ден. За 13 години дажбата в България е нараснала едва с 2%.

Друго предизвикателство по отношение на здравословното хранене на българина е консумацията на млечни продукти със съдържание на растителни мазнини и палмово масло. По данни на МЗХГ, за периода 2007-2018 г., млечните продукти със съдържание на растителни мазнини нарастват значително, а през 2014 г. - близо три пъти. От 2014 г. се наблюдава намаление на количеството такива продукти, като най-драстично е намалението през 2018 г. спрямо предходните три години. Намалението в произведените количества от една страна се дължи на промяната в нормативната уредба, която цели да ограничи използването на растителни мазнини, като задължават производителите да разграничат производствените си обекти така, че да отделят тези за производство на млечни продукти с имитиращи продукти, различни от млечните. Една от целите на ниво ЕС е максимално да се ограничи използването на трансмазнините в храните - до 2 гр. промишлено произведени трансмазнини на 100 гр. от мазнините в храните, предназначени за крайния потребител.

Налице е повишаване на доверието на българските потребители към употреба на храни с доказано качество от специализирани държавни или други акредитирани независими органи, като изискват повече информация и доказателствата за здравословните качества на храните.

С цел запазване на характерния вкус и национално специфичните характеристики на някои храни са актуализирани и разработени национални, браншови и утвърдени стандарти:

1. Български стандарти за млечни продукти: БДС 12:2010 „Българско кисело мляко“, БДС 14:2010 „Български кашкавал“ и БДС 15:2010 „Бяло саламурено сирене“.

2. Стандарт № 01/2011 за брашно „Бяло“, „Добруджа“ и „Типово“

3. Стандарт № 02/2011 за хляб „Бял”

4. Стандарт № 03/2011 за хляб „Добруджа”

5. Стандарт № 04/2011 за хляб „Типов”

6. Браншови стандарт „Лютеница” БС 01/2011

7. Браншови стандарт (БС 01/2016) „Рафинирано слънчогледово масло“ - актуализиран към 2016 г. във връзка с изменения в европейските нормативни документи и националните стандарти и методи на изпитване.

8. Утвърден Стандарт „Стара планина” - 9 стандарти за месни продукти от свинско, говеждо и птиче месо: 01/2010 Месни заготовки - кайма, 02/2010 Месни заготовки - кебапчета и кюфтета, 03/2010 Месни заготовки - сурова наденица и карначета, 04/2010 Месни заготовки - варени и варено-пушени малотрайни колбаси, 05/2010 Месни заготовки -траен варено-пушен салам, 06/2010 Месни заготовки - кайма от птиче месо, 07/2010 Месни заготовки -кебапчета и кюфтета от птиче месо, 08/2010 Месни заготовки -сурова наденица и карначета от птиче месо и 09/2010 Месни заготовки -варени и варено-пушени малотрайни колбаси от птиче месо.

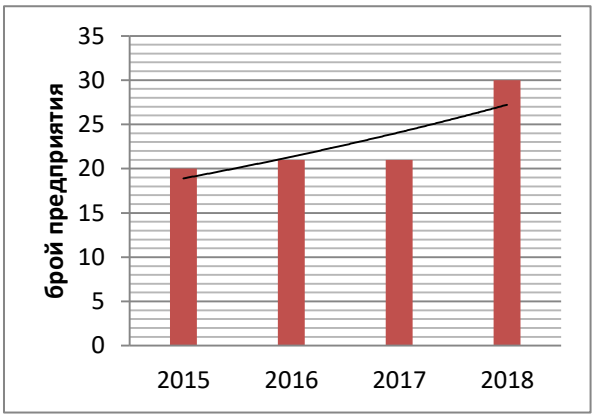
Повишаването на интереса към качествени и традиционни храни, създава търсене на селскостопански продукти или храни с разпознаваеми специфични характеристики, по-специално свързани с географския им произход. Схемите за качество на селскостопанските продукти и храни се утвърждават с приемането на Регламент (ЕС) № 1151/2012 г. на Европейския парламент и Съвета[11], и включват следните схеми за географски означения: защитени наименования за произход (ЗНП) и защитени географски указания (ЗГУ), храни с традиционно специфичен характер (ХТСХ) и т.нар. незадължителни термини за качество, сред които попадат „планински продукти“ и „продукти от островно земеделие“. На тази основа е разработена цялостна Политика на качеството, която цели да изтъкне специфичните качества на определени типични продукти на пазара и да ги отличи от останалите продукти в търговската мрежа чрез означаването им със съответните утвърдени символи на ЕС и същевременно помага на производителите на селскостопански продукти и храни да информират купувачите и потребителите относно характеристиките на продуктите и спецификите на селскостопанското им производство.

[11] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:32012R1151

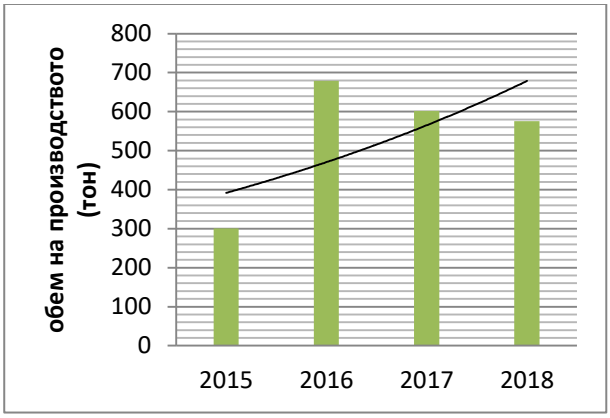
На национално ниво, законодателството относно схемите за качество е обхванато в Закона за прилагане на Общата организация на пазарите на земеделски продукти на ЕС[12], Наредба № 5 от 13.08.2019 г.. за подготовка и представяне на искания до Европейската комисия относно земеделските продукти и храни със защитени географски означения и традиционно специфичен характер, за контрол за съответствие с продуктовата спецификация и за водене на регистри на производителите и контролиращите лица и Наредба № 6 от 5 май 2011 г. за специфичните изисквания при осъществяване на официалния контрол върху употребата на защитени географски означения и храни с традиционно специфичен характер.

Вписването на защитени наименования за произход или защитени географски указания в Европейския регистър на защитените наименования за произход и защитени географски указания и на храни с традиционно специфичен характер в Европейския регистър на храните с традиционно специфичен характер се осъществява от националния компетентен орган за защитените географски означения и храни с традиционно специфичен характер - МЗХГ.[13]. До момента в Европейските регистри са регистрирани над 1 400 земеделски и хранителни продукти със защитени наименования.

Фиг. 5.14. Брой предприятия, участващи в схеми за качество

Фиг. 5.15. Обем производство на продукти, обхванати от схеми за качество (тона)

Източник: МЗХГ.

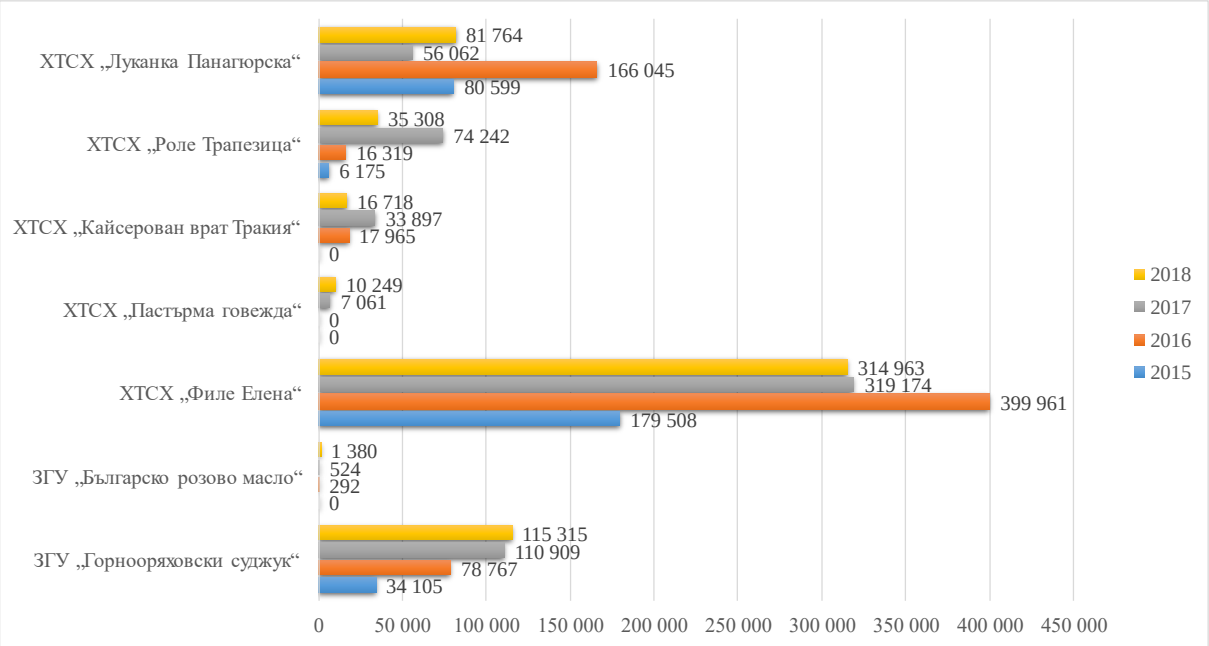
Регистрираните български селскостопански продукти със защитено географско указание са два - „Горнооряховски суджук“ и „Българско розово масло“, произведени в определен географски регион и храните с традиционно-специфичен характер са 5 - „Филе Елена“, „Луканка Панагюрска“, „Роле Трапезица“, „Кайзерован врат Тракия“ и „Пастърма говежда“, които се произвеждат по традиционна рецепта и метод. През 2019 г. е регистриран и първият продукт със защитено наименование за произход -

[12] https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/10/08/4_1_zpoopzpes.pdf,

[13] https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/politiki-i-strategii/politiki-po-agrohranitelnata-veriga/zashiteni-naimenovaniya

„Странджански манов мед“ / „Манов мед от Странджа“. Като производители на земеделски продукти и храни, за които се използва незадължителният термин за качество „планински продукт“ са регистрирани 2 фирми с два продукта – домат и краставица.

Фиг. 5.16. Количество произведени продукти със ЗНП, ЗГУ и ХТСХ, (кг)

Източник: МЗХГ.

5.4.2. Загуба и разхищение на храна

Осезаем проблем е разхищението на храната във всички фази – от производители, преработватели, търговци на дребно, доставчици и крайни консуматори.

Все още няма официални статистически данни относно загубата на храна за България, но се предполага, че всеки българин изхвърля по 100 кг храна годишно. Секторите, допринасящи в най-голяма степен за хранителните отпадъци са домакинствата с 53% и преработвателната промишленост с 19%, първичното производство с 10%, а заведенията за обществено хранене и магазините изхвърлят съответно 12% и 5% от целия неупотребен ресурс. Според проучване на Европейската комисия, в България годишно се произвежда 670 000 тона храна в излишък, една трета повече от необходимата за изхранване на населението.

Приетите от Общото събрание на ООН Цели за устойчиво развитие до 2030 г. (https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/) включват прилагане на 10-годишната рамка на програмите за устойчиво потребление и ефективно използване на природните ресурси.

Съгласно Цел 12.3 на ООН, до 2030 г. се предвижда световните хранителни отпадъци на глава от населението да бъдат намалени наполовина на нивото на търговията на дребно и на потребителите и намаляване на загубите на храни по

производствените и снабдителните вериги, включително загуби след прибиране на реколтата. За подпомагане на постигането на тази цел от МЗХГ е разработен проект на Национална програма за предотвратяване и намаляване загубата на храни (2019-2024), която съдържа и План за действие със следващите стъпки по отношение на предотвратяване и намаляване загубата на храни. Един от ключовите моменти за превенция и преразпределяне на загубите и разхищенията на храни е стимулиране на механизмите за дарение на храни на хора в нужда. На ниво производство и търговия най-доброто приложение на годните за консумация излишъци е да бъдат дарени на организации, които се занимават с хранително банкиране. За да могат потребителите да не купуват прекомерни количества храна, а само колкото са им необходими, храните трябва да се предлагат в опаковки с различни размери, направени така, че да защитават храната най-добре. Храни с близки до изтичане срокове на годност и повредени продукти трябва да се предлагат в търговските обекти на намалени цени, за да бъдат достъпни за нуждаещите се хора. По този начин се намалява разхищението на храна и се пестят ресурсите на държавата, но най-вече се оказва помощ на социално слаби потребителски групи.

В България функционира Българската хранителна банка (БХБ), която е единствената организация в страната, която преразпределя неоползотворени храни на нуждаещите се хора, отчита положителна тенденция в нагласите на бизнеса да дарява и ръст от 40% на количеството спасени от разхищение продукти. Същевременно Банката спестява на хранителния бизнес ресурсите, необходими за унищожаването на ненужната храна. От това печелят и над 30 000 българи, на които Банката помага да се изхранват всяка година. През 2016 г. 233 тона храни са преминали през мрежата на Българската хранителна банка, за да достигнат до 22 513 българи. За съжаление количествата, които БХБ спасява, са под 1% от цялата годна за консумация храна, която се разхищава. Също така, от 2017 г. са в сила промени в Закона за данъка върху добавената стойност (ЗДДС). Бизнесите, които се занимават с храна, могат да дарят продукти, ненадвишаващи 0.5% от годишния им оборот, освободени от ДДС. Промените целят храната, чийто срок на годност наближава, да бъде оползотворявана вместо унищожавана, но на практика, вместо да се увеличат, даренията на храна през последната година са намалели с 30% .

Паралелно в тази насока през 2018 г. е изменен и Законът за храните (ДВ 106/ 21.12.2018 г.), в който нормативно са уредени редът и начинът за осъществяване на хранително банкиране в България. Българската Агенция по Безопасност на Храните (БАБХ) е оторизирана да издава разрешение за оператор на хранителна банка и да осъществява контрол по отношение на получаваните и дарявани храни, които трябва да имат маркировка „дарение, не подлежи на продажба“.

Освен предприетите мерки за повишаване на капацитета и регулиране на дейността на хранителната банка е необходимо и ангажиране на институции като

Министерство на здравеопазването и Министерство на образованието и науката с включване на темата за значението на храната, както и за загубите и разхищенията на храни, в учебните програми - с цел възпитаване на хранителна култура сред децата и учениците.

5.4.3. Анализ на късите вериги като начин за предоставяне на качествени храни с местен произход

Късите вериги на доставка на храни представляват традиционни и/или алтернативни начини за производство, разпространение, търговия на дребно на хранителни и други земеделски продукти като пазари на земеделски производители, продажба от самото стопанство, интернет поръчки, потребителски кооперативи и др. Чрез тях производителите и потребителите могат да представят и споделят продукти или информация относно продуктите директно без посредници. Късите вериги на доставки се считат за най-подходящи за реализация на органични/биологични и местни специфични продукти на дребни и средни земеделски производители, които имат ограничени възможности за участие в конвенционалните търговски вериги, но могат да бъдат много ефективни при директните продажби. Възможните начини за предлагане на продукти могат да бъдат:

- чрез създаване на дълготрайно партньорство между определен брой производители и конкретни потребители, които от своя страна биха могли да бъдат обединени/сдружени или не, но всички консумират точно определен продукти, поради начина и местоположението на тяхното отглеждане, конкретните качества и характеристики;

- пряко достигане до фермата, от където купувачите директно избират продукцията;

- организиране на пазари/базари, локални магазини, традиционни фестивали на местната продукция и директна продажба на потребители;

- чрез предоставяне на продукцията на местни училища, административни центрове болници и други по-големи административни центрове.

Съществуващите пазари на открито продават главно продукция, закупена от тържища, която е с различен произход и не осигуряват възможност за пряка връзка между производителя и потребителя. Пазарът на местни храни в България не е достатъчно развит, въпреки значителния интерес на българските потребители към произхода на храните и здравословното хранене и все по-активното търсене на местни продукти и продукти със сертифициран произход и качество. Наредба № 26 от 14 Октомври 2010 г. за специфичните изисквания за директни доставки на малки количества суровини и храни от животински произход дава възможност на производителите да осъществяват търговия на дребно с хранителни продукти от животински произход, като контролът се осъществява от Българска агенция по

безопасност на храните, посредством прилагане на национални правила. Програмата за развитие на селските райони 2014-2020 г. предоставя възможност за създаване на къси вериги за доставка на храни, като помощта се предоставя по Приоритет 3: Насърчаване организацията на хранителната верига и управление на риска в земеделието.

5.4.4. Контрол на качеството

Производителите и преработвателите на храни осъществяват контрол на всички етапи на агро-преработвателната верига (суровини – преработка – съхранение – дистрибуция – потребление), с оглед гарантиране качеството на крайния продукт. Като положителна тенденция се отчита нарастването на броя на земеделските стопанства и фирми от хранителната промишленост, ориентиращи фирмените си стратегии към повишаване на качеството на произведената продукция чрез въвеждане на иновации.

По данни на МЗХГ от 2015 г. броят на българските предприятия, участващи в схеми за качество постепенно и устойчиво се повишават – от 20 през 2015 г. до 30 през 2018 г. Обемът на производството на продукти, обхванати от схемите за качество също отбелязва повишение и от 300 тона през 2015 г. нараства до 579 тона през 2018 г.

Във връзка с констатирани различия в продуктите аналози от българския и европейски пазар, Българската агенция по безопасността на храните (БАБХ) съвместно с Министерство на икономиката и Националния център за опазване на общественото здраве и анализи проведоха три проучвания върху 11 групи храни (53 двойки аналогични продукти) за наличие на „двоен стандарт“ при предлагането им на българския и европейския пазар. Представеният от БАБХ обобщен анализ на извършените сравнения на информацията от етикетите и резултатите от сензорните и физикохимичните изпитвания на продуктите показва, че има налични доказателства за разминаване в състава и качеството на някои продукти, предлагани на българския и европейския пазар. Основните констатирани различия се отнасят до вида и качеството на опаковките на продуктите, описанието на съставките на продукта и в хранителната информация., вкл. енергийната стойност.

Като стъпка за преодоляване на този т.нар. „двоен стандарт“ е приета Директива (ЕС) 2019/633 на Европейския парламент и Съвета от 17 април 2019 г.[14] относно нелоялните търговски практики в отношенията между стопанските субекти във веригата за доставки на селскостопански и хранителни продукти, която обявява за нелоялна търговска практика предлагането на храни от една и съща марка, но с различни съставки и качество. Директивата има за цел да осигури защита по цялата верига на предлагане на хранителни продукти, като се акцентира на производители, преработватели и доставчици на селскостопански и хранителни продукти, които имат слаба позиция при договаряне. Посочени са 16 специфични нелоялни практики, които са забранени, независимо от обстоятелствата и в списък са отделени тези практики,

[14] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0633&from=EN

които са позволени, при условие че доставчикът и купувачът се договорят предварително за тях по ясен начин. Директивата слага граници на нелоялното поведение на купувачите, независимо в дали са регистрирани в ЕС или извън него. До април 2021 г. Директивата трябва да бъде транспонирана в националното законодателство, а прилагането на мерките трябва да започне не по-късно от 01 ноември 2021 г.

5.4.5. Изводи

1. Заради неправилно етикиране, използването на нездравословни съставки, основно при млечните и месни продукти съществува недоверие в потребителите към подобни храни,

2. Потребителите, освен за безопасността, стават все по чувствителни към състава и качеството на храната, което трябва да се насърчава.

3. Нараства интересът на потребителите към консумацията на храна с доказани здравословни качества.

4. Налице е засилен интерес на производителите към продукти със ЗГУ, ХТСХ и планински продукт.

5. Нивото на консумация на протеини и свежи плодове и зеленчуци от българските потребители е значително под средното за Европа.

6. Осезаем проблем с разхищението на храни във всички фази - от производители, преработватели, търговци на дребно, доставчици и крайни консуматори.

5.5. АНАЛИЗ НА БИОЛОГИЧНОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

5.5.1. Развитие на биологичното земеделие у нас след влизането на България в ЕС

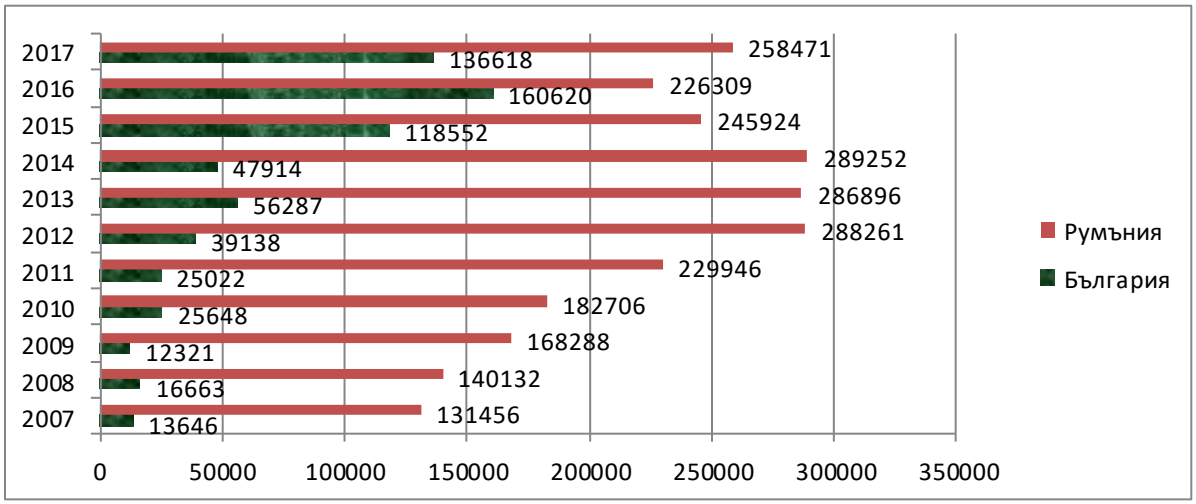
Биоземеделието е един от секторите, които най-добре отговарят на целите на Общата селскостопанска политика (ОСП) и Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) – икономическа ефективност, опазване на околната среда и социална отговорност. Едно устойчиво земеделско производство трябва да може да комбинира модерната наука и иновациите с уважението към природата и биологичното разнообразие. Биологичното земеделие е построено именно на такива принципи, като същевременно подпомага икономически жизнеспособния поминък в селските общности и по този начин подкрепя развитието на селските райони и борбата с бедността и глада – т.е. предоставя ползи за фермерите и селските общности; поддържа здравето на почвата по устойчив начин, контролира вредителите и плевелите без да използва скъпи химически пестициди, които могат да навредят на почвата, водата, екосистемите и здравето на фермерите и потребителите. Биологичното земеделие

произвежда храна, без да използва химикали; разчита на незамърсяващи и дълготрайни техники за защита от вредителите. Увеличаването на биоразнообразието, привличането на полезни насекоми, ротацията на посевните култури и въвеждането на местни сортове и породи животни и техники са все приложения на биологичното земеделие, които помагат да се защитят почвите, водата, климата и здравето.

В последните няколко години биологичното земеделие е един от секторите, който в условията на криза се развива с бързи темпове, като непрекъснато нарастват площите и броят на операторите, включени в система на контрол. Причините са свързани с много добрите предпоставки за развитие на БЗ у нас - запазени от екологична гледна точка райони; осведомеността и желанието на потребителите да се хранят здравословно; осъзнатите ползи за околната среда и селските райони; подпомагане на биологичните производители по ПРСР и с усилията на МЗХГ в партньорство с бизнеса и неправителствените организации в сектора за популяризиране на ползите за производителите и потребителите на този вид продукти и храни.

За да се проследи развитието на БЗ у нас, са използвани данни за изменението на площите с БЗ в ха; дял на площите с БЗ в ИЗП в %; дял на площите в преход от общата площ с БЗ в % и дял на площите в преход от ИЗП в % за периода 2007-2017 г., като се правят и съпоставки със средните показатели за ЕС-28, както и с Румъния и някои други страни от ЕС.

Фигура 5.17. Площи в БЗ в България и Румъния, ха

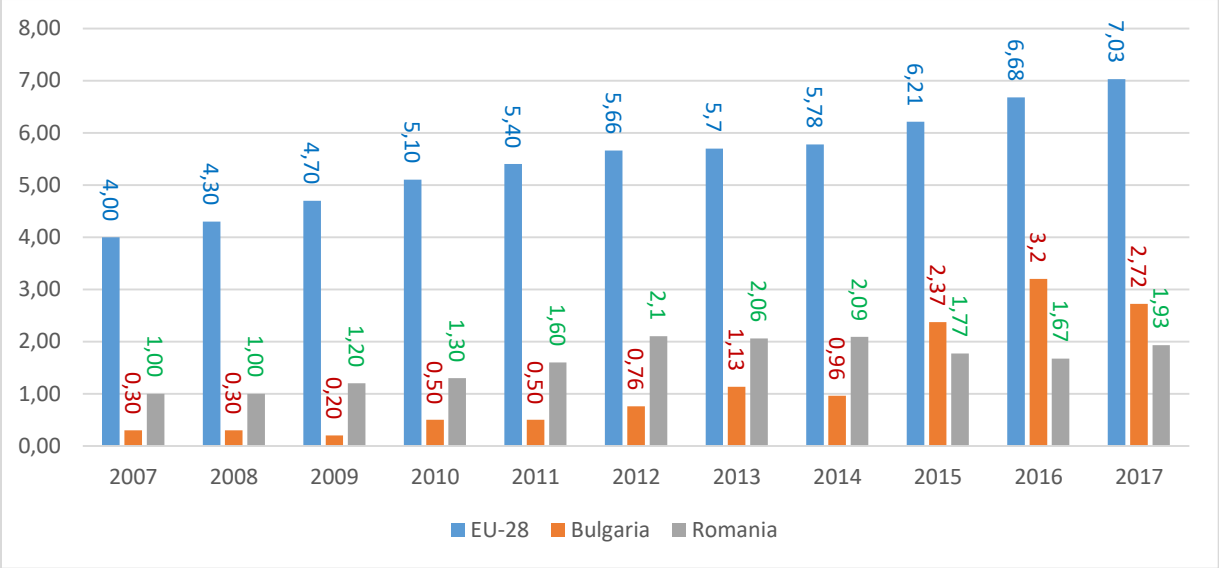

Източник: Евростат.

Според данни на Евростат през 2017 г. България е имала площ от 136 618 ха, заети с биологично земеделие (БЗ), докато през 2007 г. - 13 646 ха. През 2017 г. площите с БЗ в България са се увеличила 10 пъти в сравнение с 2007 г. - или с 12 000 хектара средногодишно. За сравнение през 2017 г. ЕС-28 има 12 560 189 ха обща площ с БЗ, спрямо 7 268 143 ха през 2007 г. (увеличение от 1,73 пъти), за Румъния данните показват, че за периода 2007-2017 г. площите с БЗ са се увеличили 1,97 пъти - т.е.

темповете на нарастване на площите с БЗ у нас са многократно по-високи в сравнение със средните темпове на нарастване за ЕС-28, както и с темповете на нарастване на площите в нашата съседка Румъния.

Фигура 5.18. Дял на площите с БЗ в ИЗП в България, Румъния и средно за ЕС, %

Източник: Евростат.

Въпреки че площта заета с БЗ е нараснала многократно за периода 2007-2017 г., тя представлява само 2,72% от общата използвана земеделска площ в България през 2017 г. (за страните от ЕС този показател е средно 7,03%). За сравнение – в Румъния за 2017 г. той е 1,93%.

Следващата таблица показва мястото на България спрямо страните от ЕС по показателя площи с БЗ като % от ИЗП.

Таблица 5.3 Площи с БЗ като % от ИЗП и мястото на България в ЕС-28 по този показател

	2017	Ранжиране по поредно място в ЕС-28
ЕС (28 страни)	7.03	
България	**2.72**	**25**
Гърция	7.96	13
Франция	5.99	18
Полша	3.41	22
Румъния	1.93	26

Източник: Евростат и собствени изчисления.

България е на 25 място в ЕС по показателя % на площите с БЗ от ИЗП. Близки до нас по този показател са страни като Ирландия (1,66% или 74 хил. ха), Румъния (1,93% или 258 хил. ха) и Великобритания (2,87% или 497 хил. ха), а Холандия (3,14% или 56 хил. ха) Унгария (3,73% или 199,6 хил.ха) и Полша (3,41% или 495 хил.ха) са с минимална преднина. Първенството се държи от Австрия с дял от 23,37% или 621 хил.

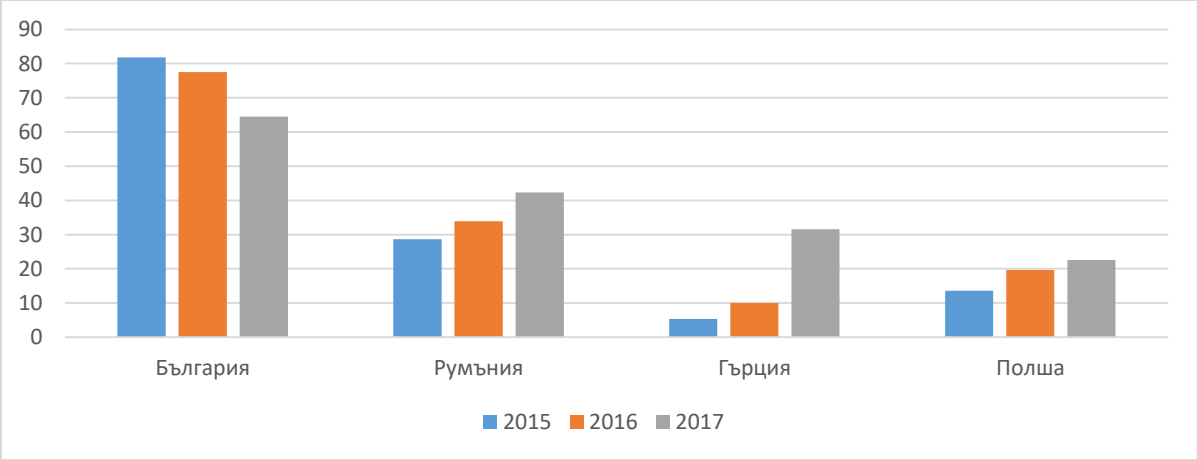
ха, следвана от Естония – 19,6% или 196 хил. ха, Швеция – 19,16% или 577 хил. ха, Италия – 14,86% или 1 909 хил. ха, Чехия – 14,09% или 496 хил. ха, Латвия – 13,92% или 269 хил. ха и др. На последно място в ЕС е Малта с едва 0,35% или 41 ха.

Изнесените данни са показателни, че делът на БЗ в ИЗП все още е малък и че има необходимост от по-нататъшно подпомагане и промотиране на БЗ у нас, за да се увеличи този дял и да се достигне средното за ЕС равнище.

Данните за площите в преход към БЗ спрямо общите площи с БЗ показват, че в около половината от страните от ЕС-28 площите в преход към БЗ през последните десетина години са между 10 и 30% от всички площи с БЗ. В България те са между 70 и 82% за периода 2013-2015 г. (най-висок процент в ЕС-28), следвани сме от Хърватска, Малта, Литва, Румъния, Испания и Полша. И през следващите 2016 г. и 2017 г. България все още е на челна позиция по дял на площи в преход към БЗ, следвана от Хърватска, Унгария, Румъния, което е видно от фигурите по-долу.

От 2017 г. у нас се наблюдава леко намаляване на този показател, което е резултат най-вече на факта, че поради изчерпване на средствата по мярката, от 2017 г. не се допускат нови кандидати и разширяване на поети ангажименти в биологичното земеделие, тъй като интересът по мярката БЗ надвишава разполагаемия финансов ресурс.

Фигура 5.19. Дял на площите в преход от цялата площ с БЗ, %

Източник: Евростат и собствени изчисления.

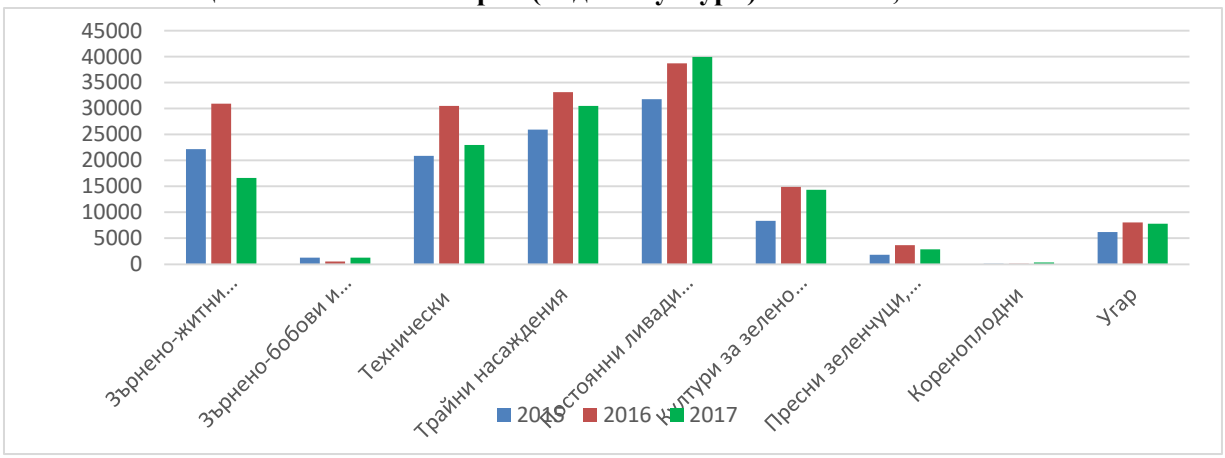
5.5.2. Видове култури в системата на контрол в БЗ и продукция от тях.

Друг важен аспект на БЗ е видът на производството - по видове култури и животни. Изборът на вида производство зависи от различни фактори - технически аспекти, свързани с биологичното производство, структурата на потребителското търсене, субсидиите. Следващите графики дават представа за основните видове култури в БЗ у нас.

През последните години намалява делът на зърнено-житните култури спрямо общата площ в система на контрол от 19% до около 13%. По данни на Евростат се

увеличава делът на трайните насаждения у нас (22,3% за 2017 г. или 30 485 ха), като от 2015 г. България досега заема едно от челните места (след Испания, Франция, Италия, Германия, Гърция и Австрия) по площи с биологично отглеждани лозя, което открива перспективи за производство на биовино. Увеличава се делът и на постоянно затревените площи и фуражни култури от обработваеми земи. България е на трето място по размер на сертифицирани площи за събиране на диворастящи плодове, билки и гъби през 2015 г., след Румъния и Финландия[15], което благоприятства развитието на нишово производство и включване в един разширяващ се пазар.[16] Сертифицираните екологично чисти площи, от които се събират диворастящи плодове, билки и гъби през 2017 г. са в размер на 272 819 ха, с 11,4 % по-малко в сравнение с предходната година.

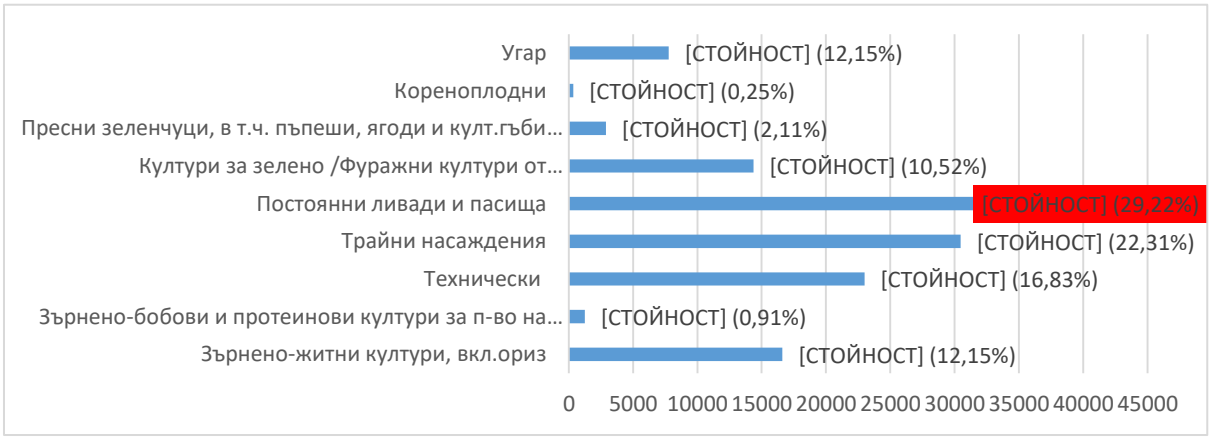
Фиг. 5.20. Площи в система на контрол (видове култури) 2015-2017, ха

Източник: Евростат.

Най-значим е делът на площите, заети с постоянни ливади и пасища, трайни насаждения и технически култури (етеричномаслени култури, медицински растения и подправки).

Фигура 5.21. Видове култури в система на контрол през 2017 г., ха и като % от общата площ в система на контрол

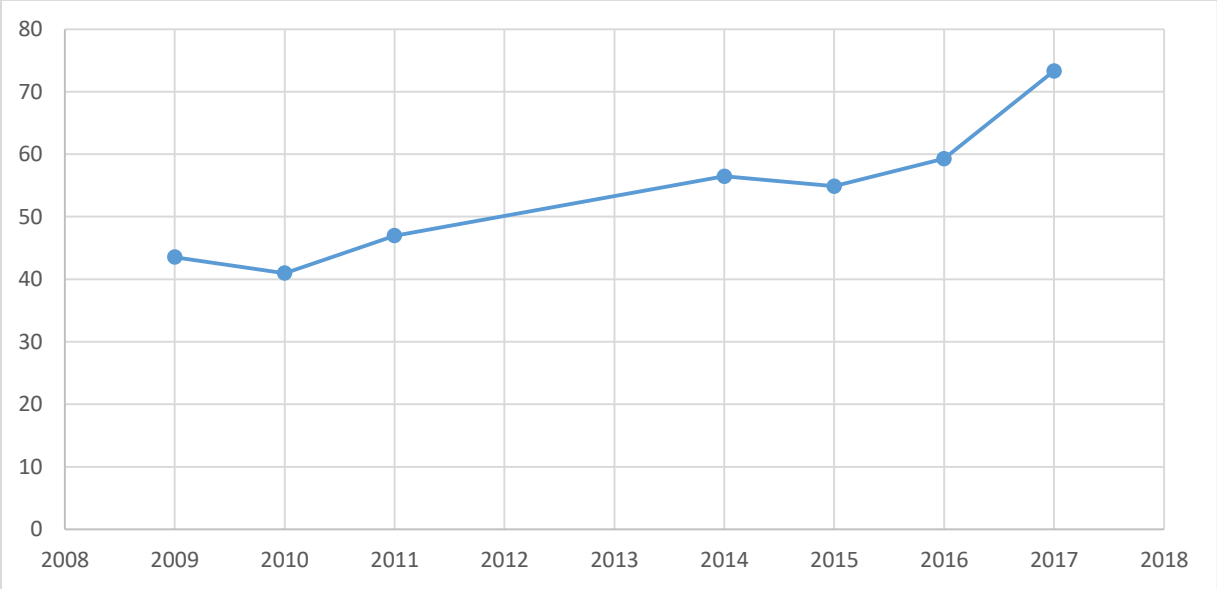

Източник: Евростат и собствени изчисления.

[15] FiBL and IFOAM, The World of Organic Agriculture; Statistics and emerging trends, 2016.
[16] IFOAM, WTC, Overview of world production and marketing of organic wild collected products, 2008.

От площите, заети с технически култури, най-голям дял имат тези с ароматни и медицински растения и подправки – от 55 до 73% за последните три години, което показва, че те са привлекателни за биопроизводителите – поради търсенето им и пазара в чужбина най-вече.

Фигура 5.22. Дял на площта на ароматните, медицинските растения и подправките от общата площ на техническите култури, %

Източник: Евростат и собствени изчисления.

България е най-големият производител на биологично розово и лавандулово масло в света,[17] което я прави традиционен и търсен производител на етерични масла като суровина за биокозметиката.

Таблица. 5.4. Площи с някои предпочитани култури в БЗ

Години/ Площи за анализ за някои култури, ха	Техни-чески	в т.ч. ароматни, медиц. и подправки	% на ароматни, медиц. и подправки от техни-ческите култури	Култури за плодове и ядки	в т.ч. орехи	% на орехите от плодовете и ядките
2009	2102	915	43.53	1969	835	42.41
2010	4913	2013	40.97	4499	1848	41.08
2011	5000	2348	46.96	4983	3034	60.89
2014	9876	5577	56.47	6512	3677	56.46
2015	20873	11456	54.88	21722	15366	70.74
2016	30512	18089	59.28	27717	18484	66.69
2017	22998	16859	73.31	26386	17985	68.16

Източник: Евростат и собствени изчисления.

[17] ССА, Сборник доклади от конференция „Биологично растениевъдство, животновъдство и храни“, 2014.

Постоянните ливади и пасища също бележат устойчив ръст – през 2017 г. те представляват 29,22% от биологичната земеделска площ. Този ръст показва, че те са едни от предпочитаните в БЗ през последните години, защото са допустими за агроекологични плащания, като същевременно са по-лесни и по-малко рискови за преобразуване в биологичния сектор, отколкото други видове култури (например трайни, технически и полски култури).

Други предпочитани култури са черупковите - през 2009 г. е имало само 835 ха с орехи, 2011 г. – 3 034 ха, 2015 г. – 15 366 ха, 2016 г. – 18 484 ха; 2017 г. – 17 985 ха.

Някои култури, които имат различни по размер производствени разходи, попадат в една и съща група за компенсиране (според Наредба 4), което води до повишаване интереса към култури, попадащи в обща група по видове, където действителните разходи за отглеждане са по-ниски отколкото компенсаторното плащане. В резултат на това съществува потенциална възможност фермери „опортюнисти" да сертифицират големи площи с орехи, като по този начин утежняват бюджета на мярката и изчерпват ресурса ѝ.

Необходимо е да се направи по-детайлна диференциация на видовете култури и съответните компенсаторни плащания в бъдеще, за да се избягва конюнктурен избор. Предпочитанията към отглеждането на определени култури е знак, от една страна, за тяхното търсене (ако е свързано с добра реализация на продукцията и доходи от нея), но от друга страна би могло да бъде и конюнктурен избор с цел усвояване на субсидии по мярката. Бенефициентите потенциално могат да получават компенсаторно плащане, без да се стремят към реализиране на продукцията, а основният им мотив е да усвоят субсидиите. Ето защо е необходимо да се намери начин за насърчаване на БЗ, стимулирайки не само увеличаването на площите, но и реализацията на произведената продукция (т.е. стимулирането на биологичното производство да се обвърже и с крайната реализация на продуктите – било то чрез договори за пласмент на продукцията или други механизми - например като подновяването на ангажиментите в БЗ да става и чрез доказване на резултати от производство и реализация на продукция).

Добивите в БЗ у нас са в пъти по-малки от добивите в конвенционалното такова. Например през 2017 г от 16 602 ха зърнени култури са добити 16 152 тона зърно, или добивът от хектар е 973 кг/ха или под 100 кг от декар.

Таблица 5.5. Биологично производство от основни култури, тона

Култури/ години	**2010**	**2011**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Зърнено-житни култури, вкл.ориз	3151	3158	3548	7671	5619	5943	16152
Зърнено-бобови и протеинови култури за производство на зърно	0	137	0	337	1078	177	1596
Технически	3556	6214	2504	6572	7845	8205	13794
в т.ч. ароматни, медицински и подправки	1769	5055	1149	5614	5813	6628	9321

Култури/ години	2010	2011	2013	2014	2015	2016	2017
Култури за зелено /Фуражни култури от обработваеми земи	0	153	746	5378	4373	8636	19604
Пресни зеленчуци, в т.ч. пъпеши, ягоди	6971	6369	5443	10152	12622	13800	6986
Кореноплодни	6	16	0	41	87	51	1430
Плодове и ядки	2174	2676	0	6278	7765	14048	12127
в т.ч. орехи	32	105	198	505	850	1430	1140

Източник: Евростат.

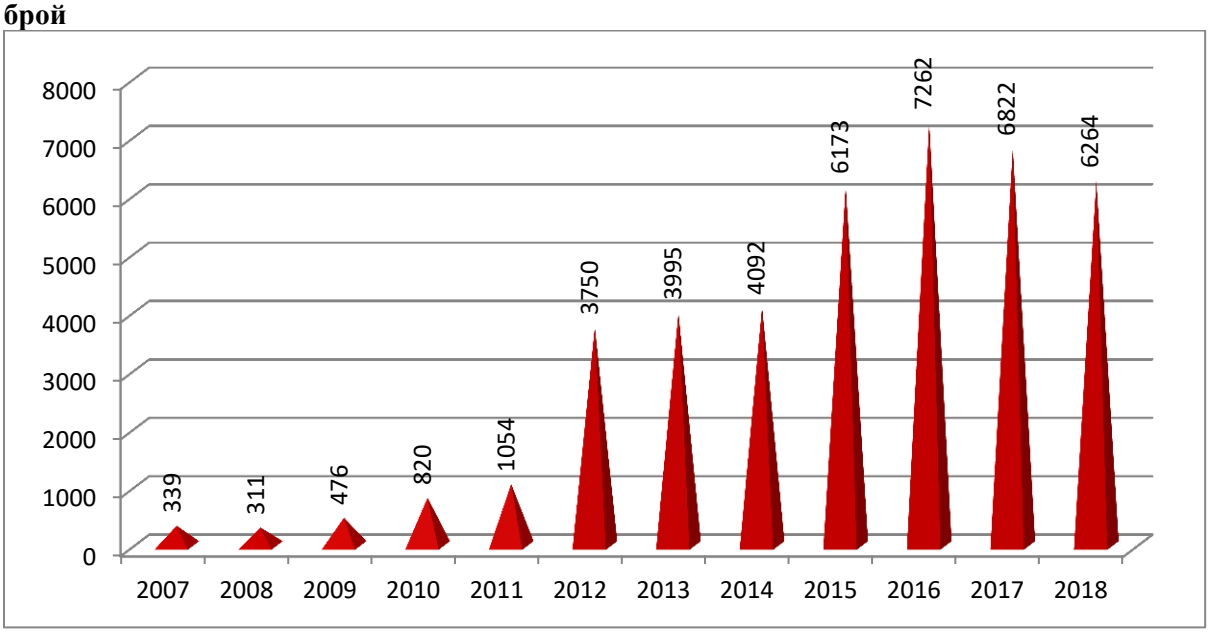
Подобна е ситуацията и с други култури. Това показва, че чрез мярка 11 се стимулира ефективно и успешно увеличаването на биологичните площи и броя на производителите, но че трябва да се намерят ефективни стимули за стремеж към повишаване на добивите, производството и реализацията.

5.5.3. Оператори в БЗ

Динамиката в общата площ на биологично земеделие следва да се разглежда заедно с развитието на броя на стопанствата, които са активни в този сектор, което дава представа за интереса на земеделските производители и други видове оператори към него. Следващата графика (фиг. 5.23.) показва промяната на броя на биологичните стопанства за изследваните години. Производителите имат водеща роля в общия брой оператори в БЗ. При анализа на броя на биологичните стопанства в сравнение с общия брой стопанства в българското земеделие се наблюдава разнопосочна тенденция. Наличните данни показват, че броят на биологичните ферми се увеличава, докато има консолидация на конвенционалните земеделски стопанства в страната. Например броят на всички земеделски стопани по Наредба 3 от 1999 г. за създаване и поддържане на регистър на земеделските стопани през 2007 г. е бил 493 140, през 2013 г. – 254 140, а през 2017 г. – 96 476, докато броят на биологичните производители през 2007 г. е бил 240, през 2013 г. – 3 854 (1,5% от всички стопанства) и през 2017 г. – 6 822 (7,1% от всички стопани). Същата тенденция се наблюдава и за ЕС-28.

Въз основа на наличните данни може да се заключи, че има нарастваща тенденция в увеличаване броя на производителите в сектора на биологичното производство като цяло. За периода 2007-2017 г. броят на операторите в БЗ в България е нараснал повече от 20 пъти, а на производителите – 27 пъти. Т.е. изводът е, че производителите са склонни да останат в биологичното земеделие, вместо да напускат този тип производство (земеделските стопани извършват значителна инвестиция през годините на преходния период, предвидени в Регламента за биологичното земеделие, през които въпреки високите разходи, свързани с биологичното земеделие, произведените продукти се продават като конвенционални и възвръщаемост може да се очаква едва след като производителите бъдат сертифицирани като биологични), както и че БЗ е привлекателен сектор за нови такива.

Фиг. 5.23. Сертифицирани оператори (производители, преработватели, търговци и др.), брой

Източник: Евростат и МЗХГ.

Биопроизводителите у нас са се увеличили и благодарение на приоритетното подпомагане по инвестиционните подмерки 4.1. „Инвестиции в земеделски стопанства“ и 4.2. „Инвестиции в преработка/маркетинг на селскостопански продукти“. По тези подмерки се дадоха допълнителни точки за биопроизводители, в това число и на току-що поели ангажименти в БЗ, което привлече нови оператори към БЗ.

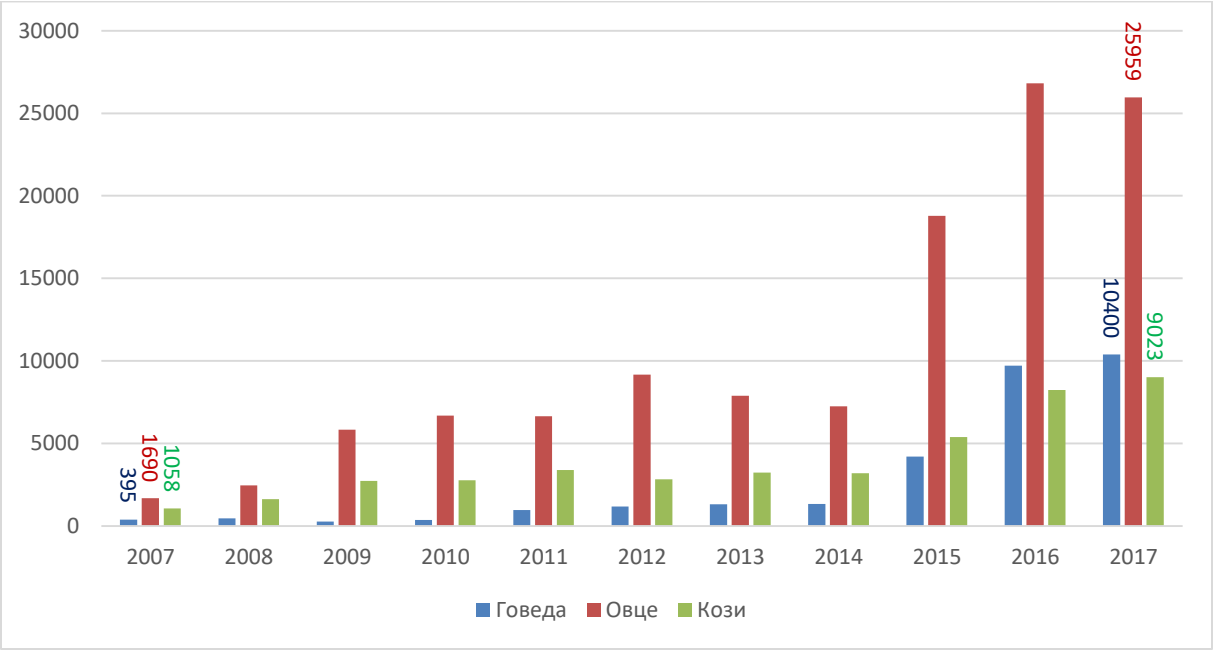
Компенсаторното подпомагане на площ, в комбинация с осигуреното приоритетно подпомагане по инвестиционните мерки и по-високия интензитет на финансовата помощ са стимул за земеделски стопани да преминават към биопроизводство, като в резултат на това както площите в системата за контрол, така и броят на биопроизводителите нарастват многократно в периода 2007-2017 г.

Един от въпросите, който се дискутира напоследък от биопроизводителите, е относно процедурите за одобрение и лицензиране на фирми, които контролират и сертифицират биопроизводството – дали са достатъчно надеждни тези процедури, дали е необходимо у нас да има 17 сертифициращи органи (2017 г.) и дали (най-важно) контролът върху тяхната дейност е ефективен (за сравнение във Франция има 9 за 65 000 оператори, в Австрия -8, в Полша -10). Необходим е ефективен контрол от страна на държавата върху тези органи, за да се повиши доверието на потребителите и да се заздравят позициите на БЗ у нас.

5.5.4. Биологично животновъдство – брой животни и продукция от тях.

Развитието на биологичното животновъдство у нас е показано на графиките по-долу.аноЗа България овцете, едрият рогат добитък, козите и пчелните семейства са с най-голяма тежест в биологичното животновъдство.

Фигура 5.24. Биологично животновъдство, брой основни животни

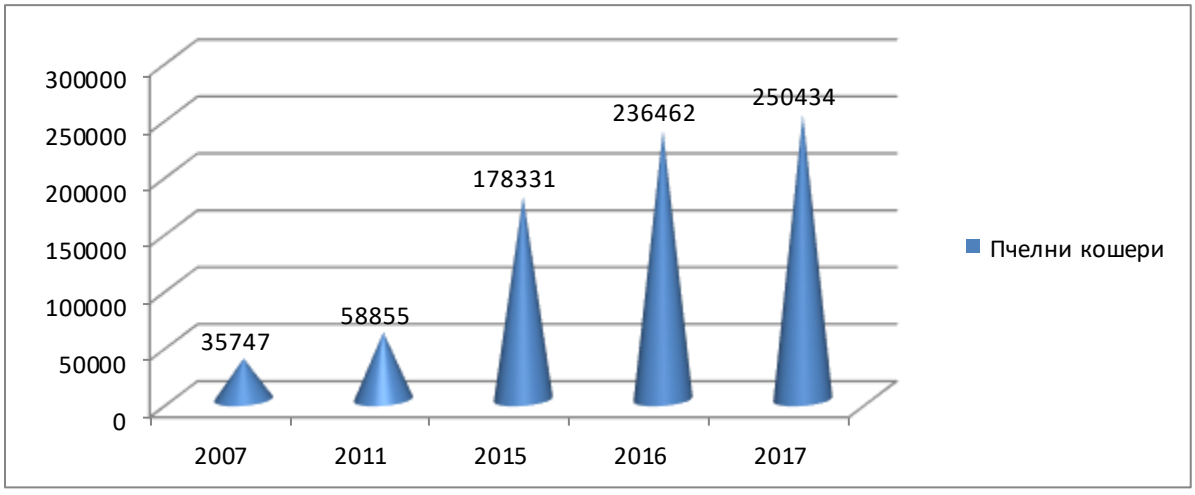

Източник: Евростат.
* Животни в период на преход и животни, преминали периода на преход

Броят на овцете се е увеличил съответно от 1 690 през 2007 г. на 25 959 през 2017 г. или 15,4 пъти; на говедата от 395 на 10 400 или 26,3 пъти, като млечните крави са 1/3 от тях; на козите от 1 058 на 9 023 или 8,5 пъти; на пчелните семейства от 35 747 на 250 434 или 7 пъти.

През 2015 г. България се превръща в лидер на ЕС по отношение на брой пчелни семейства в БЗ, което е обективна предпоставка за увеличаване на производството на биологични пчелни продукти.[18]

Фигура 5.25. Пчелни кошери, брой

Източник: Евростат.

[18] FiBL and IFOAM, The World of Organic Agriculture; Statistics and emerging trends, 2016.

През последните две години се отглеждат, макар и малко на брой свине, коне и птици. В същото време производството на фуражи се е увеличило 128 пъти (от 153 тона през 2011 г. на 19 604 тона през 2017 г.). Наблюдава се неравномерност в нарастване на производството на фуражни култури и на отглежданите животни.

Делът на животните, отглеждани биологично у нас, от всички отглеждани животни, е показан в следващата таблица. При сравнение с Румъния се вижда, че у нас е постигнат в пъти по-голям дял на биологично отглежданите животни спрямо общия им брой, което е показател за интереса към БЗ и за успеха на мярка 11.

Таблица 5.6. Дял на животните, отглеждани биологично, от всички животни, %

	2007	2017
	BG	BG
Говеда	0,07	1,88
Овце	0,11	1,97
Кози	0,21	3,51
Пчелни семейства	4,97	33,21

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Успоредно с нарастване на броя животни, отглеждани биологично, расте и биологично произведената животинска продукция. По биологичен път през 2017 г. са произведени 8 531 тона сурово мляко, 5,9 тона сметана, 15,1 тона масло, 202 тона сирене, 2 000 тона биологични миди. Със стабилен ръст е производството на биологичен мед (от 2 160 тона през 2015 г. на 3 760 тона през 2017 г) - предпоставка за това е добрият му прием на европейския и световен пазар. Наблюдава се обаче една обезпокоителна тенденция за разширяване на обемите на регистрираните обекти, стимулирано от възможността от получаване на субсидии, без реално увеличаване на добивите – например Румъния през 2016 г. (няма данни в Евростат за 2017 г. за нея) с 86 195 пчелни семейства в БЗ произвежда 3 489 тона мед (през 2017 г. 5 475 тона мед), а България през същата година с 236 462 пчелни семейства произвежда само 1 941 тона биологичен мед; през 2017 г. Румъния произвежда 5 475 тона мед, а България - 3 760 тона мед. Това е заплаха за бъдещото трайно развитие на биопчеларството у нас.

Необходимо е да се отбележи, че произведената от биологичното животновъдство продукция не расте убедително, а напротив – варира през годините. Това е показател за някои проблеми, които са както в производството, така и в преработката и в пазара. Преработватели за производство на млечни продукти през 2017 г. са само 12, за преработка и съхранение на месо и месни продукти – 1; за преработка и съхранение на зеленчуци и плодове – 74; за преработка на продукти от брашно – 5; за производство на растително олио и животински мазнини – 23. Недостатъчно са преработвателните предприятия за някои от секторите, като месопреработка и зърнопреработка; за други сектори пък мощностите за преработка на продуктите са недостатъчно натоварени. Не е достатъчна целенасочената подкрепа за преработката на

първичната биологична продукция при животновъдството. Ето защо добавената стойност от този вид продукция или не се реализира, или се изнася извън страната.

Фигура 5.26. Сертифицирани биологични продукти, тона

Източник: Евростат.

Трудна е и логистиката и връзките между производителите и преработвателите, транспортните разстояния също са пречка. В това отношение е нужно да се направят усилия от всички по веригата, за да не се изнася първичната продукция от БЗ и тя да не се реализира като конвенционална.

Данните недвусмислено показват, че има потенциал за нарастване на животновъдния сектор в БЗ у нас. Тласък бе даден и с Мярка 11, с която за първи път бе предвидена помощ за биоживотновъдството у нас.

5.5.5. Някои проблеми в пазара на биологични продукти.

Поради недостатъчните данни и липса на статистика за някои аспекти на биологичното производство и на биологичната хранителна верига (по-специално продажбите и търговията), не може да се даде достоверна картина на пазарния сегмент в сектора в този момент. Националните и международни пазарни възможности за българските биологични продукти все още не са напълно определени. Пазарът на био-продукти изпреварва значително производството, търсенето на биохрани в чужбина изпреварва предлагането. Същевременно търсенето на биопродуктите на вътрешния пазар не е голямо, но расте. Макар България да е една от най-бедните страни от ЕС и доходите на семействата да са едни от най-ниските в ЕС, пазарът се развива по-бързо отколкото производството. Почти всички вериги супермаркети предлагат био-продукти. Увеличава се броят на специализираните магазини за биохрани. Все по-голяма популярност, наред със специализираните биомагазини и щандовете за биохрани в големите вериги магазини добиват т. нар. фермерски пазари, където биопродуктите са завоювали свое място.

Проблем за анализа на процесите, свързани с пазара на биопродукти, е липсата на агенция или държавна институция, която да събира данни за потреблението, вноса и продажбата на биохрани. Национална статистика не се води. Поради тази причина и данните, на които се базираме, са изключително малко. Може би поради факта, че БЗ е сравнително млад сектор у нас, в България има остър недостиг на официални статистически данни за някои от посочените аспекти. Правени са някои маркетингови изследвания („Подкрепа за развитието на органично земеделие в България чрез подсилване на дистрибуторската мрежа на органични продукти", Дикон груп 2006, финансирано от Швейцарската агенция за сътрудничество и развитие; „Мястото на биохраните в потребителската кошница на българина", Институт по социология при БАН, 2007, финансирано от фондация „Биоселена"; проект „Ограничаване на разпространението на храни със заблуждаваща информация за биологичен продукт", Фондация „Биоселена" 2008, финансиран от Швейцарската агенция за сътрудничество и развитие; „Производство, разпространение и потребление на биологични продукти", „Витоша рисърч" 2009, финансирано от МЗХ), но не всички са достатъчно всеобхватни и представителни пак поради липса на развит пазар и информация.

Според горепосочените изследвания общият оборот на биопродукти в България за 2008 г. е за около 4 мил. евро годишно и е едва 1% от пазара на хранителни стоки. Пак според тях българските биологични продукти притежават голям потенциал за износ на европейския пазар. В България по различни данни между 80% и 95% от биологично произведените у нас храни се изнасят, предимно на европейския пазар. Износът е насочен най-вече към Германия, Холандия, Франция и Италия. Има износ и за САЩ, Сингапур и Арабския свят, Япония, Корея и Канада. България е един от най-големите износители на диви сушени горски плодове и билки. Изнасят се също замразени плодове – ягоди, малини и боровинки, както и биологичен мед, етерични масла от роза, лавандула и мента – не само в Европа, но и в САЩ и Япония.

Табл. 5.7. Пазар на биологични храни в България

	2009 г.
Дистрибутори и търговци	14
Общ брой биопродукти, в т.ч.:	733
хранителни продукти	657
други продукти	76
произведени в България	54 (7,6%)
Общ брой магазини	1 801
Общ оборот в лева	7 566 000

***Източник**:* Vitosha Research, 2009.

Данни от различни източници показват, че България е водеща в света по износ на биологична маслодайна роза и лавандула, четвърти сме по износ на билки в света и първи в Европа. Световният пазар на биологични продукти нараства с 4-10% годишно.

Минимум 10-12% е ежегодният ръст на потреблението според световната статистика. Тези данни са показател, че в бъдеще ще се търсят все по-вече биологични продукти на световния пазар, което дава потенциална възможност за реализация и на българските биопродукти.

Развитието на потенциала на родното БЗ ще зависи предимно от степента, в която покрива международните и европейски (национални) маркетингови стандарти за безопасност и качество на биологичните земеделски продукти, както и от степента на неговото подпомагане. От значение е също жизненото равнище, доходите, информираността на потребителите, загрижеността на хората за околната среда, степента на развитие на пазарите, цените на биопродуктите, държавната и регионална политика относно биоземеделието и др. Липсата на пряка връзка между биопроизводителите и търговците води до по-голямо оскъпяване на продукта, който достига до крайния потребител. За да се избегне „надуването" на крайната цена на биопродуктите от дистрибуцията на едро, един от начините е те да се пласират чрез директни продажби. Намирайки си директни, макар и дребни клиенти, се оказва, че производителят вече няма нужда от накачени по веригата все по-големи и по-големи търговски структури, всяка една от които си взима част от печалбата и съответно увеличава цената на продукта. Все по-вече привърженици намира онлайн търговията с биопродукти и храни. Една от причините за по-високите цени на биопродуктите у нас е и недостатъчно развитият пазар. Високата цена на биопродуктите идва не само от самото естество на биоземеделието, но и като резултат от преработката на суровините, при която се налага биосуровина от единия край на страната да бъде транспортирана до другия, където се намира сертифицирания биопреработвател. След това, обикновено, от една складова база продукцията се доставя до различни търговски точки в цяла България. За съжаление това е против идеята за БЗ, но все пак е по-приемливо междуградското транспортиране, отколкото износа на биосуровини от България и после връщането им като продукт на няколко пъти по-висока цена.

Голяма е ролята на потребителското търсене и потребителската мотивация за устойчивото функциониране на веригата за биологични продукти. Според анкетни проучвания, проведени от Института по аграрна икономикабългарският потребител е склонен да купува биопродукти, но ако в близко бъдеще не се повиши жизнения му стандарт, то ниската покупателна способност и цената би се оказала сериозна пречка за разширяване на пазарния дял на биологичните продукти у нас. Необходима е също така и мащабна информация за биопродуктите в обществото, както и да се засили активната промоция и реклама за тях.

5.5.6. Подпомагане на БЗ

Биологичното земеделие е един от най-динамично развиващите се сектори на селското стопанство през последните десет години както в ЕС-28, така и у нас. Освен това биологичното земеделие е приоритетно в ЕС и е на фокус в ОСП. То съчетава най-

добрите екологични практики, високо биоразнообразие, опазване на природните ресурси, високи производствени стандарти, основани на естествени вещества и процеси. То в същото време предоставя обществени блага по отношение на опазването на околната среда, хуманно отношение към животните и развитието на селските райони, като отговаря и на специфичното потребителско търсене за чисти и здравословни продукти. Ето защо трябва да се полагат максимални усилия БЗ у нас да продължи да се развива, да се дава гласност на проблемите му и да се търсят решения за тези проблеми от всички заинтересовани страни.

БЗ се подпомага по Втори стълб на Общата селскостопанска политика (ОСП), който обхваща мерките за развитието на селските райони. Тъй като нямаше конкретна мярка за биологично земеделие в програмния период за развитие на селските райони за периода 2007-2013 г., то бе подпомогнато чрез мярката „Агроекологични плащания", която допринесе за развитието на селските райони и за предоставянето на екологични услуги. За периода 2014-2020 г. Регламентът за подпомагане на развитието на селските райони чрез Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) въведе специална мярка за биологично земеделие (в България - мярка 11). Мярката обхваща прилагането на две подмерки „Плащания за преминаване към биологично земеделие" и подмярка „Плащания за поддържане на биологично земеделие", като подпомагане е предвидено в три направления - биологично растениевъдство, биологично пчеларство и биологично животновъдство.

Общият бюджет на мярката е 151 593 439 евро (ЕЗФРСР+НФ) или 5% от общия бюджет на ПРСР 2014-2020 (за сравнение в Румъния тази цифра е 2% от общия бюджет на ПРСР). Относителният дял на подпомагането по мярка 11 спрямо общия размер на европейското подпомагане за България е равен или по-висок в сравнение със съответното подпомагане в някои други държави-членки. Интересът към мярката за подпомагане по БЗ през новия програмен период е голям, което доведе до натиск върху заделения бюджет рефлектиращо в спиране приема на нови кандидати и зазширяване на поети ангажименти в биологичното земеделие.

Ставките за субсидиите по мярка 11 са регламентирани в Наредба 4 от 24.02.2015 г. за прилагане на мярка 11 „Биологично земеделие" от ПРСР 2014-2020 г. Както за повечето други мерки, подпомагането по мярка 11 е във вид на компенсаторни плащания за земеделски стопани, които доброволно извършват агроекологични практики, като 75% от средствата се осигуряват от ЕЗФРСР и 25% от националния бюджет. От друга страна площите в БЗ по подразбиране са одобрени за т.нар. зелени плащания.

По отношение на размера на компенсаторните плащания е необходимо да се отбележи, че в досегашната схема според Наредба 4, в една и съща група попадат насаждения за подпомагане с различни производствени разходи – например в групата на трайните насаждения са плодове, лозя и рози. Това създава известна

неравнопоставеност и ощетяване на едни за сметка на други (а също и конюнктурен интерес към заявяване на площи с насаждения, неизискващи големи производствени разходи).

Таблица 5.8. Компенсаторни плащания, евро/ха или на брой ж.е./година

Основни култури / Животни	В преход	Преминали прехода
Постоянно затревени площи	128	112
Полски култури, включително фуражни	284	168
Трайни насаждения, лозя и маслодайна роза	736	557
Ароматни и медицински растения	515	405
Зеленчукови култури	575	399
Пчелни семейства	35	25
Едри преживни животни (говеда и биволи), отглеждани за мляко	230	77
Едри преживни животни (говеда и биволи), отглеждани за месо	160	63
Дребни преживни животни (овце и кози), отглеждани за комбинирано производство (мляко и месо)	122	90

Източник: МЗХГ.

Голяма част от кандидатите по подмерки 4.1. „Инвестиции в земеделски стопанства" и 6.1. „Стартова помощ за млади земеделски стопани" (Одитен доклад на Сметната палата за БЗ) са ползвали приоритета „биологично производство" като възможност за класиране по подмерките и придобиване на активи, като по този начин са ограничили финансовите средства по мярката (11) за подпомагане на земеделски стопани, които кандидатстват само по тази мярка. Даването на приоритет на проекти на биопроизводители при кандидатстването им по инвестиционни мерки от ПРСР потенциално създава възможност за привличане към сектор БЗ земеделски стопани без предварителни знания и по-важното – без действителна заинтересованост от развитие на БЗ. Това предполага те да изпълняват формално ангажиментите си до приключване на мониторинговия период, без да има заинтересованост от продължаване на ангажимента и за производство на биопродукти. Осигурените компенсаторни плащания в БЗ са от голяма помощ за производителите и представляват съществен стимул за привличането им в биологичното производство. Целите, приоритетите и мерките в областта на БЗ, предвидени в НПР България 2020 са доразвити в Програмата на правителството за стабилно развитие на РБългария за периода 2014-2018 г., но има нужда от поставяне на количествени измерители за програмен период 2014-2020 г., което да позволи проследяването на реалния ефект от мярката.

Целта на плащанията за преобразуване или поддържане на площи в биологично земеделие и отглеждане на животни по биологичен начин е да се насърчат земеделските производители да участват в такива производствени схеми, с които да се отговори на

нарастващото търсене на обществото за чисти и вкусни продукти, както и за прилагане на щадящи околната среда селскостопански практики.

Необходимо е да се засилят усилията за насърчаване на биоземеделието – като се създават условия за насърчаване сдружаването на производителите с цел постигане на устойчивост на малките и семейни биологични стопанства; чрез стимулиране използването на биопродукти в училища, столове, болници и други обществени и държавни институции (включване на био продукти в схемите „Училищен плод“ и „Училищно мляко“ и др.).

5.5.7. Изводи

1. Площите за биологично производство у нас за последните 11 години са се увеличи 10 пъти - с по-бързи от средните за ЕС-28 темпове, но делът на БЗ в ИЗП все още е малък.
2. Големият дял на площите в преход към БЗ е показател за нарастващ интерес на производителите, за потенциала на растеж на сектора и гаранция за присъствието и увеличаването на български биопродукти на родния и международните пазари.
3. България е между лидерите в ЕС по размер на площите с биологично отглеждани лозя, сертифицирани площи за събиране на диворастящи плодове, билки и гъби, както и по брой биологично отглеждани пчелни семейства.
4. Секторът на биологичното животновъдство у нас се развива с по-бавни в сравнение с растениевъдството, но стабилни темпове.
5. Нарасналият брой оператори в БЗ е показател за нарастващия интерес към сектора.
6. БЗ се насърчава, като се стимулира увеличаването на площите и броя оператори, но не и резултатност – произведена продукция и нейната реализация.
7. Еднаквият размер на компенсаторните плащания за различни, попадащи в една и съща група за компенсация култури с различни производствени разходи създава потенциална възможност за утежняване на бюджета на мярка 11 и за нейното източване.
8. Съществува голяма зависимост на производителите на биологични продукти от плащанията по линия на ПРСР.
9. Липса на пълнота и детайлност на официалната статистика за БП, по обем и показатели, вкл. и за търговията с биопродукти.
10. Ниската покупателна способност на населението не допринася за разширяване на пазарния дял на биопродуктите у нас.
11. Липса на добре развити връзки и логистика между производители, преработватели и търговци; липса на целенасочена подкрепа за преработка на първичната биопродукция от животновъдството.

12. Няма количествени измерители за програмен период 2014-2020 г. за БЗ, което затруднява проследяването на реалния ефект от мярката.

13. Връзката между наука, бизнес и държава по отношение на БЗ е слаба.

ОБЩА ЦЕЛ МОДЕРНИЗИРАНЕ НА СЕКТОРА ЧРЕЗ СТИМУЛИРАНЕ И СПОДЕЛЯНЕ НА ЗНАНИЯТА, ИНОВАЦИИТЕ И ЦИФРОВИЗАЦИЯТА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ И НАСЪРЧАВАНЕ НА ИЗПОЛЗВАНЕТО ИМ В ПО-ГОЛЯМА СТЕПЕН

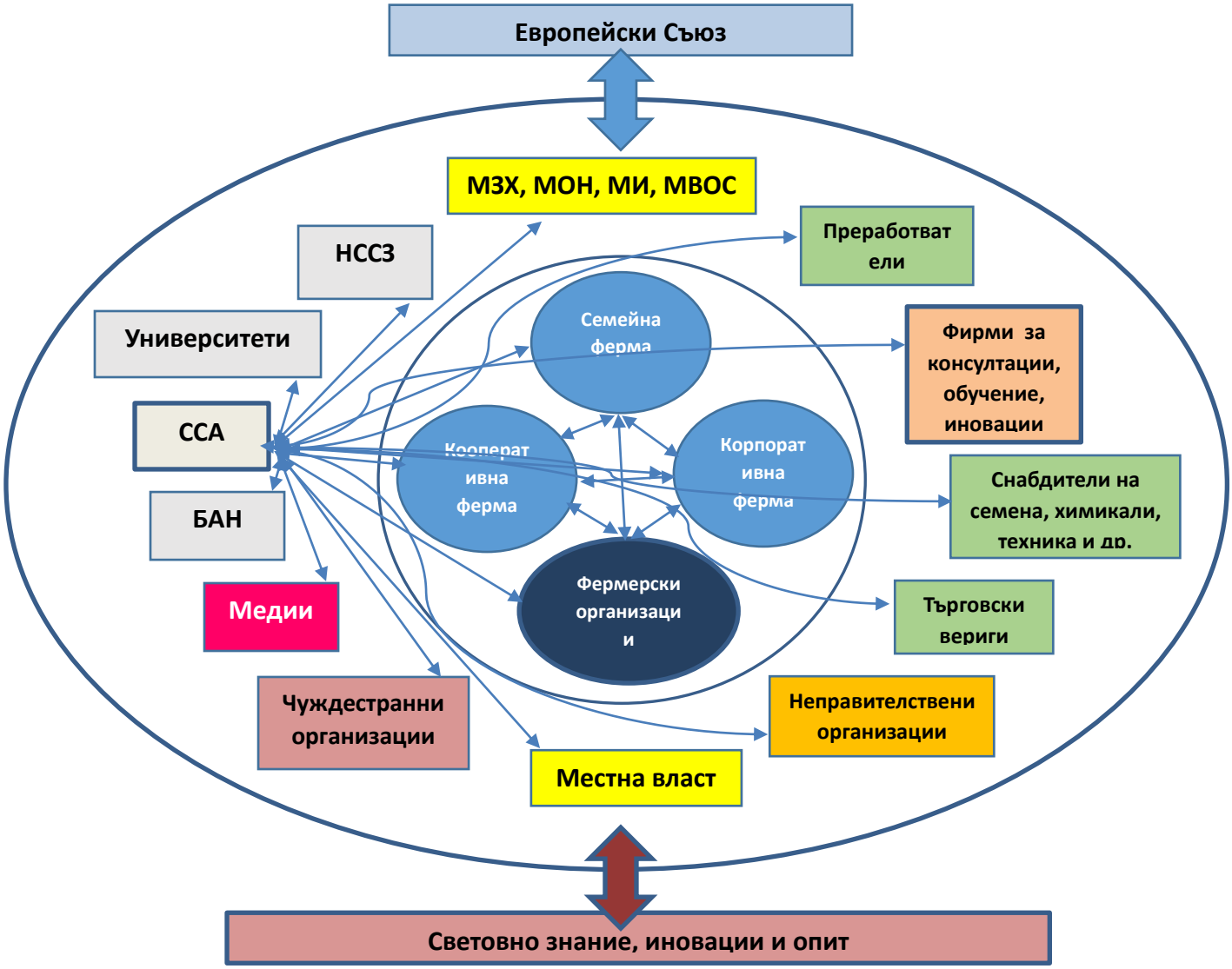
6. АНАЛИЗ НА ИНОВАЦИИТЕ И СПОДЕЛЯНЕТО НА ЗНАНИЕ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

6.1. СИСТЕМА ЗА СПОДЕЛЯНЕ НА ЗНАНИЯ И ИНОВАЦИИ В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Системата за споделяне на знания и иновации в селското стопанство (ССЗИСС) или AKIS на страната се състои от разнообразни и многочислени организации, които участват в процеса на генериране, споделяне, разпространение и внедряване на знания и иновации в отрасъла. Освен различните по тип фермери и земеделски стопанства, в тази сложна система са включени научни институти, университети и училища, служба за съвети в земеделието, частни консултанти, специализирани фирми за консултации, обучения и иновации, професионални организации на земеделски производители, неправителствени организации, доставчици на техника, химикали и иновации, хранителни вериги, преработватели и износители на селскостопанска продукция, държавни агенции, органи на местната власт, неправителствени организации и групи по интереси, медии от различен вид, международни организации, частни лица и т.н., а така също разнообразни формални и неформални организации (партньорства, мрежи, сдружения, и т.н.) между тях. На Фигура 6.1. са представени основните агенти, участващи в ССЗИСС на България. За нагледност са илюстрирани връзките само на една организация (Селскостопанска академия - ССА) с останалите организации в тази сложна мрежа от многостранни и комплексни взаимоотношения.

Различните участници в ССЗИСС по различен начин допринасят за управлението и финансирането, за иницииране, създаването, разпространяването и внедряването на знания и иновации в отрасъла. В съвременните условия, традиционният „линеен“ модел (от науката към службата за съвети и обучение към фермите) нарастващо налага прилагането на нов модел, при който заинтересованите агенти формират различен по вид (отраслови, регионални, национални, транснационални) системи за „съвместно“ създаване и споделяне на знания и иновации, за разрешаване на разнообразни потребности на фермерите, селските общности и участниците в хранителните вериги. Заедно с това се развиват и многообразни хибридни структури между академични, бизнес, неправителствени, обществени, международни и др. организации и агенти за създаване, разпространение, внедряване и широка комерсиализация на знания и иновации в отраслов, междуотраслов, териториален и транснационален мащаб.

Фиг. 6.1. Основни участници и взаимоотношения в националната Система за знания и иновации в селското стопанство на България

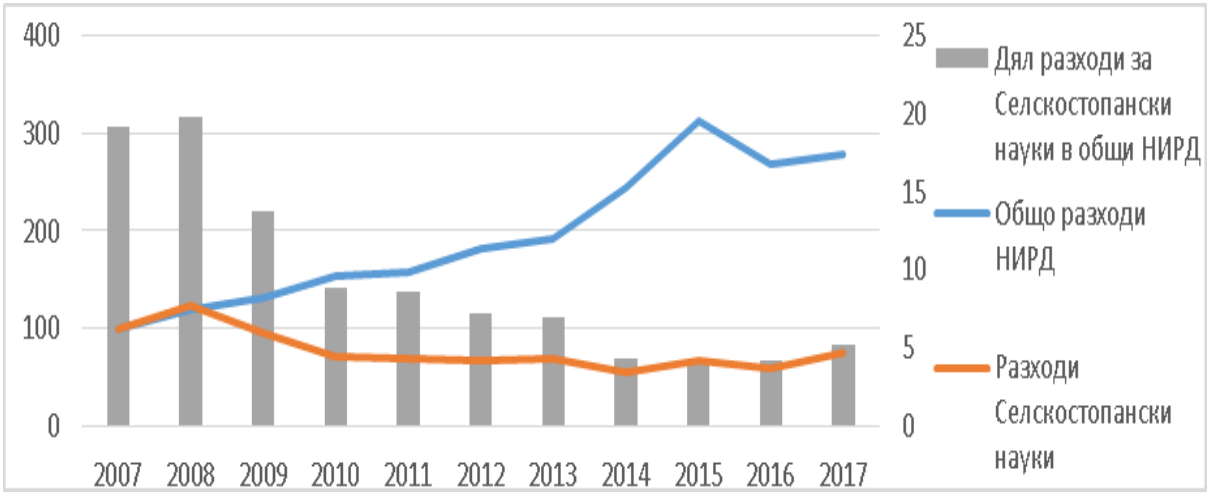
Източник: Автора.

Подобно на голяма част от останалите членки на ЕС в страната няма достатъчно официална (статистическа, отчетна и др.) информация за състоянието и развитието на тази комплексна система, за отделните й елементи и за сложните взаимоотношения между участниците в нея. В разработката се ползва цялата налична информация, свързана с развитието на ССЗИСС след присъединяване на страната към ЕС - от НСИ и Евростат, от доклади на МЗХГ, МОН, ССА, Националната служба за съвети в земеделието (НССЗ), ЕС и други национални и международни организации, разработки на научни институти и други организации. През март 2019 г. е направена и експертна оценка за състоянието и развитието на ССЗИСС с участието на 32 ръководители и експерти от научни институти, университети, НССЗ и професионални организации на земеделските производители.

6.2. РАЗВИТИЕ НА НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКАТА И РАЗВОЙНА ДЕЙНОСТ

През последните години разходите за НИРД в селскостопански науки значително намаляват както абсолютно, така и като относителен дял в общите разходи за НИРД в страната (Фиг. 6.2.). Докато общият размер на разходите за НИРД нарастват почти три пъти след 2007 г., разходите за НИРД в селскостопански науки спадат с 45% до 2014 г., след което бележат ръст достигайки три четвърти от първоначалното ниво през 2017 г. Заедно с това значително спада и делът на разходите за селскостопански науки в общите разходи за НИРД на страната – от близо една пета през 2008 г., до малко над 5% в края на периода. Тези данни показват намаляващата значимост на аграрния сектор за знания и иновации в цялостната система за знания и иновации на страната.

Фиг. 6.2. Разходи за НИРД общо и за селскостопански науки (2007=100)

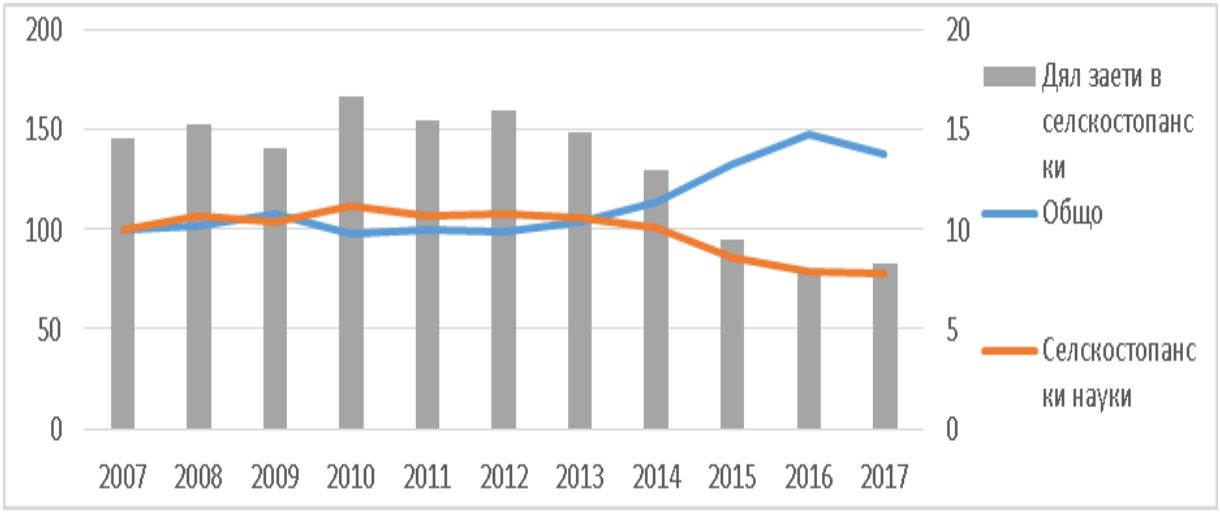
Източник: НСИ.

След 2007 г. персоналът зает в НИРД, област „Селскостопански науки“, първоначално нараства, след което постепенно намалява до 78% от изходното ниво през 2017 г. (Фиг. 6.3.). Това показва влошаване на кадровата осигуреност на НИРД в аграрната сфера през последните години. Успоредно с това се променя и делът на заетите със селскостопански науки в общия брой заети с НИРД. До 2012 г. този дял нараства от 14,6% до 16%, след което намалява наполовина през последните две години.

Заедно с влошаване на кадровата осигуреност на НИРД в селскостопански науки, се влошава и материалната, и финансовата осигуреност на заетите в НИРД в селскостопански науки. След присъединяване на страната към ЕС разходите за НИРД на един зает в селскостопански науки спадат с повече от 45% до 2014 г. (Фигура 6.4.). След това техният размер постепенно нараства, достигайки 96% от равнището през началото на периода. През същия период се наблюдава положителна тенденция за нарастване на средните разходи за НИРД на един зает с НИРД в страната. Докато в

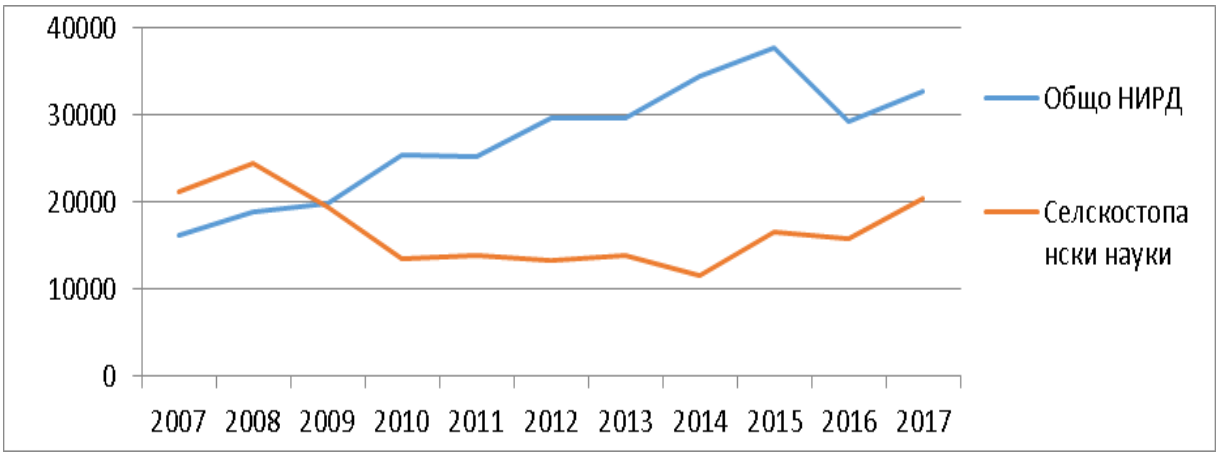
първите две години разходите за НИРД на един зает в селскостопански НИРД значително превишават средните за страната през 2017 г. те съставляват едва 63,3% от средния размер.

Фиг. 6.3. Брой на заетите с НИРД общо и със селскостопански науки (2007=100)

Източник: НСИ.

Фиг. 6.4. Разходи на един зает в НИРД в страната и в селскостопански науки (лв.)

***Източник*:** НСИ.

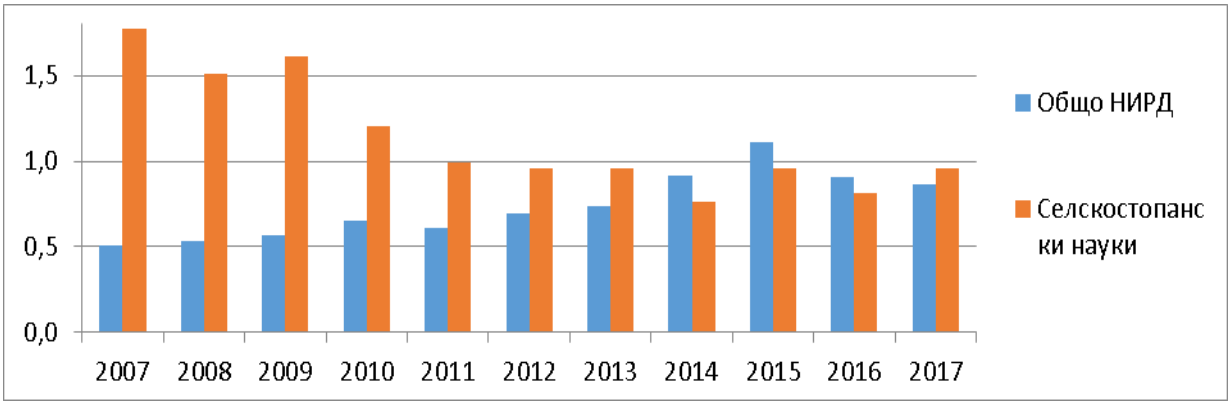
Тези процеси в развитието на аграрните НИРД в страната са подобни с други страни на ЕС като Испания, Хърватия, Словакия и Литва, в които се отбелязва намаляване на разходите за НИРД в селското стопанство през последните години (Евростат). В същото време в някои от страните на Съюза като Естония, Унгария, Словения и др. се наблюдава значително нарастване на общите разходи за НИРД в сектора. В много страни на ЕС се наблюдава тенденция за намаляване на относителния дял на разходите за аграрна НИРД в общите за страната. Заедно с това обаче, България е сред страните на ЕС (наред с Хърватия, Румъния, Унгария и др.), в които делът на разходите за аграрна НИРД в общите за страната продължава да е най-висок.

В много от страните-членки на ЕС се наблюдава подобна на България тенденция на по-голямо или по-незначително намаляване на финансовата осигуреност на заетите с

аграрна НИРД. Въпреки това обаче разходите за НИРД на един зает в НИРД - сектор селскостопански науки в нашата страна е сред най-ниските в ЕС, подобно на Словения. Въпреки чувствителния спад на разходите на един зает в аграрна НИРД в Словакия през периода, този размер е 2,7 пъти по-висок от този в България (Евростат).

В периода след присъединяване на страната към ЕС се осъществява значително намаляване на разходите за НИРД в сектор селскостопански науки в брутната добавена стойност на сектор „Селско, горско и рибно стопанство“ (Фигура 6.5.). През 2014 г. този показател е 2,3 пъти по нисък от равнището през 2007 г. През последните три години се подобрява „науковъоръженост“ на отрасъла, но нивата са далеч под тези за периода до 2012 г. Обратна е тенденцията в динамиката на показателя дял на общите разходи за НИРД в брутната добавена стойност на страната. Наблюдава се позитивно увеличаване на научната осигуреност като през 2015 г. този дял се удвоява в сравнение с нивото през 2007 г. Докато в началото на периода научната осигуреност на икономиката като цяло е била 3,5 пъти по-ниска от този в аграрния сектор, през периода 2014 - 2016 г. тя вече я превъзхожда. При тези темпове на прогрес на вложенията в НИРД очевидно трудно ще се постигне както целта на ЕС за размер на инвестициите в НИРД в размер на 3% от БВП през 2020 г., така и националната цел от 1,5%.

Фиг. 6.5. Дял на разходите за НИРД общо и в селскостопански науки в БДС на страната и на отрасъл „Селско, горско и рибно стопанство“ (%)

Източник: НСИ.

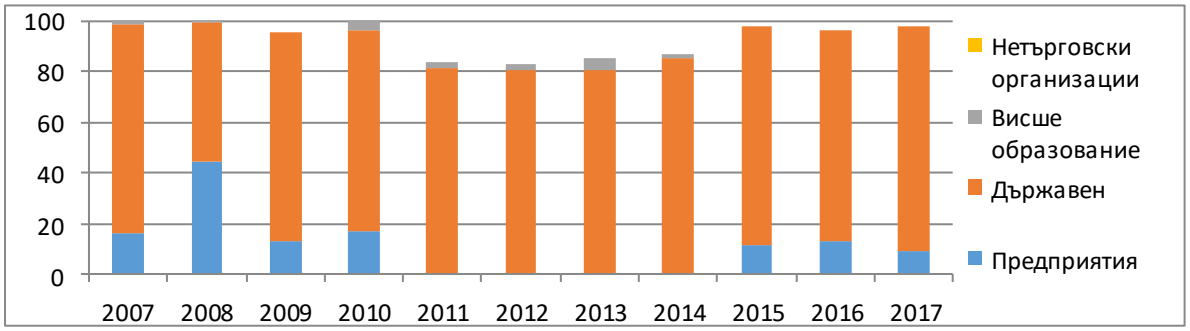
Наукоосигуреността на българското селско стопанство е сред най-ниските в ЕС наред с Румъния (Евростат). В много от страните (Естония, Испания, Литва, Унгария, Португалия) делът на разходите за аграрни НИРД в БДС на отрасъла спада, но надвишава значително тази на България. В друга група страни (Хърватия, Словения) равнището на този показател е стабилно и по-високо от българското.

В България делът на заетите с НИРД в „съвкупния работник“ на отрасъла прогресивно расте през периода 2009-2015 г. и се колебае незначително след това. Осигуреността на отрасъла с работници в НИРД относително расте поради по-голямото

намаляване на броя на заетите в отрасъла и отработеното време, в сравнение с намаляване на персонала и изследователите в аграрната НИРД.

Най-значим сектор на селскостопанската НИРД в България е държавният, в който се влагат голямата част от общите разходи за НИРД в отрасъла (Фигура 6.6.). С изключение на 2008 г. през целия период след присъединяване на страната към ЕС в този сектор се усвояват над 80% от общите разходи за аграрни НИРД. Този сектор обхваща най-вече обществени научноизследователски и развойни организации, финансиращи своята дейност от държавния бюджет по приоритети, определени от държавата.

Фиг. 6.6. Разходи за селскостопански НИРД в основните сектори на НИРД (%)

Източник: НСИ.

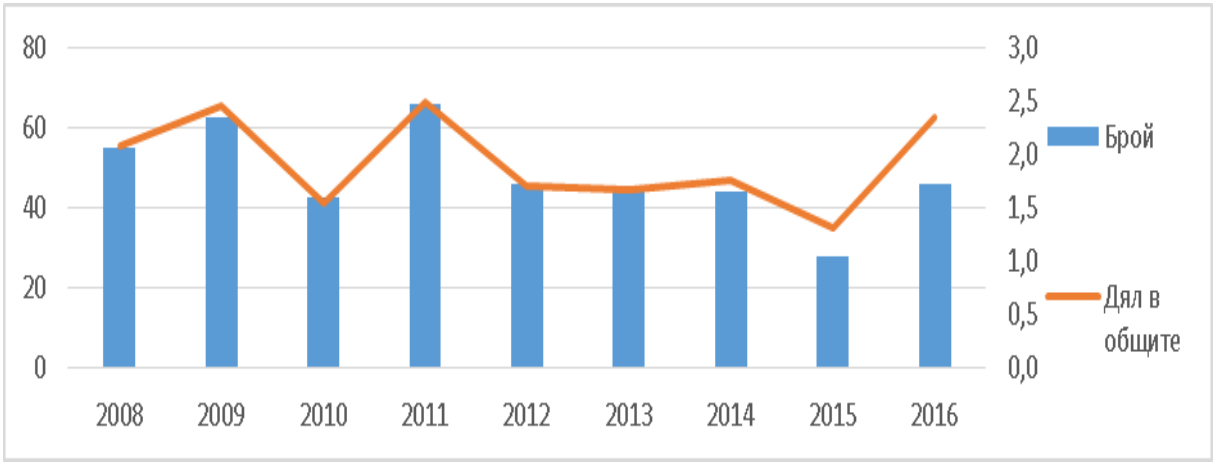
Втори по значимост е секторът предприятия, който се състои предимно от частни фирми и организации, управляващи своите инвестиции и дейност в полза на собствениците и съгласно правилата на пазарната конкуренция. Делът на този сектор в общите разходи за аграрна НИРД значително се колебае през периода, като в първите четири години е по-висок (13-44%), а в последните три години по-нисък (9-13%). Трети по обем на разходите за аграрна НИРД е сектор висше образование, в който се усвояват доста различен дял от общите разходи, вариращ от 0,8% до близо 5% през отделните години. В сектора нетърговски организации са отчетени разходи за аграрна НИРД само за 2008 г. и те съставляват нищожна част (0.01%) от общите разходи в страната.

Равнището на разходите в основните сектори на аграрната НИРД в нашата страна е с различна динамика след 2007 г. (Фигура 6.6.). Докато в сектор висше образование се наблюдава ръст на разходите за аграрна НИРД, то в държавния и частен сектор се отбелязва спад. При това намаляването на разходите в частния сектор е значително по-голямо, в сравнение с това в държавния сектор. От 2010 г. досега динамиката на разходите в държавната НИРД съвпада с динамиката на общите разходи за аграрни НИРД в страната, което потвърждава водещата роля на този сектор на НИРД в отрасъла.

В частния сектор работят незначителна част от общо заетите с аграрни НИРД в страната (Фигура 6.7.). Броят на този персонал е малък, а неговата численост и дял в

общия персонал и изследователи, ангажирани с аграрна НИРД варира значително през отделните години (от 28 до 66 човека, и между 1,3% и 2,5%). Разходите на един зает с аграрна НИРД в частния сектор варират значително през отделните години като тяхното равнище надвишава средното за страната от 5 до 21 пъти (НСИ). Това е израз на значителното изоставане на държавния и университетски сектор във финансирането, заплащането на труда и модернизирането на НИРД в отрасъла, в сравнение с бизнеса.

Фиг. 6.7. Брой заети със селскостопански НИРД в сектор предприятия и дял в общо заетите с НИРД в селскостопански науки (%)

Източник: НСИ.

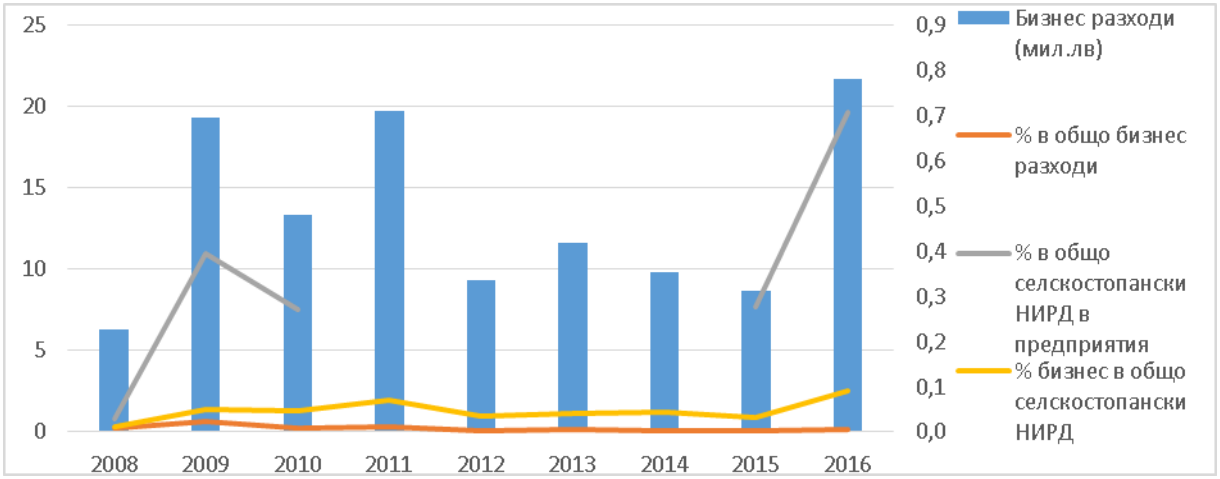
Динамиката на размера на бюджетните разходи за аграрна НИРД е подобна на тази на общите разходи за аграрни НИРД, но намаляването на равнището от 2008 г. е сравнително по-малко. Това показва, че ролята на бюджетното финансиране на аграрна НИРД относително се повишава през периода. Заедно с това обаче, се намалява делът на бюджетните разходи за НИРД за „Развитие на селското и горско стопанство и риболова“ в общите бюджетни разходи за развитие на НИРД в страната. Делът на аграрното финансиране на НИРД от държавния бюджет е доста променлив като първоначално рязко спада, след което малко се повишава, показващо намалената обществена значимост на аграрните НИРД и неустойчивото им бюджетно финансиране.

Бюджетното финансиране на аграрната НИРД в страната основно се осъществява чрез директно институционално субсидиране на ССА и БАН, проектно чрез разнообразни национални, двустранни и др. научни програми на ФНИ към МОН и проекти за иновации в малки и средни предприятия на Национален иновационен фонд към Министерство на икономиката и др. Прилаганите програми на финансиращите организации целят достигане на стратегическите приоритети на страната (конкурентоспособност, устойчиво развитие и т.н.), и са в съответствие с тези на ЕС.

Равнището на бизнес разходите (на предприятията) за НИРД в „Селско, горско и рибно стопанство“ в нашата страна се колебае чувствително през годините. Делът на

частния сектор във финансирането на аграрната НИРД е незначителен, като тя съставлява нищожна част (0,05-0,31%) от общите бизнес вложения за НИРД в страната. Това показва, че стимулите за бизнес инвестиции в НИРД в отрасъла са все още малки като цяло, а също така и в сравнение с другите отрасли на икономиката. Това се потвърждава и от факта, че разходите на предприятията за аграрна НИРД все още представляват сравнително малък дял от общите разходи за аграрна НИРД в страната – от 0,35% до 2,5%. Това демонстрира освен липсата на достатъчни стимули (печалба), така и на (кадрови, технически, финансов) капацитет за частни НИРД в отрасъла.

Фиг. 6.8. Разходи за НИРД в сектор предприятия в „Селско, горско и рибно стопанство“ и дял в общите разходи за НИРД в „Селскостопански науки“

Източник: НСИ.

За осъществяваните в сектор предприятия аграрна НИРД частните (бизнес) инвестиции в аграрна НИРД заемат немалка част от общите разходи за НИРД на предприятията (7,5%-20%). Това доказва, че при достатъчни стимули и изгоди частният сектор активно се включва във финансирането и осъществяването на НИРД в отрасъла.

България, заедно с Литва и Словения е сред страните от ЕС с най-нисък дял на бизнес разходите за НИРД в „Селско, горско и рибно стопанство“ в общите разходи за НИРД в сектор „Селско стопанство“ (Евростат). В някои страни (Румъния, Унгария), частното финансиране на НИРД представлява значителен дял от НИРД в отрасъла. В ЕС се наблюдават няколко тенденции в размера на бизнес разходите за НИРД в селското стопанство. В първата група са страните, в които тези разходи бележат постоянен (Франция, Чехия и Полша) и значителен (Италия и Холандия) ръст. В друга група страни (Румъния и Словакия), в размера на бизнес разходите за аграрна НИРД, се отбелязва чувствителен спад. В трета група страни равнището на частните разходи за НИРД са сравнително стабилни (Испания, Германия). И най-накрая е България и Унгария където тези разходи варират значително нагоре и надолу през отделните години.

6.3. Изводи

1. ССЗИСС на страната се състои от разнообразни и многочислени организации, за чиято дейност и комплексни взаимоотношения няма достатъчно официална или друга надеждна информация, което силно затруднява анализа и управлението й.
2. Разходите за НИРД в селскостопански науки значително намаляват както абсолютно, така и като относителен дял в общите разходи за НИРД в страната, което показва намаляващата значимост и влошаващата се финансова и материална осигуреност на аграрния сектор за знания и иновации.
3. Влошава се кадровата осигуреност на НИРД в аграрната сфера поради значително намаляване на персонала, зает в НИРД - област селскостопански науки, а така също и техният относителен дял в общо заетите с НИРД в страната.
4. След присъединяване към ЕС разходите за НИРД на един зает в селскостопански науки спадат значително, като в последните години техният размер почти достига равнището през 2007 г. Същевременно средните разходи за НИРД на един зает в страната постоянно нарастват, и докато първоначално разходите за НИРД на един зает в селскостопански науки са значително над средните, сега те съставляват 63% от тях. Разходите на един зает в НИРД - селскостопански науки у нас са сред най-ниските в ЕС.
5. След присъединяване към ЕС се осъществява значително намаляване на разходите за НИРД в сектор селскостопански науки в БДС на сектор „Селско, горско и рибно стопанство“. Тази тенденция е обратна на динамиката на показателя дял на общите разходи за НИРД в БДС на страната, като в началото на периода научната осигуреност на икономиката като цяло е 3,5 пъти по-ниска от аграрния сектор, през последните години тя я превъзхожда или изравнява. Тези темпове на прогрес на вложенията в НИРД не позволяват постигане на определения от ЕС и правителството процент на инвестиции в НИРД в БВП през 2020 г. Наукоосигуреността на българското селско стопанство, измерена чрез разходите за НИРД в БДС е сред най-ниските в ЕС.
6. Делът на заетите в аграрни НИРД от общия брой на заети със селскостопанско производство прогресивно расте до 2015 г. (поради по-голямото намаляване на броя на заетите в отрасъла, в сравнение с намаляване на персонала в аграрните НИРД) и се колебае незначително след това. Повечето страни на ЕС значително ни превъзхождат по отношение на броя заети с аграрни НИРД, „обслужващи“ заетите в селското стопанство.
7. Най-значим сектор на селскостопанските НИРД е държавният, в който се влагат над 80% част от общите разходи за НИРД в отрасъла, и който обхваща обществени научноизследователски и развойни организации, финансиращи своята дейност от държавния бюджет по приоритети, определени от държавата.

8. Разпределението на разходите и организирането на НИРД в основните сектори за аграрни НИРД се различава от другите страни на ЕС, в повечето от които държавният сектор доминира, но със значително по-нисък дял за сметка на сектор висше образование и силно развит частен (бизнес) сектор. Това е показател за небалансираното развитие на основните сектори на аграрните НИРД в посока различна от общите тенденции в ЕС.
9. Равнището на разходите в основните сектори на аграрните НИРД е с различна динамика - докато в сектор висше образование се наблюдава ръст на разходите за аграрни НИРД, то в държавния и частния сектор се отбелязва спад, при това намаляването на разходите в частния сектор е значително по-голямо от това в държавния сектор. Динамиката на разходите в държавните НИРД съвпада с динамиката на общите разходи за аграрни НИРД, което потвърждава водещата роля на този сектор.
10. В частния сектор работят незначителна част от общо заетите с аграрни НИРД, като броят на този персонал е малък, а неговата численост и дял в общия персонал, ангажирани с аграрни НИРД варира между 1,3% и 2,5% през отделните години.
11. Осигуреността с финансови и материални ресурси на заетите с аграрни НИРД в частния сектор (предприятия) е многократно по-висока от обществения сектор, като разходите на един зает с аграрни НИРД в частния сектор варират значително през отделните години, а тяхното равнище надвишава средното от 5 до 21 пъти. Това е израз на значително изоставане на държавния и университетски сектор във финансирането, заплащането на труда и модернизирането на НИРД в отрасъла.
12. Делът на бюджетните разходи за НИРД за „Развитие на селското и горско стопанство и риболова“ в общите бюджетни разходи за развитие на НИРД намалява, а делът на аграрното финансиране на НИРД от държавния бюджет е доста променлив през отделните години. Това дава представа за намалената обществена значимост на аграрните НИРД и за неустойчивото им финансиране от националния бюджет.
13. Равнището на бизнес разходите (на предприятията) за НИРД в „Селско, горско и рибно стопанство“ се колебае чувствително през годините, като делът на частния сектор във финансирането на аграрните НИРД е незначителен и те съставляват нищожна част от общите бизнес вложения за НИРД. Това показва, че стимулите за бизнес инвестиции в НИРД в аграрната сфера са все още малки като цяло, в сравнение с другите отрасли и свидетелства за липсата на (кадрови, технически, финансов и т. н.) капацитет за частни НИРД. България е сред страните от ЕС с най-нисък дял на бизнес разходите за НИРД в „Селско, горско

и рибно стопанство“ в общите разходи за НИРД в сектор „Селско стопанство“ като през годините тези разходи варират значително в двете посоки.

14. През отделни години частните (бизнес) инвестиции в аграрни НИРД заемат немалка част от общите разходи за НИРД на предприятията (от 7,5% до 20%), което доказва, че при достатъчни стимули и изгоди частният сектор активно се включва във финансирането и осъществяването на НИРД в отрасъла.

6.4. СИСТЕМА ЗА АГРАРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Системата за аграрни изследвания в страната включва научни институти на ССА и БАН, аграрни и други университети, частни организации и др. В страната не съществува официална информация за състоянието и развитието на всички компоненти на тази сложна система, връзките между тях и прилаганите специфични форми за организация и кооперране в НИРД.

ССА е основен елемент от СЗИСС. Селското стопанство е единственият отрасъл на икономиката, за който е изградена и обществено финансирана цяла Академия за научно обслужване, обучение и консултации. Анализът на развитието на кадровия състав на ССА, организацията и финансирането на дейността ѝ, научните и научно-приложните ѝ резултати, връзките ѝ с останалите участници в СЗИСС, основните предизвикателства пред развитието ѝ и т.н. дава добра представа за състоянието и тенденциите в развитието на публичния сектор на аграрната НИРД в страната.

ССА е национална автономна бюджетна организация за научни изследвания, за научно-приложна, иновативна и образователна дейност в областта на земеделието и храните. В състава ѝ влизат 29 научни институти и центрове и 13 опитни станции, в основните направления на аграрните научни изследвания, разположени във всички райони на страната. Научните институти и центрове са специализирани или комплексни и осъществяват НИРД във всички основни направления на селскостопанската наука за обслужване на аграрното производство, отделни негови подотрасли и райони. Някои от звената на ССА (ДЗИ, ИПК и др.) управляват значителни поземлени и др. ресурси, като материално-техническата база на болшинството от звената е морално и физически остаряла. Средният брой на научните работници в институтите е малко под 20, а на опитните станции 2,5 (ССА). Основната част от финансирането на НИРД е на проектен принцип със ССА и други национални и международни организации, от продажба на продукти и услуги и др. Финансирането от ССА представлява различен дял от общата издръжка на отделните научни звена – от 20% при ИДР до 94% при АБИ (ССА).

В годините след присъединяване към ЕС средногодишните щатни бройки в ССА са намалели с 45% до 1890, а на учените с близо 24% до 531. Заедно с това се подобрява структурата на заетите с НИРД като делът на учените нараства на малко над 28% от

общия в края на периода. Това показва, че наред с намаляването на кадровата осигуреност на ССА и аграрните НИРД в страната, се осъществява прогресивна промяна чрез относително повишаване дела на активния и висококвалифициран състав. През целия период хабилитираният състав на ССА (професори и доценти) съставлява малко над половината от всички учени, а докторите и докторите на науката са над 70% и нарастват последните години до почти 80%. Това показва, че квалификационната структура на кадровия състав е много добра и адекватна за посрещане на съвременните предизвикателства на науката и практиката. Наблюдават се неблагоприятни тенденции в развитието на възрастовата структура на научните работници в ССА. Независимо че средната възраст се увеличава незначително (от 48,4 г. през 2007 г. на 49 г. през 2017 г.) делът на младите учени относително намалява (до 12,1%), за сметка на увеличаване на тези над 60 г. възраст (до 22%). Ако тази тенденция се запази, ССА ще има сериозни проблеми в близко бъдеще при осигуряване на необходимия квалифициран състав за изпълнение на своята мисия и научноизследователска програма.

Бюджетната „институционална“ подкрепа на ССА е основна за НИРД на научноизследователските институти и центрове. Тя се разпределя предимно на „проектен“ принцип, като основните приоритети са: Устойчиво развитие на конкурентоспособно земеделие, основано на знанието; Опазване на природните и генетични ресурси за смекчаване на влиянието на климатичните промени; Безопасни, качествени и здравословни земеделски суровини и храни; Подобряване качеството на живот в селските райони чрез конкурентноспособно земеделие и увеличение на доходите. В ССА се разработват проекти по 8 научни програми: (1) Събиране, проучване, съхранение и управление на растителните генетични ресурси. Подобряване на сортовия състав на основните земеделски култури и производство на качествени предбазови и базови семена и посадъчен материал; (2) Комплексна екологическа и икономическа оценка на почвените ресурси и нови технологии за увеличаване продуктивността на почвата; (3) Проблеми, свързани с устойчивостта и толерантността на земеделските култури към воден дефицит и екстремни температурни въздействия на средата. Оптимизиране на техниките и технологиите за напояване в условията на воден дефицит; (4) Технологии за биологично производство на растителна и животинска продукция. Разработване на интегрирани системи за растителна защита като основа за производство на безопасни храни и опазване на екосистемите; (5) Нови икономически и енергийно ефективни технологии за конкурентно производство на растителна и животинска продукция, отговаряща на изискванията на ЕС; (6) Системи за съхранение на националния генофонд и създаване на високопродуктивни породи и линии селскостопански животни за производство на животинска продукция, отговаряща на стандартите на ЕС. Нови фуражни източници и добавки при хранене на животните; (7) Нови методи и технологии за производство и съхранение на безопасни храни, напитки и биопродукти. Удължаване периода за снабдяване на вътрешния пазар със свежи

плодове и зеленчуци; (8) Оценка на агроекологичния потенциал на земеделските райони и диверсификация на земеделското производство. Развитие на организационно-стопанските единици и тяхното усъвършенстване. Социално-икономически проблеми на развитието на селските райони.

Наблюдава се значително намаляване на общите разходи и на бюджетните субсидии за научноизследователски институти и центрове. Равнището на разходите през 2015 г. е с близо 36% по-ниско от нивото през 2007 г. като след това е отбелязан чувствителен ръст под нивата в началото на периода. Спадът в бюджетните разходи е сравнително по-малък от общото снижаване на разходите, което демонстрира нарастващото значение на бюджетното финансиране на дейността през периода.

Въпреки намаляването на общия брой на учените, финансовата и материална осигуреност на един учен намалява след 2007 г. с 20% (2015 г.), след което се повишава в края на периода с близо 10% над изходното ниво. През периода размерът на бюджетните разходи на един учен се колебае значително в нива над изходното ниво, като през 2017 г. техният размер е с една четвърт по-висок от 2007 г. Това потвърждава решаващата роля на бюджетното финансиране за поддържане и повишаване на осигуреността на научните работници със заплати, осигуровки, материални ресурси и т.н. Това е съпроводено с по-силно ориентиране на цялостната НИРД към стратегическите държавни приоритети (финансиращата организация), а не към непосредствените нужди на пазара и крайните ползватели на знания и иновации.

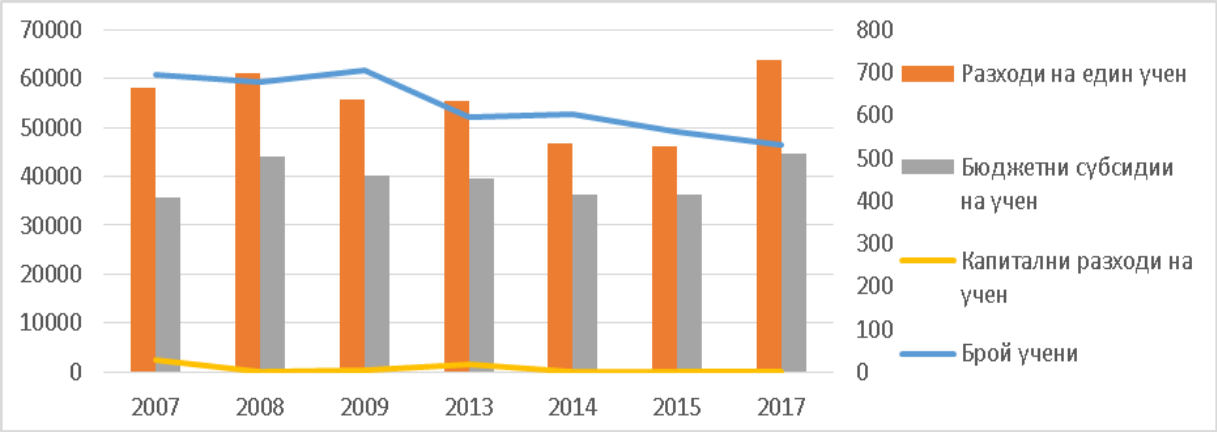
Капиталните разходи за НИРД са незначителни по размер, осъществявани само в отделни години и с понижаващ се размер на един учен. Техният максимален дял в общите разходи е малко над 4% през първите години на периода, а през последните години е нищожен или нула. Това възпрепятства модернизирането на материално-техническата база и осигуреността на учените и понижава ефективността на НИРД.

Собствените приходи съставляват 21-38% от общите разходи за научноизследователски институти и центрове през отделните години, като техният размер силно варира и намалява през периода. Продажбата на услуги, стоки и продукция е основният източник на приходи от НИРД. През 2017 г. собствените приходи от страната финансират 30% от всички разходи за НИРД на Академията. Общият размер на приходите от собствена дейност и размерът на приходите на един учен спадат значително до 2015 г. (съответно с три четвърти и 57%) и достигат до 86% от изходното ниво през 2017 г. Това е показател, че значимостта на пазарната ориентация и финансиране в управлението на дейността и на директните връзки с потребителите на знания и иновации относително намалява през периода.

В ССА постъпват и средства от международни програми и споразумения, дарения и помощи от чужбина, приходи от продажби на продукти, стоки и услуги в чужбина и т.н. През отделни години тяхното равнище варира в големи граници и спада през последните години, като те съставляват различен дял от общите собствени

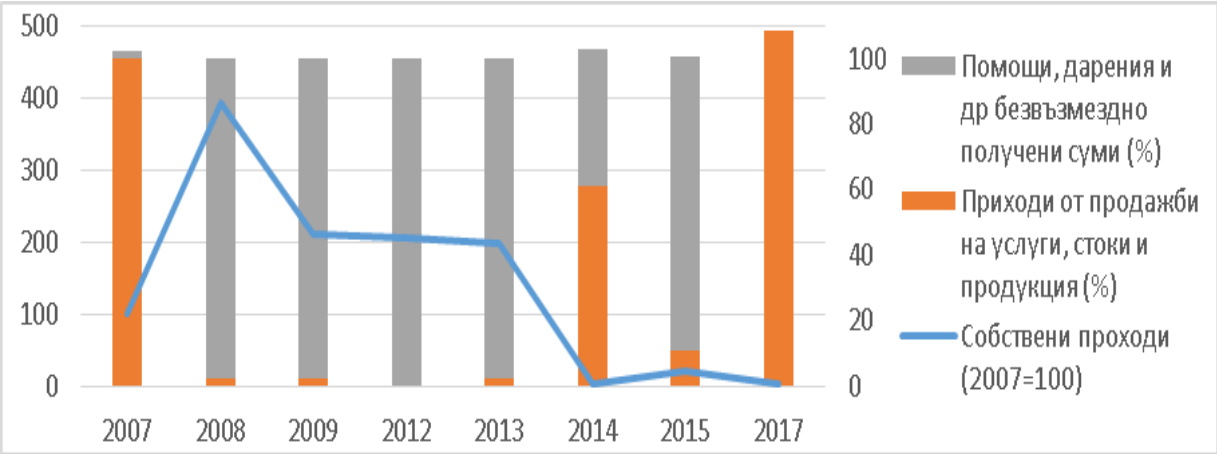
приходи на ССА – от 0,2% до 18% (Фигура 6.10.). Размерът на този източник на финансиране почти изцяло се формира от помощи, дарения и др. безвъзмездно получени суми и продажби на услуги, стоки и продукция, които имат различна значимост в отделните години.

Фиг. 6.9. Брой финансова осигуреност на учените в ССА (бр., лв.)

Източник: Годишни отчети на ССА.

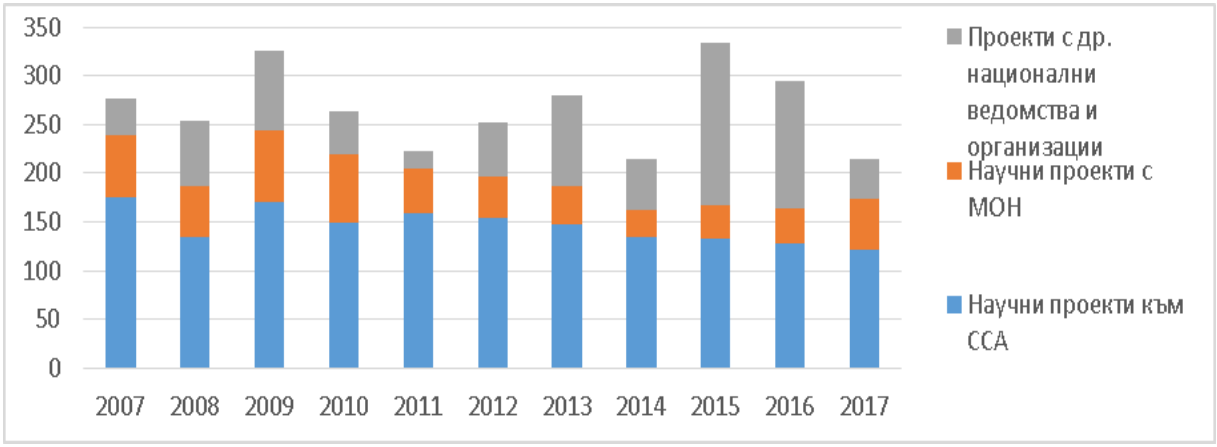
Фиг. 6.10. Собствените приходи от международни програми и споразумения, дарения и помощи от чужбина и продажби на продукти, стоки и услуги

Източник: Годишни отчети на ССА.

Научните звена и колективи работят по голям на брой научноизследователски проекти, финансирани от ССА, МОН и други национални ведомства и организации (Фигура 6.11.). Общият брой на националните разработки варира през различните години, като делът на проектите към ССА преобладава. Колективите на ССА работят и по значителен брой международни проекти, които в различните години представляват от 34,5% до 46,4% от общия брой. Голяма част от тези проекти са многостранни (27,2-35%), което показва активното включване в международното кооперирание за съвместно генериране, трансфер и разпространяване на знания и иновации.

Фиг. 6.11. Брой на текущите и завършени научни проекти с възложител ССА и други национални ведомства и организации

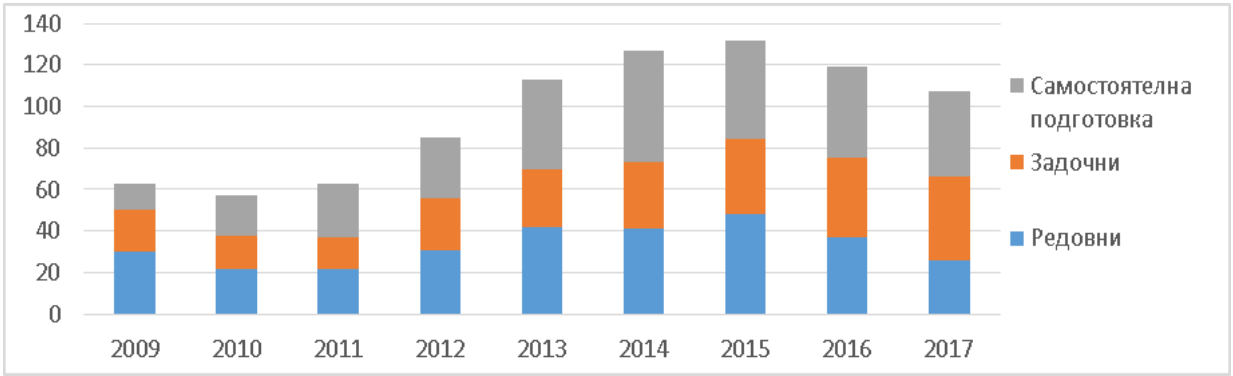

Източник: Годишни отчети на ССА.

Броят на разработваните проекти към ССА и МОН намалява през периода, докато този на проектите, договаряни с други национални ведомства и организации варира в големи граници. Това е съпроводено с увеличаване на националните проекти, разработвани от един учен от 0,4 на 0,6. Броят на разработваните международни проекти през целия период е по-висок в сравнение с 2007 г. и сравнително стабилен, заедно с увеличаване на броя на разработките (производителността) на един учен – от 0,2 на 0,3.

ССА обучава докторанти в областта на селскостопанските науки, за нуждите на Академията и други държавни и частни организации. През целия период се наблюдава тенденция за повишаване на броя на успешно защитените дисертации. До 2015 г. се увеличава общият брой на обучаваните докторанти, който намалява в последните две години (Фигура 6.12.). Заедно с това се намалява и относителният дял на редовните докторанти и се увеличава този на задочните и на самостоятелна подготовка. Това показва, че ролята на ССА при подготовка на висококвалифицирани специалисти, за нуждите на научни и други организации в страната, се повишава.

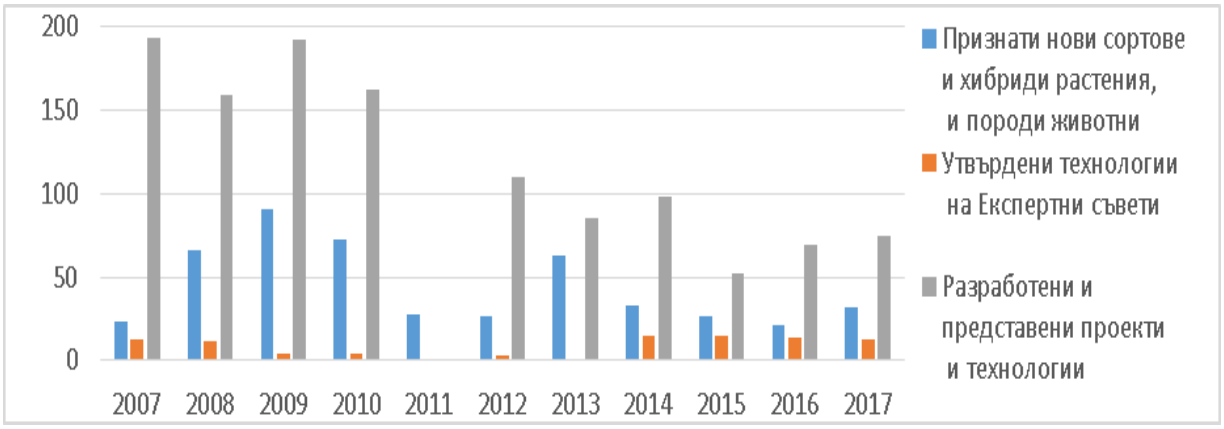
Фиг. 6.12. Брой на обучаваните докторанти в ССА

Източник: Годишни отчети на ССА.

В резултат на НИРД на ССА се създават голям на брой нови научни продукти, които след утвърждаване (сертифициране и др.) от съответните институции се предоставят за внедряване в практиката чрез директен трансфер, договори и лицензионни споразумения с частния сектор и др. Броят на признатите нови сортове и хибриди растения, както и породи животни, утвърдени технологии и разработени и представени проекти и технологии е значителен през периода (Фигура 6.13.). ССА поддържа 350 сертификати на защитени продукти, включително най-голям брой (около 85%) от всички издадени и поддържани сертификати за сортове растения и породи животни (151 зърнено-житни, 7 зърнено-бобови, 39 маслодайни и технически култури, 30 фуражни, 48 зеленчуци, 22 тютюн, 22 лозя, 2 овощни, 14 породи животни, 15 цветя).

Фиг. 6.13. Брой на признатите нови сортове и хибриди растения, породи животни и разработени и утвърдени технологии от ССА

Източник: Годишни отчети на ССА.

Регистрирането на правата и предоставянето на лицензи създава икономически стимул за повишаване на ефективността и комерсиализацията на интелектуалните аграрни продукти. В страната не съществува официална информация и надеждни методи за установяване на степента на внедряване на разработените нови сортове и хибриди растения, породи животни и технологии поради липса на ефективна нормативна регламентация или желание за санкциониране на правата върху интелектуалните продукти, масово пиратско ползване на сортове, невъзможност на ефективен контрол и недостатъчни стимули и санкции и др. Например от общия брой сертификати на ССА само 19,7% са сключените лицензионни договори. Това забавя комерсиализирането на интелектуалната аграрна собственост и пазарното управление на НИРД в страната.

ССА и нейните звена използват разнообразни форми за разпространяване и споделяне на знания, научно обслужване и подпомагане на иновациите в селското стопанство. Броят на различните по вид публикации през периода е огромен и доказателство за високата продуктивност на научните работници. Наблюдава се тенденция за увеличаване на броя на публикациите в престижни списания с импакт

фактор и в чуждестранни списания. Това е показател за издигане на международното признание на ССА и за нарастващия принос към глобалното споделяне на знания.

Подобрява се участието на ССА в обучението на фермери и специалисти от различен вид като през периода 2011-2015 г. в ССА са обучени 2203 земеделски производители и специалисти, в т.ч. 46% по Мярка 111 по специалностите животновъдство, растениевъдство, екология, трайни насаждения и др. (ССА). Само през 2017 г. в курсовете на ССА са обучени 265 земеделски производители по професионални направления „Фермер", „Агроеколог", „Животновъд" и „Техник-растениевъд", и над 100 човека по Наредба 2 от 23.07.2017 г. за специфичните изисквания за производство, събиране, транспортиране и преработка на сурово мляко, предлагането на пазара на млечни продукти и официалният им контрол и за целите на самоконтрола. Научните звена и експерти участват в много съвместни инициативи за обучение и разпространяване на знанията с други организации като НССЗ, университети, частни и професионални организации и др.

Други ефективни форми за популяризиране на научните постижения на ССА са участия в изложби и панаири у нас и чужбина, участия в национални, регионални и местни радиопредавания и телевизионни предавания, както и публикации в пресата. Използването на съвременни медии като радио и телевизия има тенденции да нараства, и дава възможност за достигате до много потребители с ниски разходи.

През последните десетилетия са предприети различни „реформи" на системата за аграрни изследвания, и в частност на ССА. Въпреки успехите в това отношение обаче, все още не е изградена ефективна структура за организация на НИРД, както и системи за обществено финансиране на дейността, координиране и оценка на научноизследователската дейност, оценка и стимулиране на научните работници и колективи и защита на интелектуалната аграрна собственост. Някои от научните институти и центрове нямат или са на границата на „критичната" маса от кадрови, финансови и материални ресурси, необходими за ефективно провеждане на съвременни изследвания – ИРЕК (6), ИРА (7), ИДР (9), ИРР (9) и др. Организационното обособяване на опитните станции от друга страна, не позволява ефективното интегриране на техните „значителни" ресурси в координираната от научните институти и центрове НИРД. Недостатъчното обществено субсидиране и неефективната организация и контрол на финансите е съпроводено с чести финансови „кризи", които пречат за нормалното функциониране на много от звената на Академията. Всичко това не позволява да се реализира напълно големият потенциал на ССА за подобряване на научното и технологично ниво на аграрния сектор в страната.

Общите тенденции, резултатност и проблеми в развитието на аграрните изследвания в университетите и БАН са подобни на тези в ССА. Много от традиционните университети нямат силни изследователски програми поради липса на

време на изследователите, финансови и материални ресурси, достатъчен капацитет за печелене и разработване на проекти и др.

Университетите получават незначителни субсидии от МОН за „вътрешни“ проекти, които като правило са по „фундаментални“, малки по размер и включващи част от академичния състав. Последните години се дава допълнителна тежест при разпределение на държавните субсидии на наукометрични показатели, по които малко университети имат сравнителни предимства. Освен това университетите се конкурират за финансиране от изследователски програми на ФНИ и други национални и международни организации, правят договорни разработки за бизнес и други организации.

През 2017 г. делът на бюджета за финансиране от ФНИ проекти в „Селскостопански науки“ е 17%, който размер е крайно недостатъчен (ДОКЛАД на Комисията за наблюдение, оценка и анализ на дейността на Фонд „Научни изследвания” при Министерство на образованието и науката, 2018). Нещо повече, делът на държавните висши училища в общото финансиране на ФНИ е само 42%, което показва, че само част от проектите в „Селскостопански науки“ са в университетите.

Незначително е и финансирането на аграрните изследвания в страната от Европейски програми като FP7, HORIZON 2020 и др. Общото финансиране на българската наука от тези фондове е значително, но сред най-ниските в Европа – например финансирането от HORIZON 2020 за български организации е „значително“ (105,5 милиона евро), но едва 0,25% от общия бюджет на програмата, броят на участниците от България е 0,58% от всички, като има само една водеща организация от страната, и т.н. (HORIZON 2020). В същото време в десетте най-активни организации от страната за печелене на проекти от основните програми на ЕС като FP7 и HORIZON 2020 няма нито една в аграрната област.

Основните университети, в които се осъществява научноизследователска дейност в областта на селското стопанство и хранителните технологии са Аграрен университет, Пловдив; Тракийски университет, Стара Загора; Лесотехнически университет, София; Университет по хранителни технологии, Пловдив; и Русенски университет, Русе. В последните години други „неспециализирани“ в аграрната област университети и институтите на БАН също са доста конкурентни за навлизане в сферата на аграрните и свързани изследвания като биоикономика, хранителна сигурност, екология, ССЗИСС, социално-икономически и др. разработки.

В страната няма обобщена информация за характера и обема на аграрните изследвания, осъществявани от българските университети. Подобно е и състоянието с наличната информация за аграрните изследвания в институтите на БАН, предвид на по-фундаменталния и мултидисциплинарния характер и многообразните цели през изследване, често излизащи извън аграрната сфера. Трудно е да се намери и информация за аграрните изследвания, осъществявани в частния сектор. Всичко това

пречи на анализа и управлението на ССЗИСС в страната и налага събиране на подобна информация в бъдеще.

И за аграрните университети и БАН е актуална констатацията в ПРСР 2014-2020: „предоставянето на консултантски услуги и трансфер на знания в страната нямат системен характер. Резултатите от научните изследвания, като иновации за въвеждане в земеделските стопанства се представят главно на академични конференции или изложби без да се популяризират сред потенциалните ползватели. ССА, поради ограничения си бюджет представя резултати само на демонстрационни полета. От друга страна темите на научните разработки, макар като цяло да покриват ключови проблеми в земеделието, не са обвързани с конкретни проблеми на конкретни земеделски стопанства или на определени сектори“.

6.4.1. Изводи

1. Селското стопанство е единственият отрасъл на икономиката, за който е изградена и обществено финансирана специална структура за научно обслужване (ССА) в състава, на която влизат 29 научни институти и центрове и 13 опитни станции във всички основни направления на селскостопанската наука за обслужване на аграрното производство, отделни негови подотрасли и райони на страната.
2. Някои от звената на ССА управляват значителни поземлени и др. ресурси, но материално-техническата база на по-голямата част от тях е морално и физически остаряла, а някои от институтите и центровете не разполагат или са на границата на „критичната“ маса от кадрови, финансови и материални ресурси, необходими за ефективно провеждане на съвременни изследвания.
3. Броят на заетите в ССА изследователи и експерти постоянно намалява поради недостатъчно бюджетно финансиране, нормативни ограничения, преструктуриране и съкращения, липса на приемливо заплащане и условия на труд, недостатъчно квалифицирани кандидати в някои области и т.н.
4. Наблюдават се неблагоприятни тенденции в развитието на възрастовата структура на научните работници в ССА, като делът на младите учени относително намалява, за сметка на увеличаване на тези над 60 г. възраст
5. Бюджетната „институционална“ подкрепа на ССА е основна за НИРД на научноизследователски институти и центрове, като тя се разпределя предимно на „проектен“ принцип, в съответствие с държавните и европейски приоритети.
6. След присъединяването към ЕС се наблюдава значително намаляване на общите разходи и на бюджетните субсидии за научноизследователски институти и центрове на ССА, като спадът в бюджетните разходи е сравнително по-малък от общото снижаване на разходите, демонстрираща нарастващото значение на бюджетното финансиране.

7. Финансовата и материална осигуреност на един учен в ССА не е задоволителна и устойчива, като през 2015 г. е с една пета по-ниска в сравнение с 2007 г., а в последните години се повишава с близо 10% над това ниво.
8. Капиталните разходи за НИРД в ССА са незначителни по размер, осъществявани само в отделни години, и с понижаващ се размер на един учен, което възпрепятства модернизирането на материално-техническата база и осигуреността на учените и понижава ефективността на НИРД.
9. Собствените приходи съставляват 21-38% от общите разходи за научноизследователски институти и центрове, като техният размер силно варира и намалява след 2007 г. Продажбата на услуги, стоки и продукция е основният източник на приходи и дава представа за степента на пазарна ориентация и комерсиализация на дейността, и практическо разпространяване на научноизследователските резултати.
10. Размерът на постъпващите в ССА средства от международни програми и споразумения, дарения и помощи от чужбина, приходи от продажби на продукти, стоки и услуги в чужбина и т.н. варира в големи граници (0,2%-18%) и спада, като размерът, динамиката и делът на международните програми и пазари за интелектуална собственост дава представа за степента на включване в международното разделение и коопериране на труда за генериране, трансфер и разпространение на знания и иновации.
11. Научните звена и колективи на ССА работят по голям на брой научноизследователски проекти, финансирани от ССА, МОН и други национални ведомства и организации, като делът на проектите към ССА преобладава, а броят на разработките за други национални ведомства варира през различните години. В отделни години проектите, финансирани от външни организации са повече, което демонстрира по-висока активност в подготовката и печеленето на проекти на конкурентна основа и висока резултатност на участието в „националния пазар“ на научни проекти.
12. ССА поддържа 350 сертификата на защитени продукти, включително най-голям брой от всички издадени и поддържани в страната сертификати за сортове растения и породи животни. Броят на признатите нови сортове и хибриди растения и породи животни, утвърдени технологии и разработени и представени проекти и технологии през отделните години е значителен.
13. В страната не съществува официална информация и надеждни методи за установяване на степента на внедряване на разработените нови сортове и хибриди растения, породи животни и технологии, поради липса на ефективна нормативна регламентация или желание за санкциониране на правата върху интелектуалните продукти, масово пиратско ползване на сортове, невъзможност на ефективен

контрол и недостатъчни стимули и санкции и др., което забавя комерсиализирането на интелектуалната аграрна собственост и пазарното управление на НИРД.

14. След присъединяването към ЕС се подобрява участието на ССА в обучението на фермери и специалисти от различен вид, като в ССА са обучени 2203 земеделски производители и специалисти, в т.ч. 46% по Мярка 111 по специалностите животновъдство, растениевъдство, екология, трайни насаждения и др. Експерти от ССА участват и в много съвместни инициативи за обучение и разпространяване на знания, с други организации като НССЗ, университети, частни и професионални организации.

15. ССА прилага и други ефективни форми за популяризиране на научните постижения и разпространяване на знанията като участия в изложби и панаири у нас и чужбина, участия в национални, регионални и местни радио и телевизионни предавания, публикации в пресата и др. Използването на съвременни медии, като радио, телевизия и интернет, нараства, като дава възможност за достигате до много потребители с ниски разходи.

16. Експерти на ССА вземат активно участие в разработването на много нормативни документи, становища за фермери, кооперации и ведомства, рекламни материали, и в изнасянето на лекции и доклади. Нарастването на този тип дейност показва, че разнообразната експертиза на ССА е широко търсена от многообразни агенти, вземащи управленчески решения на различни нива и всички заинтересовани страни.

17. Въпреки успехите на „реформите“ на системата за аграрни изследвания и на ССА, в страната не е изградена ефективна структура за организация на НИРД и системи за обществено финансиране на дейността, координиране и оценка на научноизследователската дейност, оценка и стимулиране на научните работници и колективи и защита на интелектуалната аграрна собственост, което не позволява да се реализира големия потенциал за подобряване на научно-технологичното ниво на сектора.

18. Общите тенденции и проблеми в развитието на аграрните изследвания в университетите и БАН са подобни на тези в ССА.

19. Много от университетите традиционни нямат силни изследователски програми поради липса на време на изследователите, финансови и материални ресурси, достатъчен капацитет за печелене и разработване на проекти, и др.

20. Основните университети, в които се осъществява научноизследователска дейност в областта на селското стопанство и хранителните технологии са Аграрен университет, Пловдив; Тракийски университет, Стара Загора; Лесотехнически университет, София; Университет по хранителни технологии, Пловдив; и Русенски университет, Русе.

21. В последните години „неспециализирани“ в аграрната област университети и институтите на БАН също са доста конкурентни за навлизане в сферата на

аграрните и свързани изследвания като биоикономика, хранителна сигурност, екология, ССЗИСС, социално-икономически и др. разработки.

22. В страната няма обобщена информация за характера и обема на аграрните изследвания осъществявани от българските университети, институтите на БАН, и в частния сектор. Всичко това пречи на анализа и управлението на ССЗИСС в страната и налага събиране на подобна информация в бъдеще.

6.5. СИСТЕМА ЗА ОБУЧЕНИЕ, СЪВЕТИ И РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ЗНАНИЯТА В ЗЕМЕДЕЛИЕТО И СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Системата за обучение, съвети и разпространение на знанията в селското стопанство включва разнообразни участници – НССЗ, ССА, професионални училища и университети, ферми и организации на земеделските производители, неправителствени организации, доставчици на материали и техника, преработватели и търговци, частни фирми за консултации и обучение, държавни и международни институции, разнообразни медии и т.н.

През 2014 г. професионалното образование в областта на селското и горско стопанство обхваща 92 институции (техникуми, гимназии и др.) и над 880 центрове за професионална подготовка с лицензирани професии и специалности за професионално образование и обучение в областта на селското стопанство, ветеринарната медицина, горското стопанство и хранителните технологии (ПРСР 2014-2020 г., МЗХГ). Впоследствие някои от тях са закрити поради занижен интерес към специалностите, брой на записали и отпаднали ученици и т.н.

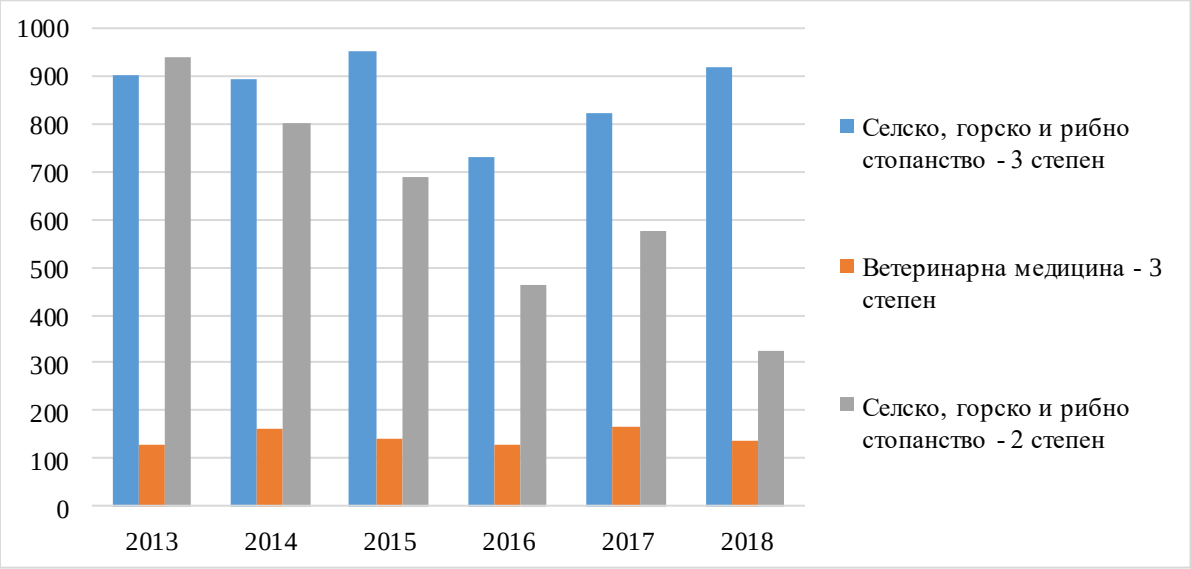
В периода 2013-2018 г. средногодишно придобиват квалификация 3 – та степен в областта на „Селско, горско и рибно стопанство“ 870 човека, а във „Ветеринарна медицина“ 144. За същия период също придобиват квалификация 2 – ра степен в „Селско, горско и рибно стопанство“ 633 човека. Завършилите с квалификация в аграрната сфера представляват съответно 6,14%, 1,08% и 16,25% от общо придобилите професионална квалификация в страната.

Броят на придобилите през 2018 г. професионална квалификация 3 – та степен в областта на „Селско, горско и рибно стопанство“ и „Ветеринарна медицина“ е по-висок от началото на периода с 2% и 6% (Фигура 6.14.), при спад на общо придобилите тази степен на квалификация в страната с 13% (НСИ). Придобилите професионална квалификация 2 – ра степен общо и в областта на „Селско, горско и рибно стопанство“ значително намаляват след 2013 г., като снижението на тези в аграрната сфера е по-малко в сравнение с общо завършилите тази степен.

Висшето образование в аграрните специалности се осъществява в няколко университета, които предлагат подобни специалности и се конкурират за ограничения

брой студенти – така например Агрономство и Аграрна икономика се изучава в 6 университета и колежи, и т.н.

Фиг. 6.14. Завършили програми за придобиване на II и III Степен професионална квалификация по тесни области на образованието, брой

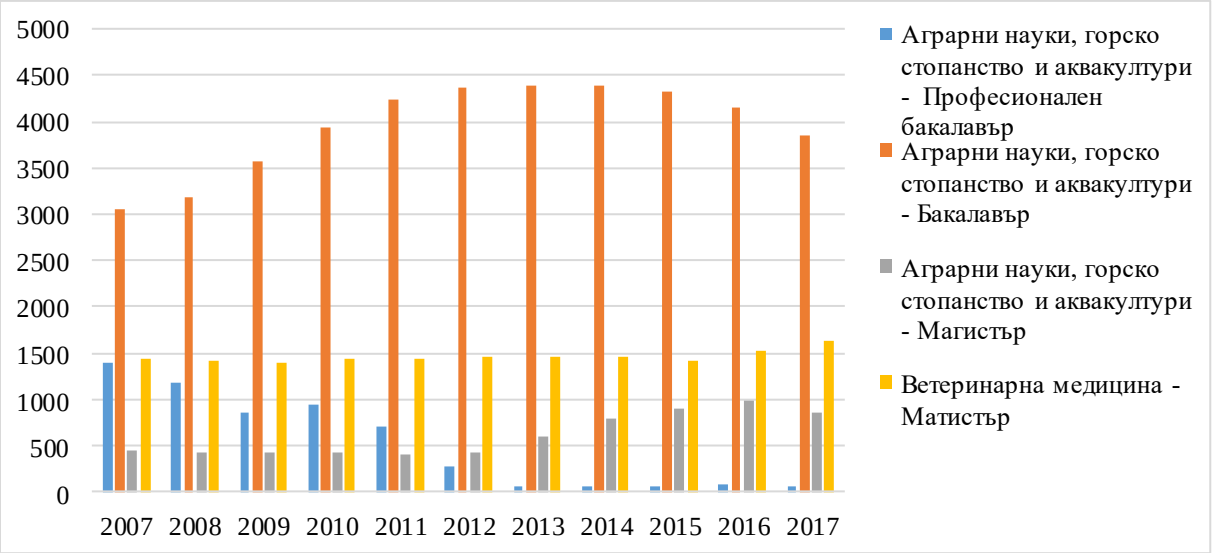

Източник: НСИ.

Броят на студентите по образователно-квалификационни степени в „Аграрни науки, горско стопанство и аквакултури“ и „Ветеринарна медицина“ през 2017 г. е значително над нивата през 2007 г. за Образователно-квалификационна степен „бакалавър“ и „магистър“ (Фигура 6.15.). Нещо повече, относителният дял на тези два клона на аграрното образование нараства в общия брой на студентите в страната през периода – за Образователно-квалификационна степен „бакалавър“ в „Аграрни науки, горско стопанство и аквакултури“ от 1,89% на 2,48%, за Образователно-квалификационна степен „магистър“ в „Аграрни науки, горско стопанство и аквакултури“ от 0,67% на 1,1%, докато за Образователно-квалификационна степен „магистър“ във „Ветеринарна медицина“ е относително стабилен (НСИ). Това потвърждава стремежа на много млади хора да повишават образованието си в аграрната област.

Обаче не съществува информация каква част от завършилите аграрните специалности в професионалните и висши училища работят в аграрната сфера. Добре известно е например, че малка част от завършилите висше образование работят впоследствие по специалността си. Нещо повече, дискусиите свързани с (ниското) качеството на образование и ефективността на адаптация на училищата към потребностите на бизнеса постоянно са на дневен ред.

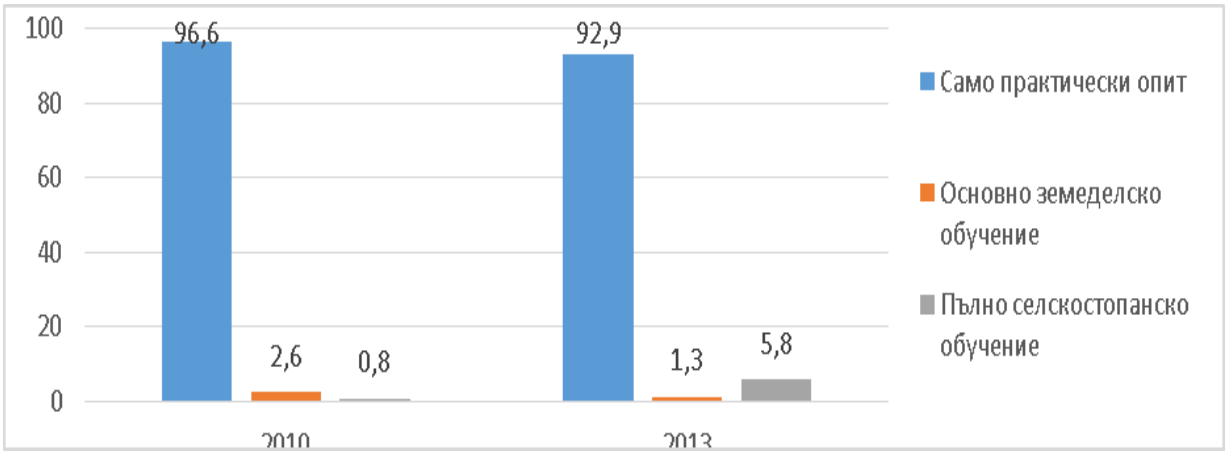
Фиг. 6.15. Брой студенти по образователно-квалификационна степен и области на науката

Източник: НСИ

Данните за селскостопанско обучение на мениджърите на земеделски стопанства показват, че през първите години след присъединяване към ЕС, само малка част от тях имат основно или пълно селскостопанско обучение, като болшинството са само с практически опит (Фигура 6.16.). През 2010 г. едва 1,3% от мениджърите на фермите са преминали през някаква форма на обучение през последните 12 месеца, като по този показател България е след най-изоставащите в ЕС, наред с Румъния, Гърция и Кипър.

Фиг. 6.16. Селскостопанско обучение на мениджърите на стопанствата (%)

Източник: Евростат.

В резултат на предприетите мерки за обществена подкрепа през периода 2010 г.-2013 г. делът на преминалите пълно селскостопанско обучение мениджъри нараства от 0,83% до 5,8%, а на тези с основно земеделско обучение и само практически опит слабо намалява. В края на Първия програмен период за прилагане на ОСП (2007-2013 г.) почти 93% от всички мениджъри на стопанства са единствено с практически опит и без никакво земеделско обучение. Малкият дял от преминали основно или пълно

земеделско обучение мениджъри на стопанства (7,12%) налагат значителна обществена интервенция за обучение и консултиране на производителите. С изключение на Румъния, Гърция и Кипър всички страни на ЕС значително ни превъзхождат по обученост на мениджърите.

След 2007 г. програмите за аграрно и селско развитие са основен инструмент за обществено подпомагане на обучението и консултирането на земеделските производители за успешно адаптиране към постоянно променящата се икономическа, пазарна, институционална и природна среда. Общият размер на изразходваните публични средства по ПРСР 2007-2013 г. по Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания", Мярка 114 „Използване на консултантски услуги от фермери и собственици на гори" и Мярка 143 „Предоставяне на съвети и консултиране в земеделието в България и Румъния" възлиза на 15 236 905 евро (МЗХГ, 2018). Той представлява 1,65% от общия размер на изразходваните публични средства от Ос 1 и 0,5% от бюджета на програмата като цяло. България е в групата на страните от ЕС (с Гърция, Полша и Румъния), в които тези три мерки заемат най-малък дял в общите разходи на Ос 1 и на ПРСР 2007-2013 г. Развитите страни (Австрия, Холандия, Франция) придават по-голяма значимост на консултациите и обучението на фермерите и отделят много по-голям дял от бюджета по Ос 1 и ПРСР за тези дейности, като мнозинството прилагат и повече мерки, свързани с тях.

Мярка 111 представлява 0,99% от изразходваните публични средства от Ос 1 и 0,3% от бюджета на ПЗСР. За целия период на прилагане (2008-2015 г.) по мярката са сключени 91 договора с различни обучаващи организации за финансова помощ на обща стойност 30 685 570 лева. Обучението се предоставя от ССА, НССЗ, университети, частни и професионални организации и др. С цел повишаване на ефективността на ПРСР професионалното обучение е въведено като задължително условие за участие на фермерите без аграрно образование в някои от мерките за обществено подпомагане – „Създаване на стопанства на млади фермери" и „Агроекологични плащания".

Таблица 6.1. Изпълнение на мярка 111 от ПРСР 2007-2013 г.

Направление	Общо обучени участ-ници	Брой дни на обучение	Платени публични средства, хил. евро	Продължи-телност на обучението на 1 обучаем, дни	% в общо обу-чени	% в общо дни	% в общо раз-ходи
Административни, управленски и маркетингови умения	5892	32020	1347	5,4	14.71	15.70	14.70
ИКТ в земеделието	233	1921	53	8,2	0.58	0.94	0.58

Технически познания и умения – нови технологични процеси и машини, иновативни практики	14898	85500	3407	5,7	37.19	41.93	37.19
Нови стандарти	170	2247	39	13,2	0.42	1.10	0.43
Качество на продукцията	100	2163	23	21,6	0.25	1.06	0.25
Устойчиво управление на природните ресурси и опазване на околната среда	17157	75874	3923	4,4	42.83	37.21	42.82
Други	1612	4184	369	2,6	4.02	2.05	4.03
ОБЩО	40062	203909	9161	5,1	100	100	100

Източник: Последваща оценка на ПРСР 2007-2013 г., МЗХ, 2018.

В хода на прилагане на мярката, първоначалният бюджет се редуцира четирикратно, което се дължи на повишен начален интерес и нереално планиране, липса на капацитет на предоставящите обучение, недостатъчно популяризиране на дейността, нежелание на земеделските производители за обучение далеч от стопанството и др. В изпълнение на Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания" са обучени общо 40 062 фермера, при средна продължителност на обучението 5,1 дена (Таблица 6.1.). Това представлява близо 16% от общия брой на стопанствата в страната и малко над 52% от броя на регистрираните земеделски производители през 2013 г. Това е значителен успех като се има предвид многочисления брой на земеделските производители и тяхното квалификационно ниво. Публичните разходи на един обучаван са 228,7 евро, а на един ден обучение 44,9 евро, което дава представа за средния брой обучителни дни възлизащи на 5,1.

Преизпълнението на планираните индикатори е високо – с 158% за показателя брой на участниците и с 54% за брой на обучителните дни. Участието на фермерите в провежданите обучения по тази мярка е високо, предвид възможността за получаване на нови знания, подобряване на квалификацията, трансфер на знания и опит, а така също и задължителните изкисвания за участие в другите мерки на програмата. Положителен резултат в изпълняването на дейностите по мярката е постигането на високо участие на млади хора до 40 години и на жени. Обучените лица на възраст между 18 и 40 г. са 60% от всички обучени (МЗХГ). Над 70% от управители на стопанства до 40 години са преминали обучение. Включените в обученията жени са 35% от всички обучени, което показва, че една четвърт от жените управители са преминали обучение през периода.

Най-голям брой участници има в проведените обучения и информационни събития в тематичната област „Устойчиво управление на природните ресурси и опазване на околната среда". Втора по популярност тематика е „Технически познания и

умения – нови технологични процеси и машини, иновативни практики“, следвана от „Административни, управленски и маркетингови умения“. Средно за страните на ЕС тези три тематични области също доминират, заедно с „Други“, но вземат различен относителен дял (ENRD). В по-развитите страни (Австрия, Франция, Полша) и в ЕС като цяло обучението, свързано с „Качеството на продукцията“ заема значителен дял. В някои страни на Източна Европа (Румъния, Унгария) мнозинството от участниците в обученията са предпочели „Административни, управленски и маркетингови умения“. По брой на обучителни дни България е 2,4 пъти над средното ниво за ЕС, значително над това в развитите страни като Австрия, Холандия и Полша и много под продължителността в Унгария и Румъния. Публичните разходи на един участник и на един ден обучение в нашата страна са значително по-ниски от средните за ЕС и тези в някои от сравняваните страни. Това е показател за по-висока (икономическа) ефективност на организация на обучението, в сравнение с другите европейски страни.

Поддържането на специализирана служба за съвети (НССЗ) и на консултантските услуги за земеделските производители е друг основен приоритет на държавата в годините след присъединяване към ЕС. В ПРСР 2007-2013 г. са включени две мерки в това отношение - Мярка 114 „Използване на консултантски услуги от фермери и собственици на гори" и Мярка 143 „Предоставяне на съвети и консултиране в земеделието в България и Румъния”.

Мярка 114 е сред мерките, към които е проявен слаб интерес от страна на потенциалните кандидати. Сключени са само 96 договора за подпомагане, с общ размер на публичните средства 191 326 лева, като се използват едва 36,9% от планираните разходи (МЗХГ). Изразходваните средства по тази мярка представляват едва 0.004% от общите разходи по Ос 1 на програмата. По Мярка 143 са изразходвани 0,65% от всички разходи по Ос 1 и 0,2% от общите разходи за ПРСР. По тази мярка НССЗ е единствен бенефициент, като ефективно предоставя пълен комплект от съветнически услуги на лицата, допустими за кандидатстване по мерки 141 („Подпомагане на полупазарни стопанства в процес на преструктуриране“), 112 („Създаване на стопанства на млади фермери“), 142 („Създаване на организации на производители“) и 214 („Агроекологични плащания“).

Мярка 124 „Сътрудничество за разработване на нови продукти, процеси и технологии в земеделието и хранителния сектор“ практически не се прилага (при изпълнение на програмата е интегрирана в мярка 121), поради „липса на опит за сътрудничество между държавата, в лицето на нейните институции от една страна и агробизнеса и академичните центрове от друга“[19]. В Последваща оценка на ПРСР 2007-2013 г. се посочва, че една от причините по цели, насочени към въвеждане на нови

[19] Последваща оценка на ПРСР 2007-2013 г., Заключителен доклад, МЗХ, 2018 г.

продукти и технологии, по мерки 121, 122 и 123 да се отчетат по-слаби резултати е нестартирането на мярка 124.

ПРСР за 2014-2020 г. също дава приоритет на „Трансфер на знания и действия за осведомяване“ (Мярка 1), „Консултантски услуги, управление на стопанството и услуги по заместване на стопанството“ (Мярка 2) и „Сътрудничество“ (Мярка 16), които съответно представляват 0,87%, 0,15% и 1,12% от общия бюджет на публичните средства. В сравнение със средното ниво за ЕС и болшинството от страните, относителният дял на разходите за кооперииране, трансфер на знания и консултантски услуги е значително по-малък - подобно на Германия и превъзхожда само този в Хърватско, Латвия, Румъния и Кипър (ENRD).

Изпълнението на основните дейности по отделните мерки в страната значително изостава в сравнение с това в другите европейски страни. Така например поради забавяне на конкурсите до настоящия момент обучения не са подкрепяни. Също така не са финансирани проекти за изграждане на операционни групи от заинтересовани фермери, научни работници, консултанти и бизнес в рамките на Европейската иновационна платформа (EIP)[20]. В същото време в 15 други страни на ЕС вече са изградени и успешно функционират множество от тези перспективни форми за споделяне на знания и иновации. С най-голям брой изградени EIP операционни групи са по-развитите стари членки на съюза - Германия, Холандия, Италия и Испания (ГД „Земеделие”).

Въпреки предлаганите разнообразни форми на образование и обучение и значителният размер на изразходваните обществени средства, степента на участие в селските райони през годините след присъединяване към ЕС остава слабо и постоянно намалява (Евростат). Тази тенденция е обратна на тази в повечето страни членки на ЕС, с изключение на Румъния и Гърция. По показателя часове за формално и неформално образование и обучение в селските райони България също е много по-зле от мнозинството от страните на ЕС.

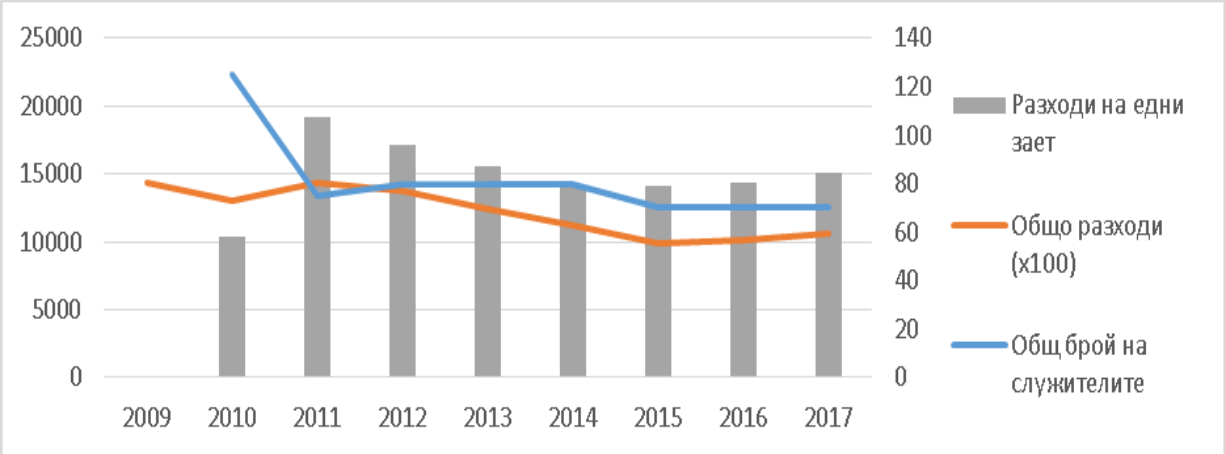
НССЗ е основен участник в системата за обучение и съвети в страната. В НССЗ работят експерти, организирани в 3 отдела на централно ниво („Обучение, информационни дейности и анализи”, „Консултантски услуги по национални и европейски програми” и „Аналитична лаборатория”) и 27 офиса във всеки от районите на страната. НССЗ предлага разнообразни консултации, съгласно програмата си, включително и комплексен „пакет от консултантски услуги“ (от създаването на стопанството до неговото пълно обслужване в агрономически, животновъден и аграрикономически аспект), организира и провежда обучения за земеделските стопани, разпространява полезна информация и добри практики и подпомага кандидатстването

[20] Първата обява за откриване на Процедура за подбор на проектни предложения по подмярка 16.1. „Подкрепа за сформиране и функциониране на оперативни групи в рамките на ЕПИ“ по мярка 16 „Сътрудничество“ от ПРСР 2014-2020 г. е публикувана на 17.10.2019 г.

за проекти по ПРСР. НССЗ подпомага трансфера на научните и практическите достижения в областта на земеделието и по този начин подпомага връзките „научни изследвания – земеделски бизнес“. Всички консултации, предоставяни от НССЗ са безплатни за земеделските производители, което спомага за ефективното споделяне на знания и иновации в отрасъла. Целевите групи, към които са насочени дейностите през последните години са предимно малки и средни стопанства, стартиращи и млади фермери, нови производства (биологично производство, екологични и т.н.), организации на производители и т.н.

Финансирането на дейността на НССЗ се осъществява от бюджетни субсидии и проекти, финансирани от различни национални, европейски и др. организации. След пика на общите разходи на НССЗ през 2011 г. техният размер се намалява до 2015 г. и има незначителен ръст в последните 2 години (Фигура 6.17.). Постоянно се намалява и броят на служителите на НССЗ, като в последните три години той е с 44% по малък в сравнение с 2010 г. Осигуреността с финансови и материални ресурси на един зает следва динамиката на общите разходи. В сравнение с 2009 г. разходите на един зает са значително по-високи през всички години, като тяхното ниво постоянно спада до 2014 г. и незначително се подобрява в последните години. Намаляването на обществената подкрепа за дейността на НССЗ свидетелства за „понижените“ потребности от съвети като публична услуга, новите обществени приоритети, а така също показват нуждата от създаване на нови форми с които публичната консултанска помощ да стига до малките стопани.

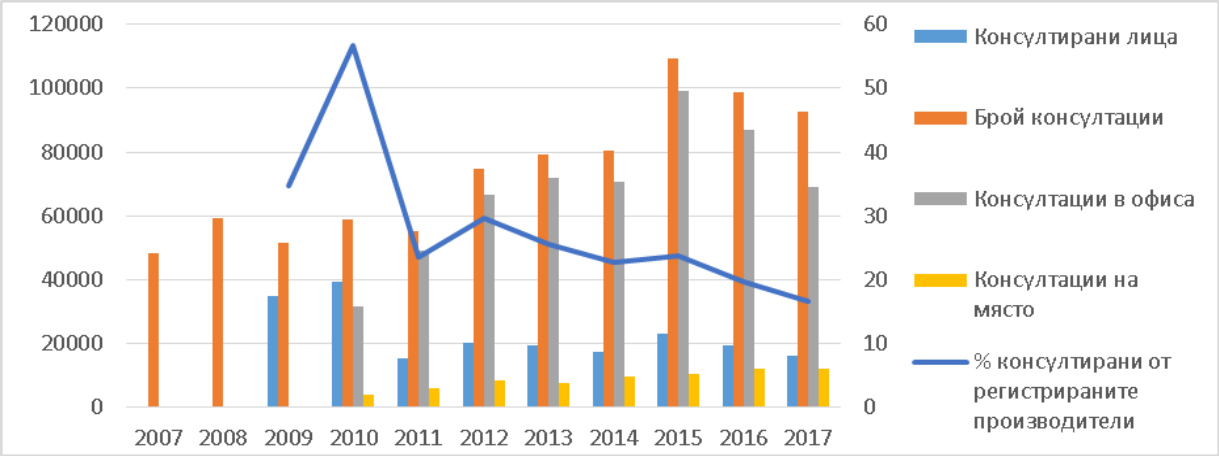
Фиг. 6.17. Брой на служителите и размер на разходите на НССЗ

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.

След присъединяване на страната към ЕС броят на предоставените консултации от НССЗ почти се удвоява, достигайки близо 93 000 (Фигура 6.18.). Болшинството от консултациите (90%) се извършват в офисите на НССЗ, но има тенденция за слабо увеличаване на дела на консултациите давани „на място“ във фермата. Последните дават възможност за конкретни съвети, в зависимост от специфичните условия на стопанството.

Фиг. 6.18. Брой консултирани лица и извършени консултации от НССЗ

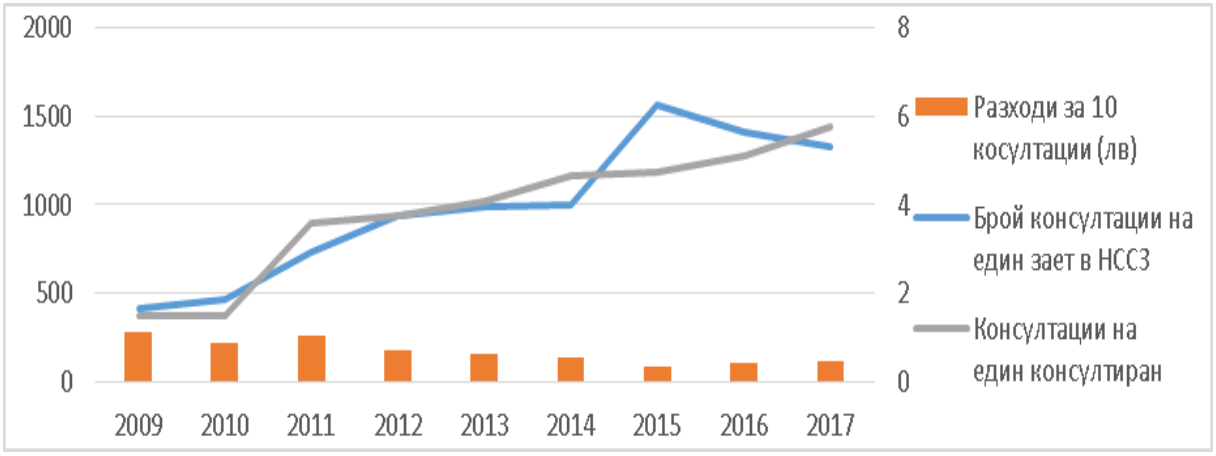
Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.

В сравнение с 2009-2010 г. броят на консултираните лица значително намалява до 16 000 и се променя значително през отделните години. Това е резултат както от подобряващото се квалификационно ниво на земеделските стопани, така и от развитието на алтернативни форми за предоставяне на подобни услуги. С цел разширяване и улесняване достъпа на земеделските стопани до консултантските услуги и намаляване на разходите НССЗ прилага нова форма на „изнесени приемни“ (консултантски дни) в различни населени места, обикновено отдалечени от областните центрове. Броят на изнесените приемни се увеличава на 1 104, а средният брой на присъствалите лица се понижава на 3,7, поради намаления брой участници и нарасналия брой приемни. Това е показател за подобряване на консултантското обслужване във всички райони и населени места.

В сравнение с 2009 г. броят на консултациите на едно консултирано лице нараства почти 4 пъти до 5,8 през 2017 г. (Фигура 6.19.). Това е резултат както на постоянно нарастване на консултантските нужди на фермерите, така и на по-продължителното, по-доброто и разностранно обслужване от страна на НССЗ. В резултат на повишения опит, квалификация и продуктивност на заетите в НССЗ, разходите за единица консултация се снижават значително през периода. Това свидетелства за постоянното подобряване на организацията и на ефективността на консултантския труд и дейността на НССЗ.

Анализът на различните консултирани лица според вида на извършваната от тях земеделска дейност показва, че тези, които още не са създали стопанство и не обработват земя и не отглеждат животни заемат преобладаващ дял (Фигура 6.20.). След 2012 г. се увеличава броят и относителният дял на потенциалните земеделски производители, които през 2015 г. представляват 44% от всички консултирани лица. Това потвърждава важната роля на НССЗ в консултирането на новите предприемачи в селското стопанство.

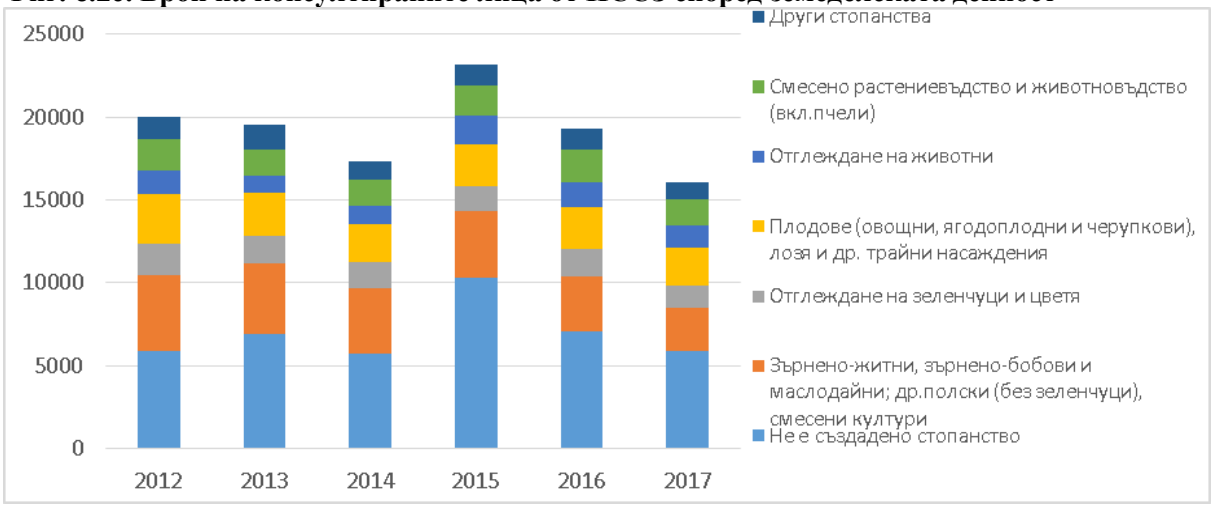
Фиг. 6.19. Брой консултации на един зает в НССЗ, консултации на един консултиран и на разходи за единица консултация

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.

Отглеждащи зърнено-житни, зърнено-бобови и маслодайни, други полски култури (без зеленчуци) и смесени култури са най-голямата група фермери, към която са насочени консултациите на НССЗ. През анализирания период техният брой и относителният дял намалява значително, като те съставляват 16% от всички консултирани през 2017 г. Втора по многочисленост след консултираните е групата на фермерите, специализирани в производство на плодове (вкл. овощни, ягодоплодни и черупкови насаждения), лозя и др. трайни насаждения. Техният дял незначително спада до 2015 г., след което отново нараства до 14% от всички консултирани лица. Консултираните фермери, занимаващи се със смесено растениевъдство и животновъдство (вкл.пчели), са третата по големина група, към която са насочени консултациите на НССЗ и техният относителен дял е сравнително постоянен през периода (9%). Относителният дял на консултираните фермери, специализирани в отглеждането на зеленчуци, цветя и животни е сравнително малък и постоянен.

Фиг. 6.20. Брой на консултираните лица от НССЗ според земеделската дейност

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.

Най-голямата част от всички консултирани стопанства са малки по размер (Стандартна продукция до 8 000 евро) – над 90% през последните няколко години. Икономическият размер на болшинството от тези стопанства е много малък (до 2 000 евро) и те по същество са „полупазарни“ производители. Големите по размер стопанства имат собствени специалисти (агроном и др.) и/или възможности да наемат външни частни консултанти и ползват в малка степен услугите на НССЗ. Броят на консултираните големи стопанства (над 25 000 евро) е малък, но техният относителен дял нараства през периода до 1,8%. Това доказва, че НССЗ има капацитет и успява да обслужва нуждите на всички видове земеделски производители.

Различните по размер класове стопанства в страната получават в различна степен консултантски услуги от НССЗ. През 2016 г. най-голям е делът на консултираните фермери в общия брой на малките пазарно ориентирани стопанства в страната с размер на Стандартна продукция от 4 000 до 8 000 евро (малко над 12% от всички тях. Те са следвани от дребните полупазарни стопанства (до 2 000 евро) и тези с размер от 2 000 до 4 000 евро, при които съответно малко под 12% и малко над 8% от всички тях получават консултации от НССЗ.

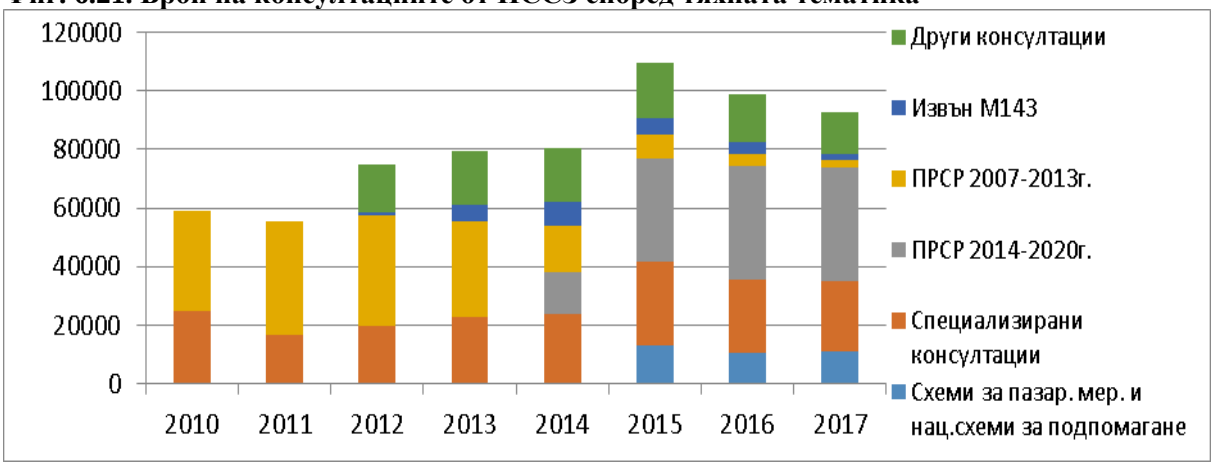
Тези изводи се потвърждават и от анализа на броя на консултираните лица според размера на стопанисваната земя. Основна част от консултираните стопанства управляват до 5 дка земеделска земя, следвани от групата на фермите с размер от 10 до 50 дка. Тези групи съставляват предимно дребни производители на растениевъдна и животновъдна продукция. В същото време делът на големите ферми с над 500 дка е незначителен през периода – между 0,7% и 1%. През 2013 г. и 2016 г. значителен и нарастващ дял от всички малки стопанства в страната (с размер до 1 ха ИЗП) са получавали консултации от НССЗ – съответно 6,6% и 9,8%. През тези години значителен и нарастващ брой фермери от стопанства с малки и средни размери (от 1 до 50 ха ИЗП) са консултирани от НССЗ – съответно 7,8% и 9,2%. В същия период, само около 1,5% от всички големи стопанства в страната (с размер над 50 ха) са получавали консултации от НССЗ.

Консултациите, свързани с възможностите за подпомагане на стопанствата с мерките от ПРСР заемат преобладаваща част, следвани от специализираните консултации, други консултации и консултации свързани с директните плащания (Фигура 6.21.).

НССЗ използва и други ефективни форми за разпространяване на знания и иновации в отрасъла. За периода 2007 - 2017 г. в НССЗ са преминали обучение по различни дългосрочни и краткосрочни курсове 2 979 фермери и други лица. Проведените обучения са финансирани с европейски и национални средства по Оперативна програма „Развитие на човешки ресурси”, по мярка 111 “Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания” от ПРСР или без външно финансиране, като те са безплатни за земеделските стопани. През 2014 г.

НССЗ приключва обученията по мярка 111 "Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания", а по мярка 1 „Трансфер на знания и действия за осведомяване" от ПРСР 2014–2020 г не са провеждани курсове. През 2017 г. са проведени само две обучения на тема „Агроекология" и „Основни проблеми на опазване на околната среда в земеделието", на общо 41 фермери и 5 експерта (НССЗ).

Фиг. 6.21. Брой на консултациите от НССЗ според тяхната тематика

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.

НССЗ изготвя и разпространява стотици информационни материали (образователни листовки, календари на земеделския стопанин, диплянки, брошури и др.), чийто брой постоянно намалява (от 731 през 2009 г. до 143 през 2017 г.). Заедно с това нараства ползването на ефективни модерни форми на комуникация като интернет и медии. Интернет страницата на НССЗ, която съдържа богата актуална информация за дейността, библиотека с полезни съвети в различни области и др. отбелязва постоянно нарастване на посещенията (включително и от чужбина). Експертите на НССЗ правят и многочислени медийни изяви достигайки до многобройна публика чрез публикуване на статии, даване на интервюта в националната и местна преса, участия в национални, регионални и местни радио и телевизионни предавания, интернет издания и т.н. Експертите на НССЗ постоянно участват във форуми, организирани от други организации в системата за споделяне на знания в страната и чужбина, като те са активни в участието в проекти с други европейски държави, за подобряване на капацитета, координацията и сътрудничеството, обмяната на знания, опит и иновации.

За подобряване на дейността по обслужване на земеделските производители към всеки териториален офис на службата функционира и неформален консултативен съвет. Тази форма дава възможност за ефективно обсъждане с фермери, браншови организации, научни институти и представители на местни държавни структури насоките за усъвършенстване на дейността на съответното звено.

Аграрните и други университети, звената на ССА, организациите на производителите, различни неправителствени организации и др. също осъществяват обучения и предоставят многообразни консултации на земеделските производители.

Освен това, с подобна основна или съпътстваща (като част от маркетингова и производствена стратегия) дейност са ангажирани и многочислени организации и лица от частния сектор – снабдители на семена, химикали, техника и технологии, преработватели на земеделска продукция, специализирани фирми за обучение, консултации и иновации, както и самите фермери помежду си. Фермерите получават тези услуги срещу заплащане, безплатно в „пакет“ с основната търговска дейност на снабдители и/или купувачи, или я споделят и/или търгуват помежду си.

По мярка 114 „Използване на консултантски услуги от фермери и собственици на гори” е създаден Регистър на консултантски организации, които отговарят на условията да предоставят специфични консултантски услуги в обхвата на мярката. В регистъра са включени 13 консултантски организации (8 частни, три аграрни университета и ССА), от които 12 са в областта на земеделието. През програмен период 2007-2013 г. частни консултантски организации са извършвали дейности основно по подготовка на бизнес планове и проекти по инвестиционните мерки от ПРСР. По информация от Българската асоциация на консултантите по европейски програми (БАКЕП) от консултантски фирми, членове на асоциацията са предоставени консултантски услуги по 967 одобрени проекти. Делът на предоставените услуги е следният: по мярка 121 – 51 %; по мярка 312 – 17 %; по мярка 123 – 11 %; по мярка 311 – 8 %; по мярка 322 – 5 %, и под 5% по мерки 321, 313, 223, 226, 122, 112. От предоставените консултантски услуги по мярка 121 с най-голям дял (78%) са били проектите в направление на дейност зърнопроизводство. По мярка 123 най-голям е процентът на подготвени проекти (36%) в сектор на преработка на зърнено-технически култури. По мерки 312 и 311 най-висок дял са проектите в областта на селския туризъм и възобновяеми енергийни източници. В областта на биологичното земеделие и мярка 214 консултантска дейност, се извършва от много ограничен брой частни организации, водеща сред които е Фондация за биологично земеделие „Биоселена“. За периода 2007-2012 г. Фондацията е подготвила около 350 заявления на кандидати по Мярка 214 „Агроекологични плащания”, основно по направленията „Биологично растениевъдство и пчеларство”, „Отглеждане на редки породи животни” и „Пасторализъм” и е разработена технологичната част на 4 инвестиционни проекта за биологично земеделие по Мярка 121.

ПРСР 2007-2013 г. подкрепи също така изграждането на МИГ и местните партньорства около тях, които са също неразделна част от ССЗИСС. С подкрепата на ПРСР, 35 МИГ прилагат стратегии за местно развитие в 25% от територията на селските райони (ПРСР 2014-2020 г.). От общия брой бенефициенти, които са изпълнили проекти по мярка 41 само 13 или 1,3% са били по мярка 111 „Обучение, информационни дейности и разпространяване на научни знания“. Официалните оценки посочват, че ПРСР 2007-2013 г. като цяло, включително и ЛИДЕР по мярка 421, целяща

подкрепа на иновациите в селските райони, има незначителен принос към улесняване на иновациите[21].

Друг важен участник в ССЗИСС е Националната селска мрежа (НСМ), една от целите на която е и „Обмен на опит, знания и добри практики за развитие на селските райони от България и другите страни-членки на Европейския съюз“. Поради големия интерес на членовете темата за иновациите по ПРСР 2014-2020 г. беше идентифицирана като основна от Звеното за управление на НСМ. Сформираната Тематична група по иновациите бе доста активна при обсъждане на условията за кандидатстване на подмярка 16.1. и други актуални въпроси. Липсата на Координационен комитет обаче пречи НСМ да реализира големия си потенциал за участие в процеса на споделянето на знания и иновации в отрасъла и селските райони.

6.5.1. Изводи

1. Професионалното образование в областта на селско и горско стопанство се осъществява в голям на брой средни и висши училища. Дискусиите, свързани с (ниското) качеството на образованието и ефективността на адаптация на училищата към потребностите на бизнеса постоянно са на дневен ред.
2. Броят на придобилите професионална квалификация в областта на „Селско, горско и рибно стопанство“ и „Ветеринарна медицина“ незначително нараства през 2013-2017 г. при спад на общо придобилите професионална квалификация в страната.
3. Броят на студентите по образователно-квалификационни степени в „Аграрни науки, горско стопанство и аквакултури“ и „Ветеринарна медицина“ през 2017 г. е значително над нивата през 2007 г.
4. В резултат на предприетите мерки делът на преминалите пълно селскостопанско обучение мениджъри нараства след присъединяването на страната към ЕС до 5,8% през 2013 г., но въпреки това почти 93% от всички мениджъри на земеделски стопанства са единствено с практически опит и без никакво земеделско обучение. По обученост на мениджърите на фермите България е след най-изоставащите страни в ЕС.
5. Изразходваните публични средства по ПРСР 2007-2013 г. по Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания”, Мярка 114 „Използване на консултантски услуги от фермери и собственици на гори” и Мярка 143 „Предоставяне на съвети и консултиране в земеделието в България и Румъния“ представляват 1,65% от общия размер на изразходваните публични средства от Ос 1 и 0,5% от бюджета на програмата като цяло, като България е в групата на страните от ЕС, в които тези три мерки заемат най-малък дял.

[21] Последваща оценка на ПРСР 2007-2013 г., Заключителен доклад, МЗХ, 2018 г.

6. Мярка 111 представлява 0,99% от изразходваните публични средства от Ос 1 и за целия период на прилагане по мярката са сключени 91 договора с разнообразни обществени и частни обучаващи организации. С цел повишаване на ефективността на ПРСР професионалното обучение е въведено като задължително условие за участие на фермерите без аграрно образование в други мерки за обществено подпомагане – „Създаване на стопанства на млади фермери“ и „Агроекологични плащания“.
7. В изпълняването на дейностите по Мярка 111 е постигнато високо участие на млади хора до 40 години и на жени. По брой на обучителни дни България е 2,4 пъти над средното ниво за ЕС, като публичните разходи на един участник и на един ден обучение са значително по-ниски от средните за ЕС.
8. Най-голям брой участници има в проведените обучения и информационни събития в тематичната област „Устойчиво управление на природните ресурси и опазване на околната среда”, втора по популярност е „Технически познания и умения – нови технологични процеси и машини, иновативни практики“, а трета „Административни, управленски и маркетингови умения“. Средно за страните на ЕС тези три тематични области също доминират, заедно с „Други“, но вземат различен относителен дял.
9. ПРСР за 2014-2020 г. също дава приоритет на „Трансфер на знания и действия за осведомяване“, „Консултантски услуги, управление на стопанството и услуги по заместване на стопанството“ и „Сътрудничество“, които представляват съответно 0,87%, 0,15% и 1,12% от общия бюджет на публичните средства.
10. Изпълнението на основните дейности по отделните мерки от ПРСР за 2014-2020 г. значително изостава в сравнение с това в другите европейски страни, поради забавяне на конкурсите до настоящия момент, обучения не са подкрепяни и не са финансирани проекти за изграждане на операционни групи от заинтересовани фермери, научни работници, консултанти и бизнес в рамките на Европейската иновационна платформа (EIP).
11. Въпреки предлаганите разнообразни форми на образование и обучение и значителният размер на изразходваните обществени средства, степента на участие в селските райони през годините след присъединяване към ЕС остава слабо и постоянно намалява. По показателя часове за формално и неформално образование и обучение в селските райони България е много по-зле от мнозинството от страните на ЕС.
12. Поддържането на специализирана НССЗ е основен приоритет на държавата в годините след присъединяване към ЕС. Всички консултации, предоставяни от НССЗ, са безплатни за земеделските производители, което спомага за ефективното споделяне на знания и иновации в отрасъла, като целевите групи, към които са насочени дейностите са предимно малки и средни стопанства,

стартиращи и млади фермери, нови производства (биологично производство, екологични и т.н.), организации на производители и т.н.

13. Финансирането на дейността на НССЗ се осъществява от бюджетни субсидии и проекти, финансирани от различни национални, европейски и др. организации, като след пика на общите разходи през 2011 г. техният размер намалява до 2015 г. и има незначителен ръст в последните години.
14. След присъединяването към ЕС броят на предоставените консултации от НССЗ почти се удвоява, като през 2017 г. са консултирани около 17% от всички регистрирани земеделски производители и почти всеки десети фермер в страната.
15. Болшинството от консултациите се извършват в офисите на НССЗ, но има тенденция за слабо увеличаване на дела на консултациите давани „на място“, което дава възможност за конкретни съвети, в зависимост от специфичните условия на фермата.
16. С цел разширяване и улесняване достъпа на земеделските стопани до консултантските услуги и намаляване на разходите им, НССЗ нарастващо прилага нова форма на „изнесени приемни“ в населени места, отдалечени от областните центрове.
17. В резултат на повишения опит, квалификация и продуктивност на заетите в НССЗ, разходите за единица консултация се снижават значително, което свидетелства за повишаване на ефективността на консултантския труд и дейността на НССЗ.
18. Консултираните от НССЗ „нови“ предприемачи в селското стопанство заемат преобладаващ дял, като след 2012 г. се увеличава броят и относителният дял на потенциалните земеделски производители до 44% от всички консултирани лица.
19. Значителен и нарастващ дял от всички малки стопанства в страната (с размер до 1 ха ИЗП) и от тези с малки и средни размери (от 1 до 50 ха ИЗП) са консултирани от НССЗ (съответно 9,8% и 9,2% през 2016 г.), докато само 1,5% от всички големи стопанства (с размер над 50 ха) са получавали консултации.
20. Аграрните и други университети, звената на ССА, организациите на производителите, различни частни и неправителствени организации и др. също осъществяват обучения и предоставят многообразни консултации на земеделските производители.
21. Частни консултантски организации са предоставили подкрепа по подготовката на бизнес планове и проекти по инвестиционните мерки от ПРСР 2007-2013, основно по мерки 121, 312, 123, 311 и 322, и в много по-малка степен по мерки 321, 313, 223, 226, 122, 112. В областта на биологичното земеделие и мярка 214 консултантска дейност се извършва от много ограничен брой организации.

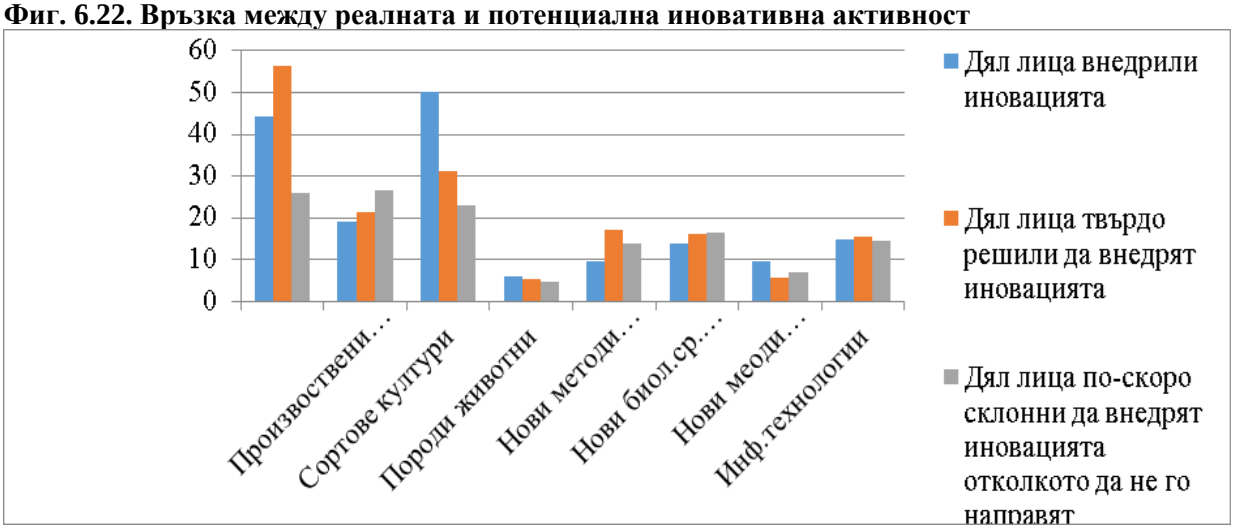
22. Неразделна част от ССЗИСС в страната са МИГ, местните партньорства около тях и НСМ, чийто голям потенциал за участие в процеса на обмен на опит, знания, добри практики и иновации все още не се реализира.

6.6. СИСТЕМА ЗА ВНЕДРЯВАНЕ НА АГРАРНИ ИНОВАЦИИ

Земеделските производители и техните партньори в ССЗИСС са основни участници в системата за внедряване на аграрни иновации. В България липсва достатъчно официална информация за състоянието и развитието на тази сложна система.

Според проучване от 2014 г., за почти всички видове иновации се наблюдава засилен интерес към внедряване от производителите (Фигура 6.22.). Най-силно тази тенденция се наблюдава по отношение прилагането на нови машини, техника и оборудване, при които делът на лицата иноватори е повече от половината (56,5%). Подобна тенденция съществува по отношение на внедряването на новите производствени технологии, при които общият дял на тези, които твърдо са решили и по-скоро имат положително отношение към това нововъведение е 47,8%. Изключение се наблюдава при формираните нагласи да се отглеждат нови сортове култури, където делът на потенциалните иноватори намалява (31,2%), и в областта на прилагане на нови методи за лечение на животните (5,7%).

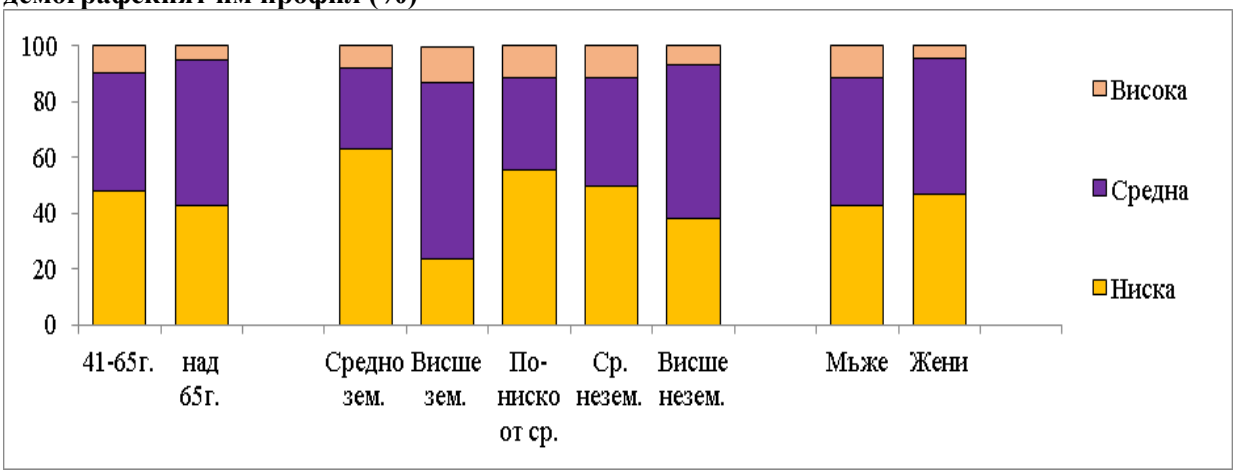
Фиг. 6.22. Връзка между реалната и потенциална иновативна активност

Източник: Николов Д. и др., 2015.

Образователната степен има най-значително влияние върху потенциалната ориентираност към иновациите в земеделието. От всички лица с висше земеделско образование 13,3% са с висока степен на иновационна активност и 63,3% със средна активност (Фигура 6.23.). С по-висока иновационна активност са по-младите земеделски стопани и мъжете.

Фиг. 6.23. Иновационна активност на земеделските производители според социално-демографския им профил (%)

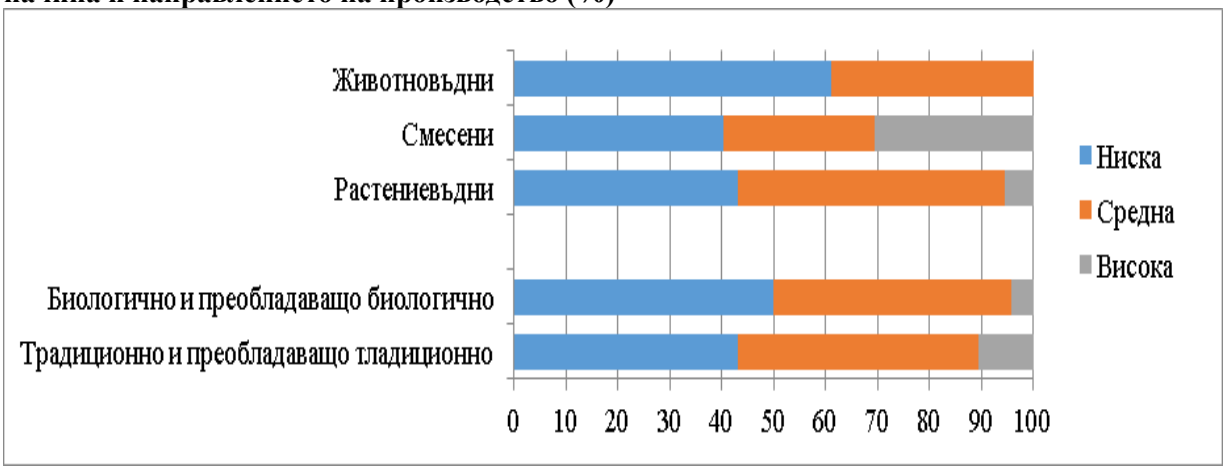

Източник: Николов Д. и др., 2015.

Търговските дружества проявяват най-голяма заинтересованост към внедряването на иновации. С най-висока степен на иновационна активност са производителите, които съчетават основната дейност със свързани дейности.

В зависимост от производствената им специализация с най-висока е ориентацията към нововъведенията на земеделските стопанства от смесен тип, при които делът на тези с висока степен на иновационна активност достига 30,6%. (Фигура 6.24.). При фермите, прилагащи биологични или предимно биологични производствени методи, иновационната активност е ниска, една от причините за което е, че преди сертифициране, те са отговорили на изискванията и развили иновационно отношение.

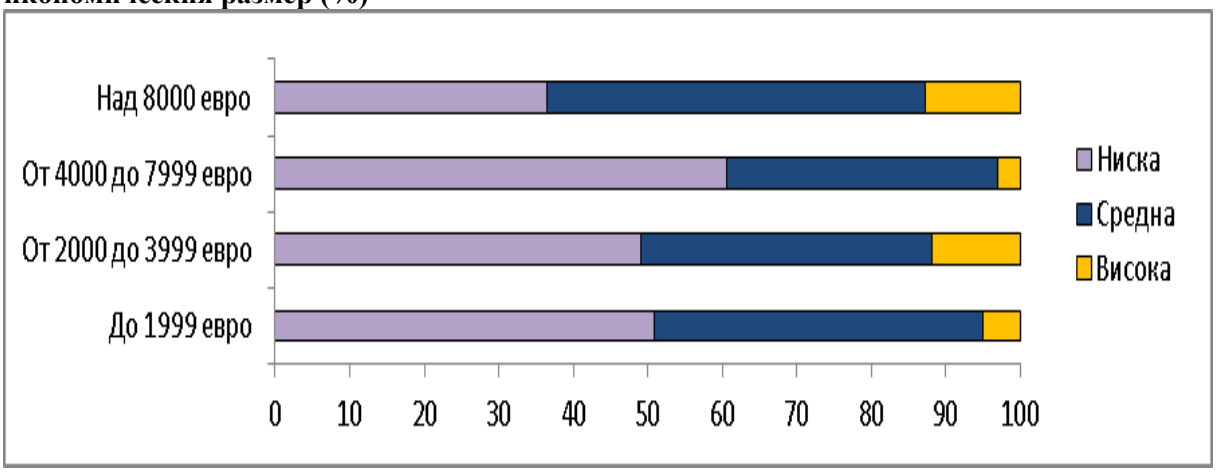
Фиг. 6.24. Равнище на иновационна активност на земеделските производители според начина и направлението на производство (%)

Източник: Николов Д. и др., 2015.

Умерени различия по отношение на равнището на активност към иновациите в земеделието се наблюдават и според икономическия тип на стопанствата, като в най-голяма степен необходимост от въвеждането на иновации в производствената дейност е осъзната при малките и едрите ферми (Фигура 6.25.).

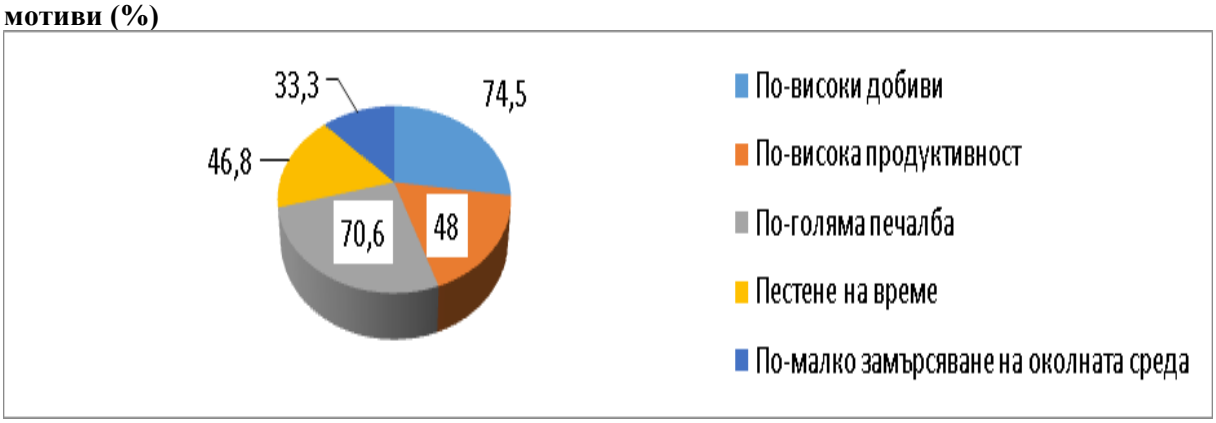
Фиг. 6.25. Равнище на иновационна активност на земеделските производители според икономическия размер (%)

Източник: Николов Д. и др., 2015.

Факторите, които най-силно мотивират фермерите да въведат иновационно решение в своята практика са получаването на по-високи добиви и реализирането на по-голяма печалба, следвани от по-висока продуктивност в животновъдството и очакваната икономия на време (Фигура 6.26.). Основен фактор демотивиращ иновациите на основна част от производителите е „Липса на необходимите финансови средства“ (50,9%), следван от „Липса на достатъчно пазари и необходимата информация за иновациите в земеделието“ (26,9%), „Психологичен“ (нежелание за поемане на риск при внедряване на иновации в земеделието и привързаност към старите методи и средства на производство) (14,3%) и „Липса на необходимата квалификация, умения и др.“ (7,9%).

Фиг. 6.26. Относителен дял на лицата посочили изброените фактори като иновационни мотиви (%)

Източник: Николов Д. и др., 2015.

В България липсва обобщена информация за степента на внедряване на различните типове иновации в селското стопанство. Във всички отрасли на производство има добри примери за внедрени върхови постижения на науката и технологиите. Тези иновации са внедряват от предприемачи новатори, които успяват да

изучат, пренесат и адаптират най-високите постижения в съответната област, като осигурят необходимата организация, финансиране, консултации и ноу-хау по частен път. Общото равнище на внедряване на иновациите в страната обаче е далеч под световните нива, като се наблюдават съществени различия в технологичното ниво на „водещите“ стопанства и средното ниво в болшинството от фермите.

Нашето проучване сред организации на земеделските производители и иновативни фермери установи, че няма достатъчна информация за постиженията и „готовите“ иновации на институтите на ССА, БАН и университетите. Нещо повече, болшинството от внедряваните иновации в страната са „внос“ от чужбина, поради липса на ефективни решения в родните институти и университети за съвременните потребности и условия на българските стопанства. Това потвърждава констатацията в ПРСР 2014-2020 г., че инвестициите в нови продукти и технологии са ниски, а стопанствата като цяло са недостатъчно информирани и заинтересовани да въвеждат иновации, поради риска, ниското си технологично ниво, несигурността на пазарите и цените, цената и достъпа до кредит.

В същото време Европейската и световна ССЗИСС предоставя големи възможности за бърз и ефективен трансфер на знания и иновации, и реални възможности за реализиране на големия потенциал за повишаване на ефективността.

Модернизацията на земеделските стопанства е важно направление от обществената подкрепа за българските стопанства. По мярка 121 „Модернизиране на земеделските стопанства“ на ПРСР 2007-2013 г. са инвестирани 537 824 106 евро или 58% от всички усвоени публични разходи по Ос 1. За периода на прилагане на мярката 2008-2015 г. в селското стопанство са направени вложения в основен капитал (преки производствени и непроизводствени активи) на стойност 2 832 млн. лв., като само инвестициите, генерирани по М121, възлизат на 2 161 млн. лв. или 76% от цялото брутообразуване в отрасъла за този период (Последваща оценка на ПРСР 2007-2013 г., МЗХГ, 2018 г.). Подпомогнати са общо 4 560 стопанства, от които 22,8% са успели да въведат иновации - нови технологии или продукти. Изпълнението по индикатора за въведени нови продукти и технологии е под планираното – едва 28,1%, поради първостепенните нужди (приоритети) на земеделските производители през периода и съществуващата „дезинтеграция“ между научните и развойни центрове и земеделския бизнес в страната.

Сектор „Полски култури” е получил по мярката почти 49% от публичното подпомагане и обхваща около 52% от направените общи инвестиции (Таблица 6.2.). Сектор „Мляко” се нарежда на второ място след „Полските култури” по получено подпомагане – 18% от публичната помощ и допринасят с 16% в осъществените инвестиции. Най-голямо съотношение между получена подкрепа и направени инвестиции има при трайните насаждения - при получени 9% от общото подпомагане

са вложени 10% от инвестициите. Субсидирането на техника съставлява 69% от цялата инвестиционна подкрепа и 71% от всички инвестиции направени по мярката.

В животновъдството са одобрени проекти на 1 178 стопанства, от тях 803 (68,2%) са подпомогнатите стопанства в сектор „Мляко", и които представляват само 3% от млечните стопанства над 1 ИЕ в страната. При специализираните в полските култури и сектор „Плодове и зеленчуци" са подпомогнати по около 6% от всички стопанства.

Таблица 6.2. Разпределение на публичната помощ по мярка 121 от ПРСР 2007-2013 и на направените общи инвестиции по сектори

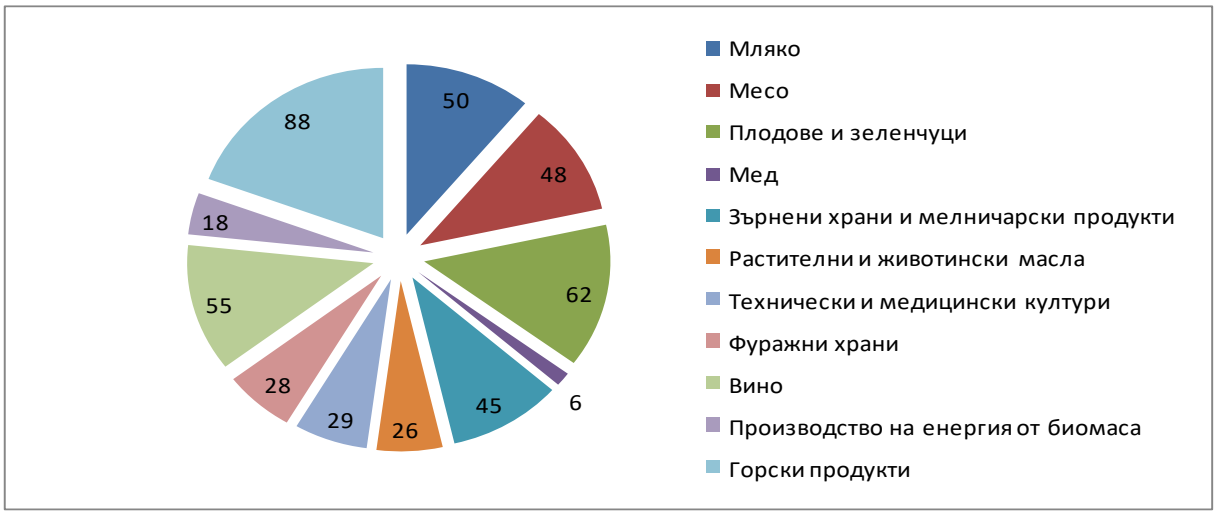
Сектори	Общо публични разходи, хил.евро				Общо инвестиции, хил. евро			
	Подобряване на земята	Оборудване и машини	Сграден фонд	Други	Подобряване на земята	Оборудване и машини	Сграден фонд	Други
Полски култури	0	253837	14829	3103	0	531080	36479	6640
Градинарство	0	11563	2662	8330	0	25977	6587	19083
Вино	0	5231	209	1941	0	12297	519	4490
Трайни насаждения	0	12272	4713	33472	0	28024	9982	71563
Мляко	0	67550	13989	15790	0	121588	24230	29237
Тревопасни (без мляко)	0	11380	4823	5274	0	21439	8940	11765
Свине	37	5309	3532	2709	74	8256	7490	6731
Домашни птици	0	12856	4313	5533	0	26352	9688	13775
Смесени	0	3642	262	1814	0	8066	673	3708
Други	7	2164	51	42548	17	4379	153	45482
Общо	44	385804	49383	120514	91	787458	104741	212474

Източник: МЗХГ.

По мярка 123 за добавяне на стойност към земеделски и горски продукти е инвестиран 22,4% от бюджета на ос 1. Подпомогнати са 620 предприятия на хранително-вкусовата промишленост, от които 64,5% са въвели нови продукти, процеси и технологии, което показва висока степен на внедряване на иновации.

Групата от предприятия, които са подпомогнати най-много по критерия „брой предприятия" е в сектора на „Зърнени храни и мелничарски продукти", които съставляват 19% от всички обхванати предприятия (Фигура 6.27.). В същото време предприятията в този сектор са получили 14% от помощта и са направили същият процент от инвестициите (Фигура 6.28). Секторът „Плодове и зеленчуци" се нарежда на второ място по брой на подпомогнати предприятия и на първо място по дял на публичното субсидиране и на направените инвестиции – 18%. Сектор „Вино" се нарежда на трето място, като са подпомогнати 55 предприятия, а делът на направените инвестиции в общия обем на инвестициите е 15%.

Фиг. 6.27. Брой на подпомогнатите предприятия по сектори по мярка 123 от ПРСР 2007-2013

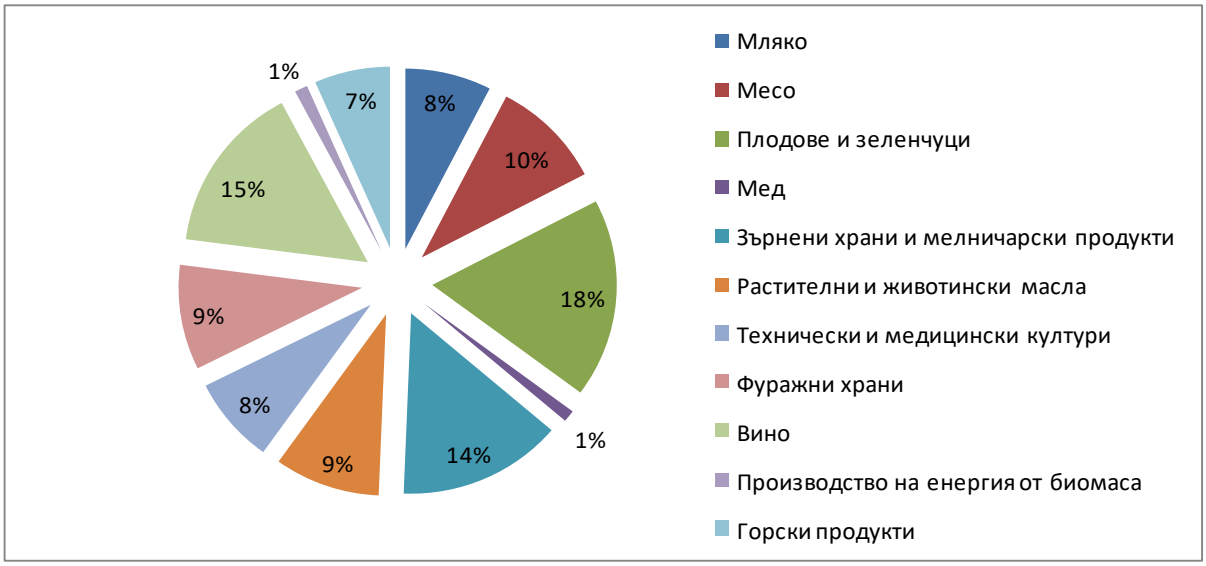

Източник: МЗХГ.

Според проучване на Агенция „Стратегма“ икономическите иновации са най-разпространени в ПРСР 2007-2013 г. като над 75% от изследваните проекти съдържат такъв тип иновация (Последваща оценка на ПРСР 2007-2013 г., МЗХГ, 2018 г.). В същото време, обаче, изпълняваните проекти по приоритетни ос 1 и ос 2 с икономически иновации се характеризират с ниска степен на присъствие на иновации. Техническите иновации, отнасящи се към разработването на нови продукти, въвеждането на нови методи на производство и доставка, технически решения в логистиката и маркетинга, са втората по-голяма група, като 30% от изследваните проекти съдържат такъв тип иновация, подкрепени основно по приоритетна ос 3 в сферата на въвеждането на нови методи на производство на енергия от биомаса и ВЕИ. Социалните иновации са слабо разпространени, като едва 17% от изследваните проекти съдържат такъв тип иновация и са подкрепени основно по приоритетна ос 4. Организационните иновации са изключително слабо разпространени и само един от изследваните проекти съдържа такъв тип иновация, като той е подкрепен по приоритетна ос 3.

ПРСР 2014-2020 г. също дава приоритет на „Инвестиции в материални активи“ (Мярка 4). Подмярка 4.1 „Инвестиции в земеделски стопанства” стартира през 2015 г. като към 31.12.2018 г. по първия прием са сключени 903 договора за финансова помощ, в размер на 177,39 млн. евро. Към същата дата от втория прием по подмярката са подписани 577 договора с общ размер на финансовата помощ 225,14 млн. евро. Към края на 2018 г. действащите договори са 848, с размер на одобрената финансова помощ 296,02 млн. евро, а договорите с окончателно плащане са 632 с разплатени публични разходи в размер на 105,54 млн. евро.

Фиг. 6.28. Дял на инвестициите по подпомогнати сектори, по мярка 123

Източник: МЗХГ

На база сключените договори от приеми 2015 г. и 2016 г. се наблюдава силно изразено подпомагане на така наречените „чувствителни сектори", които освен приоритет по подмярка 4.1 са определени и като хоризонтален приоритет за цялата ПРСР. Най–голям е делът на сключените договори в сектор „Плодове и зеленчуци" с 635 сключени договора с размер на одобрена финансова помощ 166,59 млн. евро или 40,37 % от сключените договори и проектите в сектор „Животновъдство" с 573 договора или 36,42 % от сключените договори и одобрена финансова помощ в размер на 181,01 млн. евро. Договорите в сектор „Етерично-маслени и медицински култури" и смесените или други проекти са съответно с 8,13 % и 15 % от сключените договори и размер на финансовата помощ 22,49 млн. евро и 50,20 млн. евро.

Най–голям е делът на завършените проекти за плодове и зеленчуци 274, с изплатена финансова помощ от 32,59 млн. евро, а проектите в сектор „Животновъдство" с получено окончателно плащане са 244 и изплатена финансова помощ от 37,46 млн. евро. В сектор „Етерично маслени и медицински култури" са завършени 56 проекта с изплатена финансова помощ по тях в размер на 5,66 млн. евро. По смесените или други проекти, приключилите договори са 58 с изплатена финансова помощ по тях в размер на 9,95 млн. евро.

Към края на 31.12.2018 г. завършените проекти в планински райони и районите с природни ограничения, различни от планинските са 340 с изплатена финансова помощ в размер на 54,87 млн. евро. В същото време завършените проекти извън обхвата на тези райони са 292, с изплатена финансова помощ от 50,66 млн. евро.

Данните от приключилите договори показват, че физическите лица под 40 годишна възраст представляват близо 25% от всички сключени договори до края на 2018 г., значително по малко са физическите лица над 40 г., които представляват около 13% от сключените договори. По договори, сключени с лица под 40 г. е ангажиран

финансов ресурс в размер на 63.58 млн. евро или около 16 %, като мъжете под 40 г. със сключени договори имат превес над жените. Въпреки че преобладаваща част от земеделските стопанства в страната са физически лица, традиционно в рамките на ПРСР юридическите лица – земеделски стопани имат най-голям относителен дял с 921 сключени договора и размер на финансовата помощ от 315.86 млн. евро.

Към 31.12.2018 г. броят завършени проекти е в полза на физическите лица 160, но като обем на изплатената финансова помощ превес получават юридическите лица с изплатени средства в размер на 35,68 млн. евро, при общо 12,40 млн. евро за физическите лица. Тези данни, може би са в резултат на малкия обем инвестиции, които предприемат физическите лица земеделски стопани и по-краткото време за тяхното изпълнение.

Няма информация доколко изпълняваните и приключили проекти по тази подмярка са свързани с внедряване на иновации. Може да се предполага, че броят на иновативните проекти са подобни и дори повече от тези по мярка 121 от ПРСР 2007-2013.

По подмярка 4.1.2: „Инвестиции в земеделски стопанства по Тематична подпрограма за развитие на малки стопанства“ до 31.12.2018 г. няма сключени договори по подмярката, като постъпилите заявления са на стойност 1.9 млн. евро.

По подмярка 4.2 „Инвестиции в преработка/маркетинг на селскостопански продукти“ към 31.12.2018 г. сключени и действащи са 295 договори с общ размер на одобрените публични средства в размер на 193,73 млн. евро.

От сключените и действащи договори 10.5 % се изпълняват на територията на Северозападен район, което е в съответствие с един от хоризонталните приоритети, залегнали в ПРСР и Споразумението за партньорство. Одобрената финансова помощ по действащите проекти на територията на Северозападен район е в размер на 15,27 млн. евро или приблизително 9 % от всички публични средства.

От всички сключени до края на 2018 г. договори проектите с включени инвестиции за въвеждане на нови и енергоспестяващи технологии и иновации в преработвателната промишленост са общо 177 с размер на одобрената финансова помощ 139,86 млн. евро. Проектите за преработка на биологични суровини и производство на биологични продукти са 33, а одобрената финансова помощ по тях възлиза на 19,76 млн. евро. Проектите с инвестиции за насърчаване на кооперирането и интеграцията между земеделските стопани и предприятия от преработвателната промишленост са 82, а одобрения размер на финансовата помощ е 51,93 млн. евро.

На база сключените и действащи към 31.12.2018 г. договори се наблюдава превес на проектите в сектор „Плодове и зеленчуци” (49.26%), за преработка на животински продукти са одобрени 42.22 % от проектните предложения, а за преработка на етерично маслени култури са 8.52 % от сключените договори.

Към края на 31.12.2018 г. завършените проекти в планински райони и районите с природни ограничения, различни от планинските са 104 с изплатена финансова помощ в размер на 15.38 млн. евро. В същото време завършените проекти извън обхвата на тези райони са 166 проекта с изплатена финансова помощ от 33,60 млн. евро.

Вторият период на прием по подмярката е през 2018 г., като към 31.12.2018 г. няма сключени договори за получаване на безвъзмездна финансова помощ по този прием, по който са постъпили 538 заявления за подпомагане, на стойност 359,8 млн. евро публични средства.

Всички тези данни показват висок интерес от страна на кандидатите за изпълнение на проекти, свързани с преработка (добавяне на стойност) на селскостопански продукти - не само от преработвателни предприятия, но и от земеделски стопани. В същото време обаче прави впечатление, че малка част от проектите имат заложени инвестиции в иновации и енергоспестяващи технологии.

6.6.1. Изводи

1. За почти всички видове иновации се наблюдава засилен интерес към внедряване от производителите, като най-силно тази тенденция се наблюдава по отношение прилагането на нови машини, техника и оборудване и внедряване на новите производствени технологии. Изключение от тази тенденция е при нови сортове култури и нови методи за лечение на животните, където делът на иноваторите се понижава.
2. Образователната степен има най-значително влияние върху потенциалната ориентираност към иновациите в земеделието.
3. Със сравнително по-висока иновационна активност са по-младите земеделски стопани и мъжете.
4. В зависимост от производствената им специализация, с най-висока е ориентацията към нововъведенията са земеделските стопанства от смесен тип.
5. При фермите, прилагащи биологични или предимно биологични методи на производство, иновационната активност е ниска, една от причините, за което е обстоятелството, че преди получаване на сертификат те вече са отговорили на всички изисквания и в определена степен са развити в иновационно отношение.
6. В най-голяма степен необходимостта от въвеждането на иновации в производствената дейност е осъзната при малките и едрите ферми.
7. Факторите, които най-силно мотивират фермерите да въведат иновационно решение са получаването на по-високи добиви и на по-голяма печалба, следвани от по-висока продуктивност в животновъдството и очаквана икономия на време
8. Факторите, демотивиращи иновациите на земеделските производители са „Липса на необходимите финансови средства“, „Липса на достатъчно пазари и необходимата информация за иновациите в земеделието“, „Психологичен“

(нежелание за поемане на риск при внедряване на иновации в земеделието, привързаност към старите методи и средства на производство и др.) и „Липса на необходимата квалификация, умения и др.“

9. В България липсва обобщена информация за степента на внедряване на различните типове иновации в селското стопанство, но е налице изоставане на „средното“ технологично ниво от световните постижения.
10. Няма достатъчна информация сред фермерите и организациите на земеделските производители за постиженията и „готовите“ иновации на институтите на ССА, БАН и университетите.
11. Европейската и световна ССЗИСС предоставя големи възможности за бърз и ефективен трансфер на знания и иновации, и реални възможности за реализиране на големия потенциал за повишаване на ефективността
12. Болшинството от внедряваните иновации в страната са „внос“ от чужбина, поради липса на ефективни решения в родните институти и университети за съвременните потребности и условия на българските стопанства.
13. Модернизацията на земеделските стопанства е важно направление от обществената подкрепа за българските стопанства като само по мярка 121 Модернизиране на земеделските стопанства на ПРСР 2007-2013 г. в селското стопанство са направени вложения в основен капитал на стойност 2 832 млн. лв, а генерираните инвестиции представляват 76% от брутообразуване в отрасъла. Само 22,8% от подпомогнатите стопанства са въвели иновации - нови технологии или продукти.
14. По мярка 123 за добавяне на стойност към земеделски и горски продукти е инвестиран 22,4% от бюджета на ос 1 като близо две трети от подпомогнатите предприятия са въвели нови продукти, процеси и технологии. Най-много предприятия са подпомогнати в сектор „Зърнени храни и мелничарски продукти”, следвани от сектор „Плодове и зеленчуци” и сектор „Вино”.
15. Икономическите иновации са най-разпространени в ПРСР 2007-2013 г. като обхващат над 75% от проектите, следвани от техническите иновации (30%), докато със социалните иновации са свързани едва 17% от проектите.
16. ПРСР 2014-2020 също дава приоритет на Инвестиции в земеделски стопанства, като се подпомагат силно „чувствителни сектори” като плодове и зеленчуци и животновъдство, проекти в планински райони и районите с природни ограничения, и физически лица. Няма информация доколко изпълняваните проекти по тази подмярка са свързани с внедряване на иновации.
17. Болшинството от проектите по подмярка 4.2 „Инвестиции в преработка/маркетинг на селскостопански продукти“ са за въвеждане на нови и енергоспестяващи технологии и иновации в преработвателната промишленост, и

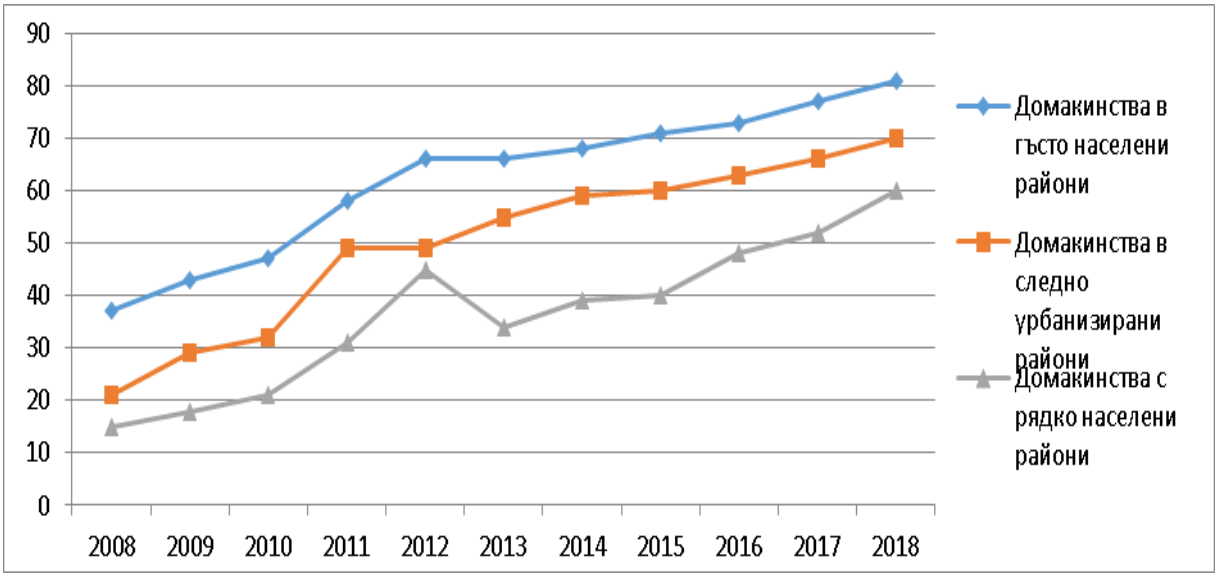
е в сектори плодове и зеленчуци и преработка на животински продукти, а всеки десети се изпълнява на територията на Северозападен район.

6.7. ЦИФРОВИЗАЦИЯ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО И РАЙОНИ

В България не съществува достатъчно статистическа и друга официална информация за степента на цифровизация в аграрната сфера и селските райони, което изключително затруднява анализа и управлението на този процес.

За последните 10 години има значително подобряване на достъпа на българските домакинства до интернет като цяло и в районите с различна степен на гъстота на населението (Фигура 6.29.). Може да се предполага, че общите тенденции за страната важат и за селските домакинства и за домакинствата на земеделските производители, което означава, че използването на интернет прогресивно нараства и в аграрната сфера.

Фиг. 6.29. Достъп на домакинствата до интернет в различни райони (%)

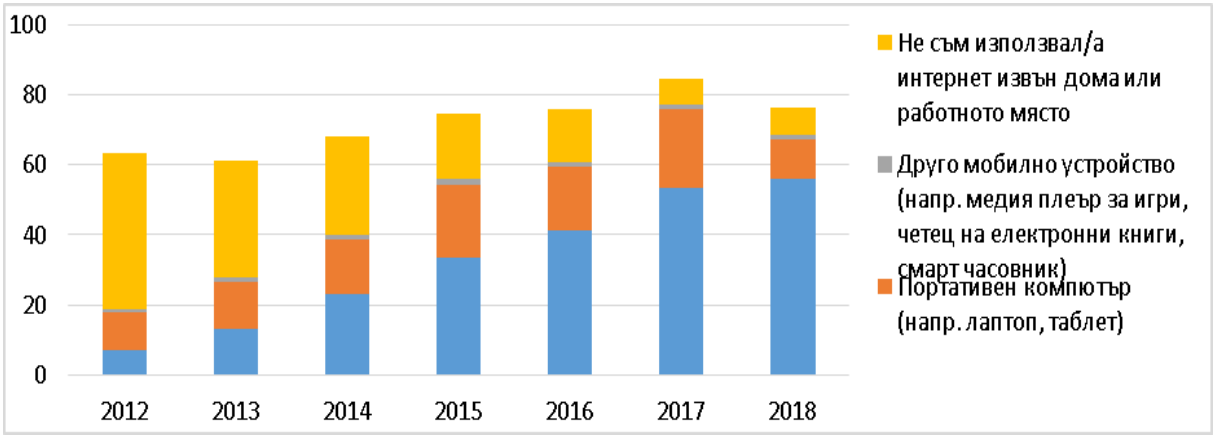
Източник: Евростат.

Въпреки значителния прогрес, все още съществуват големи различия в достъпа до интернет на домакинствата в гъсто населените райони (най-малко 500 жители/km2), средно урбанизираните (между 100 и 499 жители/km2) и слабо населените (по-малко от 100 жители/km2) райони на страната – съответно 81%, 70% и 60% от всички тях. Може да се предполага, че и земеделските производители, живеещи в съответните райони ползват в приблизително същата степен интернет. България значително изостава в дигитализацията като цяло и в селските райони, в сравнение със средното за ЕС ниво и с другите страни, като страната е в групата на изоставащите, заедно с Гърция, Литва и Латвия и заема последно място по достъп до интернет във всички категории райони.

Заедно с това обаче, 68,5% от лицата на възраст от 16 до 74 години в страната, използват различни мобилни устройства за достъп до интернет извън дома или

работното място - мобилен телефон или смартфон, портативен компютър или друго мобилно устройство (Фигура 6.30.). През 2018 г. само 7,8% от лицата не са ползвали подобни устройства за достъп до интернет през последните 12 месеца. Това предполага, че и много фермери и членовете на техните домакинства имат подобен достъп.

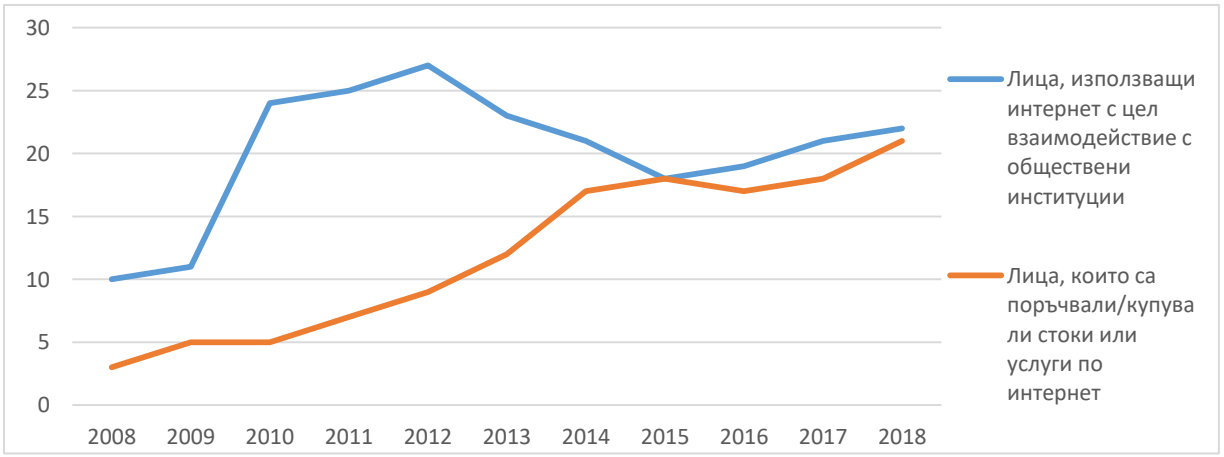
Фиг. 6.30. Използване на мобилни устройства от лицата за достъп до интернет (извън дома или работното място), %

Източник: НСИ.

Последните десет години се увеличи значително броят на лицата, използващи интернет с цел взаимодействие с обществени институции или за поръчка/покупка на стоки и услуги. През 2018 г. малко над една пета от населението са използвали интернет за взаимодействия с обществени и частни организации през последните дванадесет месеца (Фигура 6.31.). В сравнение със другите страни на ЕС обаче, развитието и използването на електронно правителство и търговия е много по-малко, като България е на последно място (заедно с Румъния) в това отношение. Може да се предполага, че прилагането на дигитални отношения с обществените институции и комерсиални организации в селските райони и сред земеделските производители има подобен тренд.

Фиг. 6.31. Лица, използващи интернет с цел взаимодействие с обществени институции и поръчвали/купували стоки или услуги по интернет през последните дванадесет месеца

Източник: Евростат.

В ПРСР 2014-2020 г. е посочено, че достъп до стандартна широколентова мрежа е осигурен за почти всички домакинства в селските райони (99%), но в слабо населените селски райони само 60% от домакинствата имат достъп до фиксирана широколентова мрежа (при 90% средно за страната). Нещо повече, едва 10% от домакинствата в селските райони имат достъп до мрежи от следващо поколение. Проникването на широколентов интернет в селските райони нараства, но изостава значително от темповете в страната и другите държави като само 37% от домакинствата в предимно селските райони имат абонамент за интернет. Използването на интернет от бизнеса и домакинствата за електронна търговия, интернет банкиране, информация и обучение е далеч от потенциално възможното. Към края на юни 2015 г., България разполага с покритие от широколентова инфраструктура за достъп от ново поколение (>30Mbps) в размер на 72% от домакинствата, но достига едва 2.7% в селските райони, което е много под средното ниво за ЕС.

Задълбоченият анализ също показва, че България значително изостава от останалите членки на ЕС по отношение на навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото. През последните години (2017 г. и 2018 г.) страната се нарежда на 26-томясто в ЕС по интегрален Индекс на навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI)[22]. По отношение на измерването по DESI за „Свързаност“ България се нарежда на 25-то място в ЕС. За част от показателите страната се доближава до средното за Съюза равнище (като Общо покритие с фиксирани широколентови мрежи на домакинствата и Разпространение на мобилния широколентов достъп до интернет), а по някои дори го превъзхожда (напр. Разпространение на бърз широколентов достъп до интернет и Покритие със свръхбърз широколентов достъп до интернет) (Таблица 6.3.). Въпреки това обаче, по отношение на Покритието с мрежи 4G и Разпространение на свръхбърз широколентов достъп до интернет България все още е значително под равнищата в ЕС.

Таблица 6.3. Показатели за свързаност в интернет в България, 2018 г.

Показатели	DESI		Място в ЕС
	България	ЕС	
Покритие с фиксиран широколентов достъп, % домакинства	95	97	23
Разпространение на фиксирания широколентов достъп до интернет, % домакинства	59	75	26
Покритие с мрежи 4G, % домакинства	72	91	28
Разпространение на мобилния широколентов достъп до интернет, абонаменти на 100 души	87	90	16
Покритие с достъп от следващо поколение, % домакинства с покритие на VDSL, FTTP или Docsis 3.0	75	80	23

[22] Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) за 2018 г., Доклад за България

Разпространение на бърз широколентов достъп до интернет, % абонаменти >= 30 Mbps	39	33	15
Покритие със свръхбърз широколентов достъп до интернет, % домакинства с покритие на FTTP или Docsis 3.0	75	58	12
Разпространение на свръхбърз широколентов достъп до интернет, % абонаменти >= 100 Mbps	6,5	15,4	23
Индекс за цената на фиксирания широколентов достъп до интернет, резултат (0 до 100)	80	87	20

Източник: DESI, Доклад за България, 2018.

По отношение на "Човешкия капитал" в областта на цифровите технологии България също отбелязва бавен прогрес, като общото равнище на уменията е сред най-ниското в ЕС (27 място), а равнището по всички показатели под средното за Съюза (Таблица 6.4.).

Таблица 6.4.Показатели за човешки капитал в цифровите технологии в България, 2018 г.

Показатели	DESI		Място в ЕС
	България	ЕС	
Потребители на интернет, % лица	62	81	27
Поне основни умения в областта на цифровите технологии, % лица	29	57	27
Специалисти по ИКТ, % от заетите лица	2,7	3,7	20
Дипломирани специалисти в областта на точните науки, технологиите, инженерството и математиката, на всеки 1000 лица (на възраст 20—29 години)	13,9	19,1	21

Източник: DESI, Доклад за България, 2018.

По отношение на „Използване на интернет" страната е на едно от последните места в ЕС (26), като при основните показатели се наблюдават значителни различия в зависимост от дейностите, които се извършват онлайн. Докато българите използват интензивно интернет за телефонни и видеоразговори, и са активни в социалните мрежи, по отношение на електронна търговия и използване на онлайн банкиране изостават значително от европейските нива (Таблица 6.5.).

Таблица 6.5.Показатели за използване на интернет в България, 2018 г

Показатели	DESI		Място в ЕС
	България	ЕС	
Новини, % лица, които са използвали интернет през последните 3 месеца	74	72	20
Музика, видеозаписи и игри, % лица, които са използвали интернет през последните 3 месеца	64	78	28
Видео по заявка, % лица, които са използвали интернет през последните 3 месеца	8	21	23
Видеоразговори, % лица, които са използвали интернет	85	46	1

през последните 3 месеца			
Социални мрежи, % лица, които са използвали интернет през последните 3 месеца	79	65	5
Банкиране, % лица, които са използвали интернет през последните 3 месеца	9	68	27
Пазаруване, % лица, които са използвали интернет през последните 12 месеца	27	68	27

Източник: DESI, Доклад за България, 2018.

По отношение на „Внедряването на цифровите технологии“ страната също е на едно от последните места в ЕС (26-то) като използването на цифрови технологии в българските предприятия като цяло е доста под европейските нива (Таблица 6.6.). Може да се предполага, че в предприятията в аграрната сфера и селските райони внедряването на тези технологии изостава дори повече от това в градовете и високотехнологичните отрасли.

Таблица 6.6.Показатели за внедряване на цифрови технологии в България, 2018 г

Показатели	DESI		Място в ЕС
	България	ЕС	
Електронно споделяне на информация, % предприятия	23	34	25
Радиочестотна идентификация, % предприятия	9,2	4,2	1
Социални медии, % предприятия	9	21	28
Електронни фактури, % предприятия	12	na	21
Компютърни услуги в облак, % предприятия	5,5	na	27
МСП, които осъществяват продажби онлайн	7,1	17,2	28
Оборот от електронна търговия, % оборот на МСП	3,5	10,3	26
Трансгранични продажби онлайн	3,4	8,4	27

Източник: DESI, Доклад за България, 2018

Подобно е състоянието и по отношение на „Цифровите обществени услуги“, където страната е на 23-то място в ЕС. По много от наблюдаваните общи показатели България е доста под средното равнище за Съюза, като може да се предполага, че в аграрната сфера и селските райони състоянието е подобно или дори по-лошо (Таблица 6.7.).

Таблица 6.7. Показатели за внедряване на цифрови технологии в България, 2018 г.

Показатели	DESI		Място в ЕС
	България	ЕС	
Потребители на услуги на електронното управление, % потребители, които искат да подадат формуляри	58	58	15
Предварително попълване на формуляри, резултат (0 до 100)	25	53	24
Пълнота на онлайн услугите, резултат (0 до 100)	72	84	26
Цифрови обществени услуги за предприятия, резултат (0 до	89	83	11

100) – национални и трансгранични			
Свободно достъпни данни, % от максималния резултат	76	73	14
Електронно здравеопазване, % лица	10	18	23

Източник: DESI, Доклад за България, 2018.

Анкета на МЗХГ сред земеделските стопани през 2019 г. относно цифровизацията на българското земеделие[23] установи, че на въпроса „Запознати ли сте със същността на цифровото земеделие?" мнозинството (49%) са отговорили, че не са запознати, 27% са частично запознати, 19% са средно запознати, а едва 5% са запознати в голяма степен. По отношение на въпроса „Използвате ли съвременни цифрови технологии във Вашето стопанство?" 86% от анкетираните са заявили, че не използват съвременни цифрови технологии, а останалите 14% използват цифрови технологии, основно GPS навигационни системи. На въпроса „Очаквате ли цифровизацията да повлияе върху броя на служителите във Вашето стопанство?" 83% са заявили, че не очакват промяна, 13%, че очакват броят да намалее, а едва 4%, че очакват броят на служителите да се увеличи.

На въпроса „Имате ли отдел или определен служител, който отговаря конкретно за цифровизацията във Вашето стопанство?" само 8% от анкетираните отговарят, че имат служител, който отговаря за цифровизацията, а мнозинството (92%) няма такъв служител. На въпроса „Планирате ли да инвестирате средства през следващите пет години за развитие на цифровизацията във Вашето стопанство?" 4% отговарят, че възнамеряват да инвестират над 10% от планираните за инвестиции средства в цифровизация, 96% от анкетираните заявяват, че възнамеряват да отделят по-малко от 10% от планираните за инвестиции средства или въобще не възнамеряват да отделят средства за цифровизация.

На въпроса „Възнамерявате ли в бъдеще да обвържете Вашето производство с цифровите технологии?" 38% от анкетираните заявяват, че не възнамеряват да цифровизират производството си, 33% възнамеряват да цифровизират само някои от етапите на производство, а останалите 29% планират да въведат цифрови технологии в рамките на следващите до пет години. На въпроса „Какви според Вас биха били ползите за Вашето стопанство при въвеждане на цифровите технологии?" 22% посочват увеличаване на ефективността, 17% намаляване на разходите, 16% по-добро планиране и управление, 14% увеличаване на продуктивността, 12% набавяне на данни и техния анализ, 9% запазване на конкурентоспособността, 4% увеличаване на оборота, по 2% посочват по-голяма добавена стойност и възможност за индивидуализиране на продуктите, 1% посочват ускоряване на „Time-to-Market" и 1% не виждат полза от въвеждането на цифрови технологии.

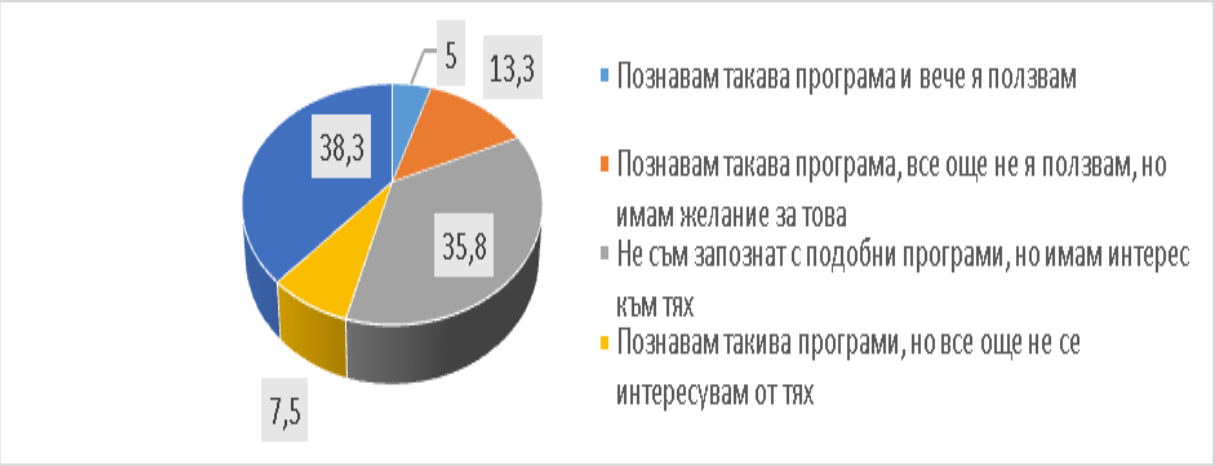
23 СТРАТЕГИЯ ЗА ЦИФРОВИЗАЦИЯ НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ, СОФИЯ, 2019.

На въпроса „Кои според Вас са възможните пречки и рискове при въвеждане на цифровите технологии?” 24% от анкетираните посочват квалификацията на служителите, други 24% посочват размера на инвестициите, 19% идентифицират като риск неясните икономически ползи, 15% сигурността на данните, 7% недостатъчна зрялост на технологиите, 5% недостатъчна стандартизация и сертифициране, 3% недостатъчен капацитет за записване и съхранение на цифровата информация, 2% липса на ясни приоритети от страна на ръководството на стопанството и 1% не могат да идентифицират рискове и пречки пред навлизането на цифровите технологии.

На въпроса „В кои области са необходими действия от страна на държавната администрация по отношение на въвеждане на цифровите технологии?” 21% от анкетираните посочват подкрепа на мерки за допълнителна квалификация на служители, други 21% посочват данъчни стимули при планиране на мерки и цифровизиране на дейността, 18% насърчаване на млади специалисти, 11% въвеждане на международно признати процеси за стандартизация и сертифициране, 11% адаптиране на законодателството в областта на защита на данните, 11% подсигуряване на високонадеждни и високоскоростни мрежи, 7% насърчаване на развойната дейност.

Проучване на фермите в планинските райони на страната през 2017 г. също установява, че едва 5% от производителите реално ползват компютърни програми в управлението на земеделското стопанство (Фигура 6.32.). Над половината от изследваните лица обаче (54.1%) са изразили по един или друг начин позитивни нагласи към подобни програми. Все още обаче е значителен делът на фермерите (38.3%), при които липсва интерес от придобиване на знания за тези програми, както и към тяхното приложение. Може да се предполага, че не съществуват съществени различия в намеренията и степента на ползване на компютърни програми в управлението на фермите в другите райони на страната.

Фиг. 6.32. Отношение на фермерите в планинските райони на страната към компютърни програми в управлението на земеделското стопанство (%)

Източник: Николов Д. и др., 2018.

В последните години на ЕС се провеждат многочислени мероприятия, свързани с цифровизирането на земеделието и промотиране на иновациите, включително и в рамките на Европейското партньорство за иновации за селскостопанска производителност и устойчивост (EIP-AGRI). През 2016 г. ЕК стартира Стратегия за Цифровизация на Европейската Индустрия в рамките на пакета за Цифров единен пазар, която създава и допълва различните национални инициативи за цифровизация на икономиката. Единият от стълбовете на инициативата е изграждането на Пан-Европейска мрежа от Цифрови Иновационни Хъбове (ЦИХ). ЦИХ са едно гише, което помага на предприятията да станат по-конкурентоспособни по отношение на техния бизнес/производствен процес, продукти или услуги чрез използването на цифровите технологии. ЦИХ се базират на технологична инфраструктура (центрове за компетентност) и осигуряват достъп до актуални знания, експертиза и технологии за подкрепа на потребителите с пилотни проекти, тестване и експериментиране на цифрови иновации. ЦИХ се считат за средство за подкрепа на бизнеса и по-специално за МСП и не-технологичната индустрия, в тяхната цифрова трансформация Целта е всеки бизнес в Европа, включително и агро-хранителния, да има достъп до ЦИХ на “работно разстояние”.

В рамките на програма Хоризонт 2020 през 2019 г. в България е създаден AgroHub.BG по инициатива на Института за агростратегии и иновации. Целите на този Цифров иновационен хъб са: Цифрова трансформация на българското земеделие и селските райони, използвайки цифрови технологии като Блокчейн, интернет на нещата, изкуствен интелект и други; Повишаване ролята на научните изследвания и цифровите иновативни технологии в агрохранителната верига; Допринасяне на разпространението на международната практика в областта на научните изследвания и цифровите иновативни технологии в агрохранителната верига и внедряването на тази практика в страната; Допринасяне за ускоряване на прилагането на изследователската дейност и на цифровите иновации от практиците, които да отговорят на нуждите на българските предприятия; Осигуряване на достъп до актуални знания, експертиза и технологии за подкрепа на българските предприятия с пилотни проекти, тестване и експериментиране на цифрови иновации; Сътрудничество с българските предприятия за оценка на нуждите от цифрови умения и осигуряване на достъп до тези умения.

Основните дейности на AgroHub.BG включват: Проектна разработка; Развиване на знания и умния; Достъп до финансиране; Поддръжка на звена като Инкубатори и Акселератори; Тестване и валидиране; Техническа помощ при разширяване; Осигуряване на техническа инфраструктура; Договорни изследвания; Стратегическа изследователска и развойна дейност; Лобиране; Изучаване на екосистемите; Стратегическо развитие; Изграждане на общност.

В последните години също са предприети мащабни мерки за цифровизация на аграрната администрация в страната. Като резултат в системата на МЗХГ са изградени

много на брой информационни системи, база данни, програмни продукти и регистри, в няколко основни групи: Регистри, обслужващи общата администрация; Регистри, обслужващи специализираната администрация; Регистри в обхвата на ГИС системата и др. Заедно с това се увеличава и обемът на документите, които се подават и обработват по електронен път. Същевременно в МЗХГ се изгражда „Информационна система с електронни регистри за нуждите на специализираната администрация (ЕРСА)", чиято цел е създаване на единна информационна система. Освен обединяване на електронните регистри тази система ще предоставя и консолидирани данни, постъпващи от различни вътрешни или външни системи/регистри за целите на специализираната администрация. Срокът за създаването на ИС ЕРСА е до края на 2019 г. Също така е в процес на разработване „Интегрирана информационна система за пространствени и регистрови данни за изпълнение функциите на МЗХГ". Всичко това води до повишаване на ефективността на администрацията и подобряване обслужването на земеделските производители.

Като част от приоритетите на ЕС за „насърчаване на социалното приобщаване, намаляване на бедността и икономическото развитие в селските райони, с акцент върху подобряване на достъпа до информационни и комуникационни технологии (ИКТ), използването и качеството им в селските райони", в ПРСР 2014-2020 г. са предвидени средства в размер на 30 000 000 евро по мярка 7.3 - Подкрепа за широколентова инфраструктура, включително нейното създаване, подобрение и разширяване, пасивна широколентова инфраструктура и мерки за достъп до решения чрез широколентова инфраструктура и електронно правителство. Мярка 7.3 изпълнява две цели - по ПРСР и на Национален план за развитие на електронното управление. Подмярката е съгласувана и с Национална стратегия за развитие на широколентовия достъп в България и като такава, част от дейността й подпомага целите на Държавна агенция електронното управление (ДАЕУ), която е и единствен бенефициент. Целта е до 2020 г. цялото население в селските райони да има възможност за достъп от следващо поколение с капацитет от минимум 30 мегабита за секунда. В тази връзка, едната от целите (касаеща развитието на електронното управление) е да се изгради оптична свързаност до всички общински центрове.

Основните проблеми свързани с подмярка 7.3 са липсата на гаранция, че след изграждане на оптична инфраструктура в общинските центрове, ще се появи интерес от операторите да развият т.нар. последна миля, което реално е необходимо условия за да има възможност населението да има достъп до широколентови услуги от следващо поколение и да може да се счете целта на подмярката за изпълнена. Другите проблеми, свързани с подмярката се определят от възникването на необходимост от нотифициране на държавна помощ, тъй като инфраструктурата би следвало да генерира приходи и е възможно да дебалансира принципите за равни конкурентни условия между участниците на пазара на услуги, свързани с широколентов достъп.

През 2019 г. е приета и Стратегия за цифровизация на земеделието и селските райони на Република България, която цели да превърне българското селско стопанство и свързаният с него земеделски бизнес във високо технологична, устойчива, високо продуктивна и атрактивна сфера от световната икономика, която подобрява условията на живот на земеделските стопани и селските райони като цяло. Предстои да се конкретизират приоритетите и заделят европейски и национални средства за изпълнение на стратегията и ефективна цифровизация на българското селско стопанство през периода 2021-2027 г.

6.7.1. Изводи

1. В България не съществува достатъчно статистическа и друга официална информация за степента на цифровизация в аграрната сфера и селските райони, което изключително затруднява анализа и управлението на този процес.
2. За последните 10 години има значително подобряване на достъпа на българските домакинства до интернет като цяло и в районите с различна степен на гъстота на населението. Може да се предполага, че общите тенденции за страната важат и за селските домакинства и за домакинствата на земеделските производители.
3. Съществуват големи различия в достъпа до интернет на домакинствата в гъсто населените райони и средно урбанизираните и слабо населени райони на страната, като може да се предполага, че и земеделските производители, живеещи в съответните райони се възползват в приблизително същата степен. Страната е сред изоставащите в ЕС и заема последно място по достъп до интернет във всички категории райони.
4. Увеличава се значително броят на лицата, използващи интернет с цел взаимодействие с обществени институции или за поръчка/покупка на стоки и услуги, като в последните години малко над една пета от населението ползва интернет за взаимодействия с обществени и частни организации. В сравнение с другите страни на ЕС обаче, развитието и използването на електронно правителство и търговия е много по-малко, като България дели последното място в това отношение.
5. България значително изостава от останалите членки на ЕС по отношение на навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото като последните години страната се нарежда на 26-то място в ЕС по интегрален Индекс на навлизане на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) .
6. По отношение на част от показателите за „Свързаност“ (Общо покритие с фиксирани широколентови мрежи на домакинствата и Разпространение на мобилния широколентов достъп до интернет) страната се доближава до средното за ЕС равнище, а по някои (Разпространение на бърз широколентов достъп до

интернет и Покритие със свръхбърз широколентов достъп до интернет) дори го превъзхожда. По отношение на Покритието с мрежи 4G и Разпространение на свръхбърз широколентов достъп до интернет обаче България изостава значително от равнищата в ЕС.

7. По отношение на "Човешкия капитал" в областта на цифровите технологии България отбелязва бавен прогрес като общото равнище на уменията е сред най-ниското в ЕС, а равнището по всички показатели под средното за Съюза.
8. По отношение на „Използване на интернет" страната също е на едно от последните места в ЕС, като при основните показатели се наблюдават значителни различия, в зависимост от дейностите, които се извършват онлайн. Българите използват интензивно интернет за телефонни и видеоразговори и са активни в социалните мрежи, но в електронната търговия и онлайн банкирането изостават значително от европейските нива.
9. По отношение на „Внедряване на цифровите технологии" страната е на едно от последните места в ЕС, като използването на цифрови технологии в българските предприятия е доста под европейските нива. Може да се предполага, че в предприятията в аграрната сфера и селските райони внедряването на тези технологии изостава дори повече от това в градовете и високотехнологичните отрасли.
10. Подобно е състоянието и по отношение на „Цифровите обществени услуги", при които страната заема 23-то място в ЕС. По много от наблюдаваните показатели България е доста под средното равнище за Съюза, като може да се предполага, че в аграрната сфера и селските райони състоянието е подобно или дори по-лошо.
11. Близо половината от земеделските стопани в страната не са запознати със същността на цифровото земеделие, като едва 5% са запознати в голяма степен.
12. Само 14% от земеделските производители в страната използват съвременни цифрови технологии в стопанствата, основно GPS навигационни системи.
13. Болшинството от земеделските производители не очакват цифровизацията да повлияе върху броя на служителите в стопанствата им, 13%, очакват броят им да намалее, а 4% да се увеличи.
14. Само 8% от земеделските стопанства в страната имат служител, който отговаря за цифровизацията.
15. Едва 4% от българските ферми възнамеряват да инвестират над 10% от планираните за инвестиции средства през следващите пет години в цифровизация на стопанствата.
16. Значителна част от стопанствата (38%) в страната не възнамеряват да цифровизират производството си, около една трета възнамеряват да

цифровизират само някои от етапите на производство, а останалите планират да въведат цифрови технологии в рамките на следващите до пет години.

17. За болшинството от фермерите основните ползи за стопанството при въвеждане на цифровите технологии са увеличаване на ефективността, намаляване на разходите, по-добро планиране и управление, увеличаване на продуктивността и набавяне на данни и анализ, като само 1% от тях не виждат полза от въвеждането на подобни технологии.

18. Според болшинството от българските фермери основните пречки и рискове при въвеждане на цифровите технологии са квалификацията на служителите, размерът на инвестициите, неясните икономически ползи и сигурността на данните.

19. Според фермерите основните областите, в които са необходими действия от страна на държавната администрация за въвеждане на цифровите технологии са: подкрепа на мерки за допълнителна квалификация на служителите, данъчни стимули при планиране на мерки и цифровизиране на дейността, насърчаване на млади специалисти, въвеждане на международно признати процеси за стандартизация и сертифициране, адаптиране на законодателството в областта на защита на данните и подсигуряване на високонадеждни и високоскоростни мрежи.

20. Едва 5% от производителите в планинските райони реално ползват компютърни програми в управлението на земеделското стопанство, като над половината изразяват позитивни нагласи към подобни програми. При малко над 38% от фермерите, липсва интерес от придобиването на знания за подобни програми и към тяхното приложение.

21. Последните години в ЕС се провеждат многочислени мероприятия, свързани с цифровизирането на земеделието важна част, от които е и създаването на Цифров иновационен хъб (AgroHub.BG) в България.

22. В последните години са предприети значителни мерки за цифровизация на аграрната администрация в страната, което води до повишаване на ефективността и подобряване на обслужването на земеделските производители.

23. В ПРСР 2014-2020 г. са предвидени значителни средства за Подкрепа за широколентова инфраструктура, включително нейното създаване, подобрение и разширяване, пасивна широколентова инфраструктура и мерки за достъп до решения чрез широколентова инфраструктура и електронно правителство. Основните проблеми при прилагането на тази мярка са липса на гаранция, че след изграждане на оптична инфраструктура в общинските центрове, ще се появи интерес от операторите и необходимост от нотифициране на държавна помощ.

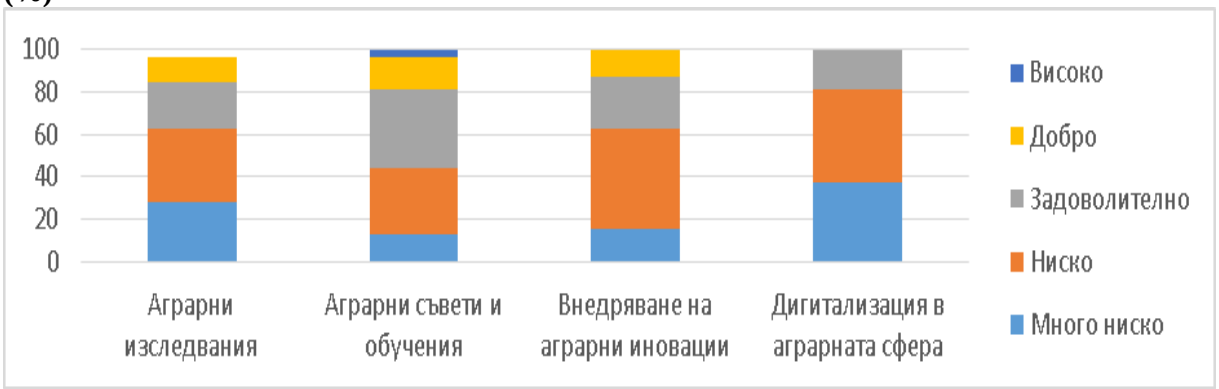
24. През 2019 г. е приета Стратегия за цифровизация на земеделието и селските райони на Република България, която цели да превърне българското селско стопанство и свързаният с него земеделски бизнес във високо технологична, устойчива, високо продуктивна и атрактивна сфера от световната икономика, която подобрява условията на живот на земеделските стопани и селските райони като цяло.

6.8. ЕКСПЕРТНА ОЦЕНКА НА СЪСТОЯНИЕТО И ФАКТОРИТЕ НА ССЗИСС

Оценките на експертния панел включва отговори на 16 въпроса, които дават възможност да се разкрият тези аспекти от състоянието и факторите за развитие на ССЗИСС в България, за които липсва (достатъчно) информация.

Болшинството от експертите смятат, че равнището на обществените разходи и вложения за дигитализация в аграрната сфера (81,2%), за аграрни изследвания и за внедряване на аграрните иновации (по 62,5%) и за аграрни съвети и обучения (43,7%) е ниско или много ниско (Фигура 6.33.). Особено голям е консенсусът сред експертите по отношение на ниския размер на обществените инвестиции за дигитализация в аграрната сфера, които значително изостават от съвременните потребности на обществото и отрасъла. Сравнително не малка част от експертите оценяват разходите за различните компоненти на ССЗИСС като задоволителни, като по отношение на обществените разходи и вложения за аграрни съвети и обучения техният дял е по-значителен. В същото време нито един от експертите не смята, че равнището на разходите и вложения е високо в аграрните изследвания, внедряването на аграрни иновации и дигитализация в аграрната сфера, а само незначителна част смятат, че те са високи в аграрните съвети и обучения.

Фиг. 6.33. Равнище на обществените разходи и вложения за аграрни изследвания, аграрни съвети и обучения, внедряване на аграрни иновации и дигитализация в аграрната сфера (%)

Източник: Експертна оценка.

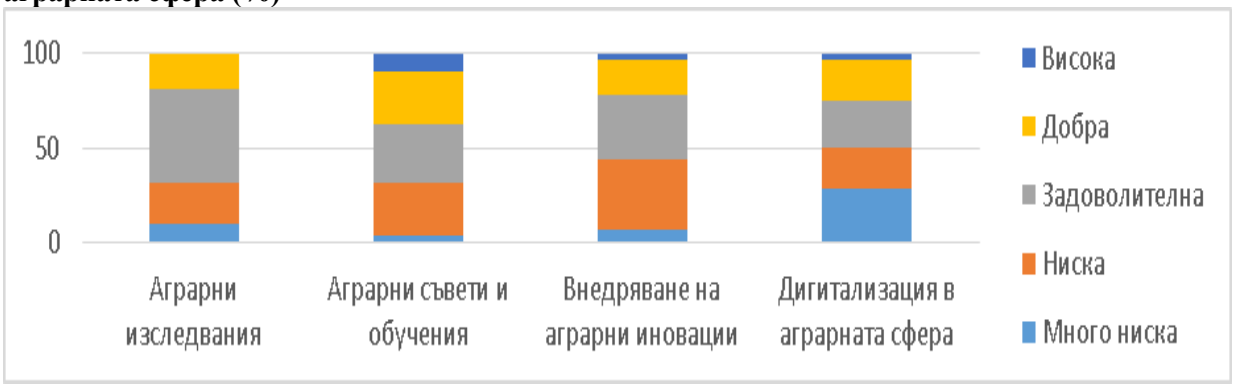
Всеки втори експерт оценява ефективността на обществените разходи и вложения за аграрни изследвания в страната като задоволителна, а близо 19% от тях и като добра (Фигура 6.34.). Заедно с това обаче, 31% от експертите отбелязват, че това равнище е ниско или много ниско. Това показва, че със сравнително ниски обществени инвестиции за аграрни изследвания се постигат не лоши резултати.

По отношение на ефективността на обществените средства за аграрните съвети и обучения най-голямата част от експертите са на мнение, че тя е добра или висока (37,5%). Това доказва, че сравнително по-високото ниво на обществена подкрепа в тази област дава и сравнително по-висока резултатност. В същото време обаче, за не малка част от експертите ефективността на обществените разходи и вложения аграрни съвети и обучения е задоволителна (31,2%) или ниска (28,1%).

Според мнозинството от експертите (43,7%) ефективността на обществените инвестиции за внедряване на аграрни иновации е ниска или много ниска, а значителна част оценяват резултатността от този тип обществена подкрепа като задоволителна (34,4%). За близо 22% от експертите обществените разходи и вложения за внедряване на аграрни иновации са с добра или висока ефективност. Това показва, че инвестициите в тази област са с висока резултатност и следва да се увеличават, тъй като съществува голям потенциал за подобряване на ефективността чрез допълнителни вложения.

Половината от експертите оценяват ефективността на обществените разходи и вложения за дигитализация в аграрната сфера като ниска или много ниска. Всеки четвърти участник е на мнение, че възвръщането на средствата в тази област е задоволително, а останалата четвърт, че е добро или високо. Последното доказва, че въпреки изключително ниския размер на обществените инвестиции в това направление, тяхната социална ефективност е сравнително висока. Инвестициите в тази сфера следва да се увеличават за да се реализира високия потенциал за подобряване на ефективността.

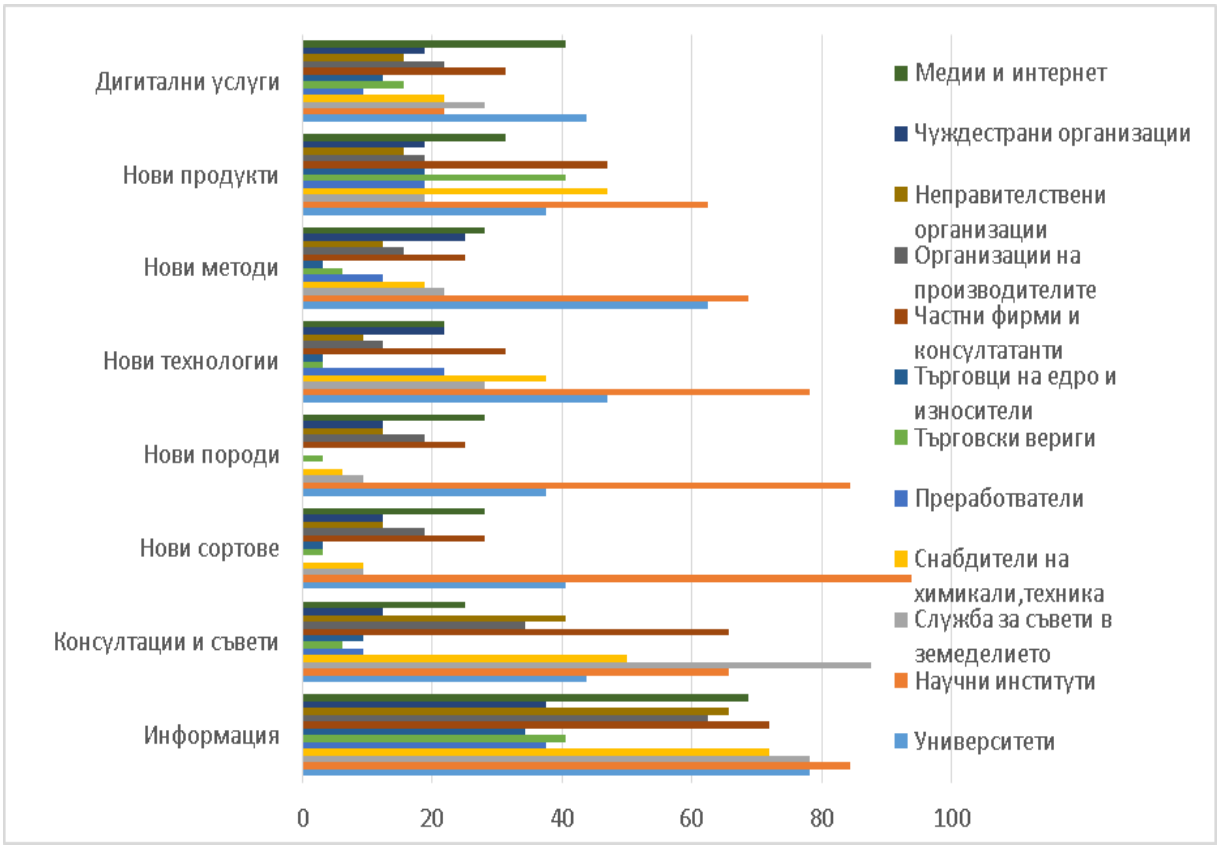
Фиг. 6.34. Ефективност на обществените разходи и вложения за аграрни изследвания, аграрни съвети и обучения, внедряване на аграрни иновации и дигитализация в аграрната сфера (%)

Източник: Експертна оценка.

Експертите са единодушни, че най-важните „доставчици“ на нова информация за земеделските производители са научните институти (84,4%), университетите и НССЗ (по 78,1%), частните фирми и консултанти (71,9%), медиите и интернет (68,8%), неправителствените организации (65,6%) и организациите на производителите (62,5%) (Фигура 6.35.). Немалка част от експертите смятат, че важни снабдители с нова информация за фермерите са търговските вериги (40,6%), преработвателите (37,5%), чуждестранните организации (37,5%) и търговците на едро и износителите (34,4%).

Фиг. 6.35. Най-важните организации, които предоставят на земеделските стопанства информация, консултации, иновации и дигитални услуги (%)

Източник: Експертна оценка.

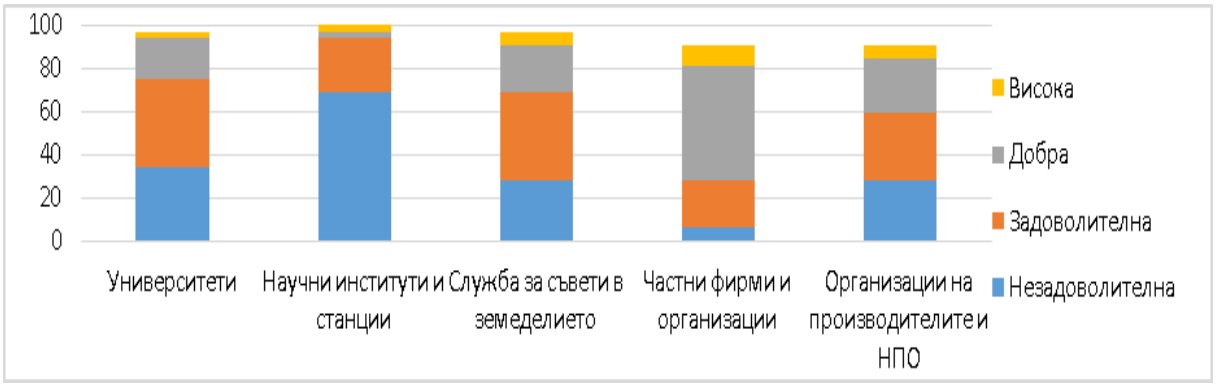
Експертите са единодушни, че НССЗ е най-значимият доставчик на консултации и съвети за българските ферми (87,5%). Другите важни организации за предоставяне на консултации и съвети на производителите в отрасъла са научните институти и частните фирми и консултанти (по 65,63%). Всеки втори експерт смята, че снабдителите на химикали, техника и др. са сред най-активните в снабдяването с необходимите консултации и съвети на своите реални и потенциални клиенти. Немалка част от експертите поставят университетите (43,8%), неправителствените организации (40,6%), организациите на производителите (34,4%), медии и интернет (25%) сред най-важните организации, предоставящи консултации и съвети в страната. Значимостта на

останалите типове организации е по-малко по отношение на снабдяването с консултации и съвети.

Най-важни за представяне на земеделските производители на нови продукти са научните институти (62,5%), частните фирми и консултанти (46,9%), снабдителите на химикали, техника и др. (46,9%), търговските вериги (46,9%) и университетите (37,5%). Немалка част посочват медиите и интернет (31,3%), НССЗ, преработвателите, търговците на едро и износителите, организациите на производителите и чуждестранните организации (всички по 18,8%) като важни за продуктовите иновации.

По отношение на дигиталните услуги и иновации университетите (43,8%) и медиите и интернет (40,6%) са посочени от мнозинството от експертите като най-важни за фермерите организации. Сред най-значимите доставчици на дигитална информация и услуги, според немалка част от експертите, са и частните фирми и консултанти (31,2%), НССЗ (28,1%), научните институти, снабдителите на химикали, техника и др. и организациите на производителите (всички по 21,9%).

Фиг. 6.36. Финансова обезпеченост на аграрните изследвания и консултации в основните организации на СЗИСС (%)

Източник: Експертна оценка.

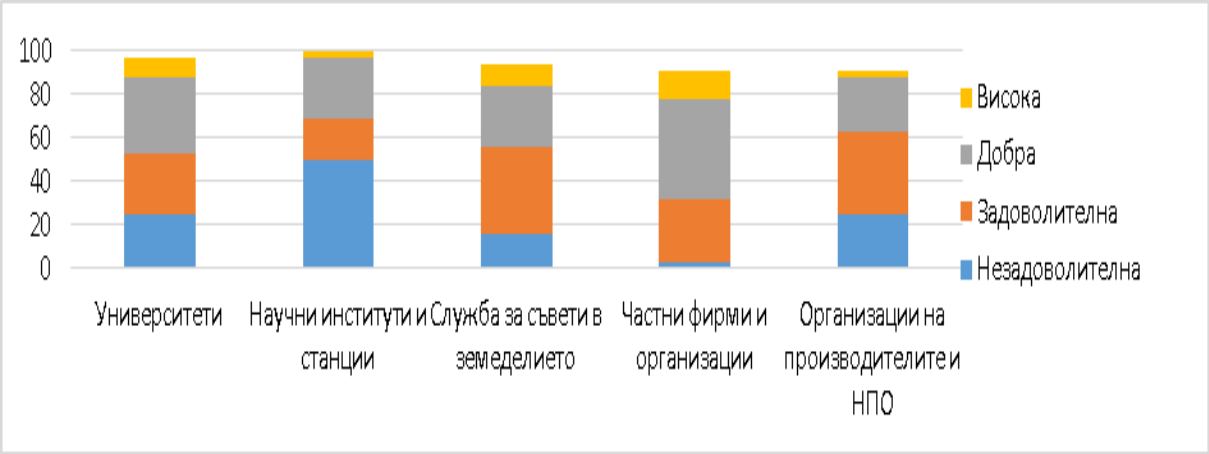
С най-висока финансова обезпеченост за аграрни изследвания и консултации са частните фирми и организации, при които според близо 63% от експертите тя е добра или висока (Фигура 6.36.). Финансовата обезпеченост за аграрни изследвания и консултации на научните институти и станции е оценена от близо 69% от експертите като незадоволителна. Това показва, че насоченият към печалба частен сектор инвестира в по-голяма степен финансови средства в тези дейности, в сравнение с обществените научни институти, които доминират. Следователно следва да се повишава финансовата подкрепа на държавните научни институти за да се намали съществуващия дисбаланс.

Голямата част от експертите смятат, че осигуреността с финансови средства на изследванията и консултациите в университетите и НССЗ е на задоволително ниво (40,6%). Немалка част са на мнение, че тези дейности на НССЗ и университетите са с добра или висока финансова обезпеченост – съответно 28,1% и близо 22%.

Финансовата обезпеченост за аграрни изследвания и консултации на ненасочените към печалба организации на производителите и неправителствени организации е оценена като задоволителна (31,2%) или незадоволителна (28,1%) от повечето експерти.

Съществува значителна диференциация в обезпечеността със съвременно оборудване за аграрни изследвания и консултации в различните типове организации (Фигура 6.37.). В частните фирми и организации тя е добра или висока (59,4%), в научните институти и станции всеки втори експерт я оценява като незадоволителна и само 31% като добра или висока. Това доказва необходимостта от значително модернизиране на оборудването на обществените научни институти, които доминират в сектора.

Фиг. 6.37. Обезпеченост със съвременно оборудване за аграрни изследвания и консултации в основните организации на СЗИСС (%)

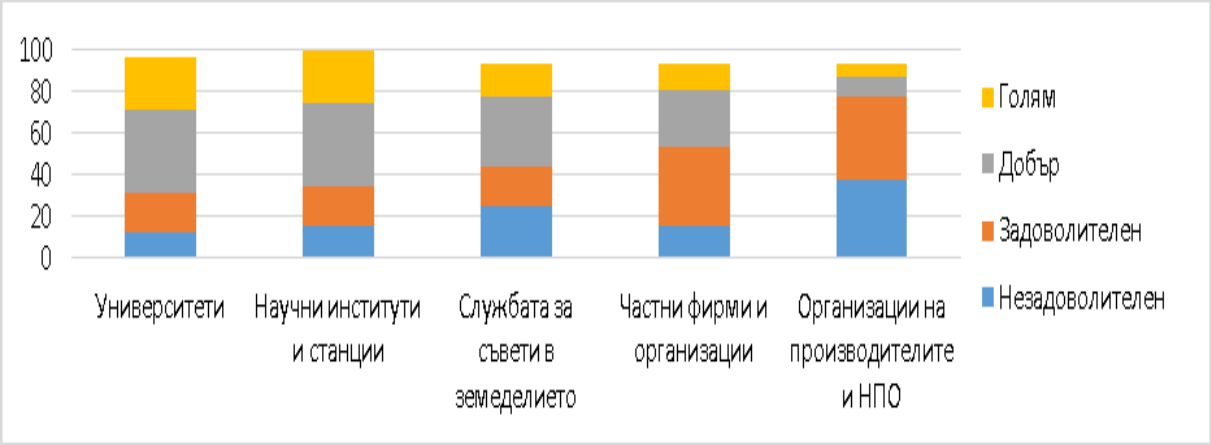

Източник: Експертна оценка.

Болшинството от експертите смятат, че осигуреността със съвременно оборудване на НССЗ е задоволителна (40,6%) като не са малко и тези, които я оценяват като добра или висока (37,5%). Материалната обезпеченост на този тип дейности на организациите на производителите и неправителствените организации е определена от мнозинството като задоволителна (37,5%), а всеки четвърти смята, че тя е незадоволителна или добра. Това свидетелства за различните материални възможности на организациите нецелящи печалба и необходимост от обществени мерки за подпомагане на изоставащите от тях.

Въпреки неадекватното и разнородното обезпечаване с финансови, кадрови и материални ресурси обществената система за аграрни изследвания и консултации демонстрира висок потенциал за модерни аграрни изследвания и консултации. Според болшинството от експертите този потенциал на университетите, научните институти и станции, както и на НССЗ е добър или голям – съответно 65,6%, 65,6% и 50% (Фигура 6.38.). Това показва, че обществените организации в аграрните изследвания и консултации ще доминират и в бъдеще и следва да получават нарастваща обществена подкрепа.

Фиг. 6.38. Потенциал за модерни аграрни изследвания и консултации в основните организации на СЗИСС (%)

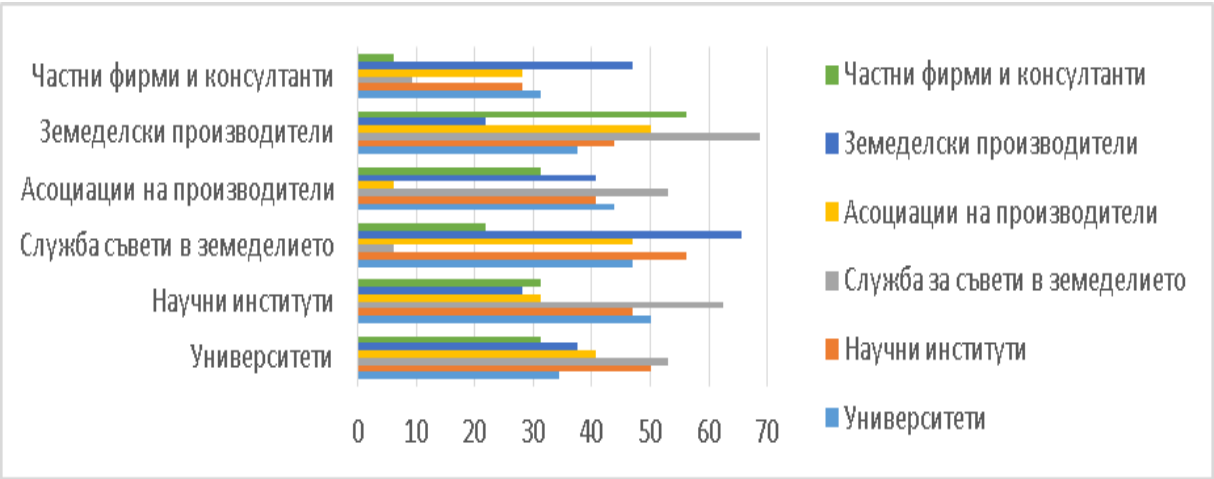

Източник: Експертна оценка.

Потенциалът за модерни аграрни изследвания и консултации в частния сектор е определен като задоволителен – съответно от 37,5% от експертите за частни фирми и организации и от 40,6% за организации на производителите и неправителствените организации. Близо 41% от експертите смятат, че потенциалът на насочените към печалба частни фирми и организации за модерни аграрни изследвания и консултации е добър или голям. Това показва, че при ефективна обществена подкрепа и регламентация ролята на частния сектор ще се разширява в бъдеще и следва да бъде приоритет.

Болшинството от експертите оценяват като високо ефективни връзките между университетите и научните институти, научните институти и НССЗ, НССЗ и земеделските производители, НССЗ и асоциациите на производителите, асоциациите на производителите и земеделските производители, частните фирми и консултанти и земеделските производители (Фигура 6.39.).

Фиг. 6.39. Ефективност на връзките между организациите в СЗИСС (%)

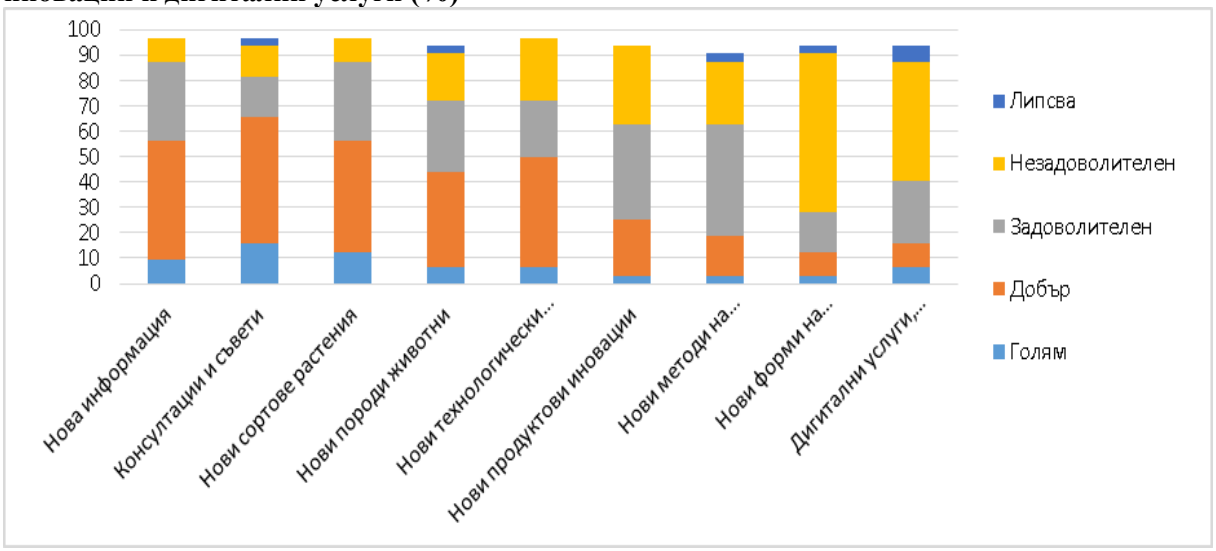

Източник: Експертна оценка.

В същото време някои важни за развитието на ССЗИСС връзки не са определени като ефективни от експертите – между отделните университети, на университетите с земеделските производители и частните фирми и консултанти, на научните институти със земеделските производители и частните фирми и консултанти, на НССЗ с частните фирми и консултанти, на асоциациите на производителите помежду им и с частните фирми и консултанти, между частните фирми и консултанти и между самите земеделски производители. Също така само 46,9% от експертите са убедени, че връзките между самите научни институти са високо ефективни, което не е добър показател за степента на интеграция и координация на дейността на различните научни институти в страната.

Според голяма част от експертите земеделските производители в страната имат добър или голям достъп до нова информация (56,3%), консултации и съвети (65,6%), нови сортове растения (56,3%), нови породи животни (43,8%) и нови технологически иновации (50%) (Фигура 6.40). Следователно в тези области съществуващата в страната СЗИСС работи сравнително добре и обслужва ефективно фермерите.

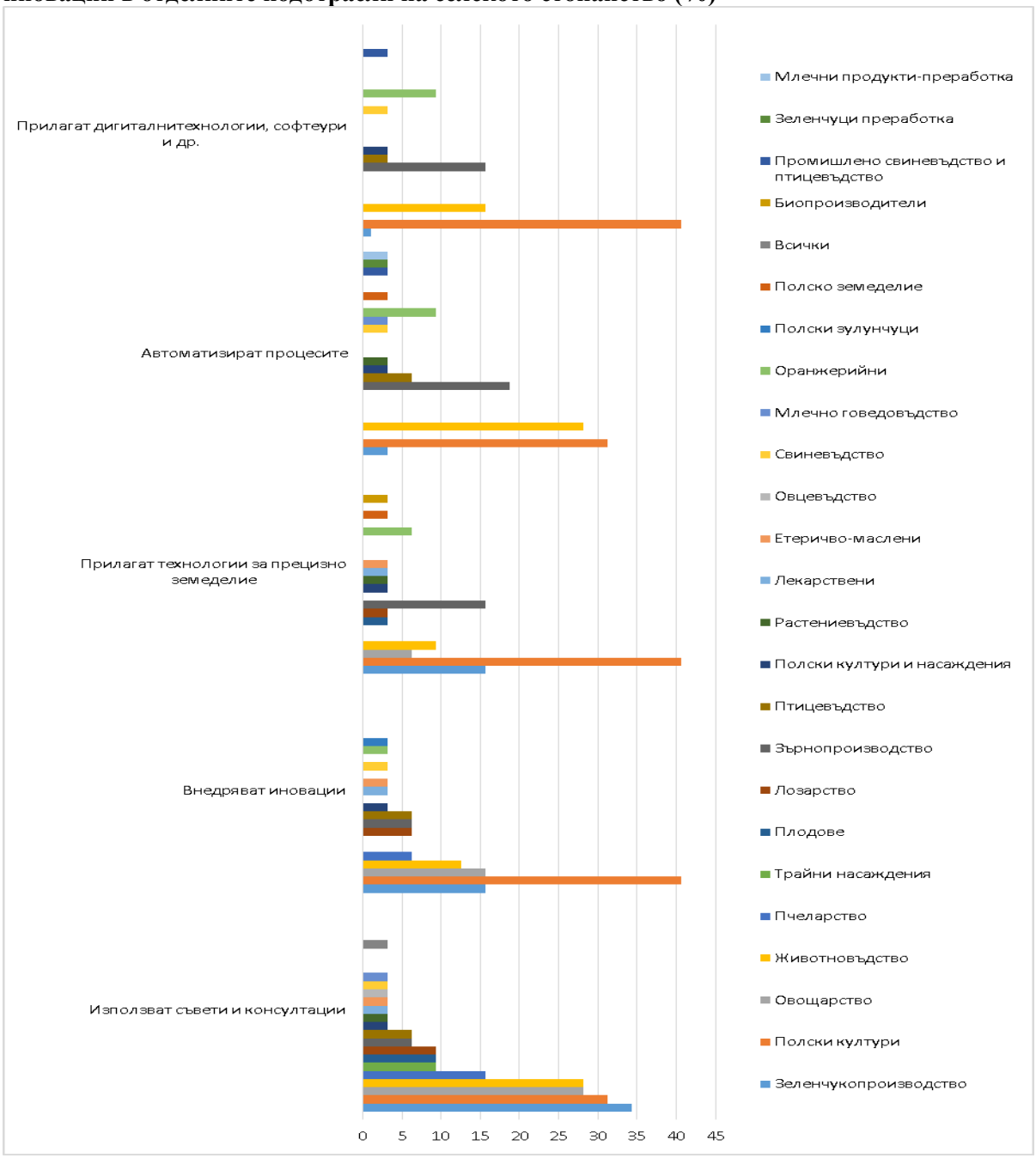
Фиг. 6.40. Степен на достъп на земеделските производители до информация, консултации, иновации и дигитални услуги (%)

Източник: Експертна оценка.

Мнозинството от експертите оценяват достъпа на производителите до нови продуктови иновации и нови методи на производство като задоволителен (съответно 37,5% и 43,8%) или незадоволителен (31,3% и 25%). Най-неблагоприятно е положението с достъпа на фермерите до нови форми на организация и маркетинг, който е оценен от значителна част като незадоволителен (62,5%). Следователно следва да се предприемат обществени мерки за подкрепа и стимулиране на участниците в СЗИСС за да се подобри предлагането и развитието на пазара на разнородните типове иновации в страната.

Фиг. 6.41. Степен на използване на съвети и консултации и внедряване на различен тип иновации в отделните подотрасли на селското стопанство (%)

Източник: Експертна оценка.

Неблагоприятна е и ситуацията с реалния достъп на земеделските производители до дигитални услуги, интернет, софтуер и др. Малко над 53% от експертите смятат, че този достъп е незадоволителен или изобщо липсва, като всеки четвърти го оценява като задоволителен. В тази област следва да се предприемат кардинални мерки на обществена подкрепа (инвестиции, обучение, стимулиране, партньорство с частния сектор) за да се преодолее изоставането в дигитализацията на отрасъла и селските райони.

Съществува значителна диференциация в степента на използване на съвети и консултации и във внедряването на иновации от различен вид в отделните подотрасли на селското стопанство, в земеделските стопанства от различен юридически тип и размери, и в различните райони на страната.

В най-голяма степен се използват съвети и консултации в зеленчукопроизводството (34,4%), полските култури (31,3%), овощарството (28,1%) и в животновъдството (28,1%) (Фигура 6.41.).Само малка част от експертите смятат, че в останалите подотрасли се ползват в значителна степен съветите и консултациите, предоставяни от различните обществени и частни организации.

По отношение на внедряването на иновации, най-голямата част от експертите смятат, че това се прави в сектор полски култури (40,7%) и сравнително по-малка част в зеленчукопроизводството и овощарството (по 15,7%). Според експертите в останалите подотрасли на селското стопанство не се внедряват иновации в голяма степен. Това налага предприемане на специфични обществени мерки и стимули за ускоряване на внедряването на иновации в изоставащите производства, за да може да се реализира големия потенциал за издигане на технологическото равнище на селското стопанство.

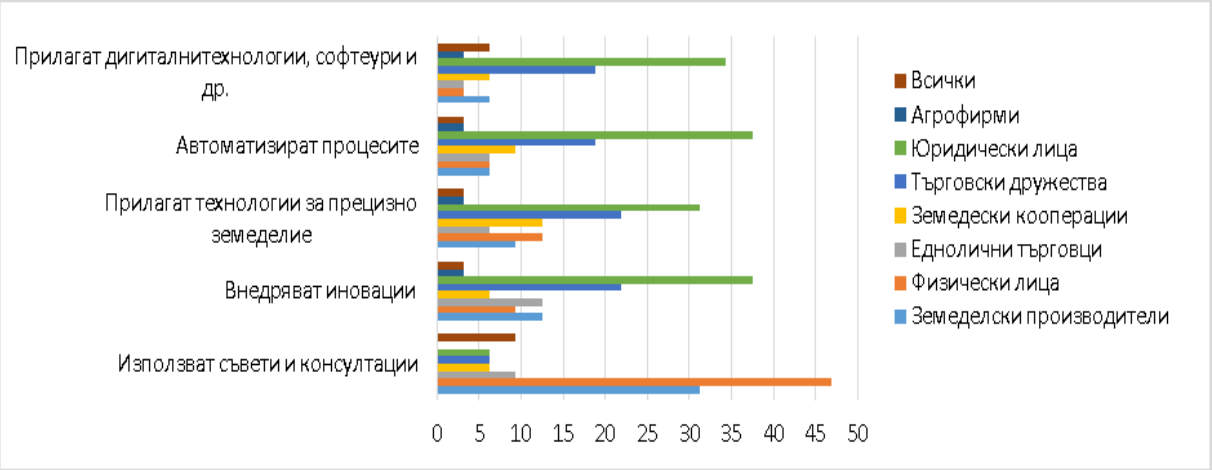
Сравнително голям дял от експертите смятат, че в най-голяма степен се прилагат технологии за прецизно земеделие в полските култури (40,7%) и по-малка част от тях в зеленчукопроизводството и зърнопроизводството (по 15,7%). В същото време мнозинството от експертите не смятат, че се прилагат технологии за прецизно земеделие в голяма степен в останалите подотрасли и производства. Сравнително голяма част от експертите оценяват, че в най-голяма степен се автоматизират процесите при полските култури (31,3%), животновъдството (28,1%) и зърнопроизводството (18,8%). В останалите подотрасли и производства не се автоматизират процесите в голяма степен на настоящия етап от развитието. Следователно следва да се предприемат специални мерки на обществена подкрепа и стимулиране на всички участници за разширяване на прилагането на технологии за прецизно земеделие и автоматизация на процесите във всички производства за да се реализира големият потенциал, съществуващ в това отношение за издигане на качеството на производство и труд, производителност и т.н.

По отношение на степента на прилагане на дигитални технологии, софтуери и др. най-голям брой от експертите смятат, че това се прави при полски култури (40,6%) и по-малка част от тях при зърнопроизводството и животновъдството (по 15,6%). Другите подсектори изостават значително в степента на прилагане на дигитални технологии, софтуери и др. Това налага прилагане на специфични мерки за разширяване на дигитализацията в производството и управлението на изоставащите подотрасли.

Според болшинството от експертите в най-голяма степен използват съвети и консултации физическите лица (48,9%) (Фигура 6.42). Малко над 31% от експертите са посочили, че в значителна степен се ползват съвети и консултации от земеделските производители. Другите юридически типове стопанства в малка степен използват предоставените от различни обществени и частни организации съвети и консултации.

Болшинството от експертите са определили като най-големи внедрители на иновации юридическите лица от различен тип (37,5%), следвани от търговските дружества от различен тип – ООД, АД, ЕООД (21,9%). По отношение на другите юридически типове земеделски стопанства само малка част от експертите ги определят като големи внедрители на иновации. Следователно следва да се предприемат ефективни мерки за обществена подкрепа на внедряването на иновации от останалите типове производители за да се издигне общото технологическо ниво и повиши ефективността на отрасъла.

Фиг. 6.42. Степен на използване на съвети, консултации и внедряване на различен тип иновации в земеделските стопанства от различен юридически тип (%)

Източник: Експертна оценка.

По отношение на прилагането на технологии за прецизно земеделие, автоматизирането на процесите и прилагането на дигитални технологии, софтуери и др. най-много експерти са на мнение, че това се прави предимно от юридическите лица (31,3%) и търговските дружества (21,9%), докато останалите категории стопанства не са активни в тези важни направления. Това налага въвеждането на специфични обществени мерки за стимулиране и подпомагане на тези иновации от всички типове стопанства.

Според болшинството от експертите най-големият внедрител на иновации е Североизточен район (37,5%), който е лидер и в прилагането на технологии за прецизно земеделие (50%), автоматизирането на процесите (37,5%) и прилагането на дигитални технологии, софтуери и др. (34,4%). Сравнително по-малка част от експертите посочват и Южен централен, и Югоизточен район като интензивни внедрители на иновации

(съответно 15,6% и 12,5%), прилагането на технологии за прецизно земеделие (15,6% и 12,5%) и автоматизирането на процесите (по 15,6). Степента на внедряване на иновации като цяло и прилагането на модерни технологии за прецизно земеделие, автоматизиране на процесите, дигитализация и т.н. в останалите райони е малка. Това налага въвеждане на специфични мерки за обществена подкрепа и партньорство, за интензифициране на внедряването на иновации като цяло и в най-новите направления. По този начин ще може да се преодолее големия дисбаланс в развитието на отделните райони на страната.

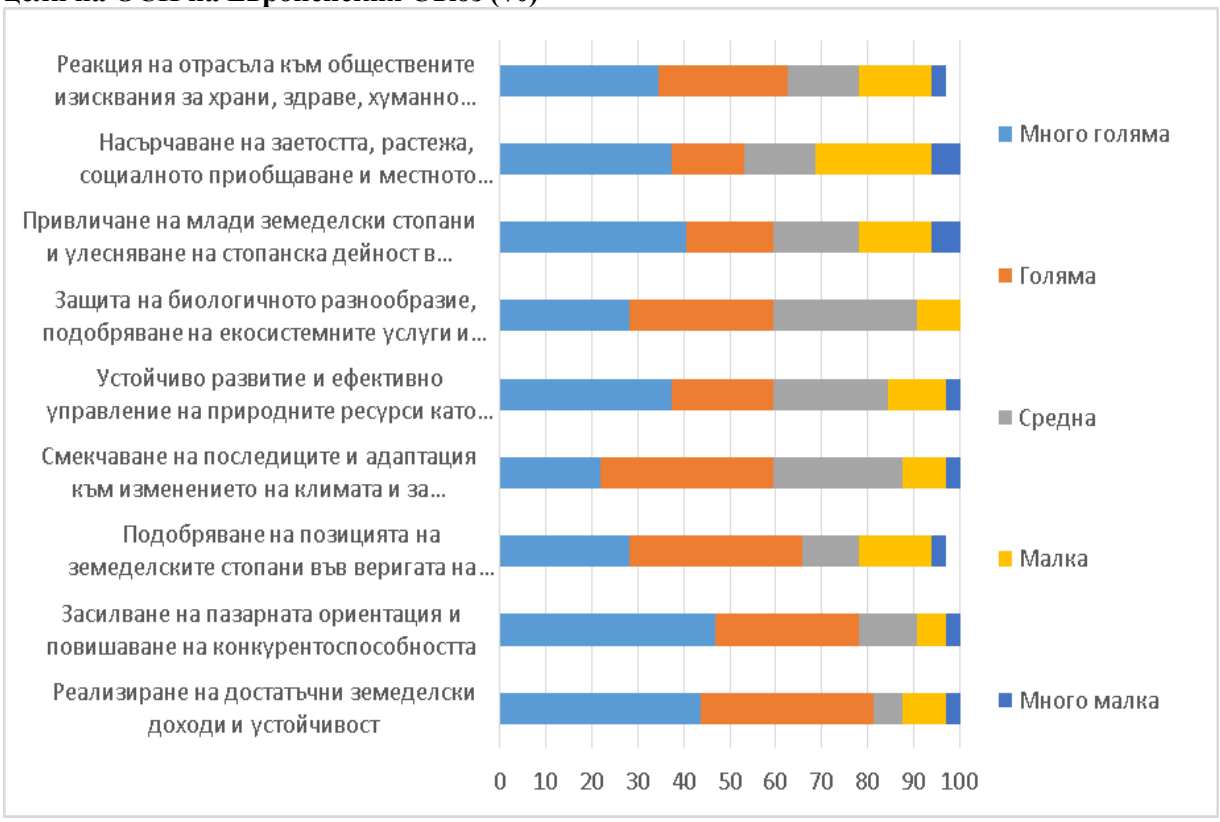
Експертите в голяма степен са единодушни, че най-значимите фактори (с голямо или много голямо значение) за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони на страната на настоящия етап са: пазарното (потребителско) търсене, цени, конкуренция и субсидиите за нови инвестиции (по 84,4%), а така също дейността на НССЗ (81,3%). Следователно следва да се разширява подкрепата за развитието на пазара и обществената подкрепа (субсидии) за консултации и обучение и частни инвестиции.

Три четвърти от експертите смятат, че важни фактори за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони са ръстът на обществените разходи за образование, дейността на университетите, дейността на научните институти и станции, положителният опит на други производители и личната удовлетвореност на фермерите. Голяма част също оценяват, че конкретните потребности (нужди) на стопанствата (71,9%) и печалбата, и изгодите в настоящия момент, субсидиите за продукти и използвана земя, нормативната уредба, стандартите и регулациите, политиките на ЕС и политиките на държавата (всички по 68,8%) са определящи за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони. Мнозинството от експертите дават висок ранг на наличните ресурси и капацитет на стопанствата и собствените инициативи на фермерите (по 65,6%), а така също на обществената финансова подкрепа за иновации и ръстът на обществените разходи за аграрна наука (по 62,5%), на печалбата и изгодите в дългосрочен план, и на ръста на обществените разходи за аграрни съвети (по 59,4%), положителния опит в други страни (56,3%) и ефективния достъп на стопанствата и в района, инициативите и натиск на търговските вериги, инициативите и натиска на търговци на едро и износители, и безплатното обучение и консултации (по 53,1%) за подобряване на ситуацията в това отношение. Тези фактори за подобряване на съществуващото състояние следва да се имат предвид при усъвършенстване на обществената подкрепа през следващия програмен период.

Болшинството от експертите смятат, че успешното реализиране на общата цел в голяма или много голяма степен допринася за реализирането на всички специфични цели на ОСП на ЕС (Фигура 6.43.). Според най-много експерти подобряване на

разпространението на знания, иновации и дигитализацията в селското стопанство и селските райони в най-голяма степен допринася за специфичните цели за реализиране на достатъчни земеделски доходи и устойчивост (81,3%) и засилване на пазарната ориентация и повишаване на конкурентоспособността (78,1%). От друга страна, сравнително по-малко мнозинство оценяват, че подобряването на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони допринася съществено за насърчаване на заетостта, растежа, социалното приобщаване и местното развитие в селските райони (53,1%). Всичко това доказва, че следва да се предприемат ефективни мерки през новия програмен период за реализиране на общата цел на ОСП на ЕС за да могат успешно да се реализират и специфичните цели на съюза.

Фиг. 6.43. Степен в която, разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони у нас допринася за реализиране на различните цели на ОСП на Европейския Съюз (%)

Източник: Експертна оценка.

6.8.1. Изводи

1. Болшинството от експертите смятат, че равнището на обществените разходи и вложения за дигитализация в аграрната сфера, за аграрни изследвания и за внедряване на аграрните иновации и за аграрни съвети и обучения е ниско или много ниско.
2. Всеки втори експерт оценява ефективността на обществените разходи и вложения за аграрни изследвания в страната като задоволителна.

3. Голямата част от експертите са на мнение, че ефективността на обществените средства за аграрните съвети и обучения е добра или висока, което доказва, че по-високото ниво на обществена подкрепа в тази област дава и по-висока резултатност.
4. Според експертите най-важните „доставчици“ на нова информация за земеделските производители в страната са научните институти, университетите и НССЗ, частните фирми и консултанти, медиите и интернет, неправителствените организации и организациите на производителите.
5. Експертите са единодушни, че НССЗ е най-значимият доставчик на консултации и съвети за българските ферми, а като други важни организации са посочени научните институти и частните фирми и консултанти.
6. Според болшинството от експертите научните институти са най-важните организации, които предоставят на земеделските стопанства нови продукти и технологии, както и нови сортове растения и породи животни.
7. Болшинството от експертите смятат, че най-важните организации за предоставяне на земеделските производители на нови методи на производство и управление са научните институти и университетите.
8. Според мнозинството от експертите университетите, медиите и интернет са най-важните организации за предоставяне на фермерите на дигитални услуги и иновации.
9. Съществуват значителни диференциации във финансовата обезпеченост на аграрните изследвания и консултации в отделните снабдители – при частните фирми и организации тя е оценена като добра или висока, в научните институти и станции незадоволителна, в университетите и НССЗ задоволителна, в организациите на производителите и неправителствени организации задоволителна или незадоволителна.
10. Някои важни за ССЗИСС връзки не са определени като ефективни от експертите – между отделните университети, на университетите със земеделските производители и частните фирми и консултанти, на научните институти със земеделските производители и частните фирми и консултанти, на НССЗ с частните фирми и консултанти, на асоциациите на производителите помежду им и с частните фирми и консултанти, между частните фирми и консултантите и между самите земеделски производители.
11. Според голяма част от експертите земеделските производители в страната имат добър или голям достъп до нова информация, консултации и съвети, нови сортове растения, нови породи животни и нови технологически иновации, което показва, че в тези области ССЗИСС работи сравнително добре и обслужва ефективно фермерите.

12. Най-неблагоприятно е положението с достъпа на фермерите до нови форми на организация и маркетинг, което е оценено от експертите като незадоволително.
13. Неблагоприятна е и ситуацията с достъпа на земеделските производители до дигитални услуги, интернет, софтуер и др. като 53% от експертите смятат, че този достъп е незадоволителен или изобщо липсва, а всеки четвърти го оценява като задоволителен.
14. С най-добра степен на внедряване в страната са новите сортове растения, което е оценено като добро от значителна част от експертите.
15. Значителната част от експертите са на мнение, че е незадоволителна степента на внедряване на цели класове иновации като нови методи на производство, нови форми на организация и маркетинг, технологии на прецизно земеделие и автоматизация на процесите. Следователно съществува голям нереализиран потенциал за организационно, технологично и продуктово обновяване на отрасъла.
16. По отношение на внедряването на иновации, най-голямата част от експертите смятат, че това се прави в сектор полски култури и сравнително по-малка част в зеленчукопроизводството и овощарството. В останалите подотрасли на селското стопанство не се внедряват иновации в голяма степен, което показва че съществува голям потенциал за издигане на технологическото равнище на селското стопанство.
17. Сравнително голям дял от експертите смятат, че в най-голяма степен се прилагат технологии за прецизно земеделие в полските култури и по-малка част от тях в зеленчукопроизводството и зърнопроизводството, докато в останалите подотрасли и производства те не се прилагат в голяма степен.
18. По отношение на степента на прилагане на дигитални технологии, софтуери и др. най-голям брой от експертите смятат, че това се прави в полски култури и по-малка част от тях в зърнопроизводството и животновъдството, докато другите подсектори изостават значително в степента на прилагане на дигитални технологии, софтуер и др.
19. Болшинството от експертите определят като най-големи внедрители на иновации юридическите лица от различен тип, следвани от търговските дружества от различен тип – ООД, АД, ЕООД, докато другите типове не са големи внедрители на иновации.
20. По отношение на прилагането на технологии за прецизно земеделие, автоматизирането на процесите и прилагането на дигитални технологии, софтуери и др. експертите са на мнение, че това се прави предимно от юридическите лица и търговските дружества, докато останалите категории стопанства не са активни в тези направления.

21. Значителната част от експертите смятат, че в най-голяма степен използват съвети и консултации малките стопанства, докато останалите категории производители в по-малка степен ползват „външни“ съвети и консултации.

22. Според болшинството от експертите най-големият внедрител на иновации е Североизточен район, който е лидер в прилагането на технологии за прецизно земеделие, автоматизирането на процесите и прилагането на дигитални технологии, софтуер и др.

23. Експертите са единодушни, че най-значимите фактори за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони на страната са: пазарното (потребителско) търсене, цени и конкуренция, субсидиите за нови инвестиции, а така също дейността на НССЗ.

24. Три четвърти от експертите смятат, че важни фактори за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони са ръстът на обществените разходи за образование, дейността на университетите, дейността на научните институти и станции, положителният опит на други производители и личната удовлетвореност на фермерите.

25. Голяма част от експертите оценяват, че конкретните потребности (нужди) на стопанствата и печалбата и изгодите в настоящия момент, субсидиите за продукти и използваната земя, нормативната уредба, стандартите и регулациите, политиките на ЕС и политиките на държавата са определящи за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони.

26. Болшинството от експертите смятат, че успешното реализиране на общата цел на ОСП на ЕС в голяма, или много голяма степен, допринася за реализирането на всички специфични цели на ОСП на ЕС.

ПРИЛОЖЕНИЕ – ИНДИКАТОРИ ЗА КОНТЕКСТ

Indicator №		Indicator name	Units	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
PMEF	CMEF	**Population**													
C.01	C.01	Population numbers	Number of persons	7 572 673	7 518 002	7 467 119	7 421 766	7 369 431	7 327 224	7 284 552	7 245 677	7 202 198	7 153 784	7 101 859	7 050 034
C.02	C.04	Population density	Population/km²	68,0	67,5	67,1	67,9	67,5	67,1	66,7	66,3	66,2	64,8	64,3	63,4
C.03	C.02	Age structure of the population													
		Less than 15 years	Number of persons	1 002 459	986 900	977 900	976 188	975 131	979 956	989 989	996 144	998 196	998 206	1 001 019	1 004 376
		From 15 to 64 years	Number of persons	5 235 388	5 193 519	5 147 164	5 097 115	5 033 849	4 966 189	4 899 092	4 831 866	4 763 673	4 693 792	4 628 724	4 563 750
		65 years or over	Number of persons	1 334 826	1 337 583	1 342 055	1 348 463	1 360 451	1 381 079	1 395 471	1 417 667	1 440 329	1 461 786	1 472 116	1 481 908
		Total area													
C.04	C.03	Total area	km²	111 001,9	111 001,9	111 001,9	111 001,9	110 899,7	110 899,7	110 899,7	111 002,0	110 370,0			
C.05	C.31	Land cover	km²				108 991,5	108 932,0	108 932,0	108 932,0	108 992,0	108 396,0			
		Inland water	% of total area	2,2%	1,8%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	
		Other area	% of total area	18,0%	17,2%	18,0%	17,8%	18,0%	18,0%	18,0%	18,9%	18,5%	18,5%	18,5%	
		Wooded areas	% of total area	33,7%	35,0%	34,4%	34,5%	34,7%	34,7%	34,7%	34,7%	34,6%	34,9%	35,1%	
		of which: Forest area	% of total area	32,4%	33,7%	32,8%	32,8%	33,3%	33,3%	33,3%	33,8%	34,4%	34,7%	35,1%	
		- Grassland	% of total area	16,6%	16,5%	15,5%	15,3%	15,1%	14,8%	12,4%	12,3%	12,3%	12,5%	12,5%	
		- Other	% of total area	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	
		Lalour market													
C.06	C.05	Employment rate - Rural areas													
		From 15 to 64 years	Percentage	57,4	59,6	58,3	55,2	53,8	50,7	50,9	51,4	53,1	53,7	57,9	58,8
		From 15 to 74 years	Percentage	48,4	50,6	49,5	47,1	45,9	42,3	42,4	42,7	43,9	44,3	47,9	48,5
C.07	C.07	Unemployment rate													
		From 15 to 64 years	Percentage	6,9	5,7	6,9	10,3	11,4	12,4	13,0	11,5	9,2	7,7	6,2	5,3
		From 15 to 74 years	Percentage	6,9	5,6	6,8	10,3	11,3	12,3	13,0	11,4	9,2	7,6	6,2	5,2
		Rural areas													
		From 15 to 64 years	Percentage	9,3	7,6	8,5	12,4	13,9	17,2	18,1	17,6	14,9	12,1	10,3	9,3

		From 15 to 74 years	Percentage	9,2	7,5	8,4	12,4	13,7	17,1	18,0	17,4	14,7	12,0	10,2	9,2
C.08		Employment													
C.08	**C.11**	By economic activity													
		agriculture, forestry, food industry, tourism	1000 persons	1 002,7	1 019,1	1 022,5	997,6	968,3	915,7	911,1	925,3	909,5	891,4	930,6	624,4
		agriculture, forestry, food industry, tourism	Percentage	26,9	26,7	27,3	27,7	27,5	26,6	26,6	26,9	26,4	25,7	26,4	17,7
C.08	**C.13**	By sector													
		Primary	1000 persons	723,9	736,6	736,7	710,5	689,5	648,7	656,2	666,5	649,0	625,0	664,9	624,4
		Secondary	1000 persons	1 086,7	1 149,6	1 045,0	945,2	911,2	886,1	859,8	859,6	877,4	875,7	883,6	897,0
		Tertiary	1000 persons	1 916,2	1 928,5	1 967,6	1 948,2	1 923,9	1 901,6	1 905,6	1 908,1	1 919,8	1 962,7	1 976,9	2 000,3
		Primary	Percentage	19,4	19,3	19,7	19,7	19,6	18,9	19,2	19,4	18,8	18,0	18,9	17,7
		Secondary	Percentage	29,2	30,1	27,9	26,2	25,9	25,8	25,1	25,0	25,5	25,3	25,1	25,5
		Tertiary	Percentage	51,4	50,6	52,5	54,1	54,6	55,3	55,7	55,6	55,7	56,7	56,1	56,8
		Economy													
C.09	**C.08**	GDP per capita	Euro per inhabitant	4 200	4 900	4 900	5 100	5 600	5 700	5 800	5 900	6 300	6 800	7 300	7 800
		GDP (PPP) per capita	Euro per inhabitant	10 400	11 100	10 600	11 200	11 800	12 200	12 200	12 900	13 700	14 200	14 800	15 500
C.10	**C.09**	Poverty rate	Percentage	60,7	44,8	46,2	49,2	49,1	49,3	48,0	40,1	41,3	40,4	38,9	32,8
C.11	**C.10**	Gross value added													
		Total	Mill. euro	27 535,6	31 288,3	32 395,8	33 246,0	36 110,4	36 296,5	36 031,6	37 187,7	39 140,1	41 526,5	44 807,4	47 813,1
		Agriculture, forestry and fishing	Mill. euro	1 507,9	2 186,3	1 581,6	1 589,9	1 897,4	1 912,6	1 930,5	1 952,4	1 873,4	1 951,5	2 103,3	2 012,9
		Industry (except construction)	Mill. euro	6 315,3	6 472,0	6 767,5	6 723,2	8 277,5	8 370,0	8 072,3	8 494,3	9 209,9	10 130,6	10 899,7	11 065,7
		Construction	Mill. euro	2 167,3	2 798,2	3 078,8	2 379,2	2 299,3	2 116,7	1 754,2	1 647,2	1 698,7	1 625,6	1 843,9	2 043,3
		Services	Mill. euro	17 545,0	19 831,6	20 967,9	22 553,7	23 636,2	23 897,1	24 274,6	25 093,9	26 358,1	27 818,9	29 960,5	32 691,2
		Total	Percentage	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
C.11	**C.10**	Agriculture, forestry and fishing	Percentage	5,5	7,0	4,9	4,8	5,3	5,3	5,4	5,3	4,8	4,7	4,7	4,2

		Industry (except construction)	Percentage	22,9	20,7	20,9	20,2	22,9	23,1	22,4	22,8	23,5	24,4	24,3	23,1
		Construction	Percentage	7,9	8,9	9,5	7,2	6,4	5,8	4,9	4,4	4,3	3,9	4,1	4,3
		Services	Percentage	63,7	63,4	64,7	67,8	65,5	65,8	67,4	67,5	67,3	67,0	66,9	68,4
C.11	**C.10**	By type of region													
		Total	Mill. euro	27 535,6	31 288,3	32 395,8	33 246,0	36 110,4	36 296,5	36 031,6	37 187,7	39 140,1	41 526,5	44 807,4	47 813,1
		Predominantly urban regions	Mill. euro	10 113,53	11 748,71	12 444,57	13 262,48	14 308,5	14 147,23	14 172,51	14 507,84	15 546,66	16 597,44	17 794,4	
		Intermediate regions	Mill. euro	14 790,6	16 582,22	16 867,21	17 010,2	18 400,5	18 692,	18 709,3	19 233,4	20 007,9	21 244,7	22 911,4	
		Predominantly rural regions	Mill. euro	2 631,46	2 957,38	3 084,03	2 973,31	3 401,34	3 456,97	3 303,11	3 384,18	3 583,53	3 684,35	4 101,6	
		Total	Percentage	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
		Predominantly urban regions	Percentage	36,7	37,5	38,4	39,9	39,6	39,0	39,2	39,1	39,7	40,0	39,7	
		Intermediate regions	Percentage	53,7	53,0	52,1	51,2	51,0	51,5	51,7	51,8	51,1	51,2	51,1	
		Predominantly rural regions	Percentage	9,6	9,5	9,5	8,9	9,4	9,5	9,1	9,1	9,2	8,9	9,2	
C.11	**C.10**	In agriculture	Mill. euro	1 227,16	1 885,72	1 296,07	1 355,65	1 609,36	1 662,26	1 694,36	1 731,65	1 620,73	1 776,57	1 922,68	1 740,81
C.11	**R.03_ PI**	For primary producers													
		Primary	Mill. euro	1 507,9	2 186,3	1 581,6	1 589,9	1 897,4	1 912,6	1 930,5	1 952,4	1 873,4	1 951,5	2 103,3	2 012,9
		Secondary	Mill. euro	8 482,6	9 270,2	9 846,3	9 102,4	10 576,8	10 486,7	9 826,5	10 141,5	10 908,6	11 756,2	12 743,6	13 109,0
		Tertiary	Mill. euro	17 545,0	19 831,6	20 967,9	22 553,7	23 636,2	23 897,1	24 274,6	25 093,9	26 358,1	27 818,9	29 960,5	32 691,2
		Farm and farmers													
C.12	**C.17**	Agricultural holdings (farms)													
		Farms	Number	493 130			370 490			254 410			202 720		
		Utilised agricultural area	Hectare	3 050 740			4 475 530			4 650 940			4 468 500		
		Economic size of the holdings - SO classes	mill. Euro	2314,4			2536,7			3335,7			3842,9		
		labour force	AWU	494 450			406 520			320 230			248 020		
		labour force	Persons	949 180			738 900			557 670			439 736		
		Average size	ha/farm	6,186			12,080			18,281			22,043		

		Average economic farm size	EUR/farm	4693,3			6846,8			13111,4			18956,6		
		Average size laour force	AWU/ferm	1,0			1,1			1,3			1,2		
		Average size laour force	Persons/ferm	1,9			2,0			2,2			2,2		
C.13	**C.22**	Farm labour force													
		Regular Labour force	Persons	949 180			738 900			557 480			439 736		
		Regular Labour force	AWU	470 090			389 110			298 382			242 345		
		Family Labour force	Persons	896 980			681 470			499 690			375 250		
		Family Labour force	AWU	421 130			336 770			245 090			183 362		
		Regular non family labour force	Persons	52 200			57 430			57 990			64 485		
		Regular non family labour force	AWU	48 950			52 340			53 290			58 983		
C.14	**C.23**	Age structure of farm managers													
		Number managers	Persons	493 130			370 490			254 410			201 014		
		% 40 years old of total farm managers	Percentage	3,1			6,9			6,4			14,0		
		ratio of young managers to elderly (55+)	Percentage	4,4			11,0			10,4			23,1		
C.15	**C.24**	Agricultural training of farm managers													
		Total													
		Basic training	Percentage				2,6			1,3					
		Practical experience only	Percentage				96,6			92,9					
		Full agricultural training	Percentage				0,8			5,8					
		Less than 35 years													
		Basic training	Percentage				4,2			6,3					
		Practical experience only	Percentage				94,3			82,3					
		Full agricultural training	Percentage				1,5			11,4					
C.16		New fermers													
		Number of new farmers													
		Number of new young farmers				2 566	4 128	4 124	5 369	5 375	5 724	5 678	7 051		
		Agricultural land													
C.17	**C.18**	Agricultural area													
		Utilised Agricultural Area (UAA)	Tousant ha	5 116,2	5 100,8	5 029,6	5 051,9	5 087,9	5 123,0	4 995,1	4 976,8	5 011,5	5 021,4	5 029,5	5 030,3

		Arable land	Tousant ha	3 057,7	3 060,5	3 122,5	3 162,5	3 227,2	3 294,7	3 462,1	3 469,4	3 493,7	3 481,0	3 473,8	3 463,4
		Permanent crops	Tousant ha	188,6	183,5	164,5	163,6	159,9	159,1	135,2	126,4	133,5	141,0	148,1	153,0
		Grassland	Tousant ha	1 842,1	1 828,9	1 718,7	1 702,0	1 678,3	1 647,0	1 381,0	1 364,0	1 368,7	1 384,1	1 392,4	1 399,0
		Other	Tousant ha	27,8	27,9	23,9	23,8	22,5	22,2	16,8	17,0	15,6	15,3	15,2	14,8
		Utilised Agricultural Area (UAA)	Percentage	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		Arable land	Percentage	59,8	60,0	62,1	62,6	63,4	64,3	69,3	69,7	69,7	69,3	69,1	68,9
		Permanent crops	Percentage	3,7	3,6	3,3	3,2	3,1	3,1	2,7	2,5	2,7	2,8	2,9	3,0
		Grassland	Percentage	36,0	35,9	34,2	33,7	33,0	32,1	27,6	27,4	27,3	27,6	27,7	27,8
		Other	Percentage	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
C.18	**C.20**	Irrigable land													
		Irrigable UAA	Tousant ha	174,0			156,6			124,9			150,6		
			Percentage	3,4			3,1			2,5			3,0		
		Livestock													
C.22	**C.21**	Livestock numbers	live stock unit - LSU	1 245 980			1 149 470			1 024 910			1 094 240		
C.23		Livestock density													
		Total livestock density	LSU/ha of UAA	0,4			0,3			0,2			0,2		
		Grazing LSU/ha of fodder area	LSU/ha	3,3			0,7			0,6			0,7		
		Agricultural and farm income													
C.24	**C.25**	Agricultural factor income													
		Agricultural factor income per annual work unit (AWU)	EUR/AWU	2 755,9	4 816,4	3 513,9	3 955,6	4 784,7	5 674,2	6 846,7	7 364,6	6 914,0	8 449,0	10 401,4	9 525,6
		Index of AFI/AWU, 2010 = 100 (Indicator A)	%	79,3	128,1	89,8	100,0	114,1	133,3	162,0	173,4	159,3	190,4	226,7	202,3
C.25	**C.26**	Agricultural entrepreneurial income													
		Agricultural entepreneurial income per 1 AWU	EUR/AWU	2 183,6	4 030,7	2 574,6	2 820,9	3 357,7	3 639,1	4 525,6	4 564,3	3 469,3	4 601,9	6 030,4	4 502,6
		Index of AEI/AWU, 2010 = 100 (Indicator B)	%	85,7	147,4	91,3	100,0	115,3	126,4	162,7	166,2	126,0	166,9	215,6	159,7
C.26		Farm net value added													
		by type of farming	Euro per AWU												

		(1) Fieldcrops		7 592,6	8 461,8	7 421,9	13 762,9	14 527,2	15 499,6	15 463,2	13 878,0	14 996,3	13 963,0	19 971,8	
		(2) Horticulture		2 518,5	3 312,1	2 932,8	2 538,3	2 139,9	2 346,3	2 496,2	4 188,0	3 409,3	3 995,0	4 112,0	
		(3) Wine		2 369,0	3 409,7	1 627,1	2 486,1	6 176,8	4 060,8	4 442,2	1 683,0	7 050,9	7 034,8	8 597,6	
		(4) Other permanent crops		2 179,9	3 758,8	2 216,6	2 805,8	2 419,4	2 856,8	3 782,0	4 283,9	4 127,9	4 186,1	5 844,5	
		(5) Milk		2 261,0	3 009,2	2 570,9	2 991,9	3 261,4	3 320,8	4 274,8	7 486,7	5 862,5	4 017,6	8 166,2	
		(6) Other grazing livestock		1 812,1	2 074,7	2 174,1	2 715,5	2 974,3	3 481,4	3 466,3	6 752,9	4 456,5	4 002,6	7 010,9	
		(7) Granivores		4 809,0	2 333,0	3 413,2	5 091,4	6 267,2	5 082,6	8 614,2	13 852,2	12 725,6	13 788,6	21 071,9	
		(8) Mixed		1 484,0	2 441,8	3 891,7	3 378,7	4 202,0	4 712,2	3 122,6	3 859,0	4 617,9	4 418,5	7 802,6	
		by region	Euro per AWU												
		Severozapaden		1 706,06	2 676,70	4 855,25	8 503,17	9 268,13	11 185,34	10 169,62	10 747,89	11 948,85	11 241,54	16 515,21	
		Severen tsentralen		4 050,37	4 830,73	5 906,14	9 777,62	9 888,64	11064,16	11957,11	13149,83	11 508,54	12 213,04	18 202,07	
		Severoiztochen		6 202,82	7 422,82	7 507,97	10 154,04	11 479,34	13 889,19	13 371,69	14 704,53	13 564,45	11 335,93	19 340,40	
		Yugozapaden		2 247,15	2 057,12	2 333,14	2 193,18	2 746,39	3 224,21	3 404,27	5 575,84	4 583,38	4 672,99	7 915,23	
		Yuzhen tsentralen		3 853,20	3 456,27	2 895,79	3 826,54	3 802,95	3 633,26	4 402,23	4 668,49	5 574,97	5 380,39	8 026,71	
		Yugoiztochen		2 844,37	5 014,01	3 204,97	5 714,00	6 753,25	8 994,88	8 641,18	9 174,21	10 124,39	9 151,69	13 587,64	
		Total		3 268,68	3 965,93	4 151,48	6 255,53	6 868,38	7 769,06	7 925,34	9 065,71	8 911,04	8 480,75	13 603,90	
		by farm size	Euro per AWU												
		(1) 2 000 - < 8 000 EUR		1 696,5	1 609,0	2 365,0	2 138,5	2 083,5	2 191,7	1 764,2	3 711,8	2 761,7	2 433,3	4 154,0	
		(2) 8 000 - < 25 000 EUR		2 695,9	3 100,0	3 080,2	3 932,1	4 329,9	4 552,0	5 602,9	5 005,0	7 109,5	6 165,1	7 552,0	
		(3) 25 000 - < 50 000 EUR		3 968,3	4 299,1	4 235,7	5 363,9	6 270,0	6 651,2	7 661,1	9 647,0	10 422,1	9 582,5	10 550,1	
		(4) 50 000 - < 100 000 EUR		6 070,9	6 737,3	4 703,3	7 131,6	8 293,6	8 422,5	8 242,0	11 378,9	11 630,0	9 740,1	12 549,5	
		(5) 100 000 - < 500 000 EUR		7 076,0	11 864,0	7 222,6	14 883,2	16 479,3	15 497,6	14 328,9	13 584,8	13 544,6	14 417,6	19 179,2	
		(6) >= 500 000 EUR		8 224,0	13 325,3	8 482,0	15 066,2	17 802,5	20 250,2	21 028,3	22 994,0	21 376,2	21 151,1	26 843,6	
C.27	**C.28**	Grossfined capital formation in agriculture													
		Grossfined capital formation in agriculture	Million euro	165,2	210,6	158,2	152,8	173,2	174,7	174,1	207,3	197,2	146,1	159,4	
		Grossfined capital formation in agriculture/GVA	%	13,5	11,2	12,2	11,3	10,8	10,5	10,3	12,0	12,2	8,2	8,3	
		Agricultural productivity													
C.28	**C.27**	Total factor productivity in agriculture													

C.29		Labour productivity													
	C.14	in agriculture													
		GVA (current prices)/AWU	Euro per AWU	2 523,5	3 014,9	3 159,9	3 470,6	3 498,1	4 096,0	4 754,9	5 272,8	5 658,4	6 219,9	6 957,9	7 658,8
		GVA (constant prices - 2005 = 100)/AWU	Euro per AWU	2 252,6	2 412,3	2 621,1	3 170,0	3 256,5	3 186,5	3 500,3	3 898,1	4 317,5	4 529,8	3 116,6	1 762,2
		GVA (constant prices - 2010 = 100)/AWU	Euro per AWU	2 328,7	2 493,8	2 709,7	3 277,1	3 366,5	3 294,2	3 618,6	4 029,9	4 463,4	4 682,9	5 127,4	5 752,6
	C.15	in foresty													
		GVA/AWU	Euro per AWU	6 932,7	7 648,9	7 665,4	10 087,5	11 983,8	14 406,5	13 346,3	14 191,9	15 658,3	17 835,3		
	C.16	in the food industry													
		Value added, gross per person employed	Euro/person	5 396,0	6 155,5	7 144,1	7 492,9	8 461,2	9 211,7	10 536,6	11 113,7	11 065,7	10 938,6	10 554,0	
		Agricultural trade													
C.30	**I.06**	Agri-food trade Extra EU-28													
		Total agri-food trade value	Mill. euro	789,7	1 225,9	982,2	1 106,6	1 301,0	1 313,2	1 846,3	1 723,7	1 884,7	1 915,7	1 830,9	1 683,5
		Agricultural trade balance	Mill. euro	142,8	368,6	119,6	314,5	424,5	538,9	908,9	798,7	755,0	726,6	554,7	317,3
		Agricultural food and feed products	Mill. euro	59,4	293,6	6,2	128,4	176,6	234,7	594,2	472,1	398,1	419,2	225,9	98,7
		Food preparation and beverages	Mill. euro	29,5	30,7	27,6	43,5	60,6	72,0	86,5	105,1	107,5	103,1	132,3	91,3
		Non-edible	Mill. euro	53,9	44,4	85,9	142,6	187,2	232,2	228,2	221,5	249,3	204,3	196,6	127,3
		Agri-food export	Mill. euro	466,3	797,3	550,9	710,6	862,7	926,1	1 377,6	1 261,2	1 319,8	1 321,2	1 192,8	1 000,4
		Agricultural food and feed products	Mill. euro	293,2	596,9	328,4	400,4	479,2	473,7	895,1	762,4	798,3	831,7	673,5	558,2
		Food preparation and beverages	Mill. euro	59,2	69,8	70,2	93,1	114,9	134,2	151,8	179,7	201,3	207,6	228,2	206,7
		Non-edible	Mill. euro	113,8	130,6	152,3	217,1	268,6	318,2	330,6	319,1	320,3	281,9	291,1	235,5
		Agri-food import	Mill. euro	323,5	428,6	431,3	396,0	438,3	387,1	468,7	462,5	564,8	594,6	638,1	683,1
		Agricultural food and feed products	Mill. euro	233,8	303,3	322,3	272,0	302,6	239,0	301,0	290,3	400,2	412,5	447,7	459,5
		Food preparation and beverages	Mill. euro	29,7	39,1	42,6	49,5	54,3	62,2	65,3	74,6	93,7	104,5	95,9	115,4
		Non-edible	Mill. euro	59,9	86,2	66,4	74,5	81,4	86,0	102,5	97,6	70,9	77,6	94,5	108,3
		Farming practices													
C.32	**C.19**	Agricultural area under organic farming													
		Fully converted to organic farming	ha	8 387	4 236	4 955	12 691	8 902	11 974	15 161	15 170	21 539	36 137	48 453	
		Fully converted to organic farming	%	0,16	0,08	0,10	0,25	0,17	0,23	0,30	0,30	0,43	0,72	0,96	

		Under conversion to organic farming	ha	5 260	12 427	7 365	12 956	16 120	27 164	41 126	32 744	97 013	124 484	88 164	
		Under conversion to organic farming	%	0,10	0,24	0,15	0,26	0,32	0,53	0,82	0,66	1,94	2,48	1,75	
		Total fully converted and under conversion to organic farming	ha	13 646	16 663	12 321	25 648	25 022	39 138	56 287	47 914	118 552	160 620	136 618	
		Total fully converted and under conversion to organic farming	%	0,27	0,33	0,24	0,51	0,49	0,76	1,13	0,96	2,37	3,20	2,72	
C.33	**C.33**	Farming intensity													
		UAA - Low input farms	Percentage of total	81,8	83,2	76,8	81,9	70,1	61,3	65,4	48,6	54,1	52,3		
		UAA - Medium input farms	Percentage of total	11,2	11,2	18,8	13,5	24,4	34,1	29,8	46,4	39,7	41,5		
		UAA - High input farms	Percentage of total	7,0	5,6	4,4	4,7	5,5	4,6	4,8	5,0	6,2	6,2		
C.34	**R.09_ PI**	Value of production under EU quality schemes													
		Health													
C.47		Antimicrobials sales in food producting animals	Total tons					37,0	45,0	46,7	32,7	46,8	61,1		
C.48		Risk and impacts of pesticides - Consumption	Kilogram						474 395	380 174	186 142	619 022	1 048 879	1 287 452	
		Modernisation													
I.1		Share of CAP budget for knowledge sharing and inovation													
		Fairness													
I.24		Distribution of CAP support	% for the share		0,3	0,3	0,6	0,6	0,3	0,3	0,3				
			EUR/beneficiari		2 119,9	2 617,3	3 443,2	3 217,96	4 320,6	5 711,6	6 391,9	6 506,97	10 470,6	11 503,9	

ДЕФИНИЦИИ И ИЗЧИСЛЯВАНЕ НА ИЗПОЛЗВАНИ ИКОНОМИЧЕСКИ ПОКАЗАТЕЛИ

Брутна продукция - продукция от растениевъдство + продукция от животновъдство + приходи от други дейности в земеделското стопанство.

Междинно потребление - специфични разходи за растениевъдство + специфични разходи за животновъдство + специфични разходи за други допълнителни дейности + други общи разходи за дейността.

Брутен доход - брутна продукция – междинно потребление – разходи за данъци и такси + приходи от субсидии за текуща дейност.

Нетна добавена стойност - брутен доход – разходи за амортизации.

Разходи за земя, труд и капитал - разходи за заплати и осигуровки + разходи за наем за земя + разходи за лихви.

Нетен доход - нетна добавена стойност – разходи за земя, труд и капитал + приходи от субсидии за инвестиции.

Производителност на труда - отразява новосъздадената стойност на 1-ца вложен труд. Върху неговото равнище съществено влияние оказват изградената инфраструктура, техническото и технологично равнище на производството, въвеждането на иновации, квалификацията на работната сила и др. Постигната производителност в стопанствата се определя по формулата:

Пт = НДС/ГРЕ

където:

Пт - производителност на труда, лв./ГРЕ;

НДС - получената нетна добавена стойност в стопанството, лв.;

ГРЕ- годишните работни единици, като измерител на вложения труд (1 ГРЕ - отработените часове от 1 работник при пълно работно време за 1 година).

Продуктивност - постигнатото равнище на продуктивност в земеделските стопанства зависи от начина на производство (екстензивно, интензивно), от вида на отглежданите култури и видове животни, сортовата и породна структура и др. Показатели на постигната продуктивност:

П= БП/стопанство

П з = БП / ИЗП;

Пр = БП /ГРЕ

БП – получената брутна продукция в стопанството, лв.;

Пз – получената брутна продукция на 1-ца площ, лв./ха;

Пр – получената продукция на 1-ца вложен труд, лв./ГРЕ;

ИЗП - използваната земеделска площ в стопанството, ха (дка);

Рентабилност на производството – измерител на ефективността на направените разходи. Определянето на рентабилността на производството се извършва по формулата:

Нр = (Приходи - Разходи) х 100 /Разходи

където:

Нр - норма на рентабилност на разходите, %.

Доходност. Нетният доход е крайният резултат, върху който рефлектират стопанските резултати от дейността на стопанството (от самото производство, от реализация на продукцията). Показатели за доходност:

Д = НД/ стопанство

Д з = НД/ИЗП

Др = НД/ГРЕ

където:

НД - нетен доход, създаден в стопанството, лв.;

Д - средна доходност на стопанството, лв.;

Дз - средна доходност на 1-ца площ, лв./ха;

Дж- средна доходност на 1-ца вложен труд/ГРЕ.

Конвергенция

Конвергенцията измерва сближаването на дадена страна към друга по определен показател и се изчислява, като коефициент. Колкото по-близко до 1 е този коефициент, толкова по-близки и сходни са по измервания показател страните. Коефициентът отчита, както разликите в абсолютните стойности на изменение на показателя, така и пропорционалните отношения по индикатора.

$$K_{CNV} = \frac{\frac{IV^{t}_{SubST}}{IV^{t}_{BscST}} + \left(\frac{\left(IV^{t}_{SubST} - IV^{t-1}_{SubST}\right) - \left(IV^{t}_{BscST} - IV^{t-1}_{BscST}\right)}{IV^{t0}_{BscST}} + IV^{t-1}_{BscST}\right)}{2}$$

Индекс на конкурентоспособност

Обобщеният индекс на конкурентоспособност съдържа два компонента и е производен на продуктовия и стойностния компонент, приема стойности от 0 до 1-ца и се изчислява по формулата:

$$IC_{AI} = \frac{PIC_{AI}+VIC_{AI}}{2}$$

- Продуктов компонент PIC_{AI} – изразен чрез брутната продукция на човек от населението за съответната страна. В продуктовия компонент се отчита и нетната търговия.

- Стойностен компонент VIC_{AI} – изразен чрез добавената стойност към средните европейски равнища. Основата за изчисляване на тази компонентна е Брутната добавена стойност от земеделие, която взема предвид производствените разходи.

Индекс на Баласа

Индексът на Баласа е метод за оценка на конкурентоспособността. Използва за определяне на силните и слаби експортни сектори на дадена страна чрез изчисление на Balassa индексите.

По отношение на Индекса на Balassa са използвани три от разновидностите на този индекс, както следва:

RCA1 = Xij / Xnj

RCA2 = (Xij / Xit) / (Xnj / Xnt) = (Xij / Xnj) / (Xit / Xnt)

RCA3 = (Xij - Mij) / (Xij + Mij), където

X - Износ *M - Внос*

I - Страната *J - Стоката*

N - Избрани страни *T – съвкупност от стоки*

Факторна производителност в земеделието

Факторната производителност в земеделието представлява изменение на физическите обеми на производство в отрасъла към изменение на вложените количества по факторите на производство. Факторите за производство в земеделието са: земя, капитал, материали и суровини и труд.

Изследваната TFP (Обща факторна производителност) представлява изменението на продукцията в количествено измерение в даден период, в сравнение с минал, отчитайки реципрочно това продуктово изменение към изменението на използваните ресурси.

$$TFP_0^t_L = \frac{O_0^t_L}{I_0^t_L} = \frac{\left(\frac{q_{1t}}{q_{10}} * w_{10} + \frac{q_{2t}}{q_{20}} * w_{20} + \ldots + \frac{q_{nt}}{q_{n0}} * w_{n0}\right) / (w_{10} + w_{20} + \ldots + w_{n0})}{\left(\frac{i_{1t}}{i_{10}} * x_{10} + \frac{i_{2t}}{i_{20}} * x_{20} + \ldots + \frac{i_{rt}}{i_{r0}} * x_{r0}\right) / (x_{10} + x_{20} + \ldots + x_{r0})}$$

Коефициентът на възвращаемост на инвестициите

Коефициентът на възвращаемост на инвестициите е признат метод, като във финансовата литература изчислението става по формулата (Phillips, P. and Phillips, J., 2005):

$$RI = \frac{NP}{IC}, \quad (1)$$

където NP е нетната печалба, получена в резултат на инвестицията, а IC са брутните разходи на инвестицията. Възвращаемостта на инвестициите се изчислява на база нетна настояща стойност на печалбата, защото приходите, генерирани от направените инвестиции, са разсрочени за много години напред. Това налага отчитане на лихвените проценти като алтернатива на направените инвестиции. Стъпвайки на тези финансови показатели, се разработва и изчисляваният коефициент на икономическо използване на инвестициите.